JUOZAS BRAZAITIS

RAŠTAI

I

JUOZAS BRAZAITIS

RAŠTAI

I

TUMAS-VAIŽGANTAS DAMBRAUSKAS
-JAKŠTAS DONELAITIS DAUKANTAS
VALANČIUS BARANAUSKAS PIETARIS

Į LAISVĘ FONDAS
LIETUVIŠKAI KULTŪRAI UGDYTI

REDAKCINĖ KOMISIJA:
ALINA SKRUPSKELIENĖ IR ČESLOVAS GRINCEVIČIUS
APLANKAS IR VIRŠELIS ADOS SUTKUVIENĖS

Leidinys Nr. 10

Spausdino „Draugo“ spaustuvė,
4545 W. 63 Str., Chicago, Ill.

KODĖL?

Dvidešimtasis amžius Lietuvai ne tik sugrąžino prieš 123 metus prarastą nepriklausomybę, bet ir davė nemaža taurių asmenybių, kurie mūsų tautai kaip švyturiai rodė kelią į šviesesnę ateitį. Vienas tokių iškiliausių ir kūrybingiausių buvo Juozas Ambrazevičius-Brazaitis (1903—1974), aukštos kultūros literatas, mokslininkas, publicistas, visuomenininkas, politikas. Jo asmenyje išryškėjo daug talentų, ypač įžvalgumas analizuojant susidariusias problemas, sugebėjimas balansuoti esamų situacijų rėmuose. Nebuvo jis skubus sprendimuose, nesiblaškė staigių pavojų akivaizdoje, neprisiėmė, nenorėjo būti vadu, bet tokiu jį laikė visi, kurie su juo susidūrė.

Jo noras buvo visuomeniniuose ar politiniuose baruose vadovautis mūsų kartais primirštais moralės principais, gerbti ir vertinti skirtingus nusistatymus. Sau buvo pasistatęs uždavinį tarnauti trejopom vertybėm: tiesai, pažangai, visuomenės interesui. Tiesai tarnauti nei peikiant, nei giriant asmenų ar jų darbų be rimto pagrindo; pažangai — nesustingti senose idėjose ar formose, nors, vardan klaidingai suprastos pažangos, neatmesti ir to, kas buvo jau kitų sukurta; visuomenei tarnauti jos neskaldant ir stengiantis suprasti bei toleruoti kitaip manančius.

Kai Lietuvą užgriuvo nelaimės, literatūros mokslą, kuriam jis buvo geriausiai pasiruošęs, turėjo palikti. Tai padarė ne dėl garbės ar naudos. Pasidarė politinių memorandumų ir informacinės medžiagos kūrėju ir gamintoju. Darė, dirbo, aukojosi už tuos, kurie negalėjo dirbti arba kai nebuvo kam to darbo imtis. To reikalavo gyvenamasis momentas. „Aš buvau jau naikinamos Lietuvos vaikas, ir mano rolė tebuvo kamščio rolė — užkimšti skyles, kurios atsirado sunaikinus kvalifikuotus žmones. Kamščio skyles net tokiose srityse, kurios man buvo svetimos, kurių nekenčiu, kurios mane patį sunaikino“, prisipažįsta Brazaitis. Rezistenciją prieš pavergėjus pradėjo dar savam krašte, tęsė ją ir išeivijoje kaip plačiašakis autoritetas, prisiimdamas sunkiausias ir atsakingiausias pareigas ir nelaukė, tiesiog bėgo nuo įvertinimo.

Brazaitis nėra iš tokių, kurį galėtum pamiršti. Mūsų pareiga ir privilegija pasirūpinti, kad jo palikti gilūs pėdsakai nebūtų užnešti laiko dulkėmis; pareiga ateinančioms kartoms paliudyti jo didelį įnašą šiai epochai, ir kad jo pasakytas žodis ar parašytas palikimas niekad nenustos vertės.

TODĖL

ir leidžiame jo raštus, išbarstytus įvairiuose nepriklausomos Lietuvos ir išeivijos leidiniuose. Norime, kad ir būsimos kartos žinotų ir suprastų, kokiomis skaidriomis šviesomis jis švietė ir originaliomis idėjomis praturtino mūsų buitį.

Juozo Brazaičio laidotuvių metu dr. Juozas Kazickas iškėlė mintį steigti Brazaičio Atminimo fondą, kuris turėtų pasirūpinti platesne jo monografija ir galimai pilnesniu raštų rinkiniu. Ši mintis virsta realybe. Dr. Juozas Girnius baigia

rašyti Juozo Brazaičio monografiją, o jo raštus renka ir rūpestingai redaguoja Alina Skrupskelienė ir Česlovas Grincevičius.

Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, kurį steigiant ir organizuojant daug rūpesčių įdėjo ir Juozas Brazaitis, imdamasis šių raštų leidimo, labai dėkingas Redakcinei komisijai, Brazaičio Atminimo fondui, Lietuvių fronto bičiuliams, mecenatams, prenumeratoriams ir visiems, prisidėjusiems prie Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio įamžinimo, nenykstančio paminklo pastatymo.

Į Laisvę fondas
lietuviškai kultūrai ugdyti

VAIŽGANTAS

Vaižgantas

Apmatai kūrybos studijai

Jis per vasaros naktį išsėdėjo Nemuno slėny. Jau saulė ir aukštai buvo pakilus, jis vis sėdėjo ir žiūrėjo į upę ir kalnus. Ir gera jam buvo. Atsiminė Igno Chodźkos žodžius:

„Graži mūsų Lietuva! Nepadarė jos Dievas prastesnės už kitus kraštus. Gamta ir čia, lygiai kaip kur kitur, gausi grožybėmis, galinčiomis pamėginti akis, užimti vaizduotę, pakelti sielą ir pagirdyti ją malonumu. Daugel vietų, dar mažai težinomų, laukia paišytojo arba giesmininko plunksnos, kuri apreikštų pasauliui jų buvimą, o tautiečiams padėtų suprasti jų grožybes".(1)

Ir kilo jam klausimas: o ar sulaukė? Įspūdžiams pasiduodamas, jis drįso sukrauti pirmąkart eiles...

Tada jis buvo tik mokyklą baigęs, tas būsimasis Vaižgantas. Bet jaunas noras Lietuvai tarnauti Vaižgantui išliko visą amžių. Tik pasitarnavo jai ne eilėmis — gyvuoju veikimu ir beletristika, publicistika, mokslu. Gyvasis Vaižganto veikimas labiau pažįstamas už jo raštus. Vaižgantas nepriklauso prie tų žmonių, kuriais iš tolo stebimasi, bet neparodoma noro arčiau prieiti ir susipažinti su jų kūryba. Nepriklauso nė prie tų, kurių veikalai būtų deklamuojami ar dainuojami, o pats autorius palikęs savo kūrybos šešėly. Vaižgantas yra tas, kuris kiekvieno įsivaizduojamas iš arti — jis, tas judrusis, baltaplaukis Vaižgantas, kurio žodis, drąsus,

sąmojingas ir atviras, skamba kiekvieno atmintyje. Vaižgantą bent kartą mačiusių akyse tebestovi jo gyva figūra, o nemačiusiems jį pristatė p. A. Merkelis gražioje knygoje, vardu *Juozas Tumas Vaižgantas*.

Vaižganto raštai, jo kūryba, nors jie lygiai skelbė tautiečiams Lietuvos grožybes, mažiau pažįstami. Jau vien dėl to jie yra įdomesnė medžiaga nagrinėtojui.

Pačią kūrybą Vaižgantas suprato plačia prasme: duoti ką nors nauja dvasiška, arba, kaip jis pats miglotai sako: „Ten yra kūryba, kur siela pareiškia gyvąsias, sudėtines savo minties ir jausmo dalis, kurios sminga kitiems į sielas ir jas gaivina".(2) Ar svarbu, kuriomis priemonėmis žmogaus siela pasireiškia: žodžiu, spaudiniu, granitu, drobe — ar ne vis tasia. Visur, kur tik jis galėjo pozityviai gaivinti kitų sielas, jam buvo kūryba. Dėl to Vaižgantas kerojosi į platumas, kaip Juodžiaus Medis; neniekino nė vienos srities: politiko, visuomenininko, pamokslininko, publicisto, redaktoriaus, etnologo, filologo, literatūros istoriko, kritiko, profesoriaus, feljetonisto, beletristo, netgi dramaturgo, vertėjo. Ir tektų kiekvienoj šių sričių ieškoti Vaižganto kūrybos. Kurioj srityje yra jo tikrasis talentas, ir pats Vaižgantas nėra tikras. Tik jis kratosi viena siauresniąja prasme kūrėjo vardo, būtent, dailiosios literatūros srityje. „Iš esmės aš neesu kūrėjas, nei beletristas... teesmi paviršutiniškas, seklus feljetonistas etnografas, gavęs progos romantiškai pasivaipyti, tai ir padaro įspūdžio, būk aš įmąsis beletristinės kūrybos".(3) Tais pačiais metais tą pat jam rašė ir Dobilas: „... man atrodai daug geresnis ir talentingesnis kaip publicistas, negu kaip kūrėjas",(4) o, pritardamas Paparonio minčiai, pats Vaižgantas skiria vėl save į kalbėtojus: „Aš esu apsigimęs kalbėtojas".(5)

Pats Vaižgantas nuoširdžiai ir kukliai sumažina net savo dailiosios kūrybos kiekybę: „...metro ilgumo mano raštų lentynėlėje ‚kūrybinių' nedaugiausia: *Pragiedruliai, Dėdės ir*

dėdienės, *Šeimos vėžiai* ir dvejetas knygelių smulkiųjų vaizdų. Tos tariamosios beletristikos tebus 10—15% visų raštų. Ir tie tektų perpus sumažinti, nes, anot E. Radzikausko ir kitų kritikų, nežinai, kur Vaižganto pasibaigia publicistika, o prasideda beletristika ir antraip".(6) Bet jau šis vienas beletristinės kūrybos faktas duoda pagrindą panagrinėti Vaižganto beletristiką, o tos beletristikos sumišimas su publicistika ir kitais nebeletristiniais elementais patį nagrinėjimą daro sudėtingesnį ir dėl to įdomesnį.

Panagrinėti Vaižganto beletristiką ir yra šio rašinio uždavinys.

Kiekvienos kūrybos nagrinėjime gali būti daugiau žiūrima į kūrybos istoriją (į impulsus, paskatinusius kurti, kūrybos pavyzdžius bei įtakas, kūrybos proceso psichologiją); gali būti daugiau dėmesio kreipiama į patį sukurtąjį produktą, į tą medžiagą (tematiką ir problematiką), kuri veikalui yra žaliava, į tą pasaulėvaizdį, ideologiją, kuri veikalą įprasmina, ir pagaliau į tą žodžio meną, kuriuo pasireiškia tas kūrėjo viduje susiformavęs pasaulis. Šitame rašinyje, nors atsižvelgiama į Vaižganto kūrybos istoriją, tačiau dėmesys labiau sukoncentruojamas į pačią objektyviąją kūrybą, į objektyvų kūrybos produktą, į Vaižganto beletristiką, ne į Vaižgantą beletristą.

Kuria tvarka nagrinėtina? Imti Vaižganto kūrybos visumą, ar imti tą kūrybą jos evoliucijos tvarka? Natūralesnis, organiškesnis yra antrasis kelias: jis net parodys, ar Vaižgantas savo kūryboje kito, ar jis liko tas pats. Tik po šitos istorinės analitinės apžvalgos jau praverčia sintetiškai sucharakterizuoti kūrybos visumą.

Jau iš anksto galima konstatuoti, kad Vaižganto kūryboje negalima įžiūrėti epochų, kurios galėtų būti vadinamos literatūrinių srovių vardais. Vaižganto akimis, literatūra esti pašaukiama į gyvenimą visuomeninių reikalų. „Visuomeninis tikslas literatūrą iššaukia, nes ji reaguoja į viską, į tautybę, į

realybę, į kūną ir sielą".(7) „Literatūra — kultūros pasireiškimas: ji laipsniškai kyla, pati savęs viršyti negali".(8) Tais žodžiais Vaižgantas netiesiogiai nurodo kelią ir jo kūrybai periodinti — pagal svarbiuosius lietuvių visuomenės, o sykiu ir paties Tumo gyvenimo etapus, nes su visuomene buvo neatidalijamai suaugęs, beveik ligi suniveliuodamas savo interesus, nors ir visa galva aukščiau pakilęs už savo laiko visuomenę.(9)

Į visuomenės gyvenimą Vaižgantas išėjo, kada reiškėsi įtempta kova tarp trijų jėgų: senosios lenkiškos aristokratiškos kultūros, naujosios lietuviškos demokratiškos kultūros, rusų politinio režimo. Lietuviškajai kultūrai reikėjo kovoti su abejais priešais. Kovoti pirmiausia dėl kalbos, sakytos ar rašytos. Dėl to spaudos laimėjimas yra reikšmingas momentas kovoje ir su rusais ir su lenkais. Antras laikotarpis, kova lygiai su rusų politiniu režimu, lygiai su lenkų kultūrine agresija, baigėsi nepriklausomos valstybės sukūrimu. Su šiuo momentu prasideda trečias laikotarpis lietuviškajai kultūrai.

Visas Vaižganto gyvenimas ir buvo kova dėl lietuviškos demokratiškos kultūros. Kaip tautos savitumas tuose trijuose tarpuose laipsniškai kilo, taip su jais kito ir Vaižganto gyvenimas bei jo kūryba: *ligi spaudą atgaunant, ligi valstybę sukuriant, laisvoje valstybėje.* Pirmame prislėgtos kovos laikotarpy pasireiškia tik pirmieji Vaižganto kūrybos mėginimai. Antrame Vaižgantas jau susiradęs save ir pasireiškia atskirais mažesnio masto kūriniais, trečiame — kūryba suklesti. Žinoma, tokis suskaidymas laikotarpiais yra tik reliatyviai tikslus. Ypačiai reliatyvios laikotarpių ribos yra Vaižganto kūryboje, kuri kilo taip organiškai, kaip augalas.

Šitos kūrybos laikotarpius teisėtai ir galima pavadinti paties Vaižganto mėgstamais augaliniais terminais:

Užuomazgos,
Palaidieji žiedai,
Suklestėjimas.

UŽUOMAZGOS

Aušros pasirodymu lietuviškoji kultūra viešai pareiškė savo teisę egzistuoti. Konkretus jos ženklas buvo lietuvių kalbos vartojimas šeimoj, bažnyčioj, mokykloj. Tiesa, lietuviškai prabildavo bažnyčioje ir senosios lenkiškosios kultūros žmonės, bet lietuvių kalba jiems rodės primityvi, laukinė, tik priemonė susikalbėti su liaudimi; ilgainiui ji turėjo užleisti vietą aukštesniajai — lenkiškajai. Lietuviškosios kultūros pionieriai ir skyrėsi kalbos atžvilgiu tuo, kad lietuvių kalba jiems buvo lygiavertė su kitomis, o Lietuvos gyvenime ji turėjo gauti pirmąją vietą. Dėl to susipratėliai ir skatino kalbą pamilti, pažinti, jos mokytis ir ją vartoti viešame ir privačiame gyvenime. Jaunoji lietuvių karta stengėsi pirmiausia išmokti lietuviškai ir knygeles ar brošiūrėles rašyti taisyklingesne, gražesne kalba. Visa šita lietuviškoji karta buvo užsikrėtusi filologija.

Kad ir su tokiais kukliais reikalavimais, kad ir rodydama didelį taikingumą, lietuviškosios kultūros karta neišvengiamai turėjo susidurti su tradicinės lenkiškosios kultūros ir iš antros pusės okupaciniais rusų politikos interesais.

Santykiai su rusais greitai aiškėjo: svetimi lietuviams buvo jų norai, svetimi ir patys žmonės. Su jais tegalima apskritai tik kova.

Sunkiau apsispręsti dėl tradicinės lenkiškosios kultūros. Toji kultūra buvo svetima, bet žmonės, jai atstovaujantieji, ja gyvenantieji, kilimo buvo daugumas tie patys lietuviai, tik dažniausiai aukštesniojo luomo. Dėl to visai suprantamos lietuviškosios kultūros pionierių pastangos prisišaukti bajorus, kad pamestų svetimuosius ir sugrįžtų Lietuvai tarnauti. Ištisas dvi dešimtis metų aukštesnysis luomas buvo šaukiamas į talką. Paskutinės ir didžiausios pastangos tai buvo kun. Dambrausko 1902 m. viešas raštas *(Glos litwinów do mlodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie* — Lietuvių balsas jaunajai Lietuvos didikų, dvarininkų ir bajorų kartai). Jei ne seniai, bent jaunoji karta buvo mėginama prisišaukti. Už Lietuvos bajorus atsakė tada Dr. Czorkowskis brošiūra *Przenigdy* (Niekados). Tasai „niekados" nulėmė pagaliau ir lietuvių jaunosios kartos santykius su Lietuvos bajorais. Beliko lietuviškosios kultūros kryptį atremti tik į liaudį ir pačią liaudį kuo skubiausiai kultūrinti. O tarp dviejų kartų, tarp lietuviškosios šviesuomenės ir lenkiškosios, nebeliko kontakto. Tarp jų beliko tik kova, kuri buvo jau varoma nuo pat pirmojo viešojo lietuvių pasirodymo.

Toji kova, tiek su rusais, tiek ir su lenkiškąja kultūra, Kauno ir Vilniaus gubernijoje buvo ypačiai sunki. Šiose gubernijose mokykla buvo pavesta didesnėms rusų užmačioms. Mokytojas tegalėjo būti tik rusas pravoslavas, o Suvalkijoje, kuri priklausė Lenkų karalystei, mokyti turėjo teisę ir katalikas. Sunkesnė kova čia buvo ir su lenkiškąja kultūra, nes teko kovoti su savaisiais bajorais ar iš bajorų kilusiais dvarininkais, o Suvalkijoj tos rūšies bajorų maža tebuvo, dvarai buvo daugiausia pavesti Rusų esantiems ar buvusiems valdininkams.

Kauno gubernijos sunkioj kultūrinėj kovoj Vaižgantui teko vaidinti ne užkulisinio dirigento rolę, jis turėjo eiti visur pačios kovos pryšakyje. Šitas pirmasis jo gyvenimo tarpas buvo kovojančio klajoklio gyvenimas. Kovojančio su rusi-

fikacija ir polonizacija, kovojančio dėl lietuvių liaudies kultūrėjimo. Šita kova paskatino jį rašyti. Ji nulėmė ir jo raštų šiuo laikotarpiu tikslus bei pobūdį.

Noras išsidirbti savą kalbą ir stilių paskatino Vaižgantą pradžiai imtis vertimų. Jau 1888 m. verčia kažkokio Rap - Kap vaizdelį *Kaip poni Andrienė spaviedojos ir kaip reikia spaviedoties* (VM, F. 58). Tais pačiais metais nusirašinėja Einoro pasakėčią *Apie medžių karalių, apie kerdį ir kipšą*. Paskui verčia iš Dalio, Tolstojaus, Puškino, Šmidto, Fedro, Ig. Chodźkos ir kt. Patriotinį Chodźkos *Kęstučio mirties* vertimą, matyt, skyrė spaudai. Tačiau jis liko nebaigtas.

Sykiu su vertimais ir pats mėgina rašyti. Pirmieji išspausdinti rašiniai buvo publicistiniai. Anksčiausias — iš Svėdasų nusiųsta 1889 m. *Varpui* korespondencija apie valsčiaus gydytojus.

Šalia publicistikos imasi verstinių vaizdelių. Išspausdintų pirmiausia randame iš Senkevičiaus verstą *Būk palaiminta,* indų legendą. Vaižganto išverstą Jablonskis ją pasiuntė į *Varpą* (1895). Kitais metais rodosi ir daugiau jo vertimų *Tėvynės sarge:* J. Chrąszcewskaitės „Pasaka apie Saulytę" (1896), *Saltykovo* (Ščedrino) „Judas Išdavėjas" (1896). Ir paskesniais metais nemeta vertęs iš *Junošos* („Anūkas", *Žinyčia*, 1903), Čechovo ir kt.

Bet dar prieš 1896 m., kada buvo išspausdinti keli jo vertimai, Vaižgantas griebiasi ir originalinės kūrybos, nors ir nespausdina. Kai ką parašo rusiškai ir siunčia laikraščiams. O lietuviškų originalinių dalykų tais pačiais metais pirmiausia randam *Tėvynės sarge* vaizdelį „Šventadienį karčiamoje", kituose nr. dviveiksmę komedijėlę „Nepadėjus nėr ko kasti", monologą „Negryną sąžinę" (1900). Šiam laiko tarpui priklauso ir daugiau sceninių veikalėlių: „Tik tai niekam nesakyk" (1903), „Namai pragarai" (1905) ir paskiau „Žemės ar moteries" (1913)

Sceniniai veikalai savo gausumu iš pradžios persveria

visus kitus. Antroje eilėje eina alegorijos: *Dėdė lapę nušovė* (1896); *Mūsų tėvynainiai* (1902); *Pelėsiai* (1903); *Vapsva, vabzdžių karalaitė* (1904); *Vebronių buitis* (1905 m. parašyta, bet išspausdinta tik 1913 m. *Vaivorykštėje*). Vaizdelių mažiausia: *Bevardžiai* (104), *Visàvaldis* (1905), nors parašyta buvo ir daugiau.

Sceniniai vaizdai

Gyvenamojo laikotarpio aktualijos. — Ateities literatūrinio žmogaus eskizai. — Tautosakinės formos mėginimas. — Iš scenio žanro.

Sceninius veikalus Vaižgantas pradėjo rašyti didaktiniais sumetimais. „Sceniškus vaizdelius, lygiai, kaip ir *Namai pragarai*, rašiau ne tiek scenai, kiek pasiskaitymui, tendentiškai moralizuodamas, kaip kokį straipsnį — korespondenciją rašydamas. Taip į juos reiktų ir žiūrėti. Vėpsotojų kritikos nenorėčiau priimti, nes ne jiems skyriau". (10)

Tais veikalėliais Vaižgantas kreipiasi į lietuvius, jų pačių gyvenimą rodydamas: nagrinėja blaivybės, prietarų temas, pasidavimą išnaudotojams, šeimos sudarymą. Juokiasi iš šeimos, sudaromos ne meilės, o biznio pagrindais („Žemės ar moteries"). Juokiasi iš pragobėlių, kurie tariasi pralobsią užkeiktų turtų ieškodami („Nepadėjus nėr ko kasti"), skaudžiai pasmerkia elgetą, kuris savo suelgetautus pinigus dedasi pas žydą, nepasitikėdamas lietuviais; plaka pasidavimą svetimoms miestiškoms įtakoms („Namai pragarai"). Sykiu skatina nusikratyti atėjūnais, kurie žudo kraštą morališkai ir ekonomiškai. Tam reikalui jis sukuria eilę, tiesa, jau ne naujų, tipų: kaimo žydo, kaimo siuvėjo, gaspadoriaus, jo žmonos, kaimo apviltos mergaitės, kurie bus toki dažni mūsų literatūroje.

Ir savo rašymo tikslais ir savo rodoma medžiaga Vaižgantas pratęsia Valančiaus literatūrines tradicijas, antra, sceniniuose vaizdeliuose jis kelia tuos pačius klausimus, kurie tada buvo aktualūs ir periodinėje spaudoje. Dėl to nors literatūrinio meno vaizdeliuose nedaug, bet jie yra to meto gyvenimo dokumentas. Tuose dokumentuose yra užfiksavęs ir kai kuriuos lietuvių dvasios bruožus, kurie netrukus pradės reikštis lietuvių gyvenime bei literatūroje. Vaižgantas lyg užbėga už akių.

Tuo atžvilgiu pažymėtinas tipas kaimo išgamos, išperos, kurio dvasioje sykiu su gamta ir jos peripetijomis pradeda reikštis nerimastis, tolių ilgesys ir noras įsipinti į visuotinį kosmo dinamizmą. Jis užkrečia nerimasčiu ir visą apylinkę. Tokis žmogus tai „Nepadėjus nėr ko kasti" epizodinis veikėjas Aleksys. Jį, lygiai ir tos rūšies tipus, gerai būdina paties veikalėlio eilinis kaimo atstovas:

> Ateis šventvakaris: viskas nutyla; ruošies, kur ant priekléčio sėdęs ir į vakaro tylą įsiklausęs, paskutinę pypkę ištraukti ir ramiai sau atgulti, — o čia: kad užstaugs kokioje pamiškėje ar palaukėje, net visi viduriai persiverčia, ir sudiev miegai! Širdis ima mausti, perima toks neramumas, kad net nakties tamsumo baisu pasidaro. Žiūri, ne tu vienas tebenemiegi: štai, ir kitas beklaidžiojąs po sodžių. Apsidžiaugęs, prisidedi, ir jau dviese eini, nežinia kur. Toliau ir trečias... Sakyk, koksai velnias tavy sėdi, kad kelinti, štai, metai visą sodžių neramini?

Ir pats Aleksys pasiaiškina:

> Aš ir pats nežinau! Gal tas pats, kaip ir jumyse; tiktai aš pirmas pajuntu šitą neramumą ir širdies maudimą. Kol dirbi, dar nekas; bet kai ateina šventvakaris, užžiba žvaigždės, sučirška svirpliai, — taip ir ima traukti kur į platų lauką, ant pat aukštojo kalno, kur

gali debesis skaityti, arba į girią paslaptingų traškėjimų klausyti... Klausais, klausais ir užkauki, kaip vilkas vienuolis... Kad įsižiūriu į debesis, atrandu ten daug navatnų daiktų, dideliausius miestus, erdvius rūmus aukštais bokštais; šimtus visaip supainiotų gatvių; būrių būriais traukiančius žmones, pėsčius ir važiuotus; visi eina, bėga... Tada man matos, kad aš kartu einu, skubinuos, ir taip man ramu, linksma pasidaro, kaip kad gimtoje vietoje atsirasčiau... Kažkokia neramumo dvasia man kalte kala: eik, bėk toliau, toliau... Kur? Pats nežinau; bet tik toliau, nors į pasaulio kraštą... Ne, aš čia ilgai neištversiu.

Šitas žmogus yra prototipas netrukus į lietuvių literatūrą įžengsiančiam neramuoliui, kuris pajus ryšius su gamta, verčiančia nuolatos nauja ieškoti, ir kuris ateis su Krėve (Vainorus) ir Šeinium (Kuprelis). Čia pradžia tam nepasitenkinimui, kurį, Aleksio žodžiais betariant, ir kiti šio laikotarpio inteligentai jau pradėjo jausti, bet dar ne taip stipriai. — O netrukus pasirodysiantiems literatūroje gamtininkams Vaižgantas duoda kitą prototipą. Tai jo Senelis Lietuvis „Paskutinį kartą“ monologe. Senąjį ąžuolą nukirtus, ir Seneliui su skaudama širdim ir pabarimais dabarties vaikams belieka tiktai keliauti į kapus. Tiesa, panašus lietuvio sutapimas su gamta ne naujas mūsų literatūroje (Daukantas, Baranauskas, Vienažindys, Maironis). Bet naujos yra pastangos sudaryti tų santykių realų literatūrinį vaizdą — personažą. Vaižgantas jį apipavidalino dar labai primityviai. Netrukus tokio personažo idėja susiras Krėvės kūryboje meniškiausią išraišką (Lapinas).

„Paskutinį kartą“ monologas yra įdomus ir formos atžvilgiu. Čia sąmoningai mėginama paimti rašytinei literatūrai tautosakos formą. Čia Vaižgantas praktiškai mėgina parodyti tai, ką prieš dvejus metus teoriškai teigė, spausdindamas

kun. Sabaliausko straipsnį apie „Rūtą lietuvių dainose", kur buvo skatinama griebtis dainos formos. Sąmoningai vartodamas liaudies pasakojimų formą, Vaižgantas ir L. Girai, pradedančiam poetui, pataria sekti tautos dainų rašymo būdu (plg. VM. E. 118, 69). Taigi ir formos atžvilgiu Vaižgantas buvo vienas iš pirmatakų netrukus ateisiančiai į literatūrą liaudies dainų ir padavimų formai, vartojamai sąmoningai, kaip stilistinei priemonei.

Jaunesnės kartos rašytoja Šatrijos Ragana tą Vaižganto mėginimą entuziastiškai sutiko:

„Negaliu neišreikšti didžio džiaugsmo, kurį turėjau, skaitydama monologą apie senį ir medį. Parašytas teip gražiai, jog atsiskaityti negalima, ypač tos eilės ant galo. Skaičiau tai seniai vasaros laike, o lig šiol vis man skambi ausyse: „Suk rožančių" ir t.t. Nors, žinoma, ne dėl padėkavonės rašyta, bet kas man darbo? Aš iš savo pusės jaučiu priedermę padėkavoti už pasigėrėjimą, suteiktą tuo *Vargdieniu.(12)* Bet tuo pačiu metu Vaižgantui į akis p. Ūkiškis, matyt, kitokio nusiteikimo žmogus, sakė, kad tokiais rašiniais publikai patikti negalės".(13)

Pats Vaižgantas savo sceninius dalykus netrukus menkai tevertins. Pasiuntęs prof. Būčiui „Namus pragarus" ir belaukdamas jo kritikos, rašo kun. Dambrauskui:

„Namai Pragarai" tokie niekai, kad net sarmata. Padarysiu iš jų porą sceniškų vaizdelių ir gana".(14) Bet apsigalvojo ir nusprendė leisti juos tokius, koki buvo parašyti.(15)

Ir paskiau 1915 m., pasirodžius scenos vaizdams nauju leidimu, A. Jakštas atestavo juos labiau rezervuotai.(16) Geriausiu veikalėliu Jakštas palaikė „Žemės ar moteries"?

Pati Vaižganto pasirinktoji draminė forma rodo, kad Vaižgantas dar nebuvo savosios formos susiradęs. Netrukus ją visai pametė, nes ji buvo svetima iš esmės Vaižganto pasaulėvaizdžiui.

Vaižganto alegorijos

Alegorijos žanras ir epocha. — *Dėdė lapę nušovė:* Lietuva ir Rusai; senosios Lietuvos neveiklumas ir jos valdovo idealas; tautosakinis pasakojimo formos vaizdingumas. — *Pelėsiai:* Lietuva ir lenkybė; jaunosios Lietuvos veiklumo pradžia. — *Vebronių buitis:* Valdytojai ir valdiniai; valdiniai maištininkai ir valdiniai avys; maištininko drama; aprašomasis ir protaujamasis elementas formoje. — *Kaip Jonas su Petru kiaules ganė:* Ir vėl valdytojai ir valdiniai; valdytojų biurokratų tipai; formos artėjimas į vaizdelį. — *Vapsva vabzdžių karalaitė:* Apskritai žmogus ir gyvenimas; žmogiškojo džiaugsmo komitragedija. — *Bevardžiai:* Iš alegorijos į vaizdelį.

Daug artimesnė Vaižgantui **alegorijos forma.** Alegorijos forma tiko pačiam amžiui. Ji tinkamiausia, kada šalyje nėra laisvės tiesiog pasisakyti, kada mintis reikia slėpti. Prisimindamas rusų cenzūrą, dar 1865 m. I. S. Aksakovas charakterizavo rašytojo padėtį: „Autorius, sėsdamas prie darbo, galvojo ne apie tai, kad kiek begalėdamas aiškiau išreikštų savo nuoširdų įsitikinimą, arba kad kiek begalėdamas pilniau ir tiksliau atiduotų visuomenės teismui savo doktriną, bet tik apie tai, kad kaip nors kontrabandos keliu prašmugeliuotų savo mintį pro cenzūros sargybas, — ir mintis patylomis skverbėsi paslėpta po dviprasmiškais posakiais".(17) Nors leidinys eis be cenzūros, bet jau viena tokia visuomeninė aplinka sužadina rašytojui nusiteikimų griebtis dviprasmiškos formos. Ir Vaižganto alegorijose netiesioginė

prasmė dažnai taip paslėpta, kad vietomis sunku net iššifruoti. Antra dar svarbesnė priežastis, kodėl Vaižgantas griebėsi alegorijų, tai įgimtas Vaižganto palinkimas į alegoriją. Jis pats uoliai skaitė pasakėčias, prašėsi net kun. Dambrausko Krylovo „basnių", vertė Lemanskio pasakėčias. Dambrausko patariamas, rašė į Rusų laikraščius sakmės forma apie lietuvių klausimą.(18)

Viena Vaižganto lietuviškųjų alegorijų dalis yra politinės, taikomos lietuvių tautinio gyvenimo priešams, kitos visuomeninės ar asmeninės, taikomos patiems lietuviams ar sau.

Visų Vaižganto alegorijų prototipas yra pirmoji *Dėdė lapę nušovė*, parašyta dar 1896 m. Ji rodo ne tik Vaižganto kūrybos linkmę, bet ir meniškai vertinga yra tiek, kad verta ji smulkiau paanalizuoti.

Alegorijoj tiesioginė prasmė yra pavidalas, kuriuo pridengiama netiesioginė prasmė — idėja. Ir kyla klausimas, kiek nagrinėjamoje alegorijoje yra gili idėja, kiek meniška forma ji užmaskuota?

Nagrinėjamoj alegorijoj sekama apie Šventkiemių gyvenimą prie Šventosios upės. Savo vyresniuoju išsirinkę dorą ūkininką Nikodemą. Jis taip visais rūpinęsis, kad praminę jį Dėde. Šventkiemių sodžiuje auginę daug žąsų. Atsiradęs lapinas, Šventkiemiai tuojau pastebėję, bet nusprendę:

> — Tegu sau. Kurgi ir lapinas dėsis? Žalos jis mums nedarys, nes jis gudrus: artimųjų kaimynų nenorės supykinti.
>
> Kol lapinas mažus vaikus turėjęs, viskas buvę ramu. Tik tolimieji kaimynai skųsdavęsi. Tie įspėdavę:
>
> — Ei, sakydavo: išvaikykite jūs savo kaimyną, kad paskui nereikėtų patiems graužtis...
>
> Bet Šventkiemiai tik juokęsi:

— Kaip, sako, dabar kaimyną su mažais vaikais iš tėvynės ištremsi?

— Ar mes maskoliai, ar ką?

Atėjęs ruduo. Šeimininkės pradėję žąsų pasigesti. Šventkiemiai susitarę pamedžioti. „Bet argi mūsiškiai veikiai padarys, ką sumanę?" Lapinas su visa šeimyna tuo tarpu visoms žąsims sprandus nusukę.

Dėdė Nikodemas per visą naktį galvojęs ir ryto metą išėjęs prie nusmaugtų žąsiukų. Tik kitą vakarą Šventkiemiai pamatę grįžtantį Dėdę ir parvelkantį lapę. Ir pasklidęs visur gandas, kad Dėdė lapę nušovęs.

— Aš kaimynus smaliūgus pavaišinau žąsiena su prietaisais; išalkę, daugiau nieko nebegaudami, turėjo senąsias papjovas suėsti ir ėdę ėdę pastipo.

— O kad gi šitaip ir lapinas? — pagailestavo sodietis.

— Nebeskaus ir taip: savo paties smarvės pabūgęs, išsinešins už žalių girių, aukštų kalnų, tol... bent kur į Viatką.

Nesunku čia atspėti netiesioginė prasmė: Šventkiemis — Lietuva, Lapinas su šeima — Rusija. Ir atvaizduota alegorijoj visa Lietuvos ir Rusijos santykių istorija. Idėjiniu atžvilgiu gali stebinti būdas nusikratyti tuo Lapinu — ne nušauti, nes atvira kova neįmanoma, ne savyje užsidaryti, bet tam tikra klasta iš vidaus sugriauti Rusijos galybę. Paleisti jiems dvasinių nuodų, kaip tos Alpuharos maurai, kaip Konradas Valenrodas. Žinoma, lietuviai savo kovose dėl kultūros negalėjo demoralizuoti rusų. Bet kai kas (pvz., *Moskovskija Viedomosti* redaktorius Katkovas) tikėjo, kad rusų nihilizmas ir socializmas esąs sąmoningai lenkų įveistas rusams morališkai sugniužinti.

Gali stebinti ir tas drąsus autoriaus orientavimasis Euro-

pos situacijoj ir pramatymas, kad Lapinas turės nešintis net į Viatką. Šiuo atveju Vaižgantas yra tokis pat, kaip Kudirka, skelbdamas, kad maskoliai sugrius, bevažinėdami savo darbo tiltais; kaip Vištelis, skelbdamas, kad pageidaujama Lietuvai atmaina ateis, tik ne iš pietų pusės, bet iš pačios „Meškorijos".

Gali imponuoti ir tas jauno rašytojo, tik pradėjusio, didelis pastabumas, su kuriuo jis sugavo lietuvių tautos charakterio geruosius ir bloguosius bruožus: geraširdiškumą, ramumą, religingumą, bet sykiu neveiklumą, neprierangą, jau Žemaitės išreikštą Kurmelio paveikslu. Tik Vaižgantas nesitenkina, neveiklumą konstatuodamas. Siūlo priemonę juo nusikratyti: duoda Dėdę Nikodemą, Lietuvos valdovą. Vaižgantui, gryno kraujo ir kaulo demokratui, imponavo ne masės, bet atskiros asmenybės, kurios turi masėms vadovauti. Tad kokia ta asmenybė, kokis Vaižganto valdovo idealas? Jo dėdė Nikodemas doras, teisingo būdo, rimtas, niekų neplepąs, ką išgalvojęs tuojau vykdąs, apie tai niekam nesiskelbdamas ir savęs nesigailėdamas. „Priešininkus bebaidydamas, pats buvo ramumo netekęs, bet džiaugėsi, sodžiui ramumo davęs". Sodžius jo ne tik klausė, bet gerbė ir mylėjo. Jis pagaliau ne pats užsimetė sodžiui: jį rinkte išrinko. Tai tokis pat valdovo idealas, kokį vaizdavo tuo pačiu metu Pietaris *Algimante,* ir nė iš tolo nepanašus į Krėvės valdovus. Suvalkiečio patriarchališkai romantiška ideologija Vaižgantui buvo artimesnė kaip dzūko maištingas individualizmas.

Tie Rusijos ir Lietuvos santykiai, kurie čia parodyti Lapino ir Šventkiemio forma, paskui kartosis įvairiais kitais pavidalais, kol prieis *Pragiedruliuose* Žiemos ir Piliečių santykius. Bet nuotaika, išsivadavus iš Lapino ir Piliečiams išsivadavus iš Žiemos, tokia panaši ir atvaizduota su tokia panašia dinamika, kad šitą alegoriją galima laikyti nuotaikos prototipu *Pragiedrulių* Žiemai. Tiktai čionai Vaižgantas į tą

kovą su Lapinu pažiūri kaip į kovą, kovojamą žmogaus pastangomis, o *Pragiedruliuose* jau kovoja tiesiog gamtos gaivalai.

Lapės alegorijoje jau matyti ir aiškūs Vaižganto kūrybiniai sugebėjimai, sugebėjimai sudaryti plastiškus pavidalus ir masines dinamines scenas, paspalvinti jas humoru, kartais net švelniai trivialiu. Tiek atskirų pavidalų, tiek masinių scenų vaizdai, tiek pati humoriška švelniai triviali nuotaika yra labai artima natūrinio žmogaus kūrybai, pasakoms. Antai, į figūras Vaižgantas pažiūri ne objektyviomis, taip sakant, optinėmis akimis, bet subjektyviomis, fantazijos akimis. Kaip vakaro prietemoje pakelės medis pavirsta baisingu plėšiku, taip Vaižgantui prieš besileidžiančią saulę piemenėliai pavirsta milžinais, milžines karves ganančiais. Ir Dėdė Nikodemas, eidamas nuo saulės pusės, atrodė tokis pat milžinas. O masinėse scenose, pastebėjęs judėjimą, Vaižgantas tą judėjimą dar labiau sudinamina. Sudinamina ligi grotesko. Gauni tokį įspūdį, kaip žiūrėdamas greitesniu tempu sukamos kino filmos. Ta Vaižganto mėgstamoji priemonė yra gausi ir pasakose. Vaižganto pasakojimo menui ir jo giminiškumui su tautosakinėmis formomis pailiustruoti gali eiti šie du fragmentai — iš Vaižganto ir iš pasakos.

> Raudona, didelė, kaip trikojos dugnas, saulelė jau slinko žemyn. Jos spinduliai tryško į visas puses, raudonai nudažydami debesis. Gyvų ir negyvų daiktų šešėliai ėjo ilgyn. Piemenėliai pavirto milžinais, milžines karves po pievą ganančiais...
>
> — Žia, sako: o kas tenai ką velka?
>
> — Egi, nugi! — atsiliepė kiti. — Palaukime.
>
> Iš tolo, nuo pat saulės, dideliais žingsniais žengė milžinas. Ant peties nešėsi pagaikštį mažiausia nuo keliolikos sieksnių. Vyrai greit pažino, jog tai buvo Dėdė Nikodemas su savo „pagaliu"...

— Dėdė lapę nušovė!!

Netikėtos regyklos pavilioti žingeidūs piemenėliai grūdos už vyresniųjų, visai jau pamiršę savo gyvulius. Nebesuturimos kiaulės visų pirma namo parruseno ir netikėtai visus pašalius apniko. Ūkininkės, nesitikėjusios taip anksti gyvulių pargrįžtant, ramiai kitur triūsusios, proto nebteko, šen puolo, ten puolo, gynė nuo nemandagių čiukų visa, kas buvo ne vietoje padėta ir jau jau apuostoma. O visų lūpose buvo:

— A šelmiai piemens! Bus jums, bus jums!

Ir būtų buvę, kad pačių ūkininkių, ką ūkininkių — viso sodžiaus akys nebūtų netikėtai nukrypusios į ulyčgalį. Piemens, nebtekę kiaulių, puolo persigandę, paskui jas, tik neatsiprašinėdami įpykusių ūkininkių, o šaukdami iš tolo:

— Dėdė lapę nušovė! Dėdė lapę nušovė!...

Tokią naujieną išgirdusios, ūkininkės nebeturėjo laiko ne tik rykščių susiieškoti, bet nė žodžio pabaudimui rasti. Visa palikusios kiaulių valiai, iškurnėjo iš kiemų, kelyje vos bepaklausdamos:

— Kame, kas, kaip?

Piemens, taip pat atgal bėgdami, uždususiais balsais nedaug ką tegalėjo aiškinti. Šunes, supratę, kad žmonės ką vejasi, ausis suglaudę, kaip iš švaistyklės, ištrūko pirma bėgti. Taip, ką bežiūrint, gale sodžiaus susirinko kone visi gyventojai ir apspito lapę.

— Žiūrėkite gi, moterėlės: nebegyva!...

— Ogi rudumas!...

— O uodega!

— O švelnumas!

Ir kaip pradės kiloti, kaip pradės vartyti ir žiūrinėti visur, kur dera ir kur nedera, kaip žydui kromą atrišus, beklegėdamos, besikumščiuodamos, tai viską pasaulyje užmiršo.(19)

Pasakoj:

Sodžiuj buvo veseilia. Nuėjo žvirblys su vilku į sodžių, liepė vilkui įlįsti į kanapes ties langu — ir pats žvirblys tupi kanapėse, o vasaros laiku langai atidarinėti, susėdę žmonės apie stalą, geria, valgo juokias. Kur bus nebuvęs žvirblys purst! ir įlėkė pro langą ant stalo, pradėjo mėsą lesti: čak! čak! Pamatę bobos pradėjo šaukti: „Žvirblys, žvirblys lesa mėsą!" Veselninkai, viską pametę, pradėjo žvirblį gaudyti. Žvirblys purst! pakilo į palubį, pradėjo po trobą lakioti, o veselninkai sukilo visi gaudyti žvirblį po trobą. Žvirblys iš trobos į bukavą, iš bukavos į priesienį: gaudo veselninkai žvirblį, o vilkas tuo tarpu drykt! pašoko ant stalo, pradėjo ėsti mėsą ir ragaišius — ėda kiek norėdamas. Kur bus nebuvusi pamatė moteriška, kad vilkas ant stalo, pradėjo šaukti: „Vilks, vilks!" Tie, pametę žvirblį gaudyti, puolė prie vilko. Vilkas pro langą drykt iššoko, visa ko priėdęs, o žvirblys pro duris purst! išlėkė, ir abudu nuėjo atgal į mišką.(20)

Alegorijos žanru talentingai pradėjęs fiksuoti politinį ir tautinį Lietuvos gyvenimą, ir toliau Vaižgantas to žanro nemetė. Jau pirmoje alegorijoje pastebėjęs lietuvių nerangumą ir apsileidimą ir toliau alegorijomis ragina pakirsti iš apatijos ir nieko neveikimo. Sykiu rodo sritis, kuriose tas veiklumas turėtų būti pritaikintas. 1903 m. *Žinyčioje* išspausdintuose „Pelėsiuose" rodo Lietuvą kaip apleistą ūkį, pavietę, tamsų, be saulės sandėlį, kuriame pilna pelėsių. Tie pelėsiai pūdo sienas. Iš pačios alegorijos būtų dar neaišku, kas tie pelėsiai. Tad Vaižgantas post scriptum deda pastabą: Pavietis — Lietuva, pelėsiai — lenkai. Reiktų tik prakirsti tam paviečiui langus, kad saulės spinduliai pelėsius išnaikintų. Bet senasis ūkio šeimininkas, kaip ir anie Šventkiemio gyventojai, nieko nedaro. Tik jaunoji karta, naujasis šeimininkas

įsako „iškirsti langelius ir iš pietų ir iš rytų pusės, idant šviesos įeitų. Pelėsius nutrinti sausai, sieną paskui ištvilkyti vandeniu ir ištepti kerosinu. Duris laikyti atviras, idant oras mainytųsi ir grynintųs".(21) Jaunasis šeimininkas ir kitose srityse rodos paslankus.

> Daviau į penkiolika įsakymų: mano brylių nugriebusią šaką nugenėti, mano batus drėkinančią žolę nuo tako nuvarpyti, tvorų spragas, kad svetimos bičiulės nelandžiotų, užtaisyti; nuplyšusias kūties duris prikalti.(22)

Kad ir mažas tai darbas, bet vis dėlto judėjimas, krutėjimas, kurio nebuvo parodę Šventkiemio gyventojai. Tai atsiliepimas, nors kitu tonu, į ankstesnįjį Kudirkos balsą „Kelkite, kelkite", skatinimas į tą dinamiką, kurios rodės pasiilgęs Aleksys.

Dar daugiau to nerimo ir dinamikos Vaižgantas davė *Vebronių buities* alegorijoj, kurioj atsispindi politiniai 1905 m. įvykiai, privertę rusų biurokratus sušaukti dūmą. Nors ta dūma ir nedaug tereiškė praktiškame valdyme, bet audrino žmonių psichologiją. Žmonių susipratimas kilo, nepasitenkinimas augo. Vaižgantas rodo tą psichologinę valdovų ir valdinių nuotaiką ir sykiu jų dramą. Pasakėčios pavyzdžiu literatūrines formas paima iš gyvulių gyvenimo. Žiemkentė kiaulė pasakoja apie likimą dvejopų kiaulių: peniukšlių ir žiemkenčių. Užvaizdas gerai šeria peniukšles, o žiemkentes badu dvasina. Jos tegali tik žviegti į valias. Bet jų kaimynės gerosios avys tyliai kenčia. Tik kada ir avys jau pradeda bliauti, tada valdovai ryžtasi sušaukti seimą. Tačiau seime visa nusprendžia peniukšlės, o avys į seimą net nepakviečiamos, kad pačios pasisakytų, kas joms geriau. Šitoje pasakėčioje jausti konkretusis Rusijos gyvenimas, bet, antra vertus, Vaižganto pajėgta taip charakterizuoti pasakėčios dalyviai, taip sutipinti, kad pasakėčia pavirto vaizdu apskritai san-

tykių tarp pavergėjo ir pavergtojo, tarp piliečių sūnų ir posūnių, nelygiai traktuojamų valstybėje.

Autoriui pavyko iškelti pavergėjo psichologijos vieną antrą bruožą. Daugiau jų iškėlė jau proteguojamųjų — peniukšlių. Tas didelis jų savim pasitikėjimas („jei ką peniukšlė pasako, tai tik *nebeužginamą* tiesą". VI.19), ta panieka posūniams žiemkenčiams, tas pasišovimas žiemkenčių reikalus svarstyti, jų pačių nesiklausant — Vaižganto iškelta ryškiai ir įtikinamai. Tačiau geriausiai pastebėta žiemkenčio, pavergtojo, posūnio psichologija. Pastebėta, kaip maištininko nusiteikimus sukelia nelygus traktavimas, represijos prieš tuos, kurie pradeda skųstis alkani esą.

„Kad sumanytumei, bėgtumei ir žarnas šiurkštaširdžiui iltim išleistumei, toks gema noras keršyti. Gema atkaklybė padaryti priešingai, gema neapykanta visos tvarkos. Čia ir yra šaltinis opozicijos, kuri pastumiama iki anarchijos. ‚Šalin tvartai!... Laisvės! Laisvos kovos už būvį!' ".(23) Ir išverčia duris, svaigsta laimėjimo entuziazmu, bet jis neilgas: po jo eina desperacija, nusivylimas savo jėgomis, kada gyvenimo nepasiseka pataisyti. Ir kyla noras atgal į vergiją, kur bent pelų gauni. O jeigu dar pavergėjas parodo jovalo kibirą... „... Sviete tu mano! kokiu tai gyvuliu bepavirsti, kada pilvas, o ne galva, ne širdis ima tavimi valdyti! Laisvę, savymeilę, visus prakilnius jausmus ir troškimus atiduodi — už kibirą jovalo: kasdieniniai tavo protestai baigiasi ta pačia kapituliacija dėl kibiro jovalo".(24)

Tai žmogaus, to nerimstančio, į laisvę besiveržiančio, drama: materialinė gėrybė nustelbia dvasinę. Materialines sąlygas tautos ir žmogaus savarankiškumui palaikyti ar nustelbti Vaižgantas įvertino labai realiai. Ekonominis savarankiškumas palaiko ir dvasinį savarankiškumą. Ekonominio savarankiškumo stoka padaro žmones ne sau žmonėmis. Žmoniškumo dar daugiau likę tuose protestuojančiuose, maištaujančiuose žmonėse. Jiems tebelikus geresnių laikų

viltis. Šita ir palaiko jų egzistenciją ir padaro juos laimingesnius ir aukštesnės vertės už tuos, kurie avimis pavirtę, balso neišleisdami, duodas vilnas kerpami, kailius bielijami ir visiškai suėdami. Valdovai kaip tik juos, o ne avis, ir nori jovalu papirkti.

Šitas idėjinis ir psichologinis momentas pasakėčią labiausiai daro vertingą. Jo idėjinį vertingumą papildo gyvos charakteristikos:

> Prigimtis dovanojo mums tokį apetitą, kurs nieko neniekina. Nors ėdesys liesas ir seilių pritrūksta; nors nasruose velias ir žandai įsopsta — čepsi visą dieną, kad tik pritesėtų duoti; po visą puspūrę kiekvienam pareitų. Tik kas gi ir iš to? Pilvai išdrimba, kaip maišės, o rietai — vis tiek, kaip šakaliai, kad net geram gyvuliui pasirodyti gėda, o apetitas lieka vis tiek nenumarintas.
>
> Kaip tyčiomis, čia pat už sienelės, į šiaudus pasiknisęs, drypso peniūkšlis, gerų geriausių daiktų nevaliodamas. Nebaigto jovalo rūkštis, kaip selyklas girtuokliui, suka nosį, pačios seilės dryksta, patys grobai viduriuose rangos.(25)

Bet jau šita ištrauka rodo čia Vaižgantą linkus aprašinėti, o alegorijos pradžioje dar buvo apsčiai ir samprotaujama. Tik į pabaigą daugiau pasakojimo akcijos, kurios buvo gausu alegorijoj *Dėdė lapę nušovė*. Šitas aprašomasis ir samprotaujamasis elementas sustabdo eigą ir mažina pasakėčios vertę. Mažina jos estetinę vertę ir Vaižganto palinkimas į trivialųjį, kad ir švelnų, komizmą, kuris čia turi pavaduoti pasakėčiai pageidaujamą sąmojį.

Ta pati politinė idėja eina ir kitose alegorijose „Kaip Jonas su Petru kiaules ganė", parašytoje vėliausiai 1906 metų pradžioje, išspausdintoje *Vilniaus žiniose* 1907 m. Tiesa, Vaižgantas sakos niekam šitos pasakėčios netaikęs. Tik ji pritikusi Petrui Vileišiui ir Jonui Kriaučiūnui, jo redaktoriui.

Tačiau autorius čia taip atitrūksta nuo tam tikros vietos ir laiko, pakyla aukščiau jų, kad ši pasakėčia pritinka rusų administracijos santykiams su piliečiais valdiniais. Ir net dar toliau — su lengva ironija joje rodoma psichologija apskritai administratorių valdininkų, administratorių be platesnės orientacijos, biurokratų, kuriems pavesta „kiaules ganyti".

Tokiems administratoriams rūpi pirmiausia, ne kad „kiaulės" turėtų ką ėsti, bet kad jos būtų ramios. Dėl to jie subruka kiaules ant dirvono ir kada kiaulės sugula, kad miegodamos lengviau alkį perkęstų, jie patenkinti. Privalgius ir patiems maloniau pamiegoti. Bet kada bado spiriamos kiaulės pradeda sklaistytis, kada botagais čaižomos pradeda šiauštis ir pirmiausia šunis puola, tada administratoriai, ant akmenų pasilypėję, bailingai kalbasi:

> — Bene pasiuto... Nors imk ir šaudyk neklaužadas...
>
> — O taip gražiai ganėva!
>
> — Neduok, Dieve, kiaules ganyti! — pradėjo kalbėtis pusverksmiais. — Galvijai kur kas geriau...(26)

Idėjiškai papildydama „Vebronių buitį", ši trumpesnė alegorija formališkai jau kitokia. Autorius nesamprotauja: tiesiog pasakoja įvykį, kuris skaitytoją labiau suintriguoja. Vulgarų sąmojį čia pakeičia gyvos grotestiškos charakteristikos ir dialogai, aforizmai. Antai, kaip iš vieno bruožo jau gali spėti piemenų administratorių bendrą charakterį:

> Mieguisti piemens tylomis sekė: Jonas blusų nuėstas pašones draskydamas; nedamiegojęs Petras — rimtas ir piktas. Neturėdamas ant ko tulžį išlieti, Petras ėmė Joną krimsti:
>
> — Klausyk, Jonai! Kaip tau matosi, ar tu kiaules ganysi, ar kiaulės tave vedžiosis?
>
> Jonas nei negrįžtelėjo. Viena ranka padraskė

pakaušį, antros rankos pirštą visą į nosį įgrūdo ir atrėžė:

— Tai tu kiaulės uodegos nusitvėręs sekiosi. Aš ganysiu.

— Ir kaip gi tu ganysi? — nesiliovė Petras.

— Klausimas!... Nubruksiu, kur norėsiu, kur nors subrukęs, laikysiu, kol norėsiu, šunimis papiudysiu, kai norėsiu, ir namo paleisiu, kada norėsiu. Tai ir bus ganymas, — jau supykęs, atkirto Jonas; smarkiai patraukė nosimi: tai reiškia didį savo galybės supratimą; piktai čiaukštelėjo ilgu smaluotu botagu į paravės varnalėšas: tai jau buvo galybės parodymas, nes varnalėšų lapai tuoj sudrisko, ir pamulinęs kelines aukštyn, tekinas nusivijo kiaules į ulyčgalį.(27)

Paslėpdamas netiesioginę prasmę, Vaižgantas čia jau išeina iš pasakėčios, išeina net iš alegorijos ir artėja į vaizdelį.

Abidvi alegorijas dar 1906 m. buvo pasiuntęs *Šaltiniui,* bet *Šaltinis* atmetė daugiau gal dėl politiško jų turinio.(28) Tada „Vebronių buitį" autorius atidavė Herbačiauskui ir S. Čiurlionienei, kad įsidėtų į *Gabijos* surinktinę knygą. Bet juodu, Vaižgantas sakos, nepriėmė. Aiškiaprasmė „Vebronių buitis" tebuvo išspausdinta tik 1913 m. *Vaivorykštėje,* o labiau paslėptos prasmės „Kaip Petras su Jonu kiaules ganė" jau kitais 1907 m. buvo praleista *Vilniaus žiniose.*

Šitomis politinėmis alegorijomis Vaižgantas derinasi į Kudirkos ir Dėdės Atanazo politines satyras. Bet aniedu įeina į konkrečios vietos ir laiko ribas, charakterizuodami to meto rusų administratorių ir lietuvį valdinį. O Vaižgantas paskutinėmis alegorijomis rodo psichologiją administratoriaus ir valdinio apskritai, išsinerdamas iš konkretaus laiko ir vietos. Dar labiau nuo konkretaus laiko ir vietos nutolsta,

imdamasis jau ne politinių temų, bet rodydamas grynai žmogiškąjį likimą.

Žmogaus likimas, jo džiaugsmas gyvenimu, nusivylimas juo ir skurdus galas yra ta dažna alegorininkų tema, kurios griebėsi ir Vaižgantas „Vapsvoj vabzdžių karalaitėj" (1905). Žmogaus alegorija, Vapsva, iš saulėtos gamtos įskrido į storapilvio valgomąjį ir džiaugės gyvenimo medum, iki persivalgydama ir visus sparnelius bei kojeles sulipdama medum. Ir tuo momentu, kada „saulė šviečia, spindulius beria... menkiausi padarėliai ūžia, mala, mylisi ir vieši... tik viena, visų jų karalaitė, visų geriausiai apdovanota, čia paunksmyje, limpančiame purvyne ritinėjasi ir galo sau laukia".(29) Pagaliau storapilvis triptelėjo „Vabzdžių karalaitę dideliu, vaksu perrūgusiu batu, kad net pliaukštelėjo".(30)

Šalia orginalinių alegorijų Vaižgantas vertė Lemanskio pasakėčias, pasirinkdamas aktualesnes lietuviams ir jų santykiams su administracija.

Pereinamasis tarpas iš alegorijų į vaizdelius yra Vaižganto *Bevardžiai*. Juose Vaižganto akys nukrypsta jau į lietuvių visuomenės gyvenimo ydas: paskalų leidimą, apšnekėjimą. Tos ydos ir jam pačiam teko pajusti, kada tiek apie jį buvo paleista gandų ir skundų, jog net 1902 m. buvo teisiamas. Tuos nežinomus įtarinėtojus, tuos kurmius, pešiotojus iš pasalų, apkalbinėtojus, keršininkus ir pavadina vienu bendru vardu — bevardžiais. Juose dar nematyti griežtesnės charakteristikos, dar tik gyvai papasakotas įvykis su aiškia pamokamąja mintim, pasakyta gale, kaip pasakėčioje.

Vaizdelių mėginimai

Tantalo kančios, savos formos beieškant. Tikrojo kelio prototipas. Konfliktas su visuomene.

Rašydamas alegorijas, Vaižgantas negali jomis vienomis tenkintis, kaip nesitenkino sceniniais vaizdais. Jaučia noro rašyti, jaučia pajėgos kurti, tik nesusiranda savo kelio. Kelio, savosios normos ieškojimas kankina rašytoją:

„Tantalo kančias kenčiu, kad imu ką nors rimtesnį rašyti!!" — skundžiasi 1903 m. iš Vadaktėlių Dambrauskui. — „Jaučiu savyje dovanas — iškalbą, fantaziją, nujėgimą platesnių horizontų, na, net pusėtiną psichišką intuiciją — ir de facto kiaurai perregiu stoką sistematiško jų išdirbimo, stoką filosofiško jų supamatavimo, stoką tiesiog plikų moksliškų apribavimų... Viskas in confuso, nieko užbaigto; est, est, sed non vult exire..."(31)

Kūrybos tikrasis kelias savaime išplaukia. Rašytojo prigimtis gaivališkai juo pasuka. Tai kelias į vaizdelį, pagrįstą ne tik išgyventais, aktualiais dalykais, bet atsiminimais. Tai tikrasis Vaižganto žanras, kurio jis buvo nejučiomis griebęsis dar Mintaujoj. Tenai, atitrūkęs nuo Lietuvos, Vaižgantas buvo ėmęsis rašyti jaunystės atsiminimus. Rašyti ne didaktiniams reikalams, kaip scenos vaizdelius, bet taip sau — kad jais pasiilgusią širdį išsakytų ir praeitim nuramintų. Vadinas, grynai estetiniais sumetimais, vidaus būtinybės spiriamas.

Išlikę fragmentai be galo įdomūs anų laikų Vaižgantui suprasti. Juose tas pats Vaižgantas, kuris paskiau pasirodys — ta pati ideologija, tas pats pasaulio pajautimas, tas pats žodžio menas. Jau ir čia savas kraštas pakyla aukščiau už asmens reikalus. Jam aukosis visą gyvenimą. Krašto likimą pajaučia sutapusį ar bent paralelišką su gamtos likimu. Nemuno pakraščių medžiai, kaip ir ankstesniam rytiečiui Baranauskui, jam yra lietuvių praeities liudininkai ar net patys lietuvius nuo priešų gynę. Jų pasvirimas į vienas kitą, pasvirimas į vandens paviršių asocijuoja tą meilę ir santarą, kurios trokšta pačių lietuvių tarpe. Su gamta ir pats pasijunta susiliejęs, įsipynęs į ratą judėjimo, bet pastovaus ir amžino judėjimo. Iliustracijai praverčia ilgėlesnis fragmentas iš nespausdinto vaizdelio, parašyto 1895 m. Mintaujoje, išrašomas nieko nekeičiant, kad būtų žymu autentiška net pati to meto Vaižganto rašyba. Jame pasakojosi, kaip atkeliavo nakčia į Kauną, prisiminė rašytojus, kuriuos įkvėpė Kauno slėnis, ir paties vaizduotė bei jausmai susitvenkė:

> Kauno slėnis pavirto beveik į vieną isz arabiszkų pasakų vietą, kur prigimtė iszsidabina ne tiktai savo marguminais, bet ir auksu. Nedyvai, kad ir visų gražiausi Szveicarijos kalnai ir ežerai tokiame vaidintuvės padėjime nebutų jei užgana padarę.
>
> Nemislydamas apie miegą ir poilsį, kurio reikėtų jieszkoti, besibeldžiant per visą valandą į vieszbuczių duris, norėdamas to vietoje pravėdįti savo plauczius po keliolikos valandų buvimo siauroje „Arkoje" atsigėrimu grynu angstaus ryto kvapu, iszėjau staczei priesz savę, norėdamas iszeiti į miesto pakrasztį. Žinomas Kauno siaurumas leidė lengvai tą padaryti ir sztai po valandelės atsiradau ant didžios upės kranto, isz kur tol buvo matyties į vieną ir antrą galą. Priesz savę macziau vandenio zerkolą, isz antros pusės stovintį

„Vaižganto kosmas yra tikslingas. Tai kosmas lyg prieš nusikaltimą. Kiekvienas reiškinys turi savo paskyrimą, kaip kiekvienas muzikos instrumentas didžiuliam orkestre. Nors klausytojo ausis ir ne kiekvieno instrumento garsą sučiups, nors ne kiekvienas pasaulio reiškinys bus pastebėtas ir tinkamai įvertintas, bet tai nereiškia, kad jis nereikalingas“ (191 psl.).

Studijos apie Vaižganto kūrybą titulinis puslapis.

J U O Z A S   A M B R A Ž E V I Č I U S

V A I Ž G A N T A S

APMATAI KŪRYBOS STUDIJAI

V. D. U. TEOLOGIJOS-FILOSOFIJOS FAKULTETAS
KAUNE

ten augsztą kalną, kokio dar buvau nematęs. Dėbtelėjęs ant viso to akimis, privargęs, priilsęs atsisėdau ant pirmojo įstatyto suolo(32) ir, įrėmęs į atsidingianczią vietą, įsileidžiau vėl į mislių pulką. Oi gi ir buvo apie ką mislyti!

Reikėjo pirmąją gyvenime pastatyti žingsnį, nuo kurio prigulėjo ilgas kaip tas vandeninis diržas amžius. Kaip neszi gyvenimo jungą, ka sutiksi, kaip iszsiskirsi, kur sylų gausi, tai apsunkinanczios, nuliudinanczios mislis, kuriuos anczakius ir kepurę ant nosies užmovė. Kiek buvo to paniurimo laiko nežinau, bet nejaucziamai pradėjo galvoje kaskart szviesesnis paveikslas neszioties. Amžiaus bėgis susilėjo su upės bėgiu, pariszkados ant kelio su kalnais ant upės tako ir jaucziamai visa susilėjo su matomu vietos paveikslu, kuri skirtis teip aiszkino ir panaszumais ramino.

Buvo gražus vasaros rytas.

Raudona, rasoje apsipraususi saulė linksmai iszkiszė savo kaktą ant saulėtekinio gorizonto; ilgas szaszėlis nuo kalnų puolo ant upės, pridengdamas beveik visą jos platumą; saulei kylant į auksztį traukės jis gėdingai į savo krasztą, pripažindamas savę priveiktu toje karioje szviesos su tamsybę; ant visa placziausi upė apsipylė szviesei raudoną, akis gadinanczią ugnim: tai rytinė saulė atsimuszė vandenio zerkolę.

Kamuoleis - kamuoleis vertės gausios upės vilnios, neszdamos savo vandenį į nežinomąją jūrą teip romei, kad nežiūrėdamas negalėtum įspėti, kad sėdi ant pat placzios upės kraszto. Jautei, kad ir be to visiems sutvėrimams prigimto noro pasivaidinti kitų akyvaizdoje, neiszpasakyta galia slepės šaltoje jos krutinėje. Tartum patvirtinant tą, keli milžiniszki laivai atsiskyrė nuo kranto ir nematomą sylą neszami pralindo į iszsižiojusį jiems sutikti ant vandens plaukiantį tiltą.

Tyla, visur tyla, tyloje atliekamas darbas! Prigimimas nesidavė apgauti matomu upės ramumu: apstatė ją isz abiejų pusių milžiniszkais kalnais, isz tolo su godonę paliekanczeis platų tarp savęs slėnį, kur galėtu upė pavasaryj ir rudenį liuosei savo peczius isztiesti ir pasipurtinti po ilgo žiemos miego. Ir gerai padarė: narsesni jų brolei — kalnai, arcziaus atsistoję, panorėję susiaurinti upės bėgį, suspausti jos liuosybę, prarado savo puikius žalius szonus. Baisei perpus nuurioti stovi jie palinkę į savo tolimesnius brolius, isztiesdami ant savo virszugalvio medžius auganczius, kaip rankas praszydami pagalbos. Apnuogintos medžių szaknis, kaip szonkaulei, kyszėjo isz to pažeisto kelioliką sieksnių augszto szono. Isztyrė intruzas, kas yra galybė! nors ir ramei užsilaikydama. Tolimesni gi, augsztais lapuotais medžeis pasisziausi, kastai priduoda jiems augsztumo ir be to augsztiems, meilėje ir santroje veizis į savo sasiedą, kaip į zerkolą; malonei mostaguodamas virszumenis, sveikina savo seną kaimyną ir klausia, ar atmena, kiek visokių garsių atsitikimų jie buvo liudininkais, arba ir patįs prisidėjo, vieni užstodami Lietuvius nuo neprietelių, kita nesziodama juos į karią su jeis. Tegul sako ir dabar bus tarp musų sutartis, nors dėl žmonių akių pamėginimo, nes vanduo, kalnai ir miszkai susivieniję padaro paveikslą, kokio neiszmislyt paiszytojams.

... Jau saulė ir augsztai pasikėlė, o asz vis sėdėjau ir žiurėjau į upę ir kalnus, isztiesdamas kaklą, lig norėdamas su tą prigimties galybę susilieti ir plaukti par amžius, nesigailiant spėkų kliūtims ardyti; bet isz antros pusės turint aistetiszką pasigėrėjimą ir malonumą. Ir gera, gera pasidarė ant dūszios, į szirdį ramumas įkrito ir paskutinis žodis: ‚teip turi būti' isz lupų iszskrido...(33)

Tai paskesnės Vaižganto kūrybos prototipas.

Vaizdelių žanro Vaižgantas vėl griebiasi Vadakčiukuose, kur, sakosi, turėjęs užtenkamai laiko, buvę labai ramu.

Rašė, bet pats nebuvo tikras, ar eina teisingu keliu ir savo vaizdelių nespausdino. Tik pakviestas bendradarbiauti *Vilniaus žiniose* Vaižgantas pirmąsyk nusiuntė porą tų vaizdelių. Laikraščio teigiamas ar neigiamas pasisakymas galėjo rašytoją paskatinti į naująją linkmę ar sulaikyti. *Vilniaus žinioms* vaizdeliai netiko — nepriėmė. Tuo įvykiu Vaižgantas guodžiasi kun. Dambrauskui:

> ...Aš va kokią klastą padariau. Turėdamas nemažą buntelę netikusių, kaip ir visi, mano Vaizdelių, perdirbau dujen: „Ant Rarotų“ ir „Kūčios“ ant žymiai tikėjimiško kurpalio ir, redakcijai šio to prašant, nusiunčiau kaipo derančius tam laikui. Jablonskio atsakymą žiūrėk Nr. 51: nepriėmė. Jo argumentai teisingi: mano rašalai toli nuo dailių — dailės; daugiau jeibių, neg gerumo. Bet visgi tai originališkas rašymas, man rodos, pirmesnę vietą turį užimti, neg vertimai, kuriais feljetonus užkemša... Man truputį sarmata apie tai rašyti: man pasirodė visa nepriėmimo priežastis žodžiuose: „toje formoje ji nustoja vertybės, nes ne visoj Lietuvoj tokie papročiai yra“, t.y. tikėjimiškoje varsoje ir etnografiška medžiaga nustoja vertybės. Čto į trebovalos dokazat: ką spėjau išsiųsdamas, tai ir atsitiko. Aš tyčiomis neišsiunčiau viso pluošto, bet tik keletą lakštelių dėl pamėginimo. Aš Tamstai nusiųsiu tuos pačius dalykus ir paprašysiu nuspręsti, ar verta jie spausdinti, ar tekirmie dar antrus penkerius metus pas mane: gal geriaus išsilavinęs, geriaus ir parašyčiau. Etnografiškos medžiagos ten iš tikro yra nemaža: dėl jų vien norėjau atiduoti kokiam laikraščiui. Bet vienam

nepriėmus, kitam nebedrįstu siūlyti: jei ir kitas atmestų, dovanok taip paprastą humanam fragilitatem, per daug mano savimeilė būtų užgauta. Dėl tai tai drįstu užmesti. Tamstai tokį biaurų darbą, kaip skaitymas svetimų rankraščių: aš pats štai dantį griežiu, vienos bajorės vertimą taisydamas... „Mūsų Papročiai" tai tik dalis. Be jų dar turėsiu į 25 lakštus ypatiškų vaikystės atsiminimų. Ten daugiau gražių vietų, tik perdaug ypatiški ir aš juos suturiu, vien galą jums tepasiųsdamas.(34)

Bet kun. Dambrauskas visai kitaip įvertino Vaižganto atsiminimus.

„Pabaigiau skaityti Tamstos „Atsiminimus" — rašo jis 1905.IV.13. — Galiu tik pasidžiaugti, jog Dievas aptemdė protą „V. Ž." redakcijos... Tokių gražių dalykų lietuviškai ikšioliai nebuvau skaitęs. Jie pasiliks mūsų literatūroje visados kaipo klasiškieji; be jų neapsieis nei viena „Chrestomatija"... Labai gerai padarei Tamsta, kad neleidai... darkyti Tamstos veikalėlių".(35)

Šitoks paskatinimas pakursto Vaižganto literatūrinį užsidegimą, ir jis tučtuojau praneša:

...galėčiau parašyti eilią vaizdelių... iš savo atsiminimų: Valentas, Dr. Stankus, Eidenas, Styra. Tik jų negalės spausdinti, kai visi, be Valento, gyvi tebėra. Būtų gera sauja labai vaizdingų faktų.(36)

1905 m. tose pačiose *Vilniaus žiniose(37)* buvo išspausdintas vaizdelis „Visavaldis". Kitais metais Vaižgantas pasiuntė atsiminimus *Šaltiniui.*(38) Bet *Šaltinis* jų irgi nepriėmė. Ir Vaižgantas ima abejoti net to vieno savo bičiulio Dambrausko drąsinimais:

Mano „Atsiminimų" „Šaltinis" irgi nepriėmė, ir man jų kelionė po redakcijas pradeda įkyrėti. Pradedu

> už juos gėdytis, nors Jūs kitą kartą pagyrėtė. Galėčiau dabar jums atiduoti. Tik apsiskaitykite gerai... Kad man nebūtų jie malonūs, kaipo tikrieji mano atsiminimai, man *pačiam* (V. pabraukta), ne forma, bet turiniu, būčiau seniai numetęs. Dabar gal pinigų sugriebęs, išspaudinčiau knygutę vien tik pro domo sua, ne dlia prodaži. Rašyk, Rašyk! baudėte mane. Ką gi velnią rašysi, kad nesiseka. Nemintykite, jog aš tai rašau, laukdamas persvazijos, peikiuosi, laukdamas pagyrimo. Aš ne mergaitė. Jei tai Jums rašau, tai dėl to, kad tikrai ant savęs pykstu ir, kaip papratęs, Jums išpažįstu.(39)

Tos Vaižganto tantalo kančios — tai savęs ieškojimo kančios. Vaižgantas ieškojo savos individualios pasisakymo formos — ir negalėjo apsispręsti.

Vidaus nujautimas jį lenkė į vaizdelius, bet tas polinkis suvedė Vaižgantą į tam tikrą konfliktą su visuomene, kuriai atstovavo spauda. To meto laikraščių psichikoj dar tebevyravo šiokios ar tokios utilitarinės literatūros supratimas, visai epochai labai charakteringas. Vaižgantas, šitoje epochoje pats tokią literatūrą kurdamas, anksčiau už kitus išgyveno evoliuciją iš utilitarinės didaktinės literatūros į estetinę. Tame kelyje beieškodamas savos formos, perėjo dramos žanrą, kuris pasirodė svetimas jo pasaulėvaizdžiui, perėjo alegoriją ir sustojo prie vaizdelio, jau ne didaktinio, tik grynai estetinio. Tokia literatūra dar nebuvo sava epochai. Bet ji ateis po kelerių metų, revoliuciją praleidus. Tada ir Vaižganto naujasis žanras, atsiminimas, vaizdelis, bus kitaip sutiktas.

Tai jau bus antras Vaižganto laikotarpis, kuriame Vaižgantas pabers saują palaidų savo kūrybos deimančiukų.

PALAIDIEJI ŽIEDAI

Spaudą atgavus, visuomenės interesai ištraukė Vaižgantą iš Pamituvio. Nuo 1906 m. jis nukilo į *Vilniaus žinias,* paskui į *Viltį.* Naujos veikimo sąlygos atsiliepė ir jo gyvenimui ir raštams. Nuo šio momento ir tenka pradėti antrą Vaižganto gyvenimo ir kūrybos tarpą.

Kaip anksčiau, ir dabar jis gyvena klajoklio gyvenimą. Tik anksčiau jis buvo blaškomas savam krašte, dabar jis čia neišsitenka. Anksčiau kilnotas, kad kitiems ramybės nedrumstų; o dabar jis pats kilnojasi, kad ramybę sudrumstų. Kad sudrumstų inertišką sustingusį gyvenimą, kaip tas angelas, pasirodydamas ir sukeldamas vandenis, kurių bangos paliesti ligonys atgaudavę sveikatą. Sudrumsti, pažadinti — tai buvo Vaižganto uždavinys ir sugebėjimas. Iš čia savotiškas jo darbo tonas, dėl kurio kiti ir piktindavos. Jo tonas tiko žmonėms judinti, ne vesti. Jis ne vadas, jis tik šauklys, trimitininkas. Šita jo pareiga ir nulėmė, kad Vaižganto plunksna vėl ilgam tegalėjo tarnauti tik publicistikai ar su publicistika sutapusiam plunksnos žanrui. Skirtumas tas, kad pirma slaptai, dabar viešai. Dailiajai kūrybai maža beliko ir laiko. Vadaktuose ir Pamituvyje gražiai užsiėmusi Vaižganto kūryba turėjo būti nutraukta. Ir kol buvo Vilniuje, šalia grynosios publicistikos Vaižgantas davė tik savo įspūdžius iš 1910 m. kelionės į Krokuvą, o aukštaičių vaizdelių, anksčiau paruoštų, išspausdino keletą *Viltyje.*

Kai 1910 m. lenkų intrigos išstūmė Vaižgantą iš Vilniaus, nukeltas į tolimąją Laižuvos parapiją, vienišas galėjo kurį laiką padėti riterio šarvus bei ginklus ir atsikvėpti nuo tarnybos savo Karaliui — Visuomenei (VII.230). Vienužio kapo parapijoj, pavenčiuose, Vaižgantas galėjo dabar riteriškai grožėtis savo Karalaite — Gamta. Kaimo idilė, gamtos pavasaris jį svaiginte svaigino. Net kun. Dambrauskui entuziastiškai keliais atvejais rašė:

> Mesk šalin savo darbą ir tuojau šią ar kitą savaitę dumk į mane perleistų sodo žydėjimo. Uf meine munes pasiusti galima — tokia grožybė pavasario... Ramu tylu, tik poezijas rašyk. Galėsi betgi daryti, ką norėsi. Saulė švies į pat dantis, ir sodas kvepės į pat nosį... niekur pasaulyje taip nėra gražu, kaip pas mane.(40)

„Nepyk, susimildamas, — kitąsyk rašo — kad aš tokiais niekais užsiimu!" Ir deda į laišką Dambrauskui iškarpą iš *Russkoje slovo* laikraščio apie pavasarį. Va, sako, ir jie patvirtina tai, ką sakiau apie gamtą.

Iš kaimo idilės ištraukė trumpą laiką tik kelionė į Ameriką (1911). Bet vėl grįžo į Laižuvą ir nesidavė labai panardinamas į visuomeninį gyvenimą. Išgyvenęs savo artimųjų nelaimes, jau 1913 m. pajunta ypatingą kūrybinių jėgų antplūdį. „Kaip aš šiemet dirbu, intensyviškiau nebegalėčiau".(41)

Išleidęs *Ten gera, kur mūsų nėra* (1912), su visu intensyvumu rengia savo vaizdelius spaudai. Rengia iš karto dvi knygeles: *Aukštaičių vaizdelius* ir *Vebronių buitį*. Vaižganto vardas jau pritraukia leidėjus, laikraščius, mokytojus. Rengdamasis leisti *Vaivorykštę*, L. Gira kreipias į Vaižgantą, kuris jam kitados pasakojęs apie savo atsiminimus ir kai ką rodęs, ir labai prašo atsiųsti savo vaizdelius. Jie priduosią daug gyvumo ir būsią tikra literatūros naujiena, nes Vaižganto mūsų visuomenė seniai nebeskaitė nieko nauja.(42) Kai kas

mokytojų, gavę pasiskaityti, nusirašinėjo ir žadėjo imti į chrestomatijas. Dėl savo kūrybos susirašinėja Vaižgantas su kun. Dambrausku.(43) Buvo nusiuntęs jam aukštaičių vaizdelių turinį. Dambrauskas žadėjo pasirūpinti, kad Šv. Kazimiero draugija juos išleistų. Atsirado ir daugiau leidėjų. V. Bičiūno nurodytas kreipėsi Šiaulių knygininkas žydas Brevda. Bet Tumas nenorėjo su juo prasidėti ir atsisakė, teisindamasis, kad jo raštuose esą judofobijos. Kreipėsi ir Rinkevičius. Kandidatas buvo ir Zavadskis. Vaižgantui pakilo ir autoriaus ambicijos. Jis pats jau vertina savo kūrinėlius, ypačiai alegorijas — *Vebronių buitį* ir kitas. Pats nusijaučia, kad jo pasakojimai būtų įdomūs žmonėms, o ir jų kalba nebloga. Jis panoro, kad jo veikalėlius net tik išleistų gražiai, surinktų į du tomelius, kad jų daugiau išplistų, na, ir honoraro gautų.

> Žinai, nesitikėjau, kad galėčiau kilti į puikybę, — rašo Vaižgantas Dambrauskui. — O kįlu! Štai iš karto dvi ofertos — išleisti mano Vaizdelius be jokių apribavimų, taip sakant, be kačestvennogo į količestvennogo analiza. Tai p. Rinkevičia ir Šlapelis iš Vilniaus. Trečias privatinis asmuo įsimylėjo Vaizdelius ir duoda pinigų jiems išleisti, tik onoraro — ne: išsirink, girdi, pats iš pelno. Taip aš nenoriu. Geresniu yra pirmuoju du, kuriuodu duoda man po 3 kap. nuo eilutės stambesnės spaudos.
>
> Aš buvau pasigėrėjęs Šv. Kaz. Dr., kad ji daugiau egz. paskleidžia, buvau besutinkąs atiduoti po 3 rl. už gabalą. Ir nugrūdau pasižiūrėti ne tik „Augšt. Vaizdelius", bet „Vebronių buitį", antrą knygą. Dabar turėdamas daugiau pasiūlijimų, norėčiau nusižeminti prieš metalą: išsirinkti tą leidėją, kurs daugiau moka. Iš Šv. Kaz. Dr. beturiu labai atsargius ir atžagarius laiškelius be jokių apsiėmimų nė kaip, nė kada. Tai mano —

autoriaus puikybę nemaža paliečia. Ir dabar nieko nežinau, kaip dalykai stovi.

Tokiame padėjime su antrąja knyga — *Vebronių buitimi* aš atsitraukiu nuo Šv. K. Dr. ir parduodu Rinkevičiui. Tamsta man tą dalį malonėk atsiųsti atgal: ten dar ir taisytina bent kiek yra.

Su pirmąja — gi dalimi, kadangi ten nebe taip daug „gabalų" bepasiliks, apsiverskime šitaip: jei *Draugija* labai norėtų juos savo lėšomis spausdinti, apsiims 1) man mokėti, kaip ir Rinkevičius, nebe nuo „gabalo", tik nuo eilutės po 3 kap., 2) 100 rub., ant rankos, 3) kitką, kai išspausdins, 4) pradės spausdinti po N. M. netrukus, ir 5) neprasčiaus, kaip „Mirties akyvaizdoje"... Onorarą nuo gabalų skaitant, neišeitų man nė po 1 kapeiką. Už „belle" tristiką — tai mažoka. „Š. K. Draugijai" turint tinkamesnių dalykų ir greičiau spausdintinų (kiti, antai, po dvejus metus guli), prašome man sugrąžinti ir pirmąjį rankraštį. Gal ir iš tikro, būtų geriaus, vienaip visas miniatiuras išleidus.(44) (1913.XII.2 VM. E. 118, 91).

Susitarė pagaliau su Rinkevičium. 1914 m. *Aukštaičių vaizdelių* ar penki lankai jau buvo išspausdinti. Karo metu Rinkevičius pasitraukė į Rusiją. Išspaustieji lankai liko Vilniuje ir sudegė. (Vienas egz. VM.).

Tačiau tuo metu eilė Vaižganto kūrinėlių jau buvo pasirodę laikraščiuose. *Vaivorykštė* buvo įsidėjusi „Kaip jis augo"; „Jo tėveliai, Tėvelis, Motutė", „Vebronių buitis". Ir 1913 m. *Viltyje* buvo „Paparčio žiedas", „Saulės šokimas", „Dangaus atsivėrimas", „Aplotas", „Pagrabas", „Kaip jis augo: Užjautimas, Galvojimas, Didystė"; „Motutės žiponas", „Pirmasis sielvartas", „Džiaugsmas", „Du jungu", „Ant Popšutės kalno", „Papilekalnėje", „Upelyje". Iš kitos pusės siunčiojo vaizdelius ir 1913 m. *Rygos garsui:* „Gerieji

dėdės", „Per pat sumą", „Pirmosios rungtynės", „Pirmasis jo laikrodis", „Pirmoji labdarybė", „Pirmoji kelionė".

1914 m. Vaižgantas pasidavė ištraukiamas iš Laižuvos ir nukilo į Rygą, į *Rygos garso* redakciją. Ypačiai rūpinosi jo atkarpa. Įsiėjusi beletristinė kūryba nesustojo. Jis teberašė gimtųjų aukštaičių vaizdus, iš kitos pusės pasidavė dienos momentui ir ėmė kurti Didžiojo karo vaizdus. Tada pasirodė 1914 m. *Vaire* — „Kvailių ašaros", „Karo slibinas", „Rimai ir Nerimai", 1915 m. „Juodžiaus kelmas". *Rygos garse* — „Ponas Direktorius", „Antimilitarininkas", „Karo šelpiamieji".

Persikėlusio į Rusiją Vaižganto kūryba nenudžiūvo. Sprogo nauji žiedai. Palydėjęs Kubilių į Jaltą gydytis, iš įspūdžių parašė „Į saulę, į saulę", tai pirmiausia dviem atvejais buvo išspausdinta *Petrapilio* ir *Vilniaus kalendoriuose* (1916 ir 1920 m.). Svetimam krašte vėl grįžta prie gimtųjų aukštaičių. Pasirodo *Vade* 1916 m. „Burzdulis", „Naujakuriai" ir kt. smulkesni raštai.

Šituo Rygos ir Rusijos laikotarpiu Vaižganto raštų išeina ir atskiri rinkinėliai: *Scenos vaizdai, Monologai ir dialogai* Rygoje, 1915, *Karo vaizdai* Rygoje, 1915, *Alegorijų vaizdai* Petrapily, 1916, *Lietuvos žodis, Kvailių ašaros, Apie asilus* Petrapily, 1916. Vaižganto kūrybiniai užsimojimai auga. Kyla mintis tuos palaidus Lietuvos gyvenimo vaizdus sujungti ir sudaryti gyvenimo epopėją. Bet toji epopėja jau pasirodys nepriklausomoj Lietuvoj.

Taigi šio laikotarpio, nuo 1907 m. iki nepriklausomos Lietuvos, kūrybingiausi momentai buvo Laižuvos, Rygos ir ištrėmimo metai.

Chronologine tvarka suminėtus šio laikotarpio raštus lengva suskirstyti į tris grupes: *kelionių vaizdai* (kaip pats Vaižgantas pavadina V t.), *karo vaizdai, aukštaičių vaizdeliai.*

Kelionių vaizdai

Galicijos kelionės: Groteskas. *Ten gera, kur mūsų nėra:* Reporterio tikslumas ir pastabumas žmonių gyvenimo reiškiniams; peizažo stoka; tautinė ir kosminė lyrika; beletristikos pradas (anekdotas, vaizdelis) — *Į saulę, į saulę!:* Saulės entuziazmo lyrika; jos ritminė forma; žmonių ironija.

Lietuvos kultūros istorijoje vargu berastum žmogų, daugiau keliavusį kaip Vaižgantas. „Suėmus visas keliones į vieną, susidarytų ne mažiau, kaip po tūkstantį kilometrų (viorstų) kas metai ramiuoju laiku, kitais gi laikais po keletą tūkstančių. Tuo pradėjimu važiuodamas būčiau jau kelis syk apvažiavęs aplink visą žemės kamuolį", rašė dar 1917.(45) Tik kelionė kelionei nelygi: vieni keliauja iš malonumo, kiti iš reikalo. „Keliaudavau, — prisipažįsta Vaižgantas — ne malonumų sau ieškodamas, ne apsimetęs liga, laiką gaišindamas, svečią kraštą juoba pamėgdamas, neg savo. Sau pamaloninti, savo įgeidžiams patenkinti aš, rodos, nesu atlikęs nė vienos, net ir trumpos kelionės. Ir jos man niekuomet geran neišeidavo".(46) Vis tai reikalų kelionės. Nuo to iš dalies pareina ir kelionės aprašymo charakteris.

Kelionių aprašymuose paprastai sumišę įvairūs žanrai: grynasis reportažas, publicistika, filosofija, dailioji kūryba. Beletristiką nagrinėjant, kelionių vaizduose ir rūpi tas paskutinysis atžvilgis.

Vaižganto kelionių aprašymai pradėtini nuo kelionės į Krokuvą, kur 1910 m. buvo šventinamas paminklas Žalgirio kovai atminti.

Šitos kelionės aprašyme šalia reportažo apstu publicistikos, net polemikos. Tik ir čia jau aiškėja Vaižganto beletristinio aprašymo talentas. Daugiausia jo pasireiškiama grotestiškai, su lengva ironija, dialogais vaizduojant situacijas:

> Štai ir Krokuva. Sakalai — gimnastikos draugija — eile nustoję per visą peroną, svečių laukia.
>
> — Tamstos duodate patarimų? — klausiu.
>
> — Ne, tai daro komitetninkai.
>
> — Kaip jie pažinti?
>
> — Ant rankovių mėlynai — balti raikščiai.
>
> — Ačiū!
>
> — Tamstos duodate patarimų? — vėl klausiu, nutvėręs tokį jaunikaitį.
>
> — Ne! Tai kontoras.
>
> — Kame gi jis?
>
> — Anapus vagzalo. Sek Tamsta.
>
> — Ačiū.
>
> Prieiname prie lentų būdelės parašu: informacijų komitetas.
>
> — Tamstos duodate patarimų korespondentams?
>
> — Ne! Tai spaudos biūras. Mes tik butus rekomenduojame šiaip jau svečiams.
>
> — Kame gi tas biūras?
>
> Niekas nežino. Ilgai pasitarę, nusprendžia, jog tai turi būti redakcijoje „Glos Narodu".
>
> — Ačiū!
>
> Važiuoju į „Glos Narodu". Lyja ir žvarbu. Radome. Kambaryje sėdi ponaitis ir rašo.
>
> — Tamstos duodate patarimus korespondentams?

— Ne! Tai redakcija, o čia spaustuvė. Prašom aukščiau.

— Ačiū!

Aukščiau visur tuščia ir uždarinėta. Bet gi išsikviečiu kažin ką.

— „Głos Narodu“ spaudos biūras?

— Ne!

— Tai kame gi galop?

— Tai, turi būti, redakcijoje „Naujosios Reformos“.

— Ačiū!

10 valanda vakaro. Privargau kelionėje ir šioje kalvarijoje. Suradome.

— Čia spaudos biūras? Esu toks ir toks, atvažiavau tokiais tai tikslais. Naudokitės manimi, kaip tinkami, nes aš vienintėlis tos rūšies korespondentas ir tyčia atvažiavau anksčiau.

Nustebimas.

— Biūras čia. Bet jau nieko Tamstai nebegalime patarnauti: kas dykai, viskas išdalyta...

— Aš ir nereikalauju dykai: kronų nepristigsiu. Tik kur ko ieškoti? Galop ir tai rytoj surasiu. Bet be buto adreso neinu iš čia, nes jau gana tos baladonės...(47)

Tas pats Vaižganto aprašomasis talentas jau ryškiau pasirodo kitais metais aprašymuose kelionės į Ameriką *Ten gera, kur mūsų nėra*.

Ir šitas kelionės aprašymas pirmiausia yra reportažas. Jis pamargintas publicistika, retorika, bet daugiau jau yra lyrinių ir beletristinių pradų, tuo tarpu kad aname buvo daugiau feljetono.

Vaižgantas reporteris labai uolus ir tikslus. Jis registruoja viską, ką pastebi pro vagono langus, gatvėj, garlaivyje. Registruoja matematiko tikslumu, išmatuodamas dienomis, kilometrais, metrais, skaičiais. Ne tik, kiek darbininkas

uždirba Amerikoje, ne tik, kiek prageria, bet ir kiek žmonių laive, kokio laivas ilgumo ir platumo metrais. Jis stebi ir aprašinėja žmonių charakterį, jų papročius, darbus, civilizacijos laimėjimus — viską žmogiška. Bet jis, tas Vaižgantas, gamtininkas, gamtos neaprašinėja. Neaprašinėja jūros, tos jūros, kurią gamtininkai romantikai nesigailėdami dainavo. Tik palies Vaižgantas jūrą ir, kaip žuvėdra nuo jūros paviršiaus atšoka ir nuneria į orą, taip Vaižgantas atšoka nuo gamtos ir pasineria *į žmonių gyvenimą.* Antai ilgiausias ir būdingiausias Vaižganto jūros aprašymas:

> Dievas palaimino mūsų kelionę neapsakomai gražia vidurvasario giedra. Saulė kone visą laiką skaisčiai švietė, jūra lengvai tejudėjo. Buvo vienas toks vakaras, kad visas okeanas nurimo ir pasidarė lygus, it stiklas. Tokio reginio nebuvo matę nė tie, kurie po kelioliką kartų esą perplaukę Atlantą. Saulėlydis per akimirksnį auksino šitą zerkolinį paviršių. Kur-ne-kur būriai delfinų, šokinėdami per vilneles, įvairino reginį. Šiaip jau viskas praslinko vienodai. Beliko stebėtis, kokiuo bepadaro žalią jūros vandenį, suplakdami jį dviem milžiniškais straigtais. Paskui laivą tęsėsi ilgas — ilgas, net jo galo nesimatė baltai putotas vieškelis. Laivas, perskrosdamas jūrą, rodos, paliko amžinai neišdildomą žymę. Apgaulinga: po valandos turės išnykti, kaip visų *mūsų atminimas pereitame gyvenime* (m. p.)...
>
> Pašaliais žalias vanduo, suplaktas su putomis, daro tokias varsas, jašmos pavidalu supintas, kokias randama vien pas Čiurlionį. Jo fantazija rodės neįtikėtina. Bet gamtos perviršijama visokia keisčiausia fantazija, o gamtos dar niekas neperviršijo.(48)

Jau tas ilgiausias gamtos vaizdas rodo, kaip Vaižgantas nesileidžia detalizuoti peizažo; nemini, kokiu būdu tie delfinai

reginį įvairino; nepiešia tos jų varsos; jis leidžiasi aprašinėti ne gamtą, bet savo paties įspūdžius, refleksijas, kurios sukyla tos gamtos akivaizdoje.

Neaprašinėja ne dėl to, kad gamtos nejaustų. Ak gi ir kaimo žmogus nedaug šneka apie gamtą, nebent nusiskundžia blogu oru, pasidžiaugia geru, kuris padėsiąs vasarojų suvalyti. Tačiau gamtos grožį pats nesižinodamas jaučia ir kaimo žmogus. Antai su kokiu pasitenkinimu vasaros šventadienių popietėmis, jisai, užuot ilsėjęsis, apeina javais siūbuojančius laukus, o vakare, jau kai visi pavakarieniauja, jisai dar ilgai, žiūrėk, pasėdės ant prieklėčio.

Savo paties įspūdžius, refleksijas, Vaižgantas reiškia ne tik čionai gamtos akivaizdoje, bet ir kiekviena proga. Dėl to tikslusis Vaižganto aprašymas gauna gilaus subjektyvizmo, vaižgantiško lyrizmo.

Vaižganto emocinis ar refleksinis lyrizmas reiškiasi dvejopų motyvų: tautinio ir kosminio. Niekur jis neužmiršta savo tautos. Bevažiuodamas per derlingus Prūsų laukus,

> matai ūkininkų turtą, gražius miestiškus jų trobesius, tvarką, mokslą, rūpestingumą, netingėjimą pasidarbuoti, ir vėl *imi liūdėti. Dieve Brangus misliji sau: kas tai būtų, kuo bepavirstų mūsų Lietuvos egiptiškoji žemelė, kad kas mus išmokytų netingėti.(49)*

O stebėdamas angliakasius, Vaižgantas pajunta ne tiek socialinį luomų skirtumą, ne tiek užuojautą darbininkui, kiek didžiąją darbo jėgos mistiką. Tuose vargo žmonėse jis pajaučia gaivališką kosminę energiją, prirakintus titanus.

> Griebia naštą, parausta veidas, išspanka akys, ištrykšta seilės... Neša, įnirtęs, meta it supykęs, it naikindamas tą savo vargintoją naštą. Šiurkštus žodis lydi nuo galvos griūvančius akmenis. Atsipūsdamas, taip - pat šiurkščiai šaukia į draugus, dirbančius prie kito

vagono. Tan balsan laukiniu klyksmu atsiliepia kiti... Rodos, griebę anglinių uolų gabalus, kibs į kits kitą darbo titanai ir ims kits-kitam galvas skaldytis.

Bet ne. Orą suvirpino iš galingų, nors suvargusių krūtinių juokas, kuriuo nebent miško dievaičiai tesikvatoja. Tai juokų būta, o ne pykos, ne ginčų...

Ir ėmė šiurpas, kas būtų, jei šitie darbuose sustorėjusia žieve žmonės įpyktų ant ko nors; ne vienas, ne du, ne dvidešimts, bet visas luomas... Šita darbų įvarginta minia tai dinamito sankrova. Padegti lengva. Tik kokia galybė gali sulaikyti ekspliozįją?

Vaižgantui kyla mintis: reiktų pasirūpinti šita minia ir palengvinti jų naštą, sulyginti visuomenėje atsiskyrusį „luxus et labor“ ne iš filantropinio, socialinio gailestingumo, bet kad nebūtų sukondensuota gaivalinė griaunamoji pajėga vienam luome. Ir baigė tą darbo aprašymą Vaižganto lyrikai charakteringu posmu:

> Stovėjau dvi valandi suodžių ir dulkių debesyse. Žiūrėjau neatsitraukdamas į darbininkų veidus ir jaučiau — jaučiau, koks tu darbe, esi sunkus ir baisus...(50)

Tačiau tokio kosminio lyrizmo tikras šedevras yra žuvėdrų aprašymas. Jame tiek daug vaižgantiško pastabumo, tiek daug vaižgantiško simbolizmo ir nuotaikos, kad verta jis beveik ištisai pakartoti:

> Krantas ir visi lydintieji ėmė veikiai nykti iš akių; jau vos-vos bemarguliuoja minia, oro publika, apnikusi visą mūsų garlaivį. Tai šimtai didelių žuvėdrų.
>
> Stoviu ant pat galo garlaivio, jau visai ant vandens, tik labai aukštai nuo jo. Jūra rami, jokių vilnių. Garlaivis eina lygiai — lygiai; tik jauti iš kažin kokios gilumos dunksėjimą ir truksėjimą; lyg kokie vulkaniš-

kieji viekai veikia, kala iš apačios, neramina laivą, ir jis nervingai krupčioja, truksi ir pasispardydamas, po penkias šešias lietuviškas mylias per valandą krenta ir krenta vandenų bedugnėn — gilumon. Štai jau ir nieko nebesimato, tik didelis, didelis skritulys vienodai žalio vandens. Ir vėl baimė ir nerimas apima. Staiga pajunti, koks tu dabar būtumei beviekis, jei staigiai tos laivo lubos, ant kurių stovi, persiskirtų sulūžusios. Į ką tad ištiestumei rankas į oro erdvę sušukdamas: gelbėkit? Niekur, niekur... Vanduo, oras.

Vienat vienos žuvėdros beįvairina reginį. Ir visa viltis kreipiasi į tuos elegantus, baltai — mėlynus, didelius paukštelius. Rodos, skęsdamas, kaip griebtumeis kokios plūduruojančios lentelės, taip paskutinį kartą žvilgterėtumei, paskutinį sudiev tartumei jiems, nes jie vieni tave telydi į tą šaltą grabą, savo liūdnu čirškimu jie vieni tegieda tau requiem, ilgų sparnų plevėsavimu, it gamtos bažnyčios vėliavomis, tesako tau sudiev amžių. A. a. Čiurlionies tema...

Praslinko diena, slinko antra. Buvome sveiki, sirgome jūros liga. Vis aš nesitraukiau nuo tų būrių paukščių. Aš juos pamėgau. Jie man darėsi artimi, kone giminės.

Man tiko tas žuvėdrų kūnelis, toks panašus į mūsų mergaičių dirbamus ir seklyčiose kabinėjamus.

Žiūrėk, kaip jos, nėmaž nejudėdamos, kabo ore ant tavo galvos. Jos skrenda, nes tavo mašina šliaužia kone 40 varstų per adyną, o paukštis vis ant galvos. Nejudėdamas, pasiduoda šonu į dešinę, tai į kairę, tai visai atsilieka. Jo tiesiai žemyn užlaužtas snapelis, jo galingi, ilgi sparnai tiesiu kampu perpus nulaužti, — viskas, ir judėjimas, ir lytis, tokie, rodos, dirbtiniai, tokie mūsų seklyčių!...

Žiūrėk, ji staigiai krito į vilnis. Tau rodos, it sunkus

akmuo, pasiners, ištėkšdama vandenį. O ji, it mekaninis kūjis, krito sunkiai, bet vos palytėjusi paviršį, vėl, it šmėkla, pakilo aukštyn.

Pamilau tave, žuvėdra, už tavo gyvybės galybę, už tavo nuvaldymą nepaprastų savo viekų. Už kelių šimtų varstų tu mus apleidei. Gailėjaus. Tariaus ir tu nebeįveikianti tuštaus tolumo. Bet grįždamas rudenį, ir vėl mačiau tave nebe už kelių šimtų, tik už pusantro tūkstančio varstų nuo krašto. Tu įveiki jūrą ir audrą. Tu nežinai kliūčių savo neramiai dvasiai lėkti, galvą apsukus: tu visur jautiesi vienodai. Tu turėtumei būti pilnos laisvės simbolas.

Tebesu tavęs pasiilgęs (XVII.78).

Šituos Vaižganto lyrinius fragmentus buvo pastebėjęs ir Liudas Gira. „Tai grynų gryniausia poezija žibteri", rašė jis *Vaivorykštėje.(51)* Tik tada dar nespėta atkreipti akis, kad savo kelionės aprašymus Vaižgantas ne tik sulyrina, bet ir subeletristina. Dažniausia čia to beletristinio vaizdavimo priemonė yra aukščiau pastebėtas dialogas, sceninis pasisakymo būdas. Dialogas padeda trumpai ir griežtai charakterizuoti du priešingumus, o jie ypačiai rūpėjo parodyti priešingybei tarp tikrosios Amerikos ir įsivaizduotosios. Antras, jau retesnis, bet pats elementarusis beletristikos elementas — tai anekdotas (plg. 110, 165 p.), kurį Vaižgantas mėgsta visuose savo raštuose. Išplėstas anekdotas gali pavirsti vaizdeliu. Bent keletas tokių vaizdelių, novelių yra ir šitame Amerikos kelionių aprašyme (93—96 p. istorija su New-Yorko žydu smuklininku; 126—128 p. amerikoniškos fotografijos). Ypačiai pažymėtinas vaizdelis, tokis ryškiai lietuviškas motinos meilės įkūnijimas (132—6 p.).

Neturtinga aštuntą dešimtį varanti senutė našlė savo vaikus išleido į Ameriką, o pati supo svetimus vaikus, suko ražančių ir krimto duonelę, kurios šiek tiek susikalėdodavo.

Kai autorius pasipiktino jos vaikais, kad jie motiną užmiršę, neatsiunčią nė cukrui, senutė šviesiu ir ramiu veidu ėmė juos teisinti: girdi, jei nesiunčia, tai gal ir jie toki vargšai. O tik paskui susigriebusi pridėjo:

— Dievai žino, kodėl nė vienas nė vieno žodelio nerašo... Taip norėtųsi ką nors žinoti... Mislysiu, mislysiu dieną naktelę, kame jie, ką dirba, ar bėra gyvi. Nors iš tolo padėčiau jiems sielotis, nors žinočiau, ko iš Dievulio jiems prašyti. O juk bent tris leidžiau į pono mokyklą. Pramoko dailiai parašyti.

Kai sūnus pagaliau atsiuntė laišką su vienu doleriu, sekmadienį susitinka autorių senutė linksma, iškilminga, rodydama saujoj suprakaitavusius pinigėlius ir pasidžiaugdama:

— Nė poterių negalėjau bekalbėti — vis jaučiau rankoje, it Petrelio mažą rankutę, kad jį dar tebesivedžiojau. Ir taip man buvo gera — aš su juo pasikalbėjau per visas didžiąsias marias... — Petrelio, žiūrėk įdėta vienas rublelis... šeši auksinai... ir viena kapeikėlė... Kaip jis ir pririnko tokių gražių, nesučiurusių... Negėda nė Dievui ant garbės duoti... — Ir norėjo autoriui atiduoti tą rublinėlę, kad mišias už Petrelio sveikatą atlaikytų.

Kai autorius užgniaužė jos saują su pinigėliais, liepdamas jai pasilaikyti cukrui ir pyragui, senelė neprieštaravo. Matėsi, kad ji atidavusi savo Petreliui širdį, Mišių intencijos pavidalu, jautėsi nurimusi ir jau labai tai jai buvo, kur bus regimas jos susijungimo su Petreliu ženklas — pinigas, šiandieną jai — visai antrinis dalykas.

— Girdi, kūmai Baltrau, naujieną? Petrelis rašė... Atsiuntė vieną rublinėlę štai... šešis auksinus ir vieną kapeikėlę... — Užmiršusi mane, rodės sustojusiam savo pažįstamui.(52)

Šitas gražus lietuvės motinos paveikslas yra paimtas lyg

iš reminiscencijų ir gražiai derintųsi jau į aukštaičių vaizdelius.

Kiek Vaižgantas nenoromis keliavo į Ameriką, tiek mielai svajojo apie Krymą. Jį traukė, kaip ir visus, taip poetų išgarbinta Krymo gamta. Bet net keista. Kiek gerai aprašyti žmonių etnografiniai papročiai, kiek jie gyvi, vaizdingi, tiek gamtos peizažų pasigendam. Mes nematom paveikslų, kurie būtų nutapyti su visu ryškumu, vaiskumu. Pažvelkim tik, kaip aprašo Juodąją jūrą:

> Juodoji jūra rodės man labai demokratinga. Aplink ją stovi amžinoje ramybėje milžiniški kalnai, lyg aristokratai, lyg vyriausybės bei valdžios atstovai — rimti, didūs, nepasiekiami. Bet kad ir kaip jie dideli, vis dėlto niekai, sulyginant su ta bekrašte jūra, su ta „daugybe". Kai rami, rami ta daugybė; bet kai įsiunta, ima graužti didikų pamatus ir atkakliai pykčio putomis ima taškyti aukštyn.(53)

Arba vėl — pamato Jaltą. Nuo ko pradės ją aprašinėti? Vėl nuo savęs, nuo įspūdžio, kurį jam padarė:

„Jalta. Du dangu ir dar mažas rojukas", o tik paskui paaiškins, kas tas vienas ir antras dangus.

Arba vėl, koksai peizažas atsiskleis prieš akis, kai aprašo kalnų debesis tokiu būdu:

> ... matąi juos neaukščiau, kaip už pusvarsčio, daugiausia už varsto, nes viršūkalniai tebekyšo nedebesiuoti. Ir draikos jie paliai šonus, atbrizgę, skysti, lyg kiaulės, pavasarį šeriantis, kad į tvorą pasizulina ir kudlų plaštakas palieka. Jei debesys juodi tiršti, tai rūkas, lyg kas kadagius, lapus, spalius ar kitokias pakritas degintų.(54)

Tai nėra plastiški ar tapybiški peizažai. „Jie yra labai gyvi, vaizdingi, bet plataus, tikrai meniško literatūrinio

peizažo juose nėra", pastebi ir Mykolaitis Putinas.(55) Tai yra tik autoriaus emocijos išraiška. Autorius negalėjo išsivaduoti iš savęs. Jam knietėjo pirmiausia savasis išgyvenimas rodyti, vaižgantine lyrika. Jei taip, tai pažvelkime, kokios tos Vaižganto emocijos ir kokia jų išraiška. Emocijos dvejopos: entuziazmas ir ironija.

Kas gi sukelia Vaižganto entuziazmą? Kas traukė jį taip į Krymą? Tai Vaižganto numylėtoji saulė. Viską užmiršęs, užmiršęs, rodos, ir saulę, Vaižgantas reiškia savo entuziastišką ilgėjimąsi saulei.

> Saule saule. Vis dėlto aš tave pamatysiu. Tiesiu į tave rankas. Ne elgetos paliegėlio rankas... aš skubu tavęs pačios apvertinti sveika dailininko širdžia; tau už grožį gražiais jausmais atsimokėti.(56)

Saulę jis pajunta kaip dinamikos šaltinį:

> ant galvos tau kaip karčia verčia kas piktas, įnirtęs saulės spindulius. Saulė siunta iš viršaus; šviesa ir karštis smarkiai krenta, juda, nerimsta. Ar tai ne audra? Saulės audra, kaip magnitos audra. Vėjo audrą vadiname chaosu, netvarka. Tuo ji ir tesiskiria nuo saulės ir jūros audrų, kurios ritmingos...(57)

Gamtos ritminė dinamika atsako Vaižganto dinamiškai dvasiai ir dėl to duoda tiekos pasitenkinimo. Bet Kryme tas pasitenkinimas yra dvigubas, nes dvigubas gamtos ritmas:

> Saulės audra iš viršaus, o jūros audra iš apačios, tai jau geresnio koncerto, kaip šis gamtos koncertas, ir nerasi.(58)

Entuziazmas saulės dinaminiu veikimu atsako net paties aprašymo vardui: „Į saulę, į saulę!" Tas susižavėjimas gamtos ritmu, kurio laukiama Kryme, yra tokis nuoširdus ir stiprus, kad ritmas subanguoja ir pačiame Vaižganto stiliuje.

Stiliaus ritmas garso siūbavimo bangomis prasimuša ypačiai pasikartojimais, kurių nebuvo pastebėta Amerikos kelionės aprašymuose. Atskiras žodis, atskiras sakinys čia teturi prasmės tik bendrame žodžių bangavime, mažiau bepaisant jų atskiros idėjinės reikšmės. Tik įsiklausykim, kaip Krymo pasiilgimas prasiveržia stiliaus priemonėmis:

> *Kurioje* istorijoje nesame skaitę gražių lapų apie graikų bei romėnų kolonijas Kryme seniausioje gadynėje, apie totorių karaliją ten pat viduriniais amžiais?
> *Kuris* dainius sava ir nesava valia nebuvo atsidūręs Kryme jo kalnų apdainuotų? *Kuris* dainininkas nevažiavo jo dailiaviečių ir dailės paminklų papieštų?
> *Kuriame* knygyne nerasi plačios literatūros apie Krymą; *kurioje* dailės galerijoje nerasi dešimčių Krymo paveikslų?...

Kaip tos jūros banga, periodais ramiai pakyla su ilgesiu ir nusileidžia su rezignacija. O paskui ateina kitas motyvas toje saulės sonatoje.

> Patys ankstyvieji ir patys vėlyvieji vaisiai tau iš Krymo ateina. *Jo* uogos saldžiausios, *jo* vaisiai sultingiausi. Ir *jų* įvairumas didelis.

Čia sudažnėjo ritmas, bet kartojasi tas pats leitmotyvas, Krymas, ir toliau:

> Mėgo Europos žmonės *Krymo* dalykus, tik *ne patį Krymą*. *Krymas* tiek jiems tesvėrė, kiek, sakysime, Graikų pasakų Olimpas. Gražu ten, poetinga. Tai pasvajokime. Įvairu ten ir turtinga? Tai duokit jo turtų...
> Dabar tiek ir bėra kalbos —
> *Krymas* rinktinė imperijos vieta; Krymas kone žemės rojus, kur saulė per ištisus metus nenusileidžia savo spindulių, kur oras perregimas, skaistus, o mėnuo

> pilnaty kone šiaurės saulei: kur ir žiemą žaliuoja; pavasarį teįvairina lauką neregėta žiedų gausybe, o ruduo tokia pat vaisių daugybe.(59)

Šitokia garso ritmika Vaižgantas išreiškia ne objektyvų gamtos grožį, bet savo subjektyvinius įspūdžius. Tai Vaižganto lyrika, retorinė lyrika; dėl to ir jos forma tokia.

Ne viskuo Vaižgantas gali ir Kryme žavėtis. Jam Krymo gamtos akivaidoje vaidenas Trakų ežeras, kaip A. Mickevičiui Nemuno pakrantės. Kaip A. Mickevičiui, jam ir Lietuvos debesys gražesni. Tik Mickevičius moka išreikšti lyriškai Lietuvos gamtos pasiilgimą ir fantastiškai vaizdingai Lietuvos debesų formas, o Vaižgantas tepasitenkina vaizdinga publicistika, retorika.

Jau visai su kitokia nuotaika Vaižgantas aprašinėja *žmones*, Krymo žmones. Vaižgantas juos ironizuoja (plg. VI 187).

Kelionių vaizdų apžvalga prašos čia baigiama išvada: jeigu Vaižganto aprašymams daugely vietų trūksta beletristinės vertės, tai dėl to, kad Vaižgantas pirmiausia reiškia savo tiesioginius jausmus, o ne tais jausmais apgaubtą objektyvų gamtos ar žmonių vaizdą.

Nepajėgia atsipalaiduoti Vaižgantas nuo savęs bei nuo aktualių gyvenimo tendencijų ir savo karo vaizduose.

Karo vaizdai

Karas širdžių dezinfekuotojas: dezinfekuotieji; jų beletristinio vaizdo vertė; — *Rimai ir Nerimai;* natūralių žmonių sudulkėjimas ir nusivalymas; formos analizė; blanki paralelė su Gogoliu.

Karas taip sukrečia gyvenimą, kad ne be reikalo pagoniškosios tautos būdavo susiradusios ir tam tikrą karo dievą. Vokiečių dailininkas romantikas Boecklinas karo siaubą atvaizduoja žinomuoju paveikslu *Der Krieg:* viršum miesto nepažabotais, aklais arkliais skrieja giltinė, maras, o paskui juos siaubia visą kraštą juodi, rausvi gaisrų debesys. Ir Vaižgantas mėgina įsivaizduoti karą kaip slibiną *(Karo slibinas)*, kuriam dygstančios galvos ir kuris viena vyriena mintąs. Bet Vaižgantui trūksta fantazijos, kad parodytų karo paslaptingus žingsnius ir siaubą, kuris, kaip dulkių debesys su viesulu, pagauna ramiuosius gyventojus.

Tos nuotaikos jo karo slibinas neturi.

Vaižgantui sava leistis į pasaulį žmonių, kuriuos yra karas užklupęs. Bet ir čia jis neseka su Vienuoliu į karo laukus ir neaprašinėja kovos vaizdų ar tremtinių mitingų Rusijoje. Karas jam įdomus tuo, kad sukrečia, supurtina ir performuoja žmogaus dvasią. Vaižgantas pastebi, kad pastoviose aplinkybėse žmogaus dvasia susikonservuoja, sustingsta. Lygiai taip sustingsta ir tautų gyvenimas. Reikia kokio staigaus sukrėtimo, ir tada žmogaus dvasioje atsiveria

nauja gyvybė — žvėriškoji ar žmogiškoji. Daugelis yra pastebėjęs, kad karas pažadina žvėriškuosius žmogaus instinktus. Bet Vaižganto vaizduose tokių sužvėrėjusių žmonių nėra. Randam tik menkus žmonelius, palikusius su kasdieninėmis žmogaus silpnybių dulkėmis. Taikos metu tas žmogaus širdyje sugulusias dulkes karas tik sujudina, ir jos labiau ima kitų akis graužti. Antai visa eilė tipų eskyzų: Virkšna apkalbinėja savo draugus, kad tik pasirodytų geresnis ir daugiau pašalpos gautų; miestiškai apsitaisiusi moteris, šmugelį varydama, irgi pašalpos prašosi; davatkėlė, nenorėdama dirbti, taip pat „sposobijos" ieškanti iš „pono komiteto"; šilkiniais rūbais poniutė, gaunanti pensijėlę, kalėdoja iš vieno miesto į kitą per komitetus, kad savo vaikams ateitį aprūpintų; dvarponėlis, ginąsis esąs didelis katalikas ir geradarys, pasisiūlo priglausiąs pabėgėlių keletą, o išsirenka tik vieną jam tinkamą patarnauti mergaitę, kad dovanai darbininkę turėtų. Šituos tipus Vaižgantas yra surinkęs bendrame skyrelyje, pavadintame *Karo šelpiamieji.*

Tačiau Vaižgantas yra pastebėjęs karą pažadinant ir nuoširdaus žmoniškumo, humaniškumo. Nuo karo dūžių į surembėjusią širdį nukrinta karjeristinės ambicijos tinkas, ir pasirodo, anot Dostojevskio, Dievo kibirkštėlė net menkiausiame žmoguje. Kaip tas Getsemanės kudros vanduo tik tada gavo gydomosios galios, kada nužengęs angelas jį sudrumstė, taip reikėjo karo sudrumsti žmonių sąžinėms. Karas, kaip Dostojevskis kalbėjo apie Rusų Turkų karą, kuris keliamas prispaustiesiems išvaduoti, vardan šventos idėjos, tokis karas pravalo apnuodintą orą nuo susitvenkusių puvėsių, gydo dvasią, prašalina gėdingą bailę ir tinginį, pabrėžia idėją, kurios realizuoti yra pašaukta tauta. Ir Vaižgantui karas ne tik žudo ir griauja; jis ir dezinfekuoja, valo. Dezinfekuoja atskirų žmonių širdis, dezinfekuoja ir tautas. Šitokių dezinfekuotų širdžių randama *Pone Direktoriuje, Antimilitarininke, Rimuose ir Nerimuose.*

Pone Direktoriuj lietuvį p. Juodžiūną, banko buhalterį — per visą gyvenimą vedė skaisčiai spinduliuojanti žvaigždelė, labai panaši į sidabrinį rublį... „Juodžiūnas buvo apsižadėjęs jokių dievų neturėti, kaip tik tą vieną rublį. Nieko jis neįdomavo, kas darosi pasauly; nieko neskaitė... Niekados nepasilinksmino, niekuo savęs nepamalonino, su nieku nesusidėjo nei į linksmą kompaniją, nei į naudingą draugiją... vis kad neišleidus liekios kapeikėlės".(60) Bet prisižiūrėdamas į karo nelaimes, tas egoistas šykštuolis ėmė galvoti ir apie nelaimes, kylančias iš karo.

> Pamažu, lyg iš sunkios ligos kildamas, jis ėmė atsigesti, jog žmonių gyvenime ir jų veikime esama daugelio kur kas aukštesnių dalykų ir sielvartų, neg kapitalas ir jo augimas.(61) Jis ne tik džiaugėsi galėsiąs paaukoti pabėgėliams, bet ir pats pradėjo aukas rinkti. Karas kankintojas dezinfekavo ir savimylio širdį.(62)

Panašus savimylis socialistas, garbėtroška yra studentas *Antimilitarininkas*. Jam rodės, karas esąs buržujų pakalikų padaras, ir pasiryžo prie karo darbų neprisidėti. Bet pamatė sužeistuosius, pamatė visuomenę aukojant sužeistiesiems šalpti, ir pats nepajuto, kaip įdėjo vienam kareiviui į ranką paskutinę įlenktą kapeiką. Net užmiršęs viską pasauly — ir savo tėvus, kurie laukė iš jo pono, ir savo sužadėtinę, ir advokatą protektorių, ėjo, dirbo, nešė sužeistuosius; vilko juos ant savo pečių iš pat karštosios ugnies... Jį tik varė, varė tarnauti artimui kažin kokia užsukta, it laikrodyje, plunksna. Bet tai buvo pareiga, priedermė, artimo meilė.(63) Karas padarė, kad tas vaikinas, iš pradžių klausęs savo išdidžiosios širdies ir savo karjerai tedirbęs, nusilenkė paskui pareigos balsui ir ėmė tarnauti nelaimingiesiems.

Rodydamas pirmojo tipo žmones, būtent, su jų egoistiniais siekimais, Vaižgantas sukūrė visą eilę groteskiškai

plastiškų situacijų. Tik pamėginkime dirstelti į karo šelpiamąjį Virkšną, koks jis ir kaip pasirodo prieš žiūrėtojo akis:

> Redakcijos kambario klingė dusyk kleptelėjo. Ir be reikalo; durys tyliai atsidarė. Žvilgterėjau — nieko ir vėl įkniubau į rašymą. Tik gerai minutei praėjus, ima durys vertis, taip iš palengvo ir atsargiai, lyg norint į jas žvilgterėti neramų padūkėlį ar kokį plėšrų žvėrį. Toliau, žemiau klingės pasirodė graži galva ant ištiesto, kiek tik begalima kaklo. Gražios mėlynos akys buvo pilnos stirnos bailumo. Gi kas čia? Vaikiūkštis ar neužauga? Bet bailiui daugiau lendant į duris, jo stomuo vis labiau tiesės, kol nepasidarė visas gana augalotas jaunas bernas. Įėjo ir ten pat prisiglaudė prie sienos, susikuprinęs, pečius pirmyn parietęs, rankas, it pagalius, pakarinęs.(64)

Parodęs tiek pastabumo išoriniams žmogaus veiksmams, Vaižgantas piešia statinius charakterius. Dinaminiai, kintamieji nėra užtenkamai motyvuoti. Dėl to tą antimilitarininką ir šykštuolį matom, koki jie pirma buvo; matoma, kas iš jų paskiau pasidarė, bet neužtenkamai matom tą procesą, kaip jie atvirto. Tas atvirtimas tokis momentinis, kaip pasakos herojuose. Tik čia jis negali įtikinti, nes čia gi ne pasakos pasaulis. Antra, publicistinis subjektyvumas ir anekdotiniai intarpai ir čia atmiešia beletristinį objektyvumą (plg. V. 60, 65 p.). Autorius dar buvo per arti prie išgyventų faktų ir neįstengė atskiro fakto apibendrinti beletristikos vaizdu.

Karo skaudžiamoji ir gaivinamoji galia niekur taip giliai nesuimta ir taip formaliai tiksliai neišlaikyta, kaip *Rimuose ir Nerimuose*. Juose parodyti lietuviško charakterio sodžiaus žmonės, nesuėsti dar miestiškos dvasios. Nors jų ūkiai geriausiai išdirbami, trobos geriausios, vadinas — jau civilizacija, bet visa jų psichologija dar turi daug natūralumo, gamtinio gyvenimo pėdsakų. Net vadina vienas kitą švelniais

vardais: karve — jauti, arba avele — avinai. Ne blogąja prasme: juk ir karvės „tokios gražios, ramios ir ašarotai melancholingos, didelės akys". Tie žmonės yra gamtos mistikai — ne tiek protu, kiek širdim gyvena, širdim reaguoja į nepasisekimus, širdim susipyksta, širdim susitaiko; širdim motina atspėja vaikų mirtį per sapną. Su jų instinktyviu emocingumu derinasi jų religingumas. Religingumas toks stiprus, kad su Dievu bendrauja ir skausmo ir džiaugsmo valandomis.

Tik ir tokios gražios širdys apsineša dulkėmis. Lietuviškomis dulkėmis — nenoru kitam užsileisti ir iš to kylančiu pavydu. Pavydas suardo ne tik gerus kaimynų santykius, bet ir pačius pavyduolius kankina, jų širdį ėda. Pavydui nuplauti reikėjo nelaimės, net pačių vaikų mirties. Ir po to vėl širdys atsivėrė, vėl skausmas sutaikė kaimynus. Karas širdis dezinfekavo.

Tas kaimynų gyvenimas, paskui susipykimas ir vėl susitaikinimas yra atvaizduotas ryškiai stilizuojant pačią natūrą, kaip bene pirmasis viešai pasakė prof. Mykolaitis,(65) patį gyvenimą.Visus pastebimus charakterių bruožus, veiksmo niuansus, kurie reiškiasi natūroje pustoniais, Vaižgantas sustiprino ligi pilnų tonų, ligi hiperbolių, net švelnaus grotesko. Sustiprino gamtos ir gyvenimo ritme pasitaikančius paralelizmus, kontrastus ir gradacijas. Šitoji stilizacija, pasigaunant paralelizmo, gradacijos, kontrasto, iškyla daugiausia personažuose ir kompozicijoje.

Rimo ir Nerimo gyvenime pastebėtus paralelizmus, panašumus beregistruodamas, autorius taip toli nuėjo, kad abiejų kaimynų buvo ne tik vienodi trobesiai, bet turėjo po vienodai sūnų ir dukterų, ir net avelės vienodai ėriukų vedė. Iš antros pusės tarp tų pačių žmonių autorius kuria kontrastą: jų pačių, jų žmonų, jų vaikų išorės, jų temperamentų kontrastus:

Rimas buvo storokas, vidutinio stogo ir gėrė tabo-

ką... Nerimas buvo liesas, labai ilgas ir taboką rūkė... Užtat Rimienė buvo aukštesnė už vyrą, labai dailiai išaugusi ir nė kiek nenutukusi. O Nerimienė mažutė ir ne tiek gal riebi, kiek didele krūtine, kurią, eidama ar bėgiodama, vis laikė abiem rankom apsikabinusi.

Rimų vaikai visi buvo juodbruviai čigoniukai, smailanosiai, liesaveidžiai, dailiai išaugę. Nerimų gi vaikai buvo storų kaulų, plačių gymių (veidų), bukanosiai, šveisiaplaukiai, mėlynakiai (V. 18). Vieni buvo laikomi meiliaveidžiais, antri skaistaveidžiais.

Ne tik žmonių pavidalų žymės sustiprinamos, bet ir psichinis žmogaus pergyvenimas suhiperbolinamas ligi grotesko. Antai, kad Rimas pradėjo pykti ant Nerimo,

nieko nebepadarė Rimienė. Ji ir avinu vadino, ir juokėsi, ir per galvą glostė, ir naktį mylavosi — vis nieko. Rimas visai nutilo, naktimis patale blaškėsi, dantį griežė. Paniuro visa pirkia. Nebeliko juokų.(66)

Ta pati stilizacija ir kompozicijoj. Vaižganto veikalų kompozicija apskritai atrodo pakrika, bet šitame vaizde yra vientisa, bangos formos: neapykantos kilimas ir slūgimas. To kilimo ir slūgimo momentus išreiškia autorius net antraštėmis: panašumai, skirtumai, gyžta, bendra nelaimė, taika, su šaknimis. Dar schemiškiau reiškiant būtų:

A. Ekspozicija:
   1. panašumai;
   2. skirtumai.
B. Neapykantos kilimas — gyžta:
   1. Rimo pyktis dėl Katrės — istorija su arkliu;
   2. Nerimo pyktis dėl Katrės — istorija su šunim.
C. Neapykantos slūgimas:
   1. bendra nelaimė: — susitaiko motinos — mobilizacija,

2. taika — susitaiko vaikai ir tėvai — kareivių atvirukas,
3. su šaknimis — susitaiko broliai — kova!, susitaiko galutinai visi — naujas laiškas apie kareivių mirtį.

Keičiantis situacijoms, grakščiai keičiasi nuotaika ir jos išraiškos būdas.

Pirmosios dalies nuotaika — neapykantos kilimas — yra tragikomiška. Komiška, nes priežastys, dėl kurių susipyko, yra juokingos (kaip Katrė arklį nori iš avižų išvesti; kaip šuo jai įkanda). Ir čionai Vaižgantas pasirodo su visu savo švelniai trivialiu komizmu. Tragiška, nes kaimynai patys tariasi pergyveną didelę tragediją. Ir kuo tas jų tragiškas išgyvenimas reiškiasi? Tyla, įtempta tyla; skausmas, liūdesys sutapęs su tyla, rimtimi. Tik tas dinamiškas, garsus, kuris laimi, džiaugiasi.

Kokį menišką grotestišką efektą daro šitas kentėjimo virtimas į džiaugsmą, parodo fragmentas, kada minia ir individas reagavo į tą nekaltą įvykį — šuns įkandimą Katrei.

> Jis (sodžius) pagavo:
>
> „Nerimai seniai Rimams bučiuoja“, ir ėmė, susiriesdami, kvatoti ir vaizdžiai vaidinti, kaip Nerimas Katrei pabučiavo ir kaip tai Katrei patiko. Sugužėjo visi į Rimus, priklykė, prilermavo ir į kitą kiemą išvirto.
>
> Liko Rimai nustebę. Viskas taip netikėtai atsitiko, taip seniai čia begirdėta sauvalingas juokas, jog iš pradžių tetesėjo šypsotis. Tik svetimiesiems iš pirkios išgužėjus, dirstelėjo į kits kito nebepaniurusius veidus, ir visi pasileido isteringai juoktis. Juokėsi Rimukai, juokėsi Rimaičios, juokėsi mokanti susivaldyti, bet šiuosyk nemokanti valdytis Rimienė, juokėsi nepratęs juoktis ir patsai senis Rimas. Juokės, dairydamies ne į savo dabar tik susigėdusią Katrę, bet pro langus į Nerimus.
>
> Juokės, ir jų širdžiai lengvėjo... Ypačiai juokėsi,

nemokėdamas patsai Rimas. Jam baisiai patiko sodžiaus nuomonė, jog Nerimai senai neva bučiuoją Rimams. Skaniai atkartojo tai, patvirtino ir, ūmai nutilęs, į šalį nusisukęs, persižegnojo: taip jam pasidarė lengva: visa Nerimų neapykanta kažin kur dingo...(67)

Vadinas, juokas buvo eksplozija ir pasukimas geran. Toji psichologinė tiesa ir parodyta dinamiškai: pats jos procesas su dideliu ryškumu, kaip anksčiau cituotoje tautosakinėje pasakoje.

Antroje dalyje jau nebėra tragikomedijos. Ji išvirto į humorą, elegiją. Motinų susitaikinimas tokis ramus, lyriškas, nes jis skausmingas (28 p.), o tolesnis susitaikinimas — koks jis dinamiškas, groteskiškai dinamiškas ir humoriškas, nes jis džiaugsmingas (laišką gavus 31 p.).

Ir susitaikius, kada abiejų sūnūs kare žuvo, baigiama *elegiška nuotaika, lėta dinamika:*

Rimas su Nerimu krameno drauge, vieną arklį įsikinkę; niūkė gailestingai ašarodamu...(68)

Iš charakterių, kompozicijos, nuotaikos matėm, kaip toji gyvenimo medžiaga yra stilizuota pagal autoriaus estetinį sumanymą. Jo visas artizmas ir pasireiškė tuo, kad jis stilizuodamas išsilaikė tam tikrose ribose, neiškrypdamas į karikatūrą ar šaržą, kuris čia gresia ir kuris ne vieną yra sužudęs.

Ir idėjos taurumu bei gilumu, ir jos atvaizdavimu lietuviškais pavidalais, ir meniška formine struktūra šitas veikalas yra vienas iš gražiausių, kur iš viso turime savo literatūroj.

Tik pasirodžiusius *Rimų ir Nerimų* pasakojimus bendrame *Karo vaizdų* rinkinėly A. Jakštas labai palankiai įvertino: „...skaitytojo atmintin jis smegte įsmenga taip, kad jo niekad neužmirši. Tai tikra idilija á la Gogolio *Starosvietskija pomieščiki*, bet daug mums brangesnė, nes grynai mūsiška, tikrai lietuviška".(69)

Tik jeigu jau lyginti su Gogoliu, tai ne su tuo *Starosvietskija pomieščiki*, o su kitu jo pasakojimu *Poviestj o tom, kak possorilsia Ivan Ivanovič s Ivanom Nikiforovičem*. Jame Gogolis ir pasakoja apie du gerus kaimynus dvarininkėlius, kurie susipyko dėl menkniekio, vienas kitą nustojo lankę, uždraudė net vaikams lankytis, ėmė vienas kitam keršyti, po teismus tąsytis ir nesidavė jokiu būdu sutaikinami. Tema ta pati kaip Vaižganto, bet teisingai Jakšto pasakyta, kad Vaižganto ji traktuota grynai mūsiškai, lietuviškai.

Rimais ir Nerimais baigiame karo vaizdus. Su jais išeitume į didžiuosius Vaižganto kūrinius. Bet prieš tai pažymėtini dar smulkieji šiuo laikotarpiu parašyti aukštaičių vaizdeliai.

Aukštaičių vaizdeliai

Ankstesnieji: autobiografija ir autopastabumas; *Tėvelio ir Motutės* paveikslai; jų gamtinės dorybės kaip pagrindas aukštesnei kultūrai.

Paskesnieji: ideologijos skaidrėjimas juose; *Valeras Burzdulis* — gamtos ryšys su žmogum; *Lietuvos žodis* — praeities ryšys su žmogum; *Juodžiaus kelmas* — gamtos ryšys su tauta.

Juose Vaižgantas nutolsta nuo dienų gyvenimo į laimingąją tolimąją jaunystę. Grožisi ja nesuinteresuotai, grynai estetiniu būdu. „Darbas, rūpesčiai, atsitikimai, draugai, sėbrai, pažįstami, žymesnieji asmens laiko tolumoje įgijo kur kas malonesnės varsos".(70) Praeities šešėliai nuslinkę; palikęs tik giedrasis praeities fonas. Ir grožimasi dėl to ne grynąja realybe, bet laiko perspektyvos performuotąja atmintyje. Nors prisimenami ir liūdniausieji anų dienų įvykiai, bet jie išgyvenami jau kaip svetimi, su lengva elegija. Taip esti daugeliui rašytojų, taip yra ir Vaižgantui.

Tik jo vaizdelių skirtini ankstesnieji ir paskesnieji. Ankstesnieji, kuriuos jis bent apmetė dar Latvijoj ar Vadakčiukuose, paskesnieji, kuriuos parašė jau maždaug didžiojo karo siautėjime.

Ankstesnieji aukštaičių vaizdeliai yra visiškai autobiografiški. Juose pasakoja apie save patį, tėvus, paskiau išsiplečia — apie draugus, apylinkes. Save aprašinėdamas Vaižgantas parodo gilaus pastabumo vaiko psichologijai. Jis

prisimena autopastebėjimus, kaip vaikas reaguoja į pasaulį pirmiausia judesiu, paskiau atsiranda užuojautos jausmas, baimė, mąstymas, puikybė, pirmasis sielvartas, džiaugsmas, pirmasis pasiaukojimas, tautybės jausmas, pirmoji labdarybė, pirmoji kelionė. Tai vertinga medžiaga ne tik Vaižganto biografijai, bet ir vaiko psichologijai. Tas vaiko bundančios ir besiplėtojančios dvasios gyvenimas taip nuoširdžiai, nemeluotai aprašytas, kad grožimės pačiais vaizdeliais, kaip kasdieniniame gyvenime mūsų simpatijas patraukia natūralūs, atviri vaikai su jų naivia mūsų akims dvasia.

O vaizdeliuose apie tėvus autorius jau pasitraukia nuo *aš* pasakojimo, imasi apie savuosius ir save pasakoti trečiuoju asmeniu, lyg labiau suobjektyvėjęs ir subeletristėjęs. Jam čia pavyksta maestriškai sukurti Tėvelio ir Motutės tipus, kuriuose yra sutelktas ne tik jo tėvų charakteris, bet ir apskritai aukštaičių. Šiuose tipuose Vaižgantas pastabiai aprašinėja žmonių išorę, kelia aikštėn jų charakterį ir įžvelgia ryšį tarp žmogaus ir gamtos, kosmo. Tai jau ne tik Vaižgantas stebėtojas, bet ir Vaižgantas filosofas.

Tas žmogaus ryšys su gamta labiausiai matyti Taučių šeimoje. Su visu savo charakteriu Taučiai yra lietuviškos gamtos padaras... „Taučiai nebuvo kokie tautos išdėliai ar kokių svetimų vėjų iš kitur atpūsti. Jie buvo Denionių žemės vabalėliai iš pat amžių glūdumos... Kaip jų kalbos, taip ir viso jų būdo nebuvo palietusi jokia svetima įtaka. Jie buvo lietuviškai kultūrinti: kultūrinti per ilgus amžius, kol tokie pasidarė... Taučiai tebuvo žmonės tokie, kokius juos gamta padarė... gyvenime vadavos tik vienais įgimtais jausmais".(71) Betgi Taučiuose Vaižgantas matė ne tik savo tėvus, ne egzemplioriniu reiškinius, o lietuvių liaudies atstovus. „Taučiai todėl buvo bendras lietuvių tipas: tai, kas iš lietuvių kultūros yra susidarę ir susitvirtinę... tvirtas pastovus

pamatas, ant kurio drąsiai galima išvesti aukštesnės kultūros sienas".(72)

Tokis gryniausias aukštesnės kultūros pamatas, tos pirminės dorybės, kurios reikalingos aukštesnės kultūros pamatams, labiausiai išreikštos Motutės paveiksle: tai natūralūs ryšiai su šeima, tai natūralus darbštumas, tai lygiai natūralus mistinis santykiavimas su Dievybe, betarpiškai, arba per gamtą, tai natūralus prisirišimas prie tradicijų. Betgi Vaižganto koncepcijoj pasaulis ir kultūra dinamiški reiškiniai. Ir visai natūralu, kad Motutė neišliks su savo tradicijomis. Ji pasiduos naujajai gaivališkai srovei, nors ir nenoromis, nors ir peikdama jaunatvę. Ji atsisakys nuo savo senovinio žipono, nes per daug myli dukteris. Bet kada išnyks Motutė, liks jos Aleksys, kuriam perduota bus ta pati dvasia. Tik Aleksys dabar ant išsineštinio dvasios pagrindo dės aukštesnės, mokytinės kultūros vainikus.

Toki pat aukštesnei kultūrai pagrindai glūdi ir Tėvelio asmenyje, nors jis yra kitokio charakterio nei Motutė. Kiek Motutė yra ekspansyvi, gyvenimo dinamintoja, tiek Tėvelis yra sutelkęs savyje tyliąją giliąją dvasios stiprybės energiją. Srovioji energija ir ramioji sietuva — abi lygiai reikalingas pagrindas aukštesnei kultūrai.

Tokiu būdu šituose vaizdeliuose, sukurtuose dar Lietuvoje, Vaižgantas pasirodo filosofas, kultūros filosofas. Bet čia dar tik pati pradžia tų žmogaus ir kosmo, gamtos santykių filosofijos tos lietuvių tautos filosofijos. Su visu stiprumu ji išplauks ir pasireikš Vaižganto paskesniuose aukštaičių gyvenimo vaizduose, viešumoje pasirodžiusiuose jau ne Lietuvoje tarp 1914—1917 metų. Būtent, *Juodžiaus kelme, Kvailių ašarose, Valere Burzduly, Lietuvos žody.*

Šituose vaizduose Vaižgantas sintetina formos atžvilgiu alegorijų ir vaizdelių rašytojo sugebėjimus. Kaip vaizdeliuose, ima jisai čia gyvenimo fragmentus iš tų pačių aukštaičių; juos vaizduoja su tuo pačiu fizinių bei psichinių reiš-

kinių pastabumu ir *reljefingumu*. Kaip alegorijos kūrėjas — jis nepasitenkina vien tiesioginiu patiriamojo gyvenimo vaizdu. Pro jį įžvelgia antrą alegorinę - simbolinę prasmę. Kur rašo apie ąžuolą, supranta pačią Lietuvą. Saulė taip pat Lietuvos ir Laisvės simbolis.

Bet šitų vaizdų negalima laikyti lygiarūšiais su ankstesnėmis alegorijomis. Ankstesnėse, pvz., *Vebronių buityje*, aiškiai skiriam tiesioginę alegorijos prasmę nuo netiesioginės. Tai dvi atskiros sau vertybės: Žiemkentės kiaulės nėra lietuviai, bet tik lietuvius reiškia, Lapinas nėra Rusai, bet tik Rusus reiškia. O dabar *Juodžiaus kelme* tiesioginė prasmė ir netiesioginė turi esminio tapatumo. Juodžiaus ąžuolas ne tik reiškia Lietuvą, bet yra pati Lietuva, būtent, Lietuvos gamta. Tiek Lietuvoje, tiek Juodžiaus medyje glūdi ta pati tautos dvasia.

Pirmu kartu šiame 1914—17 m. laikotarpyje taip stipriai Vaižganto kūrėjo horizontas prasiplėtė, kad jis mato ne atskirus asmenis, ne atskiras tautas, bet savo kūryboje jis rodo visą kosmą. Tautinės politinės problemos, dominusios jį anksčiau kūryboj, dabar jau virsta tautinėmis kosminėmis problemomis. Tiesa, kosminių problemų pajausta kelionių vaizduose *Ten gera, kur mūsų nėra*, bet dabar jos gauna literatūrinius pavidalus.

Ir tautines kosmines problemas pasekti, kaip susidaro Vaižganto tautinis kosminis pasaulėvaizdis, tariu čia būsiant svarbiau nei formalinės Vaižganto kūrybos priemonės, jau kiek paaiškėjusios iš ankstesnių nagrinėjimų.

Šiuo laikotarpiu Vaižganto vaizduose pasirodo trys ryškesnės problemos: gamtos ryšys su žmogum, praeities ryšys su žmogum, gamtos ryšys su tautybe.

Jau Taučiuose, jų paveiksluose, Vaižgantas buvo teigęs ryšį žmogaus su gamta; teigęs, kad Taučiai yra pačios lietuviškos gamtos padaras. Bet abudu Taučiai jau gyvena šiek ar tiek civilizuotinėj aplinkumoj. Jų gamtiniai bruožai negali

visiškai gryni pasireikšti. Visiškai gamtos žmogų, civilizacijos veik nepaliestą, rodo Vaižgantas šitame paskesniame *Valere Burzduly*. Tai „paskutinė vos beplastanti liepsnelė — žibinte, kurio tautinio tikėjimo aliejus baigia išdegti"...(73) „Valeras buvo tikras gamtos padaras ir augintinis. Žmogus nė per nago juodymą nebuvo jo saviškai pakreipęs. Niekas jo poterių nepamokė, nei prie bet kurio sakramento neprivedė. Ir žegnotis Valeras išmoko tik pamatęs, kaip kiti tai daro. Tačiau labai abejotina, ar žinojo, kas žegnojantis sakoma, nes kryžiaus ženklą skubotai sumesdavo tylomis, lyg nieko nenumanydamas, ką jis tuo ženklu garbina ar nuo ko ginasi. Žegnotis jį paliepdavo tos pat gamtinės priežastys, kurios paliepia ir paukštytei sučiurkšti ar sučiulbėti: iš bailės ar džiaugsmo".(74)

Valeras — tai žmogus, gyvenąs, anot Vaižganto, gyvuline ome, instinktu, intuicija — ne protu. Instinktas tvarko visą jo gyvenimą. Instinktyviai jis jaučia reikalą palaikyti ryšius su dievybe. Instinktyviai jis rūpinasi maistu tada, kai neturi ko valgyti. Bet praeina alkio momentas, ir Valeras nemoka gyventi ateities perspektyvomis. Instinktyviai Valeras jaučia skriaudą ir į ją reaguoja irgi neracionaliai: kada valdininkas jį spardė — visą pagiežą Valeras perdavinėjo arkliams, juos pliekdamas. Instinktyviai įsigalėjo neapykanta skriaudėjams rusams, ir ėmėsi nešioti „nuodus" jiems nuodyti. Antra vertus, kaip šunelis, jis nė iš tolo nekelia kojos į tą kaimą, kurio gyventojai buvo jį nuskriaudę, nors pačių skriaudikų jau seniai nėra. O nuskriausti jį labai lengva tiems naujiems žmonėms, gudrumo ir klastos pilniems. Nuo jų belieka tik šalintis. Mirties jis baidosi kaip gyvulėlis, bet su tuo mirties faktu greit apsipranta.

Tas gamtos padaras su ja pačia taip susigyvenęs, kad subtiliausius gamtos virpėjimus nujaučia. Valeras nuo mažens „it vilkuitis, po tamsiausius tankius landžiojo ir klausės, kaip medžiai ošia, kaip paukščiai čiulba. Klausės,

gamtos šneką kuo aiškiausiai suprato ir jai pritarė. Valeras šiepės, meiliai braukė delnais, praeidamas, kamienus, kai jų lapeliai vos, vos, tingėdami, lyg migo pasaką sakė: tai giedroje ar prieš giedrą; nerimo ir ančiakiais raukė, kai girdėjo lapelius smulkiai drebant ir neberimstant: tai prieš audrą"(75).

Gamtą išgyveno Valeras animistiškai. Dėl to ir tošį jis lupa skaudama širdimi ir apluptą kelmelį apdėlioja drėgnomis samanomis. Tokis gamtos animistinis išgyvenimas ir duoda formų, kokių pasitaiko liaudies kūryboje, dainose: „Ar pavirsi, ąžuolėli, tu mano tėveliu, tavo žalios šakužėlės baltosiom rankelėm?" Tokios gamtos žmogaus kūryba yra nesuinteresuotas paties savęs išsakymas. Ir Valeras, dailių dailes bedirbdamas, jautė tik vidaus džiaugsmą, o ne būsimą pelną ar pasisekimą žmonėse.

Tokio dvasios artumo, kaip su gamta, Valeras teturi savo tėvui, nes tarp jų, Valero ir Morkaus, yra bendro kraujo gijos. Tos kraujo gijos pririša Valerą prie tėvo, paskatina jį rūpintis tėvu gyvu; patraukia jį lankytis į tą vietą, kur tėvas buvo palaidotas. Ir tai jam miela.

Prisirišimas prie tėvų kapų ir prie tėviškės yra natūralusis pagrindas aukštesniojo laipsnio kultūros apraiškai — tėvynės ir tautos meilei.

Šito gamtinio žmogaus, gamtos žiedo, nestengė pakeisti nė 25 metai civilizuotinio gyvenimo, korsetu varžiusio jo prigimtį. Nebent tiek, kad Valeras pasidavė neigiamajai tos civilizacijos pusei — girtybei, kaip, kultūros istorijos liudijimu, paprastai necivilizuotinės tautos pasiduoda šitam europiečių atneštam įpročiui.

Sintetinant Valero dvasios analizės rezultatus, pripažintina, kad Valere Vaižgantas yra sutapdęs gamtinį atšiaurų didingumą ir gamtinį naivų nuoširdų jautrumą. Rodydamas gamtinį didingumą, Vaižgantas sukūrė tokias situacijas, kaip ta, kurioje šis atšiaurus milžinas gula ir miega (IX. 247), arba

ta, kurioje Valeras, it slibinas, savo rankomis — replėmis apkabinęs, svyruoja su Agiejevu į liūną (IX. 262). Rodydamas gamtinį švelniasielį Valerą, Vaižgantas sukūrė tas subtilias scenas, kada Valeras po mišką landžioja, su juo susiklausydamas, susikalbėdamas (IX. 182), kada lupa nuo berželio tošis (IX. 193).

Lietuvio kontaktą su gamta buvo jau akcentavęs Daukantas, Baranauskas, Maironis. Tačiau tik Vaižgantui ir Krėvei priklauso nuopelnas, kad gamtos žmogaus idėja buvo parodyta konkrečiu beletristiniu vaizdu. Vaižganto Burzdulis yra viena figūra — ir tai pati pirmoji primityvioji — į galeriją tų gamtinių tipų, kurie dažnėja mūsų literatūroj po 1905 metų (Krėvės Lapinas, Dobilo Dalba).

Jeigu žmogaus psichinę ir fizinę struktūrą apsprendžia gamta, tai lygiai ji pareina ir nuo tautos praeities, kuri žmogui padvelkia iš įvairių šaltinių — rašytinių paminklų, archeologinių, geologinių, geografinių, etnografinių, etnologinių ir kitokių senovės liekanų. Tik sekant, pavyzdžiui, kokio rašytojo biografiją, pasitenkinama paprastai konstatavus, kad jam turėję įtakos padavimai, piliakalniai ir t.t. Bet tai vien grynas faktas, o kas darosi žmogaus viduje, toje dvasios sietuvoje, kada į ją sukrinta tos pasakos padavimo žodžiai, kada akys atsiremia į piliakalnius, yra pats įdomusis momentas. Ne vienas kažką keistesnio tokiais atvejais pajunta. Vaižgantas *Lietuvos žodyje* kondensuotu būdu ir parodo ypatingai jautrią tokiems padavimams dvasią. Tai Iešmantų Sauliukas, tas pats, kuris per dieną stebi saulę, kurio galvoje vis kyla nenumaldomas troškimas žinoti visas paslaptis. Ir jam motina pasakoja padavimą apie Valiulio piliakalnį: piliakalny mieganti visa Lietuvos valstybė su žmonėmis, su kareiviais ir ginklais; ji esanti užkeikta. Tik tada atsiversiąs piliakalnis, kada busiąs ištartas slaptasis žodis. Jį žiną kaimynai, bet nesaką lietuviams. Ir įstrigo Sauliukui įkyri mintis: kas gi galų gale paleis tuos Lietuvos kareivius iš pilies urvo? Tas pada-

vimas pažadino vaikišką dvasią kombinuoti ir jausti. Vaižgantas ir parodo, kaip tos pasakos sukelta kibirkštis Sauliuko psichikoj vis labiau įsidega į gaisrą, verčiantį ieškoti paslapties. Jam vaidenas, kad paslaptį žino Saulė, gamtos gaivalai. Suartėdamas su jais tariasi paslaptį atspėsiąs. Dėl to jo santykiai su gamta gauna naują prasmę: gamta artima ne tik dėl to, kad gamtoje save patį pajunta kaip Burzdulis, bet kad gamtoje pajunta aukštesnių galių už save. Tai jau ne goethiškas, jau daugiau schilleriškas pažvelgimas į gamtą. Tuo geismu atspėti paslaptį Sauliukas užkrečia ir Lauruką. Ir vidaus karštis priėjo ligi to, kad „vieną kartą abiem vaikam įsisvajojus mėnesienoje, Saulius, kažin kur įsižiūrėjęs, ūmai išblyško ir smarkiai nusitvėrė Lauruko. Dusliu balsu, bailingai ėmė šnibždėti:

— Lauruk. Žodį pamatysiu aš ... skaistų rytmetį... iš aukšto aukšto bokšto... Tu nematysi... Ak, bokštas griūva...(76)

Susirgo net abudu vaiku. Kai pasveiko, vis tiek jie svajojo apie Lietuvos žodį ir jo realiai ieškojo. Tik jau nebe vaikiškai, bet vyriškai.

Tai ne kasdieniniai žmonės. Ir Vaižgantas jautė tą priekaištą. Jis pats ir paaiškina: „Vis dėlto iš tūkstančio ar daugiau sodiečių randasi po vieną antrą žmogų tokiu sielos įtaisymu, kurs nesiliauja dirbęs ir kūno varguose. Kas gi be jų būtų mums pridainavę tiek tūkstančių dainų, prisekę tiek pasakų, davę tiek priežodžių, patarlių, pertarmių, tiek palyginimų su visais smulkiausiais gamtos dalykais; visa to, ką mes vadiname liaudies kūryba, jos kultūros reiškiniu".(77)

Šiuo vaizdeliu Vaižgantas yra sugavęs tą dvasinio perversmo procesą ne tik tautosakos kūrėjo asmenyje, bet ir mūsų romantiškai nusiteikusių aušrininkų. Antai, ar galėjo ramiai į pasakas, piemenų žaidimus, piliakalnius žiūrėti Basanavičius? Kiekviena smulkmena žadino jo vaizduotę: piemenų jodinėjimas rudens metu priminė jam skitų raitųjų

kovas, Karpatų vardas ir vaizdas skatino jų kurti teorijas apie lietuvių kilimą, knistis po šaltinius — ieškoti Lietuviškojo žodžio. Kartais su šypsniu žiūrima į Basanavičiaus teorijos argumentus, bet šypsnis dingsta, kai pagalvojam, kad jis turėjo panašiai kentėti kaip tas Saulius. Arba vėl Sauliaus ir Lauro akivaizdoje mums daros dar suprantamesnis Pietaris, Bruažis, Vištelis, kurie, beieškodami lietuviško žodžio, fantasto akimis matė ir rojuj lietuviškai kalbėjus, kurių du nuo savo perkrautos fantazijos ne tik susirgo, bet ir psichiatrinėj ligoninėj savo gyvenimą baigė.

Šitų Vaižganto vaizdelių romantinės ideologijos ir psichologijos šviesoje daros aiškesnė mūsų tautos atgimimo veikėjų dvasia.

Jeigu su gamta bei praeitimi sutapdomas individo gyvenimas, tai visai nuoseklu sutapdyti su gamta ir visos tautos būtį.

Gamtos sutapimą su tautybe Vaižgantas parodo *Juodžiaus kelme*. Kaip gamtoje viskas kinta, gauna naujus pavidalus, taip ir tautoje eina nuolatinė evoliucija kilimo ir slūgimo principu. Ąžuolas augo, kerojosi į šalis, ne į viršų, visus nugalėjo, o po 700 metų viena šaknis tarė: metas pasilsėti. Ir greitesniu tempu tautos gajumas nyksta, nekaip auga.

Tauta apsilpsta veikus; ji gali pakeisti formas, kuriomis ji reiškiasi, kaip tas ąžuolas iš žalialapio pavirto plikamieniu, iš plikamienio — stuobriu, iš stuobrio — kelmu, kalva. Bet net paskutinės formos — liekanos, tas žemės kupstas, liudys apie Lietuvos senovę, taps padavimų indu. Ir tuose padavimuose vėl reikšis tautos dvasia, ta pati, kuri bylojo iš Juodžiaus medžio. Net aukštesnė, nes gavusi dvasingesnes formas, žodžio formas.

Kokia gi toji Lietuvos dvasia? „Liūdi Lietuvos gamta — Juodžiaus dvasia, tyli, lėta, nieko neskriaudžianti, nakčių mėnesienomis. Ne iš širdies skausmo, tik kad toks būdas. Jei ir verkia, tai tyliai, nors ašarėlėmis“.(78)

Taip charakterizuotą lietuvių tautą parodė lietuvių romantiškai nusiteikę rašytojai: Vienažindys, Baranauskas, Vištelis, net Putinas savo Rūpintojėly. O teoriškai tą liūdinčios, rezignuojančios Lietuvos dvasią mėgino parodyti Dobilas, nagrinėdamas Vienažindžio „Kaip gi gražus gražus..." Nurodoma net, kad tokia elegiška Lietuva jausti lietuviškose dainose.

Tokia, vadinas, romantiškai nusiteikusių žmonių atrastoji lietuviška dvasia. Ar lygiai tokia ji atrodys kitiems — klausimas. Galimas daiktas, kad kiti pastebės, jog liaudies dainų esama ir neliūdnų; pastebės, kad tos liūdnosios dainos dar nereiškia visuotinės tautos dvasios, nes jos galėjo būti sukurtos baudžiavos sunkiaisiais laikais. O padaryti išvadą iš vienos epochos, mažų mažiausia nemetodiška. Gal pastebės, kad ir pats Vaižgantas nebūtų davęs tiekos pragiedrulių, jeigu lietuvis vis jau taip liūdėtų.

Neatsargu visos lietuvių tautos charakterį įžiūrėti tik rezignuojančiuose, elegiškuose bruožuose. Dėl to ir Vaižganto lietuvių tautos susakyti bruožai yra tik daliniai, vienos epochos sukurti. Juo labiau, kad pats Vaižgantas, lygiai kaip ir Baranauskas, visur akcentuoja Lietuvos įvairumą.

Kelionės vaizdai, karo vaizdai ir aukštaičių vaizdai parodė Vaižganto trejopas literatūrines formas, kuriomis pasireiškė jo kūryba šiame laikotarpyje. Kelionių vaizdai stovi arčiau publicistikos ir reportažo. Jų reikalavo ir rašytojo aktualusis visuomenės gyvenimas. Dienos momentas pagamino ir Vaižganto karo vaizdus. Laisviausias autorius, kurdamas aukštaičių vaizdelius, kur jis gauna apdirbinėti ne proginę medžiagą, bet dėstyti įspūdžius, jau seniai patirtus, išgyventus, nusistojusius. Dėl to ir kūrybos laipsnis tose trijose literatūrinėse formose nelygus: kelionių vaizduose jos mažiausia, antroj eilėj eina karo vaizdai ir dar aukščiau — aukštaičių vaizdeliai.

Aukštaičių vaizdeliuose pilniausiai pasireiškė ir Vaiž-

ganto pasaulėvaizdis. Tik jis reiškėsi atskirais vaizdais, palaidais jo kūrybos žiedais. Trečiame savo kūrybos laikotarpyje savo ideologiją Vaižgantas dar labiau išryškins, o palaidus vaizdus sukoncentruos į didesnius vienetus. Bet jau Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiui priklauso tas Vaižganto kūrybos suklestėjimas.

SUKLESTĖJIMAS

Pasiųstas į Stokholmo konferenciją nebenorėjo grįžti į Petrapilį. O į Lietuvą vokiečių okupacinė valdžia nepriėmė. Ir liko laukti Švedijoj tą visą 1918 m. pavasarį. „Be kalbos, be užsiėmimo šveduose likęs, nerimo ir nostalgijos ėdamas, nieko parankėje neturėdamas, nes į konferenciją buvau atvykęs tik su viena baltinių atmaina, užsidariau viešbučio kambarėlyje ir neišėjau iš jo per tris mėnesius, kol nepa rašiau visai kito dalyko, neg buvau seniau, ypač Petrapilyje užsimojęs — pirmų dviejų knygų Pragiedrulių". Rašė po 14 ir daugiau valandų per dieną. Po šio intensyvaus trumpo kūrybinio protarpio Vaižgantas gauna vėl atitrūkti nuo kūrybos į visuomenę.

1918 m. sugrįžęs į Vilnių, paskiau į Kauną negalėjo laisvai atsidėti dailiajai literatūrai. Žmonių stoka vertė jį dėtis visuomenininku, mokslininku, publicistu, netgi politiku, nors jau Rusijoje buvo politiko vardo atsižadėjęs. Dailiajai literatūrai teko tik nuliekamosios valandos. O jų buvo nedaug. Šitos aplinkybės neleido Vaižgantui savo beletristinės veiklos išplėsti ir suintensyvinti. Tačiau Vaižganto raštų bibliografijoje esama ir beletristikos gana apsčiai. Jų žymi dalis buvo žurnalų bauste išbausti, dėl to daugelis fragmentiški, atsiminimų nuolaužos. Tarp jų išplaukė ir didesnio masto veikalų: 1918 m. išspausdinta *Pragiedrulių I* dalis. Kitais metais Vaižgantas projektavo išleisti mokyklai rinkinį vaizdų, kurie jau

skyrium buvo išspausdinti.(79) 1920 m. išleido *Pragiedrulių* II dalį. Po dvejų metų *Skaitymuose* pasirodė „Dėdės ir dėdienės“, „Tėvo palikimas“, 1925 m. *J. Lietuvoj* išspausdino apysakaitę „Ar jau medžiai sprogsta“. 1927 m. ėjo *Lietuvos aide* „Normanto vėžiai“, kurie atskiroje knygoje pavirto *Šeimos vėžiais* (1929); tais pačiais metais *Mūsų laikraščio* atkarpoje ėjo apysakaitė „Išgama“. *Lietuvos aide* 1932 m. spausdino „Žemaičių Robinzoną“. Prieš mirdamas suspėjo dar išleisti *Mūsų gyvulėlius,* fragmentus iš ankstesnių veikalų ir vieną kitą anksčiau nespausdintą vaizdelį. Keletas nespausdintų fragmentų liko rankraščiuose.

Šitie raštai ne visi parašyti nepriklausomoj valstybėj. Dalis buvo parašyta anksčiau. Tačiau dabar atskirus vaizdus, alegorijas Vaižgantas jungia į didesnius kūrinius. Juose parodo visą beletristinį talentą ir ideologiją jau galutinai susikristalizavusius, suklestėjusius. Šitos kūrybos centru Vaižgantas laiko *Pragiedrulius.* Pragiedruliai jam atrodo trilogija, kurios atskiras dalis jis vadina tomais: I tomas — *Gondingos kraštas,* II t. — *Vaduvų kraštas,* III t. — *Šeimos vėžiai.*

Tačiau Pragiedrulių rėmus galima patempti, ir iš vienos pusės galima į juos įtalpinti *Dėdes ir dėdienes,* iš antros — *Žemaičių Robinzoną. Dėdės ir dėdienės* derinasi į *Pragiedrulių* ciklą ir savo vaizduojama epocha, ir idėjomis, ir nuotaika. Lygiai ir *Žemaičių Robinzonas.* Tokiu būdu visi penki veikalai sudaro bendrą Lietuvos gyvenimo vaizdą — maždaug laikotarpį tarp dviejų socialinių perversmų, nuo baudžiavos panaikinimo ligi artėjančios žemės reformos. Vadinas, ne daugiau kaip 50 metų tarpą. Atskiri veikalai papildo Lietuvos vaizdą ne vertikališkai, o horizontališkai. Jie dar neišsemia visų Lietuvos gyvenimo temų nei būdingų momentų. Dar buvo sumanęs Vaižgantas rašyti naują *Pragiedrulių* dalį — *Audrą,* kurioje būtų parodęs 1905 metus, tačiau beliko tik fragmentai: tarnavimas visuomenei atitraukė ir vėl nuo literatūrinės kūrybos.(80)

Neliesdami kol kas bendrų išvadų apie šiuos veikalus, įsižiūrėkime skyrium į kiekvieną veikalą chronologine jų pasirodymo tvarka.

Pragiedruliai: Gondingos kraštas

Autoriaus užsimojimai: atvaizduoti pragiedrulius; — Gondingos geografinė vieta: žemaičių šiauriečių landšaftas. — Tautinio gyvenimo tikrovė: aristokratai ir jų tautiškumas; liaudies etnografiniai skirtumai ir jos rolė tautiniame darbe; šviesuomenė iš liaudies ir jos lietuviškoji akcija. — Pasaulėvaizdžio formuojamieji pradai. — Literatūrinės formos: intriga; nuo publicistikos iki vaizdelio; vaizdelių grožis; Gondingos dainos poetika.

Beletristiniame kūrinyje parūpsta du pagrindiniai dalykai: 1) iš kokios medžiagos autorius savo veikalą yra sudaręs, 2) kuriais būdais ir kurių dailybių iš tos medžiagos yra sukūręs. Pirmasis klausimas apima veikalo foną, tematiką, keliamas problemas, jų sprendimą, antrasis klausimas apima fabulą, charakterius — tipus, kompozicijos priemones ir visą kitą formos artizmą.

Pasiimdamas medžiagą iš realaus Lietuvos gyvenimo, Vaižgantas pastebi, kad visa, kas čia jo rašoma, esą faktai. Taigi čia ir rūpės pastebėti, kuriuos lietuvių gyvenimo faktus jis yra iškėlęs, kaip juos interpretavęs.

Imdamas 19 amžiaus galo ir 20 amžiaus pradžios Lietuvos gyvenimą, Vaižgantas to laikotarpio faktų ratą susiaurina — duosiąs *Vaizdus kovos dėl kultūros.* Įsidėmėtina, ko autorius nori. Ir nereikalautina, kad veikalas duotų pilną Lietuvos gyvenimo paveikslą. Tas Vaižganto noras parodyti „vaizdus kovos dėl kultūros“ galėtų būti tiksliau iš-

reikštas — parodyti tautinės sąmonės kilimą lietuviuose. Tai panašus užsimojimas kaip kitados Maironio *Jaunojoj Lietuvoj.* Vaižgantui tad svarbu parodyti ne gyvenimo statiką, ne susiformavusius papročius, bet gyvenimo dinamiką, tą patį pakitimo momentą drauge su jo priežastim. Vaižgantui įprastu palyginimu sakant, ne žiedas svarbu, bet jo atsiskleidimas. Ne kokis gėlės žiedas buvo prieš dieną ir po dienos, bet svarbu tas pats momentas, vyksmas, kada žiedo lapelis iš vieno padėjimo pereina į kitą. Ir Vaižgantui svarbu pats procesas, — kaip tautinė sąmonė atsiskleidžia, formuojasi, apima vis didesnes mases, virsta jėga ir t.t.

Bet tautinė sąmonė gali ir kilti ir blėsti. Kas Vaižgantui labiau rūpi parodyti: ar tos sąmonės kilimas, ar nykimas; ar rytmečio pazarai, ar vakaro sutemų žaros? „Pirmieji mano norai — rašė jis laiške Grigoniui — buvo pasergėti ir sukaupti į vieną vietą lietuvių tautos „deimančiukus", kurių yra pilkame gyvenime. Ta mintis mane vargina dar nuo Dinaburko laikų, nuo 1887—8 metų, kur ėjau realinę".

Vaižganto užsimojimus paaiškina ir pats vardas — Pragiedruliai, vadinas, tautinės sąmonės ir lietuviškosios kultūros pragiedrėjimai. Taigi nebartinas Vaižgantas, kad jis nedavė pilno Lietuvos gyvenimo vaizdo, nes jis to nebuvo užsimojęs. Nebartinas, kad nedavė nė pilno tautinio gyvenimo ir kovų paveikslo, nes jis užsimojo tik siauresnį tikslą — jį dar sykį kartoju — parodyti lietuvių tautinės sąmonės kilimo pragiedrulius. Tai akcentuota ir *Pragiedrulių* įžangoj, alegoriškoj *Žiemoj.* Vaižgantas tenai žadas duosiąs ne žiemos vaizdus, o bent puskapį žiemos pragiedrulių...

> Lietuvai Saulė Pragiedruliais tebesireiškia. Niaugi mes juos, tuos vilties Pragiedrulius, užmiršime; visa tai, kas nutiesė kelią į vasarą.
>
> Neverta. Tuomet buvo daug ko stiprinančio. Tatai būdavo džiaugsmo, kai galvą aukštyn bekilodamas neti-

kėtai pajusdavai, kaip storos debesų duknos praplyšta.(81)

Taigi Vaižgantas ir nori pakiloti galvą į aukštį, pasidairyti tų pragiedrulių. Tie pragiedruliai tai nėra eiliniai, bet savo kampo jautriausieji žmonės. Ir miške kartais pamatai visa viršūne aukštesnę pušį už kitas. Ta pušis yra aukštesnė, bet vis dėlto ji pušis, tik labiau pastebima. Tie pragiedruliai žmonės turi savyje savo kampo žmonių bruožus, tik labiau sukondensuotus.

Juos parodo Vaižgantas sutelktus Gondingos krašte.

Ar toji Gondinga yra reali vieta ar pramanyta? Pats autorius sakos iš viso nieko nepramanęs. V. Bičiūnas, pirmasis ilgesnę studiją rašęs apie Vaižganto *Pragiedrulius*, spėja galėjus būti Mosėdį. „Bene Mosėdis — toji „mintingoji" Gondinga, kurios nė viename Lietuvos žemėlapyje nerasi, nors skersai išilgai tyrinėtum visus pavenčius".(82) Tiesa, kad pavenčiuose neaptinki Gondingos vardo, bet jis žinomas kitoje Žemaičių dalyje. Žinomas jau nuo 1253 m. Ir žemėlapyje minimas.(83) Atgimstančiojoj Lietuvoj daug buvo apie Gondingą ir rašyta.(84) Tai vietovė tarp Minijos ir jos intako Babrungo. Ir šiandien Gondingos landšaftas sudaro kažkokios egzotikos įspūdį. Plati lyguma su lankomis. Viduryje piliakalniai staiga iš lygios žemės išdygę aukšti, skardūs, senais medžiais apsikepurėję. Tik Babrungo upė rausia krantus, staigius, skardžius, čia griūte nugriuvusius,čia krūmais, medžiais apžėlusius, o vagoje boluoja akmenys akmenėliai, ir švysčioja ripuliuojančioje tėkmėje saulės spinduliai.

Tačiau savo Gondingą Vaižgantas nukelia iš pababrungio į pavenčius. Ventos peizažas su giliai įsmukusia vaga, su staigiais nuūriotais krantais, su dvarais ir vandens malūnais, keltuvais taip pat visai gerai atsako Vaižganto peizažui. Ir Gondingoj tiesias „Ventos slėnys nuūriotais stai-

giais skardžiais, miškų šlaitais, žaliais, dar ne visai nuskintais miškais krantuose ir tokiuo sidabriniu upės kaspinu gilumoje".(85)

Tačiau šitas peizažas lygiai tinka ir pabartuviams. Pagaliau Gondingos peizažas savo molėtais keliais, savo gyventojų kontrabandos pamėgimu primena ir pamituvį, kurį Vaižgantas buvo aprašęs dar 1906 m. *Vilniaus žiniose* (20 nr.). Vaižgantas, gerai pažindamas žemaičių kraštą, Gondingos krašte apskritai yra išreiškęs žemaičių šiauriečių landšaftą. Tačiau platesnių peizažų čionai jis vengia; visi jie tik eskizai, ir tai negausūs.

Gondingos krašte rodydamas lietuvių tautinio susipratimo kilimą, Vaižgantas sutelkia įvairių visuomenės atstovų. Jų iškelia kelias grupes, kelis lizdus. Akivaizdžiau jie lieka atmintyje suskirstyti ir sužymėti grafiškai:

Linksmynė
Senieji tautos vadai, aristokratai:
Algirdas Sviestavičius
Irena Sviestavičienė.

Santekliai
Tautos pagrindas, valstiečiai, aukštaičiai —
Sešiavilkiai:
Senieji:
Benediktas,
Barbora;
Jaunieji:
Petras,
Napalys,
Marytė.

Sakalynė
Tautos pagrindas,
valstiečiai, žemaičiai,
Vidmantai:

Senieji:
Vidmantas;
Jaunieji:
Darata.

Kaimynai bajorai
Margevičius,
Žiburevičius.

Gondinga
Senieji tautos vadai:
kun. Kumstevičius.
Jaunieji:
Gintautas — demokratas,
valstietis, pasaulininkas, žemaitis;
Vizgirda — demokratas,
valstietis, kunigas, aukštaitis.

Miestiečiai:
Šūmacheris,
Zeligmanas.
Proletarai:
Tupikas,
Statikas.
Tarnautojai:
Knistautas,
Knistautaitė.
Išsigimėliai:
Virbalas,
Vėdarėlis.
Zapadninkai:
Andriejevas,
Rudyj.
Klajūnai:
Mendelis,
Kunigo Tėvas.

Gondingos krašte rodoma, kokiu būdu šitos suminėtos grupės yra dalyvavusios lietuvių tautinės sąmonės kėlime, kilime ar slūgime. Čia stoja eilė aktualiųjų atgimstančioje Lietuvoje temų: 1) aristokratai ir jų tautiškumas, 2) valstiečių dvasinės ir materialinės kultūros kilimas tautiniame atgimime, o sykiu ir etnografiniai aukštaičių ir žemaičių skirtumai, 3) valstietiškoji šviesuomenė ir lietuvybė, 4) miestiečių ir proletariato rolė bendroje tautinėje kultūroje ir kt.

Tai jau daug platesnis užsimojimas nei Maironio *Jaunojoj Lietuvoj,* kur tematome valstiečių vieną šeimą, o kitos bajorėlių ar didikų; kur tematome apskritai daugiausia šviesuomenę, o liaudį tik iš tolo.

Žvelkim iš eilės į svarbesnes sužymėtas problemas.

Bajorų luomo klausimas aktualus. Nuo pat *Aušros* bajorų luomas buvo šaukiamas susiprasti ir prisidėti į lietuvių tautinį judėjimą. Bajorų dalis paliko ištikima tradiciniams lenkiškiesiems idealams. Dalis, ypač smulkieji bajorai, pajuto „istorinį savo uždavinį eiti su liaudimi, iš kurios ji nebuvo išrauta... Ji drąsiai ir lietuviškai atkakliai ėmė grįžti atgal į liaudies lietuviškumą, tuo pačiu silpnindama lenkiškąjį elementą Lietuvoje... Minėtini Putvinskiai, Petkevičiai, Bortkevičiai, Sleževičiai, Liandsbergiai, Pečkauskai, Ivanauskai, Gedgaudai — Didžiuliai, Bukantai, Pabrėžiai, Zagurskiai, Rozanai, Savickiai, Koreivos, Anusevičiai, Butkevičiai, Dembskiai, Kasakauskiai, Račkauskiai, Fromai, Silvestravičiai, Paškevičiai, Pancerzynskiai, Daugirdai, Zubovai, Vytartai, Kušeliauskai, Šliogeriai, Biržiškai, Liutkevičiai, Juškevičiai, Lenkauskai, Šilingai, Nagevičiai, Fledžinskiai, Tornau, Tamoševičiai, Karevičiai, Chodkauskai, Būkantai, Plechavičiai, Daukantai, Ivinskiai ir daugybė kitų".(86)

O visa eilė iš bajorų kilusių rašytojų aktyviai prisidėjo į tautinį sąjūdį. Tačiau didikams, kunigaikščiams, aktyviai prisidėjusiems prie naujo tautinio sąjūdžio, suskaityti ir vienos rankos pirštų būtų perdaug. Šitas gyvenimo faktas

buvo aktualus ir mūsų literatūroje: Maironio, Bitės, Šatrijos Raganos, Vienuolio raštuose. Visi jie rodė, kad ir didikai mažu pamažu prisideda į tautinį darbą, net Vienuolio grafas Put Putarleckis bent mirties agonijoj susitaiko su naująja Lietuva. Pats Vaižgantas, tik epizodiškai parodęs smulkiuosius bajorėlius (Žiburevičių su Margevičium), daugiausia akis nukreipia irgi į tokį lietuviškos diduomenės stumbrą, paskutinį mohikaną ir plačiau už kitus mūsų rašytojus rodo tokių aristokratų charakterį ir jo evoliuciją lietuvybės ir demokratybės linkui. Dėl to reikia ypačiai įsižiūrėti į tą lietuviškosios aristokratijos atstovą kunigaikštį Sviestavičių, kad patirtum viso mūsų didikų luomo dramą.

Iš karto kiekvienam bus kritęs į akį tas bajoriškas „fanaberiškumas", Sviestavičiaus pasigyrimas savo praeitimi ir kaišiojimas savo „puspadės", vizitinės kortelės, kam reik ir kam nereik. Dėl to jis vaikiškai komiškas. Bet arčiau įsižiūrėjęs kiekvienas pastebės tuose aristokratuose daug aristokratiškos sielos: Sviestavičius teisingas su žmonėmis, dosnus, tradicijų besilaikąs, giliai meniškos sielos. Prisiklausęs pasakojimų apie dvarininkų elgesį su baudžiauninkais, net imtum abejoti tokiais aristokrato dvasios bruožais. Betgi jie turėjo toki būti. Iš kur gi būtų atsiradę Lietuvos dvaruose tiekos meno brangenybių, tiekos meniškų bažnyčių?

Sviestavičiaus ir visų didikų sunykimo priežastis yra valios atrofija. Paveldėta valios atrofija, kaip žmonės apie Sviestavičių atsiliepdavo: bočius buvo lepšis, tėvas lepšis, sūnus dar lepšesnis (VII.82). Vaižgantas neparodo, kokiu būdu Sviestavičiaus valia atrofavosi. Bet mes ir patys galim atspėti — tai vaisius socialinės santvarkos, paremtos baudžiava, kada aukštojo luomo žmogui nereikėjo lieti prakaito dėl kasdieninės duonos. Jis galėjo tol gyventi, kol buvo jam šiltadaržis — baudžiavos institucija. Baudžiava išnyko, šiltadaržio stiklai subiro, ir jis pasijuto išneštas į audrų ir vėjų atmosferą, nebetinkąs naujoms sąlygoms.

Šitokis žmogus jau nebegali gyvenimui vadovauti. Jis eliminuojasi iš gyvenimo; pozicijas užleidžia naujam luomui, kuris susidarė po socialinės reformos, po baudžiavos panaikinimo — valstiečiams. Ant didžiadvario griuvėsių susikuria keli ūkiai, valstiečių ūkiai.

Bet Vaižgantas nebūtų Vaižgantu ir neišreikštų savo epochos idealų, jeigu Sviestavičiui leistų visai nunykti. Jis leidžia Sviestavičiui prigyti naujoje kultūroje, lietuviškoje. valstiečių kuriamoje. To Sviestavičiaus persodinimo ir prigijimo į naują kultūrą pastebime keturis etapus: Sviestavičiui atgaivinamas noras gyventi, sužadinama energija, Sviestavičius suartinamas su liaudimi, ir pagaliau atgaivinama jame lietuvybė.

Noro gyventi Sviestavičiuje nebuvo, nes jis buvo atitrūkęs nuo gamtos ir tos gamtos formuotų žmonių. Su nieku nesusieidavo, niekad nepavaikščiodavo Ventos pakrantėmis, niekad nepakildavo pėsčias į Gondingos miestelį. Tai buvo Saulės brolis, kaip žmonės vadino, nebe Žemės. Tik kada Gintautas pasisuko ir prašneko į tas Sviestavičiaus dvasios gijas, kurios tebuvo gyvos — į jo meno pamėgimą, tada Sviestavičius pajuto kontaktą su žmonėmis, pasijuto žmogaus net reikalingas. Tada jis pakilo pėsčias prakaituodamas į Gondingą pas daktarą ir pirmu kartu pradėjo grožėtis tėviškės gamta; pirmu kartu pailsęs, sušilęs, ragaudamas vašoklių sunką, pajuto, kad ir gimtosios žemės produktas lygiai geras kaip užsieninis. Ir gamtoje pradėjo Sviestavičius virti. Gamta gaivino norą gyventi. Vieno noro neužtenka. Reikia energijos gyventi. O Sviestavičius jos neturėjo. Net ir lankydamasis pas Gintautą, jis tebuvo tas vijoklis, kuris tik remdamasis į kitą, tik iš kito imdamas pinigus, tegalėjo gyventi. Ir reikėjo skaudžios operacijos, kad Sviestavičiui būtų sugrąžinta energija gyventi ir dirbti. Tokia operacija tai didžiadvario likvidavimas. Ir Sviestavičius pasijunta, kaip ant operuojamo stalo, kada atvažiuoja jo dvaro paimti Napalys

(VIII.55). Bet darbas Linksmynėje dabar pažadina energiją, ją palaiko abipusiška šeimos meilė, kuri šiuo kartu, rodos, atgijo iš naujo.

Naujas etapas — suartėjimas su liaudimi. Suartina jį patys liaudies atstovai, pataikydami į tą pačią Sviestavičiaus jautriąją stygą — meno pamėgimą. Po trio koncerto su Napaliu Sviestavičiai prieina išvadą: „Sodžius, kad žinotum, visais žvilgsniais švaresnis už miestą".(87) Ir pabaigė Sviestavičių širdis į liaudį palenkti garsioji daina.(88) Ir pasižadėjo Sviestavičius šitai liaudies, darbo žmonių Lietuvai tarnauti.

Pagaliau įėjo Sviestavičius į lietuviško sąjūdžio verpetą — įbruko jam į rankas lietuvišką laikraštį valstietis Jurgis.(89)

Šita Vaižganto pastebėtoji Sviestavičiaus ir viso bajorų luomo valios atrofija jau seniau buvo nurodyta rusų tautoje Turgenevo ir ypačiai587Gončarovo. Gončarovas savo tautiečių rusų dvarininkų tarpe buvo pastebėjęs tą valios atrofiją ir iškėlęs ją savo romanų trilogijoje, ypačiai *Oblomovo* romane. Dėl to ir pats tas dvarininkų ištižimas, bevališkumas gavo oblomovščinos vardą. Šį terminą mini dažnai ir Vaižgantas. Praverčia palyginti rusiškasis Oblomovas su lietuviškuoju.

Oblomovo prigimtyje „glūdėjo grynasis, šviesusis ir gerasis pradas" (Gončarovas). Jis tokis pat geraširdis žmogus, mokąs giliai mylėti, nuoširdžiai ir net giliai samprotauti, bet pavirtęs ištižėliu, bevaliu, kuriam maloniausias dalykas — ramybė, per dienų dienas gulėti. Ir jį, kaip Sviestavičių, apiplėšinėja visoki bičiuliai, bet jis neturi jėgos ir valios jais nusikratyti. Tiek Gončarovas, tiek ir Vaižgantas abudu, Merežkovskio pasakymu apie Gončarovą, „su dėkingumu žiūri atgal", vadinamos praeities neniekindami ir rasdami joje gerųjų bruožų.

Bet negi jis, tas Oblomovas, tokis apsigimė bevalis, ištižėlis? Atvirkščiai, Oblomovas iš prigimties buvo judrus, gy-

vas, veiklus, tik auklėjimas jį sugadino. Jam nieko pačiam neleido daryti, niekur parodyti iniciatyvos; viską už jį turėjo atlikti tarnaitės. Neužgrūdintas, bevalis Oblomovas rodė daug gabumų, viso ko ėmėsi, bet nieko neištesėjo iki galo, kol visai apatijai pasidavė. Oblomovščinos priežastis, vadinas, ta pati, kaip ir Sviestavičiaus. Tik Gončarovas tas priežastis aiškiai parodo, o Vaižgantas ne. Gončarovui rūpi, kaip Oblomovas į tinginį įgulė, o Vaižgantui — kaip atsikėlė.

Rusų radikalas „raznočincas" Pisarevas ir kritikavo Gončarovą už tai, kam jis neparodęs, kad tas jausmingas dykaduonis pavirstų galvojančiu darbo žmogum. Gončarovas parodo tik pastangas Oblomovą atgaivinti. Tai mėgina Oblomovo mokslo draugas surusėjęs vokietis Štolcas, kaip Gintautas Sviestavičių. Štolcas apeliuoja į Oblomovo jaunas dienas, pamokslus jam sako, tempte visur tempia, kad tik judėtų. Rodo visai panašias perspektyvas, kaip Gintautas Sviestavičiui. Oblomovas susižavi, svajoja, bet tik pasitraukė Štolcas, ir vėl nepajėgia pakilti iš lovos. Jeigu Sviestavičių atgaivino gamta, tai Oblomovą kurį laiką atgaivina meilė. Jį nuoširdžiai mylinti mergaitė privertė tiek bėgioti, tiek laipioti po kalnus, kad jis tapo tokis pat judrus kaip jaunas. Bet tas judrumas vis tiek palaikomas ne valios, o tik jausmo, noro moteriai patikti. Kada jis apsigalvojo, kad Olgos gyvenimą tik sugriausiąs, jam vėl sugrįžo senoji apatija ir skausmingos rezignacijos žodis — jau per vėlu. Iš Štolcui ir Olgai, tiems naujos aktyvios kartos žmonėms, beliko Oblomovas, gerasis, nuoširdusis Oblomovas, bet Oblomovas bevalis — palikti nunykti. Jie paėmė tik jo sūnų, tą nunykusios dvarininkų kartos atžalą, kad ją pritaikytų prie naujo gyvenimo tempo.

Katro sprendimas apie bajorų luomo likimą optimistiškesnis? Neabejodamas pasakysi — Vaižganto. Sviestavičius atgijo, kaip tas Tolstojaus surembėjęs nusenęs ąžuolas, kuris pavasario ore išleido žalius lapelius. Bet tas Sviestavičiaus atgijimas yra tik paskutinis saulės švystelėjimas prieš

„Pitagoras, pavartojęs kosmo terminą, visa ko gaivinančiu principu laikė centrinę ugnį. Vaižganto kosme tuo visa ką gaivinančiu pradu eina saulė. Saulė jam yra simboliškas ir mistiškas gyvybės šaltinis. Saulė plasta gyvybe ir amžinąja jaunyste. Saulė kaitina ne tiesiog, bet lyg atsispindėdama nuo gamtos, nuo daiktų! Į laisvę tiesias ne tik pavasario diegas; gamtos garbintojas Sauliukas net pro šelmenį ir pro medžius ieško saulės, o Gondingos krašte prasiveržusi iš talkininkų krūtinių daina buvo gaivalinis himnas pavasario saulei" (192 psl.).

1. Brazaičio (tada Ambrazevičiaus) lietuviškas pasas, duotas 1922 su seniausia jo nuotrauka. 2. Brazaičio mėgstamiausia vieta dirbti, kur daugiausia ir laiko praleido — senojoj „Darbininko" redakcijoj.

8. Šeimynos padėtis: Nevedęs

9. Dokumentai, kuriais remiantis pasas išduotas:

Gimimo liudymas Akto № 181 duotas Marijampolės R.K. klebono 1920 m. sausio mėn. 10 d.

Kariuomenėn nešauktas.

Asmens žymės:

Ugis vidutinis Veidas apskritus

Plaukai tamsūs Ypat. žymės /

Akys mėlynos

Paso savininko(ės) parašas

nusileidžiant. Vaižgantas, šviesusis Vaižgantas, nerodo jų nusileidžiant. Bet mes pratęskime Sviestavičių istoriją, ir pamatysime, kad jie dings. Dings jie ne kaip Lietuvos priešas, bet kaip draugas, nepalikdamas po savęs sūnaus, bajoriškojo luomo reprezentanto. Čia ir yra viso luomo pati graudžioji vieta, besvarstant mūsų bajorų likimą. Net tos mūsų didžiosios moterys bajorės rašytojos nepaliko savęs vertų įpėdinių. Jos pačios tik švystelėjo, kaip gerasis aitvaras, gražiais lobiais mūsų kultūrai, lyg atmokėdamos už viso bajoriškojo luomo kaltes.

Vietoj nykstančio bajorų luomo lietuviškoji kultūra pradės kaltis iš naujo kelmo — valstiečių.

Bet ir valstiečių tarpe gali rasti degeneracijos, išsigimimo. Tokių išsigimėlių atstovas Virbalas Gustis. Tik valstiečių išsigimimo forma kita, nors priežastys ir labai artimos. Jo išsigimimo forma — Gustis alkoholikas. Kaip gi jis tapo alkoholiku? Juk mėgsta išsigerti ir Vidmantas ir Šešiavilkis, bet jie nepavirto alkoholikais. Jie, mat, neatitrūkę nuo savo žemės, kaip buvo atitrūkęs Sviestavičius, kaip dabar atitrūkęs Virbalas. Virbalo tipo valstiečiai žemaičiai irgi buvo dori, kol prie tėvų ir prie savo žemės gyveno. Bet panoro ponais pasekti, Virbalas pavirto valsčiaus raštininko padėjėju, o iš čia kelias į alkoholikus cinikus. Pati visuomenė tokius iškrypėlius dar labiau gramzdina. Ar užjautė kas Gustį, ar mėgino jį kas pakelti? Visi tik „uja, bara, stumdo. Jis, kaip tikras žemaitis", protestuoja, neklausydamas, tyčia prieštaraudamas. Su juo niekas „nesugyvena", ir jis pavirsta „piliečiu be savo vietos, svieto parėjūnu, tinginiu alkoholio apgadintu, nebepastoviu jaunu žmogum: galėjusiu susidaryti patogesnį gyvenimą ir netesėjusiu, nes nebuvo, kas būtų jam dorą žodį taręs ir valią sutvirtinęs".(90) Jeigu jis būtų buvęs tų pačių žemaičių tarpe, jis būtų buvęs stipresnis, bet kada jis išeina iš bendruomenės, jis pasijunta silpnas. Suklumpa. Tai primityvaus žmogaus psichologija. Ir tai buvo daugelio

lietuvių tragedija. Tik atitrūkę iš Lietuvos — jie pasiduoda svetimoms įtakoms; tik sykį suklupę jie esti atstumiami ir sumindomi. Ta žmogaus tragedija tebegyva lietuvių tarpe.

Vaižgantas, kaip ir rusų realistai, mato ir tokiame purviname alkoholike „kentėtojo, ne juokdario sielą". Ir sielą tokią gilią, „kokia tesusidaro ilgai ką rimta galvojus arba labai labai kentus". (91) Jis supranta savo padėjimą, jis kankinasi, kaip Dostojevskio Marmeladovas, kuris už dukters pinigus, prostitucija uždirbtus, eina pasigerti ir paskui džiaugiasi, kad žmona jam rauja plaukus. Šitokių tipų, šitokių bevalių kankinių rusų literatūroje randam dažniau nei vakaruose. Į juos artesnis ir Virbalas. Darata mėgina atgaivinti Virbalo žmoniškumą, kaip Gintautas Sviestavičiuje. Bet greitai įsitikina, kad jis jau nebepagydomas ligonis, ir gydyti, Oblomovo žodžiais tariant, — „per vėlu!" Kas tad lieka? Išstumti jį vėl gatvėn? Nebent palengvinti jo ligą. Daratos rodoma užuojauta ir pasitikėjimas kelte kėlė Virbalą. Daratą jis pamilo, pats to nesuprasdamas, nepasisakydamas, nieko nepretenduodamas. Ta meilė tai ir buvo galybė, kuri net jo ligą tesėjo suvaldyti, o tevirš pastūmėjo jį ligi heroizmo.(92) Tai ta pati meilė, kuri Oblomovą buvo pakėlusi ant kojų ir privertusi apgalėti savo palinkimą. Tik tada, kada jis neteks to mylimo objekto, kaip tas Oblomovas, vėl įguls į griovį, save niekindamas ir galutinai nykdamas. Bet pačiam Vaižgantui rūpėjo spręsti ne Virbalo psichologinis tragizmas, kiek parodyti, kad ir šitokis nepagydomas ligonis įneša savo duoklę į tautinės kultūros procesą (jis atkeršijo Viadorelliui už Daratą!).

Atitrūkę nuo žemės — sunyko. Morališkai sveiki tėra tie, kurie nėra nutraukę ryšių su gimtąja žeme. Dėl to Vaižgantas mieliausiai vaizduoja tuos žemės mylėtojus, valstiečius ar iš valstiečių kilusią šviesuomenę.

Etnografiniai ypatumai, vadinas, santykiai su žeme, su gamta labiausiai Vaižgantui rūpi, kai jis piešia valstiečius. Tuos etnografinius ypatumus kelia aikštėn dviejų grupių —

aukštaičių ir žemaičių, tikriau, paprūsės žemaičių. Suvalkiečių nekelia, juos maža ir bepažino.

Aukštaičiai ir žemaičiai pirmiausia skiriasi pagal nutolimą nuo gamtos. Arčiau gamtos jam rodos aukštaičiai. O žemaičiai jau yra civilizacijos paliesti, būtent, prūsiškosios civilizacijos.

Jeigu aukštaičiai artimesni gamtai, tai kokis jų tipas? Linkstama manyti, kad arti gamtos esančios tautos turį panašius bruožus kaip vaikai; pergyvenančios kūdikystės amžių. Vaikas yra linkęs reaguoti į pasaulį, reaguoti ne protu, bet juslėmis, instinktu, jausmais; jis nuoširdus, atviras, dinamiškas, besižavįs vis kuo nors nauju; jis religingas, jis žaismingas, nes mėgsta žaismą, tą meno prototipą; tam žaismui jis bendruomeniškas, vienumos nemėgstąs. Subrendęs žmogus jau pajunta labiau savo asmenybę (daros individualistas), iš čia užsidarymas, ambicija; į gyvenimą reaguoja protu, dėl to jis nuoseklus, logiškas. Jeigu pirmasis jausmininkas, emocininkas, tai antrasis — protininkas, racionalistas. Šitas žmogaus galias rusų šviesuomenėje beletristiškai buvo išryškinęs Tolstojus (Balkonskio ir Bezuchovo tipai). Jas nevienodai išplėtotas Vaižgantas mato ir žemaičiuose bei aukštaičiuose. Aukštaičiai gamtininkai — taigi juose vyrauja emocinio tipo požymiai. Tik dirstelkime į Šešiavilkių šeimą. Seniui Benediktui, kaip žaislas vaikui, nubodo grikai; jis veržiasi į ką nors nauja: griebias bulvių, išsigąsta, vėl ganyklų, malūno ir t.t. Be ypatingo plano, be pasiruošimo, bet visur visą save įdėdamas, čia laimėdamas, čia pralaimėdamas, bet niekados vietoj nesustodamas. Jo gyvenimo linija — banguota, arba, kaip Vaižgantas sako, jis kyla, vėl krinta į bedugnę ir vėl kyla.

Jie savo idėjos fanatikai, sportininkai. Toki idėjos fanatikai, kad nieko kita nemato. Tokis tėvas, tokis sūnus. Antai tėvas taip įknibo sportiškais sumetimais turtą didinti, kad užmiršo net vaikus, juos laikė tokiu turto padidėjimu kaip ver-

šiukai. Tai mechaniška inercija, kaip tos laumės, kuri sykį pradėjus negali susilaikyti, negali darbo pabaigti.

Benedikte Vaižgantas parodė tą arti gamtos esančią dvasią — sykiu giliai švelnią, jautrią, bet ir giliai šiurkščią, kaip yra šiurkšti pati gamta. Naujojoj kartoj gamtinis šiurkštumas švelnėja. Jį švelnina kultūros laimėjimai. Jau Petras daug švelnesnis, bet mieliausias Vaižgantui Napalys — žmogus, kada gamtinė prigimtis esti sušvelninama, apipavidalinama kultūros laimėjimais, įprasminama tokiais aukštaisiais visuomenės, tautos idealais, kurie nesuprantami primityvaus gamtiškumo žmogui. Nors forma lankstesnė, švelnesnė, vis dėlto Napalyje likęs tas pats irracionalumas, ekspresyvus dinamizmas, gamtos mistika.

Šitaip pažymėjus rytų aukštaičius, iš antros pusės stoja etnografinis žemaičių, būtent, paprūsės žemaičių charakteris, — susidaręs prūsų civilizacijos įtakoj: žemaitis racionalistas su išbudusiu individualizmu, praktikas, materialistas, flegmatikas, religijoj — indiferentas, meilėje fiziologiškas ar praktiškas — tuoj vesdamas. To gaivalinio veržimosi nėra, to drovumo — nėra, to beplaningumo ir užsidegimo nėra. Jo gyvenimo linija — tiesi, kalte kalama, skaityte apskaityta. Tokis tėvas, tokia ir duktė. Bet ir juose yra tas pats, tegul ir lėtesnis, nuoseklesnis, nuolatinis gyvenimo dinamikos jausmas, kuris spiria žmogų ką nors veikti, pažangos ieškoti. Senis Vidmantas gi, taręsis tik miegosiąs ir sūnų krimsiąs, negalėjo iškęsti nieko neveikęs ir leidosi į Gondingą savo kūrybos rodyti, savo „fanaberijos“ didinti.

Šitos paralelės netęsim toliau. Tai būtų elementarios charakteristikos uždavinys. Pažymėtina tik, kad Vaižganto iškeltųjų Vidmanto ir Šešiavilkio bruožų nereikia absoliučiai taikyti žemaičiams ir aukštaičiams tokiu laipsniu, kaip jie reiškiasi jo sukurtuose tipuose. Pats Vaižgantas pažymi, kad tai nėra eiliniai žmonės. Šešiavilkiai yra žmonės, kuriems aukštaičių žemė visus etnografinius ypatumus sudėjo iki aukš-

čiausio laipsnio. Tas pat ir Vidmantai: tai aukščiausia išdava žemaičių gamtos ir prūsų kultūros.(93)

Vaižgantas parodė, kad lietuviškos kultūros augime abudu šie etnografiniai tipai yra reikalingi. Aukštaitis kuria dvasinę kultūrą, žemaitis materialinę. Aukštaitis gaivina dvasią, žemaitis kūną. Vaižgantas toli nuo vienašališkos minties, kad būtų reikalinga kraštui tik viena kultūra — viena dvasinė, ar viena materialinė. Abiejų sintezės reikalauja pati dvilypė žmogaus prigimtis.

Tiesa, jie kuria materialinę ar dvasinę kultūrą visai nesąmoningai. Nei Šešiavilkiai nei Vidmantai apie idealistines intencijas ir nemano: vienas kuria — kad jo prigimtis verčia jį nerimti, antras, kad ambicija verčia pasirodyti sugebant geriau ir už tikruosius prūsus. Vadinas, grynai asmeniniais sumetimais. Tačiau bendroje kultūroj ne visada svarbu sumetimas ir motyvas — svarbu pats darbas, o tas jų darbas buvo naudingas kraštui. Taigi jie, tie pažangūs ūkininkai, tikri kultūrtregeriai.

Aukštesnio laipsnio kultūrintojai, nes sąmoningi, yra jau kilusioji iš liaudies šviesuomenė, naujieji tautos vadai. Tai ir yra toji trečia iškeltoji problema: valstietiškoji šviesuomenė ir lietuvybė. Autorius čia visai nesigilina, kokiomis aplinkybėmis naujoji šviesuomenė susidarė, koki pavojai jai grėsė. Jis tik konstatuoja juos neatitrūkus nuo kaimo, nuo gamtos. Juose parodo, viena, sutelktus jų krašto etnografinius ypatumus, sutelktus iki aukščiausio laipsnio. Gintautas yra sutelkęs savyje žemaičio savybes, Vizgirda aukštaičio. Tie patys bruožai, kurie glūdėjo Vidmantuose, kartojasi ir Gintaute. Tik jie pasireiškia kitokesne forma. Kitokesne, nes senio Vidmanto, senio Knistauto ar Knistautaitės žemaitiškieji charakterio bruožai Gintaute jau yra sukultūrinti, atmiešti tomis įtakomis, kurias jis yra pelnęs rusų universitetuos.

Tokį inteligentą, sujungusį savyje etnografinį pagrindą ir inteligentinę jo kultūrą, Vaižgantas įstato į realios kovos dėl

kultūros sąlygas ir parodo jį veikiantį; parodo tas sritis, kuriose jo veikimas pasireiškia. Labai natūralu Gintauto charakteriui, kad jis čia rūpinasi dvasine kultūra, bet ypačiai akcentuoja materialinę. Pirmiausia jį ir gaunam pažinti grįžtant iš licitacijos, kurioj jis prikalbino valstiečius išpirkti Sviestavičiaus žemes. Jis rūpinasi partraukti į Gondingą Vidmantus, tuos materialinės kultūros pionierius. Jis plečia mokslą, steigdamas skaityklą ir platindamas spaudą. Jis eina net taip toli, kad jis, inteligentas, ryžtas vesti nemokytą valstietę, kad išspręstų ir inteligentų šeimos problemą.

Šitos Gintauto darbo sritys ir jo idealai išreiškia varpininkų programą. „Lietuvos" draugystė net savo įstatuose buvo įsirašiusi — saugoti ir plėsti lietuvybės „rubežius". Ir tai buvo ne tik įstatuose. Vaižganto akyse buvo sudarytas brolių Vailokaičių bankas žemėms išpirkti.(94) Patsai svėdasiškis grafas Marikonis, Vilniaus gimnazijos mokytojas, kalbėjo apie savo dvarų perleidimą valstiečiams: „Nėmaž negailėč savo dvarų, kad jūs valstiečiai, susidėję, juos nupirktumėt". Paskui ir buvo tai padaryta.(95) O ir kiti Gintauto žygiai, mokslo plėtimas, inteligentų šeimos sudarymas buvo aktualiosios *Varpo* temos.

Taigi Gintauto asmenyje Vaižgantas parodė realius siekimus ir nusiteikimus tos lietuvių šviesuomenės, kuri telkėsi apie *Varpą*, vadinas, liberalistinės, pozityvistinės. Net savos individualybės Gintaute nėra, dėl to jis ir atrodo beletristiškai tokis blankus.

Bet Vaižgantas matė ir kitą realaus gyvenimo lapą. Nuo pat *Aušros* ideologiškai išsidiferenciavusioje lietuvių šviesuomenėje matė ne tuos vienus varpininkus. Apžvalgininkai, sargininkai buvo ne mažiau reikšmingi kovoje dėl kultūros. Šitoji katalikų šviesuomenė buvo daugiausia kunigai. Sargininkų ideologijos atstovas ir yra kun. Vizgirda. Jis skyrėsi nuo Gintauto savo ideologija. Jam rūpėjo tautinis religinis gyvenimas lygiai tiek pat, kaip Gintautui tautinis ekonominis

gyvenimas. Šitai ideologijai atsako ir Vizgirdos, aukštaičio rytiečio, etninė prigimtis labiau nekaip žemaičio Gintauto. Etniškai Vizgirda yra tokis pat švelniasielis gamtos mistikas, kaip dar nekultyvuotasis Valeras Burzdulis, kaip Taučiai, kaip Napalys, kaip Sauliukas.

Parodęs etninius ir ideologinius Gintauto ir Vizgirdos skirtumus, Vaižgantas deda tarp jų ne kovą, o bendradarbiavimą. Rodo labiau tai, kas skirtingos profesijos, skirtingo charakterio žmones jungė — ne skyrė, nors *Varpo* ir *Tėvynės sargo* laikų istorijoj būta daug ko, kas tuos dvejopus inteligentus vienus nuo kitų tolino. Vaižganto dvasininkas, aukštaitis Vizgirda kultūros darbe papildo pasaulininką žemaitį Gintautą. Papildo ne tik darbo sritimis, siekimais, bet ir metodais. Knygų kontrabanda (menkių gaudymas) ir buvo daugiausia kunigų organizuojama. Jei pora knygos skyrių apie Vizgirdą ir nebūtų pražuvę, naujų Vizgirdos bruožų kažin ar jie būtų atskleidę. Jie tik būtų parodę naujų sričių, kuriose Vizgirdos akcija pasireiškia, būtų patį Vizgirdą parodę pilnesnį. Dabar jo belikus tik nuolauža, kaip kokios graikiškos skulptūros. Iš jos Vizgirda mums palieka neužmirštamo personažo įspūdį tik dėl to, kad literatūrinis Vizgirda mūsų vaizduotėje yra sutapęs su gyvuoju Vaižgantu. Tie ryškieji bruožai, kuriuos pažįstam pačiame Vaižgante, nejučiomis perkeliami į Vizgirdą. Tokiu būdu patys skaitytojai psichologiškai jau papildo, atrestauruoja Vizgirdos paveikslą iš jo torso.

Kaip nuo pavasario saulės žibuoklės iš po ledo, taip nuo Gintauto, Vizgirdos sąmoningo veikimo pradeda kaltis tautinės sąmonės diegai ir kituose luomuose, kyla tautinė akcija. Vaižgantas ir rodo, kiek toje akcijoje, arba kovoje dėl kultūros, dalyvavo miestiečių luomas (Šūmacheris su Zeligmanu); kiek prisidėjo proletariatas (Tupikas su Statiku); kiek prisidėjo eiliniai pelnagaudžiai kontrabandininkai (Kunigo Tėvas su Mendeliu); kiek reiškėsi ir tautinės sąmonės slo-

pintojai, pragiedrulių gesintojai (Lifonas, Rudyj, Viadorelli). Vadinas, įeina eilė naujų žmonių, šiokios ar tokios visuomenės atstovų. Bet į jų socialinius santykius, asmeninio gyvenimo konfliktus Vaižgantas maža bežiūri. Tesekdamas daugely personažų tą vieną jų dalyvavimą lietuviškos sąmonės evoliucijoje, Vaižgantas negalėjo sukurti gyvo, pilnesnio žmogaus vaizdo, negalėjo duoti ir pilnesnio savo laikotarpio vaizdo. Nepilnas vaizdas ir dėl to, kaip anksčiau išrodinėta, kad Vaižgantas ėmėsi rodyti tik pragiedrulius. O toje kultūros kovoje būta ir dėmių.

Dar daugiau. Ne visos tos problemos yra išspręstos visai originaliai, kaip galima buvo pastebėti sugretinus Viažgantą su Gončarovu. Tos paralelės su rusų realistais rodo, kad Vaižgantas buvo su rusų literatūra gerai susipažinęs ir nesąmoningai galėjo kai ką pasisavinti, antra, iš tikrųjų būta panašių bruožų tarp Lietuvos ir Rusijos dvarininkų likimo. Tačiau Vaižgantas visus išskaitytus ar pastebėtus Lietuvos gyvenime faktus sugebėjo pasisavinti, suvirinti juos savyje, išgyventi ir duoti vieningą, išgyventą savą pasaulėvaizdį.

Tame Vaižganto pasaulėvaizdyje yra ne tik išviršiniai pajustiniai gyvenimo reiškiniai, bet ir idėjos, kurios tą gyvenimą tvarko. Pro tautinio lietuviško gyvenimo faktus reiškiasi visuotiniai kosmo dėsniai.

Prancūzų kai kuriuose natūralistuose visą gyvenimą tvarko kova dėl būvio, kova dėl biologinio ir materialinio būvio. Rusų realistai, bent Tolstojus, įžiūrėjo, kad gyvenimą tvarko ne kova dėl būvio, bet metafizinė galybė, fatalizmas. Tas likimas iš anksto kiekvienam yra paskyręs savo dalį atlikti; dėl to gyvenime viskas reikalinga, ir nėra pagrindo individui kovoti, siekti, graužtis, nes žmonės yra tik likimo valios vykdytojai.

Vaižganto ideologija bent artimesnė rusų realistams. Jam visą gyvenimą — ir žmogaus ir gamtos — tvarko Dievas, „Aukštiejus“. Tik jis ne kiekvienu atskiru atveju skirsto

žmonėms pareigas. Jis paskyrė visam gyviui uždavinį jau leisdamas kosmą. O tas uždavinys — augti, klestėti, tobulėti. Šita kryptimi eina pati gamta. Šita kryptimi eina ir žmogus. Jo klestėjimo, tobulėjimo akstinas ne tiek pati jo sąmoninga valia, kiek toji vitalinė galia, kurią Vaižgantas dažnai pavadina gyvuline ome. Dėl to ir Vaižganto žmonės dažnai tik manosi dirbą savo valia, savo nusistatymu, o iš tikrųjų skatinami įgimto instinkto augti, tobulėti, skatinami pačios gamtos, kurioje gyvena. Gamta ir apsprendžia žmogaus charakterį, gamta lemia žmogui mylėti, kovoti, veikti.

Tikėdamas viso kosmo paskyrimu augti, klestėti, tobulėti, Vaižgantas savo pasaulėvaizdį padaro tokį giedrą, optimistišką. Net rezultatas kovų dėl kultūros jam vaidenasi giedras. Kodėl? Juk po žiemos eina pavasaris, po pavasario vasara — samprotauja Vaižgantas. Taip yra gamtos gyvenime. Tie patys dėsniai veikia ir žmonių gyvenime. Po priespaudos, palengvės. Tokia ideologija ypač paskelbta įžangoje.

Tiesa, ir Baranauskas pasitikėjo, kad lietuviai kovą laimės, pasitikėjo ir Maironis. Bet jų optimizmo pagrindas kitokis. Baranauskas tikėjo, nes lietuviai plaukią tikroj Petro eldijoj, o rusai — grekonų geldoj; Maironiui kryžius buvo laimėjimo ženklas: „O vienok Lietuva, juk atbus gi kada, ne veltui ji tiek iškentjėo... Kanklių balsą išgirs, miegąs kraujas užvirs, nes Kryžius gyvatą žadėjo“. Kryžius yra kentėjimo ir laimėjimo ženklas. Dėl to Maironio pasaulėvaizdy yra daug optimizmo, bet dar daugiau kančios.

Vaižganto pasaulėvaizdis giedresnis. Net pati blogybė, užklydusi į žmogaus sielą ir trukdanti tobulėti, yra tokia žmogaus prigimčiai svetima, kad ji žmogui daros nepakeliama. Ir Ona, negalėdama blogybės savyje pakęsti, ryžtasi verčiau nusižudyti ir pasitraukti kitiems iš kelio.

Taigi Vaižgantas, stebėdamas ne tik išorinio gyvenimo

faktus, bet ir tų faktų santykiavimo visuotinius dėsnius, idėjiniu atžvilgiu yra savitas rašytojas.

Tenka pažvelgti toliau, kiek tas Vaižganto pasaulėvaizdis yra gavęs meniškas literatūrines formas.

Veikalo gerumus ir silpnumus yra nulėmęs iš dalies Vaižganto pasaulėvaizdžio charakteris. Jo pasaulėvaizdyje nėra viena kitai priešingybių, ten sunkiai bejmanomas konfliktas, sunkiai sudaroma intriga. Vaižganto *Gondingos krašte* tokios intrigos veik nejausti. „Nemoku, sako Vaižgantas, aš nė nebuvusios fabulos įdomiai išvesti".(96) Tik vienu momentu intriga užsimezga, kada Darata virsta Onos konkurente, kitu momentu — Menkių gabenimas ir slėpimas ir dar šiek tiek Napalio santykių įsitempimas su tėvais dėl Daratos. Bet tik intriga susimezgė, ir vėl ji paleidžiama. Autoriui intrigos klausimas mažai berūpėjo. Neišnaudojo net elementarios situacijos intrigai sudaryti. Antai, kun. Vizgirda paslėpė pargabentas „menkes" klebonijos rūsyje. Žandarai ateis krėti. Vizgirda įsitempęs. Bet skaitytojas visai nesijaudina, *neintriguojamas, neįtempiamas, nes* anksčiau skaitytojas girdėjo Šūmacherio pasipasakojimą Gintautui, kad jis visas knygas jau kitur nugabenęs (VII. 156). Tokį elementarų momentą praleisti neišnaudojęs intrigai rašytojas tegalėjo tas, kuriam intriga visai nerūpi, ar kuris jos visai nemoka pinti.

Nekuriant intrigos, fabula tenka kuo kitu paremti. Būtent, parodyti, kaip tautinis susipratimas ir jo nuotaika vis labiau ir labiau skleidžiasi, apima platesnius sluoksnius, virsta jėga. Tai *organiško proceso kelias.* Tas tautinis entuziazmas, iš pradžių silpnas, pamažu augdamas, pasiekia aukščiausią laipsnį Gondingos krašte per talką, dainoje, kur buvo susimetę ir žemaičiai ir aukštaičiai, ir valstiečiai ir aristokratai, ir pavergtieji ir pavergėjai. Ta daina buvo aukščiausia išraiška to nesąmoningo lietuviškumo, kuris buvo telkiamas nuo pat pradžios. Paskui, rodos, tas entuziazmas atslugs. Bet tik rodos, nes iš nesąmoningo gaivalinio jis pereis į aukš-

tesnį sąmoningą lietuviškumą, iš nujautimo — į susipratimą. Ir to antro momento aukščiausia išraiška bus antru kartu veikalo gale visų gondiškių padainuota „kad tu gude nesulauktum“ tuo metu, kada susipratėliai, pragiedruliai, buvo gabenami į Sibirą. Taigi *Gondingos krašto* kompozicija pagrįsta ne intriga, bet šituo bangavimu, dvilype banga. Pirmu atveju ji auga auga ir pačiam gale sudūžta, antruoju atveju — irgi taip pat. Taip kaip jūros banga. Beveik taip kaip Tolstojaus *Voina i mir,* kaip Homero *Iliada.* Suprantama, eilinis skaitytojas šitokio kompozicijos ritmo nepastebės ir, nerasdamas intrigos, nemėgs paties veikalo. Bet šitokia epinė kompozicija, bangavimo kompozicija, pavojinga ir pačiam autoriui — būtent, pridėti per daug epizodų ar fragmentų, o neįdėti reikalingų. Vaižgantas šito pavojaus nėra išvengęs. Perdėti jam ypačiai lengva, nes visas veikalas, kaip pats autorius sakos, yra rinkinys vaizdų kovos dėl kultūros, ne ištisinis veikalas. Atskirais gabalais ir reikia juos imti dėstant.

Visuose savo veikaluose Vaižgantas pasirodo su ketveriopais pradais: su publicistika, su feljetonu, su alegorija, su vaizdeliu. Publicistika ir feljetonas yra mažiausiai beletristiški dalykai. O *Pragiedruliuose* esama ir vieno ir antro. Vaižgantas publicistas ima charakterizuoti lietuvius apskritai, ima samprotauti (plg. VIII. 17, 22 p.), iškrypsta kartais visai iš pasakojimo (plg. VII. 136 p., VII. 216), imasi veikėjo lūpomis savo publicistines idėjas skelbti (plg. VII. 110, 147, 153, 173). Net Šūmacheriui neduoda kalbėti, ir pats už jį papasakoja.

Pasiduoda autorius kartais ir groteskiniam feljetonui (plg., kovą su menkininkais VII. 144).(97) Pridėjęs publicistikos, retorikos, feljetono, Vaižgantas davė literatūriškai neįtikimų situacijų, kai kuriuos charakterius nublukdė, padarė bekraujus (Gintautas, Darata, Sviestavičienė). Kitus personažus įjungė į pasakojimą, bet tučtuojau vėl išjungė ir daugiau jų neparodė (Margevičius, Žiburevičius). Tuos trū-

kumus jautė ir Vaižgantas. Jis svajojo susirasti daugiau laiko ir *Pragiedrulius* perdirbti, padaryti, kaip jis vadino, „čielybę“.

Lengviau jam būtų buvę išvengti publicistinio elemento; gal būtų organiškiau įkomponavęs etnografinę medžiagą (lino pasaka), bet jau sunkiau išvengti alegorijos, kuri yra sutapus su jo talentu. Alegorijų *Gondingos krašte* esama. Tuo atžvilgiu charakteringa pati *Žiema*. Ji duoda toną visam veikalui. O ir toliau Napalio sapnas yra ilgesnė alegorija apie užburtą karalaitę, kurią išvaduoja Napalys. Pats Vaižgantas tuojau iškomentuoja, ką toji karalaitė reiškia: tai pati Lietuva. Alegorijomis eina ir kai kurie personažai (Gustis).

Kada literatūros veikalas daro didesnį įspūdį: ar kada alegorija aiški, ar kada alegorija dar nėra išaiškėjus ir pasilieka simbolio srityje? Ir rusų Gončarovas mėgo simboliškai vaizduoti; jo dažnas veikėjas yra kokios rusų visuomenės dalies simbolis, o veikėja Močiutė simbolizuoja pačią Rusiją. Netgi medžiai Gončarovui gauna kartais simbolinę prasmę: panaikinus luomų skirtumą, medžiai ir krūmai, abiem tvoros pusėm ligi šiol augę, susipynė vienas su kitu. Lygiai simboliais kai kieno yra laikomi Don Kichotas, Prometėjus. Simboliškas yra Faustas, bet jis tol vertingas, kol simboliškas, o kada Goethe antrojoj daly pradėjo nebe simboliais, bet alegorijom kalbėti, veikalas neteko gyvumo. Tas pats ir su Vaižgantu. Kam reikėjo pasakyti, kad Gustis yra simbolis? Kada pats autorius pasako, kad tai simbolis — jis duoda aiškų raktą jo idėjoms suprasti, bet susilpnina estetinį įspūdį.

Pamokomai apie simbolio atsiradimą prisipažįsta Gončarovas. Savo *Obryve* bobutės paveikslą jis piešęs visai negalvodamas apie kokią paralelę su Rusija. Greičiausiai, sakos, ta paralelė glūdėjusi mano galvoj, ir kada aš pabaigiau figūrą, ją pažiūrėjau, knygos gale man išspruko žodžiai, kuriais aš ir pabaigiau: „Už jo (Raiskio, herojaus, kada jis buvo Italijoj) stovėjo ir šaukė jį į save trys figūros: jo Viera, jo Mortelė ir bobutė, o už jų stovėjo ir stipriau nei jos traukė jį į

save dar kita milžiniška figūra, kita didelė bobutė — Rusija!" Jis bobutės nepavadina Rusija, bet tai pajunta pats skaitytojas. Vaižgantas savo herojuose greitai pajunta simbolinę prasmę ir ją pats iškomentuoja. Skaitytojo kūrybai, jo psichologiniam bendradarbiavimui su veikalu nebelieka vietos. Taigi būtų literatūriniu atžvilgiu dar daugiau laimėta, jeigu tie vaizdai būtų ir palikti simbolio srityje.

Lieka dar vaizdeliai. Jie ir yra tikroji Vaižganto kūrybos pažiba. Nepaprastu pastabumu, gamtos dinamikos, žmogaus išorinių žymių ir psichinių įvykių pastabumu, individualiniais ir kolektyviniais paveikslais Vaižgantas pasiekia ryškių efektų. Ypačiai tie vaizdai, kurie šiokiu ar tokiu būdu yra sutapę su gamta, trykšta natūraliu grožiu. Nesileidžiant tų vaizdų analizuoti, suminėtinos bent jų grupės, o jau kiekvienam išplauks prieš akis anksčiau ar paskiau skaitytieji *Gondingos krašto* paveikslai.

1. **Charakteriai.** Kiekvienas Vaižganto veikėjas yra vis kitoks, nepasikartojąs. Bet tik Šūmacheris, Zeligmanas, Kunigo Tėvas, Napalys, dar senis Vidmantas, Marytė yra apibrėžti labai ryškiomis linijomis. Ypačiai ryškūs ir gyvi Šūmacheris su Zeligmanu. Juo ryškesni, kad atsimuša vienas antro kontrastiškame fone. Tai klasiniai lietuvių literatūros žydų tipai. Vienas didelis, antras mažas; vienas mažakalbis, antras daugiakalbis ir greitakalbis — ir vis abudu drauge juodu primena Gogolio tokių kontrastiškų tipų manierą.

Ir Gogolio Ivan Ivanovič puikus kalbėtojas, — Ivan Nikiforovič daugiau tyli; Ivan Ivanovič tuojau išdrožia, jeigu kuo nepatenkintas — Ivan Nikiforovič neišsiduoda; Ivan Ivanovič aukštas, liesokas — Nikiforovič žemesnis, bet į plotį išbėgęs. Ivan Nikiforovič turi tokias plačias kelnes, susimetusias klostėmis, kad jeigu jas išpūstum, tai sutilptų visas kiemas su trobomis. O Vaižganto Šūmacheris savo balakono skvernuose skandino neūžaugą Zeligmaną.

Kunigo Tėvas jau naujas žydo tipas. Ypačiai pa-

žymėtina jo paralelė su jo vežimu, arkliu ir daiktais. Bet įdomiausias ir plastiškiausias personažas yra Napalys — tai gamtinis žmogus sukultūrintas. Jo nerimstančią dvasią, blaškymąsi nuo vieno mokslo prie kito primena ir Gončarovo Raiskis *(Obryv)*, kuris irgi mokosi piešti, paskui muzikos, paskui ūkio. Bet ir ūky neilgai apšyla, domisi poezija ir psichologiniais stebėjimais, eksperimentais; ryja knygas, rašo eilėraščius, mokosi kariūnu, bet iš tiesų nieko nebaigia. Tačiau Napalio blaškymasis kitos rūšies. Jis iš energijos pertekliaus, anas iš nuobodulio blaškosi. Napalio asmens istorijoj visa eilė paveikslų nepaprastai ryškių. Kai kuriuose jų atsiskleidžia Napalio charakterio vingiai ypačiai pastabiai ir ryškiai: kai Napalys ir tėvas namo važiuoja (VII. 74); kaip Napalys ir motina kalbasi apie Daratos meilę (VIII. 163); kaip Napalys nevienodai raštus skaito.

Tarp tų vaizdų skyrium pažymėtini:

2. **Gamtos idilė.** Gamta neįmanoma be žmogaus, ogi žmogus be gamtos: Napalys vasaros rytmetį (VII.191), kuriame nepaprastas rytmečio vaiskumas, giedrumas, ūpas, gyvybė, ta pati vitalinė jėga, išbudusi ir vištytėje, ir senelėje, ir žvirblelyje, ir arklyje, ir Napalyje. Arba Napalys pievoje: vėl nepaprastas įsistebėjimas į smulkiąją gamtą, garsus, spalvas, jutimą ir sykiu susipynimas su kosmo tikslingumu. Tai gamtinės gyvybės ir gajumo poezija, gyvybės laimė.

3. **Darbų scenos**: tik paskaityk molę arba dalgių koncertą, kuriame sudarytas nepaprastai gražus muzikalinis fonas iš dalgių skambėjimo ir pasakojimo apie patį dalgį (VII. 200). Čia pajunti gaivalinį būtinumą domėtis dalgiais, užsikrėsti dalgių koncerto atmosfera.

4. **Kolektyvinės scenos** galiausiai. Jeigu aukščiau minėtose scenose reiškėsi daugiau individas, o kolektyviškas buvo vietomis tik fonas, tai Vaižgantui sekas pinti ir kolektyvinės scenos. Tokia scena yra Sviestavičiaus talkininkų žygis su daina.(98) Dainos ar muzika aprašyti, kad pajustum tą

pačią nuotaiką kaip dainos ar muzikos klausymas, — tai sunkus uždavinys.

Šiame epizode sutelktas Vaižgantas su savo gerumais ir trūkumais. Jame Vaižgantas stebėtojas psichologas ir filosofas, publicistas ir beletristas. Žvilgsnis į tą epizodą iliustruoja Vaižganto visos kūrybos ir šios knygos charakterį. Ab uno disce omnes. Vaižgantas čia pasirodo tautos psichologas, stebėdamas liaudį, kaip joje gema giesmė, kokiomis formomis ji pasireiškia, kokio ji charakterio, kokį įspūdį aplinkumai daro. Vaižgantas jau filosofas, kada giesmę kildina iš tų pačių žmogaus prigimties reikalavimų, kaip paukščiui kad reikia čiulbėti; kada tautos budimą laiko irgi gamtos jėgų pasireiškimu. Vaižgantas beletristas, kada tas mintis jis rodo tegul ir fragmentiškais vaizdais — individualiais, pavyzdžiui, kada rodo Sviestavičių, nejučiomis nusiėmusį kepurę, plačiai išskėtusį akis, net kaklą ištempusį ir godžiai ryjantį dainos garsus. Beletristas ir, kurdamas kolektyvius vaizdus, kada piešia, pavyzdžiui, būrį vyrų, susimetusių dainuoti:

> Keliolika jaunikaičių susimetė pačiame skardyje Ventos. Visi įsmeigė savo akis kažin kur į tolybę, palei upės slėnį. Į kits kitą nesidairė; lyg rinko jausmus, lyg surinktuosius vartė ir vertino. Visu savo ilgesiu šie gamtos vaikai sveikino atgimstančią gamtą ir jos atgaivintoją — Saulę. Sveikino širdim, ir tai prapliupo gamtos himno balsais.(99)

Netgi savo kosminės mistikos nuotaiką sudeda šiame epizode, kada su žygiuojančiais dainininkais, jau nutilusiais po *lietuviškosios marselietės*, Sviestavičius pajunta: „Kažin kas rimta skrido viršum einančių; lyg mirtis einantiems į ataką, lyg genijus laurų vainiku nešinas nugalėtojams įteikti. Visi tai jautė".(100)

Pagaliau netgi epizodo kompozicija būdinga visam *Gondingos kraštui* ir visai kūrybai. Šis epizodas yra vaizdelių

rinkinys. Viskas sumišai kaitaliojasi: čia švystels dainininkai; čia išgirsi jų balsų viauktelėjimą; čia suskamba jau aidas, atsimušęs Gondingoje; čia matai jau ir išsipylusius Gondingos gyventojus bei administratorius. Ir vėl sugrįžti prie dainininkų. Bet kaip visame *Gondingos krašte* jausti dvi dalys, taip ir šio epizodo atskiri vaizdeliai sukombinuoti dviem dalim: gaivalinė gamtos, pavasario giesmė, ir antra, iš tos gamtos išplaukusi tautinio pavasario giesmė.

Pragiedruliai: Vaduvų kraštas

Peizažo mistika: tautos galios gamtoje. — Liaudies ir šviesuomenės santykiavimas: tautinio pasąmonio sąmonėjimas. — Kovos dėl kultūros: tautinės sąmonės tarpsniai. — Autobiografinis elementas: tautos kronikos susipynimas su autobiografine ir šeimos kronika. — Formos sinkretizmas: realistinis bei romantinis stilius ir organiškoji kompozicija pagal tautinės sąmonės evoliuciją. — Paralelė su Gondingos kraštu: viena antros papildymas ir dvejopų pradų sintezė. — Visų *Pragiedrulių* žanras: neeiliuota poema.

„*Vaduvos* — ne bet kam žinomas saliečių geografinis vardas; aš juo pavadinau visą Aukštaitiją, kai teko man piešti jos kultūros vaizdai".(101)

Dalis tų vaizdų buvo pradėta dar Mintaujoje; dalis parašyta 1907—17 metų laikotarpyje. Jie buvo apžvelgti anksčiau, ir iš esmės jų nagrinėti neteks. Jie liestini tik kaip visumos, vieno veikalo dalis. Dalis vaizdų yra visai nauji.

Iš kurios kertės į tuos *Vaduvų krašto* vaizdus žiūrėti, įtikinamai parodo paties Vaižganto surašyta veikėjų schema:(102)

Vaduvų krašto milžinai:

Alaušo Varpas — tautos skenduonis. *Valiulis* — tautos vaidila. *Juodžius* — gamtos dievybė.

Milžinų žyniai:

Zigfrydis Iešmanta, Valiulio žynys — Saulius, Lietuvos žodžio ieškotojas. *Valeras Kukulys,* Juodžiaus žynys — Burzdulis, dendrolatris.

Visuomenės srovininkai:

Aleksys Taučius, tautininkas, diementininkas. *Jokūbas Niaura,* demokratas, svieto lygintojas.

Susibaudėliai:

Saulėgrąžos, Bičiuoliai, Tūtinai, Žaltvykščiai, Papartininkai.

Kurstytojas:

Mendelis, svieto perėjūnas.

„Zapadninkai“:

Mitrofan Stepanovič Aggiejev, anstolis, siaurakaktis drąsuolis. Rusai policistai, suvaldytojai.

Baudžiavos tradicija:

Alijaušas Taučius, pasakininkas, Steniulis, Steniulienė, dvi „kvailės“.

Nečionių ūkininkai — pažangininkai:

Iešmantų šeimyna: Iešmanta, Iešmantienė, du gimnazistu, dvi namie pamokytos mergaitės, Zigfrydis — išdėlis. *Norvilų* šeimyna: Norvila, Norvilienė, du Norviliuku — ūkininku: Stasys ir Gabrys; Laurukas — Sauliaus antrininkas.

Denionių ūkininkai — kultūrininkai:

Taučių — švelniasielių šeimyna: Anupras Taučius,

Taučiuvienė, Aleksys studentas. *Niaurų* — teisininkų šeimyna: Jokūbas Niaura, Niaurienė, Jokūbas — studentas, mažvaikiai. *Šešiavilkių* Marytė — dainininkė.

Bernai — bandininkai:

Kaušpadas — nedrąsusis. *Sudaras* — mėgstąs buteliuką. *Bekintis* — svetimaisiais sekėjas.

Pusberniai — nenuoramos:

Neniškis, Vilbasis.

Sodžiaus luomai. Sodžiaus inteligentų kartos. Sodžiaus vaikai makanikai.

Veikėjai suskirstyti pagal tautinės sąmonės gilumą, pagal tautinės sąmonės palaikytojus ir jos priešus. Vadinas, ir čia socialiniai, asmeniniai interesai yra antriniai, šalia tautinės, sąmonės evoliucijos. Ir čia tautinės sąmonės raida bei jos tarpsniai sveria ne mažiau kaip *Gondingos krašte.* Tačiau kelti tas tautinės sąmonės apraiškas, kurios buvo iškilusios jau *Gondingos krašte,* nėra prasminga. Paieškotina, kuriuos naujus tos sąmonės aspektus Vaižgantas nagrinėja *Vaduvų krašte.*

Tarp veikėjų *Vaduvų krašte* figūruoja gamtos milžinai (Alaušo Varpas, Valiulis, Juodžius) — ir tai patys pirmieji veikėjai. Vadinas, čia pagilinama etnografijos, arba gamtos problema, kuri *Gondingos krašte* nebuvo taip išplėsta. Tik kuria linkme?

Tarp veikėjų randam, kaip Gondingoje, liaudies ir šviesuomenės atstovus, bet skirtumas tas, kad čionai rodomas lietuvių šviesuomenės kilimas iš liaudies ir su ja santykiavimas. Koks jis?

Suvedus į vieną plotmę gamtos milžinus, liaudies atstovus, iš liaudies kilusią šviesuomenę, rodomi tautinės sąmonės tarpsniai. Koki jie?

Pagaliau daugiau nei kur kitur Vaižgantas šiame veikale yra atvaizdavęs ir save. Taigi kiek toji medžiaga autobiografiška?

Šitose keturiose srityse, vienoj daugiau, kitoj mažiau, Vaižgantas papildo ligišiolinę savo raštų tematiką.

Vaduvomis pavadintas visas aukštaičių gyvenimas sutelkiamas prie Šventosios upės, į pašvenčius, kaip žemaičių gyvenimas buvo sukoncentruotas pavenčiuose. Bet Vaduvų fonas, gamtos gyvenimas, konkretesnis, gausesnis, įvairesnis. Konkretesnis, nes Vaižgantas aprašinėja konkrečias geografines vietoves, tas pačias, kurių vardais jos vadinamos. Tai jo gimtieji, Svėdasų parapijos gamtovaizdžiai.

Pašvenčių peizažas turtingesnis ir įvairesnis, nes čia ežerai, ežerėliai telkšo; kalvos kalvelės kilojasi; miškai miškeliai šniokščia, niūkso. Čia „laukai puikūs, kalneliais kuproti, upeliais gembėti, pievelėmis pamarginti, tokia įvairybė, jog šimto sieksnių nerasi vienodumo".(103)

Po tokių žodžių lauktume, kad Vaižgantas duos vieną peizažą po kito, kuriame mūsų akis klydinėtų spalvose, linijose, plokštumose.

Tikrai, gamtos reiškinius, savo tėviškės apylinkes Vaižgantas pastebi su pažymėtinu jautrumu — nusiklauso žolės garsus, įsižiūri Malaišos upelio dugne vabalėlius ir žuveles, jų spalvinius švystelėjimus, dinaminius kryptelėjimus ir vinguriavimus Malaišos upelyje:

> antai dugnu vikriai rėplioja juodi, geltonomis papilvėmis, plokšti, lyg karkvabaliai, dideli vabalai. Išplėstomis kojomis iš lengvo aukštyn kyla vandeninės blakės ir paviršių pasiekusios, kaip vaikai besislapstydami, kūkū! Aleksiui pasakę, staigiai krinta atgal į dugną. Po paviršių, riebiais klumpiais apsiavusios, čiužinėja musės. Vandenyje visa bekaulio savo kūno pajėga vizgi kumeldėlės, niekur iš vietos nenuplaukdamos. Palio-

vusios nevykstančios vandeniu kelionės, leidžias į dugną ir šliaužia į kiaurą žolę ar į tuščią sraigiakiautę.(104)

Bet plataus perspektyvinio peizažo Vaižgantas neduoda. O kur jeigu ir mėgina jį piešti, išeina registravimas, išskaitinėjimas, bet ne vaizdas.(105)

Nesisekė tai Vaižgantui, nes jis nėra objektyvus gamtos stebėtojas ir vaizduotojas. Jis ne gryna akim - ausim stebi. Jis širdim gamtą jaučia ir jausmais bei vaizduote į ją reaguoja, kaip anksčiau. Ne be reikalo jo Svėdasai, Jauniaus aiškinimu, sanskritiškai reiškią — malonus, priemnas.(106) Reaguodamas jausmais, Vaižgantas prisunkia vaižgantiškos lyrikos, kaip anksčiau „Į saulę, į saulę!" Reaguodamas vaizduote, anapus regimojo peizažo įžiūri kitą pasaulį, nematomą, bet net įdomesnį už matomąjį, nes jis toks įvairus ir slėpiningas.

„Miela ir malonu Lietuvoje ne tik dėl to, kad įvairu; dar ir dėl to, kad įdomu ir slėpininga" (IX. 113). Jausti tą gamtos slėpinį, jį atspėti ne mažiau malonu, kaip grožėtis gamta ausim, akim. Ta gamta tai vienas ištisas geriausias senovės dokumentas: tik mokėk jo raides skaityti. Ta gamta geriausias ne tik tautos praeities, bet ir visatos santvarkos liudininkas.

Tai subjektyvus pažvelgimas į gamtą. Tai natūrinio žmogaus pažvelgimas, kuriam gamta gyva, kuris jaučia gamtoje slėpiningumą, kildinantį gražiausius ir šiurpiausius padavimus. Dėl to Vaižgantas Vaduvų gamtą apgaubia animistine, žmogiško gyvenimo, mistikos, padavimų atmosfera.

Gražus tai kraštas tie pašvenčiai, dainomis apdainuotas, Baranausko pagarsintas, mano svajonė, mano poetiškumo šaltinis. Nuo pat mažens aš negalėdavau sulaikyti širdies plakimo ligi tik atsitikdavo vykti į pašvenčius. Ir kitų lietuvių nuovokoje ji ne tiek upė,

kiek Lietuvos gamtos dvasia, aiškiai jaučiama, įtakinga žmonių būdams, kaip rusų Volga saviškiams.(107)

Tik įsižiūrėtina į Valiulio šilelį. Koks ten įvairumas! Ten visokiausių medelių: sienojų, gegnių, karčių, botkočių. Bet tame įvairume hierarchinė tvarka, patriarchališka, kaip žmonių primityvioje visuomenėje:

> ... ant visos tos jaunuomenės viešpatavo milžinas senapušė drėvė, viena pati tos eilios tepalikusi...
> kupli kupli, aukšta aukšta, senapušė rodės tyčia išdaiginta ir laikoma, idant valdytų prižiūrėtų bent šimtą kartų jaunuomenės, kurią ji pati buvo pasėjusi kalnų kalneliuose, pakalnių pakalnėse. Jos šakų buvo nedaug, netanku; už tat kurios buvo, buvo kaip ištisi nuo kamieno atkragę medžiai sienojai. Jos visos tebežaliavo viršūnėse, tebebuvo pilnos gyvybės ir galybės. Niekas jų skujų barzdų pušinėms nesilaužė, nes nebepasiekė.(108)

Senoji karta ir medžių gyvenime atlieka tą pačią funkciją kaip žmogiškame. Ji barstė sėklas, ji užsėjo Vaduvų kraštą, tapo visoms pušelėms motina, senė, pra - prosenolė. Atimk ją, tą senąją pušį, atimk miško tradicijas, nebeliks paties šilelio, beliks krūmai, ir visai nebebus įdomu taip, kaip tauta be praeities, be tradicijų, sukrautų senosios kartos.

Ir apie šitą senosios kartos reprezentantą pušį — tylu ramu ir jauku, kaip esti glaudžiantis prie senelės šono. O visas judėjimas, visas nerimas reiškiasi su jaunaisiais medeliais. Ir tokis gamtos milžinas yra ne ta viena pušis — ir Juodžius, ir Valiulis, ir Alaušas. Tai tokis pat gamtos išgyvenimas, kaip anksčiau jau buvo užsimezgę *Dėdė lapę nušovė.*

Rodydamas gamtą žmogišką, Vaižgantas visai nuoseklus, jeigu jis labiau mėgsta vaizduoti ne pačią gamtą, bet jos santykius su žmogum, tikriau tuos žmogaus pergyvenimus,

kuriuos jam gamta pažadina. Ir Vaižganto žmogus nėra kontrastas gamtai. Jis su gamta susiderinęs, paraleliškas, nes yra pačios gamtos veikmėje.

Gamtos nuotaika persiduoda žmogui. Tame piliakalnyje, viršukalnyje, taip ramu, kàd jau šventvagystė tau pasirodytų, jei jo viršuje išspruktų bent vienas linksmas žodis: lyg kapuose. Didžiausi rėksniai vaikiščiai čia nurimsta; labiausiai įsiplepėjusiems šnekos čia nutrūksta. Tame piliakalnyje gūdu, baisu. Ir šitą gūdumą pajunta žmonės. Čia „atšalėliai žmonės kalba 3 Sveika Marijas papiliakalnės kapeliuose: ne iš baimės, iš pamaldumo, kad slėniu grįžtant, neimtų nuo Piliakalnio akmeniniai kamuoliai riedėti, vytis; kad per atkalnės žvidrą numirėlių kaukuoliai, nematoma ranka paritinami nuo kapkalnio, neimtų barškėti; kad nematyto didumo paukščiai neimtų tylomis lydėti, ir tu neatsigestumei, ko jie iš tavęs nori".(109) Ir eina toliau gamtos sukeltieji pačiame žmoguje glūdintieji vaizdai. Tie vaizdai tai liaudies vadinamieji prietarai, pasakojimai apie vaiduoklius ir dvasias, apie pasirodančius keistus gaidžius, gyvates su vainikais, milžinus, kurie kalnus supylė, ežerus išmynė. „Viskas gyva ne šio pasaulio gyvybe. Naktigoniai matę net arkliamėšlius papiliakalnės pievoje pačiu vidudieniu ar vidunakčiu imant zuikiais žaisti, kits kitą gaudyti, vienas kito vieton stoti, kaip vaikai daro".(110) Taip, čia prasideda prietarų, padavimų slėpiningasis pasaulis. Tos žmogaus kuriamosios galios ypačiai atpalaiduojamos neaiškumų fone, sutemose, naktį, dėl to tik pradeda Vaižgantas aprašinėti vakaro saulėlydį, ir ima skverbtis paslaptingas gūdumas:

> Gi saulelė, tikrai, vis žemyn leidžiasi į savo auksinius vakarų rūmus. Jau ir už miško. Jau medžiai savo ūksme visą slėnį užklojo. Tamson skęstančioje girelėje atsiliepė slėpiningas ūžimas ir šnibždesys. Pakirto miško būtybės ir ėmė šliaužioti po medžius.(111)

Netgi valstiečio pirkelė, kuri Žemaitės aprašyta taip realistiškai, Vaižgantui pavirsta slėpininga būtybe, kaip vakarą einančiam gluosnis pavirsta plėšikais, siaubūnais. Trobelė pastatyta ant pat kalnelio viršūnės, pakriaušės. Butas „kruvinomis savo akimis — langais, kaip vakarop leidžiantis saulė savo spindulius į juos atremia, žiūri tolyn, kur už kelių mylių senovės vienuolynas mūrais baluoja, o dar toliau — dangus su žeme susilieja".(112)

Taigi Vaižgantas žiūri į gamtą subjektyviai, kaip ir kelionėje į Krymą. Žiūri natūrinio žmogaus akimis, antra lietuviško žmogaus akimis ir dar, pridėkim, aukštaičio akimis. Aukštaičio, nes aukštaičiai savotiškai gamtą pergyvena:

> Vaduvų ir Dainavos kraštai mažiau paliesti svetimosios kultūros. Tai daug išlaikė primityviųjų gražių savumų. Didžiausias tai stipriai tebeveikiąs instinktas, kuriuo jie net negyvoje gamtoje atspėja turtingą savo prigimtį ir garbingą ateitį. Vaduvų žmonės gyvus padarė savo piliakalnius ir griežtai visas gyvenamąsias savo vietas; ten visas savo tradicijas sukrovė; ne palaidoti, bet kad jiems kalbėtų, kad atgytų ir vėl jiems pasirodytų.(113)

Čia ir glūdi gamtos, arba etnografinio prado vaidmuo žmogaus dvasiai susidaryti.

„Žmonių širdys, ypač to pat krašto žmonių, vaduviečiams yra lygu jų piliakalniai — tiek pat aiškiai perregimos, lengvai atspėjamos".(114) Juo žmonės arčiau gamtos, juo daugiau ją atspėja, su ja susipranta.

Vieni tų žmonių stovi arčiau gamtos, kiti jau tolėliau. Arčiausiai su gamta, su mišku sutapęs Valeras Burzdulis: tas, Vaižganto žodžiais, Juodžiaus žynys. Gamtoje ir padavimų atmosferoje su piliakalniais sutapęs Sauliukas — Lietuvos žodžio ieškotojas.

Jau tolesnis laipsnis anksčiau minėtoji Taučių šeima. Taučių šeimoje tebėra mistinė pagarba gamtai.

> Vakarais Taučvienė, dėkodama Jai (Apvaizdai) už visą gerą per dieną pritirta, puldavo žemėn kryžium; ją kaip gyvą apkabindama, ją karštai bučiuodama, visus žodžius tiesiog žemei sakydama. — Juoda Žeme, Šventa Žeme. Aš tave nužemintai bučiuoju: tu mane nešioji, tu mane peni, tu mane linksmini...
>
> Visur matydama kuo aiškiausią Dievo Apvaizdos įsikišimą, pačią Dievo ranką, prigimties gaivalus Taučvienė laikė Dievybės dalimi. Apie žemę neleido nė pikto žodžio ištarti; lyg kentė, kad žemėje reikia kartais nešvarybių padaryti. Ugnies neleido kitokiu vandeniu lieti, kaip tik tyru, iš paties šulinio atneštu. Tikėjo giliai, net fanatingai.(115)

Tos pačios pagarbos jaučia žemei, ugniai ir vaikai. Ir jiems visur pilna paslapties.

Taučių „kaip kalbos, taip ir viso jų būdo nebuvo palietusi jokia svetima įtaka. Jie buvo lietuviškai kultūrinti; kultūrinti per ilgus amžius, kol tokie pasidarė", kokius juos gamta padarė.(116)

Jau iš gamtos paveldėtus ypatumus paįvairins kultūra Niaurų šeimoje... Ji viena karta paskesnė už Taučius. Joje motina išmokė vaikus skaityti, o tėvas Jokūbas buvo seniūnas, viršaitis, teisėjas. Tas administracinis darbas aukštaičio ir nesugadino kaip Gustį; tik jam labiau parūpo žmonės, visuomenė, nei gamta, parūpo, kad santykiai būtų paremti teise ir teisybe.

Iš tokių Taučių ir Niaurų, arti su gamta sutapusių, kyla naujoji Lietuvos šviesuomenė, kuriai čia atstovauja į tėvus nusidavę Taučių Aleksiukas ir Niaurų Jokūbas. Jie nėra nutrūkę nuo gamtos, vadinas, ir liaudies. Jie turi gerą pagrindą, ant kurio gali būti kuriamas visas charakteris. Pastatydamas

šituos šviesuomenės atstovus prieš senesniuosius, Vaižgantas tuos senesniuosius trumpai, bet ryškiai charakterizuoja atitrūkusius nuo gamtos ir kaimo:

> Parvažiuos, būdavo, toks ponaitis atostogoms ir ištisus tris mėnesius bindzinėja kaip žydas šabe. Antai, matos jis gražiu vieškeliu spaceruoja. Rankoje laibutė lazdelė; tai ja mojuoja; tai vienu galu sau ant pirštelio pasistatęs, balansuoja ar kitokias štukas daro. Štai, atriečia atgal nykštį. Pirštai neįsidirbę, lankstūs. Pagauna lazdelę nykščio nugara per pusę ir tris kartus ja prieš save šiūsteli, kol išslysta. Reikia ilgos praktikos tam padaryti. Švilpauja, varnas akim šaudo, sutinkamas mergaites kaikina. Tai ir viskas. Pirmykščio sodžiaus *inteligento būta tuštesnės sielos, neg* pačių artojų. Visą jų vidų pripildė tas vienas veiksnys — asmeninė karjera, asmeninis apsirūpinimas, daugiau nieko.(117)

Tai karjeristų tipas. Jo įtaka sodžiui tebuvo žalinga: jis materializavo sodžių. Kada išnykdavo, niekas tokio inteligento nepasigesdavo. Į juos mojo sodžius ranka.

Daugiau įtakos turėjo naujesnis inteligento tipas, susidaręs apie 1880—90 metus, kurį Vaižgantas taip pat trumpai techarakterizuoja:

> Iš universitetų grįždavo ilgais plaukais, net sulig moteriškais, ‚nieko nepripažindami' *(ničevo nepriznaju)*. Ar tai tepripažindami, kas galima pirštu palytėti... ‚Jie griovė sodžiaus prietarus' — religiją, mistikinį jos pagrindą ir kunigiją. Patys varomi į kunigus priešinosi *ne dėl to, kad kitokia karjera būsianti jam patogesnė*, tik kad kunigai iš viso esą negeri.
>
> Jos įtaka dar labiau būtų buvus neigiama, neg anų bevaisių karjerininkų. Tik nuo jų sodžiaus instinktyviai

> kratėsi... Ir jo laimei padėjimą pataisė dar vėlybesnioji karta, kuri, pamiršusi visus pozityvizmus, nihilizmus, nusitvėrė *nacionalizmo* ir *demokratizmo* ir iš karto tapo sodžiui artimi ir brangi...(118)
>
> Taučių Aleksys, tautininkas, ir Niaurų Jokūbas demokratas, parvažiuodamu atostogoms, ligi tik iš ratų abudu lygiai į gembę kabino savo uniformas, vilkosi čiuikelėmis, puskailiniais ar kas pakliuvo, ir ėjo dirbtų...(119)

Ne tas darbas buvo svarbu. Bet pats bendravimo faktas. Kaimo žmonės prisiriša prie šviesuomenės, jais pasitiki, padaro juos savo vadais. O Aleksys su Niaura jiems galėjo vadovauti ne iš teorijos žinių pasisėmę, bet iš praktikos. Aleksys iš jų pačių rinko visokią tautosaką ir pats jos pamokė. Niaura galėjo pažinti gyvųjų žmonių darbininkų reikalus, lietuviškus reikalus. Vienas buvo sutapęs su Gamta, antras su Visuomene, su tais dviem Vaižganto idealais.

Vaižgantas gerai suprato, kad tokis šviesuomenės kontaktas su liaudimi yra būtinas tautai. Iš apačios, iš gamtos, iš Valiulių, iš Popšučių ir Alaušų eina etninės jėgos, padedančios išlaikyti žmogui etninius savitumus. Tai nesąmoningas, instinktyvus tautiškumas, kurio laikosi liaudis. Iš viršaus, būtent, šviesuomenė — tą instinktyvų etninį tautiškumą įsąmonina. Tai, be abejo, aukštesnis laipsnis. Ne tik įsąmonina, bet ir sykiu su jais dirba: organizuoja tutinus, saulėgrąžas, žaltvykščius, bičiulius ir kt.

Vaižganto iškeltas šviesuomenės kontaktas su liaudimi juo labiau pažymėtinas, kad jau vėl imama skųstis pavojum to kontakto netekti; vėl graso tas pirmasis Vaižganto iškeltas tipas: karjeristas. Tik jis anuo metu nebuvo tiek žalingas, nes karjeristas šviesuolis išnykdavo iš Lietuvos ir nepiktindavo, nepūdydavo bent vietinių žmonių.

Kada susimezga glaudūs ryšiai tarp liaudies ir šviesuo-

menės, tada ir prasideda tautinis sąjūdis, kova dėl kultūros. Ligi tol ir gamtoje ir žmonėse tautinės sąmonės nebūta. Būta tik pasąmonio — gaivališko prisirišimo prie žemės, prie tradicijų, prieštaravimo rusams. Tą pasyvią savitumo jėgą suaktyvino inteligentai, neatitrūkę nuo gamtos ir liaudies. Juose tautinis savitumas buvo visiškai sąmoningas. Tokiu būdu Vaižgantas parodė tuos kelis tautinio susipratimo tarpsnius: etnografinį lietuviškumą, tautinę nuojautą, tautinį susipratimą, tautinę akciją. Tautinė aukštaičių akcija susiliejo su žemaičiais. Žemaitis Gintautas netiesiogiai aktyvino, aukštaičiai Vizgirda, Šešiavilkių Marytė, pažįstami Gondingos krašte, pramotoriai buvo ir Aukštaičiams. Gondingoje pažįstamas Mendelis čia pasireiškia jau Žaltvykščio pravarde.

Tautinis sąjūdis čionai, aukštaičiuose, vis dėlto yra daugiau gaivališkas, paslaptingas, mistiškas. Steigiami susibaudėliai, su keistais sutartiniais konspiracijos ženklais, su sakramentališkai šventom paslaptim, su posėdžiais vidunaktį miškelio tankmėje. Net pati Agiejevo mirtis, rodos, yra ne žmonių padaras, bet pačios žemės bausmė, žemės, kuri, siaubingai prarijus skriaudėją, vėl užsitraukė, kaip anksčiau tyli, paslaptinga. Patys žmonės tos paslapties išsigando.

Atskiri asmens toje kovoje dėl kultūros ne tiek prasimuša. Laikai atrodo dar tie primityvesni, kada bendruomeninė dvasia ypačiai stipri. Ir ne Napalys, ne Darata ar Gintautas pasirodo kovotojai, bet ištisos instinktyviai susibaudusios bendruomenės: papartininkai, tūtinai, žaltvykščiai, bičiuoliai, saulėgrąžos. Jų tiek daug, tiek įvairių, kaip pačioj Vaduvų gamtoj.

Kovoje dėl kultūros ir *Vaduvose* pragiedrulius ištiko tas pats likimas — buvo suimti ir išvežti. Bet pasiliekantieji nedainavo revoliucinės giesmės, kaip Gondingoj. „Nustėrę, nebegyvi, lyg mumijos, liko liekantieji, ir visų širdys šoko sprogo noru pasivyti vedamuosius santvare ir... šūktelėti: ‚Imkite ir mus: mes tokie pat kaltininkai' ".(120) Tai tylos

išleistuvės. Bet ir tyla yra jėga. Ir prieš audrą staiga nutilsta. Ir Vaduvose „tai buvo pats sutirštėjimas oro prieš audrą, kuri sparčiu viesulu atūžė, tratėdama nelaimingojo karo griausmais Mandžiūrijoje.

Apie tai trečioje knygoje".(121)

Apie tai turėjo būti pasakojama *Audroje*, kurios, deja, Vaižgantas nesuspėjo parašyti.

Taip giliai susintetindamas tautinės sąmonės tarpsnius, Vaižgantas ir savęs neišjungė iš to rato. Čia aiškiau, čia blankiau jo autobiografiniai bruožai blykčioja visame *Vaduvų krašte*. Blykčioja žymiai gausiau nei kituose veikaluose. Visa eilė personažų yra paties Vaižganto autoportretas.

Mažasis Vaižgantas yra Taučių Aleksys. Pats autorius įsakmiai tatai pažymi. Nors jau nepažymėta, bet ir Iešmantų Sauliukas paskutinysis šeimoj, kaip ir Vaižgantas. Jis irgi mylimasis, lepinamasis šeimoj; jį seselės praminė Saulium karalium, kaip ir Vaižgantą seselės buvo apšaukusios „mūsų kunigėliu". Sauliaus „siela buvo nepaprasto jausmo reflektorius, ne jausmų židinys; ji tik tai atmušė, kas į ją krito, kas per ją šliūkštelėjo: motinos, tėvo meilė, mokslo balsas, vaizduotės svajonės, gamtos slėpiniai ir grožybės. Viena tik grožė. Biaurumo, pykčio, keršto Saulius, nors dar ir nebuvo prityręs, nebūtų ir visiškai jautęs, kaip ir fotografijos stiklas nejaučia kai kurių varsų ir nereaguoja į ją".(122) Tas „jausmo reflektorius" yra savas ir Aleksiui. „Vos tik pradėjau vienas pats gilioje lovoje pasėdėti, jau visa aiškiai mačiau, kas aplink mane darėsi, ir tebeatmenu tai, lyg vakar tai būtų buvę. Akys jau darbavosi, tai ir įspūdžiai, kaip fotografo stikle, išsilaikė atmintyje".(123) Netgi santykiai su tėveliu analogiški Aleksiuko santykiams su jo tėveliu. Betgi tuodu vaikai ir kitoki. Aleksiuko asmenyje randam iškeltą Vaižganto natūralų dinamizmą, realų pastabumą, džiaugsmą gyvenimu ir familiarišką meilę namiškiams. Paskui jau studentas Taučius pasirodo tas pats Vaižgantas tautosakininkas, gamtininkas.

Sauliukas rodo kitą Vaižganto pusę — jo tyliąją, ramiąją refleksiją, mistinį santykiavimą su gamta, ypačiai su jos centru Saule, atitrūkimą nuo lygiai mylimos patriarchališkos šeimos vardan aukštesniųjų idealų ir tų idealų nenugalimą ilgėjimąsi. Tai du paties Vaižganto dvasios aspektai. Dar trečias — kun. Vizgirdos paveiksle, pažįstamam jau iš Gondingos krašto: tai Vaižganto visuomeninis aktyvumas.

V. Bičiūnas gana pagrįstai praplečia tų Vaižganto autobiografinių personažų ratą ir ligi ano gamtos vaiko Valero Burzdulio. Argi ne tas pats gamtos pajautimas, kaip Aleksio, kaip Napalio, kaip Vizgirdos, kaip paties Vaižganto? Argi ne tokis pat atsparumas, atsparumas visokioms svetimoms įtakoms?

„Gamtos vaiku gimęs, augęs „sauliuku", išsiauklėjęs filologu humanistu, bet tapęs kunigu ir „maskolėdra", J. Tumas Vaižgantas, matyt, ne iškarto vidujai susiformavo".(124) Tikrai, tie Valeras, Taučius, Saulius, Vizgirda yra įvairūs tautinės sąmonės laipsniai, kurie organiškai plėtojasi ir Vaižganto asmenyje kaip ir visoje tautoje: etnografinis lietuviškumas, tautinė nuojauta, tautinė sąmonė, tautinė akcija.

Ne tik save — ir savo giminę Vaižgantas yra reprodukavęs *Vaduvų krašte*. Jis pats tatai pažymi. „Kaip, kur ir su kuo aš augau, aprašyta *Pragiedrulių* III tome 172—179, 227—257, 67—79. Ten pat ir charakteristika mano tėvelių".(125) Tose pačiose Vaduvose ir Alijaušas, baisiosios pasakos sekėjas, yra ne kas kita kaip Vaižganto dėdė, tėvo brolis, kuris rašytoją maitino pasakojimais apie baudžiavos baisybes, įdiegė tos socialinės santvarkos neapykantą, palaikė demokratybės mintį. Į dėdę Alijaušą esąs pats Vaižgantas atsigimęs.

Jau tuo vienu užsimojimu pažymėtina, kad ir kituose veikaluose apstu Vaižganto šeimyninės kronikos. Originalūs jo giminės nariai, vyrai ir moters, buvo medžiaga Vaižganto personažams. Ne tik dėdė Alijaušas, bet ir dėdė Karolis,

tipingas dvariškis, šviesuolis bemokslis, buvęs ne sykį prototipu jo pasakojimų veikėjams.(126) Tas dėdė Karolis šmėkštels visa bruožų gama *Dėdžių ir dėdienių* Rapolo asmenyje. Ten pat ir dėdienės Severijos Čepėnaitės portretas — Severija Pukštaičia Rapolienė. Tiek joje apstu tų pačių išorės ir pomėgių kaip tikrosios Vaižganto sesers Severijos. Sesuo Severija buvo skaistaveidė, rubuilė, graži odos varsa, nors nieko ypatingo veidu,(127), o ir literatūrinio Severijos tipo „veidelis buvo, pasakysime, gražus, tik toks baltas ir toks švelniai rausvas... veido, rankų, tad ir toliau, tur būt, oda buvo tokia lygi, tarytum dirbtinai aptempta, ir taip blizgėjo, lyg lakuota".(128) Netgi ir Severijos Pukštaičios kulinarijos menas yra tas pats, kuriuo garsėjo dėdienė Karolienė, ta „krosnies direktorė", ir sesuo Severija Mėginienė.

Savo giminėje Vaižgantas rado medžiagos netgi Napaliui ir Kaniavaičiui. Tai sesers sūnus Antanas, gerai apsišvietęs savamokslis, visa ko mokęsis, labai daug skaitęs, bet nieko nesusitvarkęs. Ir jis buvo išsiųstas į katorgą, nors ir ne už tuos pačius dalykus.

Toliau išryškės ir kiti realūs Vaižganto giminės atstovai pakliuvę į jo beletristiką. Jie dar labiau pailiustruos, kaip Vaižganto kūryboje, ypačiai *Vaduvų krašte,* šeimos kronika yra sutapus su tautos kronika. Šeimos epopeja yra pavirtus tautos epopeja.

Tautos ir šeimos kronikos Vaižgantas *Vaduvų krašte* davė įvairiopų epizodų paveikslų. Čia dar daugiau kaip *Gondingos krašte* etnografinio aprašinėjimo, publicistinės istoriosofijos, visoki žanrai čia sumišę. Tikras žanrų ir stilių sinkretizmas. Čia ir beletristiniai epizodai yra nevienodo stiliaus. *Kvailių ašaros,* dėdės Alijaušo pasakojimas, nukrato šiurpiu socialiniu realizmu. Tas dvaro išnaudojimas parodytas tokis nežmoniškas, kad Steniuliuos, baudžiauninkuose, nei jų kūdikiuose nepaliko žmogaus paveikslo.

> Buvo liesutės, kaip ašarėlės, o išblyškusios, kaip bulbių daigai, ištysę tamsiame pagirnyje. Nuo pat mažens neprausiamos, nešukuojamos, veikiai „kaltūnu apsirgo". Ant nekerpamų, ilgais plaukeliais galvelių ėmė veltis vailokas — kaltūnas ir stora pluta apdengė visas šašuotas, pilnas gyvių galveles. Iš tolo negalėjai atspėti, ar tai plaukai, ar, bežaidžiant, tyčia, nei šiaip, nei taip ant galvų uždėti ryzeliai: nei lyties, nei spalvos nebegalima buvo atspėti.(129)

O trobelės, kurioje tie gyvenimo nuskriaustieji kūdikiai gyveno, vaizdas hauptmaniškai natūralistiškas:

> Viduje namelio viename pasienyje buvo bent kiek arklio ir žmonių mėšlo, antrame stovėjo neregėto drūtumo (kur tokio ir medžio gavo!) piesta su keturspeniu piestu ant lingės ir tuščių tuščia skrynia... Senas kreivas suremtinis stalas ir toks — pat suolelis buvo visi namų griozdai, o lovos vietoje tysojo nuo krosnies lig priešakinės sienos dvi plačios lentos, apdraikytos ilgainiais šiaudais ir užtrauktos drūta kartimi. Tai guolis pirma pačių šeimininkų, paskui vaikų; tuomet pačiu — du persikėlė ant plikos molinės krosnies.(130)

Paveikslai darytų dar šiurpesnį įspūdį, jeigu pasakotų ne apie praeitį, bet apie dabartį.

Tuo tarpu Valiulio Pasaka, o dar labiau Alaušo varpas, padavimas apie skenduonį varpą, yra tautiškai romantiškas. Istorija to varpo, tautos gyvybės balso, gyvybės, kuri glūdi Juodžiuje, Valiulyje, Popšutėje, Burzdulyje, Taučiuje... čia pasakojama giliai ritminga proza, strofomis iš trijų eilučių. Nuo Maironio prologo ritmikos (O vienok Lietuva juk atbus gi kada...) šitas Vaižganto epilogas tesiskiria tik tuo, kad jis nerimuotas:

> Miega žmonės giliai ir sapnuoja saldžiai, kaip iškils
> jų žadintų varpas. Tik nežino, kad ten dabar du
> skenduoniu saugo amžių paslaptį keistą.(131)

Ir daugelyje kitų vietų, kur tik paliečiama gamta, tegul ir be tokio griežto ritmo, Vaižgantas prašneka romantiškai slėpiningais vaizdais ir nuotaika. Dvejopo stiliaus, realistinio ir romantinio, elementai griežčiau duodas jaučiami Vaduvose nekaip Gondingoje. Tik romantinio gyvenimo pajautimas čia gausesnis. Net pro natūralistiškos išorės faktus padvelkia aukštesnės prasmės nuotaika ir idėja. Dėl to vaižgantinės lyrikos, kosminės, gamtinės lyrikos, čia yra daugiau kaip *Gondingos krašte*. Vis dėlto vertingiausi to paties žanro vaizdeliai, kaip *Gondingos krašte*, toki pat atsiminimai, reminiscencija: Taučių, tėvų portretai, Aleksiukas ir jo santykiai su tėvais, jo santykiai su „makanikais", pirmieji jo pažinimai, Aleksys su Niaura studentai, Sauliukas, kada jis saulės ieško, kada jis buliaus teiraujas apie Lietuvos žodį, Alaušo pasakojimas, Burzdulis. Kiti personažai blankūs; išsibarsto kaip šviesulių miglos paukščių kelyje, ir bematai tik šviesesnę juostą, tą giedrėjančią lietuvių tautinio gyvenimo atmosferą. Beletristinį jos charakterį nubluko dar gausūs etnografinės medžiagos aprašinėjimai, publicistika, retorika (pamokslas bičiuliams, prakalbos tūtinų ir kitų susibaudėlių naktiniam susirinkime).(132)

Tie gražūs ir blankesni vaizdai nėra sukomponuoti į fabulą. Juos sieja tas pats tautinis pradas, tautinės sąmonės organiška evoliucija. Iš pradžių tos sąmonės veik nėra — ir vaizdai pakrikę; kiekvienas sau. Augant tautinei sąmonei, prasideda kontaktas tarp įvairių tos sąmonės atstovų — pradeda pintis ir šiokia tokia fabula. Sąmonė išsikristalizuoja su Bičiulių atsiradimu ir šauniąja Vizgirdos kalba. Tai tokis pat momentas kaip *Gondingos krašte* ana garsioji Sviestavičiaus talka su Napalio giesme. Ir tas viešas visuotinis tautinės

sąmonės apsireiškimas sutapęs su pavasariu, su viena iš didžiausių optimizmo švenčių, Velykomis. Nuo šiol tautinė sąmonė reiškiasi akcija — įsitempia ir intriga. Ir kulminacinis tos akcijos, o sykiu ir intrigos momentas yra Agiejevo nužudymas. Tai tokios pat reikšmės įvykis kaip Gondingoje Menkių istorija. Nuo čia artėja katastrofa — suėmimas, išvežimas. Gondingoje suėmimas ir išvežimas buvo kontrasto principu suderintas su Gintauto sužadėtuvėmis. Vaduvose dabarties politinė užmačia, priespauda sugretinta su praeities socialine prievarta, kurią klausytojams buvo sekęs senelis Alijaušas. Ta paralėlė suėmimo įspūdį padaro dar niūresnį. Čia Vaižganto pasakojimas staiga užlūžta, kaip Baranausko giesmė: „Toj pat galybė... širdį, dūšią užgriuvo ir giesmę nulaužė".

Vaduvų krašto kompoziciją ėmus nagrinėti, dar sykį iškilo palyginimas su *Gondinga.* Tai dvi to paties veikalo, tų pačių *Pragiedrulių* dalys. Jos viena antrą papildo. Papildo ne tiek savo panašumais, kiek kontrastais. Kontrastais, kaip Nerimas papildo Rimą, Šūmacheris Zelikmaną, Taučius Niaurą, žemaičiai aukštaičius. Prof. V. Mykolaitis, sugretinęs abiejų veikalo dalių peizažus, žmones, veiksmą ir kovą, daro net tolesnių išvadų: Vaižgantas susintetinęs gyvenimo kasdienybėje dvejopus kultūros ir pažangos pradus: pozityvizmą ir romantizmą. „*Gondingos krašte* Vaižgantas vaizduoja kultūros darbą ir kovą, pagrįstą pozityvizmo ir realizmo pradais, o *Vaduvų krašte* — romantizmo pradais".(133) Žinoma, esama, kaip buvo įrodyta, ir Vaduvose abiejų pradų ir Gondingoje, betgi persvara, tradiciniais terminais sakant, viename romantinio, antrame — realistinio, pozityvistinio.

Šituodu veikalai vienas šalia kito atrodo kaip *Iliada* šalia *Odisejos.*

Iliada su *Odiseja* vadinamos epopejomis. Kuo vardu *Pragiedruliai* bevadinti? Romanu? poema? apysaka?

V. Bičiūnas neigia *Pragiedruliams* poemos, epopejos vardą. „*Pragiedruliai* vaizduoja ne visą šalį, ne visą visuomenę, bet tiktai dalį: laikus ir žmones. Todėl *Pragiedruliai* nėra tautos poema, epopeja, nors, rasit, būtų pretenzijos tokia pavadinti".(134) Veikalas negalįs būti pavadintas nė romanu ar memuarais. Bičiūnas išskiria *Pragiedrulius* į atskirą literatūros lyties rūšį — biografinį romaną, apysaką.

Nevadinti poema, epopeja tik dėl to, kad *Pragiedruliai* vaizduoja ne visą šalį, ne visą visuomenę — yra nesusipratimas: kuris gi veikalas vaizduoja visą šalį, visą visuomenę? Biografinio romano vardas nė kiek ne daugiau *Pragiedruliams* pritinka kaip epopejos ar poemos. Teisingiausias yra prof. V. Mykolaičio teigimas, kad Vaižganto veikalai į jokią tradicinę žanro formą nesiduos įsprausti.(135)

Pats Vaižgantas *Pragiedrulius* vadino epopejos vardu.(136) Senovinė poema ar epopeja aprašinėja svarbius tautai įvykius. Ji neišplėtoja herojų gyvenimo ligi smulkmenų. Juos kiek suschematina. Toki yra ir *Pragiedruliai*. Bet poema net naujoji yra eiliuota iš tradicijos, nusižiūrint į antikines poemas, epopejas, kurios būdavo recituojamos. Vaižganto *Pragiedruliai* neeiliuoti. Bet jeigu eiliuotumas reiškia tam tikrą poemos muzikalinį charakterį, tai negalėtume pasakyti, kad to muzikalumo nėra *Pragiedruliuose*. Jo esama labai daug. Tik jis reiškiasi ne rimais, ne pėdomis, bet pačio sakinio ritmu ir melodija. O į tą sakinio melodiją Vaižgantas labai atsižiūri, lyg jis skirtų savo veikalą ne skaityti, bet retoriškai sakyti. Tad jeigu jau skirti *Pragiedrulius* prie kokių esamų žanrų, labiausiai pritiktų jiems neeiliuotos poemos vardas.

Dėdės ir dėdienės

Nauji žmonės socialinių sąlygų įtakoj. — Mykoliukas: dvasinis žmogus ir jo idealinis taurėjimas. — Rapolas: juslinis žmogus ir jo fizinis nunykimas. — Severija: abiejų pradų sintezė. — Pasaulėvaizdyje tikslingumo ir harmonijos principas. — Realistinė ir romantinė pasaulėjauta. — Gamtos simbolika. — Estetinė vertė.

Dėdės ir dėdienės praplečia Lietuvos gyvenimo vaizdus, kuriuos Vaižgantas sukūrė *Pragiedruliuose*. Tik čionai Vaižgantas šoka tris dešimtis metų atgal. Vaizduoja dviejų socialinių epochų susidūrimą: pabaigą baudžiavos epochos ir pradžią pobaudžiavinės.

Valstiečiuose buvo tradicija broliams pasidalyti tėvo žemę gabalais. Tokiu keliu ūkiai nuolatos smulkėjo. Kad išlaikytų sveiką nesuskaldytą ūkį, vienas brolis gaudavo ne kartą pasiaukoti: palikti kitam visą ūkį, pats nevedęs arba ir vedęs gyventi kampininku. Jie paprastai šaukiami dėdėmis ir dėdienėmis.

Tokius dėdes ir dėdienes Vaižgantas matė savo giminėje, kai jo paties vyriausioji sesuo Marijona ištekėjo už Nokučio Kazimiero, ir „visi trys „dėdės" dėl jos liko nevedę: išsižadėjo savo laimės, savo šeimynos, prikentė visokių katastrofų, bet tik nebūtų išdalytas valakas, bet tik marčios vaikai nenuskurstų".(137)

Tokioj gyvenimiškoj medžiagoj, tokioj socialinėj ekonominėj santvarkoj išugdytų Lietuvos žmonių Vaižgantui rūpi pasekti dvasią, kaip ją suformavo tą dėdžių ir dėdienių tradicija, kiek tų dėdžių dvasiai ir likimui nusvėrė pakitusi socialinė santvarka. Tokių žmonių Vaižgantas sukuria tris ryškius gyvus tipus. Ryškesnius, pilnesnius ir gilesnius nei kitam kuriam veikale. Tai Mykoliukas, Rapolas, Severija.

Jeigu žmoguje reiškiasi aukštesnioji ir žemesnioji prigimtis, dvasinis pradas ir fiziologinis, tai Mykolas Šiukšta priklauso prie tų žmonių, kurių asmenybėje aiškiai persveria dvasinis pradas. Dvasia yra taip apvaldžiusi jo visą asmenybę, kad ji nulemia ir Mykoliuko išorę, ir jo santykius su metafiziniu pasauliu, ir su aplinkiniu pasauliu, nulemia ir jo paties likimą.

Dvasinis pranašumas reiškiasi net Mykolo Šiukštos visoje išorėje. Augumo daugiau kaip vidutinio, gražiai išaugęs, pečiuitas; juodi juodi plaukai; tamsus tamsus veidas. Graži smaili lietuviška noselė. Pravertos tik tik kalbėti, bet nekalbančios lūpos. O jeigu pro akis daugiausia asmenybė išskaitoma, tai jos mėlynos, tokios ramios ir lipšnios, jog už vienas jas negalima buvo kitaip šaukti, kaip malonėjamu žodžiu: Mykoliuk. Ir šitas Mykoliukas visur gyveno savu, idealiniu pasauliu. Juo buvo patenkintas. Dėl to jis „kažin kuo džiaugės, kažin kam šypsojos... šypsosi Mykoliukas visai ne šiam pasauliui... Mykoliukas šypsosi kitam pasauliui, su kuriuo jis bendrauja kitiems neregimu būdu... tame pasauly negalėjo būti žmonių, nes žmonių Mykoliukas nebuvo reikalingas“.(138)

Iš žmonių nieko nereikalavo. Nei savo lovos, nei šiaip jau skiriamos jam ypatingos vietos gulėti. Tenkinosi pačiu minimum. Su nieku nesibičiuliavo. Visur vienas vienišas. Jis atliekamas žmogus, neįvertinamas, o betgi toks kitiems reikalingas, toks visų siunčiojamas.

Tas dvasinio pasaulio žmogus, „tai ta pati tylioji žemė:

vaiso nesididžiuodama, nesigirdima".(139) Mykoliukas ir jaučia artimus ryšius su gamta, o savo vidaus turtingą pasaulį jis išreiškia muzika — ta pačia vienoda paprasta melodija, kaip jo brolis žiogas, čia pat žolyne prisigūžęs. Ir koks ilgesingas vaizdas, kada Mykoliukas sėdi ant ežios, kelius paklojęs minkštoje pievoje. Sėdi lyg našlaitis, neturįs prie ko prisiglausti... tai prisišliejęs bent dirvos motinėlės. Veidu į vakarus, kur saulutė pamažu žemyn leidžiasi, įsižiūrėjęs į erdvę, ne tą erdvę, kuri prieš jo akis, tik į tą, kuri jame pačiame.

Šitas dvasios žmogus betgi tebeturi tą pačią prigimtį, kaip ir kiekvienas gamtos padarėlis. Gamtinis instinktas mylėti pagalvo ir Mykoliuką, be jo noro, be žinios, be nusijautimo. Bet tą meilę jis išgyvena idealiai, platoniškai.

Kuo gi tas meilės ideališkumas reiškiasi? Mykoliuko griežtuvėlis tyliau skamba, kai minioje kurį kartą neranda Severijos Pukštaičios, ir triumfo balsu ima skambėti, kai pasirodo, pavėlavusi šį kartą, nuo kalno leidžiantis mergytė... „Ir Mykoliukas ėmė matyti Severiutę šenjuo iš tolo ateinant ir daugiau niekur nebežiūrėjo: traukė erdvę į save, rijo ją, kaip traukinys bėgių kelią ir artino į save mergelę. Tačiau jai praeinant, nepažiūrėjo į veidą ir jos akelių negaudė. Jautė ją grįžtant, nors buvo nusigręžęs: jautė artinantis, kaip jaučiama šiluma, einant į krosnį ar žiburį kišant į veidą. Juo arčiau, juo Mykoliukui darėsi geriau, lyg šaltyje artinantis šilumėlės srovei. Severijai praėjus, jau buvo patogiau ją lydėti, įrėmus žvilgį jai į pakaušį, kur drūti bizai; į nugarą, kuri, kaip ir kitų sveikųjų ir riebiųjų lietuvaičių, kuprelė buvo, lyg palenkdama galvą sprandelyje".(140)

Tačiau Mykoliuko idealinė psichinė meilė dėl socialinių ekonominių motyvų negalėjo būti realizuota ir paversta realia fiziologine meile. Jis negalėjo vesti Severijos, nes kitaip jis būtų turėjęs su broliu draskytis ūkį. „Ne! tikrai ne! Jis negali suardyti broliui gyvenimo, vaikus paleisti iš neturto į tikrąjį

badą".(141) Bet atsižadėti Severijos jam buvo savęs atsižadėti, savo gyvenimą sunaikinti. Tas konfliktas tarp racionalių sumetimų ir irracionalaus prigimties linkimo Mykoliukui teko pergyventi kuo skaudžiausiai: žinia, jog į Pukštus atėjo piršliai, Mykoliuką nutirpino kaip perkūno srovė. Tos srovės troškinamas jis pamažu mirė. Silpo nariai, nebebuvo jokios energijos. Tik kniaubias ant rankų. Tąjį puikiai parodytą momentą, kada Severija ateina Mykoliuko į savo vestuves kviesti, Mykoliukas atsisako nuo Severijos. Bet atsisakydamas nuo jos, išlaiko savyje visam gyvenimui tą idealistinę atmosferą, kuria jis buvo apgaubęs savo mylimąjį objektą. Jo vidaus rūmas paliko nesugriautas. Savo jausmo jis nebeturi kam reikšti, nes jis turi liktis viduje uždarytas, neišreikštas. Ir nutrūkusių smuikelio stygų, kuriomis jis išgrodavo vidaus jausmus, Mykoliukas nebesuriša. Užtvenkus jausmą, iš paviršiaus Mykoliuko pavidalas apkerpėjo, sušiurkštėjo. Bet viduje tebebuvo daug šilumos, ta pati švelni, moteriška jėga; ta pati motiniška žemė, po kurios kieta pluta daug gaivinančios šilumos paslėpta. Nemokėdamas pririšti savo širdies prie žmonių, net vaikų nemylimas, Mykoliukas savo vidaus pasaulį sujungia dabar su fiziniu pasauliu, nepaprastai pamildamas jaučius. Ir tapo Mykoliukas dėde Dzidorium artoju.

Dzidorius artojas paliko tas pats žmogus, kuriame aukštesnioji idėjinė prigimtis buvo apvaldžiusi žemesniąją. Tačiau protarpiais jame, kaip ir kiekviename žmoguje, parodydavo teisėtų pretenzijų žemesnioji prigimtis — sukildavo mintis: kam gi jam reikėjo aukotis dėl brolio, dėl brolienės, dėl jų vaikų. Iš po sustingusios žemės plutos veržėsi ugnikalniai. Ir bėgo tada Dzidorius į laukus, į pamiškę, kur jautėsi vienas bėsąs, ir visą įpykimą, nepasitenkinimą gyvenimu reiškė savo jauteliams. Paskui dėdė ėjo išpažinties, atgailojo, atsiprašinėjo jautelius, atitaisinėjo jiems daromas skriaudas ir... vėl buvo šiurkštuolis...

Jo šiurkštumas dingdavo, veide atsirasdavo rimtybė, savęs pajautimas, kada Mykolas Šiukšta imdavo savo vidaus pasauliu intensyviau gyventi, kada, pasakytume, švęsdavo savo dvasios šventes. O tame vidaus pasaulyje jis bendravo su dviem būtybėm — su Severijos atminimais ir su pačiu Dievu. Abudu jam buvo šventenybė, su abiem jis bendravo kartu. Antai,

> atsiklaups nakties glūdumoje prieš Dievo kančią, pakalbės paprastuosius negudrius savo poterėlius, tars ačiū už praleistąją dienelę ir ima dėkoti Dievui už tą neapsakomą Jo malonę ir bekraštę gėrybę, kurios yra iš Jo prityręs, jaunas būdamas, kada mylėjo ir būdavo mylimas. Saldumo pagautas, kniubo ir nebesikėlė: nenorėjo gadinti tos dangiškosios valandos, kada jį mylimoji mergelė glostė ir bučiavo. Jis, kaip gyvas, tebematė ir tebejautė, lyg tai tuojau būtų atsitikę, kiekvieną jos pajudėjimą. Ir buvo tiek laimingas, tiek laimingas... jog ničnieko daugiau ir nebegeidė iš gyvenimo.(142)

Ne tik jojo širdyje, bet ir klėtelėj Dievas dalinosi skurdžia vietele su Severija. Sienoje ant patręšusio kryžiaus kabojo didžioji dėdės šventenybė didžiulė „Dievo Muka"; iš vienos pusės skripkelė su nutrūkusiomis stygomis, iš antros Severijos dovanotas žalias, dabar jau nublukęs šalikas. Eidamas į atlaidus ar prie šventųjų sakramentų, Mykolas ryšėjo šaliką, lygiai žiemą, lygiai vasarą...

Ar kas benorės kaltinti Mykoliuką, kad jis maldoje prisimena Severiją. Kas nežino, kaip religinė emocija dažnai pakyla su ta emocija, kurią pažadina laimė ar nelaimė, meilės suteikta. Meilė gali į Dievą atvesti ir nuo Jo nuvesti. Žiūrint kokia. Tokia kaip Mykoliuko — atveda.

Tačiau religinėje ekstazėje Mykolas susijungia ne tik su Severija, bet ir su kosmu: kada ima plaukti „Šventas Dieve"

giesmė, o Dieve Tėve, kada sutarška varpeliai, harmoningai džanksi signatūrė, rauda virpa vargonai, mistiškai, nesuprantamai gieda kunigas, blizga žvakės ir Brolijos ženklai...

> Dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame ūžesyje, lyg laimingoje nirvanoje. Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną krislą, vieną lašą, kurie sudaro — daug, didžiam Dievo majestotui išreikšti.(143)

Ir jis ne maldaknygės griebias, bet savo širdim pajaučia analogiją tarp žmonių ir gyvių, pajaučia tikslingą kosmo sutvarkymą ir viso ko tvarkytoją padarytoją Dievą. Ir jo širdis pati savaime taria: „Tebūnie gi garbė ir liaupsinimas išvien gamtos ir gyvių" (X. 16). Koks palyginti skirtumas nuo Maironio besimeldžiančio žmogaus.

Tokio žmogaus, kaip Mykoliukas, mūsų literatūra nepažinojo, Lietuvos gyvenime būdavo pastebima tokių kūno milžinų ir tokių tylių geraširdžių, kitų laikomų kvailiukais. Artimiausias, berods, yra Brolio Jurgis Durnelis, verstas Kudirkos. Bet Mykoliukas tą Jurgį prašoka dvasios subtilumu ir ypačiai santykiavimu su dievybe ir kosmu. Taip santykiuojančius su dievybe žmones vaizduoti visuotinėje literatūroje pradėta su ankstyvuoju romantizmu. Lietuvių literatūros istorijoj Mykoliuko santykiavimas su kosmu yra paskesnis laipsnis už Maironio Rainį, šiek tiek už Š. Raganos Mamatę, tik truputį ankstesnis už Putiną lyriką, kuris Dievybę išgyvena panašiai kaip Mykoliukas savo prastutėje maldoje:

> Iš knygų,
> Nors mokytas ilgai, aš melstis nemoku,
> Nei Dievo prašyti, nei Dievui dėkoti
> Parpuolęs ant kelių
> Nemoku

— Bet esti —

Bet esti tokių valandų ypatingų,
Kada nežinai, nei iš kur nei dėl ko,
Krūtinę užplūsta toks giedras ramumas
Ir toks palengvėjimas, kad nejučiomis
Kartoji tą vieną vienintelį žodį:
Viešpatie, Viešpatie, Viešpatie.

Bet Mykoliukas ir žymiai ankstesnis už Igno Šeiniaus Kuprelį, kuris Dievą supranta jau saviškai, naujoviškai, senąjį Dievą sukritikavęs. Atimkim iš Mykoliuko tikėjimą, kad viso tikslingo kosmo padarytojas yra Dievas, tada tik gausim panteistą, artimą Kupreliui. O dar žymiau ankstesnis Mykoliukas yra už Vasarį, kuris lietuvių religinės sąmonės raidoje tegalėtų eiti po Kuprelio.

Tokiu būdu Mykoliukas įdomus ir kaip viena grandis religinio išgyvenimo evoliucijos reprezentantų tarpe. Tai viena lietuvio dvasios pusė.

Kitą pusę atveria Rapolas Geišė. Rapolas tokis pat dėdė. Jis kilęs iš tokių pat valstiečių, šeimoje taip pat antrasis brolis. Taip pat gamtos žmogus. Tik visu kitu juodu skiriasi. Mykoliukas yra aukščiau gamtos pakilęs, savyj gamtą apvaldęs ir privertęs ją paklusti aukštesniam idealiniam pradui. Rapolas yra pats gamta, kurioje vyrauja materialinis biologinis pradas. Nuo šio pagrindinio skirtumo pareina toliau visai skirtinga Mykolo ir Rapolo gyvenimo evoliucija. Net visur kontrastinga. Restauruokim Rapolo paveikslą. Jis kaip pati gamta juda, rūpinasi savo ir kitų reikalais, bet tik rūpinasi, tačiau pats nieko nedirba. Net sau pačiam. Net jeigu jis buvo alkanas, tai dairės tik, kad jį kas kitas pašertų.(144) Dėl to be visuomenės jis negalėjo gyventi, kaip vijoklis be ramsčio. Jis dirbo ne rankomis, tik liežuviu. Tačiau doras, teisingas, ištikimas, tokis žmogus tiko kitiems prižiūrėti. Tiko tai baudžiavos santvarkai, kur buvo valdiniai ir prižiūrėtojai.

„Kiekvienas individas, kiekviena tauta, kiekvienas gyvis yra tam tikras augalas, o visi augalai drauge sudaro harmoningą organišką vienumą, Vaižganto pasakymu, vieną bukietą, kurio įvairūs kvapai smilksta Dievo garbei“ (197 psl.).

Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos tryliktosios laidos vinjetė. Brazaitis tarp mokytojų paskutinis iš dešinės antroj eilėj. Vidury švietimo ministeris K. Jokantas, anksčiau buvęs tos gimnazijos direktorium; gimn. direktorė M. Skardžiuvienė; viršutinėj eilėj pirmoji iš dešinės inspektorė A. Skrupskelienė, toliau mokytoja G. Tulauskaitė. Pažymėtina, kad ši laida mokslą baigė tą šeštadienį, kada Lietuvą užgrobė bolševikai (1940.VI.15), paskutinę nepriklausomos Lietuvos dieną.

KAUNO „AUŠROS"
MERGAIČIŲ VALSTYBINĖS GIMNAZIJOS HUMANITARINIO
SKYRIAUS
XIII LAIDA.
1940

Dėl to dvaras ir paėmė jį į tijūnus. Galėt tai galėjo Rapolas baudžiauninkus pliekti, bet jo širdis to neleido. Tik visus barė, visus lygiai vadino kvailiais.

Šitas žmogus, patenkintas savo padėtimi, ir būtų išgyvenęs savo amžių, jeigu nebūtų jo išbloškę iš tradicinės nusistojusios vagos. O išbloškė Rapolą jo paties prigimtis ir socialinės santvarkos kitimas — baudžiavos panaikinimas. Rapolas nenorėjo vesti. „Vesi tą kvailę bobą... ims perėti tau vaikų, ir tiek iš jų naudos ūkiui per keliolika metų. Tuo laiku pats trilinkai susiriesi iš vargo".(145) Bet prigimtis padarė savo. „Nesiutęs apželdamas, gavo atsiusti žildamas. Įstrigo jam „kvailė boba" — Severija Pukštaičia". Rapolas tikėjo, kad jis apžolėtas. „Tik vienu jis be galo stebėjosi — kodėl jis visai nenori eit į bet kurį monelninką, kad atburtų, ar į kleboną, kad jam egzorcismus atskaitytų. Jis neabejotinai sirgo ir kankinosi; betgi nenorėjo iš tos „ligos" pagyti".(146) Tai meilei, tam nenugalimam biologiniam traukimui, Rapolas negalėjo atsispirti ir vieną šventadienį „išsitepė pušnis taukais, praretėjusius plaukus sviestu, jog net vienoj vietoj jam balta liko",(147) ir išėjo Severijos Pukštaičios atakuoti. Ją laimėjo, ją vedė. Ir prieš vesdamas ir po vedybų Severiją mylėjo ne dvasiškai, bet kūniškai.

Šito vieno įvykio — vedybų su Severija neužteko jo gyvenimui pakeisti. Baudžiavą panaikinus iš dvaro atleistas, turėjo persikraustyti pas brolį ir brolienę, kurie savo vaikų į valias turėjo. Bet jis — ne Mykolas: dėl to nesigraužė. Jis spraudėsi į namus, kaip ežys į žalčio lizdą. Kam namuose nepatinka, tas teišeinie, o Rapolui užteksią vietos.

Į naujas socialines sąlygas Rapolas atėjo su tuo pačiu charakteriu, kaip kitados Sviestavičius. Jisai giliai jautė kiekvieną šeimos ar kaimo reikalą. Juo rūpinosi, sielojosi, bėgiojo, triukšmavo, net užmiršdamas, kad jo pypkė prigeso. Buvo, anot Vaižganto, rūpestingo veido, kaip Don Kichotas — liūdno veido. Bet visa nelaimė — jis reagavo viena dvasia, pasy-

viai, kaip kokis Alcestas, bet nė per nago juodymą veiksmu nepastūmėdamas ar nesutrukdydamas. Tai lietuviškasis — „daug gera norėti, daug daugiau žinoti ir išmanyti ir — nieko neveikti".(148)

Tai prototipas lietuviškų inteligentų, kurie turi daug sumanymų, daug kritikuoja, kiti daug bėgioja, daug rūpinasi, bet nieko nepadaro.(149)

Tokis tipas, aišku, šeimynoje nebuvo pageidaujamas, ir jį nuolat ujo. Jis netiko naujai santvarkai. Bet jis, negalėdamas pakeisti savo charakterio iš pagrindų, bent tiek prisitaiko, kad pasitenkina mažesnio maštabo auditorija pasikalbėti — vienu jauniausiu Dovydų sūnum Adomuku. Ir tapo jo mokytoju, jo dvasios ugdytoju. Bet įkvepia vaikui ne skepticizmą, ne anarchizmą, o gamtos meilę, animistinį gamtos supratimą, kurio apstu dainose ir padavimuose, kurio daugiausia Vaižgantas buvo parodęs Burzdulyje.

> Tu, Adomėl, manai, mudu pačiudu čia girelėje tesava, ir niekas daugiau mudviejų nemato ir negirdi, — moko Rapolas Adomėlį — mato mudu ir girdi, pirmiausia, Dievulis, kurio visur pilna, kuriame mes judame — krutame; o ką žinosi, gal ir šitas uoselis ir kiti jo broliai medeliai mudviejų klauso, mūsų gražia kalba džiaugias ar mūsų žiaurių ketinimų bijo. Štai, tu kažin kam plėšte nuplėšei šaltekšnio šakelę. Gal dėl to, kad ant jos pilna juodų įsirpusių uogų. Tik tu jų nevalgysi, negardžios. Sako, nuo jų dantys trupą. Tau jos niekam, o žiūrėk, kokią šaltekšniui padarei žaizdą, kiek luobos jam įplėšei! Dabar jis karščiuos ir visus kitus rūpesčius šaly palikęs, vien begydys savo popą. Jam irgi skauda, kaip ir tau skaudėtų, jei koks galvažudys diržą tau iš nugaros išrėžtų. Atameni anąjį berniuką, kuriam buvo žadėję po diržą rėžti už kiekvieną netinkamą atsakymą?
>
> Adomukas pergerai ataminė visas dėdės pasakas;

> giliausiai tikėjo, taip ir esą buvę, kaip dėdė pasakoja: dėdė negi meluos, ir žino jis labai daug. Tai dabar net kūnas pagaugomis nuėjo, įsivaizdinus tą operaciją. Jau jis savo širdelėje ėmės niekados nebegadinti medelių be reikalo.(150)

Šituo gamtos kitonišku išgyvenimu, animistiniu (Mykoliukas panteistiniu), Rapolas atsistoja šalia Krėvės Lapino ir Senelės „Antanuko ryte".

Mykoliukas ir Rapolas tai du konkurentai dėl tos vienos Severijos. Severijos charakteryje yra Mykoliuko ir Rapolo. Rapolo fizinio prado ir Mykoliuko dvasinio. Šituodu pradai joje labiau išlaiko pusiausvyrą. Nuo jų vyravimo Severijos asmenybėj pareina jos dvasinė evoliucija. Pirmą jos gyvenimo periodą ji yra tokia pat gamta, kaip Rapolas. Nuo kitų mergaičių besiskirianti tuo, kad joje sukrauta visa, ką geriausio gamta galėjo duoti. „Jos veidelis — buvo... toks baltas ir toks švelniai raudonas, jog už tą cerą japonai, sakoma, tikrai būtų dovanoję septynetą kitokių moteriškų trūkumų".(151) Ir kojos buvo baltos „tuo švelniu baltumu, kuriuo žymisi moteriškas kūnas, parausvinamas sveikatos ir nepagedusio kraujo".(152) Per visą rankovę jautei lygų moterišką rankos mėsingumą, ne vyrišką raumeningumą. Nugara, kaip ir kitų sveikųjų ir riebiųjų lietuvaičių, kuprelė buvo, lyg palenkdama galvą sprandelyje.(153)

Severija apdovanota ir gamtiniais sugebėjimais — ji pirma krembliautoja, pirma uogautoja, pirma vainiko pynėja. Apdovanota ji ir mikliu žodžiu, kuriuo taip galingas buvo Geišė. Iš kitos pusės ji darbininkė kaip Mykoliukas. Ji ir meniškos sielos, kaip Mykoliukas. Joje yra ir to religinio elemento, kuris toks primityvus ir toks nuoširdus, kaip Mykoliuko:

> Vos tik pakirdusi „ji griebėsi šen, griebės ten, lyg ūmai išgąsdinta, ir atsisėdo, kaip plieninė. Savo papratimu,

> metė ant savęs platų, gražų šv. kryžiaus ženklą, šiuo kartu balsu, primygtinai ištardama žegnojimo žodžius. Paskui staigiai kluptelėjo čia pat prie lovos ir greitai greitai, iš visos širdies ėmė berti poterių žodžius. Kad ne pašnibždomis, būtų rodęsi, jog tie „poteriai" lyg žirniai, byra ant kietos lentos: gražūs, baltitelaičiai, sveiki, kirmelių neįkandžioti ir sausi sudžiūvę. Tarė: „Amen" ir paliko beklūpanti. Nebežinojo, kas dabar bedarą — taip jai buvo gera šitoje padėtyje... Tik gerokai pabuvus, striktelėjo prieklėtin.(154)

Šita Severija su Mykolo ir Rapolo asmenybių pradais yra pastatyta tarp dviejų vyrų — Mykolo ir Rapolo, tarp idealistinės ir biologinės meilės. Severija buvo pamilusi Mykoliuką, apie jį tesvajojo. Žinojo, kad ir Mykoliukas tą pat jaučia. Betgi ištekėjo ne dėl to, kad ją būtų kas vertęs — tėvai ar socialinės aplinkybės. Apie jas neužsiminta. Tad savaime iškyla klausimas: kodėl moteris vieną mylėjo, už kito ištekėjo? Vaižgantui šia proga ateina net platesnis klausimas, problema: „kur yra tikroji meilė, ar dvasių, ar kūnų meilė? Ar dvasių svirimas, ar kūnų?... Kur gi ta laukiamoji ar žadamoji meilė: dvasių harmonijoj, ar kūnų patenkinime? Kas bendra dvasių srity tarp mokyto profesoriaus ir jo tarnaitės, kurią jis dideliu pamėgimu veda ir santaikoje sugyvena? Kodėl lietuvis patriotas „myli" lenkę, aiškiai nusistačiusią prieš jo idealus, prieš visą jo tėvynę? Ir ar tik ne chimera tas tariamasis „dvasių" sukritimas?"(155) pesimistiškai klausia Vaižgantas. Gyvenimo reiškiniai, to profesoriaus ir tarnaitės taikus sugyvenimas lyg pakiša Vaižgantui įrodymą, kad tariamoji meilė yra ne kas kita kaip biologinis traukimas, nepaisant jokių dvasinių bendrumų ir atitikimų. Bet tai jau publicistinis tos problemos sprendimas. Beletristiškai ji sprendžiama konkrečiu Severijos kazusu. Taigi iš naujo: kodėl Severija vieną mylėjo, o pasidavė kitam?

Vaižgantas atsako: „Su Mykoliuku buvo tik dvasių susituokimas, su Rapolu ko kito“.

Rapole Geišėje reiškėsi aktyvi, reikalaujanti meilė. Mykole — pasyvi, duodanti. Pačioje Severijoje, moteryje, kada ji pynė iš gėlių kutą ir norėjo prisegti jį Mykoliukui prie krūtinės, reiškėsi duodanti meilė. Suprantama, kad ji pasidavė tam, kuris atėjo, reikalaudamas kaip gamtos pajėga. Severija Rapolą ir pergyveno ne kaip žmogų, bet kaip gamtos milžiną. Tą atmintiną rytą, kada ji susitiko miškelyje Geišę, jis atrodė jai milžinas, visas liepsnojantis, tviskantis. Ir „tokia bailė ją perėmė, jog ji sukliko nebe savu balsu ir taip šiurpulingai ėmė klykti, lyg proto netekusi. Plačiai akis išvertusi veizdėjo į vyriškį ir, lyg jo nepažindama, spiegė, kaip šunų apnikta mažmergė, neturėdama kuo gintis“.(156) Ir nuo to momento Severija pasijuto prieš Geišę bevalė, bejėgė. Į jo mylavimus, bučiavimus ji neturėjo nei pritarimo nei pasipriešinimo. „Vyrišką meilę ta gamtos duktė gėrė lygiai taip pat, kaip gėrė ryto rasą ir aušros šilimą, gėrė, kol dar nebuvo nuodėmė, kurios jau tenka bijoti“.(157) Jis rodės galingas, baisus, paslaptingas. „Tuo vienu išbučiavimu Geišė sutraukė Severijos giminės ryšius su Šiukšta ir pasiėmė ją sau, kaip jam skiriamą, kaip gyvenimo kovos grobį... Nebuvo galybės, lygios jo galybei“... „Geišė perkėlė ją į visai kitą buitį, į dvaro buitį, kur jis vėl buvo galingas; didžius darbus tvarkė, kaip koks inžinierius, ir visi jo klausė“.(158)

Ir ji atsisveikino su savo svajonėmis, su Mykoliuku ne dėl to, kad Mykoliuką būtų atmilusi, bet kad negalėjo pasipriešinti Rapolo jėgai. Ji spėjo pajusti Rapolo ir Mykoliuko meilės skirtumą: „nuo Rapolo pabučiavimo akys temo, nuo šio šviesiau darės. Nuo ano neramu, nuo šio gera - gera; taip gera, jog vargu beužmirština“.(159) Ir neužmiršo. Miela jai buvo ir nutekėjusiai už Rapolo paėjėti bent krembliauti į tą Aužbikų pusę, kur Šiukštų Mykoliukas gyveno. Bet jis dingdavo po galingu Geišės paveikslu.

Severija dėl to pasidavė tai gamtos vyriškajai pajėgai, kad ji pati tebuvo tik gamtos moteriškoji pajėga. Tos gamtos savyje, kaip Mykoliukas, ji nepajėgė apveikti. Ir tolimesnis jos gyvenimas plėtojosi ta pačia kryptimi — visišku atsidavimu Rapolui. Kai juodu buvo išmesti iš dvaro, kai tapo naujieji Adomas su Ieva, tada Severijos atsidavimas dar labiau sustiprėjo. Ji dirbo už save ir už Rapolą. Tai buvo josios vienintelis gyvenimo tikslas, ypačiai nuo to laiko, kada mirė jų vienintelis kūdikis. Vegetavo ji tik dėl Rapolo, o kada Rapolas mirė — nebeteko ir to tikslo, kuriam galėtų atsidėti, ir tada Severija gedo. Aiškiai gedo. Nebegelbėjo nė bažnyčia, atsidūrė Severija smuklėje, pradėjo pinigus vaginėti. Tai buvo aukščiausias pasidavimas žmogaus žemajai prigimčiai, sumenkėjimas. Tik laimė, kad nuo čia prasideda Severijos gyvenimas laužtis gerojon pusėn: Severija apvaldo savyje gamtą, joje išauga dvasinis pradas; ji panešėja į Mykoliuką. Ji paguodos ima susirasti Dievuje, su Juo vienu beintymauti. Kokiu būdu įvyko šitas persilaužimas — Vaižgantas jau neparodė. Neparodo ir naujosios Severijos, kaip Dostojevskis neparodo atgimusio Roskolnikovo. Lauktum tik, kad šita Severija bus kada nors įjungta į tautinį darbą — ji pavirs kada nors knygneše ir, atlikus didžią, bet tylią pareigą, Simonaitytės gražiu žodžiu tariant, iškeliaus.

Taigi tas Vaižganto klausimas: kur yra tikroji meilė: dvasių sukritimas, ar kūnų, palieka apskritai neišspręstas. Jis tėra tik individualus atsakymas, kaip Vasaris yra individualus, ne visuotinis atsakymas į klausimą, ar kunigas gali būti poetas. Severijos prigimtis aiškiai parodė, kad ji, pasiduodama gaivalinei biologinei meilei, savo gyvenimą nužudė. Bet Severijos likimas rodo, kad moteris, tokios prigimties, kaip ji, kitu keliu vargiai ar galėjo nueiti tokiose sąlygose. Jeigu ji būtų buvus kaip Mykoliukas, būtų savyje gamtą apvaldžiusi, josios likimas gal ir kitokis būtų buvęs. Severijos keliu nuėjo ir kitos panašios į ją gamtos, primityvios moterys

— vokiškoji Gretchen, rusiškoji Nataša, lietuviškosios dainų seselės ar Lazdynų, Žemaitės, Vienuolio našlaitės, paskenduolės ir kt. Tiktai Žemaitė ir kiti lietuvių rašytojai realistai žiūrėjo į tokias mergaites iš kito kampo: būtent, jų socialinės padėties visuomenėje. O Vaižgantas žiūrėjo josios psichologijos, to pasąmonio, irracionalizmo, kuris priverčia proto nepaklausyti ar jį visiškai užmiršti.

Sukurdamas Rapolo, Mykoliuko, Severijos tipus, Vaižgantas davė pažinti įvairius aukštaičių psichologijos ir etnografijos bruožus. Iš antros pusės Vaižgantas išsiveržė iš to vieno lietuviškojo pasaulio ir įjungė jį į bendrą kosmo tvarką.

Jo kosmas tokis tikslingas, kad jame net mažiausia žolelė turi savo paskyrimą. O tas gamtos paskyrimas ir natūralus kelias yra augti, tobulėti, plėsti savo rūšį ir paskui — nunykti.

Žmogus tame kosme tai gražiausia, tobuliausia jo dalis. Bet ir jame, žmoguje, reiškiasi tie patys dėsniai, kurie reiškiasi gamtoje. Žmogus yra tik viena pati stiprioji, pati jautrioji arterija, kuria srovena iš pačios gamtos gaivalinės jėgos. Dėl to tiek dažnai, kalbant apie Vaižgantą, ir teko minėti tą gamtos žmogų, žmogų stovintį arti gamtos ar nuo gamtos nutolusį. Tik žmogus tas gaivalines iš gamtos trykštančias jėgas, kaip pavasario upelį, gali pakreipti taip, kad pats tobulėtų, arba taip — kad pats save fiziškai stelbtų, bet tobulėtų dvasiškai ir stiprintų, sakysime, savo rūšį. Iš čia ir eina bet kokis pasiaukojimas vardan aukštesnių idealų, vardan giminės, vardan tautos. Tą paskyrimą atlikęs žmogus jaučiasi laimingas ir gali ramiai iš regimojo pasaulio nykti, nors kitų nepastebėtas, neatlygintas.

Šitoji ideologija įprasmina Vaižganto pasaulį ir padaro jį vertesnį.

Šita Vaižganto ideologija, ypačiai tas tikslingumas ir gamtiškumas, yra atsiliepęs ir formaliniam *Dėdžių ir dėdienių* charakteriui. Būtent: nuotaikai, kompozicijai, stiliui. Tik

pamėginkim save paklausti: kokios nuotaikos jautėmės, užvertę paskutinį *Dėdžių ir dėdienių* lapą. Liūdna. Graudu. Liūdna istorija šitą pasakojimą vadina ir pats autorius. Bet liūdesys čia ne pesimistiškas. Ne dėl to liūdna, kad geriausi žmogaus siekimai sudūžta ir žmogus žūva. Ne. Liūdna, kad žmogus morališkai kildamas, augdamas, turi daug daug tyliai kentėti.

Tas liūdesys tik elegiškas, niekur jis nepavirsta dramatiškas, nei tragiškas. Nėra dramos, nes Vaižganto pasaulyje yra ne kovojančios jėgos, bet viena su kita susiharmonizuojančios.

Net liūdesys nenusileidžia iki minorinių tonų. Tik susidarys liūdna nuotaika, ir pats autorius ją nutraukia kokiu visai kito stiliaus posakiu — humorišku. Antai, giliai elegiškame Severijos ir Mykoliuko atsisveikinimo epizode Mykoliukas pajuto Severiutės lūpas arti savo ausies ir sunkiai - sunkiai atsvėrė savo galvą pabalusiomis, *it ožio* akimis.(160) O toliau:

> Atsikėlė abudu nuo suolo. Išsitempė Mykoliukas, dabar toks gražus, toks prakilnus, lyg dangaus archangelas. Iš viso liesučio jo veido tryško įkvėpimas; tik - tik nebesimatė kaktoje Mozės ragų.(161)

Tiesa, nepasakysime, kad estetiškai nuteiktų tie palyginimai, bet jie charakteringi Vaižganto pasakojimui, kuriame jis, ir liūdnai nusiteikęs, užsikrečia juoku; nes liūdna tik subjektyviai imant, o objektyvinėje tvarkoje neverta liūdėti, nes ir tas skausmas turi savo prasmę.

Vaižganto pasaulėjauta priverčia savaip ir pačią medžiagą pasirinkti ir savaip ją tvarkyti, komponuoti...

Kadangi į jo pasaulėvaizdį įeina ir patirtinis pasaulis, ir metafizinis, tai jis, Vaižgantas, nevengia duoti ir vadinamų, realistinių paveikslų ir romantinių.

Vos nenatūralistiška, antai, scena, kad Rapolienė riejasi

su Dovydiene, kur griebiamasi net žersteklio, švaistomi puodai, badomasi pirštais ir priedo — ašaromis. O štai pirkelės vaizdas, vos ne iš Žemaitės paskolintas:

> Moters, mazgodamos indus, neturėjo tam tikro didelio indo samplovoms supilti. Jei jų buvo daug, kiekvieną kartą nešė laukan ir pylė pro duris į kiemą. Jei buvo nedaug, pamazgojus dubenį ar ką kitą, tingėjo durų darinėti ypač šaltyje, ir šliukšėjo čia pat į ąslą; kad palaidos, nebesuplūktos žemės duobutėse nekeltų dulkių, tyčia buvo laistomos. Viduje laikomas spižius vandens atsigerti ar virti nebuvo užvožiamas. Langai aklinai užkalti, nei žiemą, nei vasarą neatidaromi. Tai gali suprasti, kiek viduje buvo šuto, drėgnumo. Nuo jo langai vasarą buvo visi užburbėję biauriomis zliaukomis, kurios pūdė spielčius; spielčiai nebelaikė stiklo kvartkų, kvartkose plyšiai leido šaltį. Žiemą buvo storu šepečiu užšalę, užmarmėję ir nebeleido šviesos.
>
> Plūktinė krosnis buvo nuo karščio sueižėjusi, pro ją buvo matyti liepsna. Liepsna mušės — plakės iš krosnies tiesiai palubėn, pakriautėn, kur buvo prikraunama pliauskų džiūti. Dažnai jos užsidegdavo ir reikdavo numesti. O nepastebėjai, tai supleškėjo visa troba; dažnai ir visas kaimas sudegdavo. Tada žmonės statės dar menkesnes trobas.(162)

Iš kitos pusės, ir Vaižgantas, ir jo žmonės nesitenkina tuo vienu patirtiniu pasauliu. Jie mato daug ką ir dvasios akimis. Severijos motina tiesiog pro sienas matė savo dukters būsimą vyrą ir artėjančią nelaimę. Kada viena iš paskutinių nelaimių atėjo, kad Rapolas mirė, visų dvasios pajuto kažkokį antrą, nematomą, bet tikrą pasaulį. Ir pats Vaižgantas su savotiška mistika įžiūri to pasaulio pavidalus:

> Ligi tik dėdė karšinčius ūmai susirgo,... ant Geišių namų nusileido tyliai šmėkla. Lyg juodas — juodas šikš-

nosparnis plačiai virš viso rūmo išskėtė šikšninius savo sparnus ir, nebejudėdamas, įsmeigė savo vyzį, kiaurai per stogą, per lubas į vidų. Ir visi, kas tik namiškių viduje buvo, ėmė justi, kaip žaliai geltonos, lyg katės tamsoje, akys įsirėmė kiekvienam stačiai į sąžinę. Šaltos bereikšmės akys, nežinia, baidė ar drąsino...

Šmėklą pajuto pirmutinė Rapolienė. ...Pajuto šmėklos akis ir taip išsigando, jog... nebeištarė mirštančiam nė vieno raminamojo žodelio...

Ir atsimainė Geišiuose gyvenimas. Liovėsi nuolatinės barnės. Gal ir buvo Dovydienei noro, tik anoji šmėkla neleido.(163)

Iš patirtinio pasaulio glaudaus sutapimo su mistiniu eina ir savotiškas Vaižganto gamtos bei žmogaus gyvenimo vaizdų komponavimas. Gamtos vaizdas jam eina sykiu su žmogum — ne kontrasto keliu, bet paraleliškai ir priežastingai (ne taip, kaip Žemaitės, kuriai gamta tik fonas). Kada reiškiasi kokis gamtos sujudimas, jis atsiliepia ir žmoguje. Antai, Mykoliuko suartėjimas su Severija, ir Rapolo suartėjimas su ja eina sykiu su gamtos reiškiniais.

Visa ta diena buvo ypatingai nervinanti. Kaitra, kokios dar šiemet nebuvo buvę. Ne tik saulė, visas oras buvo geltonas, kaip tirpintas vaškas. Žmonės alsavo, kaip žąsiukai, išsižiodami. Ėmė drabnumas, noras virsti ant šono. Bažnyčioje žmonės šlapo - mirko savo prakaite ir nervinosi. Ir pats kunigas nervingai pasakė pamokslą: visus išpeikė, išbarė, pragarus pažadėjo ir iš ten nebemėgino vaduoti, kaip paprastai darė, paduodamas vilties. Oras sudaro gyviams nuotaiką; be pagrindo pykina ar linksmina. Buvo jaučiama audra. Oras buvo pilnas elektros, ir ji amulu birėjo iš oro, nebesilaikydama; blizgėjo žybčiojo be griaustinio, paže-

miais pynės. Kad būtų griaudę, būtumei nusimanęs esąs karo lauke ar per artilerijos ataką.(164)

Tą dieną, tą šventąją dieną, Mykoliuko viduje pakilo kova: žiūrėti brolio reikalų ir jo vaikų likimo, ar sau pačiam susikurti laimę. Tą dieną jis pajuto, kad nuo Severijos jo niekas negalės atskirti, nebent tik su jo gyvybe. Tą dieną ir Rapolas pajuto artumą Severijai ir pirmusyk ėmė ją gundyti. Arba vėl tas rytas, kada Severija pasidavė tam faunui Rapolui. Tai nepaprasta josios gyvenimo diena. Diena, vedanti į naujos gyvybės kūrimą. Ir kokia tai buvo diena: sekmadienis, rytas, tas ramumas, kada visi eiliniai gyviai sapnuose tebeglūdėjo; saulėtekis, kada pirmieji spinduliai krito, mistiškai pažadindami ir žemėje naują gyvybę.

Tas žmogaus ir gamtos paralelizmas ir priežastingumas išvirsta simbolizmu. Gamtos regimasis vaizdas tampa išraiška to neregimojo mistinio pasaulio, tampa jo aukštesniųjų jėgų *simboliu*. Operuokim pavyzdžiais, kurie geriau įtikina. Primintinas anas garsusis Dzidoriaus artojo epizodas.

> Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunybe plastančioje saulėje, visas apdriektas jos spindulių,... lyg pats iš savęs trėkšdamas tuos spindulius, pasirodo jungas didžiulių juodų jaučių. Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai... Paskui pasirodo didžiulės galvos; viena dvyla kakta, antra lauka. Negailestingai atlaužti aukštyn snukiai varvančiomis iš nasrų seilėmis lyg šaukte šaukėsi dangaus keršto... Galvos lyg pačios savaime oru plaukia pamažu, užsimerkusios, reikšdamos begalinę kančią ir priverstiną kantrybę... Už jungo, jaučių ir viso pakinkymo, pagaliau, matyti žmogysta, pasilenkusi žemyn ir dar perkrypusi kairėn. Tvirtai nutvėręs vieną arklo ragą dešine, kaire laiko žemai nuspaudęs antrą ragą, idant velėna juoda virstų į tą pusę... Palaidi marškiniai plakasi pakinkliuose ir be

sagtelės pakaklėje. Krūtinėje prasikėtę, rodė ją nežmoniškai apaugusią juodais plaukais, kaip Ezavo... Plika lig pakaušio galva blizga, kaip metalinė.(165)

Tas vaizdas apmestas tokiais ryškiais, ekspresingais bruožais, tokia gigantiška mase ir tokia tylia, ramia dinamika, kad nejučiomis susidarai antrą prasmę: būtent, pajunti tame vaizde išreikštą primityvią galingą pačią gamtą, tik šios gamtos jėgos tebėra potencialiai galingos. Tas gigantiškas ryškus plastinis paveikslas dar įstatytas į spalvų, pavidalų mistinį foną. Į jį ir iš jo eina mistinė gyvybės ir amžinosios jaunystės saulėtoji galia.

Panašaus žanro veikale simbolis yra aukštesnės estetinės vertės kaip alegorija. Palyginti su *Pragiedruliais,* Vaižgantui pavyko čia geriau tų alegorijų išvengti ir pereiti į simboliką.

Ir iš viso lyginant su ankstesniais kūriniais meno atžvilgiu, *Dėdėse ir dėdienėse* autorius

a) medžiagą nuosekliau ir ryškiau įprasmina vedamąja kosmine idėja;

b) pačios medžiagos ima mažiau; dėl to ji lengviau sukoncentruojama į organišką veikalo vienumą;

c) mažiau medžiagos imdamas, išryškina, išplėtoja charakterius.

Jeigu beveik visi epizodai vertingi, tai vertingiausi vis dėl to tie, kuriais pasireiškia veikėjų charakterio pagrindinis bruožas: tylusis darbštusis Mykoliukas tuose epizoduose, kur jis dirba: smuikuoja, aria, meldžias; šnekusis Rapolas ten, kur jis šneka, ypačiai pažymėtinas jo pasikalbėjimas su Adomuku, kada jie eina kiaušiniauti (X. 105—107); Severija nors ne tokia ryški, kaip anuodu, bet ji ryškiai švysteli ir ten, kur šneka (pasikalbėjimas su Geiše. X. 57), ir ten, kur ji dirba (vasaros rytmetis).

Šitie lietuviški, originalūs tipai gavo tokias ryškias ir vertingas literatūrines formas, kad, geriau pažinti, jie galės mūsų

literatūroje pavirsti bendriniais vardais, kaip Hamletas, Donkichotas, Čičikovas... Ypačiai Mykoliuko vardas pritiks tylaus pasiaukojimo, kitų nuolatos šaukiamiems, gilios melancholijos žmonėms. Katkus, *Balanos gadynės* autorius, *Dėdžių ir dėdienių* autoriui rašė:

„Perskaitęs *Dėdes ir dėdienes* Mykoliuke aš pažinau save. Juk ir Tamsta ne kas kitas, tik Mykoliukas; sakai radęs sau laimę, kiekvieno šaukiamas ateini, kiekvieno liepiamas dirbi; vadinasi, Mykoliukai šen, Mykoliukai ten. Nejausdamas ir netyčiomis atvaizdavai pats save. Mes su Tamsta tai Mykoliuko šeimos broliai; vieni vadina mus geručiais, kiti kvailučiais".(166)

Pragiedruliai: Šeimos vėžiai

Šeimos problemos aktualumas. — Gečių šeima: publicistinis ir beletristinis, arba tikrasis ir galimasis šeimos problemos išsprendimas. — Normantų šeima: gamta ir auklėjimas, arba biologija ir idealizmas, šeimą sudarant. — Gamtinių ir civilizacinių personažų kūrybiškumas: paralelė su Gončarovu: gamtinių ryškumas, civilizacinių blankumas. — *Šeimos vėžių* pirmatakas: *Tėvo palikimas.*

Ta kultūros kova, kuri buvo atvaizduota *Gondingos ir Vaduvų krašte,* kuriai turėjo būti panaudoti ir *Dėdžių bei dėdienių* svarbieji veikėjai, ta kova parodyta ir *Šeimos vėžiuose.* Tik naujas fonas, naujesnis laiko tarpas, nauji žmonės. Žodžiu, tos kovos naujas niuansas. Būtent, fonas daugiausia Kaunas, su ekskursais į Žemaičius ir į Aukštaičius; laiko tarpas — dešimties metų, nuo 1899 iki 1909 m., su ekskursais į ankstesnius laikus.

Šitas laiko tarpas turėjo stambių įvykių ir Rusijos, ir Lietuvos gyvenime — karas su Japonais, spaudos leidimas, 1905 m. revoliucija, dūma. Visuomeniniam istoriniam romanui tai labai dėkingas laikotarpis. Lauktum ir iš Vaižganto vaizdų, kaip šitie įvykiai atsiliepia bendrai kovai dėl kultūros. Tačiau nė vienas tų įvykių ryškiau neiškyla. Daugiau tepasirodo tik Kauno įprastesnis gyvenimas su kasdieninėmis tradicijomis, papročiais; blykstelia tik Jakštynės gyvenimas, šmėkštelia nejučiomis darbininkų draugijos. Jau

ryškiau iškyla rusų politiniai siekimai Kaune ir Lietuvoj, bet tik iškyla ir vėl nusileidžia; parodomas retrospektyviniu būdu bajorų gyvenimas, bet tik tas vaizdas. Nė vieno to visuomeninio gyvenimo aspekto plačiau nevaizduoja.

Autorius atkreipia savo dėmesį beveik išimtinai į lietuvių šviesuomenę, į lietuvių šviesuomenei gresiančius — vėžius. Karazijos mintimis sekant, tų pavojų buvo įvairiopų: karjeros vėžys, kuris neleido tauton grįžti; materializmo vėžys, kuriam pasidavęs inteligentas, pasak Vaižganto, jau net vaikų skaičių laiku sumeta neva sulig savo ištesėjimu; toliau — skepticizmo vėžys, kurs inteligentus daro svetimus religinei tautos nuotaikai; internacionalizmo vėžys, kurs inteligentus padaro beveidžius ir veidmainius, nes jie toli nėra persiėmę noru visą žmoniją palaiminti. Tačiau visų baisiausias yra šeimos vėžys, kuris net pačią šaknį pakerta, kad nei žiedas, nei vaisius negali būti tautiškas.(167)

Inteligentų šeimos klausimas suaktualėjo iš karto, kada, panaikinus baudžiavą, valstiečiai ėmė leisti vaikus į mokslą, bet tik vaikus, ne mergaites. Mūsų pirmieji inteligentai daugelis turėjo vesti svetimtautes, daugiausia lenkes ar ruses. Rezultatai lietuvių tautai daugiausia buvo žalingi. Ir laikraščiuose aliarmuojamai buvo skelbiama: duokit mums lietuvaičių.

Tas inteligentų šeimos klausimas buvo aktualus ir literatūroje (L. Pelėdos *Klaidos* Jonaitis, Vienuolio *Idealistas*, Maironio *Mūsų vargų* Sutkus). Taigi ta Vaižganto keliamoji tema jau nėra nauja, originali. Bet ji buvo gyva ir pačiais prieškariniais laikais. Aktuali tiek, kad *Viltyje* pasirodė straipsnis (Jaroslavo Rimkevičiaus) apie lietuvių inteligentų mišrias šeimas. Tas straipsnis mišrias šeimas palygino su vėžio liga, darančia didžiausios žalos tautai. Tada Vaižgantui ir gimusi mintis „išpliekti“ tuos, kurie veda kitataučius ir nesukuria lietuviškos šeimos. Ta mintis pasirodė realizuota tik 1929.

Vaižgantas *Šeimos vėžiuose* šeimos klausimą sprendžia, ne pragiedrulius rankiodamas, bet dėmes, šešėlius. Vadinas, jis parodo ne teigiamą lietuviškos šeimos pavyzdį, bet neigiamą: būtent, kas darosi iš mišriosios šeimos. Tą šeimos problemą Vaižgantas sprendžia net trejopomis šeimomis: teisėjo aukštaičio Geč-Gečevičiaus, žemaičio Normantuko ir suvalkiečio Zubricko. Visi trys valstiečiai, tik kitaip buvo auklėjami, kitokio išsilavinimo, kitokios visuomeninės padėties, dėl to nevienodas jų ir likimas.

Pirmiausia ir svarbiausia — Geč-Gečevičius, arba tiesiog Gečius. Jis valstietis, Siesikų didžiadvario auklėtinis, juristas su geru diplomu, gabus, doras, žmoniškas, savo globėjo paproteguotas Kaune į teismo narius. Bet dvare augdamas nutolo nuo kaimo. „Aš... visai nebe kaimietis, tik dvarionas, ir nebe lietuvis, tik lenkas, ar kuris galas". Katalikas, bet tik iš vardo, religija jam atvėso Rusų universitetų įtakoj. Šitas geras žmogus, tačiau be aiškaus nusistatymo, be stiprios valios, veda lietuviško kilimo bajorę, bet proletarę Meškauskaitę, muzikos mokytoją. Meškauskaitė ištekėjo, arba josios žodžiais tariant, pardavė gražumą, grynai pirkliškais sumetimais: tik dėl to, kad jis, Gečius, gerai uždirbo ir turėjo aukštą padėjimą visuomenėje, tačiau niekados nesižadėjo laikyti jį lygiomis su savim.

Iš čia ir prasidėjo Gečiaus šeimos vėžys. Jį pajuto tuojau ir pats Gečius. „Mano namai — mano pragarai. Mano vaikai — mano kūno padaras, bet jie man ne giminės: jie neturi nė kibirkštėlės mano dvasios; net ir kūno gražumą paveldėjo iš motinos".(169) Ir į pastabą, kodėl jis nesiėmė vadovauti pats šeimai ir papildyti, pataisyti žmonos trūkumus, Gečius teranda šiurkščią panieką moteriai iš viso: „Moteriška piktas, kvailas, abuojas genijus; jis temoka imti, o nieko neturi ir nenori duoti... Mano šeimos dvasia tapetuotuose mano kambariuose — žulūsų dvasia, net ir už ją menkesnė... Kodėl? Todėl, kad visa apžergė, nuo nieko nebepasitraukdama,

svetima mano dvasiai moteriška perdidelėmis pretenzijomis... Už jos galvos aš negaliu sukonkretinti nė mažiausios dalelės gerų dvasinių savo turtų".(169) Jis jaučias netekęs apetito gyventi. Jeigu nesižudąs, tai tik dėl to, kad vaikams bent gimnazijos mokslą duotų. Tokia nenormali šeima priveda net prie to, kad jis atsižada savo religijos ir persikrikštija. Tačiau nepakėlęs šitos permainos, jis suparaližuojamas ir miršta. Prieš mirdamas palieka testamentą Lietuvos šviesuomenei:

> Tautai atgaivinti reikia papročių, tradicijų, kurių svetimtautis draugas ar draugė nenuvokia. Tautai kultūrinti reikia kalbą kultūrinti; o kaip tai padarysi, kada ją tavo gi namuose, tavo vaikų lopšyje užmuša svetimtautė moteris? Tautiškoji kultūra tegali išdygti iš tautiškos šeimos; o tikrai tautišką šeimą tesudarys tikri tautiečiai abu kontragentai. Nesudarys jos nė nelietuviškoji pusė, lietuviškai išmokusi: ji sakys palaidus lietuviškus žodžius, bet nemokės jais lietuvišką mintį reikšti, nes neturės įgimtos tautinės dvasios. Ir geriausiame atsitikime, kada nelietuviškoji pusė lietuviškajai nusileidžia, ji vis tiek bus — vėžys. ...pasigelbėti tegalima dvasiškumu, kurs iš susiporavimo daugiau reikalautų, kaip tik bezdžioninio patenkinimo... Dabokitės, kad pirmon galvon dvasios būtų tenkinamos, jausmų pusiausvyra išlaikoma (tam nereikia perdidelio veido gražumo), o ne vieni kūnai. Jie vieni gyvenimo nesuprasmina.(170)

Kad panašiose situacijose buvo ne vienas lietuvis — aišku. Antai iš Vienažindžio jo žmona ir vaikai tyčiojos; jis nedrįso net į Lietuvą akių parodyti. Antai, ir Vištelis skundžias panašiais žodžiais, kaip Gečius savo žmona lenke:

„Gerai, kad gerieji mūsų broliai kokios lenkpalaikės neveda, nes tai atviras pragaras gyvenime. Reikia plieninės krūtinės ir milžiniškos dvasios tai Ksantipės veislei nugalėti;

ale ir nugalėjęs turėsi žaizdų širdyje ir kūne... Mano pati, kaip smakas, norėtų savo vaikus lenkiškais nasrais praryti, t.y. sulenkinti, aš uždraudžiau poterių lenkiškai mokyti, liepiau lietuviškai, tai ta sparva beveik ko neišputo iš pasiutimo, bet galiau pasidavė „ant Dievo valios", kai pasakiau, jog bobos vardas ar pavardė išnyks iš šios žemelės, kaip šešėlis, o vyro pasiliks"...(171)

Vadinas, Tumas atvaizdavo gyvenime pasitaikantį faktą, tikrą faktą. Ir įtikina jis, kad mišrios šeimos negeros. Įtikina publicistiškai. Bet ar tai reiškia, kad Vaižgantas būtų beletristiškai įtikinęs, jog čia kalta mišri šeima? Štai Gečius nieko negalėjo padaryti savo žmonai; ji valdė, kaip norėjo, o tuo tarpu Vištelis, matėm, kitokis žmogus nei Gečius, padarė savo. Pirmiausia kaltas pats Gečius, kad jis silpnavalis ir nesusipratėlis. Padėkim vietoje Meškauskaitės lenkomanės tokią pat lietuvę, tokią pat egoistę, savimeilę. Ar šeima bus geresnė? Sunku tikėtis. Taigi ir vėl vėžys įsimes į šeimą ne dėl to, kad jo žmona yra lenkomanė, bet kad ji bloga moteris. O gal ji apgavo Gečių? Ne. Ji iš pirmo susitikimo pasakė ciniškai, kad meilės ji neparduodanti, o parduodanti tik savo grožį ir pasistengianti gauti aukščiausią kainą.

Taigi Vaižgantui pavyko tik parodyti, kad šeima, sudaryta be moralinių motyvų, bloga, kad mišrių šeimų esti blogų, bet nepavyko įrodyti, kad toji šeima yra bloga dėl to, kad ji mišri. Problema ir liko pakibusi, taip kaip pakibusi ir neišspręsta L. Pelėdos *Klaidoje*.

Autorius, atrodo, padarė pagrindinę klaidą, spręsdamas mišrios šeimos problemą — būtent, kad Valeriją parodė tokį demoną. Tegul šalia savarankiško, gero lietuvio būtų dėjęs lygiai savarankišką gero charakterio kitatautę. Ak, turim savo istorijoj ir tokių pavyzdžių. Vaižgantas būtų galėjęs parodyti vidaus tragizmą, kurį turi pajusti nevienodos tautybės tėvai, beaugindami vaikus. Abudu mylisi gilia meile, abudu vienas kitam nori malonumo; kad įtiktų vyrui, žmona

norėtų auklėti vaikus pagal vyro tradicijas, bet tada ji nusikals savo patriotizmui. Iš čia ir kiltų joje tragizmas. Pratęskime dar toliau. Vaikai myli abudu tėvus, prie abiejų prisirišę. Jie nori daryti taip kaip tėvas, bet nenori ir motinos tradicijų paniekinti. Iš čia ir vaikų dvilypumas. Šitokis kelias būtų daug sėkmingiau tą mišrios šeimos problemą sprendęs. Šituo keliu yra užsimojęs, tik neištesėjęs paskiau ir P. Vaičiūnas *Sulaužytoje priesaikoje.*

Šeimos vėžys graužia ir paprastų nemokytų žmonių šeimą, sudarytą vėl iš mišrių žmonių: suvalkiečio, sulenkėjusio, socialdemokratų apkvailinto ir girsnojančio Zubricko ir žemaitės, darbščios, savarankiškos Petronėlės. Juodu nesugyveno, išsiskyrė katras sau atskiruose kambariuose gyventi. Iš kur šitos šeimos vėžys? Ar tas lenkiškumas vieno ir lietuviškumas kito? ar vieno savarankiškumas blaivumas, antro suskeptikėjimas ir girtavimas? Gal ir viena ir kita. Paskui Zubrickas susiprato galįs lietuviškai kalbėti. Bet ar šeimos santykiai pagerėjo? Neaišku.

Pagaliau trečia grupė, kuri nėra šeimos sudariusi, bet tik buvo pavojaus, kad gali sudaryti. Tai Normantukas Ksaveras ir Gečevičiaus duktė Klimka — panelė Klementina. Normantukas išliko nesusidėjęs su Klementina, tokia pat tuščia mergička, kaip ir jos motina. Kodėl gi Normantukas išliko, o kodėl įkliuvo Gečius?

Pirmiausia turėjo tam įtakos auklėjimas tėvų na'nuose. Tėvas, uvėrus žemaitis, pykosi su dvaru, su Plioteriu dėl miškelio. Vienas kito nekentė. Žemaitis tą neapykantą dvarui ir ponui, kuris lenkiškai kalbėjo, perdavė ir vaikams.

> — Ksaverai! — sakė sūnui, išveždamas jį į Kauną — Mes tave išvežam tarp svetimų žmonių, kad ko gero išmoktumei ir paskui, ponu likęs, mus pačius ko pamokytumei. Bet jeigu tu perilga virsi kokiu plioteriu, tai geriau nė nebegrįžk.

> Normantas tuos žodžius tarė kietai, net piktai ir tokiuo jaučiamu vidaus įsitikinimu, jog Ksaverui buvo pigu visa širdimi pajusti jų reikšmė ir svarba. Pigu, nes nuo pat lopšio jis gyveno žemaičio netaikos kvapu: nieko bendra su lenku dvarininku. Ta dvasia jis buvo visas persisunkęs: visa jo siela, visa esmė sudaryta toje dvasioje. Visas pasaulis, visi žmonės Ksaverui rodėsi dviem dalim: girioje atsiskyrę gyvena žemaičiai — dievobaimingi katalikai ir teisingi darbininkai, o anapus girios gyvena — lenkai, žmonės, kuriems nieko nėra šventa: kitų skriaudėjai ir žemintojai, kurie „žemaičiais" kitus pravardžiuoja; to jiems negalima atleisti nei gyvenant, nei numirus.(172)

Čia pirmoji priežastis, kodėl lietuvis valstietis, būsimasis inteligentas, pasijunta nieko bendra neturįs ir negalįs turėti su ponu, ergo ir su lenku. O Normantuką Gečevičienė paskiau dar nustatė prieš ponus lenkus. Iš antros pusės mieste augo Normantukas geros susipratusios lietuvės Petronėlės ir susipratėlio mokytojo Karazijos įtakoje. Dėl to jis anksti sąmonėjo, ne taip kaip Gečevičius. O vis dėlto ir taip uoliai, rūpestingai saugojamas, iš antros pusės nepamiršdamas tėvo įgrasinimo, Normantukas leidosi į pirmosios meilės painiavas su Klimka. Pamilo Klimką, nuo jos nenorėjo trauktis, apsileido moksle, užmiršo savo globėją tetą, mokytoją Karaziją, persikėlė net gyventi pas Klimkos motiną, pradėjo ir lėkštes plauti — žodžiu, kapituliavo visais frontais tas žemaitiškas meškiukas, anksčiau nusistatęs taip prieš lenkus, kapituliavo tik dėl vieno: kad Klimką matytų. „O regėti buvo jau tikras reikalas, būtinoji laimės sąlyga. Argi begali būti geriau, kaip žiūrėti į kits kitą tokiomis palankiomis akimis, kokiomis šiaip — jau niekas ir niekados nežiūri? Jos reiškė: tark žodį, ir už tave į ugnį ar į vandenį įšoksiu, ne tik dubenėlius išmazgosiu".(173)

Kodėl? Kaip Vaižgantas sprendžia? Kodėl taip jaunas lūšiukas pasidavė tai jaunai tigrei? Atsakymas į šį klausimą atskleidžia Vaižganto ideologiją. Tai buvo tas pats reiškinys, kuris buvo pastebimas gamtoje. „Kas Ksavero esmėje darėsi, buvo gamtiška: tai buvo jo pavasaris. Jis žydėjo, kaip žydi uosis, o paskui ateis be jokių sumetimų ir tai, kas paprastai ateina. Nieko jis nebuvo kaltas, nė kam nusidėjęs... Ir būtų nustebęs, jei katras jų (teta ar Karazija) būtų pasakęs: Pasileidai, ištvirkai. Taip dažnai neteisingai savo jaunikliams pasako kaimiečiai, kai jie neleidžiami užsimeta vesti. Gamta reikalavo iš jo tam tikros duoklės ir nežadėjo jos atsisakyti" (XV. 173). Normalaus visimo procese daugiau reiškianti moteriškoji valia tiek zoologijoj, tiek žmogaus gyvenime. Vyriškoji valia palinksta moteriškajai, net pasiryžusi dėl jos savo gyvybę pakloti. Tuo gamtos dėsniu paaiškinama, kodėl lietuvių dalis nevengė sudaryti mišrias šeimas ir kodėl jose viršus taip dažnai būdavo moters. Tie lietuviai tebebuvo tik gamtos žmonės. Bet žmonės, sudarydami šeimą, turi savo santykius pagrįsti ne vienu gamtos reikalavimu, bet ir organizuoto bei kultūrinto gyvenimo reikalavimais. Jie dažnai priešinas gamtos reikalavimams. Civilizacija supjudo žmogų su gamta. Dėl to tiek „nelaimingai" vedusių, kad „maža kas temoka kompromisus daryti, kai ką, kai kam pašvęsti. Laiminga, kad žemesnės rūšies dalykas pašvenčiamas aukštesnės rūšies dalykui".(174) Daugelis nemoka savęs paaukoti aukštesnėms vertybėm, ir dėl to kyla šeimų tragedijos.

Normantukui pavyko kaip tik Klimkos meilę, gamtos reikalą paaukoti aukštesniems dalykams: pirma jis nuo Klimkos atsitraukė, išvykdamas į rinkimų agitaciją, antrusyk išvykdamas į Rygos politechnikumą. Bet ar jis pats būtų apsigalėjęs? Ne. Jo laimė, kad Karazija jį stumte pastūmėjo į tuos žygius, paskatino aukščiau statyti tautos gerovę už savo laikinį malonumą. O lemiamą momentą padėjo Gečiaus tes-

tamentinis laiškas (XV. 201), skatinęs nežūti dėl pelų maišo. Jeigu ne auklėjimas, ne griežta globa, tai būtų žuvęs. Iš čia pedagoginė-didaktinė išvada: griežtai sudarytinos sąlygos tinkamai auklėtis tam tikroje sveikoje aplinkumoje, auklėti idealistinius nusiteikimus. Jie padės išgyventi tą sunkiąją krizę ir aukštesniems idealams palenkti pačią gamtą.

Bet klausimas dar galutinai neišspręstas: kaip gi turėjo padaryti Gečius, Normantukas? Ką gi jie turėjo vesti? Gečius įsikarščiavęs pasako, kad jis būtų daug geriau padaręs, vesdamas lietuvaitę kaimietę. Tai tik pasakymas, bet ne klausimo išsprendimas. Ir reiktų naujo romano, kuriame parodytų inteligentą, vedusį bemokslę merginą.

Jau anksčiau buvo pastebėta, kad *Šeimos vėžiuose* Vaižgantas imasi vaizduoti ne pragiedrulius, bet dėmes, šešėlius. Tai būtų lyg iškrypta iš vaižgantiškojo pragiedrulių ieškojimo. Betgi ir čionai autorius nenustoja savo optimistiško tono. Nors Gečius ir nelaimingai sudarė šeimą, nors jis ir nutolo nuo lietuvybės, nors jis priėmė net pravoslaviją, vis dėlto jis nesijautė tenai laimingas; jis jautėsi, kaip palenktas medelis, kurio prigimtis spiria jį atsitiesti, arba kuris perdaug lenkiamas lūžta. Taip ir Gečius pajuto savyje tą galią, kuri skatino jį atlietuvėti ir sugrįžti atgal į katalikybę. Prieš mirdamas jis ir sugrįžo prie to kamieno, iš kurio buvo išėjęs. Sugrįžo paveiktas mokytojo Karazijos ir Petronėlės, kaip Sviestavičius Gintauto. Grįžimas prie savųjų prasidėjo tuo pačiu reiškiniu: meile savo gamtai, Kauno Marvelės slėniui.

Sugrįžo prie savųjų ne tik Gečius, bet ir Zubrickas. Tokiu būdu Vaižgantas ir šiame veikale lieka ištikimas tam savo idealistiniam optimistiniam pasaulėvaizdžiui.

Ir estetiniu atžvilgiu — ten, kur Vaižgantas pasilieka ištikimas savo kūrybiniam pasaulėvaizdžiui, jis stiprus — o jo kūrybinis amplua, matėm, yra vaizduoti žmonių gyvenimo momentus, glaudžiai sutapusius su gamta, ar pačius žmones,

paimtus iš gamtos. Šiame veikale nutolęs nuo gamtos žmogus, jau inteligentas ponas Gečius, lygiai ir mokytojas Karazija yra neryškūs, blankūs tipai, kaip ir Gintautas *Gondingoje*. Kas kita, kada Vaižgantas ima piešti natūros žmogų, su tais bruožais ir tais jausmais, kuriuos jis yra išsinešęs iš gamtos ir kaimo. Dėl to ryškiausi paveikslai ir pavyko ponia Petronėlė ir Ksaveras Normantukas.

Jeigu buvo minėta, kad Ksaverą nuo Klimkos saugojo jo gilus, pirmiausia, suaugimas su savo šeima, tai šitie gamtiniai ir patriarchaliniai ryšiai Vaižganto atvaizduoti su visu primityviu ryškumu. Iš vienos pusės jo gilus suaugimas su gamta — jis tikras girinis lūšiukas. Tuo vienu besiskiriąs, kad jis turi galingą norą žinoti. Tas noras žinoti plėšia jį iš tėviškės. Ir štai kokis masyviškai primityvus vaizdas, kada Ksaveras išgirsta iš tėvo, kad jis turėsiąs keliauti į miestą.

> Ksaveras, tikras girinis lūšiukas, dabar jau gerokai paūgėjęs, jau kone pusvaikis, su didelėm rankom — tikras galingojo Normanto sūnus, net nutirpo, kai tėvai, jau visiems girdint, ėmė per pietus projektuoti jo išvežimą kažin-kur į tolimą miestą! Gerai, jei jis bus panašus į Gardamą ar Tenenius. O jei dar didesnis? Paklysi, nė namų nebeatrasi. Kas kita girioje: už kilometro, už dviejų jis uoste suuodžia, katram šone jo namai. Uogos, grybai, medžių žydėjimas, paukščiai, net ir žalčiai bei gyvatės, kurių reikėjo saugotis, dabar Ksaverui pasirodė tokie savi, tokie geri, net jis pro duris be jokio reikalo išbėgo; ot dar bent kartą kvepteléti girių oro, lyg jau tai būtų buvę paskutinį kartą. Patraukė, pauodė, smeigė žvilgį į mėlyną tolumą ir... pasiilgo kitų kraštų, kur anapus girių, kur viskas netaip, kaip iki šiol buvo. Ksaveras ūmai sugrįžo atgal, dabar jau išpūstom šnervėm, tvirtu, kaip senio Normanto, pasiryžimu.(175)

Ir kada šitam nuo tėviškės nenorinčiam lūšiukui tenka atsiskirti su motina,

> Ksaveras, priėjęs su ja atsisveikinti, nustebo ir pirmą kartą nedrąsus už trijų žingsnių sustojo. Motinos reginys jį sustingino, visados energingos jos akys dabar buvo bereikšmės, gražus, stipras, dar nėmaž nesuraukšlintas smakras buvo atkritęs. Ksaverui nuo to reginio visas vidus susirietė į vieną sunkų kamuolį ir iš ten, jau visai to neketinant, išspaudė biaurų veršio riksmą, kokio jis niekados nebuvo paleidęs; nenusiminė nė galįs taip rikteleti. Tokį šiurpulingą balsą, kurio kitų nervai nepakenčia, teišgirsi iš neramiai užmigusio, kada jį užgula slogutis — balsą lyg ne iš plaučių.(176)

Pagaliau jisai atplėšiamas visai iš tėvų aplinkumos. O žiūrėkite, kaip sunkiai duodasi plėšiamas; kaip sunku atsiskirti. Kai susėdo į vežimą ir persižegnoję pasakė „likite sveikučiai",

> Visi broliai ir sesers bėgte pasileido šalimais, keldami didelį triukšmą. Motina, nesuskubdama su jaunaisiais, knapsėjo, tolėliau atsilikusi, vis žegnodama nutolstančius važiuotus. Ksaveras dairės į lydinčius, kurie visaip jį kankino, paskutinį kartą žaidė su savo mažuoju; visaip jam vaipės, tačiau, matės, ne iš širdies: ir jiems buvo neramu, paleidžiant iš savo akių vieną brolelį, dargi patį mažąjį; jo nebematys troboje bežaidžiant, nei stale bevalgant, nei dirvoje bežiūrinėjant, kai kiti darbą dirba.(177)

Nebūtų prie šito epizodo ilgiau apsistota, jeigu jis nebūtų tokis ryškus ir išgriebtas iš žemaičių patriarchališkos šeimos sietuvos. Jis yra tikras, jis rodo tą patriarchališkos šeimos narių glaudų susigyvenimą. Šiandien tie santykiai nėra tokie glaudūs. Ir juo civilizacija labiau žengia, juo tie gaivališki

ryšiai atsipalaiduoja. Tą faktą buvo jau kur kas prieš Vaižgantą iškėlęs Gončarovas *Oblomove*. Tai labai panašus motinos ir namiškių atsisveikinimas su išleidžiamu mokytis sūnum. Bet Gončarovas parodė ir kitokio, kultūrinto, civilizuoto žmogaus atsisveikinimą: kada Oblomovo draugas Štolcas atsisveikino — tėvas nė užuojautos žodžio netarė, ne tik kad ašaros neišliejo, net nepalaimino. Aplinkiniai stebėjos tokiu kietumu. Tik pajojėjus sūnui kelio galą, tėvas šūktelėjo jį, pribėgo ir... pataisė balno diržą.

Lygiai ryškus Ksaveras ir savo meilės istorijoj su Klimka, nes ir čia reiškės ta pati gamta, o vėl kokia mistiška pati gamta ir joje Ksaveras tą naktį, kada jam teko pasirinkti: visuomeninis darbas ar Klimka. Mokytojo Karazijos įgraudentas perkūnais ir prakeiksmais, nakties tamsoje.

Ksaveras apsidairė. Pažino atsiradęs Žaliakalny, devintoje baterijoje, aukščiausiame Kauno punkte. Atsisėdo. Tamsioje tolumoje, toli — toli, ten už Nemuno upės, kilo kitas toks — pat aukštas krantas. Visas jo šlaitas nusagstytas šimtais elektros žiburių. Namų nesimatė, tik žiburėliai. Jų buvo pribirėjęs ir Nemunas: tik švietė, tik švietė; tai krūvomis, tai pavieniui. Ir nebuvo aišku, kur čia tau dangus, kur žemė, ar žvaigždžių žemė pribirėjo, ar žemė apvirto aukštyn ir lekia į dangų. O šiapus Nemuno, dabar rodės bedugnėje, ramiai ilsėjos tiek jau dešimtų metų nieko nebeveikęs Kaunas ir laukė, kad iš tolimų Žemaičių ateitų čia neveiklos ir taip pat paskęstų toje rusų sudarkytoje negyvėlių jūroje. Miortvoje More. Dvarininkai ir dabar tik įsižiūrėję į Varšuvą. Laimės rinkimus, Kauno jiems nė to tiek nebereikės. Kaunas, tas nemažas ir pavydėtinoje geografiškoje vietoje, liks nepanaudotas Lietuvos krašto kultūrai, lenkų „folwark na północy", o

jo vardo provincija tik „materjal etnograficzny" Lenkijai padidinti.(178)

Ir tokiam fone reiškiasi Ksavero vidaus kančia, kuri baigiasi laimėjimo ašaromis. Ir tada epizodas baigiamas simbolišku Kauno nakties vaizdu:

> Nurimo Ksaveras, bet dar ilgai - ilgai žiūrėjo į tamsią Kauno bedugnę, kur giliame slėnyje, tarpukalnėje buvo lyg žalčių gūšta. Jie raitės — vyniojos aplink žmonių sielas ir darė juos nelaimingus. Visus, ne tą vieną Ksaverą. Bet negi visi taip rezignuoja iš visų savo gyvenimo reikalavimų. Jie trauko nuo savo širdies žaltį po žalčio, mėto šalin ir eina savo pareigas. Buvo pašto piestesnis, kol apšlubo; o apšlubęs, dabar jis — kurpius. Viena pašalinęs, kito griebias. O kaip gi kitaip?
>
> Kokia tad mizerija tasai žmogus, kurs tuojau aukoja visą pasaulį kuriam savo užgaidui, kuriam savo žalčiui pasotinti, o neranda nė vienos priemonės tam vienam žalčiui nutraukti.(179)

Po kelerių metų į tą patį Kauną tokią pat naktį, tik iš kitos pusės, žvelgs ir taip pat simboliškai refleksuos kitas Lietuvos atstovas — Liudas Vasaris...

Belieka tenkintis tais keliais fragmentais iliustravus tezę, kad Vaižgantui geriausiai čia sekės piešti momentai, paimti iš gyvenimo žmogaus arti gamtos.

O daug menkiau iš inteligentinio gyvenimo. Net naivu, kai ima inteligento psichologiją vaizduoti. Antai, Gečius, kai pamilo Marvelės slėnį, juokės net, kad graikų dievai pasirinkę savo buveinę pliką vos kelių sieksnių aukščio Olimpo kalniuką. „Nežinojo, girdi, jie Kauno apylinkių, gražiausio pasaulyje Girstupio slėnio... ar gal jiems nepatogu buvo čia bėginėti ir einamaisiais reikalais kasdien grįžti pas savo grai-

kus. Sutinku, biurui laikyti, teisti gana buvo Olimpo, bet ilsėtis, laime džiaugtis, mylėtis, intriguoti, iš kits kito tyčiotis — nebuvo patogesnės vietos, kaip ties Kaunu".(180)

Arba vėl susitinka Ksaveras ir Klimka, ilgai nesimatę ir Klimkai rengiantis ištekėti:

> Klimka abi ranki ištiesė Ksaverui, ir jų delnai sulipo. Klimkos akys išsiplėtė plačios — plačios lyg būtų į jas atropino lašų įleidę.
>
> — Mažų dienų drauge... — Ji tarė vos girdimu balsu...
>
> — Jaunų dienų ilgesy... — Kaip aidas, pakartojo ir Ksaveras dūsliu balsu.(181)

Tas dialogas sentimentalus, naivus. Tai tik pora pavyzdžių, kaip autoriui nepavyksta realiai atvaizduoti civilizuotinio pasaulio. Dėl to su *Dėdėmis ir dėdienėmis* negali *Šeimos vėžiai* toli gražu susilyginti. Negali su tuo veikalu, nei su ankstesniais susilyginti ir dėl to, kad anuose Vaižgantas stengėsi tik vaizduoti prabėgusį gyvenimą, o šitame jis norėjo ir pamokyti, pabarti. Dėl to šitame veikale taip daug, ir labai daug, publicistikos, taip daug kultūros žinių — vertingų, įdomių, bet nebeletristiškų.

Šiuo veikalu Vaižgantas pailiustravo, kad beletristikos veikalas, skirtas kokiai neliteratūrinei, publicistinei tezei įrodyti, turi pavojaus nebūti meniškas. Pats Vaižgantas, net perdaug nusižemindamas, prisipažįsta: „... na ir parašiau kvazimodo beletristiką; o geriau būtų buvę, kad būčiau straipsniu išsikeikęs, nes ir tai *Š. V.* publicistika, tik praskiesta, kaip ir „*Pragiedruliai*".*(182)*

Lietuvių inteligentų šeimos klausimą Vaižgantas ir anksčiau buvo užkliudęs *Tėvo palikime*. Tame pačiame Vaduvų krašte, pašvenčiuose, ir net iš tarpo tų pačių žmonių, su kuriais susitinka kun. Vizgirda, aptinka naują mezalianso atstovą Konstantą Matjošauską. Lietuvio, prasimušusio į pirk-

lius, visais gabumais apdovanotas sūnus mokėsi Rygoje. Svajojo apie profesoriaus karjerą. Kad ją pagreitintų, vedė aristokratę, nors ir bankrotę Didickaitę. Ir sulig savo vedybomis „jis įžengė į kitą, visai jam svetimą sferą, nėmaž nebepanašią į aną savąją: pirmuoju buvęs, dabar, dar daugiau kvalifikacijų gavęs, pasijuto nustumtas. Ten jis vertinta, kaip asmuo žmogus; čia bevertinama kiltis. Kiltis be jokių kvalifikacijų, be turto, be mokslo, be amato, be mokėjimo gyvenimo kelią prasiskinti nustūmė į užpakalį visu tuo aprūpintą žmogų. Padidėjo reikalai, rados dvejetas vaikučių, — ir aukštų svajonių jaunikaitis, štai, virto darbo ašvieniu; dar blogiau, su sąžine kompromisininku, prasčiokų išnaudotoju, valstybės išnaudotoju, savo padėjimo išnaudotoju".(183) Ir tapo jis tuo šviesuoliu karjeristu, apie kuriuos Vaižgantas buvo kalbėjęs *Vaduvų krašte,* tik nebuvo davęs jų beletristinio vaizdo. Šitas materialistas „buvo griežtai be jokių siekimų, grynai beasmenis valdininkas. Lietuvis — rusas, katalikas — kitatikis, monarchistas — revoliucininkas, ultrapatriotas — ir internacionalas, — jam buvo vis tiek — ‚vsio ryba'. Jis neturėjo jokių įsitikinimų. Jokių idealų, jokių troškimų, jokios neapykantos. Lygiai visus ciniškai ir negailestingai keikė, visus plėšė, kas tik pakliuvo. Tad carizmui ir buvo kaip tik tas „nekenksmingojo krypsnio" (niezlovrednogo napravlenija), ir generalgubernatoriai jį brangino".(184)

Taip niekais nuėjo ir jo brolio Petro vedybos. Tačiau ir šitokių žmonių Vaižgantas neprapuldo. Konstantą Matjošauską bent prieš mirtį sugrąžina į lietuviškąją ir demokratiškąją visuomenę.

Pati Matjošausko prigimtis palenkė jį į savo vežėją valstietį, kariuomenės duoną pažinusį Kiprą Kindūrį, artėjančių 1905 metų revoliucionierių. Ir Matjošauskas iš naujo atgimsta, slaugomas brolio dukters, lietuvės susipratėlės, sudemokratėjusios Sabinos, Kipro kalbinamas ir vežiojamas

po pašvenčius tuo puikiai padarytu ir Vaižganto artistiškai aprašytu vežimu. Savo širdim jis vėl palinko į tąjį tautos kelmą, valstiečius Kiprą ir Sabiną. Gerieji prigimties pradai atsitiesė, pakaitinti širdžių saulės. Gyvenimo pabaigoje su jais važiuoja į tėviškę; užsuka į bažnytėlę; susitaiko su Dievu, kurio seniai jau nepažinojo. Pagaliau užsuka į kapus savo tėvelių aplankyti. Ir tenai pajuto tą pat, ką jautė Krėvės Vainorus: „Kad gi tų grabų visai nesama tokių nebylių ir šaltų... Jų gi turima ypatinga tylos kalba. Kastantas dabar tą kalbą suprato, ta kalba pasijuto mokąs kalbėti ir bekalbąs, kaip kalbamasi nakties tamsoje per dieną. Nieko nematai, nė nežiūri, o kalbies, ir tau ramu.

Jei naktį kapuose bijoma, tai vis tik dėl to, kad per aiškiai vaizduojamasi, jog kapai toli gražu ne negyvi, jog jie gyvena savotišku gyvenimu, tik reikia tinkamos valandos, kad visa tai suprastumei".(185)

Ir iš naujo pagautas paralyžiaus tas sūnus palaidūnas, sugrįžęs prie motinos žemės ir šeimos visuomenės, palikęs jai atsiteisti savo kapitalu, palikęs testamentą — iškeliavo, kaip iškeliaus paskui Gečius.

Smulkioji beletristika

Ar jau medžiai sprogsta: Lemties palaužtasis. — *Išgama:* Šeimos nusmelktasis. — *Žemaičių Robinzonas:* Aplinkumos laužiamieji. — Atsiminimai ir kelionės: Gamtinės lyrikos entuziazmas; asmeninio likimo juokas pro ašaras.

To bendro Vaižganto pasaulėvaizdžio skeveldros nuotrupos yra smulkieji pasakojimai — apysakaitės ir vaizdeliai, parašyti šiuo pačiu laiko tarpu. Visi jie yra giliai autobiografiški ir lietuviški. Visi jie seka tą patį nelaisvosios Lietuvos laikotarpį. Daugelyje jų pasitaiko tos pačios idėjos. Tačiau jos gauna naujus pavidalus ir papildo Lietuvos kultūrinės praeities portretų galeriją. Kai kurie tų portretų nušviesti naujesnėmis spalvomis, kurios, matyt, buvo artimesnės Vaižgantui paskutiniais metais.

Pažymėtini pirmiausia dviejų žmonių portretai: vieno, kuris iš prigimties rodė tam tikrus gabumus; tuos gabumus aplinkuma ugdė stiprino. Bet ugdė perdaug intensyviai, ir žmogaus jėgos išseko — jį pakirto mirtis, nesuspėjusį svajonių realizuoti. Tai Kaziukas, paskiau Kazimieras pasakojime *Ar jau medžiai sprogsta.* Antras portretas žmogaus, kuris iš prigimties taip pat rodo tam tikrų gabumų, bet juos aplinkuma slopina, žudo, nustelbia, kaip medelį pavėsis, ir jis išauga kreivas. Tai Feliksas *Išgamos* pasakojime.

Abudu simpatiški, abudu įdomūs, abudu dinamiškai sukonstruoti. Dinamiškam portrete paprastai arba pasakote pasakojamas charakterio kitimas, arba vaizduote vaizduojamas. Vaižgantui pavyksta geriausiai tenai, kur jis vaizduoja. Dėl to ir pirmojo pasakojimo *Ar jau medžiai sprogsta* pirmasis, pradinis Kaziuko aplinkos vaizdas yra toks reljefingas — kada „vaikiūkščiai vienas po kito ilgai, atsargiai girgždina parūdijusią durų rankeną, ilgai veria seklyčios duris, ir pravėrę, greit-griet, stypčiodami, kad nedelstų, bėga į kurį šalutinį, kur jiems nėra jokio reikalo, ir taip pat grįžta atgal, šelmiškai dairydamiesi į mokslo vyrą, bet nieko jam nesakydami".(186)

Paskiau matai Kaziuką netekus tėvo, matai jį einant šeimininko pareigas — sunkiai su brangiomis pamokomis (nevykus dobilų sėja), bet atkakliai ir autoritetui vadovaujant. Matai jį bręstantį, užsimojantį melioracijai, vienkiemiams. Bet vis tai pasakojama, ne vaizduojama. Ir čionai autorius skaitytojo vaizduotės nepagauna. Tik į galą vėl prašneka vaizdais. Kada Kazimieras persidirbęs susirgo džiova, jį ligino dėdė kunigas. Bet veltui dėdė kunigas nuo ligonio slėpė visą beviltišką padėtį. Su pavasariu ligonis silpo.

Ir šitą momentą, tą žmogaus ir gamtos kontrastą, žmogaus, kuris pasitraukia iš gyvenimo ir gamtos, kuri sujudina visas gyvybės sultis, — Vaižgantas gražiai pastebėjo:

> — Kaziuk, žiūrėk, — sako dėdė, — jau pirmuosius žolynus aptikau atakaitoje. Domisi saulutės, nekantrauja ir kalas iš po velėnų, nors ryto šalnos juos nugnaibo...
>
> — O lapai ar jau sprogsta?... — paklausė balsu...(187)

Lapų sprogimas — tai džiovininko paskutinės dienos. Ir tos dėdės džiaugsmo žinios — nūn abiem pavirsta karčiomis tikrenybės tiesomis. Bet kokis tą paskutinį momentą Kaziu-

kas pasirodo herojiškas: jis prisipažįsta rūpinęsis namais, slėpęs savo skausmą tik apsimesdamas, kad dėdės nevargintų. Ir skaudžios tiesos akivaizdoje dėdė ir brolėnas atsisveikina giliai krikščioniškai: dar susitiksią, dar pasimatysią; nebuvo net ašarų. Nors giliai elegiškas, bet aukštojo optimizmo kupinas paveikslas.

Šitas portretas išėjo tokis lyriškas ir tokis jausmingas, nes tas Kaziukas realiai buvo artimas pačiam autoriui. Tai jo tikras brolėnas, kurį labai mylėjo ir kuris lygiai taip atsiskyrė 1913 m., kaip matyti iš Vaižganto ir jo sesers Severijos Mėginienės laiškų.(188)

Jau mažiau emocijos, daugiau objektyvaus vaizdavimo, portrete — *Išgamos* apysakaitėje. Tai portretas žmogaus, kuris turi tam tikrų gabumų ir siekimų, bet juos aplinkuma užgniaužia. Nustelbia kaip medelį. Jis išauga kreivas, pradeda tėvų neklausyti, gerti, vaginėti ir žūva bastūno arkliavagio mirtimi. Jį išgriebė Vaižgantas iš lietuviško kaimo sietuvos, kur daug talentų pranyksta. Įsižiūrėkime bent į jo portretą, kiek jis ryškus, kiek gyvas.

Tas *išgama* atsirado Pečiūros šeimoje. Jis vienas išsigimė kitoks nei visi. Tai Peleksas:

> Peleksas buvo irgi nebiaurus pažiūrėti vyrukas... tik kažinkoks ištekinis; laibas, kaip tankyje augąs medžliepėlis. Juodaplaukis ir labai gražių, žydrių, kaip dangus, akių. Jų gražumo tačiau niekas nematė, nei patys tėvai, nei broliai, ką jau besakyti apie svetimus. Peleksas niekados nežiūrėjo į žmogų, tik vis žemyn, sau į kojas, lyg tyčia būtų saugojęs tą savo akių brangybę. Net drauge susėdę ankštame būryje jis tarė atsako žodžius (pats retai teklausė) savo apinasriui, liuikai, drožiniui; tam, ką tuo laiku laikė savo rankose, o ne tam, kas kalbino.
>
> Niekas nematė Pelikso su vaikais žaidžiant, po šil-

kinę pievą su jais lakstant, kūlio virstant, ar kitokius vaikiškus šposus krečiant.(189)

Ir vienas vienintelis jo darbas — nakties joti: jis arkliaganis; jis atsiskyrėlis ir nuo kitų arkliaganių.

Visi jautė, kad Peleksas ne toks kaip visi, visai svetimas. „Nei dabartis, nei ateitis jam visai nerūpėjo: nei ką pats veiks vyru išaugęs, nei kaip versis jo broliai ir sesers. Nemakliavojo, nekytravojo, tik gyveno, ne žvake degdamas, tik įskelta pentim smilkdamas... Ot, išgama, ir tiek".(190)

Šitas išgama turėjo savą gyvenimą, kaip Mykoliukas. Tas jo vidaus pasaulis prasimuštų pro jo akis, bet jų niekam nerodė. Tik rytmety, saulėteky, autorius pamatė Pelekso akis, kai jis

> plačiom akim dairės po apylinkę, kur-ne-kur ilgėliau jas sulaikydamas. Aš pirmą kartą pamačiau, kokias gražias jis turi, kokios jos žydros. Tom akim jis dabar žiūrėjo stačiai į mane, stačiai į gražią gamtą. Ir buvo tose akyse daug džiaugsmo ir kažinkokio pasiilgimo.
>
> Dar labiau nustebau, kad Pelekso ir kalbaus būta.
>
> — Juzuk, ar tu norėtumei dabar nueiti per visas balas, ten ant-pat aukščiausio slėnio kriaušiaus ir iš ten pažiūrėti, kaip saulelė teka?
>
> — Ne. O kas ten būtų gera?
>
> — O aš norėčiau. Paskui nuo tos aukštumos per kitas balas, antai, tol-tol ano kalnelio...
>
> — O kas ten gera? — Vėl paklausiau.
>
> — Kad tol. Ir dar toliau. Eit, eit, labai tol, vienai — vienam, gražiais, sausais vieškeliais arba dar geriau — ne vieškeliais, bet kalneliais, pievelėmis, paupiais...
>
> — O ko gi?
>
> Na — Taip sau. Be rūpesčio, be bailės, kad tave kas seka... Aš taip ir padarysiu susimislijęs...(191)

Jo dvasia, romantiškoji ilgesio dvasia, kaip Aleksio, aiškiai veržėsi į platumas, bet tėvas jam skyrė tą vieną darbą — arklius nakties joti. Ir toje atmosferoje, tame vienodume Peleksas pradėjo merdėti. Jis mėgino bent sau pypkės apačią nusikliedinti. Bet kad tėvas ir tą sudaužė ir lazdele vis dažniau Peleksą tvojo, Peleksas tą dieną nebebėgo iš po tėvo rankos, bet „visai sustingusiu veidu, dabar didelėm akim, mušamas įtemptai žiūrėjo į žvėriškai piktą tėvą ir nė nekrust. Buvo baisu jausti tą kankinamojo žvilgsnį, ir tėvas tai pajuto. Nusispiovė, paleido perkūną ir skubotai parėjo namo".(192)

Šiuo momentu Peleksas lūžo. Jo dvasia lūžo. Jis „nebežiūrėjo į žmones, nieko neveikė, tik gulo, apsiklodamas vieną galvą, lyg susiimdamas ją, ir miegojo — miegojo dieną ir naktį. Ar tik apsimetė miegąs, nes į svietą žiūrėti jam neberūpėjo". Tas vienas miegojimas turėjo užspausti jo širdies pasiilgimą veržtis į tolimą, platųjį pasaulį. Bet tai būtų prigimties nuslopinimas. Jos nuslopinti nepajėgė. Tik ji pakrypo negeistina linkme. Greitai visi pastebėjo, kad Peleksas pradėjo gerti, tėvui pradėjo daiktai žūti. Sučiupo kartą žydą, kuris išdavė Peleksą. Ir štai paskutinė baisioji to sugadintojo, sulaužytojo vaikino dramos scena:

> Pečiūra užte-parūžė namo su visais vyrais ir, jiems padedant, ėmė ruošti vagių inkviziciją, negailestingą mušimą. Įsinešė vadeles, pavalkus, lentą, lazdų. Peleksas užkrosny sėdėjo baltas, kaip drobė. Niekas jo neužjautė. Nė savoji motutė.
>
> — Na, imkit jį! — Riktelėjo Pečiūra, ir du vyrai nusitvėrė Pelekso.
>
> Peleksas nesitraukė. Tik baisiom akim apsidairęs, perspėjo kaimynus:
>
> — Jei manote mušti, tai jau ir užmuškite. Kitaip aš jums nedovanosiu. Pirma tėvą jo paties gryčioje iškepsiu, paskui ir jus. Tėvai, aš vogiau, tau keršydamas. Aš

> sumaniau tau blogą daryti už blogą. Aš per visą amžių buvau tavo kankinys. O vagis... Jei norite, tai jūs visi vagys, ir tu, ir tu, ir tu ir jūsų sūnūs. Pakratykit žydą, ten daugiau ko rasit... Nuo ko gi pradėsit jūs, žvėrys...
>
> Tėvas pasiuto nuo tų žodžių. Pasiuto ir kaimynai. Peleksą prilupė, bet jau be kankinimų ir daugiau jo nebematė. Peleksas dingo, palikdamas kaimą nematytoj baimėj.(193)

Toks šiurpus finalas, kad net nebežinia, kaip jis įsiderintų į Vaižganto giedrą kosmą. Bent Vaižgantas jo neįderina, neparodo, kad ir toks reikalingas. Jis net asocijuoja ibseniškus herojus, kurie, save susiradę, sau žmonėmis tapę, eina savo paskyrimo keliu, nieko nepaisydami, arba žūsta. Bet ir žūdami yra jie galingi jau tuo, kad žuvo savo aš išlaikydami.

Tik, deja, pažymėtina, kad šitas portretas nėra taip nuosekliai išbaigtas, kaip patys to portreto rėmai — fonas. O tas fonas — tai paties Vaižganto remisiscencijos apie savo pirmąją naktigonę. Jos dar sykį parodė, kad Vaižgantas ten stiprus, kur jis piešia autobiografinius seniai išgyventus momentus.

Tą pačią temą — kaip didesniems užsimojimams aplinkuma pakerta sparnus, nubloškia į pažemes, ir jie tik vegetuoja, negalėdami savo vidaus paskyrimo atlikti — tą temą Vaižgantas gvildo ir *Žemaičių Robinzono* apysakoj. Nors ne taip kūrybiškai kaip *Dėdėse ir dėdienėse* ar *Pragiedruliuose*. Vaižgantas čia kuria naujų žmonių paveikslus. Pradedant nuo pačių kraštutinių liaudies žmonių ir einant iki šviesuomenės atstovų, kiekvienas turi savo gyvenimo paskirtį. Jos reikalauja pati žmogaus prigimtis. Liaudies žmoguje kartais pasireiškia tas vienas vitalinis siekimas — išlaikyti ir toliau plėsti savo žmogiškąją rūšį. Inteligentuose pasireiškia aukštesnių siekimų. Dėl to jie susiduria su didesnėmis kliūtimis, jų ir konfliktai didesni, ir likimas komplikuotesnis.

Ir kuria Vaižgantas paveikslą Ontės Kramiliauskio, to Kramiliauskio, to kaimo Herkuleso, kvailoko, geraširdžio, fizinio milžino, kuris ir savo būsimą žmoną temoka vertinti tik fizinės jėgos apstumu:

> — Je, penkis pundus, veizdėkis, bus besverianti — smagi mergė. Kad duot per ausį, nelabai atlaikyčiau nevirtęs.(194)

Ir jo gyvenimo tikslas, laimė — sukurti šeimą ir ją išlaikyti. Jam sekės.

Tokio tikslo ir malonumo nebuvo lemta kaimiečiams seneliams Vaurams. Patys vaikų neturėdami, bet gyvenimo tikslo privalydami, ėmėsi bent išauginti savo krikštasūnį Vincą Kaniavaitį. Ir koki jie idiliškai nuoširdūs, kada abudu, rankomis susikibę, eina per laukus krikštasūnio aplankyti, kada paskui tupinėja prie Kaniavaičio statomų trobų. Toliau Vaižgantas rodo, kaip šie žmonės gyvenimo tikslo netenka keliomis peripetijomis. Kai jų Kaniavaitis vedė — seneliai pasijuto nebereikalingi. Bet jiems atsirado nauja paskirtis — klebonas pakvietė juos rūpintis bažnyčios varpų fondu. Ir vėl į naują darbą sudėjo savo širdis ir pinigus: tapo bažnyčios ir Dievo žmonėmis. Kada Kaniavaitis su klebonu susikivirčijo, ir seniams nutrūko ryšiai su klebonu, o paskui ir su bažnyčia. Tik namie suko ražančių. Nebeturėdami daugiau tikslo gyventi, kaip tas Krėvės Lapinas, abudu bemaž sykiu mirė.

Neturėdamas tikslo gyventi žmogus aiškiai genda. Šiurpiausia tokio betikslio istorija yra kunigo altaristos likimas. Jis pavirto alkoholiku. Bet atėjo gera valanda jo gyvenime: mirdamas klebonas tarp kitų ir jam uždėjo pareigą rūpintis nauja bažnyčia. Atgijo senelis. Prisiekė nebegersiąs. Tesėjo priesaiką, tik dažnai ieškojo stiprybės prie velionies kapo. Kada naujas klebonas supynė intrigas, ir altarista buvo suspenduotas, jis galutinai nebepataisomai atgulė į alkoholį.

Kaip *Pragiedrulių* Gustis, kuriam niekas rankos nebuvo padavęs.

Daugiausia užsimojimų rodė ir į juos veržėsi Vincas Kaniavaitis, tas pusiau gamtos, pusiau civilizacijos žmogus, kaip Napalys. Jis gavo geriausias gamtines, kūno ir dvasios galias. Morališkai sveikas, pasaulėjautoje išlikęs tokis primityviai animistiškas žmogus, kad net ugnelė jam kažkokią mistiką sukeldavo. Miške bedirbant, ugnelė „visad ruseno nuo pradžios darbo iki pat pabaigos, ir tapo jiems senoviškai šventa, neatskiriama jų buities dalis... Drauge su šakaliais ir skujomis į ugnį metė savo nuovargį, savo bailę, net savo sielvartus... O tu, įbedęs akis į gaivalą, užsitaisai sielą tuo nauju, kas iš pelenų atgyja".(195) Bet iš antrosios pusės Kaniavaitį palietė ir kultūra. Gausi lektūra sustiprino jo gaivalinį veržimąsi į naujus gyvenimo planus. „Vinco protas, širdis, vaizduotė veržės į platybes, ir jis laiku pasijuto reiksią jam kažko daug nudirbti". Tas pats mokslas davė kryptis jo gaivaliniam veržimuisi. Vaižgantas demonstruoja, kaip Kaniavaitis keitė savo gyvenimo tikslus, bet niekados nenustojo į juos veržęsis, o kada sustojo, kada jo gyvenimas nėjo kalnų upeliu, o pavirto tik ramia kūdra, — tada Kaniavaitis gedo: leidosi į tą patį alkoholį. Pirmasis jų gyvenimo siekimas — atstatyti ūkį, atstatyti, kaip rodė mokslas, gyvenimo pavyzdys. Atstatęs, laiką vaišingai su kunigais ir kitais svečiais leisdamas, ėmė girkšnoti. Kada mirdamas klebonas davė jam naują siekimą — rūpintis bažnyčios statyba, Kaniavaitis iš naujo atgijo. Kada su klebonu kilo konfliktas — vėl degtinė. Nuo jos atbaido draugo, suspenduoto altaristo, šiurpus finalas. Puolasi mokyklos steigti, bylinėjasi su valdžia dėl tos mokyklos, darosi mokslininku skaitydamas per dienas. Kada išrenka jį viršaičiu — jo reformos vėl susiduria su valdžios varžtais. Ir Kaniavaitis pasiduoda aplinkumos žadinamam alkoholizmui. Kad ir alkoholikas, dar įrašydina pirmąjį valsčiaus nutarimą lietuviškai. Kas toliau su juo dėjos, Vaiž-

gantas nutraukia. Tepastebi: „Kaimo buitis liūnas — jį teperbrenda nenuklimpdami lengvesnieji“, toki, sakytum, kaip Ontė.

Vincas Kaniavaitis įdomus ir kitu atžvilgiu — tai pirmasis, rodos, paveikslas, kaip Lietuvoje atsirado viena dalis vadinamųjų cicilikų — iš konflikto su klebonu. Kaniavaitis pavirto ciciliku. O buvo tas Kaniavaitis bažnyčios maršelga, ciciliko vardą gavo susikirtęs su klebonu. Ir iš tikrųjų Kaniavaitis pradėjo rečiau į bažnyčią lankytis. Bažnyčia jam pasidarė tik oficiali. Jam buvo mielesni kapai, kur gulėjo jo buvęs klebonas, pavedęs jam bažnyčios statybą.

Šioje apysakoje užgriebtas kunigų gyvenimas visai kitoks nei *Pragiedruliuose*. Čia iškyla tie senosios kartos kunigai, kurie buvo svetimi ir lietuviškam ir demokratiškam judėjimui, o kaip toki kunigai atsirado, pasakoja fragmentiškam kūrinėly *Nuo aukšto žirgo nukritus*.

Šalia *Išgamos, Ar jau medžiai sprogsta, Žemaičių Robinzono,* kuris paskui buvo pavadintas tiesiog *Iš kaimo būties,* šiuo laikotarpiu Vaižgantas davė dar smulkesnių kūrybos skeveldrėlių. Tai jo 1. vaizdeliai — atsiminimai, 2. kelionių aprašymai, 3. feljetonai. Atsiminimų randam X tome, dalį dar neišleistam XVIII t. Kelionių aprašymų XVII t. (Prancūzijoj ir Italijoj) ir šiek tiek XVIII t. Feljetonų daugiausiai yra sudėjęs į XV t. bendru *Kultūros vaizdų* vardu.

Vaizdeliuose, aprašymuose, feljetonuose nevienodai esama kūrybos. Daugiausia, kaip ir galima tikėtis, vaizdeliuose atsiminimuose.

Atsiminimuose Vaižgantas pasakoja mokyklos įvykius, charakterizuoja mokinius ir mokytojus. Kultūros istorijos atžvilgiu tie vaizdeliai rodo, kokių auklėtojų rankose mūsų ano meto jaunuomenė augo. O kūrybiškumo atžvilgiu rodo sugebėjimą žmones charakterizuoti su Vaižgantui įprastu griežtumu, reljefingumu. Tačiau ir juose, kaip didesniuose pasakojimuose, nėra tos vaižgantiškos giedrios dvasios,

kokios buvo aukštaičių vaizdeliuose. Čia pajunti grotesko, šaržo (geriausia „me-me-me"). Po giedro humoro trykštelėjo karstelėjanti panieka, širdies stoka.

Bet kada Vaižgantas imasi rašyti atsiminimus iš savo dar ankstesnio gyvenimo, vaiko dienų, kurios artimai sutapusios su gamta, vėl pajunti tą pačią ankstyvesniojo Vaižganto dvasią — tą patį džiaugsmą gamta, kurioj pilna gyvybės, gyvenimo. Tik dabar Vaižgantas dar didesnis žodžio menininkas tai dvasiai išreikšti. Ir maža yra nuotaikingesnių ir grakštesnių tos rūšies vaizdelių kaip *Mūsų tetirvinas*. Jame pasakojama, kaip pavasarį, bundant gyvybei, ir maži ir seni laukė parlekiant tetirvino. Štai tik vienas to tetirvino laukimo nuotaikos momentas:

> Visur bringsta norai gyventi ir žydėti. Viskas gyva išsitempia; jauti, kad sprogs ir duos ko nauja. Jau ir duoda: kasdien ūkio šventė. Čia gėriukai gema, čia veršiukai; čia kumeliukas, čia žąsiukai. Tuščias buvęs gyvenimas žiemą — dabar darosi net pernelyg pilnas; jie liete liejas per briaunas ir pripildo gamtą.
>
> — Kada gi, motut, bepradės tetirvinas bubinuoti?
>
> — Kada Dievulis jam palieps patelę vesti. Tada pačiame saulėteky jis pats sau gros ir šoks.
>
> — Ki-ki-ki!
>
> — Ko gi krizeni?
>
> — Kaip gėręs Motjukas.
>
> — Ka-ka-ka! Panašu. Tu pastabus.
>
> Pusryčiuose kitą dieną dėdė smarkiau tarkštelėjo durų klinge, ūmiau jas atsidarė ir per slenkstį žengė ne tiesiai, kai visados, tiksliai kojas perstatinėdamas, bet ratilus jomis iš abipus išbrėždamas. Jam kažkas iš vidaus šnerves pūtė ir akis blizgino.
>
> — Negirdėjote? Mūsų tetirvinas jau pasveikino tekančią saulę.

Man trykštelėjo ašaros. Aš pramiegojau ir tetirvino bubinuojant neišgirdau.

— Motinyte baltoji geroji, pažadink mane rytoj kuo anksčiausia tetirvino bubinuojant pasiklausytų!... Aš sirgsiu mirsiu neišgirdęs...(196)

Bet teterviną rusas mokytojas nušovė. Kokia nuotaika pagauna mažąjį ir tėvą tada, ir kaip ji stipriai išreikšta!

Su gamta sutapę epizodai imponuoja ir dabartiniuose Vaižganto Kelionių aprašymuose. Tačiau ir Vaižgantas negali gamtos atskirti nuo savęs. Jis duoda ne tiesioginį gamtos peizažą, tapydamas brūkšnį po brūkšnio, spalvą dėdamas prie spalvos. Jis išsako tą įspūdį, kurį jam gamta yra padariusi. Dėl to gamtos epizodai skaitytojui matyti tik pro paties autoriaus pergyvenimus. Vadinas, ne objektyvūs, bet subjektyvūs. O tas įspūdis labai stiprus, net jaučiasi autorius negalįs jo išsakyti (XVII. 224). Vis dėlto toki subjektyvūs gamtos vaizdai yra vieni iš gražiausių tų kelionės aprašymų. Tik prisimintina audra kalnuose, kai „visa tarpukalnė, nuo pado ligi kalnų viršūnių buvo pilna ugnies. Uolos iš abiejų pusių saulėmis švietė. Viršūnėse joninių laužai degė. Visados rami didžiulio ežero plokštė... virė kaip katile tirpytas sidabras“... kada pačiam žūti būtų nebaisu, „nes tas tavo žuvimas toks menkniekis šitokioje iškilmėje“.(197)

Bet ir gamtos aprašymuose niekur nėra tiekos entuziazmo, vaižgantiško lyrizmo, kaip Lietuvos gamtos aprašymuose. Bent pasistebėtina aprašytais Nemajūnais („Vieną dieną Nemajūnuose“ *V. Gyvulėliai*, 12 p.). Čia tiek entuziazmo, mistikos, pagarbos gamtai, kad Vaižgantas net sušunka:

Povilai, tuojau nusiaukime pušnis, nes vieta, kur atsiradome, šventa yra; nuštilkime plepėję pašalines istorijas, nes mane slėgia šventyklos kilnumas... —

Vakare jis džiaugiasi ir zyziančiu uodu, o rytą...

> Trumputė pavasario nakties tyla ūmai ir visai netikėtai praplyšta; ligi tik švisteli patys pirmieji aušros spinduliai; ne, ligi tik praskysta dar visai neznaimiai nakties tamsa, gamtos vargonai paleidžia visą akordą, lyg atlydėdami iš už horizonto pačią Aušrą — gražuolę, Saulę maitintojėlę. Nugi mano nebežinota, kad Lietuvoje tiek daug giedančių paukštelių. Dievuli tėveli, kas čia darosi anksti rytą! Pro atvirą langą įsirito banga balsų; mėginau suskaityti, keleriopų. Vienas, du trys... dešimts. O kas ten suskaitys choro chaose, kiek ten asmenų gieda tuo pačiu ir ne tuo pačiu balsu! Čiulba, kliauga, čirena, čirškia, švilpia, tiriliuoja, juokias ar verkia; o viską tiek aistringai, tokiuo atsidėjimu, iš tokio širdies pilnumo, kaip tik patį Aukščiausiąjį liaupsint. Lyg kas po pat langu būtų pastatęs ar medžius prikabinėjęs narvelių, pilnų giesmininkų.
>
> Ne, ne taip: rodės lyg palangėje medyje kabėtų maišas, pilnas paukštyčių, trukšmaujančių, černskančių, kaip ūžia trukšmauja į sietą pagautas bičių spiečius, ar giesmininkų parodoje, kur jų šimtas sukabinėta sienoje nuo žemės iki lubų.(198)

Tai tokia pat lyrika retorika, kaip Krymo kelionės vaizduose. Tik čionai daugiau spontaniško nuoširdumo ir meistriškumo.

Jeigu cituotuose vaizduose Vaižgantas buvo pasirodęs su entuziastine lyrika, tai ten, kur jis liečia savo paties gyvenimą, asmeninį gyvenimą, jis moka prisunkti humoristinės lyrikos. Juokas iš savęs, juokas pro ašaras, juokas iš visuomenininko likimo niekur nėra Vaižganto kūryboje prasiveržęs su tokiu subtilumu kaip 1930 m. jo parašytame *Tas trečiasis*. Didysis visuomenininkas Vaižgantas pajuto, kad jis atitrūkstąs nuo visuomenės gyvenimo:

Jį baigia visi užmiršti, ir jis baigia visa užmiršti. Nė tiek literatūros trupiniai neberūpi. Aš tik stebiuos, kad apie tokius niekus kitkart ištisus tomus esu prirašęs. Tuštybių tuštybės; viskas pasauly tuščia ir neverta, kad ko domėtumeis. Be vieno — to trečio.(199)

O tas trečias tai mažutė gamtos nuotrupa — kanariukas. Jis ir sudarąs visą pensininko rašytojo džiaugsmą. Namų būtis, politika, visuomenė traukės traukės tolyn ir visai išnyko horizonte. Tas trečiasis beliko.

Ir pasikeitė mūsų (mano ir ministerės) gyvenimas, geran: jis vėl pilnas. Mes, nors aš nemigęs, ji persimiegojusi, nebe pikti. Kai susitinkame kuriame slenkstyje, pirmas mūsų žodis apie tą mažą mūsų rėksniuką: ar turi ko gerti, ko valgyti.

Ir atsirado tarp mūsų kažkas trečia; fokusas, į kurį visi mūsų sielvartai ėmė krypti. Vienas antram mudu nebereikalingi: mudu — trečiam. Ir iš viso mudu niekam nebereikalingi; nebent paukščiukui palesinti. Ir klausomės katras iš savo kertės, kaip tas trečias žaidžia ir visu tuo — įprasmina mūsų gyvenimą.(200)

Šitas rašinys jau vidurys tarp Vaižganto vaizdelių ir feljetonų, kurie dabar atstoja alegorijas. Feljetonų jis parašė apsčiai. Jų randam vienu bendru vardu *Kultūros vaizdai* XV t. Tačiau kūrybos juose maža. Daug žodžių žaismo, iš dalies net trivialaus. Feljetone, lygiai kaip ir publicistikoj, Vaižganto kūryba reiškias stiliuje. Pats Vaižgantas savo feljetono nevertino.(201)

Peržvelgtieji žmonių portretai ir gamtos vaizdai rodo kiek pakitusią Vaižganto nuotaiką. Tiesa, personažai tebėra savotiški pragiedruliai arba šešėliai. Tik anuos ankstesniuosius pragiedrulius slopino svetimasis režimas. Čionai jau nustelbia savųjų aplinkuma, tie šešėliai. Pablėsęs net anas

Vaižganto optimizmas. Suabejoji ir pačių vaizduojamų reiškinių tikslingumu bendroje kosmo tvarkoje. Bent pats autorius jau neberodo, kad reikia ir tų šešėlių, kurie slopina ir tramdo asmenybei pasireikšti, O ir formos atžvilgiu mažiau to spontaniško vaizdavimo, daugiau pasakojimo, nors formos priemonės tos pačios.

Iš antros pusės nepaprastas susižavėjimas gamta. Lyg, rodos, Vaižgantas būtų bėgte į gamtą pabėgęs ir ja viena jau, nebe žmonėmis, ėmęs džiaugtis.

Vaižgantas yra pradėjęs jausti, kad jis pats lyg nebetenka prasmės gyventi, kad jis pats lyg pradeda atitrūkti nuo visuomenės, kuriai visą gyvenimą dirbo. Bet ir jis be gyvenimo prasmės negali pabūti. Jis susikoncentruoja tada į save, į gamtą ir į religiją. Dėl to ir galėjo atsirasti šiuo laiko tarpu tiekos žmonių, gyvenančių kokiu nors tikslu, siekimais.

Ir pats Vaižgantas, kaip jo Vaurai, stengėsi dėtis į tą darbą, kuris jo karaliui visuomenei būtų naudingas, kaip Mykoliukas jautėsi, atlikęs jam skirtąjį tikslą, ir kaip Mykoliukui beliko jam intymauti su pačiu Dievu. Kai buvo rengiamasi Vaižganto sukaktuvėms, jis kun. Dambrauskui suminėjo, kas apie jį žada parašyti, ir pridėjo: „Tesižinai. O mes kukliai bez tresku paminėsime bažnyčioje — tikrąją dieną".(202)

VISUMA

Vaižganto dailiosios kūrybos faktus esame pasekę. Ne visus ir ne visapusiškai juos nagrinėjom. Užtekdavo kartais į literatūros veikalą pažvelgti tik iš vienos pusės, iš tos, kurioje tikėjaisi naujo kūrybos aspekto. Ne visada ir analizė tekdavo vesti iki galo. Ir be to aiškėdavo tolimesni kūrybos bruožai. Ak dėl to, greičiausiai, ir sakoma, jog nereikia visos statinės išragauti, kad pajustum vyno skonį.

Iš visų analitinių eskizų peršasi išvada, kad Vaižganto kūrybos evoliucijoj nejausti zigzagų. Nuo pat pirmųjų raštų eina nuosekli linija, čia truputį palinkdama, čia storėdama - plonėdama, žiūrint kokios aplinkybės, bet niekur nelūždama. Per visus raštus pasireiškė tas pats Vaižgantas, tik viename kūrinyje daugiau atsispindi vienas jo minčių, jausmų aspektas, kitame pasireiškia ir kitokis. Dėl to analizės gale praverčia visus rezultatus suimti ir nurodyti sintetišką visos Vaižganto kūrybos vaizdą, visumą, kurioj pamatytum autoriaus savitą veidą.

Rašytojo savitumas reiškiasi įvairiose srityse. Pirmiausia jau tuo gyvenimu, kuris jį domina, ir tomis idėjomis bei jausmais, kuriais pastebėtąjį gyvenimą apgaubia ir padaro kūrybos pasaulėvaizdį. Savitas gali būti rašytojo talentas, kuris daug pareina nuo jo psichikos struktūros. Savitas rašytojas žodžio priemonėmis, kuriomis išreiškia pasaulėvaizdį. Pagaliau susekus savitąjį kūrybos charakterį, reikia surasti vietą rašytojo kūrybai visos tautos literatūros eigoje.

Kūrybos pasaulėvaizdžio pradmenys

Kosmiškumas Vaižganto pasaulėvaizdyje. — Kosminis tikslingumas. — Kosmo dinamika ir jos šaltinis: Saulės mistika. — Kosmo dalyviai: Gamta, Tauta, Žmogus. — Jų individuališkumas bei organiškumas. — Galutinė kosmo prasmė. — Vaižganto pasaulėvaizdžio šviesumas bei epiškumas.

Vaižgantas pasakoja Lietuvos gyvenimą. Iš jo ima temas, peizažus, žmones. Iš to neilgo, bet audringo tautinių ir socialinių kovų laikotarpio. Tautinių kovų, kurios prasidėjo kovomis dėl spaudos laisvės ir baigėsi kovomis dėl valstybinės laisvės. Socialinių kovų, kurių pradžioje rodėsi baudžiavos institucija, baudžiavos griuvimas ir pabaigoje vaidenos žemės reforma. Tautinės kovos neatidalijamai susijusios su socialinėmis. Dėl to ir Vaižgantas rodo, kaip kinta socialinių luomų būvis, bet sykiu ir koki socialinių luomų santykiai yra su tautinėmis aspiracijomis. Tautinės aspiracijos yra gairės, pagal kurias Vaižgantas pasirenka iš įvairių socialinių luomų ir etnografinių sričių savo personažų daugumą ir plėtoja tų personažų istorijas. Tie žmonės yra daugiau ar mažiau nuo tautinių aspiracijų nutolę, sąmoningiau ar intuityviau jų siekia. Ir ieško Vaižgantas juose tų ryšių, kurie sieja žmogų su tauta vienokia ar kitokia forma. Jau tuo Vaižgantas skiriasi nuo Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Aišbės, Krėvės, Vienuolio, Biliūno..., kurie vaizdavo irgi to

paties laikotarpio lietuvių gyvenimą. Artesnis čia Vaižgantas būtų Maironiui, bet ir nuo jo skiriasi. Skiriasi pirmiausia ne temomis, ne keliamomis problemomis, bet daugiausia tų problemų interpretavimu, vidaus forma, kuri parodo Vaižganto savotišką individualią viso pasaulio, kosmo koncepciją.

Pasaulis pajaučiamas nevienodai. Vieni pasauly mato dualizmą, dvi viena kitai priešingas jėgas. Iš čia kyla tų jėgų susidūrimai, konfliktai, tragizmas. Kitiems rodos, kad pasauly glūdi harmonija, pasaulio atskiri nariai esti kažkokiais dėsniais tiksliai valdomi, koordinuojami. Tokiame pasaulėvaizdy konfliktai ir tragizmas yra svetimas dalykas. Tokį iš pradžių harmoningą kosmą randam, antai, aprašytą Senajame Įstatyme. Dievas išskyręs šviesą ir tamsą, vandenis ir sausumas, paleidęs augalinę, gyvulinę, žmogaus gyvybę. Vadinas, iš chaoso padaręs kosmą. Įdiegęs jam tam tikrus dėsnius ir skyręs šešias dienas darbui — dinamikai, septintąją poilsiui ir maldai. Visas kosmas sutvarkytas hierarchijos būdu — žemesniuosius gyvius palenkiant aukštesniesiems. Ir sukūręs pamatė Dievas, kad tai gražu. Tame kosme nebūtų buvę tragizmo, jeigu jo santvarka, tas hierarchiškas paklusnumas nebūtų buvęs suardytas.

Ir Vaižganto kosmas yra tikslingas. Tai kosmas lyg prieš nusikaltimą. Kiekvienas reiškinys turi savo paskyrimą, kaip kiekvienas muzikos instrumentas didžiuliam orkestre. Nors klausytojo ausis ir ne kiekvieno instrumento garsą sučiups, nors ne kiekvienas pasaulio reiškinys bus pastebėtas ir tinkamai įvertintas, bet tai nereiškia, kad jis nereikalingas.

Net visų ujamos piktžolės dažnai „gal dar naudingesnės, tik žmogus dar nemoka jomis pasinaudoti ir savo papratimu ne save nupeikia, tik tai, ko jis netesi... kam jos tokios vislios. Argi tai nekvaila? Argi vislumas — eibė? Tai pavyzdys, kaip reikia gyventi, kad išliktumei. Štai, piktžolės ir rudenį tebėra žalios. Ar iš tinkėjimo? O o! Pačios sau palik-

tos, nesumaningo ar neapsukraus žmogaus „neglobojamos“, *reikia suprasti: netrukdomos, jau seniai išvedžiojo po* dvejus vaikus ir trečiuosius, štai, yra pradėjusios. Tai visai kas kita! Jos nėmaž neliūsta, kad nebesuskubs: savo uždavinį yra dviguvai atidirbusios, savo veislės ateitį yra net per gerai aprūpinusios, kad neišnyktų. O kas viršaus tesėta, tai galima kad ir dangaus paukščiams sulesinti“.(203) „Gamtoje betgi viskas tikslu. Bet kas turi savo šaltinį, pradžią ar priežastį ir plėtojasi, kol prieina skiriamąjį galą“.(204) Tas gamtos skiriamasis galas, gamtos uždavinys yra veistis, daugintis, tobulėti. Cia ji randa pasitenkinimą, atlikdama savo pašaukimą. Gamtos padaras auga, daugina savo veislę, patsai miršta, palikdamas savo vietoje daugiau — tokia yra gamtos nuolatinė dinamika. „Be dinamikos pasaulis nebūtų gyvas... ramybės laukia, kaipo laimės, o nenumano, jog ramybė — mirties, bent sustingimo šešėlis. Kol viskas Lietuvoje buvo „ramu“, ją kirmėlės ėdė, visokios musės ant jos baubė, kaip ant kokios dvėselinos“.(205)

Kas gi yra tos gamtinės dinamikos priežastis, žadintojas?

Pitagoras, pavartojęs kosmo terminą, visa ko gaivinančiu principu laikė centrinę ugnį. Vaižganto kosme tuo visa ką gaivinančiu pradu eina saulė. Saulė jam yra simboliškas ir mistiškas gyvybės šaltinis. Saulė plasta gyvybe ir amžinąja jaunyste. Saulė kaitina ne tiesiog, bet lyg atsispindėdama nuo gamtos, nuo daiktų! Į saulę tiesias ne tik pavasario diegas; gamtos garbintojas Sauliukas net pro šelmenį ir pro medžius ieško saulės, o Gondingos krašte prasiveržusi iš talkininkų krūtinių daina buvo gaivalinis himnas pavasario saulei:

> Visi įsmeigė savo akis kažin kur į tolybę... Į kits kitą nesidairė, lyg rinkos jausmus, lyg susirinktuosius vertė ir vertino. Visu savo ilgesiu šie gamtos vaikai sveikino atgimstančią gamtą ir jos atgaivintoją — Saulę. Sveikino širdimis, ir tai prapliupo gamtos himno

balsais... Galingai balsiai iš sveikų gerklių ir krūtinių išsiveržė daina, idant pasiektų tolimąją Saulę. Upė pagavo nesuktą, o tokią teisingai suprantamą, savo paprastumu tokią veikslią pavasario dainą ir nunešė, nudundėjo slėniu į abudu galu... Pats oras dainos ritmu virpėjo, patisai, palengvo, betgi galingai ir atkakliai siųsdamas savo vilnis ten, į kur buvo paleistos — į pačią saulę.(206)

„Taip reiškiasi pati pavasario gamta; savo pačios organu, ne svetimu, gaivališkai, o ne dirbtinai. Taip dainuoja vyturys, taip mauroja išsiilgęs jautis, taip ir aukščiausis gamtos padaras žmogus".(207) Su saulės atgijimu reiškias gyvybė augalinėje ir gyvulinėje gamtoje, su saulės atėjimu ir pavasariu bunda geismas gyventi žmoguje, tautoje. „Dienos trumpėjimas maudina žmones, kaip meškas, ilgėjimas žadina kraują smarkiau tvaksėti, kurti, džiaugtis".(208) Saulė dinamikos gundytoja, kurstytoja. Su saulės pirmaisiais ugniniais spinduliais vasaros rytą stojo prieš Severijos akis faunas Rapolas.

O kada mirė Rapolas, saulės vietoj visi pajuto, kaip „ant Geišių namų tyliai nusileido šmėkla. Lyg juodas — juodas šikšnosparnis plačiai virš rūmo išskėtė šikšninius savo sparnus".(209)

Tamsa pavirsta mistišku nebūties simboliu, o šviesa — Saulė yra šaltinis, iš kurio kosmas eina ir į kurį siekia.

Tiesa, ir Donelaičio gamtos ir būrų pasaulio centre stovi Saulė. Saulė budina pavasario gyvybę ne tik augalinei gamtai, gyviams, bet ir žmogui. Kada vasarą ir rudenį Saulė, nuo mūs atstodama, ritas, tada nyksta gamtos gyvybė, dingsta ir būrų giedroji nuotaika. Su pavasariu būrams kyla refleksijos apie žmogaus atsiradimą, su vasara apie jaunystę ir jos staigų dingimą nuo ligos, su rudeniu ir žiema — apie senatvę. Tik konservatyviųjų būrų psichologijos šitas jų pačių gyve-

nimo sutapimas su Saule pajaučiamas kaip natūralus dalykas, kuriuo netenka nei stebėtis, nei gėrėtis. Belieka tik priimti pats gyvenimo faktas ir viskas. Tai panašus Saulės ir žmogaus paralelizmas kaip liaudies dainose.

Iš esmės tas pats gamtos priklausymas nuo Saulės yra ir Vaižganto pasaulėvaizdyje, tik jis pajaustas kiek mistiškiau ir sykiu sąmoningiau. Sąmoningai Vaižgantas ir jo personažai jaučia Saulėje kažką paslaptingą, kas palaiko vitalines, gyvybines jėgas. Ir kyla tada noras prieš Saulę nusilenkti.

Jau artimesnis Vaižganto Saulės kultas ir Saulės mistika yra Čiurlioniui, kurio didžiulė procesija, oro, žemės, vandenų būtybių procesija, eina Saulės pagarbinti.

Tai nėra grynai lietuviška laikyti Saulę dinamikos šaltiniu. Ir Dante viso ko judintoją Dievą išreiškė šviesos versme, ir mistikas Boehme šviesą laikė Dievo dvasia. Bet Vaižgantas tuo pažymėtinas, kad jo kosmo koncepcijoj šita Saulės mistika tarp kitų mūsų rašytojų stipriausiai buvo pajausta ir išreikšta.

Kaip mūsų kasdieninės saulės spinduliai, lūždami pro ūkanas, pro vandenį, pro įvairialypę gamtą sušviti vis kitokiais atspalviais kiekvienam kampe. Kitokios geografinės klimatinės sąlygos, kitokiomis spalvomis pasireiškia toji Saulės kuriama gyvybė. Tai atsiliepia ir žmonių dvasiai bei jos kūrybai. „Nors aš ne teozopas, vis dėlto labai gyvai jaučiu pareinąs nuo prigimties (— gamtos. J.A.). Man rodos taip: kaip augalėlis želia, tarpsta, taip ir gyvis, neišskiriant nė žmogaus. Per rudens žvarbumus žmonės turį mažiau vilties, esą labiau pesimistai; per pavasario skaistumus turį daugiau vilties, esą labiau optimistai".(210) Ir dėl to jei Tiroliečiai dainavo savo kalnams, trumpai, idant daugiau būtų tarpukalniuose aidų... Lietuviai dainuoja savo lygumoms, savo bekraščiams kitkart miškams, galingai priversdami aidą nešti, nešti tol tol į pat kraštą, iš tolo nebeatspėjamą (VIII. 69). Čia yra pats gilusis pagrindas tautiniams skirtumams pasireikšti

— etnografinis pagrindas. Juo žmogus arčiau sutapęs su savo gamta, juo jis etnografiškesnis, juo jis ir tautiškesnis.

Žmonės nesižino, kiek gamta jiems reikšminga, lygiai kaip nesižino, kiek jiems oras reikšmingas. Jie tik instinktu neaiškiai nujaučia arba aiškiau pajunta, kada iš to gamtinio gyvenimo esti išimti. Tada jie kaip žuvys be vandens. Bet kaip eilėje aukštų medžių esti dar aukštesnių, taip ir eilėj lygių žmonių esama tokių, kurie tą ryšį su gamta yra pajutę daug gaivališkiau kaip kiti. Tai Napaliai, Valerai, Sauliai, Aleksiai, kurie džiaugias gamtos džiaugsmais ir sielojas gamtos skausmais. Iš čia aiškėja paties Vaižganto gilus sutapimas su gamta. Į gamtą jis žiūri ne kaip Žemaitė, ne kaip į atskirą nuo žmogaus pasaulį, bet į pasaulį, priežastingai susipynusį su žmogaus gyvenimu.

Kada žmogus nuo gamtos nutolsta, tai jis nutolsta nuo pačios tautos. Kaip atplėšta šaka nuo kamieno, tik vegetuoja, bet nebegyvena, taip vegetuoja atitrūkęs nuo savo tėviškės ir žmonių aplinkumos. Šituo ir paaiškintų Vaižgantas, kodėl nutauto dalis lietuvių inteligentų Rusuose, Lenkuose. Štai kodėl nyksta tolimosios Amerikos lietuviai. Duokit jiems pabūti etnografinėj Lietuvoj ir prisisemti naujo gaivalo. O savo pasakojimuose Vaižgantas ir vaizdavo žmones, nevienodai su ta gamta suartėjusius, ar nuo jos nevienodai atitrūkusius.

Jeigu mes grožimės deimantu, kristalu, kuriame saulės spinduliai sulūžta visomis spektro spalvomis, daugiau kaip paprasta stiklo šukelė, tai lygiai ir Vaižgantas džiaugiasi ta gamta labiau, labiau ta gamta ir tais žmonėmis bei visuomenės santvarka, kurioj įvairu. Gražu Lietuvoj, nes įvairu, nemėgsta lietuvis nuolatinio monotoniškumo. Dėl to jis taip mielai laukia šventės, kad įvairumo daugiau. Dėl to tada visas bažnytkaimis priplūsta svieto, kad jų prigimtis įvairumo pasigenda. Ir juo gražiau — juo daugiau įvairumo, juo daugiau

gamtos įvairumo, žmonių įvairumo, tautų įvairumo, minčių įvairumo.

> Pasaulis gražus, tik labai nevienodas. Gal dėl to ir gražus — įvairumas gražina. Įvairumą čia daugiausia supraskime navatnumo prasmėje, ne visokeriopumo, kaip paprastai, man rodos, klaidingai suprantame. Navatnumai žadina žmogų. Žmogus jų ieško labai toli. Vienodume jis lyg pavargsta; pakeitęs kuriam laikui savo buvimo vietą jis lyg pasilsi.(211)

Kiekvienas augalas, kiekvienas žmogus, kiekviena tauta tada ji graži, kada ji įvairi — navatna, vadinas, turinti ką nors savo individualu, ko kituose nėra. Iš čia tokis Vaižganto pomėgis individualizuotis. Pamėgimas individualizacijos gamtoje ir individualizacijos žmonėse. „Man niekados neimponavo masė. Dėl to aš toks gerbėjas ano lietuvių būrelio, ano drąsiojo akademiko Baranausko, kuris drįso atvirai sušukti: „Neįveiksi, sūnau šiaurės!" Ano būrelio, kurs ėmė pūsti prieš vėją.(212) Masė paprastai lenkiasi prieš pajėgą ir raminasi pigia maksima: prieš vėją nepapūsi. Ta tiesa esanti didžiausia žmonių demoralizatorė, didžiausia ištižintoja. Dėl to Vaižgantas ir yra asmenybės, individualizmo garbintojas. „Dvasios srityje vienas laisvas, galingas ir telentingas asmuo gali ir privalo kelti tokio „vėjo", kuriam nepiga atsipūsti šimtams".(213) Istorijos etapus žyminčios ne masės, bet juos rodą tam tikri stulpai — veikėjai milžinai. Jie skyrium dirbdami net daugiau laimi, neg laimėtų masėje. Ir tautos pažangą, žmonijos pažangą varą toki individualistai, kurie išsprogsta, išauga iš pačios tautos. Šia istoriosofija, individualizmu Vaižgantas bent kiek pats sakos esąs Liutoslavskio sekėjas, Liutoslavskio (g. 1863), platoniko, mistiko, individualisto, pačius lenkus taip pat laikiusio individualistais.

Šitas Vaižganto ideologijos bruožas išaiškina iš dalies,

kodėl pats Vaižgantas tokis individualistas, „navatnas"; kodėl jis nemėgo, kad gyvenimas ir žmonės su savo pažiūromis būtų suniveliuoti; kodėl jo pasakojimų personažai yra irgi „navatni", kiekvienas vis kitoks, individualus, individualus net jo stilius siaurąja prasme.

Antra vertus, visi tie individualumai Vaižganto koncepcijoj nėra mozaikinis, mechaninis rinkinys. Kiekviena būtybė su savo individualumais yra sukoordinuota su kitomis. Kiekvienas individas, kiekviena tauta, kiekvienas gyvis yra tam tikras augalas, o visi augalai drauge sudaro harmoningą organišką vienumą, Vaižganto pasakymu, vieną bukietą, kurio įvairūs kvapai smilksta Dievo garbei.

Kiekvienas individas, kiekviena tauta, savarankiškai bedirbdama, pajaučia instinktyviai artumą su kitais individais ar tautomis, kurių interesai panašūs. Ir Vaižganto Gintautas „jauste jautė, kad tarp jo namų ir namų antrajame gale, miestelio gale, klebonijos, ėmė driektis gyvulinio magnetizmo vilnys, lyg tarp kokio „Markonio" įtaisytų dviejų stočių bevielis telegrafas".(214) Tas instinktinis ryšys atsiranda tarp Gintauto ir Vizgirdos, tarp Gintauto ir Sviestavičiaus, Kumstevičiaus, net žydų „giminių". Tas pats nujautimas sieja Vaduvų krašto susibaudėlių įvairias organizacijas, nors jos viena apie kitą ir nedaug težino. Nors toje pačioje lankoje išsprogsta keli įvairiopi žiedai, bet jie tuo artimi vienas kitam, kad tos pačios jėgos visus išsprogdino, tam pačiam siekimui, tos pačios jėgos per juos reiškiasi, nors ir įvairiomis formomis. Visas kosmas tai diferencijuotas organizmas. Organizmas, kuris auga ir kinta. Organizmas, kurio vitalinės jėgos pereina ir jo nariams. Dėl to Vaižgantas savo Gintauto lūpomis ir bet kokį sąjūdį, socialinį ar tautinį, pergyvena kaip spontanišką kosmo jėgų apsireiškimą. „Visai ne Vizgirda pavirto centrale visų tų atsitikimų (menkių gaudymo) figūra: jis tebuvo vienas atskiras epizodas. Už jo Gintautas dabar jautė jau jau atūžiantį visą tvaną, kurį seniau laukimu tegalėjo atspėti. Atūžia

atplaukia! Jau gaubia Lietuvą nuo Prūsų... Jam kaktos nebeatstatysi, tik turėkis, nes nažinai, kurį nuplaus ir paskandins, kurį viršum išmes kitaip gyventų.

Koks vaikiškas valdžios sumanymas šitam tvanui atstatyti — policija! Tegu sau jos būrių būriai, nesuskaitomi asmenimis nei jų rūšimis, — vis dėlto jie neišsems to tvano, nesutilps jis į jokius kalėjimus, neišvedžiosi jo po Sibirijos platybes..."(215)

Šitos organiškos kosmo plėtotės akivaizdoje ypatingą prasmę gauna žmogus kosme. Savotiška nuotaika nusidažo ir visas tas Vaižganto pasaulėvaizdis.

Žmogus yra aukščiausia gamtos dalelytė, gražiausias jos žiedas. Per jį, kaip elektra laidu, teka tos pačios gaivalinės vitalinės jėgos, kurios visados veržiasi į naują tapsmą ir buvimą. Vaižganto žmoguje reiškiasi analogiškas procesas kaip visoje gamtoje: augti, tobulėti, palaikyti savo rūšį. Dėl to gana stipriai jame iškyla biologinis motyvas. Beveik pozityvistiškai. Pozityvistai buvo paneigę ir žmogaus apsisprendimo laisvę. Žmogus tęsąs apsprendžiamas rasės, laiko, aplinkumos. Neaiškiai iš dalies kvestionuoja ir Vaižgantas žmogaus laisvę. Tik vėl tuos žmogaus veiksmų faktorius jau paaiškina kiek mistiškai: gamta yra pati veikėjas, o tautos rinktiniai, sako Vaižgantas, savo valios neturi; kaip ne sava valia iš stiebo išplaukia ir viršūnėje skaisčiai ir kvapsniai išsiskečia žiedas (XII. 84). Vieni tų veikėjų kaip telegrafo stulpai leidžia toms gamtos kuriamosioms jėgoms reikštis, kiti tas jėgas kondensuoja ir skirsto įvairiomis kryptimis. Šitokia prasme jie yra kūrėjai, besiveržią pirmyn į ką nors nauja. Vieni lėčiau, kiti sparčiau. Toki Napaliai, Benediktai, Vidmantai, Gintautai, Vizgirdos, Aleksiai, Jokūbai ir daugelis kitų.

Jų darbas gali būti nepastebėtas, neįvertintas, bet jis reikalingas ir prasmingas bendrame kosmo procese.

„Niekas neįvertino Mykoliuko muzikos, kaip neįvertino jo darbo, nė meilės — kaip gi ir kam gi įvertinti saulės labą

darbą, kad tai savaime aišku" (X. 39). Mykoliukai ir Napaliai daro tai, ką jų prigimtis liepia. Ir kiekvienas, savo mažą dalelę atlikdamas, pradžiunga, jei tik pamato, „kad nors vienam akies mirksniui tu buvai reikalingas" (X. 35). Tai satisfakcija už visus darbus ir pasiaukojimus.

Kai matai, kad esi reikalingas tam, į kurį širdis linksta, tai pakyla ir aktyvumo laipsnis. O palenkti savo širdį kiekvienas turi į ką nors. Gintautai, Vizgirdos — į tėvynę, Mykoliukai, Napaliai tam tikru momentu į moterį, Daratos, Severijos — tam tikru momentu į tėvus ar savo mėgstamuosius kremblius. Ir kai iš Mykoliukų širdies atima Severijas, jie turi prisirišti bent prie savo plačiaragių jaučių. Tai socialinis žmogaus polinkis, kuris jungia žmogų horizontališkai ir vertikališkai su pasauliu, su savo amžiaus pasauliu ir su ateities bei praeities kartomis, kaip įbertas į žemę grūdas jungiasi su būsimąja varpa.

Bet kada varpa subręsta, grūdui žemėj nebėra ko glūdėti, jis išnyksta. Kada jau niekam tavo širdis ir tu pats nereikalingas, metas grįžti į „skiriamąjį galą". Ir „dėdės" Mykoliukai, ir „dėdienės" Severijos pavirsta žmonėmis, „nieko sau nereikalaujančiais, vieną Dievą bepažįstančiais, su Juo beintymaujančiais".(216) Ir natūrali logiška išvada, kad bažnyčios maldose ir giesmėse jau niekam nereikalingas „dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame ūžesyje lyg laimingoje nirvanoje. Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną krislą, vieną lašą, kurie sudaro — daug, didžiam Dievo majestotui išreikšti".(217) Bet tai yra ir jo, atskiro individo, laimės valandos. Jis čia antrinius dalykus yra paaukojęs vardan aukštesnių. Jis čia yra patobulėjęs, atlikęs ir savo uždavinį, galįs susijungti su tuo, kuris yra jo „siekiamasis galas".

Tokis žmogaus kelias. Tokis ir visos gamtos kelias. Jų egzistencija įprasminta aukščiausiu laipsniu — jau visai nebepozityvistiškai, jau mistiškai — viso ko „padarytojui" Dievo

majestotui išreikšti. Logiškai išvedant — juo kosmas su savo dalimis ir dalelėmis yra gražesnis ir tobulesnis — juo jis daugiau išreiškia tą majestotą.

Ar tik čia nėra metafizinis pagrindas Vaižganto pamėgimui viso, kas giedra, gražu, kas yra „deimančiukai", arba ką Putinas Mykolaitis yra pavadinęs šviesiąja Vaižganto kūryba. Jis žavisi gamtos grožiu, gamtiniu sveiku žmogum. Jis džiūgauja kiekvienu net menkiausiu darbeliu savo tautai, nes visi tie darbeliai yra šis tas nauja, šiuo tuo papuošia tą tautos ir Dievo pasaulį. Pasaulio tobulumo pajautimas paskatina net Vaižganto veikėjus kreiptis į viso ko „Padarytoją" su padėkos žodžiais. Parkritus ant kelių prie lovos Severija nenori nei pakilti, nes jai taip gera, taip miela dėkoti už tą gražų pasaulį. Tai lyg ir kontrastas Maironiui, kuris nuolatos su skundais ir prašymais kreipias į Dievybę. Su Dostojevskiu Vaižgantas galėtų pasakyti: „Aš nepataisomas idealistas; aš ieškau šventenybių; aš jas myliu; mano širdis jų trokšta, nes aš taip sukurtas, kad negaliu gyventi be šventenybių".

Tiesa, Vaižgantas mato gyvenime ir dėmių. Net savo „dėdžių" ir „dėdienių" gyvenimą buvo pavadinęs liūdna pasaka. Ir žmonių gyvenime esti kartais vienas kito skriaudžiamas, kaip gamtoje didesnis medis nustelbia mažesnį. Bet Vaižganto pamėgimas ieškoti grožio ir entuziazmo savaip nuteikia net liūdnos pasakos gyvenimą. Kaip pasakoj, jauti, kad net didžiausių pavojų akivaizdoje Vaižganto žmogus išliks sveikas. Jeigu jau nelaimė jį palies fiziškai, tai išliks sveikas morališkai. Jeigu jau priverčia gyvenimas morališkai žmogų nykti (Severija), tai jis vėl atsigauna, jei tik kliūtys pasitraukia ir leidžia jam vėl natūraliai augti. Net ir sunykdamas žmogus (*Pragiedrulių* Ona) akcentuoja gerumo pradą pasaulyje: sunykusiam ne vieta tarp gyvųjų. Dėl to Vaižganto pasaulėvaizdis nėra tragiškas. Jame nėra viena kitai priešingų jėgų, tarp kurių kiltų konfliktas, kova. Čia tėra lėtesnis ar spar

tesnis gyvenimo įvairių bangų tekėjimas. Tai epiškas pasaulio pajautimas. Jame kontrastai yra ne jėgos, kurios viena su kita kovoja, bet viena kitą papildo. Toks bangavimas nuo vieno kontrasto į kitą gyvenimą daro tik gyvesnį, dinamiškesnį, kaip banguojanti vandenys reiškia daugiau gyvybės nekaip stiklinis vandens paviršius.

Bet Vaižgantas nesijaučia stovįs šalia pasaulio ir gyvenimo. Jis aktyvus to pasaulio dalyvis. Dėl to, vaizduodamas gyvenimą, Vaižgantas negali žvelgti į jį iš šalies, grynai epiškai. Jis visados jaučiasi sutapęs su savo vaizduojamo gyvenimo įvykiais ir užsikrėtęs jo nuotaika. Dėl to Vaižgantas negali būti grynasis epikas. Sykiu jis yra ir savotiškas lyrikas. Ta epinė Vaižganto pasaulio koncepcija ir lyrinis paties Vaižganto su savo pasauliu santykiavimas yra atsiliepęs visai Vaižganto kūrybai. Žinoma, ne visada vienodai. Jau pačiuose pirmuosiuose Vaižganto raštuose pasireiškę, tie bruožai jo kūrybos evoliucijoj daros vis drąsesni ir ryškesni. Antra, nevienodai tas pasaulėvaizdis pasireiškia ir atskiruose veikaluose. Viename švystelia viena atošvaista, kitame visai gyvenimiškajai medžiagai duoda toną kitokesnis jos niuansas.

Galutinis veikalo charakteris pareina ne tik nuo pasaulėvaizdžio — dar nuo autoriaus talento pasirinkti konkrečias literatūrines formas.

Talentas ir literatūrinės priemonės

Pastabumas: epinio talento pagrindas. — Įspūdingumas: lyrizmo pagrindas. — Reaktyvumas: publicistikos pagrindas. — Rezultatas: Vaižgantas vaizduojamasis talentas. — Fono ir personažo vaizdavimas: individualumo ir tipiškumo suderinimas; hiperbolės bei kontrasto reikšmė personažų ir nuotaikos sudaryme.

Viena iš pagrindinių Vaižganto talento žymių yra jo stiprus pastabumas. Pats rašytojas aukštaičių vaizdeliuose pasakojasi apie savo, dar vaiko, pastabumą:

> Vos tik pradėjau vienas pats gilioje lovoje pasėdėti, jau visa aiškiai mačiau, kas tik aplink mane darėsi, ir tebeatmenu tai, lyg vakar tat būtų atsitikę... Akys jau darbavosi, tai ir įspūdžiai, kaip fotografo stikle išsilaikė ir atmintyje, idant vėliau jais pasidžiaugčiau ar pasipiktinčiau.(218)

Visa, ką jis parašęs, pats matęs savo akimis, girdėjęs ar patyręs. Nieko nepramanęs arba, kaip jis sakės, nesukūręs.

Jei taip, tai jo gyvenimo kelias, nuolatinis blaškymasis iš vietos į vietą, jam ne tik nėra nuslopinęs talento, ne tik nesumažinęs jo patirties, bet ją padidinęs. Svaidomas ir pats bastydamasis, su visokiais žmonėmis susidurdamas, jis susi-

krovė savo patirties visą arsenalą. Tą arsenalą jam padėjo išlaikyti stipri atmintis. Dėl to Vaižganto raštuose ir yra daug jo paties konkrečiai išgyventų momentų, daug jo paties autobiografijos. Jo beletristika yra gausus šaltinis jam pačiam pažinti. Gausus šaltinis ir kultūriniam Lietuvos gyvenimui patirti.

Ypačiai Vaižgantas pastabus gyvenimo smulkmenoms. Dėl to jam, kaip ir jo Taučiui, „kosmos buvo lygus mikrokosmui, tikriau, antraip: mikrokosmos lygus visam kosmui" (IX. 60). To „mikrokosmo" konturai, garsai, o ypačiai judesiai pajuntami su dideliu subtilumu.

Pastabusis Vaižgantas jautriai atsiliepė į visus tuos kosmo virpėjimus, kurie ištisa srove į jį plaukė. Dėl to jis parodo ne tik, ką pamato, išgirsta, bet jis pastabus ir reiškiniams, patiriamiems vaizduote, intuicija, nujautimu. Vadinas, pastabus ir materialiniams ir dvasiniams reiškiniams ir su didžiausiu jautrumu juos užfiksuojąs. Jeigu ne jo dvasinis jautrumas, argi jisai būtų pastebėjęs tarp pabirusių pasaulio reiškinių, it tarp suskilusių marmuro gabalų, tą tikslingą, organišką kosmą, apie kurį buvo kalbėta?

Vaižgantas vis dėlto nėra tik jautri foto plokštelė, kaip jis save vadino. Jautri plokštelė, gavusi šviesos, tik tamsėja, juosta. Tiesa, esama žmonių, kurie gyvenimo įtaką dedasi sau į širdį, patys stipriai, įspūdingai pergyvena, bet tyli, tik širdim tereaguoja. Įspūdingai pergyvena ir Vaižgantas. Šitas įspūdingumas visą jo beletristiką paspalvina tuo pavadintu vaižgantišku lyrizmu — susižavėjimu, pasipiktinimu ar humoru.

Tačiau nuo pasyviai įspūdingai pergyvenančių Vaižgantas skiriasi tuo, kad, įspūdingai pergyvendamas, jis įspūdingai ir reaguoja. Visas jo gyvenimas ir veikimas buvo ištisas reagavimas į aktualiuosius tautos, visuomenės reikalus. Iš noro į gyvenimo aktualijas reaguoti yra kilusi ne tik jo publicistika, bet ir dailiosios kūrybos žymi dalis. Dėl to jo

kūrybos medžiaga dažniausiai aktuali, lietuvių visuomenės gyvenimui artima.

Tačiau noras reaguoti į gyvenimo aktualijas yra greičiau publicisto nei beletristo pažymys. Prof. V. Mykolaitis publicistiką laiko pirmuoju Vaižganto literatūrinio kelio žingsniu. Iš publicistikos nuosekliai išplaukiąs feljetonas, jau aukštesnis kūrybos laipsnis, o iš feljetono beletristika, jau aukščiausias. Tačiau šitokis literatūrinio kelio suskirstymas dar nereiškia, kad pirmiausia Vaižgantas kūrė publicistiką, paskiau feljetoną, pagaliau beletristiką. Tai tik trejopas kūrybos laipsnis.

Chronologinės eilės žiūrint, Vaižgantas reiškėsi beveik paraleliškai ir publicistikoje ir beletristikoje. Tiesa, pirmieji išspausdinti dalykėliai buvo publicistiniai. Bet publicistiniai ne dėl to, kad pirmiausia būtų ėmę rodytis jo publicistiniai sugebėjimai, bet kad aplinkybės jų reikalavo. Ir paskiau įvairiais laikais nevienodai intensyvus būdavo beletristikoje ar publicistikoje. Kada jis būdavo prikinkytas prie laikraščio, daugiau rodėsi publicistas. Toki publicistikos intensyvumo tarpai buvo *Tėvynės sargo, Vilniaus žinių, Vilties, Rygos garso* ir 1918-19 m. jau nepriklausomoje Lietuvoje. Kada nuo laikraščio ir nuo viešojo gyvenimo bent kiek atitrūkdavo, būdavo beletristas. Mintaujoj pradėjo, paskiau ypačiai beletristikos periodas sustiprėjo Laižuvoj (1913), paskiau Rusijoj, Stokholme (1918) ir pagaliau Kaune. O literatūros istoriku pavirto irgi aplinkybių verčiamas, kada buvo pakviestas literatūros dėstyti. Tačiau ir tos rūšies darbų randame jau net pirmaisiais jo spaudos darbo metais.

Reaktyvioji Vaižganto prigimtis iš karto pastūmėjo reikštis jo talentą ir publicistikoj, ir feljetone, ir beletristikoj, ir moksle. Tačiau tas pats talento reaktyvumas beletristikai yra ir naudingas ir pavojingas. Naudingas, nes suaktualina beletristiką. Pavojingas, nes apriboja autorių dienos aktualijomis, neleidžia pasinerti į visuotines, bendrai žmogiškas prob-

lemas. Dėl to ne tik Vaižgantas, bet ir žymi atgimstančios Lietuvos rašytojų dalis įdomi mums patiems, bet ne svetimiesiems. Tokis reaktyvumas pavojingas, nes gresia ir publicistikos priemaišomis. Vaižgantas jų nėra išvengęs. Ypačiai nėra išvengęs tenai, kur rašė sukilusių įspūdžių įtakoje, reaguodamas į visuomeninius reiškinius. Geresnieji Vaižganto kūriniai daugumas yra sukurti ne momento įtakoje, bet iš atsiminimų, iš reminiscencijų. Toki yra *Pragiedrulių* gerieji fragmentai ir ypačiai *Dėdės ir dėdienės*. Vaižganto asmenyje dar kartą pasitvirtino tiesa, kad ne visada kūrinio estetinė vertė pareina nuo įspūdžių stiprumo. Tas tikrovinis įspūdis turi nusistoti, kaip kad turi nusistoti drumzlinas vanduo. Tik iš nusistojusių įspūdžių — susidaro estetinės vertybės, kuriose nesimaišo žmogaus asmeninių interesų drumzlės.

Jeigu ieškotume, kuriais žanrais tų literatūrinių, estetinių vertybių Vaižganto talentas daugiausia yra davęs, tai prof. Mykolaičio schemą reiktų modifikuoti šitaip: publicistika, feljetonas, alegorija, vaizdelis. Daugiausia literatūrinės kūrybos yra vaizdelyje, tame vaizdelyje iš reminiscencijų. Jame gauna pasireikšti ir autoriaus subtilus pastabumas, ir atmintis, ir primityvioji fantazija, ir vaikiškai giedrioji nuotaika. Imamas iš tolimos perspektyvos toks vaizdelis išvengia neliteratūrinių sentimentų ir formų. „Jo vaizdai tad ir estetiniu atžvilgiu turi svarbią savybę, kad juose nėra sustingimo, dirbtinumo, amato, o plazda gyva mintis, gyvas jausmas ir tiesiogiai patirta nemeluota tikrovė".(220)

Vaizdelyje geriausiai pasireikšdamas, Vaižgantas yra daugiau vaizduojamasis, aprašomasis talentas, nekaip pasakojamasis. Dėl to ir jo raštų žanras sunkiai įspraudžiamas į pasakojamųjų veikalų žanrus — į romaną, poemą, novelę ar kitus. Savo konstrukcija *Rimai Nerimai, Tėvo palikimas* būtų novelės žanro, *Žemaičių Robinzonas* apysakos, kitiems geriausiai ir pritinka paties Vaižganto vartotasis vaizdų terminas. Sunkiai Vaižgantui įmanoma didesniame veikale ir fa-

bula, kuri remiasi sugebėjimu ne vaizdus kurti, bet vaizdus jungti priežastingumo pagrindais.

Vaižganto originalumas reiškiasi kitomis beletristinio vaizdavimo priemonėmis: veikalo fonu, personažais, stilium.

Veikalo fono, peizažų, atsijusių nuo žmogaus gyvenimo, maža. Šiek tiek daugiau paskesniuose kūriniuose. Net savo veikalų skyriaus nei nepradeda nei nebaigia gamtos vaizdais. Fonas savaime, tokis kaip Žemaitei, neegzistuoja. Jis yra organiška kūrinio pasaulio dalis. Jeigu jis rodomas, tai rodomas bendraisiais kontūrais. Antai, vienas iš platesnių dvaro trobesių aprašymų (X. 100) yra tik bendri bruožai su nemalonumo, nejaukumo nuotaika. O vienas iš platesnių gamtos vaizdų (X. 83) — saulės tekėjimas — irgi toks, tik susietas su kosmine nuotaika.

Kontūriškai charakterizuojamas ir personažas. Jis rodomas individualus. Individualus tuo, kad jis yra visa galva iškilęs iš kitų žmonių tarpo, jis išimtis. Jis yra nelyginant aukštesnė pušis, tokių pat pušų miške. Jame labiau sutelktos fizinės ir psichinės galios.

Tačiau, antra vertus, jame yra tos pačios jėgos, galios, ypatybės, kurios glūdi ir kituose jo rūšies žmonėse. Tesiskiria ne kokybe, tik kiekybe. Kad ir gavęs savo etnografinio vieneto sustiprintas žymes, tokis personažas yra jau tipas. Tipines žymes pastebi Vaižgantas ir savo veikėjų išorėj ir dvasioj. Gamtos žmonėse net išorėj esama to paties didingumo, galingumo, tos pačios masiškos dar neapvaldytos gamtos. Antai, Ona Knistautaitė „ir iš stuomens ir iš liemens kresnai išaugusi, kaip dikčiausis ūkininko vaikis bernas; rankom nuo darbo ližėmis išplitusiom, kojom kultuvėmis...Lūpų buvo platokų, kiek drėgnų, sviegai raudonuojančių avietėmis... Iš burnos švietė tokia daugybė gražiai baltų, tvirtų, kaip kaltai dantų, lyg jiems sunku buvo ten sutilpti. Iš gelsvų jos bizų trys žydės būtų galėjusios nusipinti saš- dangas".(221) ir Valeras buvo nežmoniškai aukštas ir pe-

čiuotas, kaip ir jo tėvas Morkus. Jam negalėjo pritaikyti jokio mundiro. Panaši jėga matyti ir iš senojo Taučiaus: nors jis žemo stogo, bet plačių tvirtų pečių. Toki milžinai Normantai, Mykoliukas, Onutė ir kt. Toki ne tiktai realiai gamtoje gyvena, bet ir su gamta nenutraukę dvasinių ryšių. Fiziškai smulkesni nuo gamtos atitrūkę: p. Sviestavičienė, p. Matjošauskienė.

Žmonių charakteristikose prasimuša tipiškieji etnografiniai bruožai. Antai, Gintautas, žemaitis, lygiai įsiganęs raudonveidis, juodbruvėlis, trumpai pakirptais plaukais,(222) kaip ir žemaitis Knistautas, juodbruvis milžinas, pečiais nuo pusantro masto.(223) Raudonveidės lygiai ir žemaitės moters — (Knistautaitė, Petronėlė Zubrickienė). O suvesdamas aukštaitį su žemaičiu, Vaižgantas ypačiai ir pastebi tuos etnografinius skirtingumus.

Net ekonominis socialinis padėjimas susiejamas su išore. Iliustracijai Vidmantas:

Didelis, storas, riebus. „Juodi, tankūs plaukai, lyg dirbtinė peruka, vožė jo kiaušą. Dideli ilgi ančiakiai karklais stirksojo pakaktyje. Pilkos geležinės akys dviem šaltinėliais blizgėjo tų karklų paunksnyje. Perplati, stambiais, netankiai skutamais šeriais apaugusi lūpa buvo negraži... Storas milinis tvirtai dengė milžino pečius, o tokios plačios kelinės vos linko keliuose".(224) Tokio pat masyvaus užsimojimo ir visas Vidmanto inventorius: vežimas, eržilas, kuilys, šuo. Tokis ir jo charakteris. Arba štai moters drabužis: „Kitados brangūs, plonučiai, išmislingo rašto Briuselio mezginiai ant jos galvelės ir petelių atvirai rodė prakiurusias savo vietas. Karbatkoms nuo vieno peties nusmukus, matės taip pat kitados brangi šilkinė suknelė... žerėjo labai gražaus darbo brangumynai papuošalai: auskarai, pakaklėje saga, ant krūtinės grandinėlė ir apirankiai. Ir vargas buvo tos pažibos derinti ne į ryzus, tik į mažutes dailutes rankeles, į gulbės kaklelį, į jau-

čiamą marmurinę stačią krūtinę".(225) Sunku čia nepajusti aristokratė moteris, tačiau beturtė, ta ponia Sviestavičienė.

Iškeldamas personažo tipinius etnografinius, socialinius bruožus, Vaižgantas vis dėlto ne taip jau labai paiso jų išorės kaip jų charakterio. Net ne visą savo veikėjų išorę parodo. Nė kokio šablono nesilaiko jų išorei charakterizuoti. Gali piešti veikėjo išorę, eksponuodamas jį veikale; dažniau šiaip iškelia sykiu su veiksmu, dialogu ar kito personažo pastebėjimu. Plačiau Vaižgantas stebi personažų dvasią. Bet ir dvasioje stebi tas pačias etnografines žymes, ar apskritai lietuviškas, ar diferencijuotai žemaitiškas, aukštaitiškas.

Tačiau tiek išorės, tiek dvasios charakteristikoj labiausiai imponuoja personažo momentinis veiksmas, dinaminis reagavimas į staiga atsiradusį akstiną. Jis rodo ir vidaus staigų perversmą. Iliustracijai primintinas bent tas vienas Vidmantas. Kai Darata pasakė, kad Gintautas pasiūlė jam verstis ūkiu, „Vidmantui net pypka iš nasrų iškrito",(226) kai duktė pasakė tam materialistui Vidmantui, kad juodu nuo pinigų atsisakysią, „Visas Vidmantas, net ir jo pypka su ilgu cibuku pavirto klaustuku..."(227) O kada sumanymais sužadino rimtai galvoti, „Vidmantas smarkiai ėmė savo pypką žįsti, nieko nesakydamas... Traukė pypką ir piktai dilbsėjo į Dorą".(228)

Dvasinį reagavimą Vaižgantas mėgsta susieti su fiziologiniu reagavimu ir fiziologiniu vaizdu jį išreiškia: staiga išgirdus malonią žinią, „Uršulei net pilve sukurkė iš susijaudinimo".(229)

Mėgstama Vaižganto priemonė žmonėms ir jų veiksmams charakterizuoti hiperbolė. Pastebės žmogaus stiprumą — ir sustiprins jį tiek, kad žmogus pavirs milžinu; pastebės judesį — ir sustiprins jį tiek, kad lėtas judesys pavirs stipriu. Piliečių nuobodžiavimas, nieko neveikimas, antai, šiaip sucharakterizuojamas:

> Visais kūnais ant stalų pasidribinę, nei riebių triausių nenusivoždami, nei įprakaitintų kailinių nuo nugaros nenusiplėšdami, lyg tik tam kartui būtų suole sėstelėję, — po penkias šešias valandas ėjo — kikso...Ir ražės Piliečiai, nuo kikso į sienas atsiversdami, abiem delnais suolo atsiremdami. Ir ilgai žiovavo Piliečiai, taip plačiai išsižiodami, jog iš priešakio žiūrint, nieko nebesimatė, nei akių, nei kaktos, nei smakro, vietoje viso veido bežiopsojo viena juoda ola ligi abiejų ausių. Rodės, kad nesilaikytų suolų nesitvėrę, visą save į orą išžiovautų.(230)

Tai plastiškas, beveik groteskiškas pavidalas. Vaižganto pabraukimai ne švelnūs, ne išdailinti, bet braukti su visa gaivališka prigimtimi.

Šitokiu būdu Vaižgantas koncentruoja ir stilizuoja gyvenime pastebėtus bruožus, kurdamas atskiro personažo ar epizodo paveikslą. Bet piešdamas kolektyvinį vaizdą, kuriame yra kokios figūros, pažymėtinai gausiai griebiasi kontrasto priemonės. Toki kontrastai yra Vidmantas — Šešiavilkis, Gintautas — Vizgirda, Rimas — Nerimas, Taučius — Niaura, Šūmacheris — Zeligmanas, Vaurai — Kaniavos, žemaičiai — aukštaičiai, demokratai — aristokratai ir t.t. Kontrastas rodo ne tas gyvenimo viena kitai priešingas jėgas, kurios sueina į konfliktus ir kuria dramatines situacijas; Vaižgantui kontrastai rodo gyvenimo apstumą, gausumą, individualizavimąsi.

Šitomis priemonėmis Vaižgantas sukuria ne tiktai vaizdą. Jomis sudaro jau savaime ir nuotaiką, santykį su aprašomuoju objektu — tą vaižgantišką humorą, sveiką satyrą ar entuziazmą. Groteskiškas, hiperboliškas arba kontrastingas vaizdas yra sykiu ir humoro priemonė. Kas nesišypso, žvelgdamas į Šūmacherį ir Zeligmaną, į Vidmantą ir Šešiavilkį, kai juodu pasirodo drauge. Vaižgantas nueina net taip toli, kad

gamtą stilizuoja daugiau, nei ji pati leidžia (Rimų ir Nerimų panašumai). Ir tai viena iš geriausių humoro priemonių.

Humoriškai nuteikia ir tam tikros situacijos: antai, tos Šešiavilkių šeimos malda, kad Dievas duotų tėvui proto, ir jis nesodintų tiekos bulvių, o paskui ir vėl malda, kad Dievas davė tėvui protą, ir jis tas bulves pasodino; vėl tas Katrės sėdimas ant arklio... Vaižgantas griebiasi ir menkesnės vertės komizmo — kiek trivialaus, vulgaraus. Tačiau daugiausia linksmos nuotaikos, o lygiai entuziazmo trykšta iš gausaus mokėjimo pasisakyti — iš stiliaus siaurąja prasme.

Vaižganto stilius

Sąmoningas stilistas. — Stiliaus kriterijus: individualumas. — Žodynas: liaudiškai beletristiškai dinamiškasis, konkretusis, plastiškasis, subjektyvusis. — Sakinys: retoriškai lyriškai platusis, deduktyvinis-induktyvinis, apibendrinamasis, įvairiaritmis. — Stiliaus paralelė su rusų realistų stilium. — Stiliaus sinkretiškumas.

Išžiūrėti vienas paskui kitą Vaižganto kūriniai. Išžiūrėti, metaforiškai tariant, patys rūmai. Prieš išeinant iš jų, paskutinis žvilgsnis — į tų rūmų medžiagą. Žodis yra rašytojo medžiaga, iš kurios jis stato savo literatūros rūmus. Kaip skulptorius turi kovoti su marmuru, su gipsu, taip rašytojas kovoja su žodžiu. Kad galėtų išreikšti savo poetinę idėją, jis turi surasti tinkamą žodį, sudaryti tinkamą sakinį, surasti tinkamą sau minčių eigą.

Čia rašytojas ir pasireiškia kūrėjas. Juo savitesnis jo pasaulėvaizdis, juo savitesnis ir jo žodis. Juo didesnė asmenybė, juo giliau toji asmenybė pasireiškia ir pačiame žodyje. Tas rašytojo žodžio savitumas ir vadinamas jo stilium.

Vaižgantas buvo sąmoningas stilistas. Sąmoningas ta prasme, kad stilių jautė, nusimanė apie stiliaus grožį ir pats tokio stiliaus norėjo. Pats pradėjo rašyti, kad įgustų į kalbą ir stilių. Skaitė Valančių, ypačiai jo *Živatus*. Savo raštų kalba rūpinosi. Nepasitikėdamas savimi, iš pradžių kai ką davė K. Būgai peržiūrėti; leisdamas antrąsyk *Ten gera, kur mūsų*

nėra, sielojasi kalbą ir stilių pataisyti. Betaisydamas jis gyniojas su Dambrausku. Redaktoriaudamas gyniojas su A. Smetona, dr. J. Šlapeliu. Šie Vaižgantui prikaišiodavę, kad jis susidaręs savotišką jovalą, mixtum compositum iš aukštaičių, žemaičių telšiškių ir nebejaučiąs, jog tai nedera.(231) Pasirodžius *Pragiedrulių* I ir II tomui, Dabušis irgi kritikavo Vaižgantą kalbos atžvilgiu: šių dienų literatūros kalbos pažangą Tumas seka, tik pačios kalbos nemoka ir turbūt neišmoks. Ir patarė Vaižgantui savo raštus duoti lyginti kuriam kalbininkui. Tiesa, Dambrauskas suniekino tokį kalbos taisymą ir priekaištus Vaižgantui, o Būga įrodė, kad priekaištai be pagrindo.(232) Bet įdomiausia, kad pats Vaižgantas ta proga pasisakė tikrosios kalbos nemokąs. Protu sutinkąs net, kad reiktų duoti raštus patikrinti. O vis dėlto jis neklausė Smetonos, neklausė Šlapelio, neklausė nei Dabušio, neklausė nei Jablonskio, šio pastarojo 50% nurodomų klaidų visai atmesdamas. „Mano kaltybė! Vis dėlto aš, tikrai, nebepasitaisysiu ir nebesusivaržysiu jokiomis griežtomis taisyklėmis. Tai mane šiek tiek pateisins laisvės instinktas: jauti kažin kokią neva harmoniją ar tik lengvumą, pavartodamas barbarizmą, ir jo nevengi; jauti, kad bus „medinis", „štyvas" pasakymas, kai laikysies purizmo, ir jo nesilaikai".(233)

Nesilaikė, vadinas, tariamosios bendrinės kalbos dėl šių priežasčių: jo žodis buvo su jo prigimtimi suaugęs, savas; antra, autorius norėjo būti laisvas, individualus, koks jis individualus visoje kūryboje.

Kiti, individualumo beieškodami, griebiasi sąmoningai net manieriškai žodžių rankioti, savų kurti. Vaižgantas nėjo šituo keliu. Jis žodį individualizuoja spontaniškai, „ome" nujausdamas, kas dera, kas ne.

To individualumo, originalumo Vaižgantas ieško ir žodžio prasmėj, vaizde (vadinas žodžio turiny), ir žodžio garse (žodžio formoje). Jis ginčijas, antai, su Dambrausku dėl žodelio Dollar: palikti jį, ar sulietuvinti. Ir Vaižgantui pats

to žodžio skambėjimas jau daro tam tikrą įspūdį. Dėl to jo negali atsižadėti: „Dollar tyčia palikau svetimam skambėjime priduodamas jam tam tikros prasmės".(234) Kartais tuo originaliu skambėjimu susižavėjęs, Vaižgantas nueina net į kraštutinumą: skambumą paaukoja vardan originalumo. Antai, Jakštas visai teisingai prikaišiojo, kam eilinį praktiškumą pakeitė į *praktikingumą*.

Ieškodamas individualumo žodžio turinyje, Vaižgantas ypačiai paiso vaizdingumo. Žodis turi turėti maximum gražumo, vaizdingumo ir aiškumo. Vaižgantas negali priimti Dabušio taisymo *Vaizdai kovos dėl kultūros* į „Kultūros kovų vaizdai". Vaižgantui rodos tokis pasakymas medinis, nors ir teisingas.

Konstatavus Vaižganto kalbiniam skonyje polinkį ieškoti individualaus žodžio, individualaus pačiu žodžio skambėjimu ir pačiu žodžio vaizdu, prasme — lieka paieškoti, kiek ir kuo pasireiškia tas Vaižganto individualumas jo stiliuje.

Pirmiausia, kuo Vaižgantas savitas, parinkdamas žodį, paskiau derindamas žodį į sakinį bei sakinių kompleksą.

Vaižganto žodynas yra vadinamasis literatūrinės, arba bendrinės, kalbos žodynas. Bet jis gausiai papildytas anais bartaisiais rytų aukštaičių ir žemaičių žodžiais, vienu kitu pasiskolintu ar paties Vaižganto susidarytu kultūriniam bei technikiniam gyvenimui žymėti. Pastabus ir geros atminties rašytojas pagausino literatūros žodyną kaip Žemaitė. Su juo plūstelėjo banga kitų tarmių žmonėms nepažįstamų ar maža bepažįstamų žodžių — daiktavardžių: kiltumas, šašdanga, jaučveidis, vientara, duobystėlė, kiauliapirkiai, kemalas, vagoris, akižada = akį žeisti, atogada, papantai, pyka, sukaviela, paliūdžia, papiovos = skerstuvės, pečininkas, redelės, papprikai, žaislumas, jaurai, prasuka, rutis (lango), orė, krategai, spinėjai, šūstys; arba tarmėje vartojami svetimi žodžiai kaip: promotorius, bizos, spryskas, jurmala; būdvardžiai ir prieveiksmiai: sviegas, pasliukas, maurinas, kaunus jaunikaitis,

aržesnė dainelė, pakietis seniokas, nesuktadūšis, putnus ragaišis, andykščiai, pakabiai = patogiai, laikiau, omeniškai; veiksmažodžiai: slienės = stengės, spulėti, nuūrioti, įkliukenti, aišyti... Bet reiktų Vaižganto žodynui atskiros studijos, o tais pavyzdžiais tenorėta pailiustruoti Vaižgantą įkėlus į bendrinę kalbą naujų žodžių, paskolintų daugiausia iš gyvosios žmonių kalbos. Literatūriniai, civilizacijos, technikos terminai yra tik antrinis Vaižganto žodyno šaltinis. Vaižgantas operuoja ir gausiomis lietuvių kalbos, ypačiai tautosakoj vartojamomis, priesagomis, tautosakos terminais, patarlėmis. Žmonių kalbos pavyzdžiu jis prašneks epiškuoju vaizdu: „Laisvas pasaulis tai jų namučiai, saulė — močiutė, speigas — patėvis, žvarba — mošelė, naktis — globėja ir migdytoja".(235) Emocingose, maloninėse vietose pasipils tautosakos maloniniai, mažybiniai žodžiai: „Išėjo Piliečiai, dirvų artojėliai, pievų piovėjėliai. O vasara dar toli... vis dėlto kada nors ateis. Tai reiškia Saulė švietėjėlė, tai reiškia Cyrulis ramintojėlis, tai reiškia... tas pats Vanduo gaivintojėlis".(236)

Simbolingais tautosakos epigrafais sužymės *Pragiedrulių* kiekvieną skyrių, lyg duodamas jiems toną. Tekstą išmargins gausingomis patarlėmis.

Antra vertus, kaip liaudies kalboje, taip ir Vaižganto beletristikoje su švelniaisiais žodžiais susipina ir realizmas, kartais net šiurkštokas, trivialus. Realizmo įspūdį ypačiai sustiprina Vaižganto gausiai vartojami palyginimai, daugiausia iš liaudies gyvenimo, net liaudies kalbos ir tik rečiau iš mokslinio ar technikinio pasaulio. Keletas eilinių posakių iliustracijai:

> Milžinas Šūmacheris neūžaugą Zelikmaną vedžiojosi tikrai, kaip karvė veršiuką, ir užpuldinėjo jį, kaip tikras mėsinėtojas.(237) Atėjo antstolis tokia mina, lyg katė miltus pribiaurojusi.(238 Tai kad atsidribo, kaip

šakės mėšlo.(239) Toks moterų būdas: ligų puodelis, skundų maišelis.(240) Napalys tuoj ativaru nusisuko į Vidmantus.(241)

Tiek ano stiliaus švelnumo, beveik sentimentalizmo, tiek šito realizmo pagrindinis šaltinis yra žmonių kalba.

Iš to šaltinio Vaižgantas ypačiai pamėgęs veiksmažodžius ir veiksmažodžių išvestines formas: pusdalyvius ir dalyvius. Dalyviai labai dažnai jam eina epitetais:

> Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunyste *plastančioje* saulėje... pasirodo jungas...
> Iš pradžių ilgokai tematyti nekruta keturi didžiuliai ragai... Paskui pasirodo didžiulės galvos... Negailestingai atlaužti aukštyn snukiai varvančiomis iš nasrų seilėmis...(242)

Veiksmažodžių ir veiksmažodinių formų dinamizmą dar labiau sustiprina Vaižganto mėgstami ištiktukai. Ne veltui jis studijavo Valančių. Tik Vaižgantas ne taip ištiktuką vartoja kaip Valančius: prie ištiktuko jau dažniau nevartoja paties veiksmažodžio. Ir tai gerai: ištiktukai savaime čia veiksmažodį atstoja:

> Špokiukas gakt gakt, vabalėlius rinkdamas, Šunelis Pilkis paliuokomis, sauvalingai šoko ant mėlynai spindinčio paukščio. Paukštelis plast - plas - plast tol tol, bet tąja pat vaga.(243)

Daugiau pavyzdžių ypačiai tame epizode, kur Napalys klausosi pievoje gamtos ar paskiau turguje dalgių koncerto.

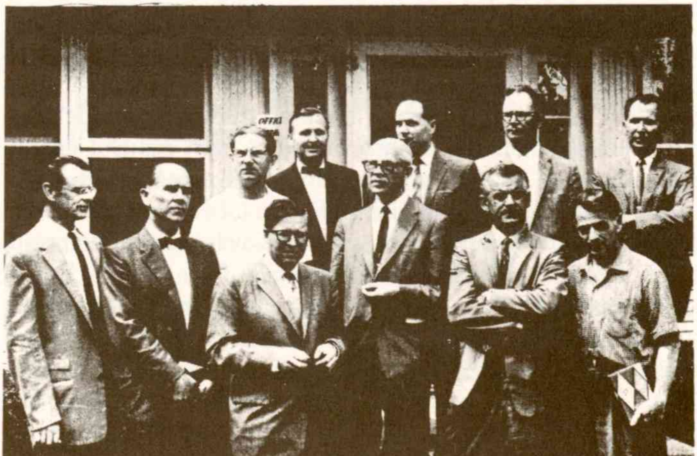
Veiksmažodinių formų gausumas stilių daro dinamišką ir ekspresyvų.

Jeigu W. Schneider skiria konkretųjį stilių ir abstraktųjį, tai Vaižgantas rašė konkrečiai. Jo žodis rodo konkretų reiškinį. Konkretus stilius rodo autoriaus didelį pastabumą.

„Tai nėra grynai lietuviška laikyti saulę dinamikos šaltiniu. Ir Dante viso ko judintoją Dievą išreiškė šviesos versme, ir mistikas Boehme šviesą laikė Dievo dvasia. Bet Vaižgantas tuo pažymėtinas, kad jo kosmo koncepcijoj šita saulės mistika tarp kitų mūsų rašytojų stipriausiai buvo pajausta ir išreikšta“ (194 psl.).

1. Senieji draugai ir bičiuliai 1952 sausio 20 New Yorko uoste pasitinka prof. Brazaičio šeimą. 2. Prof. Brazaitis su Lietuvių fronto bičiulių tarybos nariais.

Ypačiai realistiniams dalykams. Labiausiai Vaižgantas pastabus dinaminiams, akustiniams ir plastiniams reiškiniams, mažėliau tapybiniams. Dinaminiai ar plastiniai paveiklsai ir yra gražiausi jo kūryboje: Napalys darbus dirba, Napalys gamtos ir dalgių koncerte, Napalys skaito, Mykoliukas smuikuoja, Mykoliukas aria, Mykoliukas meldžias...

Tuose vaizduose ir kitur atskiruose žodžiuose Vaižgantas pasiekia didelio subtilumo. Matai formą, girdi garsą, kada

> Gintautas pasiėmė savo kuoką ir pėsčias nukaukšėjo į Santeklius; — kada meiliai švelnus balselis sutartinai sutilindžiavo iš dviejų nevienodai pilnų taurelių signalą gerti, ir Sviestavičius balta savo rankele didžponiškai apvaliu jos pakylėjimu gražiai susitvėrė stiklo kojelės.(244)

Bet ar autorius, ką pastebėjęs, perduoda objektyviai, ar subjektyviai, vadinas, perduoda vaizdą tokį, kokis iš tikrųjų yra, ar tokį, kokis atsispindėjo autoriaus dvasioje?

Vaižgantas yra antrojo tipo rašytojas. Jis ne kaip veidrodis, bet kaip gaubtas veidrodis: vaizdą transformuoja. Į akį kritusį bruožą jis sustiprina, suhiperbolina. Tada ir kyla rašytojui uždavinys susirasti tinkamą žodį tam vaizdeliui ir nuotaikai išreikšti. Vaižganto atsargoje tam reikalui esama įvairių žodžių. Jis suhiperbolina įspūdį veiksmažodžiais, daiktavardžiais ir ypačiai palyginimo figūra: „Tėvai net alpo iš užgaulio ir piktumo... Titnagas boba Šešiavilkienė kuone pasiuto iš pykčio... Tėvam širdys sprogo" (VII. 64,5). „Bulvių kalnus papylė" (VII. 78), „Onos rankos buvo ližėm išplitusios, kojos kultuvėm" (VII. 78). „Laikė karvę, iš kurios primilždavo tokią milžtuvę, kurioje kūdikis galėtų nuskęsti (VII. 116), „balsą turėjo tokį gražų ir didelį, kaip Gondingos Varpas" VII. 118). O dar gražesnis ir akivaizdesnis pavyzdys yra *Žiemos* pradžia. Joje nuostabiai mokama operuoti ir vaizdin-

gaisiais veiksmažodžiais ir daiktavardžiais, ypačiai tų žodžių priesagomis. Mažiausia garso atmaina tenai Vaižgantui grote groja sunkiosios žiemos naujus minties ir vaizdo niuansus:

> Ištisais mėnesiais po visą orą draikėsi dūmų rūkai, vartaliojosi drumsti šarmo kunkuliai, sverdėjo tokios snieginių debesų duknos, lyg visos žemės jūrios būtų pakilusios oran iš viršaus spaustų.
>
> Ir spaudė orą taip, kad net ausis spiegė, šiurpas užčiojo per odą, drebulys kratė žmones, kaip ligonis.
>
> Tad krito sniegas, palengva, neskubėdamas, plačiai išsiskėtusiais kačiokais.(245)

Transformuoja Vaižgantas ir kitaip: pastebėtą bruožą supersonifikuoja. Sukuria gausias metaforas, prozopopėjas. Tai jau kuriamosios vaizduotės padaras, aukštesnė kūryba. Yra tikras estetinis laimėjimas, kada Vaižgantui spontaniškai pavyksta savaime banalų įprastinį dalyką supersonifikuoti iš naujo gaiviu vaizdu, kad ir tokios rūšies:

> Saulė, nardžiusi - nardžiusi galuūlyčių rūkuose, pagaliau išsprunka, kaip didelis skaisčiai raudonai nudažytas sviedinys per nevalią panarintas į vandenį. Nusiprunkščiusi, dar, visa šlapia, jau šauna savo spindulių strėles paliai pačią žemę.(246)

Tačiau menkesnė kūryba ar tikriau jokios, kada autorius savo subjektyvų dalyko pajautimą parodo paprastu žodžiu, kuriame tematyti jo simpatijos ar antipatijos aprašomam dalykui („Jis buvo tokis pat rinktinis niekšas“).

Žodžius į sakinius Vaižgantas jungia originaliai ir įvairiai. Jo sakinio negalima suimti viena kuria schema. Tačiau pažymėtina, kad jis sukonstruotas, giliai jaučiant sakinio vaizdą bei emociją ir sakinio garsą.

Sakiniui Vaižgantas pažymėtinai gausiai vartoja išskaitinėjimą, antitezę, sušukimą, paklausimą.

Išskaitinėjami daiktavardžiai, veiksmažodžiai. Tokis išskaitinėjimas gali reikšti, kad autorius mato daug aspektų ir visus nori parodyti. Gali reikšti ir tai, kad autorius savo minčiai nesuranda tinkamo žodžio ir deda sinonimą po sinonimo. Vaižgantas yra pirmojo tipo. Jo išskaitinėjimai rodo tą gausumą, įvairumą, kurį jis mato arba daiktuose, arba veiksme. Antai, Šešiavilkis atsargiai nuo Vidmanto laikės, kad

> tasai tvirtas žemaitis jo nenugultų, nenusėstų ar nenumintų kojų.(247) Mykoliukas bėga, kaip įdygtas, krauna, mina braukia, trusia, pluša, — ar maža Pats-Pamarnecko dvaruose darbų lažininkams.(248)

Jei išskaitinėjimais sustiprina gausumą, nurodo evoliucijos įvairias fazes, tai vaizdus dar labiau išryškina, pabrėžia pakartojimais. Ta labai gausiai vartojama priemonė sutelkia skaitytojo dėmesį į vieną vietą ir ją vieną akcentuoja:

> Pabaiga dvarams, pabaiga apdarams, pabaiga kaimynams draugams.(249)

O mėgsta Vaižgantas, ypačiai paskiau *Dėdėse ir dėdienėse*, pakartoti tą patį žodį iš eilės.

> Juodi juodi plaukeliai, net blizga iš juodumo: tamsus tamsus veidelis, lyg išblyškęs, nusigandus. Graži graži lietuviškai smaili noselė.(250)

Arba vėl:

> Ir motutė ją apkabino: kietai - kietai prispaudė jos galvelę prie širdelės, tik nebeištarė tų raminamųjų žodelių...
>
> Neištarė, ir dukrelei nepasidarė lengva - lengva, jauku: nors užmik jos prieglobstyje.
>
> Du instinktu, motinos ir dukters, sukibo: du karkleliu susipynė iš bailės ateinančios audros viesulo, kurs

> pagaus vieną jų pasuks - pasuks ir nubloks į kažinkokią nežinomą šalį, į neatspėjamą likimą. Ir svyravo - svyravo abidvi be žodžių.(251)

Šitokiu pakartojimu Vaižgantas sulaiko skaitytoją prie kartojamo žodžio ir sustiprina efektą.

Sulaikyti prie rodomo dalyko Vaižgantas moka ir kitomis priemonėmis: tars žodį ir kitais žodžiais jį detalizuos, paaiškins:

> Mūsų tėvai beatmina Sviestavičius vienų Santeklių didžiadvario, ekonomijos arba šaltinio, viešpačius... Ventos krantas turėjo du pečininku, dvi terasi.(252)

Dar labiau dalyką pabrėžia Vaižgantas kontrastais, antitezėmis: „Ak tie žemaičiai su savo „juostomis" ant kaklo! Jie gal ir nagines ant ausių, ne ant kojų aunas". Kontrastas irgi rodo vaizduojamo gyvenimo gausumą, bet iš to gausumo teišskiriamas tas vienas pabrėžiamasis dalykas.

Šitais išskaitinėjimais, pakartojimais, antitezėmis stilius paprastai išplečiamas. Kaip kontrastą glaustajam stiliui jį galėtume vadinti plačiuoju stilium.

Kaip dabar rašytojas savo mintį plėtoja? Logiškais terminais tariant, autorius galėtų ją plėtoti induktyvine ir deduktyvine linkme: duoti eilę premisų ir iš jų daryti išvadas, arba duoti tezę ir iš jos plėtoti mintį, kaip siūlą iš kamuolio. Ir čia Vaižganto minties eigoje nėra vieno šablono. Vis dėlto tam tikras polinkis galima įžvelgti. Vaižgantas dažnai mėgsta duoti tezę ir paskui ją varijuoti, plėtoti, pagrįsti naujomis mintimis. Tai deduktyvinis kelias, dažnai mėgstamas poezijoje. Antai, kontrastais paskelbiama strofos pradžioje Mykoliuko valgio ir drabužio tema, o kitais sakiniais jį varijuojama:

> Kasdieninis prastas valgis, truputis audimo ir kailių gėdai prisidengti kitam būtų buvę mažoka už tokį trūsą. Mykoliukui užteko. Ak jis tik — Mykoliukas, ne

> Mykolas, tai ir reikalai jo maži. Jis ir pats sau buvo kažin koks mažas, tikras Mykoliukas. Tai ir nesistebėjo, kad visi juo, mažuoju, pasivaduoja.(253)

Ir prisideda naujas motyvas: Mykolas virto „dėde" — jis toliau varijuojamas:

> Taip Mykolas Šiukšta pamažu pamažu virto „dėde", tuo senovės šeimos žmogum — ašvieniu, kurs aria, akėja, viską dirba, dvarą atlieka, namie berną atstoja: tuo būtinuoju ūkio inventorium, be kurio ūkis būtų ne ūkis, ir šeimininkas gautų išeiti elgetauti.(254)

Net to paties sakinio konstrukcijoj autorius mėgsta pirma sakinio dalim pasakyti tezę, o antrąja pirmąją paremti. Dėl to jo stiliuje labai mėgstami vadinamieji paremiamieji ir sudedamieji sakiniai:

> Dėdė — tai pati tyli žemė: vaiso, nesididžiuodama nesigirdama.(255)

Tačiau refleksijos eigoje nuo konkretaus atskiro fakto Vaižgantas mėgsta pereiti prie visumos ir to vieno fakto žymėmis apibendrinti visuomenę, tautą, žmoniją.

Bent keli pavyzdžiai iliustracijai:

> Mokytojas buvo žaliūkas, drūtas ir didelis jaunikaitis, vietinių kumelvagių sentikių sūnus; bobaburnis ir kuo biauriausiai raupuotas, kaip visi vietiniai rusai senatikiai.(256) Ir jokios žymelės poezijos, kaip ir nebuvo jos ir visoje žydų namų būtyje.(257) Kiekvienas, visai nesistengdamas, mokėjo kai ką pasakyti linksmaus, nieko netarė tiesiai, be kokio pridečko, aukštaičių būdu.(258)

Šitokis apibendrinamasis stilius ir tinka iškelti tipiškiesiems bruožams, kaip Vaižgantas mėgsta savo personažuose.

Minties eigoje Vaižgantas mėgsta iš fakto šokti ne tik į to fakto rūšį, bet ir visai į periferiją, į dalykus, kurie asociacijos keliu jam ateina į galvą. Iš čia tokia daugybė Vaižganto nukrypimų, žaibiškų prasiveržimų nuo minties gijos, tiek minties intarpų.

Šitokiai minties eigai, savaime suprantama, reikalinga ir savotiška ritmika. Sakinio ir sakinių melodija labai nelygi. Ritminio pastovaus bangavimo teaptiksi retesnėse vietose, vadinamoje Vaižganto lyrikoje. Tik ten ramesnis ar temperamentingesnis, bet vienodesnis pakalnės upės bangavimas. Kitur audringesnis. Vaižgantas nemėgsta nenutrūkstamos banguojančios melodijos. Ją griežtai kapoja pauzomis. Ir tarpai tarp pauzų nevienodi. Čia trumpas vos kelių žodžių sakinys; čia periodinis. Skalė, taip sakant, plati, nuo žemųjų linijų iki aukštutinių. Bet pažymėtinai mėgsta sakinį pradėti pagrindiniu. Iš jo pakilusi melodija nusileidžia toliau per šalutinius, vieną ar visą painią grupę. Labai dažnai to paties sakinio melodija nutraukiama pauza, kada sudėtiniame sakinyje eina ne šalutiniai, bet toki pat savarankiški. O Vaižgantas juos mėgsta. Tokiu būdu Vaižgantas operuoja garso kontrastais, kaip ir vaizdų.

Nors ir neįrodinėjant (tam reiktų atskiros studijos), tik iliustruojant, buvo atsižvelgta į Vaižganto žodį, sakinių konstrukciją, kurioj pasireiškia ir minties suformavimas, ir minties eiga, ir tonas, — buvo konstatuota, kad Vaižganto stilius yra veiksmažodinis, dinaminis, akustinis, plastinis, konkretus, subjektyvus, platus, apibendrinamasis. Šitos žymės išskiria jį iš kitų rašytojų.

Palyginant paskutinius Vaižganto raštus su 1895 m. fragmentais, nežymu esminio stiliaus skirtumo. Tos pačios stiliaus žymės. Tos pačios ir priemonės. Tik jos vartojamos griežčiau ir tikslingiau. Dėl to ir stiliaus efektas didesnis. Stiliaus evoliucija tėra tokia kaip pačios Vaižganto asmenybės ir

jo kūrybos. O toj asmenybėj ir kūryboj tesireiškė organiškas natūralus plėtojimasis.

Pradžioj buvo pažymėta, kad Vaižganto stiliaus pagrindas liaudies kalba, ypačiai aukštaičių tarmė. Antra vertus, Vaižgantui prikaišiota, kad jis nemokąs kalbos. Prisipažindamas nemokąs, Vaižgantas pažymėjo, kad lietuviškai nė vienas dorai nemokam. Girdi, Basanavičius rašė vokiškai, Dambrauskas lenkiškai, Šliūpas angliškai, o jis pats, Vaižgantas, rusiškai.

Iš tikrųjų galima pastebėti paralelių tarp Vaižganto stiliaus kai kurių žymių ir rusų realistų. Pažymėtina paralelė su S. T. Aksakovo pagarsėjusiais ir Vaižganto mėgtais jaunystės atsiminimais *Semeinaja chronika.*

Juos Aksakovas pradeda:

> Tiesno stalo moemu dieduškie žitj v Simbirskoj gubernij, v rodovoj otčinie svojej, žalovannoj predkam ego ot carej moskovskich; tiesno stalo emu ne potomu, čtob v samom diele bylo tiesno, čtob ne dostavalo liesu, pašni, lugov i drugich ugodjev, — vsego nachodilos v izlišestvie, — a potomu, čto otčina, vpolnie eščio pradiedu ego prinadležavšaja, sdielalas raznomiestnoju.(259)

Vaižgantas *Dėdes ir dėdienes* pradeda:

> Bepiga, kad tai būtų buvę tėvelio ar motutės broliai ir jų žmonos. Apie juos būtų galima prirašyti labai gražių dalykų. Turėti daug dėdžių, žinoma, su dėdienėmis, nemaža garbės ir malonumo. Kokia tau garbė visame kaime, kai į tavo kiemą ima sukti, iš atlaidų grįždami, vienas vežimas, antras, trečias... Kai tavo kiemelyje pradeda nebepareiti kalamaškų ir brikelių, gerai apkaustytų, kartais ir su lingėmis. Kai baltai aptiestą

tavo stalą apsėda dešimts, dvylika asmenų, ir visi tau artimi.(260)

Labiausiai pažymėtina paralelė tas pakartojimas(1), charakteringas tiek Vaižganto, tiek ir Aksakovo stiliui; toliau — tas pats aiškinimas išskirtinėmis sakinio dalimis(2), tas išskaitinėjimas(3), pagaliau intarpas(4). Ir toliau sekant, abudu mėgsta sudėtinius sakinius paremiamuosius. O aprašinėdamas Užvolgį, Aksakovas vietomis panašus net vaizdais:

> Na sorok viorst protiaženija, ot goroda Bugurus-lana do Kazionnago selenija Krasnyj Jar, oba berega ego byli ne zaseleny. Čto za ugodje, čto za privolje bylo togda na etich beregach! Voda takaja čistaja, čto daže v omutach, saženi v dvie glubinoju, možno bylo vidiet na dnie brošennuju miednuju denežku!(261)

Vaižgantas Malaišos upelis:

> Mylios ilgumo upelis išgembėja du Denionių lauku: sėdimąjį ir tolimąjį ir dar tolesnes, niekam nevertas parūdijusias klampias balas, kur per 2-3 dienas su visa šeimyna piovus, ant pečių vilkus, gauni keletą rūčkelių rudų viksvų, Judošiaus barzdos, piktų, nepatenkintų darbininkų žodžiais tariant...
>
> Rodos, kas čia įdomaus. O Aleksiui tai ištisas pasaulis.
>
> Ant švaraus geltono smilčių dugno vanduo sietuvėlėse esti taip tyras, taip peregimas, jog įmesta adata nepražūtų, ir taip vasaros saulėje šiltas, kaip tynėje.(262)

Galėtum nurodyti vaizdo ir net psichologijos paralelių, kada Aksakovo Bagrovas keliasi į užvolgį, su Vaižganto Šešiavilkio persikėlimu į pavenčius. Esama ir daugiau. Paralelės

esama. Betgi Aksakovas sau, Vaižganto stilius sau: sau tuo dinamizmu, reljefiškumu, subjektyvumu, hiperbolėmis, humoriška nuotaika.

Paralelės galėtum pastebėti ir su Turgenevo stilium: abiejų ta apibendrinamoji stiliaus žymė. Esama jos ir su Gogolio kai kuriomis stiliaus priemonėmis. Tačiau tos paralelės, palyginti, blanksta individualiose Vaižganto stiliaus žymėse.

Tiesa, tas Vaižganto stilius nėra grynai beletristinis. Stiliaus subjektyvumas, anas simpatijų ar antipatijų pareiškimas dera publicistikai; beletristikai kenkia. Ta publicistinio stiliaus žymė jau nyksta *Dėdėse ir dėdienėse*. Jos vietoj stiprėja prozopopejinis žodis, gaivus, originalus ir dėl to giliai kūrybingas.

Antra vertus, gausus pakartojimas, išskaitinėjimas, antitezė, sušukimas, paklausimas, minties ir vaizdų šuoliai, tezės varijavimas... yra dažnosios retorikos figūros. Šitos figūros su visu ryškumu išplaukia Vaižganto prakalbose (plg. bent jo prakalbą *Vaikai stoja tėvynės gintų*. III. 134).

Kiek beletristikoje Vaižgantas pasireiškia su publicistinio ir retorinio stiliaus priemaišomis, tiek publicistikoj, mokslo veikaluose jis yra beletristas. Vaižgantas nepadalijamas. Jeigu sakoma, kad Mykolas Angelas turėjo keturias sielas, kurias jis dėjo į savo paveikslus; jeigu Šekspyras tūkstantį, tai Vaižgantas turi vieną galingą, originalią, kitiems nepakartojamą ir visų veikalų stiliuje pasireiškusią — ji vis ta pati. Toks jau Vaižgantas buvo.

Vaižgantas tautos kūryboje

Rytiečių aukštaičių dvasia: Vaižganto kūrybos etninis pagrindas. — Epochos atmosfera: rusų literatūrinės įtakos pėdsakai Vaižgantui. — Lietuvių meno tradicijos rėmuose: Vaižgantas lietuviškojo baroko reiškėjas.

Tikrai, Vaižgantas buvo tokis... Buvo lietuvis rytietis, buvo savo epochos žmogus.

Rousseau ir Herderio mintimis skirstydami žmones į gamtinius ir civilizuotinius, galėtume sakyti, kad rytų aukštaičiai yra gamtos žmonės, labiau už kitus mūsų etnografinius vienetus išlaikę savo etniškąsias pirmines žymes.

Juose emocinio gyvenimo dar nėra nustelbęs intelektas. Jų galvosena ne tiek loginė, kiek intuicinė, poetinė, arba, kaip Vaižgantas sako, jie „ome", instinktu daug ką nujaučia.

Intuicija jiems pradeda veikti tada, kada pats gyvenimas reikalauja. Dėl to jie ne teoretikai, o praktikai, darbo dirbėjai, arba ir jų teorijos esti gyvenimiškos.

Emocinis aukštaičių gyvenimas platus: ir skambus juokas, ir širdį graužiantis liūdesys susigyvena tam pačiam žmoguje; ir ciniškos dainuškos, ir himnai Dievo motinai eina iš tų pačių lūpų.

Jeigu tikėsim Hans Naumanno(263) pirminio žmogaus arba civilizacijos neperdirbtos liaudies charakteristika, tai aukštaičiai yra tame kultūros tarpsnyje, kuriame tebėra stip-

rus bendruomeniškumas. Jo nėra nustelbęs individualistiškas savo reikalų paisymas, egoistinis miesčioniškas individualizmas. Jeigu įsivaizduosim žmogaus reikalų ir norų visumą kaip kokį ratą, tai aukštaičio rytiečio akys apglebia visą aplinkumą. Į jo orbitą įeina ir kiti žmonės, ir gamta. Su jais aukštaitis jaučias kažkokiomis bendromis gijomis supintas, be jų negalįs dvasiškai gyventi. Iš čia aukštaitiška mistika gamtoje ir pasaulyje, tas susirišimas su kaimynais talkomis, kolektyviškais žaidimais, puotomis. Tiesa, ir miesto žmogus be visuomenės neapsieina. Bet jo santykiai visai kitoki — pagrįsti asmeniniu interesu. Jam visuomenė tiek įdomi, kiek jam utilitariškai reikalinga.

Galėtum ir prieštarauti čia akcentuojamam aukštaičių rytiečių bendruomeniškumui. Galėtum sakyti, kad rytiečiai kaip tik individualistai, originalai. Tokis buvo Strazdelis, Baranauskas, Vaižgantas ir daugelis kitų. Originalai, tegul ir individualistai, tik ne toki, kaip Baironas, Šarūnas. Tokiems Baironams rūpėjo pasirodyti kitokiems nei visi, kad į juos akis atkreiptų. Tai egoistinis individualizmas. Jam priešingas yra miesčioniškas konvenansas: miesčionis pasirodo tokis kaip kiti, kad jis perdaug neišsiskirtų ir į jį akių visi neatkreiptų. Aukštaitis ne tokis. Jis nenori stebinti bendruomenės savo asmenybe, nėra egoistinių tikslų, bet jis ir nesistengia daryti, kaip minia. Jis elgias laisvai, taryt nemanydamas, kad į jį bus keno akys atkreiptos. Iš čia tas aukštaitiškas originalumas, pagrįstas natūralumu bei nuoširdumu.

Bendruomeniškai jausdamas, aukštaitis instinktyviai nuspėja ir pavojus, kurie skaudžiausiai jį ir jo bendruomenę ištiks, ir instinktyviai imasi apsaugos priemonių. Dėl to aukštaičiai daros visuomenei naudingo darbo iniciatoriai, pradininkai. Jie nelinkę užsidaryti savo viduje, užsikalti savo etniniuose turtuose ir tik atspariai, bet pasyviai priešintis. Jie yra dinaminės dvasios, kaip gamta, kaip augalas; dažnai jie dėl to prašoka net savo epochą savo mintimis ar savo dar-

bais. Tik paskiau ateis kiti ir intuityviai pareikštas mintis jau sąmoningai iškomentuos ir įvertins.

Toki atrodo daugelis pažįstamų aukštaičių vadų. Vilkmergiškis Širvydas su pirmosiomis gramatikomis ir žodynais, paskui kurį kiti nespėjo eiti ir juo pasinaudoti; vilkmergiškis Bohušas, apibėgęs Vokietiją, Prancūziją, Italiją, Lenkiją ir paskelbęs lenkams bei lietuviams lietuvių kalbos grožį, sukėlęs aistrius ginčus ir paskatinęs Lelevelį, Norbutą, Pošką subrusti. Tokis iš liaudies neatitrūkęs Strazdelis, Vienažindys, švietėjas Katelė, Baranauskas, net Jakštas, neminint jaunesnių. Žinoma, kiekvienas savaip.

Ir Vaižgantas tokis. Jis yra kilęs kaip tik iš Svėdasų, to aukštaičių kampo, kuriame šitie bruožai atrodo giliausiai išplėtoti. „Aš čia gyvenau gamtos padavimų įspūdžiais ir taikių žmonių meile. Tie veiksniai sudarė mano sielą, jais ir tegaliu save išaiškinti".(264) Vaižganto jaunosios dienos ir negalėjo būti palankesnės šitai aukštaitiškajai dvasiai pasisavinti. Nuo pat mažens aukštaičių charakterio užuomazgas tik stiprino, niuansavo ir gamta, ir žmonės, ir patriarchališka šeima. Pats Vaižgantas pasisako, ką jis gavęs iš gamtos, iš atskirų šeimos narių. Tai buvo aplinkuma, kuri davė viską, kas reikalinga išugdyti jo talentui: gamtos meilei, patriarchališkam demokratiškumui, religinei mistikai, meno nuojautai ir žodžio turtingumui.

Šituo ir galėtume išaiškinti, kodėl Vaižganto kūryboje yra tiek daug aukštaitiškos etnografiškos dvasios. Ji reiškėsi tiek veikalų pasaulėvaizdyje, ypačiai gamtos pergyvenime, tiek veikalų konstrukcijoj, tiek išorinėje išraiškoje. Buvo pastebėta apsčiai tų elementų, kurių užuomazga glūdi liaudies pasakoje, padavime.

Tačiau rytietis Vaižgantas ir ne toks, kaip rytietis Strazdelis ar Baranauskas. Jie skiriasi, nes skiriasi ir tos epochos, kuriose jie gyveno.

Baudžiavinė aukštaičių liaudis buvo aptraukta šiurkš-

taus gyvenimo žieve. Ji tegalėjo duoti aukščiausią tuo metu savo būties žiedą — kun. Strazdelį. Strazdelis, kaip ir to meto liaudis, reiškiasi mūsų akims primityvia, stačiokiška, kartais net storžieviška forma. Bet po ja ta pati jautri ir gili dvasia. Net gi ir plati; ji susikòncentravusi į gamtą, į žmonių vargus, į luominių santykių antagonizmą; ji užbėgo toli į priekį, skelbdama galą tai luominės nelygybės priespaudai. Joje švyti ir tautinių aspiracijų prošvaistės.

Baranauskas, rytietis, aukštaitis, pasirodo naujas aukštaičio laipsnis tautiniame gyvenime — dviejų epochų angoje: socialinės ir tautinės. Šitame epochų lūžime, pereinant socialiniu atžvilgiu iš baudžiavinės į pobaudžiavinę, tautiniu atžvilgiu iš lietuviškos lenkiškos sąmonės į lietuvišką — pats Baranauskas dvasiškai sulūžo, kaip ir jo graudžioji Šilelio giesmė.

Vaižgantas yra vėl naujos epochos žmogus — jau sociališkai laisvos, tautiškai kovojančios, politiškai vergaujančios liaudies išdaigintas. Pasilaikydamas aną etninę dvasią, jis gavo ją papildyti ir civilizacija: naujomis idėjomis ir naujomis formomis.

Pažymėtina, kad toji civilizacinė įtaka Vaižgantui ėjo daugiau ne iš lenkų, kaip ankstesniajam Baranauskui, bet iš rusų, iš jų mokyklos, iš spaudos. Pats Vaižgantas, būdamas *Viltyje,* prisipažįsta skaitąs lenkų tik savaitraščius, mėnesinius žurnalus. Rusų laikraščiai esą geresni, turtingesni. „Aš juos visus esu perėjęs ir dabar dar į kai kurį „inkišu nosį". Pagalios sustojau prie *Russkoje slovo.* Didelis, labai turtingas pinigais, bendradarbiais ir savais korespondentais Maskvos dienraštis (8 rub.). Jis nusideda katalikybei, tiesiog vaikiškai pasityčiodamas iš prancūzų, italų, ispanų katalikų ir popiežiaus. Bet tik retkarčiais. Už tat visą laiką turi Doroševičių, Nemirovičių-Dančenką, Bobomikiną, Bajaną, Merežkovskį, Gr. Petrovą, Teffi, Gorkį, Tolstojų, Buniną, Jablonovskį ir kitus, kurių negali negerbti, kad ir kartais nesutiktum su jais".(265)

Tais rašytojais žavėjosi Vaižgantas ne tik dėl jų stiliaus. Jam imponavo ir literatūros keliamos problemos. Jam rodės, kad ir vakariečiai (zapadnikai) ir slavianofilai turi tą patį tikslą: tautos gerovę ir didingumą. Jis pastebėjo, kaip Gončarovas, Ostrovskis ėmė vaizduoti literatūroje senąjį inertingumą ir visuomenės stagnaciją, kiti, kaip Turgenevas, naująjį jaunimo kuriamą gyvenimą. O Čechovas jautė su džiaugsmu šviesius naujo gyvenimo spindulius; gyvenimo sveiko, energingo, siekiančio atskirų asmenų ir visuomenės laimės. Vaižgantui imponavo, kad tenai reikalai svarstomi su pilietiniu drąsumu, energija, atvirumu ir sykiu dailiškai.

Šituo Vaižganto įsigilinimu į rusų kultūrinį ir literatūrinį gyvenimą ir išaiškintina, kodėl Vaižganto kūryboje buvo galima konstatuoti paralelių su Gončarovu, Aksakovu, Gogoliu ar Turgenevu.

Tokiu būdu Vaižganto kūryboje randam sujungtus ir anuos bruožus, giminiškus liaudies kūrybos produktui, ir šiuos bruožus, paraleliškus su svetima kultūrine literatūrine kūryba.

Svetimoji įtaka Vaižgantui buvo silpnesnė nekaip etnininis pagrindas. Kaip pozityvistinės dvasios mokykla nestengė pakeisti Vaižganto mistiško religingumo, taip nė svetimi stiliai negalėjo nustelbti Vaižganto iš sesers, kaip sako, ar savo kampo pažinto žodžio meno. Ir gavos Vaižgantas originalus: lietuviškus aukštaitiškus bruožus kultyvavęs epochos dvasia.

Vaižganto kūryboje reiškėsi ne tie vieni etniniai ir epochiniai pradai. Jame reiškėsi ir tos tradicijos, kurios buvo susidariusios lietuvių meno evoliucijoje. Ta evoliucija nėra tokia charakteringa mūsų literatūros kelyje. Charakteringesnė ir ryškesnė ji atrodytų, pavyzdžiui, architektūroje su jos gausingomis bažnyčiomis ir rūmais. Šitoje architektūroje meno istorikai konstatuoja primityvią statybą, o šalia jos ir atneštinę kultūrinę statybą. Iš tos atneštinės ypačiai prigijęs

Lietuvoje barokas. Jis davė gausybę barokinių statinių. Jis net subarokinęs primityviosios statybos bažnyčias.(266) Į tą baroką, radusį mūsų mene gyvą atbalsį, grįžtelkime viena akimi atgal, kad galėtume stebėti, ar nėra ko bendra tarp baroko ir Vaižganto kūrybos.

Baroko dvasia, jeigu ją tinkamai suprantu, savo tėvyneje susiformavusi po gotiko ir renesanso, pamėgino sujungti savyje ir renesanso ir gotiko pradus. Renesansiškai barokas pagarbino žmogų, kuris visais vitaliniais organais buvo įsisiurbęs į žemę ir ėmė iš jos gyvenimo sultis. Tas žmogaus žemiškumas tiek akcentuojamas, kad tarp žmogaus ir žemės susidarė mistiški ryšiai. Jau Giordano Bruno operavo panteistinėmis frazėmis.(267) („Žemė, toji dievybė, kuri yra mūsų motina...“). Tomą Akvinietį su teologijos ir filosofijos mokslais stūmė į šalį susidomėjimas gamtos mokslais. Fizika, astronomija, meteorologija imponavo ir vienuolynuose. Šitoki nusiteikimai buvo gera dirva didžiam panteismo judėjimui.

Antra vertus, gotiškai barokas prisimena aukštesniuosius būties pradus, dievybę ir veržiasi į ją su visa jausmo, fantazijos galybe, ligi sielos apsvaigimo, ekstazės.

Šituodu antinomiški pradai norėta baroko dvasioje sujungti. Taikliu J. Ereto pasakymu, „barokas nekovojo griežtu arba-arba, bet tenkinosi lipšniu ir-ir“.(268)

Kaitaliodamiesi tie barokinės dvasios pradai mene paliko ištisą gamą formalinių žymių. Meno kūrinio pagrinde glūdi ne renesansiškoji horizontalinė linija ir ne gotiškoji vertikalinė, bet abidvi: čia vertikalinė kyla į viršų banguojančia linija, čia vėl šliaužia horizontališkai, kad „pasilsėjus“ vėl galėtų pavingiuoti į viršų. Sunkus kelias nuo žemės, bet pastovus, be baimės griūti.Vietoj renesansinės statikos, ramumo įsigali ekscentriškas dinamizmas, veržimasis, gausumas. Tik veržimasis ne į aukštumas, o greičiau į platumas, suliejant tame pačiame meno kūrinyje plastinius, architektū-

rinius, tapybinius žanrus. Džiaugsmas gyvenimu ir pačiu menu, gyvenimo sodrumas reiškiasi ypačiai gausiai ornamentuotomis detalėmis. Jose plazda gyvybė, sultingumas, vešlumas arba žmogiškose figūrose ekstatiškas pergyvenimas. Ir kiekviena tų figūrų kitokia. Literatūros kūrinyje toji ornamentika reiškiasi efektingais palyginimais, gausingomis figūromis, žodžių žaismu.

Grįžtant prie Vaižganto, galima aptikti jo kūryboje ir tą horizontalinę ir vertikalinę liniją. Horizontalinė stipresnė. Horizontališkas Vaižganto pasaulėvaizdyje anas žmogaus mistinis santykiavimas su gamta, vitalizmas, vešlumas. Net žmogaus išviršinis pavidalas pažymimas ne laibumo, lieknumo linijomis, bet mėsingumu, raumeningumu: pro juosmenį, pro rankoves kūnas veržte veržiasi, kaip Rubenso ar Mykolo Angelo figūrose.

Bet Vaižganto kūryboje esama taip pat žmonių, kurie žemę moka paaukoti ir vertikališkai kilti į aukštuosius dalykus (Mykoliukas). Tiesa, momentais jų dvasios gyvenime pasirodo maišto tarpai, jie nori sau pačiam pagyventi; tai lyg pečininkai, nuo kurių jų gyvenimo linija vėl pasistiebs į viršų. O kaip banguojanti gyvenimo linija pasireiškia toje Severijoje, ar Kaniavoje, ar altaristoje! Tai ir yra artima toms barokiškoms antinomijoms.

Kompozicijos atžvilgiu Vaižganto paveiksle siužetas barokiškai yra susiliejęs su fonu. Tai svetima bent renesansiniam menui, su kuriuo įsigalėjo perspektyva. Vaižgantas į daiktus žiūri be perspektyvos, iš arti. Artimus dalykus gausiai ornamentuoja; ornamentuoja plastinėmis, akustinėmis žymėmis. Jas taip sustiprina hiperbolėmis, gradacijomis, kontrastais ir kitomis figūromis, kad sudaro dinamizmo, įvairumo, gausumo efektą.

Prisimenant kitas Vaižganto kūrybos žymes, tiek pasaulėvaizdyje, tiek žodžio mene, atrodo, esama artimumo tarp

Vaižganto dvasios ir baroko dvasios, tarp Vaižganto ir baroko žodinių priemonių tai dvasiai reikšti.

Tačiau barokas nelygu barokui. Į Lietuvą atneštas barokas tiek suinterpretuotas liaudies meno ypatumais, kad jis gavo specifiškai lietuvišką koloritą. Tai pažymėtina ir Vaižganto kūrybai. Lietuviškos tautosakos paprastumas jame yra sušvelninęs, suprastinęs apskritai barokišką puošnumą.

Europinis barokas savo istorinėje raidoje nunyko, bet jo renesansiškieji ir gotiškieji pradai perėjo į naujas dvasines sroves. Rodos, nebus labai suklysta, sakant, kad renesansiškasis gulė į pagrindus realizmui, gotiškasis — romantizmui. Tų pačių pradų, tradiciniu vardu vadinamų romantinio ir realistinio elementų, teko anksčiau pastebėti ir Vaižganto kūryboje. Netgi buvo kilusi mažutė diskusija: Vaižgantas tikino esąs romantikas, prof. Mykolaitis tuo abejojo. Būtų išvengta tos diskusijos, jei Vaižgantas būtų atstovas lietuviško baroko, kuriame randa vietą abudu tie antinomiški dalykai. Baroko terminas Vaižgantui pritiktų geriau už kitus, jeigu jau norime pažymėti tarptautiniu terminu.

Istoriškai imant, barokas atkeliavo ir mene aukščiausiai iškilo lietuvių tautai kovojant dėl religijos, katalikybės su protestantizmu, o literatūroje su Vaižgantu iškyla barokas lietuvių tautos kovoje dėl tautybės.

Kova laimėta, ateis naujos dienos su naujais gyvenimo reikalais. Pakeis ir pačią literatūrą. Literatūroj išsiskirs tos dvasinės linijos, kurios Vaižgante buvo susijungusios, ir išsikristalizuos į vientisesnes sroves.

Pats Vaižgantas šitai jautė. Jausdamas tautinio ir meninio gyvenimo dinamiką, jautė ir, kad jo kūrybos pobūdis jau nebetinkąs. Jis gailavo, kad nerašęs taip, kaip etnografiją yra aprašęs Katkus. Tačiau naujoviškai jau nesiėmė. Nesiėmė, nes nauji laikai priklausė kitos dvasios rašytojams, o jis su visu pilnumu buvo patriarchalinės, kovojančios, atgimstančios Lietuvos rašytojas.

Tai tas pats jaunikaitis, kuris aną nuostabiąją naktį ant Nemuno kranto sielojos, kad Lietuvos žemė tebelaukia paišytojo ar giesmininko. Tas pats, kuris, įspūdžių pagautas, ėmėsi plunksnos ir per visą gyvenimą kūrė paveikslą, sintetiškai išreiškiamą anais jaunuolio paprastais žodžiais:

> Raudona, rasoje apsipraususi saulė linksmai iškišo savo kaklą ant saulėtekinio horizonto, ir ilgas šešėlis nuo kalnų puolė ant upės, pridengdamas beveik visą jos platumą; saulei kylant į aukštį, traukės jis gėdingai į savo kraštą, pripažindamas save priveiktu toje karėje šviesos su tamsybe.

Bibliografija

I. VAIŽGANTO DAILIOJI KŪRYBA

Pats Vaižgantas yra palikęs savo raštų bibliografiją, kuri yra Vaižganto muziejuje. Tik metrika ne visur tiksli. Atskirais leidiniais išspaustų Vaižganto raštų, periodinių leidinių, kuriuose Vaižgantas rašė, bibliografija, yra paskelbta *Židiny,* 1928, 3 nr. Čia sudarinėjama vien dailiosios kūrybos bibliografija chronologine eile nurodant, kur ir kada pirmiausia kūrinys pasirodė ir kuriame Vaižganto raštų tome dabar jis yra.

1895

Būk palaiminta (H. Sienkevičiaus), *Varpas,* 1895, 2 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1896

Šventadienį karčiamoje, *Tėvynės sargas,* 4 nr.; *Vaižganto raštai* XV.

Pasaka apie Saulytę (Jad. Chrząszczewskos), *Tėvynės sargas* 4 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Nepadėjus nėr ko kasti, *Tėvynės sargas,* 4—5 nr.; *Triskart skyrium.* Vaizdeliai, Tilžėje, 1902; *Sceniški vaizdeliai,* Petersburge, 1907; *Scenos vaizdai,* Rygoje, 1915; *Vaižganto raštai* V.

Rec. L. Gira *Lietuvos ūkininkas,* 1908, 8 nr.

Dėdė lapę nušovė, *Tėvynės sargas,* 1896, 8 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Judas Išdavėjas (Saltykovo-Ščedrino), *Tėvynės sargas,* 1896, 9 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1897

Artističeskaja ekskursija. Očerk, *Viestnik trezvosti.*

Mužiki. Očerk. *Viestnik trezvosti.*

O sv. Genovefie. *Viestnik trezvosti.*

1900

Negryna sąžinė. Monologas. *Tėvynės sargas,* 12 nr. Pakartotas *Sceniškuose vaizdeliuose* 1907 ir 1915; *Vaižganto raštai* V; rusiškai: Nečistaja soviest'. Monolog s litovskago, *Prikarpatskaja Rus'* ir *Viestnik trezvosti,* 1905.

1902

Mūsų tėvynainiai. Dialogizuotas vaizdelis apie dvarininkus lenkomanus, *Žinyčia,* 1902, 5 nr.

Vaizdeliai. Tilžė, 1902. Iš *Tėvynės sargo* įdėta: Nepadėjus nėr ko kasti; Negryna sąžinė; Dėdė lapę nušovė; Judas išdavėjas; Šventadienį karčiamoje; Žydų aimana dėl monopolio; Būk palaiminta.

1903

Tiktai niekam nesakyk, *Tėvynės sargas,* 1 nr. Pakartota *Sceniškuose vaizdeliuose* 1907 ir 1915; *Vaižganto raštai* V.

Paskutinį kartą. Monologas, *Tėvynės sargas,* 1903, 1 nr. Pakartota *Scenišk. vaizd.* 1907 ir 1915 *Vaižganto raštai* V.

Anūkas (Kl. Junošas), *Tėvynės sargas,* 1903, 5—6 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Mildė (Vl. Karoli), *Tėvynės sargas,* 1903, 5—6 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Pelėsiai, *Dirva—Žinynas,* 1903, 8 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1904

Bevardžiai (Žemadūšiai), *Tėvynės sargas,* 1904, 4 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Ten gera, kur mūsų nėra. Apsakymas sugrįžusio amerikiečio. *Kryžius,* 1904, 1 nr.

1905

Inspektorius, *Vilniaus žinios,* 1905, 277 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Namai Pragarai, *Lietuvių laikraštis,* 1905. 11, 12, 16, 17, 18, 19—20, 21 nr. Pakartota: *Scenišk. Vaizdel.,* 1907; *Vaižganto raštai* V.

Najmilsza Ofiara, *Kalendarz Nadbaltycki,* 1905, Lietuviškai: Visų maloniausias atnašas, *Vadas,* 1916, 17 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1906

Šis — tas. Trys Vaižganto apysakėlės, Shenandoah. Iš *D. — Žinyno* perspausdinta skyrium, nesiklausus autoriaus.

1907

Kaip Jonas su Petru kiaules ganė, *Vilniaus žinios,* 1907, 15 nr.; *Vaižganto raštai* V.

Sceniškieji vaizdeliai. Peterburgas, 1907, 98 p.

1912

Ten gera, kur mūsų nėra, arba neapleiskime Tėvynės. Šv. Kazimiero dr-jos leidinys. Kaunas 1912, 224 p.

Rec. L. Gira *Vaivorykštėje,* 1913. I; Karvelis (Dambrauskas) *Draugijoje, 1913.*

1913

Aukštaičių Vaizdeliai. Kaip jis augo. Jo tėveliai. *Vaivorykštė,* 1913, I t. Tėvelis, Motutė II t. Vebronių buitis III t. Paparčio žiedas, Saulės šokimas, Dangaus atsivėrimas, Aplotas. *Viltis,* 1913, 83 nr. Pagrabas — 84 nr. Kaip jis augo: Užjautimas, Galvoji-

mas, Didystė, Motutės žiponas. *Viltis,* 1913, 85 nr. Pirmasis sielvartas 95 nr., Džiaugsmas. Du jungu. Ant Popšutės 96 nr., Papilekalnėje, Upelyje 97 nr.; Įsišokimas 121 nr., Gerieji dėdės, Per pat Sumą. *Rygos garsas* 70 nr., Pirmosios rungtynės, Pirmasis laikrodis 73, 73 nr., Pirmoji labdarybė 74 nr., Pirmoji kelionė 75, 76 nr. Dabar *Vaižganto raštai* VI ir IX t.

1914

Kvailių ašaros, *Vairas,* 1914, 3 nr.; *Vaižganto raštai* IX.
Karo slibinas, *Vairas,* 1914, 14 nr.; *Vaižganto raštai* V.
Rimai ir Nerimai, *Vairas,* 1914, 15—18 nr.; *Vaižganto raštai V.*

1915

Karo vaizdai. Ryga, 1915. 136 psl.
Rec. A. Jakštas *Ateity* 1918. 8 nr. ir *Mūsų naujojoj prozos literatūroj,* Kaunas, 1923; V. Bičiūnas, *Lietuvos aide,* 1918, 108 nr.
Ponas direktorius, *Rygos garsas* 1915. 2—6 nr.; *Karo vaizdai,* 1915; *Vaižganto raštai,* V.
Scenos vaizdai. Monologai ir dialogai, Ryga, 1915. 116 psl.
Rec. A. Jakštas, *Ateity,* 1918, 8 nr. ir *Mūsų naujojoj prozos literatūroj,* Kaunas, 1923.
Eik su velniais obuoliauti (Karo prohibicijai pagerbti). Kalendorius *Dieve, padėk; Vaižganto raštai* V.

1916

Į saulę, į saulę, *Petrapilio Kalendorius,* 1916; *Vaižganto raštai* VI.
Naujakuriai, *Vadas,* 1916, 33—38 nr. *Rygos garsas,* 1916, 74—85 nr. *Vadas,* 1917, 1—4 nr.; *Vaižganto raštai* VIII.
Burzdulis, *Vadas,* 1916, 18—24 nr.; *Vaižganto raštai* IX.
Lietuvos žodis. Kvailių ašaros. Apie asilus. Petrapilis, 1916. 64 psl.; *Vaižganto raštai* IX ir VI.
Rec. Kun. A. Sabaliauskas *Liet. balse,* 1917, 24, 26 nr.
Alegorijų vaizdai. Petrapilis, 1916. 134 p.; *Vaižganto raštai,* VI.
Rec. A. Jakštas *Ateity,* 1918; Gabr. Taučius *Ateities spinduliuose,* 1918, 4 nr.

Visų maloniausias atnašas, *Vadas,* 1916, 17 nr.; *Vaižganto raštai* VI.
Lietuvos žodis, *Vadas,* 1916, 10—14 nr.; *Vaižganto raštai* IX.

1918

Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. Pirmosios knygos I ir II dalis. Gondingos kraštas. Švyturio leidinys, Vilniuje, 1918, 248+281 psl.
Rec. A. Jakštas *Draugijoj,* 1919, 4—6 nr.; V. Bičiūnas *Skaitymuose* 16, 17, 18 kn.; A. R(ondomański) *Echo Litwy,* 1920. 7, 8, 17, 18, 19 nr.; Dabušis *Lietuvoj,* 1919, 136 nr.; Jakštas *Liet. aide,* 1918, 37 nr. ir *Mūsų naujojoj prozos literatūroj.*

1919

Aplink Baltiją. Vilnius, 1919, 95 psl.
Rec. A. Jakštas *Draugijoj,* 1919, 4—6 nr. ir *Mūsų naujojoj prozos literatūroj.*
Aš, tarnaitė ir kanarėlė, *Nepriklausoma Lietuva,* 1919, 46 nr.; *Vaižganto raštai I.*
Saulėgrąžos, *Nepriklausoma Lietuva,* 1919, 3, 4, 6, 7 nr.

1920

Į saulę, į saulę! *Vilniaus kalendorius,* 1920.
Pragiedruliai. Antroji knyga. Vaduvų kraštas. Švyturio leidinys. Vilnius, 1920, 291 psl.; antras leidimas 1926.
Rec. A. Jakštas *Draugijoj,* 1920, 5—6 nr. ir *Mūsų naujojoj prozos literatūroj;* V. Balčiūnas *Skaitymuose,* 16, 17, 18 knygos.
Dzidorius artojas, *Laisvė,* 1924, 24 nr.; *Vaižganto raštai* X.
Dėdės ir dėdienės, *Skaitymai* 1—5 kn. (1920 ir 1921 m.)

1921

Pro domo sua, arba savo reikalu išėjus: Aš, Tarnaitė, Kačiokas, Kauno elektra ir Lietuvos milicija. *Lietuvių balsas,* 1921, 5 nr.;

Nemiręs laikraštininkas ir liguista Elektra. *Lietuvių balsas,* 1921, 9 nr. Tai vis humoristika, feljetonas; pakartota *Vaižganto raštai* XV.

1922

Ant politikos laktų (tekstas) Kaunas, 1922.

Tėvo palikimas, *Skaitymai* 16 kn.

Mišrieji vaizdai. I dalis. Karo vaizdai, Scenos vaizdai. *Vaižganto raštai* V. Švyturio b-vės leid., Kaunas—Vilnius 1922. 200 p.

1923

Mišrieji vaizdai. II dalis. Alegorijų vaizdai. Šiaip-jau vaizdai. *Vaižganto raštai* VI. Švyturio b-vės leid. Kaunas—Vilnius, 1923. 248 p.

Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. Gondingos kraštas. I dalis. *Vaižganto raštai* VII. Švyturio b-vės leid., Kaunas—Vilnius 1923. 232 pl. Antras leidimas.

1925

Žemė maitintojėlė. Vienasėdžiu susirgęs. *Jaunoji Lietuva,* 1925, 5, 6 nr.; *Vaižganto raštai* X.

Ar jau medžiai sprogsta? *Jaunoji Lietuva,* 1925, 4 nr.; *Vaižganto raštai* X.

1926

Pragiedruliai. Gondingos kraštas. II dalis. Antras leidimas. 252 p.

1927

Kultūros vaizdai: Perkūnas ir voras, *Lietuva,* 1927, 16 nr.

Kultūros vaizdai: Sutartis. *Lietuvis,* 1927. 5 nr.; Turmos ir tarbos neatsižadėk, *Lietuvis,* 1927. 12 nr.; Mano teroras. *Lietuvis,* 18 nr.

Normanto vėžiai. *Lietuvos aidas,* 1927. 1, 2, 112, 113, 114, 139, 140, 142, 143, 147, 148, 171, 172, 174, 179, 180, 182; arba *Vaižganto raštai* XV.

Nauja pajėga (Iš „Audros"). *Gubos*, 1927.
Kelionių vaizdai. Galicijoje, Amerikoje, Prancūzijoje, Italijoje. *Vaižganto raštai* XVII. Kaunas, 1931. 304 p.
Rec. A. J., *Židiny*, 1931, 8—9 nr.

1928

Mokslo ekskursija į Pažaislį. Feljetonas. *Ateitis*, 1928, 7—9 nr.

1929

Išgama. *Mūsų laikraštis*, 1929, 2—4 nr.; *Vaižganto raštai* X.
Šeimos vėžiai ir jumoristika. *Vaižganto raštai*, XV. Kaunas, 1929. 256 p.
Rec. E. Radzikauskas, Židinyje, 1930, 1 nr.
Gužauskų svečiai. *Židinys*, 1929, 1, 2 nr.
Dėdės ir dėdienės. *Vaižganto raštai* X, 1929, 216 p.
Rec. E. Radzikauskas, *Židinyje*, 1929, 12 nr.

1931

Tas trečiasis, *Gaisai*, 9—10 nr.
Mūsų bėrasai, *Šviesos keliai*, 1931.
Mūsų tetirvinas, *Šviesos keliai*, 1931, 10 nr.
Kaip Tylutis žmogų užmušė, *Laimės kalendorius*, 1931 m.

1932

Žemaičių Robinzonas, *Lietuvos aidas*, 1932, 115—120 nr.
Iš kaimo buities, *Lietuvos aidas*, 1933, 1—4 nr.
Kaip karalius išliko gyvas, *Laimės kalendorius*, 1932.

1933

Vaižganto gyvulėliai, Šv. Kazimiero d-jos leid. Kaunas, 1933. 156 p.
Girtos Žemaičių Robinzono piršlės, *Laimės kalendorius*, 1933.
Iš kaimo buities, *Lietuvos aidas*, 1933, 1—4 nr.

1935

Milžinų dvasia. Fragmentai iš Pragiedrulių su St. Vykinto Povilavičiaus prakalba. Kaunas, 1935. 164 p.

1936

Nuo aukšto žirgo nukritus, *Židinys*, 1936.

II. STRAIPSNIAI APIE VAIŽGANTO KŪRYBĄ

Ambrazevičius, J. Vaižgantiška kūryba. *N. romuva*, 1933, 124 nr.

Bičiūnas, V., Autobiografiniai metmens Vaižganto raštuose. *Vairas*, 1963, 6 nr.

Būga, K., Dėl Vaižganto „Pragiedrulių" kalbos kritikos. *Kalba ir senovė*, 1922, 19—24 psl.

Dabušis, S., Pragiedruliai. *Lietuva*, 1919, 136 nr.

Dabušis, S., Vaižganto žodingumas. *Vairas*, 1933, 6 nr.

Gira, L., Tumas Vaižgantas nuošalėj. *Vairas*, 1933, 6 nr.

Grigonis, M., Dėl Vaižganto „Pragiedrulių". *Švietimo darbas*, 1926, 3 nr.

Grinius, J., Šviesusis Tėvynės sargo asmuo. *Židinys*, 1933, 5—6 nr.

Jakštas, A., Kan. Juozas - Vaižgantas. *Užgęsę žiburiai*, Kaunas, 1930.

Katkus, M., Mes — „Mikoliukai". *N. romuva*, 1932 m. 19 nr.

Kirša, F., Vaižganto darbo keliais. *N. romuva*, 1933, 124 nr.

Kuzmickis, Z., Kūrybinė Vaižganto dvasia. *Vairas*, 1933 m. 6 nr.

Mykolaitis, V., Idealizmas ir romantizmas. *Židinys*, 1927, 11 nr.

Mykolaitis, V., Juozas Tumas Vaizgantas. *Židinys*, 1928, 2—3 nr.

Mykolaitis, V., Šviesioji Vaižganto kūryba (Dėdės ir dėdienės, įžanga).

Mykolaitis, V., Vaižgantas sintetikas, *Vairas*, 1933, 6 nr.

Naujokaitis, P. Žmogus Vaižganto Pragiedruliuose. *Židinys*, 1934, 4, 5—6 nr.

Smetona, A., Valstybės Prezidento kalba, Tumą Vaižgantą laidojant, *Vairas*, 1933, 6 nr.

Vaičiulaitis, A., Vaižganto Dėdžių ir dėdienių gamta. *Ateitis*, 1929, 7—8 nr.
Vaižgantas, Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą. *N. romuva*, 1932, 13 nr.; *Vaižganto raštai* XIX.
Venclova, A., Keli Vaižganto charakterio ir kūrybos bruožai. *Švietimo darbas*, 1929, 9 nr.

VAIŽGANTIŠKA KŪRYBA

Platu ir įvairu — kaip tik Lietuvoje teįvairu!

VII, 217

Tam tikru metu, sako astronomai, ypačiai padažnėja meteorai kristi. Ir mūsų atgimstančios Lietuvos veikėjai, kuriuos Jakštas pavadino žiburiais, paskutiniais metais skubinas gesti. Vaižgantas, kuris tuos žiburius registravo atsidėjęs, Jakšto *Užgesusiuose žiburiuose* buvo pažymėtas dar gyvųjų skyriuje. Kai dabar iš to skyriaus išsibraukė, tradicija reikalauja ir jam nekrologo. Tik jauti, kad Vaižganto nekrologas turėtų būti ne toks kaip kitų, nes ir jis buvo ne toks.

Mūsų visuomenės atmintyje ir vaizduotėje didieji žmonės įsirėžia su savotiškais ypatumais. Antai, su Vydūno vardu kiekvienam yra susijęs kažkokis paslaptingumas. Visuomenė iš tolo stebisi tuo nepaprastu žmogum, bet neparodo mažiausio noro prieiti arčiau ir pažinti jį ir jo kūrybą. Maironio poezija deklamuojama, net kaime dainuojama, bet autorius yra pasitraukęs visuomenės akyse į užpakalines plano eiles ir net visai išnykęs. Vaižgantas — atvirkščiai. Kiekvienas mato jį patį — tą judrųjį, baltaplaukį Vaižgantą. Kiekvienam skamba jo atviras, drąsus, intymus, sąmojingas ir netikėtas žodis. Tari, kad net ir mirdamas

atliko ne rimtą, rūsčią gyvenimo būtinybę, bet šposą iškrėtė. Tačiau daugelis tų, kurių akyse Vaižganto figūra yra gyva, kurie sekė ir paskui velionies karstą, visai nėra pažvelgę į jo kūrinius. Jie pažįsta gyvenimišką Vaižgantą, bet nepažįsta Vaižganto kūrėjo.

Dėl to Vaižganto nekrologas šioje vietoje išvirsta pažvelgimu į Vaižgantą pro jo kūrybą, pasidairant jos vaižgantiškumų.

Nors savo didžiuosius veikalus Vaižgantas parašė apie Didįjį karą ir jau pokariniais metais, tačiau jo charakteris ir ideologija buvo susiformavę toje apžvalgininkų-varpininkų epochoje, kuri iš savo veikėjų reikalavo horizontališkai darbą išplėsti, bet neleido vertikaliai į vieną sritį gilintis. Reikėjo supurtinti visa tauta. Darbo buvo daug, o darbininkų maža. Vienam teko visų sričių specialistu dėtis. Net šiandien dar turim žmonių, kurie visose gyvenimo srityse dalyvauja, „skyles užkamšioja". Bet nėra nė vieno, kuris tokiam plačiam teritoriniam plote būtų sėjęs tautinio susipratimo kibirkštis, kaip Vaižgantas. Jis mėgo keliauti. O jo judrus, neramus charakteris vertė daryti jį ne taip, kaip kiti darė. Ir už tai jis buvo persekiojamas ir blaškomas po Žemaičių, Aukštaičių filijas, parapijas; pats važinėjo po Kuršą, Rusiją, Lenkiją, Ukrainą, Estiją, Švediją, Ameriką, Italiją. Visur jis kūrė tautinio susipratimo ugneles, o kituos kraštuos važinėdamas dairėsi kibirkščių, kurias galėtų į Lietuvą permesti.

Nėra nė vieno (nebent Jakštas!), kuris tokiam daugely Lietuvos gyvenimo sričių būtų rodęsis. Nebūtinai tam, kad pats tenai didžius darbus nudirbtų. Jis nebuvo vadas. Vado išminties, šaltumo, rimties, patvarumo jisai neturėjo. Jis buvo kurstytojas, ragintojas, ir vienas jo buvimas kūrybiškai nuteikdavo kitus. Ir dėl to į jį kreipdavosi: „... tu, pensionieriau, ateik šen, tu nueik ten: čia pakalbėk, čia parašyk, čia paposėdžiauk". O jis niekados neatsisakydavo. „Na, einu, einu ir kalbu!... Na, einu ir posėdžiauju kamščio rolėje, kad bent

kvorumas būtų; kodėl gi nepasėdėti, turint kuo sėdėti? O kas iš to, tesižinai pirmininkas". Jie neatsisakydavo nei nuo senų nei nuo jaunų, nei nuo izraelitų nei nuo samaritonų, neužsidarydavo savo lindynėj, nes tokį savo išsiliejimą į visuomenę jis laikė kūryba. Kurti reiškia būti dar nepasitenkinusiam tuo, kas yra, ir vis naujų dalykų ieškoti. Kurti — jaustis pačiam jaunam, nors ir metų lenkiamam, ir būti su jaunais. Kurti — reiškia duoti ką nors naujo. Ar svarbu iš ko sukursi: iš molio, rašalo ar žmogaus.

Vis dėlto šitokis plačios prasmės kūrėjas tikrąja savo dirva laikė literatūrą.

Tik ir literatūroj Vaižgantas yra horizontališkas. Niekas nedavė daugiau raštų kaip Vaižgantas; 18 numeruotų tomų jau imponuojantis skaičius, o kur dar palaidi leidiniai. Ir niekas kitas iš tos kartos neparodė taip plačiai bundančios Lietuvos gyvenimo. Besireiškiančius ir seniai glūdinčius liaudyje charakterius, kitų dar nesučiuptus gyvenimo reiškinius, kolektyvinės ir individualinės lietuvio psichikos bruožus, epochą jaudinančias visuomenines ir tautines problemas mikliai sugavo nepaprastai pastabi jo akis, ausis, o stipri atmintis išlaikė jam tuos gyvenimo faktus kaip kokiam aruode.

Šitas Vaižganto pastabumas ir ekspansija į plotį yra jo kūrybos stiprybės ir silpnybės šaltinis. Iš gausingai matyto gyvenimo Vaižgantas pridėjo į savo kūrinius ištisus aruodus, jo žodžiais betariant, deimančiukų. Jais džiaugiasi pats autorius, jais džiugina skaitytoją, net užsimiršdamas atskirus deimančiukus architektoriškai įglausti į veikalo visumą. Nors tas ar kitas epizodas būtų per ilgas, būtų čia ir visai nereikalingas, bet kaip jį išmesi, kad jis gražus! Kam romano, pasak Vaižganto, kad ir taip gražu!

Vaižgantas nėra tosios plačios skalės kūrėjas kaip vėlesnis už jį Krėvė, lygiai gerai mokąs elgtis epe, lyrikoj ir dramoj, bet Vaižgantas yra kitos rūšies universalistas, sinkretikas: tame pačiame kūriny jis sujungia įvairius rašymo žan-

rus — publicistiką ir beletristiką. Publicistikoje jis beletristas, beletristikoje — publicistas, literatūros istorijoje — feljetonistas. Jame sumišęs auksas su smėliu. Jis neišsijotas, neišplautas, kaip neišplautas pats gyvenimas. Toksai kūrybos gyvenimiškas universalumas ir yra vaižgantiškas.

Vaižgantas šoka nuo vieno Lietuvos gyvenimo luito prie kito. Dažnai jis sustiprina ryškiomis charakterių, scenų, dialogų antitezėmis ir hiperbolėmis, pasako nešlifuotu, „neišlaižytu", bet tik ištašytu, „drėbtiniu" stilium; jo temperamentas neleidžia jam su sakiniu „terliotis". Bet ir tas žodžio tašymas, „drėbtas žodis" yra traškus, plastiškas, sąmojingas, žodžiu — meniškas.

Pametęs išviršinio gyvenimo luitą, Vaižgantas pasileidžia į žmogaus dvasios gelmes, bet tenai nesiknisinėja. Pagavęs ką verta pastebėti, jis vėl skuba į viršų gyvenimo fiksuoti.

Bet veltui manytume, kad Vaižgantas atvaizduoja mums objektyviai visą Lietuvos gyvenimą. Rašytojo subjektyvumas pasireiškia jau tuo, kad jis pasirenka tą, o ne kitą dalyką. *Aušros* epochoje abudu kūrė: ir Maironis ir Žemaitė, o kaip skirtingi jų atvaizduoti pasauliai! Nes vienas buvo tautininkas romantikas, antroji tautininkė pozityvistė. Pats Vaižgantas augo aušrininkų ir varpininkų bei apžvalgininkų atmosferoj. Jis buvo ir romantikas ir pozityvistas. Jo romantiškumas reiškės gaivališku prisirišimu prie Malaišos upelio slėnio, Popšutės, Valiulio... kalnelių, Alaušo, Beragio ežerų ir prie visos Lietuvos žemės. Tą gamtinį jo misticizmą pagilino ir sustiprino romantinė literatūra seminarijos mokslų metu. Ir dėl to Vaižganto kūryboj gamta mėgstama visais pajautimais, visu dūšios primityvumu. Tačiau Vaižgantas nedaug piešia atskirų gamtos peizažų, tokių kaip Žemaitė. Su gamta jam sykiu eina ir žmogus. Juodu neišskiriami. Gamta maitina, gaivina žmogų. Gamta yra pati veikėjas, o „tautos rinktiniai savo valios neturi; kaip ne sava valia iš stie-

bo išplaukia ir viršūnėje skaisčiai ir kvapniai išsikečia žiedas" (XII, 84). Gimtosios Ventos platumas suvirina Sviestavičius, o Šešiavilkiokams duoda tiek jėgos, kad jie revoliucija grasina; gamta įkvepia jiems spontaniškos, gaivališkos galybės, kaip ir gaivališka yra pati gamta. Vaižganto herojai šnekėsis su pievos vabalėliais ištisą pusdienį, ir jiems nenusibos. Jie siaus su šuneliu, derėsis su juo dėl varnėno ir storo kirmino, ir raičiosis po pievos žiedus, kad visais pajautimais prisigertų gamtos. Jie dairysis pasiilgusiomis akimis nuo trobos kraiko patekančios saulės. Jie pyks, kada pamatys nuo liekno beržėlio tošis nuluptas. Kodėl? Jie patys nežino! Kad su gamta taip gera, smagu! Ir Vaižganto simpatija yra su šitais gaivaliniais gamtininkais, kurie vadovaujasi ne racionaliu apskaitymu, bet „gyvuline ome", instinktu.

Bet Vaižganto gaivalinių gamtininkų neužliūliuoja gamta ir nepaskandina į malonią melancholiją ir išnykimą. Jie ir gyvendami ir mirdami yra kūrėjai. Jie sau žmonės; savaimingos individualybės, su siekimais ir laisva valia elgtis savarankiškai, kaip pats Vaižgantas. Kaip Vaižgantas, jie iniciatyvos žmonės, nenuoramos; jie gali būt nutrūktgalviai anarchistai; jie gali būt kūno vergai, bet jie nėra dvasios vergai. Jie organizuos menkių žvejybą, kurios padarinių ir patys išsigąs. Jie gyvens, kaip tėvai gyveno, o griebsis naujų pramonių ūkiui pakelti, dėl to patys plaukus rausis ir pas kleboną bėgs savęs skųsti. Jie griebsis daryti, kas jų, vaižgantiškai tariant, fizikai ir psichikai patinka, kurie dėl padarinių ir patys pasikars. Jie mokysis devynių mokslų ir menų, bet tik į gamtos būtį sugrįžę pasijus kaip žuvis vandeny. Tačiau ir čia nenurims: slaptas knygas plės, kitus mokys, išradinės gyvenimo patobulinimų. Tai kultūros aktingieji kūrėjai, nors apie tai jie ir nenusimano.

Ne tokie „dėdės" Mykoliukai, visą gyvenimą dirbą kaip jaučiai ir tylį kaip žuvys, ir tokie kaip Rapolai, mielai dirbą liežuviu, o nieko rankom, arba „dėdienės" kaip Severija,

kurie jau, rodos, niekur nesiveržia ir nėra jiems dėl ko veržtis, kurie gyvena tik iš inercijos — ir jie yra kūrėjai. Jie sukūrė ne savo gyvenimą, bet kitų. Jie buvo tiltai, per kuriuos gyvenimas perėjo, juos palikdamas užmiršime.

Net ir tie pasenę pagaliau gamtininkai žmonės, mohikanai Valerai, yra ne tokie, kaip Krėvės lapinai; ir tie atlieka savo misiją ir tik tada miršta, kaip grūdas, išleidęs ir užauginęs diegą.

Realinė mokykla su pozityvistine lektūra iš prigimties aktingą Vaižgantą padarė ir pozityvistą. Jo atgimstančioj Lietuvoj randi praktikų pozityvistų — Vidmantų ir Daratų, kurių tikslas — susidėti pinigo, pačiam gerai pagyventi. Bet ir jų gelmėse esama dalykų, kurie verčia juos ieškoti vis ko naujo. Ko bereikėjo Vidmantui, turinčiam į valias pinigo? Ko bereikėjo Daratai, galinčiai iš tėvo skirtos dalies procentų gyventi? Tas „Drang" kurti yra apėmęs ir tuos pozityvistus. Ir nors jie šaltai apskaito, kiek naudos turės iš kiekvieno savo žygio, vis dėlto savo veržimusi kurti jie iš tikrųjų kuria ne tik savo gerovę, bet ir tautos kultūrą. Tautos materialinė ir dvasinė kultūra kyla per atskirų jos individų kultūrą.

Tokiu būdu ir tie gaivalai gamtininkai, ir tie viską apskaičiuoją pozityvistai, ir tie gyvenimo inercininkai — visi yra žmonių gyvenimo ne tik reiškėjai, bet ir kūrėjai.

Visi jie yra atskiros gamtos dalelytės, pro kurias kaip elektros srovė teka gaivalinės gyvybinės jėgos, visados veržiančiosi į naują buvimą, tapsmą. Vieni tų žmonių yra lyg statistai toms jėgoms apsireikšti, anot paties Vaižganto, kaip telegrafo stulpai, kiti aktingai jas kondensuoja ir tam tikromis kryptimis skirsto. Bet visi jie drauge sudaro organišką harmoniją, nes Vaižgantui kosmas yra tikslingas. „Bet kas turi savo *šaltinį*, pradžią ar priežastį ir plėtojasi, kol prieina skiriamąjį galą" (X, 40).

Kiekvienas reiškinys turi savo paskyrimą, kaip kiekvienas muzikos instrumentas didžiuliam orkestre, nors klau-

sytojo ausis ir ne kiekvieno instrumento garsus sučiups, nors ne kiekvienas gamtos reiškinys bus pastebėtas ir tinkamai įvertintas. Dilgę vadinam piktžole, bet tai dar nereiškia, kad ji niekam neverta ir nereikalinga. Taip pat ir su žmonėmis. „Niekas neįvertino Mykoliuko muzikos, kaip neįvertino jo darbo, nė meilės — kaip gi ir kam gi įvertinsi saulės labą darbą, kad tai ir savaime aišku?" (X, 39). Mykoliukai ir Napaliai groja ir lipdo, nors niekas jų nemato ir neklauso, daro tai, ką jų prigimtis liepia. Ir kiekvienas, savo mažą ar didelę rolę atlikdamas, prasidžiunga, „kad nors vienam akies mirksniui tu buvai reikalingas" (X, 35). Tai satisfakcija.

Kai matai, kad esi reikalingas tam, į kurį širdis linksta, tai pakyla ir aktingumo laipsnis. O palenkti savo širdį turi į ką nors. Gintautai, Visgirdai — į tėvynę — Mykoliukai, Napaliai tam tikru momentu į moterį, Daratos, Severijos — tam tikru momentu į tėvus ar savo mėgstamuosius kremblius. Ir kai iš Mykoliukų širdies atima Severijas, jie turi prisirišti bent prie savo plačiaragių jaučių. Tai socialinis žmogaus polinkis, kuris jungia žmogų horizontališkai ir vertikališkai su pasauliu, su savo amžiaus pasauliu ir su ateities bei praeities kartomis, kaip įbertas į žemę grūdas jungiasi su būsimąja varpa.

Bet kada varpa subręsta, grūdui žemėj nebėra ko glūdėti, jis išnyksta. Kada jau niekam tavo širdis ir tu pats nereikalingas, metas grįžti į „skiriamąjį galą". Ir „dėdės" Mykoliukai, o „dėdienės" Severijos pavirsta žmonėmis, „nieko sau nereikalaujančiais, vieną Dievą bepažįstančiais, su Juo beintymaujančiais" (X, 40). Ir natūrali logiška išvada, kad bažnyčios maldose ir giesmėse jau niekam nereikalingas „dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame ūžėsyje lyg laimingoje nirvanoje. Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną lašą, kurie sudaro — daug, didžiam Dievo majestotui išreikšti" (X, 134).

Toks žmogaus kelias. Toks visos gamtos kelias. Jų egzistencija įprasminta aukščiausiu laipsniu — viso ko —

„Padarytojo“ Dievo majestotui išreikšti. Logiškai išvedant — juo kosmos su savo dalimi ir dalelėmis yra gražesnis tobulesnis — juo jis daugiau išreiškia majestotą.

Ar tik čia nėra metafizinis pagrindas Vaižganto pamėgimui viso, kas giedra, gražu, kas yra „deimančiukai“. Jis žavisi gamtos grožiu, gamtiniu sveiku žmogum. Jis džiūgauja kiekvienu net menkiausiu darbeliu savo tautai. Nes visi tie darbeliai yra šis tas nauja, šiuo tuo papuošia tą tautos ir Dievo pasaulį. Pasaulio tobulumo pajautimas paskatina net Vaižganto veikėjui kreiptis į viso ko „Padarytoją“ su padėkos žodžiais.

Parkritus ant kelių prie lovos Severija nenori nei pakilti, nes jai taip gera, taip miela dėkoti už tą gražų pasaulį. Tai lyg ir kontrastas Maironiui, kuris nuolatos su skundais ir prašymais kreipias į Dievybę.

Tiesa, Vaižgantas mato gyvenime ir dėmių. Net savo „dėdžių“ ir „dėdienių“ gyvenimą pavadina liūdna pasaka. Ir žmonių gyvenime esti kartais vienas kito skriaudžiamas, kaip gamtoje didesnis medis nustelbia dažnai mažesnį. Bet Vaižganto pamėgimas ieškoti grožio ir entuziazmo savaip nuteikia net liūdnos pasakos gyvenimą. Tikrai kaip pasakoj, jauti, kad net didžiausių pavojų akivaizdoje Vaižganto žmogus išliks sveikas. Jeigu jau nelaimė jį palies fiziškai, tai išliks sveikas morališkai. Jeigu jau priverčia gyvenimas morališkai žmogų nykti (Severija!), tai jis vėl atsigauna, jei tik kliūtys pasitraukia ir leidžia jam vėl natūraliai augti.

Šitokis optimizmas žmogum, pasitikėjimas jo geruoju pradu tiek stiprus, kad Vaižgantas parodo net morališkų ligonių, kurie vaizduojamam gyvenime sveikte apsveiksta.

Tas moralinis sveikumas ar sveikėjimas, tas saulėtumas yra vaižgantiškoji kūrybos žymė. Pesimizmo stoka atskiria jį nuo Žemaitės ir Lazdynų Pelėdos; minorinio tono stoka nuo Šatrijos Raganos, depresijos stoka nuo daugelio dabartinių beletristų.

Penkios išvestos žymės Vaižganto kūrybai yra bene charakteringiausios, nekalbant apie patriotiškumą. Iš jų eina Vaižganto raštų „dorybės“ ir „nuodėmės“. Horizontalus plėtimasis (ir pastabumas) davė nepaprastai brangios medžiagos ir ją leido parodyti kūrybiškais paveikslais, bet pakenkė kompozicijai.

Palinkimas į gamtinį gaivališkumą Vaižgantą parodė labai lietuvišką.

Įžvelgimas pasaulyje kūriamosios galios ir kosminės harmonijos principo rodo Vaižgantą esant tikrą kūrėją, kuris ne tik gyvenimo faktus registruoja, bet stengias atspėti ir gilesnes priežastis, glūdinčias anapus faktų. Tai taip pat tikrovė, bet aukštesnioji tikrovė.

Pagaliau Vaižganto optimizmas yra vėl dviašmenis ginklas. Kai kas pakaltina Vaižgantą, kad jis pasirodęs perdaug subjektyvus, netikrą gyvenimą atvaizdavęs, kad su savo kūdikišku entuziazmu pasirodęs net naivus, neįtikinamas. Tai tiesa. Bet Vaižgantas esti toks nuoširdus, kad ir į tariamai naivius pasakojimus pažiūri taip, kaip į gražią pasaką (plg. kova dėl menkių!). Antra, kuris gi nėra subjektyvus? O Vaižganto kūrybos giedrumas, tas optimizmas, skaitytoją veikia ne depresyviai, bet pakelia. Su Vaižgantu pasidžiaugti deimančiukais ypačiai miela mūsų dejuojančiais laikais, dejuojančiais ir smuklėj, ir biržoj, ir gatvėj, ir poezijoj, ir namie. Jį skaitydamas įsileidi į širdį daugiau lietuviškos saulės. Dėl to Vaižgantas atrodo ne tik literatūros, bet ir žmogaus dvasios kūrėjas.

Juozas Tumas-Vaižgantas

Tumas-Vaižgantas, Juozas (1869 IX 8/20 Maleišių k., Svėdasų vls., Rokiškio aps. — 1933 IV 29 Kaune) kunigas, rašytojas, visuomenės veikėjas tautinio atgimimo ir nepriklausomos Lietuvos laikais.

Augime. Juozas buvo jauniausias sūnus patriarchalinėje ūkininko šeimoje, kurioje, be jo, buvo dar vienas sūnus ir 3 dukterys. Pradžios mokyklą išėjo Kunigiškiuose per 2 metus ir 1881 išlaikė egzaminus į Daugpilio realinę m-lą. Ją baigė 1888 ir tą pat rudenį įstojo į Žemaičių kun. seminariją Kaune; 1893 XI 28 įšventintas kunigu. Šis jaunystės laikotarpis išryškino ir suformavo T. charakterį bei pasaulėžiūrą. Įtaka tėvų (kuriuos aprašė kaip Taučių ir Taučiuvienę) bei tėviškės aplinkos (Vaduvų peizažo įvairybė bei mistika) davė T. nepaprastai turtingą kalbinį bei etnografinį paveldėjimą, ugdė individualumo bei savarankiškumo pajautimą, pastabumą bei įspūdingumą, konkretų suvokimą, mistinį ryšį su Dievu bei su žeme, meilę žmonėms bei gyvenimo optimizmą. Daugpilio mokyklos materialistinė bei socialistinė aplinka neįstengė T. dvasios palenkti. Mokykloje Tolstojaus, Turgenevo, Gončarovo, Aksakovo ir kitų rusų klasikų lektūra pakurstė ir lavino literatūros pomėgį. O tos mokyklos vyresnis draugas P. Matulionis, pakišdamas lietuviškų draudžiamųjų spaudinių, nukreipė T. į lietuvišką patriotizmą. Tačiau

Matulionis nestengė palenkti T. į veterinarijos studijas Petrapilyje. Tėvų bei aplinkos įtaka buvo stipresnė — gimusį per Marijos gimimo šventę motina buvo paaukojusi Dievo tarnybai; su tokia skirtimi buvo susigyvenęs tarp namiškių, kuriuos labai mylėjo. Prisidėjo dar asmeninis sentimentas — mokykloj buvo pašlijusi T. sveikata, ir jam rodės mirsiąs, o mirti klieriku, už kurį melsis tiek daug draugų, būsią išganingiau. Seminarijoje sangvinikas, impulsyvus charakteris buvo įstatytas į drausmės rėmus — į pareigos pajautimą bei supratimą ir jos vykdymo reikalą, į griežtą intensyvų darbą kliūtims nugalėti. Ir tai padėjo T. išlikti visą gyvenimą moraliai tauriam, religiškai ištikimam, pareigingam prisiimtam kunigo pašaukimui. Bet seminarijos vadovaujantiems auklėtojams T. nesidavė nulenkiamas nuo savo tautinių įsitikinimų ir nuo drąsos juos pareikšti. Jis buvo pralenkęs savo auklėtojus tautinės sąmonės raida ir veikliu įsijungimu į tautinį darbą. Bet koks spaudimas susilaukdavo iš T. atviro, drąsaus ir kieto pasipriešinimo. Tai buvo savarankiška ir rezistuojanti dvasia. Joje tautinę sąmonę netiesiogiai gaivino seminarijos prof. K. Jaunius lietuvių kalbos pamokomis, pasidalijimas svajonėmis su Antanu Kaupu ir vyresniu Kazimieru Pakalniškiu, dalyvavimas lietuvių klierikų patriotų slaptoje Lietuvos Mylėtojų draugijoje, o paskiau Šv. Kazimiero d-joje ir nuo 1890 dalyvavimas *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* Juozapo iš Popšutės, o jau nuo 1895 Vaižganto slapyvardžiu.

Gyvenime. T. pastoracijos metai yra odisėja, kurią lėmė jo patriotinė sąmonė ir jos konfliktai su prolenkiška generacija bei jai palankia vyskupijos vyresnybe, konfliktai su caro valdžia. Tos odisėjos etapai yra sykiu ir lietuvių tautos gyvenimo bangavimai. Pradėjo 1894 nuo Mintaujos, kur daugumas latviškai kalbėjo. T. neprigijo nei prie latvių nei prie lenkiškai nusiteikusių konfratrų. Susiartino su jaunosios šviesuomenės žmonėmis — J. Jablonskiu, A. Kriščiukaičiu, M. Lozoraičiu, Mečislovu Davainiu-Silvestravičiumi, G. Petkevi-

čaite ir kt., kurie atvykdavo į Mintaują ir telkėsi apie *Varpą*. 1895 pavasarį gauta St. Garnio *Per skausmus į garbę* taip suaudrino T., kad parašė laišką savo dvasinei vyresnybei ir per savaitę buvo atleistas iš Mintaujos. Po 4 mėn. paskirtas į Mosėdį ir tarnavo jau saviesiems, bet tarnavo labiau tautine veikla nei religine, organizuodamas ir redaguodamas *Tėvynės sargą* 1896—1902. Čia už *Tėvynės sargo* gabenimą 1896 buvo suimtas jo brolis ir atliko 5 metų ištrėmimo bausmę, o kunigui penkeri ištrėmimo metai buvo pakeisti namų areštu. Kun. A. Miluko kviečiamas bėgti į Ameriką, T. labiau paklausė savo intymaus draugo A. Dambrausko-Jakšto, kuris ragino ištverti bausmę, bet nesitraukti nuo darbo. 1898 Kulių klebonas šviesus lietuvis V. Jarulaitis paprašė atkelti jam į vikarus T. iš čia ryšiai su Prūsais buvo patogesni. Iš čia T. redagavo *Tėvynės sargą*. Čia buvo lyg konspiracinis centras, į kurį suvažiuodavo knygnešiai knygų atsiimti. Iš čia T. 1900 Tilžėje pradėjo leisti ir inteligentams laikraštį *Žinyčią*. Tarp lenkomanų dvarininkų ir kunigų T. buvo plačiai žinomas kaip litvomanas, taigi ir priešas. Dėl jų skundo vyskupui T. vėl buvo iškeltas 1901 į Micaičius. Tik spėjo ten susiartinti su vietos šviesesniais dvarininkais ir pakurstyti juos, kad organizuotų labdarių draugiją, nauji skundai privertė T., vos 10 mėn. čia pabuvusį, keltis kuratu į Vadatkėlius, Panevėžio aps. Nors konsistorijos sudarytas teismas T. nuo visų skundų išteisino, tačiau uždraudė jam rašyti į laikraščius be vyskupo leidimo. T. jau norėjo pasitraukti į Rygą ar Petrapilį, kad nereiktų turėti reikalų su lenkomanais ir nepalankia dvasine vyresnybe. Šiuo kartu atkalbėjo Maironis. Vadatkėliuose būdamas, sulaukė 1904 spaudos grąžinimo ir 1905 revoliucijos. T. leidosi organizuoti savas mokyklas ir valsčiaus savivaldybes, 1905 dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime, pasisakė jame už ‚nekruviną revoliuciją', reiškėsi kaip krikščionių demokratų partijos atstovas, čia drauge su kun. P. Būčiu organizuodamas tos partijos

programą. Vykdydamas seimo nutartos autonomijos reikalavimus savo aplinkinėse parapijose, susilaukė represijų, kai caro valdžia atsigavo. 1905 pabaigoje buvo iškeltas į Sidabravą, o po 3 mėn. į Pamituvio Stakius, Raseinių aps. Ten ėmėsi su visa aistra ūkį gerinti, suorganizavo Ūkininkų ratelį. Bet tais pat metais kunigų buvo deleguotas į *Vilniaus žinių* redakciją. *Vilniaus žinioms* sustojus, organizavo Vilties b-vę ir 1907 drauge su A. Smetona ėmėsi redaguoti tos b-vės laikraštį *Viltį*. Bendras T. darbas su A. Smetona, L. Noreika, J. Kubiliumi laikraštyje sudarė idėjinius ir emocinius ryšius visam gyvenimui. Iš šio viltininkų kolektyvo ilgainiui išaugo politinės partijos — Tautos pažanga, Tautininkų sąjunga. Ir T. sentimentą jautė joms daugiau nei kitiems politiniams kolektyvams. Tačiau T. aštri kova *Viltyje* prieš lenkus dėl lietuvių k. teisių paskatino Vilniaus vyskupijos administratorių Michalkevičių kreiptis į vysk. Cirtautą, kad atšauktų T. iš Vilniaus. „Apleidžiu *Vilties* redakciją vieku priverstas", rašė T. ir 1911 išvyko į naują paskyrimą — klebonu į Laižuvos parapiją. Nė 3 mėn. nepraslinkus, buvo prikalbintas vykti į Ameriką Saulės namams aukų rinkti. Išbuvęs Amerikoje 1911 tris mėnesius, parašė įspūdžius *Ten gera, kur mūsų nėra*, bet iš Laižuvos nesutiko vykti į Rygą *Rygos garso* redaguoti nei būti kandidatu į Dūmą. Atsidėjo raštams. Bet 1914 XII vysk. P. Karevičiaus skatinamas T. išvyko *Rygos garso* redaguoti, 1915 buvo pakviestas į Lietuvos centralinį komitetą Petrapilyje ir keliavo po lietuvių tremtinių kolonijas su pranešimais. 1916 T. su senaisiais viltininkais L. Noreika ir J. Kubilium sukūrė Tautos pažangos partiją ir jos vardu dalyvavo 1917 V 31 — VI 2 Petrapilio seime ir pasisakė už Lietuvai nepriklausomybės reikalavimą, o kai tuo klausimu nepasiekta vieningos nuomonės, T. pasižadėjo politikoj nebedalyvauti iš viso. Tačiau tais pat metais X 18—20 drauge su St. Šilingu ir dr. J. Alekna vėl dalyvavo lietuvių konferencijoj Stockholme. Iš ten Lietuvą pasiekė 1918 V, Vilniuje dirbo

Lietuvių draugijos komitete nukentėjusiems nuo karo šelpti, buvo *Lietuvos aido* redakcijoje, o kai P. Klimas pasitraukė, ir redaktorium. Kai 1919 Vilnių užėmė bolševikai, T. mėgino bendradarbiauti ir su V. Kapsuko valdžia. Lenkams bolševikus išvijus, T. buvo Laikinojo lietuvių komiteto narys ir organizavo *Nepriklausomos Lietuvos* laikraštį, aštriai jame rašė prieš lenkus, kol nebuvo cenzūros. Nuo 1920 buvo prikalbintas keltis į Kauną, ten perėmė redaguoti buv. viltininkų *Tautą*, dalyvavo Steigiamojo seimo rinkimų agitacijoje už Tautos pažangą; kai rinkimų nelaimėjo, kritikavo krikščionių demokratų grupių valdomą seimą. Nuo tada jo santykiai su Krikščionių demokratų vadais gedo, stiprėjo simpatijos Tautininkų sąjungos žmonėms bei organizacijoms, nors pačioje sąjungoje jis ir nedalyvavo. Tolo ir nuo politikos. Vysk. P. Karevičius jį pakėlė 1921 kanauninku. 1921—22 redagavo *Mūsų senovę*, trumpai *Trimitą*, skendėjo daugybėje visuomeninių bei meninių organizacijų: Pažaislio bažnyčiai restauruoti komitete, Tulpių rūmų fonde, Liet. žurnalistų ir rašytojų draugijoje, Liet. meno kūrėjų draugijoje, Vilniui vaduoti sąjungoje, Liet. blaivybės draugijoje, Kat. mokslo akademijoje, Lietuvių-latvių vienybės draugijoje ir kt. Pastoviausi ir ilgiausi jo darbai buvo du: universitete, humanitarinių mokslų fakultete dėstė lietuvių literatūrą kaip lektorius, paskui kaip docentas (1922—29); išeinančiam į pensiją fakultetas suteikė garbės dr. laipsnį; Vytauto bažnyčioje buvo rektorius (1920—32), tik paskutinius metus prieš mirtį iš jos pasitraukęs. Visuomenėje savo rolę T. apibūdino šiaip: „Ir tapau savosios, lietuviškos visuomenės tarnas; ne, dar daugiau: jos vergas, dėl jos metų metais nebematąs, kaip skaisti saulutė šviečia ir džiugina. Kur tik man kas liepė eiti, ėjau, neatsiklausdamas, kas jį įgaliojo man liepti. Ėjau dirbau be atodairos, laiku nesumetęs, ar aš tam kvalifikuotas". Kitų stebėjimu, T. nepriklausė prie tų veikėjų, kurie iš šalies, nematomi kitus kalbina ir juos organizuoja darbui; T. pats

šokosi į pirmąsias ir pavojingąsias vietas veikti. Jose buvo riteris be baimės: smerkė, kas jam rodėsi smerktina, gyrė ir džiaugėsi geraisiais reiškiniais. Dėl optimizmo ir šviesiųjų ženklų kėlimo T. prigijo teisingas deimančiukų ieškotojo apibūdinimas. Savo susižavėjimą T. išreikšdavo spontaniškai jam vienam būdingomis individualiomis formomis; jos ne visada sutapo su konvenansu, kurio šalininkus T. ne kartą papiktindavo savo „nerimtumu". Žavėjosi atskirais faktais, nežiūrėdamas jų konteksto, dėl to T. „lenkų priešas", kaip Lietuvių mokslo draugijos atstovas ėjo sveikinti Vilniuje lenkų, atkūrusių universitetą; mėgino bendradarbiauti su marksistinės *Kultūros* laikraščiu, mėgino bendradarbiauti ir su V. Kapsuko komunistine valdžia. Dėl to susilaukdavo nepritarimo iš tų, kurie atskirą faktą vertindavo kaip visumos dalį. Tuo savo originalumu, nuoširdumu, gera valia ir visiems paslaugumu T. buvo populiarus ir su šiluma sutinkamas visų lietuvių.

T. rašytinis palikimas yra gausiausias tarp jo meto rašytojų. Raštais rodytis pradėjo nuo korespondencijų *Varpe* 1889, toliau publicistika, grožinė literatūra, literatūros istorijos bei kritikos raštai.

Publicistikoje. Pradėjo rašyti *Apžvalgoje,* toliau daugiausia reiškėsi savo redaguotuose laikraščiuose: *Tėvynės sarge, Žinyčioje, Vilniaus žiniose, Viltyje, Vaire, Rygos garse, Lietuvos aide, Tautoje, Trimite,* tačiau rašė visur, kur tik buvo prašomas. Rašė visokiais klausimais, bet lemtingiausi jam pačiam buvo jo raštai prieš lenkinimą, ypačiai Vilniuje. Jei raštų temos ir idėjos buvo tos pačios kaip ir kitų, tai T. buvo nepakartojamas savo forma — veikė mažiau protą, daugiau jausmus ir vaizduotę; kalbėjo ne tiek logine, kiek asociacine minčių eiga; konkretų įvykį mokėjo suvisuotinti ir skaitytojui dažnai pažadinti kartais humorą, kartais tam tikros mistikos pajautimą. J. Dobilas jį ir įvertino: „man atrodai daug geresnis ir talentingesnis kaip publicistas, negu kaip kūrėjas".

Toks pat jis buvo ir kalbėtojas. Ir pritardamas Paparoniui, T. apie save galvojo: „Aš esu apsigimęs kalbėtojas“. Toks pat buvo visuomeninėje tribūnoje, kaip ir bažnyčioje. Populiariausias ir klasinis jo retorikos pavyzdys — jo kalba Petrapilio seime dėl nepriklausomybės. Tačiau tiek publicistikoje, tiek retorikoje T. nėra vadas; jis tik judintojas, dinamintojas, nuotaikų kurstytojas.

Literatūros moksle. Mokslininku savęs nelaikė, tačiau literatūros mokslui medžiagos paliko daugiau nei kuris kitas iš jo amžininkų. Universitetinėmis paskaitomis jis surinko medžiagą keliasdešimčiai rašytojų bei veikėjų, daugiausia iš spaudos draudžiamojo laikotarpio. Jos didžią dalį tuojau paskelbė leidimais: *Apžvalgos grupė, Jonas Maironis Mačiulis* 1924; *Ivinskis, Kovotojai* 1924, *Lietuvių literatūra* rusų raidėmis ir broliai *Juškos-Juškevičiai* 1924; *Broliai Juzumai-Juzumavičiai ir Kazimieras Skrodskis* 1924; *Vincas Kudirka-Vincas Kapsukas* 1924; *Kun. Juozapas Silvestras Dovydaitis-Šiaulėniškis Senelis* 1925; *Antanas Vienažindys, Antanas Kriščiukaitis, Ksaveras Sakalauskas* 1925; *Apžvalga ir apžvalgininkai* 1925. Paskui ta medžiaga drauge su medžiaga apie kitus rašytojus bei veikėjus buvo paskelbta *Vaižganto raštų* XI—XIV t.t. Pats T. juos taip skirstė: XI t. — Tremtiniai romantikai (Valerijonas Zagurskis, Ažukalnis, Ansgaras, Rožėnas, Antanas Savickis, Pranciškus Savickis, Alojizas Kareiva, Anupras Jesevičius, Juozapas Silvestras Dovydaitis, Julius Anusevičius, Pranciškus Butkevičius, Ladislovas Dembskis, Kalikstas Kasakauskis, Jeronimas-Kiprijonas Raškauskas, Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Juozapas Želvys); XII t. — Aušrininkai, šviesininkai (Jonas Basanavičius, Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, Jonas Mačys-Kėkštas, Aleksandras Abijetskis, Fromas Gužutis, Serafinas Laurynas Kušeliauskis, Martynas Sederavičius, Jonas Šliūpas, Stanislovas Dagilis, Stanislava Paškevičienė, Petras Vileišis, Česlovas Pancerzynskis, Pranas Mašiotas); XIII t. — Belet-

ristai (Vincas Kudirka, Marcelinas Šikšnys, Petras Pundzevičius, Vilimas Vydūnas, Gabrielė Petkevičiūtė, Marija Pečkauskaitė, Liudvika Didžiulienė-Žmona, Justinas Zubrickis-Turčiniškis, Kazimieras Žitkevičius-Stonis, Antanas Bortkevičius, Vincentas Šliogeris, Mykolas Šeižys, Pijus Mičiulis, Lazdynų Pelėda, Juozapas Lydeikis, Žagarės Barbora); XIV t. — Publicistai (Mykolas Biržiška, Eduardas Volteris, Domininkas Bukantas, Pranciškus Būčys, Kazimieras Paltarokas, Kazimieras Jasėnas, Antanas Kaupas, Kazimieras Jaunius). Tektų dar pridėti keliasdešimt vardų *Lietuviškojoje enciklopedijoje,* kurioje jis buvo veikėjų skyriaus redaktorius. Suredagavo: *Liudvika Didžiulienė-Žmona, Ką aš atsimenu 1925; Motiejus Valančius, Maskoliams katalikus persekiojant* 1929; *Motiejus Valančius, Pastabos pačiam sau* 1929; *Juozas Kubilius, Viltininko mintys* 1929. Dalis surinktos medžiagos liko nepaskelbta. Ji perduota VDU humanitarinių mokslų fak. kultūros muziejui, kuriam vadovavo pats T. ir kuris po jo mirties buvo pavadintas Vaižganto muziejumi.

T. surinkta medžiaga nesiriboja literatūra. Tai apskritai lietuvių kultūros istorijos medžiaga, kuri nušviečia epochą ir joje išaugusią bei besireiškiančią šviesuomenę. Asmenims apibūdinti T. sėkmingai vartoja humoristinio ar anekdotinio pobūdžio epizodus, kurie vaizdui duoda gyvumo, skaitytojui patrauklumo. Dėl to T. paskaitos ir buvo mėgstamos. Pasakodamas apie rašytojus, daugiau ryškina biografinius duomenis ir įstato į plačiai nupieštą kultūrinės aplinkos vaizdą. Mažiau dėmesio skiria pačiai kūrybai. Kūrybą vertindamas, skirtingai prieina prie mirusių ir tebegyvų rašytojų kūrybos. Mirusieji, anot T., yra kaip lavonas, ir juos gali skrosti visu griežtumu. Gyvieji, ypačiai pradedantieji, sulaukdavo iš T. didelio palankumo: kiekviename stengėsi surasti kokį deimančiuką. Kai B. Sruoga ir E. Radzikauskas aštriai sutikdavo naujas knygas ir reiškė nepasitenkinimą T. recen-

zijomis, tai T. atsikirto „Knygoms apginti nuo... kritikų“ (*Skaitymai*, 1926), rašydamas: „Vieną kartą į mūsų iždinę-literatūrą įlaša tūkstantis auksinių, kitąkart šimtas, kitąkart ir skatikas. Vis dėlto ir jis didina, ne mažina bendrąjį turtą. Tai gi nesidžiaugsi? Reikia džiaugtis, ir aš jokio sąžinės prikaišiojimo bei gėdos nejaučiu, kai iš manęs vieni tyčiojasi, kiti net piktinasi ir peikia, kam aš esąs specialistas knygoms ginti“.

Dailiosios literatūros raidoje. Pradėjo nuo vertimų 1888. Pirmas paskelbtas vertinys H. Sienkevičiaus „Būk palaiminta!“ (*Varpas*, 1895). Originaliniai bandymai ėmė rodytis nuo 1896 *Tėvynės sarge*. Pradžioje persvėrė T. vadinami „scenos vaizdai“. *Šventadienį karčiamoje* 1896, *Nepadėjus nėr ko kasti* 1896, *Negryna sąžinė* — monologas 1900, *Mūsų tėvynainiai* 1902, *Tiktai niekam nesakyk* 1903, *Paskutinį kartą* — monologas 1903, *Namai pragarai* 1905, *Žemės ar moteries* 1913. Jie visi buvo išleisti spaudą atgavus 1907, 1915. Toliau nuo draminės formos atsisakė. Ji ir buvo svetima jo pasaulėvaizdžiui. Artimesnė jau buvo T. alegorijos forma. Pirmosios alegorijos buvo plačia prasme politinės alegorijos: *Dėdė lapę nušovė* 1896, su aiškiais talento ženklais ir kūrybiniais polėkiais, būdingais T., *Pelėsiai* 1903, *Vebronių būtis* 1905, *Kaip Jonas su Petru kiaules ganė* 1907, *Vapsva, vabzdžių karalaitė* 1905. Tai grupei artimi taip pat *Bevardžiai vaizdeliai* 1904, kuriuose rodomos atskiros lietuvių charakterio ydos (Pasalomis, Kurmiai, Apkalbėtoja, Kerštininkė). Jau Mintaujoje pradėjo, Vadaktėliuose tęsė, Laižuvoje itin įsismagino T. trečiai kūrybinei formai — vaizdeliams iš jaunystės atsiminimų. Jų tada neįvertino *Vilniaus žinios*, nespausdino ir *Šaltinis*. Bet A. Jakštas-Dambrauskas, paskaitęs rankraščius, itin drąsino T.: „Tokių gražių dalykų lietuviškai iki šioliai nebuvau skaitęs. Jie pasiliks mūsų literatūroje visados kaipo klasiškieji; be jų neapsieis nei viena Chrestomatija“ (1905). A. Dambrauskas teisingai tada nuspėjo. Tarp

pirmųjų vaizdelių buvo — Kaip jis augo: *Jo tėveliai, Tėvelis, Motutė* (*Vaivorykštė* 1913), *Paparčio žiedas, Saulės šokimas, Dangaus atsivėrimas, Aplotas, Pagrabas, Užjautimas, Galvojimas, Didystė, Motutės žiponas* (*Viltis*, 1913), *Pirmasis sielvartas, Džiaugsmas, Du jungu, Ant Popšutės, Papilekalnėje, Upelyje, Įsišokimas, Gerieji dėdės, Per sumą, Pirmosios rungtynės, Pirmasis laikrodis, Pirmoji labdarybė, Pirmoji kelionė* (*Rygos garsas*, 1913, paskiau *Vaižganto raštai* VI, IX tt.) Šiems vaizdeliams artimi 1914—17 parašyti *Juodžiaus kelmas, Kvailių ašaros, Burzdulis,* kuriuose vyrauja jau gamta, kaip gyvas veikiąs ir per žmogų prašnekąs reiškinys. I pas. karo pradžia pasuko T. į karo vaizdus — kokius perversmus sukelia žmogaus dvasioje karas, kaip vienus gadina ar jų ydas išryškina: *Karo šelpiamieji* (*Vairas*, 1914), *Ponas direktorius, Antimilitarininkas* (*Rygos garsas*, 1915); kaip tas pats kitus susivaidijusius ir berungtyniaujančius Rimus ir Nerimus nuvalo ir suveda draugėn, kada abiejų šeimų sūnūs žuvo kare (*Vairas*, 1914). Pastarasis karo vaizdas yra gražiausias ne tik tarp visų karo vaizdų, bet ir vienas gražiausių visoje T. kūryboje. *Karo vaizdai* išleisti atskiru leidiniu 1915. Stockholme nostalgija ir laukimas, iki galės grįžti į Lietuvą, T. davė impulsą parašyti plataus masto epopėją *Pragiedrulius*. Jos pirma dalis, *Gondingos kraštas*, dviem dalimis pasirodė 1918. Tai Žemaičių kraštas, kuriame nusiperka žemės aukštaičiai Šešiavilkiai iš aristokrato Sviestavičiaus, susiartina su žemaičiais Vidmantais, daktaru Gintautu, kunigu Vizgirda, ir ima kurtis asmeninė meilė tarp Napalio ir Vidmantų Daratos, tarp Gintauto ir Šešiavilkiotės, kuriai pavydi daktaro tarnaitė Ona ir įskundžia; ima kurtis tautinė sąmonė ir veikimas — Sviestavičių atgimimas, draudžiamųjų knygų gabenimas, į kurį įsijungia ir Gondingos žydai Šumacheris bei Zeligmanas. *Pragiedrulių* antra dalis *Vaduvų kraštas* (1920) kitoks. Savo kompozicija palaidesnis, nes čia laisvai įglausti ir anksčiau parašyti aukštaičių

vaizdeliai; savo dvasia tai romantinis kraštas — su stipriausia gamtos mistika, su žmonėmis, kuriuose dominuoja grynosios primityvios gamtos jėgos, su tautinės kovos konspiracija, kurioje aktyviai dalyvauja ne tik žmonės, bet ir pati gamta prieš pasikėsintojus rusintojus. *Pragiedruliai* pagrindinis ir populiariausias T. veikalas. Toliau dar *Dėdės ir dėdienės (Skaitymai,* 1920—21, atskiru leidiniu 1929), dar *Tėvo palikimas* 1925, *Šeimos vėžiai* 1929 — čia jau nebe ‚pragiedruliai', o dėmės — lietuvių inteligentų moralinis ir tautinis sunykimas dėl mišrių tautiniu ir religiniu atžvilgiu šeimų. Pabaigoje dar *Išgama* 1929, *Žemaičių Robinzonas* 1932, eilė smulkesnių ir pradžia naujam veikalui *Audrai.* Tarp pastarųjų veikalų svarbiausias *Dėdės ir dėdienės.* Tai likimas Mykolo Šiukštos, kuris dėl socialinės sistemos pasiaukojo, atsisakė nuo žemės pasidalijimo, atsisakė tokiu būdu nuo vedybų, nuo savo asmeninės laimės vardan brolio vaikų ir tapo viso kaimo tyliuoju smuikininku Mykoliuku ir garsiuoju Dzidorium artoju, o jo širdies mergina Severija, pirmoji kaimo mergina, turėjo ištekėti už buvusio tijūno Rapolo Geišės. Tai T. kūrybos viršūnė; joje daugiausia literatūrinio grožio; joje tobuliausiai skleidžiasi T. pasaulėjauta. Ji visuose veikaluose visur ta pati; tik kitur ji labiau pritemus, o čia skleidžiasi šviesiausiai ir nuosekliausiai.

Kūrybinė individualybė. T. veikalai duoda Lietuvos gyvenimo vaizdą tarp dviejų socialinių perversmų — nuo baudžiavos panaikinimo iki artėjančios žemės reformos nepriklausomoje Lietuvoje. Tautiniai ir socialiniai klausimai, senosios aristokratijos nutautimas ir pastangos ją grąžinti tautai, jaunosios Lietuvos kilimas iš valstiečių, jų šviesuomenės augimas su tautine dvasia, kunigų ir pasauliečių šviesuomenės susitikimas bendroje tautinėje veikloje prieš rusifikaciją, valstiečių ekonominio gyvenimo kilimas, šeimų kūrimas, virtęs dideliu vėžiu iš mišrių šeimų, valstiečių kintantieji santykiai su kunigais ir pirmųjų cicilikų atsiradimas —

tai vis to laikotarpio temos, bendros ir T. amžininkams. Tačiau T. išskiria iš amžininkų visu kitu kuo, kas rodo jo kūrybinę individualybę. Būtent:

1. Žanrinis sinkretizmas — publicistikos, etnografijos, alegorijos, feljetono, vaizdelio, lyrikos, retorikos sumaišymas tame pat kūrinyje. Pats T. tai matė ir kukliai pastebėjo: „...metro ilgumo mano raštų lentynėlėje ‚kūrybinių' nedaugiausia: Pragiedruliai, Dėdės ir dėdienės, Šeimos vėžiai ir dvejetas knygelių smulkesnių vaizdų. Tos tariamosios beletristikos tebus 10—15% visų raštų. Ir tie tektų perpus sumažinti, anot E. Radzikausko ir kitų kritikų, nežinai, kur Vaižganto pasibaigia publicistika, o prasideda beletristika ir antraip". Gryniausia beletristika yra *Dėdės ir dėdienės, Rimai ir Nerimai.* T. nespėjo įvykdyti savo paskutinės svajonės perdirbti savo *Pragiedrulius* iš naujo ir išsijoti nebeletristinius pelus.

2. T. talentas vaizduoti, ne pasakoti, kurti vaizdus, vaizdelius, kaip jis pavadino, ne pinti įvykius. T. ne iš karto tai suvokė, iki sustojo prie savo talentui artimiausio vaizdelio. Vaizdeliai „ir yra tikroji Vaižganto kūrybos pažiba. Nepaprastu pastabumu, gamtos dinamikos, žmogaus išorinių žymių ir psichinių įvykių pastabumu, individualiniais ir kolektyviniais paveikslais Vaižgantas pasiekia ryškių efektų. Ypačiai tie vaizdai, kurie šiokiu ar tokiu būdu yra sutapę su gamta, trykšta natūraliu grožiu" (J. Ambrazevičius). „Jo vaizdai ir estetiniu atžvilgiu turi svarbią savybę, kad juose nėra sustingimo, dirbtinumo, amato, o plazda gyva mintis, gyvas jausmas ir tiesiogiai patirta nemeluota tikrovė" (V. Mykolaitis). Žmonės, kuriuose tebealsuoja pati grynoji gamta, yra T. kūryboje ryškiausi ir originaliausi (Valeras, Burzdulis, Napalys, Mykoliukas, Severija, Geišė, Šumacheris, Zeligmanas, Rimai, Nerimai). Ir priešingai — žmonės, kurie yra nutolę nuo gamtos, kurie yra civilizacijos padaras, yra neryškūs ar neįtikiną (Sviestavičius, Gintautas,

Gecevičius). Nepriklausomų vienos gamtos vaizdų, kaip tai yra Žemaitėje, T. nemėgsta. Gamta ir žmogus eina paveiksle drauge. Gamta reiškiasi pro veikėjo pergyvenimus, gaudama subjektyvinį charakterį, lyrinius atspalvius. Žmonių charakteristikose prasimuša tipiškieji etnografiniai bruožai, kuriuos paryškina gausiai mėgstamomis hiperbolėmis ir kontrastuojančiu grotesku. Tai ne tik vaizdą ryškina, bet ir duoda T. būdingos lyrikos, humoro ar mistikos.

3. Vitalinė mistika plaukia iš T. pasaulėjautos, iš suvokimo, kad kosmas yra dinamiškas, tikslingas, vieningas savo įvairume, t.y. tie patys dėsniai reiškiasi visose organinėse būtyse — augale, gyvulyje, žmoguje. „Viskas tikslu. Bet kas turi savo šaltinį, pradžią ir priežastį ir plėtojasi, kol prieina skiriamąjį galą". Viskas reikalinga — net ir dilgė, nors ir nežinotum, kam ji. Tas gamtos „skiriamasis galas" yra vitalinis — daugintis, augti, tobulėti. Tai atlikdama, būtis randa pasitenkinimą, nes ji atlieka jai skirtą uždavinį. Gamtos dinamikos kurstytoja, palaikytoja, vitalinių galių davėja yra saulė. Tamsa — mistiškas nebūties simbolis. Šviesa — saulė yra šaltinis, iš kurio kosmas eina ir į kurį siekia. Tad su saule susiję originaliausi T. vaizdai ir asmens (Dzidorius artojas su jaučiais patekančios saulės spinduliuose, smuikininkas Mykoliukas su smuikelės graudžiu čirpinimu saulėlydyje, Severijos susitikimas su Rapolu Geiše, kuris saulės fone rodės gamtos milžinas, kuriam neatsispirsi, Gondingos „liaudies choras" su Napaliu, akis įsmeigusiu į saulę). Ir žmonėse reiškiasi tas pats vitalinis gamtos kelias. Ir juose veikia tos pačios gamtos biologinės jėgos — daugintis, veistis, tobulėti. Ir T. žmonės pirmiausia yra biologinės būtybės. T. jų charakteristikose mėgsta ryškinti jų biologines reakcijas. Žmonės nesižino, kiek juose reiškiasi gamta, kiek jiems reikalinga jų gyvenamoji etnografinė aplinka. Jie tai pajunta tik instinktu, išimti iš tos gamtinės aplinkos. Jie tada jaučiasi kaip žuvys be vandens. Jie nyksta moraliai, nyksta tautiškai, menkėja juose

žmogiškasis pradas. Ir norint juos atgaivinti, reikia grąžinti į gamtos aplinką. Taip „virė“, sveiko Sviestavičius, grąžintas į pavenčius, į ryšį su liaudies žmonėmis. Užmačia perdirbti žmones, atimti jiems tautybę yra pasikėsinimas prieš pačią gamtą. Ir gamta už tai keršija (Agejevo mirtis liūne). Pati gamta daros jėga pasipriešinime rusifikacijai.

4. Grožis įvairume. Lietuvoje „gražu, nes įvairu“. Įvairumo matas taikomas tiek gamtai, tiek žmonėms. Lietuva T. graži, nes joje įvairi gamta. Įvairioje gamtoje išauga ir žmonės įvairūs. Niekas kitas taip neišryškino skirtumo tarp Aukštaičių ir Žemaičių peizažo, kurio įtakoje susiklojo etnografiniai žemaičių ir aukštaičių charakteriai. O ir pačiuose Aukštaičiuose ne visi lygiai jautrūs toms gamtoms jėgoms. Taučiai, Napaliai, Sauliai, Valerai prasimuša pro kitus. Jei masė yra vienodumo atstovas, tai individualybės yra T. minimo įvairumo, originalumo reiškėjai. T. simpatijos tų prasimušusių pro masę asmenybių pusėje. „Man niekados neimponavo masė. Dėl to aš toks gerbėjas ano lietuvių būrelio, ano drąsiojo akademiko Baranausko, kuris drįso atvirai sušukti: ‚Neįveiksi, sūnau šiaurės!‘ Dvasių srityje vienas laisvas, galingas ir talentingas asmuo gali ir privalo kelti ‚vėjo‘, kuriam nepiga atsipūsti šimtam“. Istorijos etapus žyminčios ne masės, bet juos rodą tam tikri stulpai — veikėjai milžinai. Jie, skyrium dirbdami, net daugiau laimi, negu laimėtų masėje. Ir tautos pažangą, žmonijos pažangą varą toki individualistai, kurie išsprogsta, išauga iš pačios tautos. Šie veikėjai instinktyviai jaučią artumą su kitais visuomenės nariais, kurių interesai panašūs, nes, Gintauto žodžiais, jie bet kokį sąjūdį, tautinį ar socialinį, pergyvena kaip spontanišką kosmo jėgų apsireiškimą. Toks instinktyvus ryšys atsirado tarp Gintauto ir Vizgirdos, Gintauto ir Sviestavičiaus, net su „giminėmis“ Šumacheriu bei Zeligmanu. Tas pats instinktyvus nujautimas sieja ir Vaduvų krašto įvairias susibaudėlių organizacijas, nors

vieni apie kitus ir nieko nežino, bet dirba tą patį darbą, siekia to paties tikslo.

5. Religinė mistika. Kiekvieno kosmo būtis yra susieta su visuma — kam nors jai reikalinga. Ir žmogus toks. Mykoliukai ir Napaliai daro tai, ką jiems prigimtis liepia. Kiekvienas, savo dalelę atlikdamas, prasidžiunga, kad „nors vienam akimirksniui buvai reikalingas". Tai socialinis žmogaus prigimties polinkis, kuris jungia jį su pasauliu horizontaliai ir vertikaliai — su savo laikų pasauliu ir su praeitimi bei ateitimi, kaip įbertas į žemę grūdas jungiasi su būsimąja varpa. Bet kada varpa subręsta, grūdui žemėje nebėra ko glūdėti, jis išnyksta. Ir kada niekam kitam nesi reikalingas, ir žmogus grįžti į „skiriamąjį galą". Tas „galas" jau aukštesnis laipsnis nei biologinės būties. Dėdės Mykoliukai, dėdienės Severijos pavirsta žmonėms, „nieko sau nereikalaujančiais, vieną Dievą bepažįstančiais, su Juo beintymaujančiais". Bažnyčios maldose ir giesmėse „dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame ūžesyje lyg laimingoje nirvanoje. Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną krislą, vieną lašą, kurie sudaro — daug didžiam Dievo majestotui išreikšti". Tai ir yra atskiro individo laimės valandos, ne individualistinis savos didybės, bet savęs organiškos kosmo dalies, smilkstančios Dievo majestotui, pajautimas.

Čia ryškintas T. kūrėjas yra tas pats T. veikėjas, kuris reiškėsi gyvenime. Ir jis, savo visuomenės nario paskirtį atlikęs, intymavo vienas su viso ko ‚Padarytoju', kaip kuklus Šv. Pranciškaus ordino narys-tretininkas, o kitiems, kurie jį stebėjo ir vertino iš šalies bei perspektyvos, jis rodės ne tik gyvas, bet ir miręs susirišęs su lietuvių literatūra, kultūra, visuomene, mokslu, kaip tas Juodžiaus medis, šaknis įleidęs plačiai ir giliai.

Vaižganto raštai XVII

Vaižganto raštai XVII. Kelionių vaizdai Galicijoje, Amerikoje, Prancūzijoje, Italijoje. Autoriaus leidinys. Kaunas, 1931 m., 302 p., 5 lt.

Su Vienuoliu ir Vaižgantu įsigalėję kelionių aprašymai dabar virto kasdienine laikraščių putrele: atkarpos mirguliuoja čia šiokių, čia tokių kelionių įspūdžiais. Dažnai tokie aprašymai tėra tik protokoliška registracija, kur atvažiavo, kada išvažiavo, ką matė, kur ašis nulūžo, kuriam, pasak Vaižganto, pilvą susopo. Kad kelionių aprašymai būtų ir kitiems įdomūs, rašytojas turi būti pastabus, tačiau mokąs ne tik pastebėti, bet ir išskirti pačius charakteringuosius dalykus — taip kaip poetas; antra, jeigu jis nori išvadų daryti, turi būti gerai pažinęs aprašomąjį kraštą. Pagal tai kelionių vaizdai gali svirti arba į dailiąją literatūrą arba į publicistiką. Šiame tome Vaižgantas daugiau publicistas, nors jo *Pragiedruliai* taip pat remias nuolatinių kelionių pastebėtais reiškiniais. Tai, ką jis matė žemaičiuose, įvilko į beletristines *Gondingos krašto* formas, ką pastebėjo gimtuosiuos rytų aukštaičiuos, sukrovė į *Vaduvų kraštą,* o Suvalkija, kurioj Vaižganto maža bebūta, visai nepakliuvo į *Pragiedrulius.*

Faktą, kad Vaižganto XVII tomo kelionių vaizdai yra daugiau publicistinio charakterio, paaiškina pats Vaižganto kelionių tikslas: juk jis keliavo ne bastymosi įgeidžiams

patenkinti, bet visuomeniniais reikalais: spaudos atstovas į Žalgirio iškilmes Galicijoje, pinigų kolektorius Amerikoje, atstovas su delegacija fašistinės tvarkos pažinti Italijoje ir t.t. Šie vaizdai įdomūs tuo, kad autorius aprašinėja ne asmeninės vertės nuotykius, bet pastebėtus ekonominio, kultūrinio, religinio, tautinio gyvenimo reiškinius, dar aliuzijas į Lietuvos gyvenimą, sprendžia, ginčijas. Jo keliamais klausimais susidomi ir pats skaitytojas, nors gali spręsti visai kitaip nei pats autorius. Antra, Vaižgantas aprašinėdamas svetimus kraštus, turi prieš akis taisyklę: kalbėdamas apie kitas šalis, bent kiek juos pažink, kokį veikalą apie jį pirma perskaityk. Pats Vaižgantas, aprašydamas kokį svetimą kampelį, duoda jo geografinių, istorinių žinių. Tokis pasakojimas jau įdomus ne tik pasakotojo marčiai ir anūkams.

ADOMAS JAKŠTAS

JAKŠTO IR VAIŽGANTO JUNGAS

Kalbėti apie mirusius Vaižgantą ir Jakštą reikia: pirmasis buvo L. K. M. akademijos narys, antrasis — tos Akademijos pirmininkas. Tačiau taip dabar esame suaugę su gyvaisiais rūpesčiais ir žmonėmis, kad sunku surasti žodį, kuris po gausių dienos įspūdžių klausytojų dėmesį magiškai pavergtų ir sukoncentruotų jo mintis į anuos laikus ir žmones. Nebent pahipnotizuotų garsų ir spalvų tonais minėjimo programoj įsirašyti didieji Beethovenas ir Čiurlionis, kurie mokėjo išsinerti iš dienos tempo ir įsijungti į eiles amžinosios pasaulio procesijos, bežygiuojančios į Vakarus, minoriškai nušviestus besileidžiančios saulės. Čiurlionio procesijoje tie, kurie išėjo į kalnus, šaukia: kalnai, kalnai; kurie tebeina laukais, šaukia: laukai, laukai; kurie dar neišėjo iš miško, šaukia: miškas, miškas. Ir jie negali susišnekėti, susiprasti, nes kiekvienas tariasi einąs pačiu tikruoju keliu ir nuoširdžiai teisybę skelbiąs.

Dėl tos pačios priežasties ir mums ne kartą yra sunku susišnekėti: kiekvienas tariasi skelbiąs vienintelę tiesą. Tačiau kiekvienas savo tautos ir kiekvienas apskritai žmogus, gyvasis ir mirusysis, daros mums suprantamesnis, sukalbamesnis ir artimesnis, kada pasistengiam įsitikinti, jog esame sykiu su jais tos pačios procesijos dalyviai, piligrimai, nors

kiekvienas ir kitoks. Ima tada noras kritiškai įsistebėti į tuos procesijos vadus, kurie šaukė paskui save kitus, ir kiekvienas vis kitokiu tonu.

Šita prasme artimos ir įdomios galėtų atrodyti Jakšto ir Vaižganto figūros. Jie lietuvių gyvenimo kelyje buvo vadai; jie patys tame kelyje susitikdavo ir išsiskirdavo; jie savo bendrakeleivių buvo apšaukiami arba pagarbinami. Paliekant šiuo tarpu nuošaliai jų nuopelnus tautos kelyje, paliekant jų pačių kovą su gyvenimu, šiam pranešimui teskiriamas tik siauras uždavinys — įsižiūrėti į pačias Jakšto ir Vaižganto figūras, pastatytas viena šalia kitos, nelyginant, du galerijos paveikslus.

Jakštas ir Vaižgantas stovi šalimais kaip du visai skirtingo charakterio tipai. Visai kitos dvasinės galios yra išplėtotos Jakšto, kitos Vaižganto. Kitaip dėl to juodu santykiauja su įvairiomis gyvenimo sritimis: su religija, su menu, su visuomene, patys su savimi.

Jeigu, pasak Gogolio, kiekvienas turi kokią nors aistrą, kiekvienas turi ką sava, tai

JAKŠTO tokia aistra buvo — tiesa. Tiesą surasti ir ją kitiems paskelbti — jam yra aukščiausias uždavinys. Jokio kito atpildo iš gyvenimo nenori, tiktai — te visi pasako, jis tiesos mylėjo taką. Jis džiaugias išgirdęs, kad ir St. Šalkauskis pasiryžęs tarnauti vienų vienai tiesai. Net 1880 m., pasirinkdamas aukštuosius mokslus, Jakštas nebuvo suinteresuotas nei karjera, nei tėvų norais. Nulėmė grynas nesuinteresuotas noras — ieškoti tiesos. Ir ėmėsi matematikos, nes matematikos tiesos esančios pastoviausios, visuotiniausios; matematika visų mokslų esanti karalienė. Kiti mokslai, ypačiai humanitariniai ir juridiniai, neužsipelnė Dambrausko palankumo dėl savo reliatyvumo. Abejojo, ar tie mokslai yra bent krislelį tiesos pasiekę, pastovios, nekintamos tiesos („Jakšto žodis“, *N. romuva, 1936 Nr. 10)*.

Tačiau ir viena matematika Jakšto nepatenkino. Jis

troško tiesos apie universumo, visatos esmę, jos paskirtį ir tikslą, apie žmogaus vietą joje. Tokį pilnutinį žinojimą begalėjo duoti jam sintezė iš tyrojo (egzaktinio) mokslo, teorinės filosofijos ir tikrosios teologijos. Šitų mokslų Jakštas ir ėmėsi, sintetindamas Solovjovo, rytiečio, ir Wronskio, vakariečio, idėjas. Net savo poezijoje reflektuoja tas didingąsias visatos ir žmogaus problemas: žvaigždynus, jų nuostabiai tikslingus kelius ir prasmę. Šitos dinamiškos visatos viršuje stovi Dievas, leidęs jai tvarką, nustatęs kelius ir davęs jai grožį. Jakšto pasaulio koncepcija graži, didinga. Ji primena Goethės *Fausto* prologe paskelbtą visatos dinamiką. Primena ir Čiurlionio koncepciją, iš kurios kyla jo galingosios vizijos.

Nusileisdamas iš visatos sferų į tautos gyvenimą, Jakštas ir čia siekia pačių tolimųjų tautos pagrindų — jis iškelia ir jau *net mėgina spręsti lietuvių tautos paskirties problemą* — kokis yra lietuvių pašaukimas tarp kitų tautų. Jis džiaugiasi, kad studentas(1) Šalkauskis pasinėręs į šios rūšies klausimus, ir tikisi iš jo savos lietuviškos tautinės filosofijos (*Logos* XVIII, 1938 24 psl.). Jakštui rūpi, vadinas, patys bendrieji, patys tolimieji principai. Pagal juos ims vertinti konkrečius kasdieninio gyvenimo reiškinius.

VAIŽGANTO kita aistra — estetinė, grožėtis. Grožėtis jis gali anuo tikslinguoju kosmu, kurio viršūnėje yra Dievas. Tačiau, visame kosme ir atskiruose jo reiškiniuose ant menkiausios žolelės Vaižgantas mato ne tiek didybę, kiek gyvybę, vitalines jėgas, kurios veržiasi veistis, augti, klestėti, kad išnykdamos duotų gyvybę kitoms kartoms. Pati Dievybė jo pergyvenama kaip gyvoji jėga, kurios atspindžiai panteistiškai reiškiasi gamtos reiškiniuose, įliedami į mažiausius gamtos gaivalus jūras grožio. Dievo jis taip nesąs pamilęs, kaip tėviškę.

Atkreipęs akis į savo žemę ir jos sultis, Vaižgantas ypačiai yra pamėgęs visą smulkmeniškąjį savo tėviškės grožį, ar jis bus gamtoje, ar žmonėse, ar jų darbuose. Perspek-

tyviniai peizažai, tolimi užsimojimai, esmės dalykai jam svetimi.

JAKŠTAS kelyje į tiesą nepripažįsta teisės fantazijai, intuicijai. Protas, — savas, kritiškas protas, — yra tikriausia priemonė žmogiškajai tiesai pažinti. „Kuo daugiau protavimo, išrodinėjimo, o kuo mažiausia dogmatizavimo", pataria jis Šalkauskiui (*Logos*, 1938 17 psl.). Kritišku aštriu protu jis išgliaudo sąvokas, sudaro logišką sistemą, kurioje viskas turi būti aišku, tikslinga, tvarkinga. Jakštas dėl to nemėgsta retorikos, patoso, tuščių skambių frazių, kurios paskandina tiesą miglose. Dėl to jis nepalankus intuityvistui filosofui Bergsonui. Bergsono filosofija „išrodo bergždžių ginčų, bet vargiai beįstengianti padėti... tiesą surasti" (*Logos*, 1938 17 psl.). „Bergsonas gi, — tęsia mintis Jakštas, — žydas, o žydai negali atsižymėti jokiame gryname moksle — nes tai tauta, kuriai stinga precizijos, kurios protiškas veikimas visada buvo silpnas" (ib.). Svetimas Jakštui ir populiarusis Ernst Hello, anuo laiku St. Šalkauskio mėgstamas:

> Kaipo juristas advokatas sveikas brangini jame originalius sakinius, dailius žodžius. Taip, visa tai pas jį yra, bet deja nėra ten vieno visų svarbiausio dalyko, kurio jokia gražbylystė neužvaduos — tai sistematiškumo, mokėjimo sudaryti sintezę ir pagalios — aiškumo. Hello ne filosofas, bet „essayistas" literatas. Aš ne vadinu jį „katalikiškuoju sofistu". Kaipo toksai jis galėjo būt naudingas aristokratiškuose Paryžiaus salionuose, kur gerai parinktas „bon mot" paprastai užvaduoja argumentą, bet Tamstai jis į mokytojus netinka. Man rodos, kad jis tiesiog daro įtekmę į Tamstą, atpratindamas nuo filosofiškos precizijos, nuo sveikos dialektikos, nuo griežtų definicijų ir nejustinai verčia būt panašiu į save „Phrasenmacher'iu". Nes pas Hello ne *mintis* pirmoje vietoje tik frazė. Nieko nepasakys jis

žmoniškai, natūraliai: jam vis reikalingi bombastiškos frazeologijos koturnai... (*Logos* XVIII, 1938 27 psl.).

Svetimas Jakštui ir misticizmas, intuityvinis santykiavimas su Dievu. Dėl to jis uoliai ginčijosi su kun. P. Būčiu dėl Liurdo stebuklų, reikalaudamas aiškių, griežtų jiems įrodymų.

Svetimas jam apriorinis pasikliovimas žmogiškaisiais autoritetais. Kiekvienas autoritetas turi būti kritiškai priimamas tiek valstybės, tiek Bažnyčios gyvenime, tiek moksle. Jis piktinasi tomis autoritetinėmis institucijomis, tiek bažnytinėmis, tiek valstybinėmis, kurios savo sprendimais nustelbia žmogaus minties laisvę.

> Juo ilgiau gyvenu, juo labiau man darosi aišku, jog tikra liuosybė yra pamatas visko: be liuosybės negal būt jokio tobulinimos žmonijos gyvenime, o ypač be žodžio liuosybės. Ant nelaimės pas mus Bažnyčioje ta žodžio liuosybė pasilieka dabar suspausta daugiau negu XI—XII amžiuose. Kiekviena gyvesnė mintis, išreikšta kataliko rašytojo, tuojau patenka į Indeksą (*Athenaeum*, 1938 30 psl.).

Kai Jakštas prieina prie estetinių vertybių, apie jas sprendžia racionališkai. Jis turi aiškius meno kriterijus; juos išveda iš amžinojo Logo. Būtent, išveda tuos, kurie protui gali būti lengvai priimtini ir suprantami. Subjektyvus įsijautimas į meno kūrinį, estetinė fantazija jam yra svetimas kelias ir nemoksliškas. Tos fantazijos ir pats Jakštas neturi, palyginti su jo galingu, visa lengvai analizuojančiu protu. Tai viena iš priežasčių, kodėl Jakštas pasmerkė Čiurlionio paveikslus:

> Tikro, gyvo, neiškraipyto, protui suprantamo ir akims malonaus grožio p. Č-nis, matyt, tiesiog nemėgsta. ...Čiurlionio sonatos, nupieštos drobėj šneka į

žiūrovą kažkokia visai nesuprantama kalba ir per tai nedaro jokio įspūdžio. (Jakštas, *Meno kūrybos problemos,* 149 psl.).

Jakštas neprisiėmė Čiurlionio, nes jo loginei dvasios struktūrai fantastingos, simbolistinės Čiurlionio vizijos buvo svetimos; svetimos taip, kaip Kantui, kad nepriimtiniausia iš visų menų buvusi muzika, nes ji esanti neintelektuališkiausia.

Intelektuališkas meno vertintojas paprastai ieško veikale pirmiausia turinio, antra — veikalo formoje ieško technikos (eiliavimo, sintaksės), nes šitie dalykai gali būti racionaliai suprasti ir apspręsti. Šito tipo buvo ir Jakštas. Čia ir buvo jo silpnybė: jis net per daug pasitikėjo racionalistiniu sprendimu, per daug buvo paniekęs intuiciją, ar gal jos neužtenkamai turėjo. Dėl to pasitaikydavo meno kūrinius klaidingai įvertinti. Klaidingai ne dėl to, kad apskritai jo teoriniai kriterijai būtų blogi, bet kad tie kriterijai netinkamai būdavo pritaikomi.

VAIŽGANTAS yra kitokis. Jo intelektualinis gyvenimas nėra gilus. Imdamas filosofiškai samprotauti, jisai nusikalsdavo ir logikai. Bet ne geležinės logikos jisai klausė, o dažniausiai intuicijos. Intuityviai ką padaręs, tik paskiau racionaliai savo žygį įvertindavo ir gailėdavos pasielgęs ne pagal konvenansus. Pirma padarydavo, paskui pagalvodavo. Netgi stojo į seminariją, atrodo, ne logika, bet sentimentu pagrįstais motyvais: buvo silpnos sveikatos, tarėsi netrukus mirsiąs, o mirti klieriku, už kurį melsis tiek draugų, jam vaidenos išganingiau, gražiau.

Ne protas, o mistinis iš motinos paveldėtas religingumas paskatino Tumą 1897 m. ieškoti religinės pagalbos nuo rusų priespaudos. Kada jo brolis buvo suimtas už knygas, pats Vaižgantas, paleistas laikinai už užstatą, norėjo bėgti į Ameriką. Bet Dambrauskas jį sulaikė — prikalbėjo stovėti iki

paskutiniosios. Tada Vaižgantas, nebesitikėdamas pagalbos iš žmonių, giliai pajaučia gausiąs jos iš Aukščiau. Slapčiomis iš namų arešto bėga jis į Vilnių prie Aušros Vartų. Jis įsitikinęs, kad jam reikią pasiekti tą vietą, ir iš tėvynės nebūsiąs išrautas. Pasiekęs savo Užtarytoją, jis karštai improvizuotai meldžiasi. Pasimeldęs ir tvirtai įsitikinęs, kad jam maskoliai dabar nebepavojingi, atgavo dvasios pusiausvyrą ir nuotaiką. Tik tokis mistinis tikėjimas kalnus kyloja... Yra ir daugiau epizodų, kur Tumas instinktyviai jautęs, kad reikia kas padaryti arba reikia nuo ko susilaikyti, ir kada šito balso paklausydavęs, viskas geruoju baigdavęsi. Vienu tarpu griebėsi Tumas net hipnozės, kad išgautų iš savo draugo ekskunigo pavojingą laišką, galintį įduoti rusams ne tik jį, bet ir visą lietuvišką reikalą.

Su intuityviniu nusijautimu Vaižgantas ėjo ir į meną. Rūpinosi ne tiek meno veikalą suprasti, kiek pergyventi, žavėtis. Kodėl gražu, dažnai jis neturėdavo argumentų. Užteko to vieno: man patinka, man gražu.

Vis dėlto aišku, kad jam patiko ne tiek turinys, kiek forma. Formos elegancija prašnekdavo į jo vaizduotę ir jausmą su ypatingu sugestyvumu. Tada iš turinio jis nedaug ir bereikalavo. Pasitaikydavo, kad net banalūs dalykai, tik dėl vaizdingos, naujos, sklandžios kalbos, Tumo buvo keliami į genialiųjų eiles. Tai visiems pažįstamas Vaižganto deimančiukų ieškojimas. Čia buvo ir Vaižganto silpnybė. Dėl jos ilgainiui neteko pasitikėjimo kritiškoje literatūrinėje visuomenėje.

Santykyje su visuomene Jakštas ir Vaižgantas vėl skirtingi.

JAKŠTAS stovi draugijos priešakyje, organizuoja laikraščius. Bet iš esmės jis nėra organizatorius. Organizatorius kitus traukia į darbą, o Jakštas pats už visus atidirbdavo. Nuo žmonių jis individualistiškai atsiskyręs. Už žmones artimesnės jam knygos ar apskritai spauda. Ryšius

su visuomene dažniausiai tik per spaudą ir palaikydavo. Dėl to retai kas Jakštą matydavo, o pamatęs Jakštą, pats imdavosi varžytis, stebėdamas, kaip jis, Jakštas, pakliuvęs į visuomenę, sėdi nuleidęs ir pakreipęs galvą, tarsi nedrįsdamas jos pakelti. Jakštas nejautė (o gal tik neparodė?) savyje reikalo tos vidaus šilumos, kuri atsiranda tarp žmonių, kada jie akis į akį susitinka. Jakštas tenkinosi tuo intelektualiniu bendravimu, minčių pasidalinimu, kuris gali reikštis ir per laikraštį, laišką.

Jakštui visuomenėje sunku buvo matyti tokį žmogų, koks jis yra. Jis į žmogų ar į visuomenę žiūrėjo taip, lyg anapus jo ar jos stovėtų dar žmogus ar visuomenė, idealioji — tokia, kokia ji turėtų būti. Kritiško žvilgsnio ir čia nepameta. Kas nusikalto grožiui, tiesai, dorovei — tam Jakštas nepaperkamas smerkėjas publicistikoje, polemikoje, satyroje. Ir priekaištų dalis Čiurlioniui bus kilusi dėl jo gyvenimo nesiderinimo su žmogui privalomomis normomis. Nepermaldaujamas net draugams: ir Maironiui kliuvo satyroje už kortas. Knygą Jakštas labiau myli už žmogų, tiesą betgi labiau už knygą.

Tokis žmogus negalėjo įtilpti į kokios vienos grupės rėmus. Jis pats per didelis, ar jo idealai ir reikalavimai per dideli. Dėl to Jakštas prisipažįsta, kad jis nesąs krikščionių demokratų šalininkas, nors iš tikrųjų yra vienas iš tų, kurie pačią partiją kūrė ir jos ideologiją formulavo.

Santykius su žmonėmis matuodamas teisybe, ne simpatijomis, ieškodamas su jais intelektualinio kontakto, šito tipo žmogus išsineria iš savos tautos ir sueina į kontaktą su kitų tautų žmonėmis. Ir Jakštas, visą laiką dirbdamas savam kraštui, tapo internacionalistu, koresponduodamas su užsienio mokslininkais, propaguodamas tarptautiniam susižinojimui esperantą.

VAIŽGANTAS ir čia kitoks. Jis nuo žmonių neatskiriamas. Tiems, kurie jį atsimena, ir šis minėjimas gali atro-

dyti, lyg su spraga: nėra kokio būtino žmogaus, ar tegu kokios dekoracijos, kuri vienu savo buvimu sukelia nuotaiką. Pats Vaižgantas jautėsi neatidalijamas nuo visuomenės, būtinasis jos kamštis. Jei kviečia į susirinkimą, kodėl nenueit, nepasėdėt, turint kuo sėdėti — ironizavo pats save. Šitas dalyvavimas visur, ištirpimas visuomenėje kilo ne iš racionalistinio apskaitymo, kad taip bus naudinga, reikalinga. Tai instinktyvus, emocionalus noras su žmonėmis santykiuoti. Kaip avelė, atskirta nuo kaimenės, nerimsta, į ją veržiasi, nors jai vienai galbūt ir daugiau žolės būtų. Vaižgantas su visuomene širdim santykiavo, visuomenę mylėjo. Mylėjo ją ir Jakštas, bet intelektualistiškai. Emocionalinė meilė nori savo mylimąjį objektą matyti. Pamatai, vaižgantiškai tariant, giliai giliai iki pat širdies į akis pažiūri, porą banalių žodžių numeti, ir gera gera pasidaro. Iš tos meilės orbitos Vaižgantas neišskyrė nė vienos grupės, ar lietuvio.

Tačiau emocinė meilė linkus į konkrečius žmones. Jeigu Vaižgantas santykiavo daugiau su viena grupe, būtent, su tautininkais, tai čia ir yra tos emocinės, naivios meilės įrodymas. Su jais Vaižgantas jungėsi per savo gerus asmeninius bičiulius, kurie šitai grupei vadovavo. Per tėvus siejos su vaikais.

Emocinė, — tiek asmeninė, tiek visuomeninė, — meilė yra aklesnė, nei intelektualinė. Ir Vaižgantas mylėjo savo visuomenę aklai, nepaisydamas, ar ji tos meilės verta, ar ji tik išnaudoja tą meilę. Charakteringą epizodą papasakoja A. Venclova, kada kairiųjų rašytojų buvo parodyta iniciatyvos prašyti prezidentą, kad paleistų iš kalėjimo Korsaką, kalinamą dėl komunistinės akcijos.

> — Na, cicilike, sėsk. Ką pasakysi?
>
> — Turbūt, žinot, profesoriau... (išdėsto reikalą, kad norima prašyti prezidentą paleisti Korsaką iš kalėjimo).

— Už ką jį laiko? Už bolševizmą?

— Rodos.

— Na tai ką aš turiu padaryti? (Venclova paprašo pasirašyti).

— Kad paleistų bolševiką?... Jį reik sušaudyt!... Bolševikus šaudyt, panie!

Aš išpūčiau akis.

— Jūs taip manote, kunige?

—Brač, kas laiko rankose valdžią, tai turi šaudyt. Kitaip neišsilaikysi.

— Bet juk jūs valdžios nelaikot!

— Ne, žinai, po prašymu aš nesirašysiu. Aš tautininkas. Taip? Aišku? (Ir nesirašo, bet pasižada pats... nunešti prašymą Prezidentui. Eina Venclova pas Jakštą).

Duris atidaro mažutis liesutis seneliukas ir pro akinius, pakėlęs galvą, tartum nustebęs žiūri į mane. Pasakau labą. Neatsako. (Vėliau sužinojau, kad reikia pagarbinti). Ranka tyliai rodo į kabinetą — einu. Tyliai rodo kėdę — sėdu. Jis atsisėda kitoj stalo pusėj prieš mane. Abu tylim. Įsidrąsinus išklostau reikalą. — Nė žodžio. Paduodu prašymą — nė žodžio. Paima. Skaito. Skaito ilgai, prisitraukęs arti prie akių. Skaito, matyti, bent kelis kartus. Aš pradedu nerimauti. Argi ir čia mano vizitas susilauks fiasco? Ne. Jakštas keliasi. Eina į kitą kambarį. Po kiek laiko atneša man prašymą atgal. Nė žodžio. Paimu — smulkiom raidėm pasirašyta — A. Jakštas. Padėkoju, prašymą sulenkęs dedu atgal į voką. Pakylu išeiti. Mažas žmogelis pro akinius, pakėlęs galvą, žiūri į mane liūdnom akim.

— Reikia paleist, — kalba jis taip tyliai, jog aš, stovėdamas kitoj stalo pusėj, vos girdžiu. — Gaila vaikino. Labai gabus vaikinas. Aš rašiau į Šiaulius, kad

jį sušelptų. Nežinau, ar jį ten sušelpė, ar ne... Reikėtų paleist. Gaila vaikino.

Padėkojęs išėjau nuo šio žmogaus, kurį visada vaizduodavaus akmeninį, su akim, svaidančiom neapykantos kibirkštį visokiom žmogiškom silpnybėm, bedieviam ir socialistam. Žmogiškas žmogus! (*Kultūra*, 1933 m. 296—7 psl.).

VAIŽGANTUI atsikeršija jo psichologinis sutapimas su visuomene. Nors jis niekados nepaseno ir už jaunesnius atrodė jaunesnis, bet naujos kartos pasijuto iš gyvenimo išstumiamas (iš un-to, iš Vytauto bažnyčios). Jis pasijuto niekam nebereikalingas, nebetekęs gyvenimo prasmės. Šitokis pergyvenimas ne vieną pagreitintu tempu nuvaro į kapus (plg. „Žemaičių Robinzoną“!). Laimė, kad Vaižgantas mokėjo ne tragiškai, bet su juoku pro ašaras pergyventi tuos momentus (plg. „Aš, tarnaitė ir kanarėlė“). Ir kai Vaižgantas mirė, šioj salėj buvo vienos akademinės organizacijos vakaras; tyčiomis norėta nuslėpti žinia apie Vaižganto mirtį, kad nereiktų vakaras nutraukti. Tai buvo padėka mokinių savo mokytojui...

JAKŠTAS neišgyveno šito tipo tragikos. Jis nebuvo savo būties taip labai parėmęs žmonėmis. Jis buvo savo egzistenciją įprasminęs filosofiniu religiniu pagrindu. Visatos kelyje žmogus yra irgi keleivis, kuriam bus pasakyta: „Privažiavome. Jau Tėvas laukia. Lipk!“ Dėl to Jakštas nebuvo taip emocionaliai prisirišęs prie viso gyvenimo ir nieko sau iš jo nelaukė. Kada Jakštas įsigijo blogą reputaciją dėl tautinio veikimo dvasinės vyriausybės akyse, kada buvo apšauktas raudonu radikalu, šovinistu, tai Vaižgantas siūlė jam parašyti maldingo turinio knygelę, kad reabilituotųsi. Tada Jakštas jam atsakė:,

Nors ir dievočiausią išleisčiau knygelę, nieko iš to

> nebūtų... kiekvienas literatas kunigas, ypačiai lietuvis, akyse Jo Mylistos yra visados didesnis ar mažesnis maištinikas, neliuosas nuo puikybės, užsikrėtęs kriticizmo liga. Todėl pataisymas opinijos nėra galimas... O ant galo kam man ta ištikímybės garbė valdžios akyse. Ir gyventi ir numirti lygiai gerai galime su ja kaip ir be jos (*Athenaeum*, 1938, 6 psl.).

Ir nenuostabu, jeigu testamente atsisakė nuo iškilmių, pasirinko savo kūnui pavėsį, šešėlio vietą ir įsirašydino: „Mes ne savo ugnimi žėruojam ir ne sau aplinkui šviesą liejam".

Jau nebeįmanoma tęsti šitų dviejų žmonių charakterių kontrasto. Juos niuansavo dar ir temperamentas.

Dvejopi jų tipai aiškūs: Jakštas — intelektualistas, racionalistas, plačių bendresnių filosofinių horizontų, individualistas. Vaižgantas — emocininkas, siauresnių, konkretesnių poetinių horizontų, visuomenininkas.

Psichologas Ed. Sprangeris savo tipų klasifikacijoj Jakštą vadintų teoretiniu žmogum, Vaižgantą — estetiniu.

Vis dėlto šitie kontrastai suėjo į bičiulystę. Išlikę laiškai rodo, kaip artimai juodu bičiuliavos. Du poliai vienas kitą traukė. Juodu taip, kaip Vaižganto raštuose nuolatos sutinkami bičiulių jungai, poros: Niaura ir Taučius, Sauliukas ir Laurukas, Šešiavilkis ir Vidmantas, Šumacheris ir Zeligmanas...

Jungė juodu dar du jų charakterio bendri bruožai: idealizmas ir dinamizmas. Abudu ne sau gyveno. Abudu turtų nesusikrovė. Abudu dinamiški, nes suprato, kad gyvenimas nėra statika, bet upė; abudu pajėgė išsiveržti iš tos gyvenimo balos ir iš jos stengėsi upę daryti. Jau labai populiarus Vaižganto liberalumas. Daugiau net susigyvenęs buvo ne su kunigais, bet su pasauliečiais. Kai kas net baiminos, kad Vaižganto liberalumas nesąs suderinamas su kunigo pareigomis ir jis galįs nuo kunigystės atitrūkti. Net garbės

kanauninko laipsnį, tariasi Vaižgantas, jis esąs gavęs, kad būtų labiau su savo luomu surištas. Tačiau taip tik atrodė. Vaižgantas jautėsi susigyvenęs su kunigyste ir jos niekados nepamesiąs. Suliberalėjęs, vadinas, susidėjęs daugiau su pasaulininkais, o ne su kunigais, kad toje aplinkoje, kur jis gyveno, jis radęs anais laikais pirmuosiuose daugiau pritarimo savo tautinei akcijai. Tatai labiau pritiko jo dinamiškai prigimčiai ir charakteriui.

Jakštas išpopuliarėjęs, kaip bekompromisinis savo kuniginio luomo gynėjas. Tai yra tiesa — kunigo luomą jis labai saugojo, tarp kunigų buvo daugiau ir jo bičiulių. Tačiau dėl to šitame luome jis negalėjo pakęsti sutingimo, konservatizmo. Tiesiog radikaliai keičias tradicinė apie Jakštą nuomonė, paskaičius jo laiškus, kuriuose jisai reikalauja pažangos ir atsinaujinimo savo paties luome:

> Pykstame ant bedievių, kad jie kunigų garbę žemina ir niekina. Mes patys daugiau save niekinam savo aklu konservatizmu ir atžagareiviškomis nuomonėmis. Dabar pati rugiapiūtė, o pas mus dvasiški tėvai nei patys prie darbo neina, nei kitiems dirbti neleidžia. Ai tas autoritetas. Geras jis yra, bet... bet rasit dar ten toli Romoj, pas mus jis tik darbus ardo (*Athenaeum,* 1938, 22 psl.).

Skaudžių, atvirų žodžių dar daugiau išsprūdo Jakštui prieš stagnaciją savo luome (žr. *Athenaeum*). Sustingimo, pozos, melo nepakentė Jakštas ir kitose, ne kultūrinio gyvenimo, srityse bei luomuose iki pačių paskutinių dienų.

Tačiau žinomas yra likimas žmonių, kurie neina su gyvenimu į kompromisus ir nori būti sau žmonės. Jie esti niekinami iki palūžta arba iki laimi pripažinimą. Ir čia bendras Jakšto ir Vaižganto likimas. Jie buvo ujami, paskui jie pripažinimą laimėjo savo idėjoms, gyvenimui ėmė vadovauti. Paskui jų siūbuotas gyvenimas šuoliais ima lėkti ir užlieja juos

pačius. Tai, ką jie idealizavo, pasirodo su dideliais iškrypimais. Kaip Vaižgantas pasijuto atstumtas nuo visuomenės, su kuria visa savo būtimi suaugęs buvo, taip Jakštas pasijuto nebetekęs laisvoje Lietuvoje teisės skelbti laisvai tiesos žodį, dėl kurio jis visą gyvenimą buvo kovojęs. Kai 1928 m. *Ryto* redaktorius buvo pasodintas į kalėjimą, o leidėjas nubaustas 2000 litų, Jakštas kreipėsi į Vaižgantą prezidento intervencijos, kad redaktorius būtų paleistas, kad spaudai būtų duota laisvė, o atsakyti jai reiktų tik prieš teismą.

> Kai man Kauno gubernatoriai vieną po kitai dėjo pinigines pabaudas už Draugiją, Ateitį, Garnį, Vienybę, kai Griazevas mane traukė teisman... aš tylėjau, nes baudė mane svetima, barbariška valdžia... Ne tam aš visą amžių dirbau plunksna, kad koks beraštis cenzoriukas braukytų mano straipsnius ir kvalifikuotų, kuris tinka spaudai, o kuris negalima praleisti. Ne tam mes visą amžių kovojom su rusais, kad būtumėm tūkstančiai Litų baudžiami. Ir pasirašo tą laišką su jakštiškai apkartusia ir sąmojinga dvasia: „Keturis kart administratyviškai rusų baustas, penktą kart teisman trauktas Tavo kolega A. Jakštas (*Athenaeum* IX, 1938 46 psl.).(2)

Iš perspektyvos žiūrint, Vaižgantas vis dėlto, atrodo, labiau buvo savo laiko visuomenės prisiimtas. Savo įtaką jis išsėjo su kaupu toje atgimstančioje Lietuvoje. Bet jo įtaka šita epocha ir ribojasi. Jakšto idėjos tuo tarpu buvo šaudomos į tolimesnę perspektyvą, į ateitį, bet jo meto visuomenėje ne užtenkamai iškeltos ir išpopuliarintos. Pavyzdžiui, jo iškeltoji jau 1907 m. lietuvių tautinio pašaukimo problema susilaukia atbalsio tik pokarinėje Lietuvoje ir su visa erudicija sprendžiama dabartinių filosofų. Jakšto idėjos gali būti gyvos ir aktualios dabartiniame gyvenime. Kai

didvyris miršta, užbalzamuojama jo širdis, bet tik ne jo protas, kuris spinduliuoja iš jo raštų.

Nors Jakštas su Vaižgantu susipykdavo, susibardavo (vis dėl tų raštų ir dėl visuomeninio darbo metodų), bet paskui vėl susitaikydavo ir, vienas antrą gerbdami ir mylėdami, toliau abudu žengė, tiesai ir tautai tarnaudami. Šiame darbe juodu atrodo kaip tas Mykoliuko jaučių jungas, kuris įsirężęs verčia velėną, o pro jų atlaužtas galvas trykšta rytmečio saulės spinduliai. Tai sykiu ir Vaižganto, ir Jakšto jungas.

Religinės sąmonės brendimas:

JAKŠTAS VISUOMENĖJE IR LITERATŪROJE

1902 metais, kada kun. Dambrauskas buvo nurodytas į Petrapilio dvasinės akademijos profesorius, tai rektorius prasitarė apie kvalifikacijas: kad tik po vaišes nesiblaškytų ir knygas mylėtų.

Rektorius atitiko kandidatą. Turbūt sunku surasti žmogų, kurį rečiau pamatysi vaišėse; sunkiau surasti tokį, kuris labiau knygas mylėtų. Pats Jakštas prisipažįsta knygas mylįs gal net daugiau už žmones. Vis dėlto šalia Vaižganto sunkiau surasti žmogų, kuris su lietuvių visuomene būtų labiau suaugęs ir jai vadovavęs, kaip šitas asketiškos uždarumos Jakštas.

Visuomeninio darbo jis ėmėsi ne iš malonumo, bet greičiau iš pareigos. Tos pareigos, kurią jam skyrė jo ideologija. Jakšto ideologijoj nėra vietos budistiškai pasyviam žmogui. Jakšto žmogus nuolatos gyvas, dinamiškas, kūrėjas. Ten, kur yra kūryba, yra ir gyvybė, ir priešingai, kur nematyti kūrybos, ten ir gyvybė abejotina. Kūrimo akte žmogus pakyla aukščiau už save patį ir tampa panašus į Dievą-Kūrėją. Dėl to, sako Jakštas, kas nieko neveikia ir sakosi nieko negalįs, tas virsta ne tik tam tikru „niekšu", bet ir „bedieviu", nes nepripažįsta savyje išreikšto Dievo paveikslo ir panašumo... Tūnoti nieko nedarant pritinka akmeniui, ne žmogui. Kaip

mums, taip ir mes kitiems turime tarnauti, skubintis gera daryti (*Meno kūrybos problemos*, 7 p.).

Su ta mintimi susigyvenęs Jakštas yra gyvas daugiau nei kitas jaunas. Ir išliko per visą amžių tebekurdamas. Tebekurdamas ne tai, kas pačiam patinka, bet kas reikalinga visuomenei. Savo visą gyvenimą pavertė tarnavimu visuomenei. Palinkimą būti uždarumoj suderino su visuomeninio darbo pareiga ir dirba jį ne gyvuoju žodžiu, bet plunksna. Taikant Jakšto eilėraščio žodžius jam pačiam, galėtum sakyti:

Jis takus pramynė
Vaikštinėdamas,
Vien apie tėvynę
Rašinėdamas.

Toje visuomenės tarnyboje Dambrausko akys nukreiptos į du pradus: į tautą ir į religiją.

Tauta Jakštui nėra sustingęs savo senose formose mechanizmas. Ji pati nuolatos dinamiška, organiška. Jei ji nori gyventi, turi rodyti kūrybos žymių. Nieko naujo nesukurdama, pasirodytų esanti pasaulyje nereikalinga ir neabejotinai turėtų dingti. Kaip kiekvienas dvasiškai gyvas žmogus veržiasi į tam tikrą tikslą, taip ir tauta turi savo paskirtį — istorinį pašaukimą. Tiesa, lietuviai savo pašaukimo dar nesuprantą. Tam reikią aukštesnės kultūros, giliau suprasti tautos psichologiją, istoriją, istoriosofiją. Tik viena — sakė Jakštas — tas pašaukimas kiekvienos tautos skirtingas, taigi ir lietuviai negali kopijuoti svetimo gyvenimo formų, turi kurti savitas, lietuviškas. Iš antros pusės jos negali priešintis bendram visų tautų siekiamam Absoliutui.

Tai buvo sakoma dar 1907 m. Ano meto žmonės dar negalėjo galvoti apie tolimąją tautos paskirtį. Ir Jakštas blaiviai skatino palengvėl į ją eiti, keliant kultūrą ir dorą, šviečiant kraštą, ekonomiškai augant, pramonę ir prekybą ple-

čiant, organizacijų, draugijų tinklu apriečiant Lietuvą. Nuolatinis intensyvus darbas buvo reikalingas tautos evoliucijai.

Dėl to ir pats Jakštas nesiima teorinių dalykų: nesiima ieškoti tautos pašaukimo, nekuria filosofinių, estetinių, socialinių sistemų. Ateis kiti, kurie pasidalinę jo pradėtą darbą susistemins ir pagilins. O jo akys nukreiptos į dienos reikalus. Jis nagrinėja tai, kas tą dieną Lietuvos gyvenimui aktualu. Nagrinėja visų sričių klausimus: politikos, religijos, kalbotyros, matematikos, filosofijos, meno, literatūros, esperanto. Prirašo biografijų, vadovėlių, poezijos. Net pačią poeziją rašo, turėdamas prieš akis degamuosius visuomenės reikalus. Poezijoje taip suaugęs su momento reikalais, kad tie reikalai nepaleidžia rašytojo net tiek atitrūkti nuo gyvenimo, kiek reikalinga poetui savo išgyvenimams atsieti nuo konkretaus fakto ir paversti visuotiniais. O ir pačioj poezijoj *Dainų skrynelėj* (1894), *Rudens aiduose* Jakštas reiškiasi nuoseklus su savo idealais — su tautos ir religijos idealais, su skatinimais pamėgti darbą, pamilti Lietuvos žemę, pagerbti Lietuvos didvyrius, o paniekinančius tuos idealus skaudžiai išplakdamas satyromis. Kam nepažįstamas tas dviveidis Jakšto Diplomatas, kuris, įeidamas į didžiūno rūmą, už durų ne tik lazdą, kaliošus, bet ir nuomones palieka. Ar vėl kas nėra girdėjęs apie gyvenimą to Lietuvos Veikėjo, kurio idealas valgyt, gert, miegot; kuris per visą gyvenimą tik valgo, geria, miega, kol pagaliau apetito pristigo, į lovą krito ir visai užmigo.

Taigi Jakšto raštai yra reikalų raštai, taip kaip tuo pačiu metu Kudirkos raštai.

> Taip per amžį visą
> Šaukė, skelbė jis,
> Snaudžiantiems įgriso,
> Spygindams akis.

Pats kurdamas ir iš kitų kūrybos reikalaudamas, antra

vertus, Jakštas žiūrėjo, kad į lietuvių kultūrą neįsibrautų tautai ir religijai svetimos įtakos. Ką pasergėjęs negeistina, puolė visu smarkumu klystkelius ir rodė tikrąjį kelią. Šitoje sargyboje Jakštas rodėsi galingesnis nei pačioje kūryboje. Čia jis yra neatidalijamai įsipynęs į lietuvių šviesuomenės evoliuciją, tą evoliuciją pagreitinęs ir nulėmęs jos kryptį.

Skubant, pažymėtini bent trys tos sargybos momentai. Pirmasis — kova dėl lietuvybės, kada atgimstančioje Lietuvoje lenkai ir dalis mūsų bajorijos nenorėjo pripažinti lietuvybei buvimo racijos; kaltino lietuvius separatizmu; vadino litvomanais. Lietuviams reikėjo ne tik apginti savo lietuvybę, bet pažadinti ir pačius Lietuvos bajorus stoti į bendrą lietuvišką darbą. Stojo kun. Dambrauskas. Jo lenkiškos brošiūros *Lietuvių balsas...* (1902), o paskui *Vienybė ar separatizmas* sukėlė publicistinę kovą tarp lietuvių ir lenkų, sudarė opiniją, kad sulenkėję bajorai patys yra atkritę nuo lietuvių tautos kamieno. Abejojantiems padėjo apsispręsti ir viduje susigyventi su lietuviškąja ideologija, ir atėjo tokiu būdu galas tam dvilypiam vardui — poliakolitvinams. Tas momentas tenka laikyti galutiniu momentu persilaužimo iš lenkiškos lietuviškos Lietuvos į lietuvišką Lietuvą.

Antras lietuvių tautos evoliucijoje momentas, kurioje suvaidino lemiamą rolę Jakštas, yra kova dėl religijos.

Su *Varpu* ir *Apžvalga* lietuvių šviesuomenė jau aiškiai susidiferencijavo, pirmiausia pagal religinę ideologiją — į liberalus ir katalikus. Pirmieji daugiausia buvo pasauliniai inteligentai, antrieji — daugumas kunigai. Su *Apžvalgos* ir *Varpo* polemikomis prasidėjo tarp vienų ir antrų tam tikras rungtyniavimas. Prof. A. Rimkos žodžiais betariant, sunku buvo norėti, kad tikintis katalikų ar kitos kurios bažnyčios kunigas visai ramiai žiūrėtų, kaip jo globoj esamų žmonių tarpe skleidžiamos mintys ir idėjos, su jo atstovaujamos tikybos mokymu nesuderinamos. O iš to išeiną, taria prof. Rimka, kad iš pat pradžios prasidėjusi kunigų akcija prieš pasaulinių

inteligentų užimtą ir vedamą poziciją *Aušroje, Varpe* ir kt. buvo natūrali ir neišvengiama *(Lietuvių tautinio atgimimo socialiniai pagrindai*...40). Šitoje religinėje šviesuomenės diferenciacijoje Jakštas suvaidino žymiausią vaidmenį, formuodamas šviesuomenės religinę sąmonę, ypačiai per *Draugijos* žurnalą (1907—1923).

Nihilistinė ar liberalistinė mintis mūsų šviesuomenės vyresniojoj kartoj plėtėsi daugiausia analogiškoje rusų dvasinėje atmosferoje. Bet su filosofu Vl. Solovjovu pasireiškė rusuose nauja religinė mintis. Dambrauskas vienas iš pirmųjų pajuto šito filosofo idėjų sveiką naujumą ir jį pristatė saviškiams. Čia jis buvo pionierius, pradininkas. Solovjovas galėjo būti idėjinė ir moralinė atrama lietuvių jaunesniosios kartos religinei ideologijai. Šitos jaunesniosios kartos eilė stipriausių intelektų pasuko į Vakarų katalikiškus universitetus, tačiau karštai domėjosi ir Solovjovu. Tokiu būdu religinės ideologijos šviesuomenė savaime atsidūrė dvasinėj pusiausvyroj tarp Rytų ir Vakarų. Jos atstovai ir turėjo psichologinį pagrindą mesti šūkį — sukurti lietuviuose dvasinę sintezę tarp Rytų ir Vakarų (Šalkauskis).

Šitaip šalia liberaliosios šviesuomenės išaugo ir susiformavo katalikų šviesuomenė. Tokis šviesuomenės idėjinis diferenciavimasis yra natūralus ir sveikas. Vienoje tautoje pasireiškiančios įvairios ideologijos yra tas pat, kaip iš vieno krūmo išaugę nevienodos spalvos žiedai.

Įvairiaspalviai žiedai susipina bukieto spalvų harmonijoje. Ir įvairios ideologijos žmonės galima suvesti į bendrą darbą, kaip savarankiškai apsisprendusios asmenybės. Numatydamas tokio bendro darbo reikalą, vienybės reikalą, diferencijuotoje visuomenėje, Jakštas, polemizuodamas su p. Leonu 1908 m., nurodė ir sąlygas, kuriomis tokia vienybė įmanoma: „vienijant daugumą su mažuma negalima spirti, idant dauguma išsižadėtų savo teisių. Kur daugumos teisės ignoruojamos, ten vienybė negali įvykti... norint suvesti

vienybėn įvairių nuomonių žmones, reikia bent kiek juos suprasti, įeiti į jų širdį, o ne šaukti biurokratiškai: Ei, jūs šiokie tokie. Vienykės, o jei ne tai... Prie tikros gyvos vienybės eina(ma)si per teisybę, šviesą, meilę, o ne per prievartą ir šmeižimus" (*Draugija*, 1908 m. 104 p.).

Evolvuojant tautinei ir religinei sąmonei, toji evoliucija reiškėsi ir literatūroj. Tai ir yra tas trečias momentas, kuriame Jakštas suvaidino tam tikrą vaidmenį. Dar seminarijos rektoriaus Račkausko pavadintas knižninku, Jakštas sekė kiekvieną lietuvišką ir net nelietuvišką knygą. Ją recenzavo, vertino, visuomenei teikė ar atmetė. Ėjo, vadinas, sargybą, kad literatūra ir iš viso menas neiškryptų. Tokiu būdu sukūrė lietuvišką literatūros kritiką, normatyvinę kritiką. O tas normas menui Jakštas vedė iš Amžinojo Logo.

Ta kritika praktiškai, kaip paprastai kritika, gal ne tiek reikšmės turėjo rašytojams, kiek skaitytojams. Ji išpopuliarino skaitytojuose knygas. Įpratino juos literatūra domėtis. Lietuviška knyga tapo laukiama viešnia.

Visuomenės evoliucija krumpliuota. Jos reprezentantų nuomonės susikerta, susikryžiuoja. Juo nuomonės drąsesnės ir atviresnės, juo lengviau priešu patapti. Ir Jakštas, atviras, drąsus, nepaisydamas, ar eina su dauguma ar su mažuma, turėjo priešų. Bet jų nesibaidė, idėjinė kova garbinga. Pats Jakštas kartojo Kalinkos žodžius: „Kas drąsiai ir su ištverme kariauja, tas būtinai sutaisys prieš save galingų priešų... Priešai ir persekiojimai stovi kaip šašuolėtis prie žmogaus; kol žmogus eina, šašuolėtis seka; tiktai, kad žmogus atguls, šašuolėtis išnyks... Rūpinkis tad apie vieną, idant teisybę visados turėtumei savo pusėje" *(Vienybė ar separatizmas,* 5 p.).

Tokis nusistatymas leido jam išlikti nepalūžusiam, kada buvo tremiamas, kada pinigais baudžiamas, kada raštais puolamas.

O raštais buvo puolamas visose trijose srityse, kuriose jis aktyviai reiškėsi: tautinėj, religinėj, literatūrinėj. Dėl tautinės ideologijos teko Jakštui daugiausia kirstis su lenkomanais. Religinėj srityje Jakštas suėjo į konfliktą su antra lietuvių šviesuomenės grupe, įsistiprinančia su 20 amžiaus pradžia — su ateistine ar liberalistine grupe. Iš jos daugumas priekaištų konfesinei religijai ar religijai apskritai ėjo adresu Jakšto, kurį laikė ortodoksinės religijos atstovu (nors pasigilinęs į Jakšto korespondenciją, aptinki labai radikalių minčių!). Literatūrinėj srityje pakėlė balsą prieš Jakštą eilė jaunesnės kartos literatų. Prisimenam M. Biržiškos priekaištus Jakštui dėl literatūros žalojimo; prisimenam B. Sruogos kritiką Jakšto literatūros galutiniajam kriterijui Amžinajam Logui; prisimenam V. Mykolaičio polemiką dėl meno esmės. Tai buvo ne tiek dviejų asmeninių partnerių, bet ir dviejų kartų, dviejų laikotarpių ir dvejopų ideologijų susikirtimas.

Iš to nuolatinio trynimosi su visuomene, iš idėjinių kovų visuomenininkas Jakštas nori grįžti į savo asketišką uždarumą, vieno tenorėdamas iš visuomenės:

te visi pasako —
Jis tiesos mylėjo siaurą taką,
Gynė brolius, priešus maldinėjo,
Jiems įkvėpt gerų jausmų norėjo.

LIETUVIŲ TAUTOS PASKYRIMAS JAKŠTO SUPRATIMU

Rengdamasis ilgą vagą versti, artojas kitam baro gale įsmeigia gairę. Į ją varosi, kad vaga būtų tikslesnė, tiesesnė.

Tautos savo kelyje irgi nusismaigsto gaires, ką jos turėtų padaryti sau pačioms ar duoti visam pasauliui. Vadina tuos siekiamuosius dalykus tautinėm aspiracijom, tautos misija, paskyrimu. Galima netikėti, kad kiekvienai tautai jau Apvaizdos, Likimo ar istorinių, geografinių aplinkybių yra paskirtas specifinis pašaukimas. Tačiau įsitikinimas pačioje tautoje, kad ji turinti paskirtą uždavinį visuotiniame tautų gyvenime, turi pedagoginės reikšmės. Jisai sutelkia visoje tautoje mintis, pažadina energiją, sukelia akciją visų viena linkme. Tik tada tautos paskyrimo šūkis išvirsta tuščiu burbulu, jeigu jis teskelbiamas vienais žodžiais, jeigu jis pavirsta tik paradiniu ordinu iškilmėms. Iš esmės mažiau yra svarbu tasai pats paskyrimas, kiek kelias į jį, kaip Ibseno herojams ne toks svarbus kovos laimėjimas, kaip pati kova.

Kai tik lietuviai atgavo spaudą, jie pajuto, kad *Aušros* idealai realizuoti: lietuviai jau bent teoriškai turi teisę būti lygūs su kitomis tautomis. Reikėjo dabar jau įeiti į tautų tarpą su lietuvišku kraičiu. Ir vis dažniau dabar prabylama apie lietuvių pašaukimą ir jų būsimą įnašą visuotinei kultūrai.

Jau 1907 m. *Draugijoje* tuo klausimu aiškiau atsiliepė ir Jakštas Dambrauskas, stovėdamas intelektualinio gyvenimo priešakyje. Atsiliepė taip, kaip jam tautinio pašaukimo klausimą leidžia spręsti visa jo ideologija.

Kosmas Jakšto ideologijoje yra tikslingas, organiškas. Nuo planetų iki pačio mažojo augmenėlio viskas turi savo paskyrimą, leistą Kūrėjo Absoliuto. Nuolatinis judėjimas ir siekimas į naują buvimo fazę yra būdingas tiek gamtai, tiek žmonijai, tiek tautai ir žmogui. Tik leistam pagal Dievo paveikslą ir panašumą žmogui pačiam paskirta tęsti Dievo kūrybą. Jis pats kuria, kuria ne iš nieko, o iš gamtoje glūdinčios medžiagos ir tokiu būdu įgalina ir gamtos reiškinius jų paskyrimą įvykdyti. Vadinas, kūrybos uždavinys yra skirtas ir atskiram žmogui, ir tautai, ir žmonijai. „Ten, kur yra kūryba, yra ir gyvybė, ir, priešingai; kur kūrybos nesimato, ten ir gyvybė abejotina. Žmogui nykstant, menkėja ir jo kūryba, o mirštant, ji visai dingsta. Tą pat galima pasakyti ir apie tautą. Jei ji nori gyventi, turi rodyti kūrybos žymių. Nieko nauja nesukurdama, pasirodytų esanti pasaulyje nereikalinga ir neabejotinai turėtų dingti".

Mūsų kaimynai lenkai tai jau suprato, nes ragina savuosius mesti seną pasyvumo šūkį „wytrwać — ištverti ir griebtis naujo, aktyvaus „tworzyć" — kurti (*Meno kūrybos problemos,* 1931, 7—8 psl.).

Vadinas, Jakštas pasisako prieš budistišką kvietizmą, prieš tą ramybę, kuri reiškia iš esmės ne tautos rimtį, bet tautos sustingimą, apsitraukimą stagnacijos liūnais ir grimzdimą į mirusiųjų karalystę.

Tik judėti, bruzdėti, bet ką „kurti" neužtenka. Bet kuri dinamika turi būti nukreipta į tikslą, savo tikrąjį paskyrimą. Išvidinis noras pasiekti „idealą" palaiko visų tautų ir žmonijos egzistenciją, kaip skelbia Jakštas „Žmonijos ideale" *(Lyrika,* 1930, 188 psl.):

Žmonių tautų viena mintis —
Pasiekti idealas.
Deja, jį dengia paslaptis:
Kame tiesa? kur melas?

Iš to neaiškumo, kame tas idealas ir kuriais keliais jis pasiekiamas, ir kyla chaosas tautose ir tautų tarpusavio santykiuose. Jakštas suvokia tuos balsus, kurie norėtų išvesti tautas iš chaoso. Suvokia tuos idealistus pesimistus, kurie moja iš viso į šį tariamai nebepataisomą gyvenimą su rezignacija ir skatina marinti savo jausmus, kad atsidustų geresniu gyvenimu bent anapus karsto. Suvokia Jakštas ir antrą kraštutinumą — mokslo optimistus, kurie per mokslą tariasi pakelsią žmogų ir sutvarkysią pasaulį. Jakštas kritiškai priima tiek vieną, tiek antrą. Jis gerai žino, kad žmogus nėra tik metafizinė būtybė, gyvena laikinai ne metafiziniam pasaulyje ir savo kūrybą (ne tik savęs tramdymą!) turi parodyti čia žemėj. Antra, jam aišku taip pat, kad tariamoji mokslinė pažanga žmonijai išgelbėti yra tuščias burbulas. Ir savo ruožtu Jakštas nurodo sintetinį kelią, kur link veržtis turi žmonija, ką kiekvienas ar kiekviena turi savyje realizuoti, kuo pagrįsti santykius su kaimynais. „Žmonijos idealo“ eilėraštyje, tegul ir nepoetiškai, bet aiškiai atsakyta:

tiktai tiesa,
Aukščiausia, pilniausioji,
Tiktai dorybė, tik šviesa,
Tik meilė švenčiausioji.
Tad išsiaiškins paslaptis,
Dings ilgaamžis melas;
Pilnai įvyks tautų viltis,
Žmonijos idealas...

Vadinas, žmogaus, ir žmonijos, ir tautos galutinis idealas yra Aukščiausioji Tiesa; savyje kiekvienas turi realizuoti

dorybę ir šviesą; santykius su kaimynais paremti meile. Tai didieji krikščioniškieji ir humaniškieji idealai bei gyvenimo pagrindai, kurie šiandien yra išblokšti iš tautų ir tarptautinio gyvenimo. Jakštas pritaria, kad visi žmonės tautoje ir žmonijoje būtų orientuojami viena kryptimi. Bet jis pasiskubina įspėti, kad nebūtų orientuojami į melą, į stabus, nukreipiami nuo Aukščiausios Tiesos. Antra, Jakštas skelbia meilę, krikščioniškąjį solidarumą, pasisakydamas prieš kovą visų su visais, išplaukusią iš pozityvistinės filosofijos bei teisės, pasisakydamas prieš moderniąją brutalią jėgą, su kuria paglemžiamos silpnesnės tautos ir kitaip galvojantieji tautiečiai. Pagaliau, jis pasisako už asmens moralinį taurumą, intelektualinį šviesumą, kurie vieni yra žmogaus vertės požymiai. Tik tokie žmonės yra tautos ir visuotinės kūrybos ramsčiai, tikrieji kūrėjai Dievo paveikslu ir panašumu.

Kada Jakštas matydavo savo tautiečius nutolstant nuo šitų idealų, tada jis ir prašnekdavo čia poezijos skatinimais, čia publicistikos barimais, čia satyros, sarkazmo gyliais...

Iš bendrinių žmonijos ir tautos idealų Jakštas leidžiasi dar žemiau į konkrečios lietuvių tautos idealą, arba paskyrimą. Lietuviai, sako Jakštas, savo istorinio paskyrimo dar nesupranta. Tam reikią aukštesnės kultūros; reikią giliau suprasti tautos psichologiją, lietuvišką istoriją, istoriosofiją. Kiekvienos tautos istorinis pašaukimas skirtingas. Kiekviena tauta savaime individuali, originali. Pakartoti svetimos tautos ji negali. Lietuvių tauta turi ir likti savita, „iš mūsų dvasios plaukianti, nes iš aklo bei vergiško svetimų kultūrų pamėgdžiojimo maža naudos, o dar mažiau garbės. Būkim sau žmonės, o ne kitų bezdžionės!“ (*Meno kūrybos problemos*, 13 psl.).

Savo individualios kultūros šauksmas, vadinas, jau ne nuo šiandien kartojamas. Jis gyvas nuo pat pradžios to naujo mūsų gyvenimo laikotarpio, kuris prasidėjo po 1904 metų. Tada jau imta ieškoti lietuviškos dvasios pasireiškimo savi-

tomis, originaliomis formomis. Tada net daugiau pasigilinta į tas formas, beieškant tikro originalumo. O mūsų laikais lietuviškos originalios kultūros šauksmas ir pasididžiavimas savo originalumu jau pradeda virsti tomis gražiomis tuščiavidurėmis frazėmis ar tais gražiais ordinais, kurie daro efektą švenčių iškilmėse, bet kurie šiokiomis dienomis vėl padedami į futliarą.

Jakštas nesitenkino bendromis frazėmis. Teisingai ar neteisingai — jis mėgino surasti bent kai kuriuos konkrečius bruožus, jo manymu, būdingus lietuvio dvasiai, kūrybai, dėl to ir lietuvių tautos paskyrimui. Jam svetimas tas svajotojiškas pasyvus mesianizmas, kokį buvo susigalvoję lenkų romantikai — atkentėti už visos Europos nusikaltimus. Svetimas jam ir tas imperialistinis nusiteikimas, su kuriuo ne vienas dar pasididžiuoja, kad Lietuva valdžiusi nuo jūrų iki jūrų ir kad lietuvių Vytautui Didžiajam buvę skirta pasaulis valdyti. Nepriklausomą Lietuvą pagerbdamas eilėraščiu, Jakštas savo akyse prisistato Lietuvą kitų tautų tarpe:

> Tau skirta tart žmonijai žodis naujas,
> Tu pašaukta ne griauti bei ardyti,
> Tavo garbė — ne lieti priešų kraujas,
> Bet kurt, mylėt ir gera vien daryti *(Lyrika,* 99

psl.).

Tai yra Jakšto ideologijoje tikroji kūryba, tikrasis Dievo kūrybos tęsinys, žmoniškumo kūrybos, kaip skelbė tuo pačiu metu ir tebeskelbia taip pat Vydūnas.

„Yra tautų, kurios savo materialinę didybę už vis tebrangina. Vienos giriasi, užvaldžiusios šeštą žemės paviršio dalį, kitos didžiuojasi, viešpataujančios visose pasaulio jūrose, trečios militare jėga. Vadinasi, joms rūpi, kad jos ir toliau būtų didelės, galingos, kad jų visos kitos tautos vengtų ir bijotų dėl jų gyventojų daugybės bei materialinės jėgos.

Kad jos būtų gražios, t.y. geros, doros, teisingos, tikrai

krikščioniškos, tai joms lyg ir nesvarbu. Šis idealas ne jų, jis buvo nuo senovės vien mūsų lietuvių, jis ir toliau tepasilieka mūsų tautiniu idealu. Lietuvių tauta, kad ir maža, bet teesie graži, dora, tobula, giliai tikinti, karštai atsidavusi kūrybos darbui" *(Meno kūrybos problėmos,* 10 psl.).

Norėdamas įrodyti, kad lietuvių paskyrimas yra pozitivioji kūryba, kad ir mažais mastais, Jakštas mėgina pagrįsti net dainos pavyzdžiais, kad lietuvis yra linkęs ne į jėgą, ne į galybę, bet į grožį. „Padainuočiau aš dainelę kad ir mažą, bet tik gražią..." Esą mūsų tautos šūkis: kad ir maža, bet tik gražu... Tai šūkis ne į platumą, bet į gilumą!

Turėdama savą pašaukimą, lietuvių tauta, Jakšto supratimu, ne įsikerta, bet įsiharmonizuoja kitų tautų tarpe. Nors jos „pašaukimas nėra identiškas su kitų tautų pašaukimais, bet draug nėra priešingas visos žmonijos galutinam tikslui, kuriuo yra ne kas kitas, tik galutinis absoliutiškosios tiesos pažinimas ir absoliutiškojo labo ant žemės įvykdinimas". Taip Jakštas rašė dar 1907 m. *Draugijoj.*

Su nepriklausomos Lietuvos susidarymu tautinio pašaukimo problema vėl atgijo. Prof. Šalkauskis tada vienas pirmųjų ėmė rodyti lietuviams jau platesnę ir pilnesnę tautinę misiją: atsižvelgiant į geografinę padėtį ir istorinį likimą — susintetinti lietuvių tautoje Rytų ir Vakarų dvasią. Šitas tautos paskyrimas neprieštarauja anam Jakšto suprastam paskyrimui. Jis tokis pat kūrybingas ir tokis pat taikingas, nes lietuvių tauta harmoningai sujungtų tuos Rytų ir Vakarų dvasios kontrastus, kurie disharmonijoj gamina visuotines katastrofas, o harmonijoj gali būti didžiausias kūrybos veiksnys.

Šitos tezės buvo jėga, kad čia giliai buvo pažvelgta ir prašnekta į protą. Bet jos silpnoji pusė, kad neužtenkamai galėjo visų tautiečių akis patraukti, nukreipti, nukreipti viena linkme ir pastūmėti į akciją.

Suimti visos tautos dėmesį ir orientuoti visus viena link-

me mėgino paskiau antroji tezė — A. Smetonos tautinės vienybės šūkis, mestas dar prieškariniais laikais ir dabar atgaivintas. Jis stiprus tuo, kad daugelį žavi, patraukia, sudaro realią jėgą, bet silpnas tuo, kad jam trūksta konkretaus turinio, kurio link visa tauta pasireikštų ne tik savo pasyviu pritarimu, bet realia kūryba.

Realiai kūrybai, dinamiškai ir koncentruotai kūrybai, kad užsidegtų ir išjudėtų visa tauta, buvo mestas prof. Pakšto šūkis: pasukti Lietuvos gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn. Lyg susikoordinuodamas su Jakšto gražios kūrybos idealu, jis siūlė net gražios kūrybos realų pavyzdį — sudaryti Lietuvoje vieną pavyzdingą valsčių.

Iš šalies žiūrint, neatrodo, kad Jakšto, Šalkauskio, Smetonos, Pakšto užtenkamai pagauta visa tauta. Gal dėl to, kad vienas tik įtikino, antras tik patraukė, trečias tik sujudino. Jie virstų tautai gyvuoju siekimu ir realiais darbais, jeigu visų tų trijų idealų ir jų skelbėjų pastangos būtų harmoningai konsoliduotos. Bet ši sąlyga tautos paskyrimui siekti yra tik idealas, lygiai kaip idealas būtų lietuvių tautai pati paskirtis, išreikšta tegul ir svetimomis lūpomis: „Būkite vieningi ir švieskite tautine mintim Europai, kuri dabar yra aptemus" (Bismarkas, 1882).

ALEKSANDRAS DAMBRAUSKAS-ADOMAS JAKŠTAS

Lipu, žengiu kasdien į kalną statų, tolyn, aukštyn vis tuo pačiu keliu. — Taip dainuoja Jakštas apie tą „gyvenimo kalną", į kurį prakaituoja kiekvienas žmogus. Bet ne kiekvienas eina „vis tuo pačiu keliu". Daugelis blaškosi į šunkelius, slysta, rieda atgal ir vėl kabinasi naujais keliais keleliais.

Dambrauskas žengia vienu ir tuo pačiu keliu nuo vaiko dienų. Tą kelią jam nurodė motinos širdis; tuo keliu žengti jam suteikė šarvus auklėjimas ir auklėjimasis; tuo keliu bežengiant jam pavyko išskelti iš savo širdies tiesos kibirkštys, kurios nušviestų tikrąjį kelią kitiems nykios Lietuvos keleiviams.

To kalno jau 70 laiptų nukopta. Kitaip tariant — jau 70 metų amžiaus keleiviui — tam kunigui, prelatui, garbės daktarui matematikui, garbės profesoriui teologui, filosofui, poetui, publicistui, kritikui, redaktoriui, organizatoriui, draugijų pirmininkui... tam Dambrauskui, Jakštui, Druskiui... tam rimtumo bokštui ir aitriam pašaipininkui... tam, kurio dienos skirtos tėvynės gerovei, o garbei Dievo. Jam 70 metų! Ir gyvas dar, ir dirba, ir ne kartą aplenkia mus, jaunuosius, keliom eiliom. Maloni sukaktis!

Iš kur Dambrauskas tokis visokeriopų gabumų ąžuolas, kurio šakos veda kiekviena vis kitokios rūšies vaisius? Ar žemė jį tokį išdaigino, ar auklėjimas, ar gyvenimo sąlygos jį tokį padarė?

I.

Senai, anksti kelionę tą pradėjau,
Minkštam lopšy dar supamas mamos.

A. Jakštas

Minkštas, švelnus, malonus buvo Dambrausko(1) vaiko lopšys. Tai jo tėviškė Kuronių kaime, tame — mūsų, atpratusių nuo pirmykštės kaimų sąvokos, akims žiūrint — bažnytkaimy, be bažnyčios, kuriame palei kelią ištįsęs visas 21 kiemas. Dambrauskų čia kaimas: jų pavarde bent keli ūkininkai. Aleksandro tėviškė buvusi prie Jakštupio, kuris palikęs jo šeimai *Jakštų* pravardę, o vėliau rašytojui — slapyvardį.

Ne baudžiauninko sprandą nešiojo Dambrauskai: jie karališki valstiečiai, o ir žemės — 20 ha, vadinasi, visai padorus ūkininkas, sau ponas. Du Aleksandro dėdės kunigai, trečias dėdė advokatas. Retai kurioj giminėj rasi tiekos inteligentų. Taigi giminė, kuriai nereikia prieš bet ką galvos lankstyti.

Kuronių kaimas jau rytų aukštaičių krašte, Ukmergės ap., Pagirio parapijoj. Rytų aukštaičių žemė mums davė jau sau žmonių, savos — ne svetimos nuomonės klausančių, besilaikančių jos kartais lig užsikirtimo, lig originalumo. Toks trejetas Antanų, trejetas kunigų; Strazdas, Vienužis, Baranauskas. Neužmirština, kad aukštaitis ir Dambrauskas.

Gimtaisiais Dambrausko metais pažymėti 1860 m., rugpiūčio 27 d. Šeimoj — tik jis ir brolis Antanas. Nuo mažens tegirdi lietuviškai. Tėvas kitaip ir nemoka, o ir kaime kitos kalbos nėra. Mažas kraujasi į galvą šventadienio rytus: sukyla visi: suslenka už stalo; ražančius rankose; ir visų lūpos beria šventus žodžius. Beveik lig išauštant gieda ir pats Aleksandras.

Čia padėtas pagrindas dviem jo charakterio šulam: lietuviškumui ir katalikiškumui.

Dambrauskai nebuvo toki „buržujai“, kad paliktų neišnaudotą nors vieną darbo jėgą. Vasaros rytais, kada miegas visų saldžiausias, kelkis Aleksandrai, aukis vyžomis, gyvuliai jau laukia ganomi. Galbūt, atmena Dambrauskas gaivinantį ryto šaltį; mato gailią didelę rasą, kurioje nusidriekusios nužingsniavusios žmogaus pėdos; sulaukia palengva iš anapus miško kylančią saulę; galbūt, nurėžia ausį avių bliovimas, karvių barškalai, skerdžiaus trimitas...

Aleksandras 10 metų. Motina miršta. Tėvas veda antrukart. Vaikas iš Kuronių išraujamas, bet pasodinamas į neblogesnę dirvą — į Maižynų kaimelį, tik už kilometro nuo gimtinės, į motinos tėviškę, pas Vaičiūnus. Senelė, tetulės, dėdė — myli. Pradeda mokyti. Gauna skaityti maldaknygę — lenkišką. Dar 1870 m. nebuvo tiek išplitusi kontrabandinė lietuviška literatūra. Maldaknygės ir lenkų kalbos neužtenka. Vaikas keliamas aukščiau.

Atvažiuoja pas brolį tikras Aleksandro dėdė kun. Stasys Dambrauskas, Kriukų klebonas. Pavieši porą savaičių; visus apdovanoja; rengias namo:

— Ar nenorėtum su manim į Kriukus? — kreipiasi į vaiką.

Žiburiais sumirgėjo akys: leis į mokslą. — Ir kitais metais tėvai išveža sūnų už 120 kilometrų pas dėdę. Vaikas džiaugias pamatysiąs plataus pasaulio, toliau už Pagirį, net už Ukmergę...

Vaikystės etapas baigtas.

II.

Už aukštų, didžių kalnų,
Už plačiųjų vandenų —
Augo gėlės. Kai pražysta —
Niekados jau nebevysta.
Jų ieškoti aš einu. — *V. Stonis.*

Kol jas — tas mokslo gėles — suras, Aleksandras tarnauja dėdei mišioms, dirba papirosus, bet pats rūkyt ir neišmoksta. Už tat dėdė klebonas duoda jam kitokio — prašmatnesnio darbo: „įstato“ jį į pradžios mokyklą. Aleksandras iš karto pasirodo — knygų pelė; kremta sugriebiamas knygeles ar vaikų žurnalus, kaip žirnius. Žinoma, lenkiškus žurnalus.

Pradėjo vaiką rengti į gimnaziją. Lenkų kalbą pakeičia rusiškoji. Ir vėl sudieu, šiuo tarpu jau Kriukams: vežamas į Šiaulių gimnaziją. Paliekamas gyventi pas davatkėlę, globoti pavedamas vargoninkui. Tai buvo 1872 m. Paskum gauna persikelti į mokinių bendrabutį. Rytą vakarą su mokiniais katalikais meldžias; skaito maldaknygę rusiškomis raidėmis *Altariką*. Į cerkvę nereikia vaikščioti. Gimnazijos vyriausybės esama žmogiškos, tolerantiškos.

Mokslas sekas. Tik matematika nekaip: antroj klasėj net dvejetukas pusmečio pažymiuose susiraito. Ak, šičia kur! Susizgrimba. Užsisėda tą sausą dalyką. Kaip tyčia atsisuka į gimnaziją dar mokytojas, kur prispaudžia matematikos reikalą kaip ugnis. Nemokėsi — gausi „bestijos“, „asilo“, „dubinos“ titulą, ir priedo vienetą. Iš visų padarė matematikus. Dambrauskas tiek pastūmėjo matematikos mokėjimą, kad ją pamėgsta ir jau V kl. savarankiškai tyrinėja geometrijos dalykus.

Eidamas iš klasės į klasę gerais pažymiais, pirmuoju mokiniu, vasaromis parkyla pas jį mylintį dėdę kunigą. Čia vieši, leidžia vasarą, bet ne veltui: skaito knygas. Perskaito dėdės knygyną, iš ten į privačius, į gimnazijos. Susipažįsta su lenkų (nors draudžiama) ir rusų literatūra. Įsiskaito ir poetiką. Jau IV kl. gimnazistas sulipina eilėraštį, dėdę sveikindamas. Toliau daugiau. Žinoma, dar lenkiškai, kaip ir visi anuo metu.

Ne tik poezija suka galvą. Skaito iš dėdės knygyno filosofiją ir teologiją, ypač kur religinės tiesos lyginamos su

matematikos. Knygas pamilsta labiau nei žmones; knygos geriausi jo draugai; poezija, matematika, filosofija ir Dambrauskas — geriausiai sugyvenanti kompanija. Kitokios draugės neeiško ir ieškoti nenori — nepratęs su kitais, bijos etiketo reikalavimų nepataikysiąs...

Neprailgo gimnazijos laikas. Šuoliais jis atnešė brandos atestatą į rankas.

Kur toliau? Eik, kur nori! Nei tėvas nei dėdė nevertė, negundė, kaip daugelį ano meto moksleivių. Dvi duonines ir idėjines profesijas galėtų pasirinkti: kunigo ar gydytojo. Imsi kitas specialybes, nebevalgysi duonos Lietuvoj, nebesusieisi su Lietuvos žmonėmis, supūsi dėl duonos kąsnio rusuos, kaip J. Juška, kaip V. Pietaris. Į mediciną Dambrausko širdis nelinksta: reiks lavonai rėžyt. Kunigas? Ir pats nežino. Nori viena — pažint aukštesnius mokslo laipsnius. Mėgo matematiką, na, tai matematiką ryžtas ir studijuot. Juk tai aiškiausiai ir griežčiausiai tiesas formuluojąs mokslas.

Išvažiuoja į Petrapilį, dėdės visą laiką šelpiamas. — Tai buvo 1880 m.

III.

Drauge miels, ar nematai tu,
Jog vis, ką mūs akys mato,
Yr vien atspindys, šešėliai
Nuo nematomybės rato. — *Vl. Solovjovas.*

Petrapilio universitete įstoja į matematikos fakultetą. Klausosi garsenybės chemiko Mendeliejevo, matematiko Passey ir kt. Tik 3 paskaitos per dieną. Laiko į valias. Eina pasiklausyt pravoslavų teologijos ir filosofijos. Filosofijos klausosi visiems fakultetams skaitomų Vl. Solovjovo lekcijų, to docento, kuris aiškios sistemos anuo metu dar neturėjo, bet paberdavo originalių svarių minčių.

Dambrauskas dirba universitete, nepraleidžia paskaitų.

„Jeigu mes grožimės deimantu, kristalu, kuriame saulės spinduliai sulūžta visomis spektro spalvomis, daugiau kaip paprasta stiklo šukelė, tai lygiai ir Vaižgantas džiaugiasi ta gamta labiau, labiau ta gamta ir tais žmonėmis bei visuomenės santvarka, kurioj įvairu, nemėgsta lietuvis nuolatinio monotoniškumo" (195 psl.).

1. Kauno, vėliau pavadinto Vytauto Didžiojo, universiteto Pirmieji rūmai, kur Brazaitis 1922 pradėjo studijas. 2. Lietuvių rašytojų draugijos teisėjų komisija, 1974 birželio mėnesį parinkusi tų metų premijuotiną knygą. Tai buvo paskutinis Brazaičio angažavimasis viešom pareigom. Kiti komisijos nariai: Pranas Naujokaitis, Nelė Mazalaitė, Paulius Jurkus ir Leonardas Žitkevičius.

Bet domisi ne tik mokslu. Lietuvybės reikalų nepadeda ant lentynos. Susiartina su lietuviais, susidaro būrelis. Pasižada visi dirbti: rašyti referatus lietuvių klausimais, mokytis kalbų. Iškriko, nebetesėjo pažadų. O kai draugai pradėjo šaipytis iš Dambrausko, kada jis žegnojas, meta jis lankęs susirinkimus. Ateizmo dvasia platokai apėmus lietuvių studentus. Mėgina Dambrauskas su kai kuriais disputuot. Pasirodo, teologijos žinių trūksta. Atsideda vėl studijoms, bet ne tik matematikos — ir teologijos. Skaito graikiškai parašytą *Naująjį Testamentą*, prancūzišką *Kristaus sekimą*. Daug galvoja: ar pats bepakliuvo ten, kur jam reikėtų būti. Tuo metu kaip tik universitete įvyksta riaušės, mokslas nutraukiamas.

Ir nepraėjo dar metai, Aleksandras Dambrauskas atsiima dokumentus iš universiteto ir įteikia juos Kauno kunigų seminarijos rektoriui kun. Račkauskiui (lygiai taip vėliau padarė ir Maironis).

Trumpi universiteto studijų metai, bet jie reikšmingi. Belipdamas į „gyvenimo kalną" Dambrauskas buvo suabejojęs, kuriuo keliu žengti. Universiteto dienos praskaidrina jo kelią; gilus mąstymas jam parodo tiesiausią kelią į „Nematomybės ratą". — Universitetas palieka Dambrauskui pažintį su genialiu rusų tautos mąstytoju Vladimieru Solovjovu, kurs paskui jam daro įtakos, kuris apskritai lietuvius katalikus mokslininkus yra labiau sudominęs nei kuri kita asmenybė.(2) Ir Dambrauskas *Užgesusiuose žiburiuose* pareiškia: „...studijuodamas geniališkus jo raštus, aš stiprinau savo katalikiškus įsitikinimus. Jo veikalai yra man nušvietę pagrindinius religijos ir krikščioniškojo gyvenimo klausimus. Taigi galiu tarti, kad joks katalikų apologetas, joks krikščioniškas filosofas nėr mano dvasiai suteikęs tiek šviesos, kiek Vl. Solovjovas.

Labiausiai brangi man buvo jo dvejopa — pravoslavijos ir socializmo kritika. Pirmojoj jis grynai teologiškai yra

įrodęs, kad rusų pravoslavija... yra ir bus bejėgė, kol nepripažins Romos Šv. Tėvo primato. Antrojoj, remdamasis ekonomiškojo intereso idėja, jis yra prikišamai išaiškinęs, kad socializmas, už kurį guldė galvas visi anos gadynės revoliucionieriai bei carizmo priešininkai, yra ‚didžiausi neteisybė, kurios pamatais žmoniška valstybinė tvarka sukurti taip pat negalima' " (366 p.).

Pastebėkim dar, kad Solovjovas buvo ėmęsis iš pradžių taip pat matematikos, fizikos ir gamtos mokslų, kad vėliau juos metė, kad ėmė filosofiją ir istoriją, o šalimais dar klausėsi dvasiškoje akademijoje Bažnyčios istorijos ir studijavo Šv. Tėvų raštus, kad galėtų tarnauti „amžinai Kristaus tiesai". Pastebėkim taip pat, kad ir Solovjovas buvo profesorius, publicistas, poetas, kad jis į savo literatūrišką darbą žiūrėjo kaip į Dievo jam skirtos pareigos ėjimą; kad brangino tokią kūrybą, kurią, anot Dambrausko, jis matė moralinę vertybę, o niekumet nebuvo šalininkas kūrybos dėl kūrybos. Pridėkim dar, kad jis nesitenkino madingu vienu pozityviuoju mokslu, o pilnutiniu žinojimu laikė pozityvaus mokslo, racionalinės filosofijos ir krikščioniškojo apreiškimo organišką sintezę.

Nekalbam čia apie įtakas, tik norim konstatuoti, kiek dvasios bendrumo tarp tų dviejų didelių žmonių, tarp įsitikinimų Solovjovo ir Dambrausko, kuris sava pasaulėžiūra precizuoja, kaip matysim seminarijoj į milžinišką lektūrą ir refleksijas paskendęs.

Į seminariją atvyksta 1881 m. rudenį. Į pirmą kursą įstojus, daug laisvo laiko. Jį skiria lektūrai pirmiausia tiems klausimams, su kuriais dažnai teko susidurti — darvinizmui, pozityvizmui, kurie griovė religiją, tariamai gamtos mokslų autoritetu. Parsiųsdina naujausių veikalų apie darvinizmą, materializmą, pozityvizmą. Ypačiai susižavįs Gratry veikalu *Versmės*, kur su dideliu entuziazmu rodo savo kelią į plačią krikščionišką teologijos filosofijos ir pozityvinio mokslo

sintezę. Jame randa vietos ir Dambrausko mėgstamoji matematika. Matematiškai griežtai norėtų Dambrauskas ir religijos klausimus ir jų sprendimą precizuoti. Toliau, iš naujausios literatūros studijuoja gamtos filosofiją, apologetiką. Daros mokslininkas teologas. Jo mokslinė erudicija dar labiau plečiama: 1884 baigęs seminariją, siunčiamas antru kartu į Petrapilį. Tik šiuo tarpu nebe matematikos, o į kunigų akademiją. 1888 m. tituluojamas magistro laipsniu, ir mokyklos studijos baigtos.

Iš mokyklos Dambrauskas išeina kunigas, magistras, stipriai intelektuališkai pasiruošęs, jautrios ir kietos moralės, giliai savo idealais įsitikėjęs ir pasiryžęs juos vykdyti nenusilenkdamas nė per jotą, kitaip sakant, išeina sąmoningas ir aktyvus lietuvis kunigas.

Prasideda gyvenimo studijos.

IV.

Aš vykstu į platų pasaulį, rankas jam ištiesęs,
Krūtinę atvėręs: teima, ką nori, ką nori, teduoda,
Ką nori — ir džiaugsmas, ir skausmas į širdį man liesis,
Vienodai apglobsiu aš dieną — ir šviesią ir juodą. —

P. Vaičiūnas

Daugiau tamsių dienų gyvenimas davė. Retai tešvysteldavo džiaugsmingi momentai. Už tai juo labiau jie brangūs, juo labiau malonūs, kad reti.

Magistras Dambrauskas paskiriamas tais pačiais 1888 m. į Panevėžio realinę gimnaziją kapelionu. Vos praslinkus pusei metų, krinta pirmas smūgis, kuris nubloškia Dambrauską ne tik nuo mokyklos, bet ir nuo Lietuvos. Tą įvykį Dambrauskas taip aprašo: „Būdamas tuo laiku realinės gimnazijos kapelionu ir žinodamas, kad mokiniai katalikai caro dienomis neteisėtai varinėjami cerkvėn melstis už Rusijos valdovą pravoslavų apeigomis, aš per tikybos pamokas pakvie-

čiu savo klausytojus artimiausią caro šventę ateiti paskirtu laiku katalikų bažnyčion, kur man, pačiam mišias laikant ir Te Deum giedant, galėsią katalikai pasimelsti už carą. Žymi mokinių dalis paklausė ir cerkvėn nebėjo. Gimnazijos valdžia palaikė mane tvarkos ardytoju ir įskundė Vilniaus kuratoriui. Iš šio gavau pareikalavimą pasiaiškinti. Padariau tai raštu, kur, išdėjęs visą dalyką, nurodžiau buvusios pamaldų už carą tvarkos nenaturalumą ir neteisėtumą. Valdžios, žinoma, tuo neįtikinau. Anaiptol, pasirodžiau jai tikras maištininkas, pavojingas esamai valstybės tvarkai" (*U.Ž.*, 5 p.). Toki, kurie žino, kas yra teisėta ir neteisėta; toki, kurie apskritai ant pečių turi galvą, — juo labiau „pavojingi visuomenės tvarkai ir valstybės gerovei", ir jais reikia be ceremonijų nusikratyti. Pavojingasis kapelionas nusiunčiamas į Kretingos vienuolyną „atgailoti", o paskum du žandarai išlydi jį į Naugardo guberniją. Paskiria gubernatorius tremtiniui Ustiužnos miestą. Isprauninkas paima parašą, kad be jo žinios niekur neišvažiuos, tačiau netiki, kad valdžia Dambrauską būtų taip smarkiai nubaudusi tik už liepimą vaikams melstis už carą savoj bažnyčioj. „Kad iš bado nenumirčiau, gailestingoji rusų valdžia paskyrė man, kaipo inteligentui, po 6 rub. mėnesiui ‚posobijos' pastebi su ironija tremtinys.

Tačiau ir tremtinio dienos kraštui nežūsta veltui. Cia jis vėl imasi mokslo. Parašo *Pisma katoličeskago bogoslova pravoslavnomu*, kosminio ratavimo teoriją, o nuo 1891 m. tampa nuolatiniu *Apžvalgos* bendradarbiu. Negana, kad pats rašo. Taip lemta buvo, kad tame Ustiužnos miestely, į kurį jis buvo ištremtas, gyveno dr. Vincas Pietaris. Ir jį Dambrauskas pritraukia į draudžiamosios spaudos darbą. Tam sustumtam į užkampį lietuviui Dambrauskas tremtinys buvo tikras gyvenimo kelio skaidrintojas.

Ištremtas išbūva ištisus 5 metus. Sugrįžęs neturi teisės eiti oficialių pareigų, neturi nuolatinės vietos, stumdomas šio to laikinai padaryti, 1898 m. jau paskiriamas kunigų semi-

narijos profesorium. 1900 m. Žemaičių vyskupo Paliulionio sekretorium kan. Karoso vietoj. Daros ir pati valdžia atlaidesnė. Jau 1902 m. sutinka įsileisti jį į kunigų akademiją, kur dėsto šv. Raštą. Akademijos vyriausybė, įvertindama naujojo profesoriaus gabumus, jį palaiko. Gauna Dambrauskas religiją dėstyti dar dviejuose institutuose, o vėliau jam suteikiami pagarbos ženklai — kryžius ir šv. Onos 3 laipsnio ordinas.

Darbas trijose mokyklose, privalomos lekcijos pastūmi profesorių Dambrauską kurti teologinę literatūrą. Nuo visuomeninio darbo jis atitolsta. Gal tai pajutęs, pajutęs taip pat, kiek Lietuvai reikalingi visuomenės darbininkai ypač tais reakcijos, po 1905 m. sukilimo laikais, meta profesoriaus darbą ir grįžta į Lietuvą.

Tai buvo 1906 m. 1907 m. jau randam jį Kaune visuomeninį darbą betriūsiant. Jis dirba Šv. Kazimiero draugijoj, kurios tikslas leisti geras knygas. Tais pačiais metais išleidžia literatūros, mokslo ir politikos mėnesinį *Draugijos* žurnalą, kuris eina ligi 1923 m. Dirba plunksna. 1914 m. Žemaičių vyskupas Karevičius pakėlė jį tiesiai, aplenkdamas kitus laipsnius, į kapitulos prelatus. Susikūrus Lietuvos universitetui, teologijos-filosofijos fakultetas išrenka jį garbės profesorium, gamtos-matematikos fakultetas už moksliškus matematikos raštus — garbės daktaru. Šiandien tebedirba jis mokslo ir visuomeninį darbą: veda Šv. Kazimiero draugiją, pirmininkauja L. K. mokslo akademijai, rašo mokslo darbų, tvarko savo raštus. — Suminėjau Dambrausko gyvenimo svarbiuosius etapus. Prie jų dar teks grįžti statant klausimą, kurią vietą Dambrauskas užima Lietuvos gyvenime.

V.

Jei apaštalas Povilas gyventų —
jis būtų laikraštininkas.

Dambrausko buvimą yra pajutusios visos mūsų gyvenimo ir mokslo sritys: teologija, filosofija, matematika, publicistika, poezija, kritika, visuomenės ir mokslo organizacijos. Autentiškas jo darbų dokumentas yra jo veikalai. Štai greitosioms supešiota dalis jo veikalų vardų(3): teologijos filosofijos — *Pisma katoličeskago bagoslova k pravoslavnomu, Doctrina ecclesiae russicae de libris denterocanonicis, Praelectiones exegeticae, 1. In Evangelium Joannis, 2. In selectos psalmos, 3.In Hexaemeron, Mokslas ir tikėjimas* (spaudoje), *Maldaknygė jaunimui, Žinojimas ir tikėjimas fizikoje* (rodos, pagal Chvolsoną); matematikos — *Geometrijos vadovėlis, Trigonometrijos vadovėlis,* plačios studijos žurnaluose; *Logikos vadovėlis;* poezijos — *Dainų skrynelė, Rudens aidai* (po du leidimu 1894-05, 1911-1920), *Neva juokai, neva ašaros* (satyros, 1915), *Nebaigtas pamokslas* (scenos vaizdelis); kritikos — *Mūsų naujoji poezija, Mūsų naujoji prozos literatūra* (recenzijų rinkiniai, viso 1203 pusl.). *Užgesę žiburiai* (biografijų ir nekrologų rinkinys), *Ekspresionizmas dailėje ir poezijoje, Dieviškoji proporcija* — matematiškas dailės dėsnis, daugybė dar nesurinktų straipsnių; publicistikos — redaguoti laikraščiai: *Lietuva, Nedėldienio skaitymai, Draugija, Ateitis, Garnys,* esperantiškas *Litova Stelo,* be to, straipsniai įvairiuose katalikiškuose laikraščiuose ir žurnaluose.

Visose srityse Dambrauskas yra palikęs savo darbo vaisių. Tačiau sintetizuodamas jo darbus, pavadinčiau jį trumpai — lietuviu, kataliku, visuomeninku, arba dar geriau — modernišku lietuviu kunigu. Trys sąvokos. Visoms trims sąvokoms Dambrausko gyvenimas duoda turinio su kaupu.

1. Dambrauskas lietuvis, sąmoningas lietuvis, lietuvis kovotojas. — Nuo pat mažens lietuviškai kalbąs, nuo gimnazijos laikų sąmoningai besirūpinąs geriau lietuvių kalbą išmokti. Universitete susideda su draugais referatais ir diskusijomis nagrinėti lietuvių tautos klausimus, seminarijoj redaguoja lietuvišką ranka rašytą laikraštėlį, už lietuvišką

žodį ištremtas, lietuviškos spaudos penėtojas ir platintojas. Meta akademiją, kad būtų naudingas Lietuvai, nors ir neturėdamas čia jokios „duoninės" vietos.

Ką jis lietuvių tautai, lietuvybei dirba? O viską, kas tik reikia. Dirba, ko tuo momentu tauta reikalauja, ne kas jam patinka. Tauta atgavo spaudą. Jis grįžta ir spauda rūpinas; tautai reikia literatūros, kuri atstotų pasakas ar dainas — jis poeziją rašo; tauta atgauna nepriklausomybę, turi savas mokyklas, bet be vadovėlių — jis vadovėlius rašo. Žodžiu, kur tik atsiranda skylė, Dambrauskas savu darbu stengias jį užtaisyti, nelaukdamas, nesidairydamas, ar gal ir be jo kas tą darbą padirbs. Kad jaunoji kunigų karta sąmoningai ir aktyviai palinko į lietuvybę, nepaisydama lenkiškosios spaudos trukšmavimų, tai ne be Dambrausko polemikos. Kad Pietaris lietuviams paliko beletristikos raštų pluoštą — Dambrausko nuopelnas.

Dambrausko veikimas yra ypačiai artimai suaugęs su tuo mūsų tautos laiko tarpu, kuris eina spaudą atgavus.

2. Dambrauskas katalikas, kurio devizas: *omnia ad majorem Dei gloriam.* Gyvenimo švyturys ir gyvenimo tikslas — amžinasai Logos. „Amžinas Logos yra drauge visokios buities prototipas ir visokio veiksmo bei kūrybos norma". Jam „prieštaraująs gyvenimas virsta mirtimi; jam priešinga išmintis — kvailybė, jį niekinąs grožis — šlykštybė". Taigi Dambrauskas pirmiausia derina pagal tas normas savo, žmogaus, veiksmus. Niekur jis neprasilenks, mūsų žmogiškomis akimis sprendžiant. Jis bevelys nemalonumų turėti: nors draugai šaipos, jis nesigėdina kryžiaus ženklo, verčiau jų atsižadės, ir sau vienas paliks. Po asmens gyvenimą knaisiotis ne šio rašinio tikslas, pavadinsiu Dambrauską asketu, tariuos visai teisingai — ir konstatuosiu, kad Amžino Logo normas jis taiko ne tik savam gyvenimui, bet ir aplinkumai: šeimai, visuomenei, valstybei, mokslui, menui. „Šeimyna, visuomenė, valstybė tiek teturi savy stiprybės, kiek prisilaiko

amžinų Logo dėsnių. Tas pats pasakytina ir apie mokslą, poeziją bei dailę. Ir mokslininkas, ir poetas, ir dailininkas nėra pilnai autonomiškas, nes turi kūrybos srity ne tik teisių, bet ir pareigų. Jų pirmutinė sąlyga — tai laikytis toms kūrybos sritims amžinų, Logo nustatytų, dėsnių"...(4) Visas gyvenimas, nuo a ligi z turi būti persunktas Dievo apreikštosios Katalikų religijos dėsniais. Religija veda ne tik į amžinąjį tikslą, bet suteikia ir žemiškos gerovės. Juk Katalikų religija saugojo visą lietuvių tautą nuo paskendimo pravoslaviškoje Rusijoje. Ir Aleksandras Dambrauskas dėl to — dėl tautos gerovės ir Dievo garbės — visu savo gyvenimu ir darbais rūpinas būti katalikiškų įsitikinimų apaštalu visose gyvenimo srityse. Ne parapiniu nusistatymu vadovaujasi Dambrauskas, vertindamas gyvenimo ir meno reiškinius, o tik savo griežta pasaulėžiūra.

3. Dambrauskas moderniškas katalikas. Rūpindamasis, kad visas gyvenimas būtų persunktas katalikybės dvasios (ne vardo!), jis kaip tik atsako paskutiniais laikais Bažnyčios ypačiai akcentuotu katalikų veikimu — būti kataliku ne tik savo namo sienose, bet išeiti su katalikybe ir į gatves. Dambrauskas visuomenininkas net dvipusis: tautietis, ne tik katalikas. Jo veikimo didžioji dalis visuomenės aktualijų prisisunkus. Net jei imsim jo mokslo darbus, ten randam, kaip minėta aukščiau, įvairiausių vadovėlių, dienos reikalams skirtų. Jis teologas mokslininkas, tačiau ir visuomenininkas, plačiajai masei duodamas populiarizacijų, brošiūrų ir maldaknygių. Jis literatas, rašo poezijas. Bet kam? Pats *Dainų skrynelės* vardas rodo paskyrimą, kad paplistų žmonių tarpe ir eitų dainų kursu: tekelia aukštyn ir doryn žmonių širdis. Jis literatūros kritikas. Bet kokios jo kritikos? — Didesnė pusė — informacinės recenzijos: te, visuomene, knygą: joj rasi tą ir tą. Ją skaityk ir tobulinkis, anos venk — ji šlamštas, nes užgauna dorinius jausmus. Jis organizatorius — draugijos pirmininkas. Jis pagaliau publicistas. Čia visuomenininko pa-

veikslas apvainikuojamas. Moderniškiausias juk visuomenininkas — plunksnos. Jakštas ne oratorius; ne garsas jo ginklas, bet rašmuo: ginklas ir ginamasis ir puolamasis, bet dažniau antrasis. Publicistika yra priemonė tautiškam ir religiškam idealui siekti.

Publicistu anksti Dambrauskas virto. Dar buvo seminarijoj. Matė, kad reikės ir plunksna apaštalauti. Klierikai pradėjo leisti ranka rašytą laikraštėlį, vardu *Lietuva*. Dambrauską išrinko jo redaktorium. Išėjo 4 nr. Inspektorius A. Baranauskas liepė mesti, esą per anksti. Tuo momentu Dambrausko publicistika nutrūko, kad su dideliu intensingumu atgytų *Apžvalgoj*. Tačiau tikrasis laikraštininko darbas ėmė tirpti jo rankose, kai buvo atgauta spauda, kai 1907 m. pats ima leisti *Draugijos* žurnalą. Dirba jame ligi 1923 m., paskui jį pavaduoja jaunesnės jėgos vedamas *Židinys*. Šalimais jis turi kitą laikraštį — juokų — *Garnį*. Čia Jakštas pasirodo dvejopas publicistas: *Draugijoj* formuoja ir propaganduoja katalikišką mintį, rodo, pasakytum, idealą. *Garny* jis eina visuomenės operatoriaus pareigas — visuomenės puvėsius, degenaraciją atrėžia nuo sveikosios dalies satyros peiliu. Vulgariai lyginant — vienu laikraščiu visuomenę veda, antru — pavaro. Iš publicistikos dirvos ir ligi šiol nepasitraukė. Jo plunksna dar neaprūdijo ir neatšipo.

Žvelgdami šiandien į Jakšto Dambrausko publicistiką, galime trumpai charakterizuoti: jo plunksna — judri, drąsi, aštri.

a) Judri atsižvelgiant į Jakšto publicistikos tematikos įvairumą. Jis kaip mikrofonas jautrus visokiausiems klausimams ir paslankus į juos reaguoti. Jį pasiekia ir vidaus užkaborių ir užsieninės aktualijos. Prikaišiojama, kad jis pratino *Draugijoj* visuomenę labiau domėtis Markso ir Darvino klausimais nekaip Lietuvos praeitim. Be reikalo kaltinama. Nereikėjo Jakštui pratinti. Lietuvių šviesuomenės, gali sakyt, daugumas jau buvo ne tik pripratusi, bet pasigėrusi

materializmo ir pozityvizmo; jis ir buvo susukęs galvas labiau nekaip Lietuvos reikalai. Jakštas ir kėlė tas aktualijas; tik mokėjo ir turėjo drąsos parodyti to paties dalyko kitą veidą.

Jakšto plunksna tačiau daugiausia gaudo knygas (imu čia publicistiką ir kritiką per vien). Jis myli knygas gal net daugiau kaip žmones (taip sakosi pats Jubiliatas) ir rūpinas kiekvieną knygą tinkamai pasveikinti. Jis jaučias nusikalstąs Lietuvos visuomenei, jei savo žurnale neįvertins naujų raštų. Kodėl? — Nes kiekviena knyga jam „atrodo brangi, kaip kylančios tautiškos kultūros gaminys". Ir per kritikos šerengą jis perleidžia įvairiausių sričių knygas: pradedant matematika ir baigiant poezija, plastika.

Kitados Druskius uždavė klausimą: kas yra visur esąs. Pats humoristiškai atsakė: lietuvis, nes jį visuose pasaulio kampuose užtiksi. Dabar prie to atsakymo pridėčiau: Jakšto plunksna, nes ji visas sritis paliečia: ir teologiją, ir mokslą, ir politiką, ir pedagogiką, ir lingvistiką — visa ką.

b) Jakšto plunksna drąsi. Jis polemizuoja su profesoriais specialistais Būčiu, Biržiška, Čepinskiu, Mykolaičiu, Sruoga, su pravoslavų ir kalvinų teologais, su lenkų antilietuviška spauda. Jis taria savo žodį, nepaisydamas, kokia yra valdžia — ar jai patiks ar ne.

c) Aštri. Žodžių į vatą nevynioja. Kerta tiesiai, drąsiai, dažnai satyros geluonim apšarvavęs savo žodžius. Polemikoj geras dialektikas, orientuojas, pagauna savo oponento silpnąsias puses. Publicistika ir kritika temperamentinga. Greitas išbarti, bet lygiai greitas ir pagirti, sakysim, poezijoj, jei neras nusikaltus prieš moralinę gėrybę, o bent šiek tiek dar gerųjų žymių.

Istoriniu atžvilgiu Jakštą visuomeninką statyčiau šalia visuomenininko V. Kudirkos. Abudu publicistai, abudu satyrininkai, abudu stovi gyvenimo pryšaky. Kudirka lietuvis liberalas, Dambrauskas lietuvis katalikas; Kudirkos įtaka

reiškias daugiausia prieš atgaunant spaudą, Dambrausko — ypačiai spaudą atgavus; Kudirka daugiau poetas, Dambrauskas daugiau mokslininkas ir nepalyginti, stipresnio intelektualinio išsilavinimo ir moralinio aukštumo; Kudirka 10 metų atidavė tautai, Dambrauskas tautai ir Bažnyčiai atidirbo jau 40 metų. Tik skirtumas dar ir tas, kad vieno darbai jau įvertinti ir išreklamuoti, antrojo — taip sau. Pabaigai kaip tik nurodysiu bendrą įvertinimo pastabą, tartą apie Dambrauską jo oponentų.

„Adomas Jakštas bene dvidešimt metų buvo beveik monopolizavęs lietuvių literatūros kritiką. Rpestingai sekė naujai pasirodančius literatūros kūrinius, dar rūpestingiau juos recenzavo. Vienus barė, kitus peikė, ketvirtus mokė. Ir visuomet liko tas pats, visuomet ištikimas savo idealams ir sau pačiam. Per tą gražų laiką jis nemažos įtakos turėjo tam tikram skaitytojų skaičiui, kuriems jisai buvo nepajudinamas autoritetas, neklaidingas vadovas po mūsų literatūrą“. (B. Sruoga, *Baras,* 3 nr. 47 p.).

Prikišama Jakštui, kad „kas nauja originalu — jo buvo kertama be jokio pasigailėjimo“, o dar labiau jis pakenkęs (?) visuomenei, pakišdamas jos akims jam „nenusikaltusius“ veikalus (M. Biržiška). Tačiau į tai atsako kitas Jakšto oponentas:

„Galima nesutikti su pačiais pagrindiniais tos kritikos dėsniais, galima net kalbėti apie blogą tos kritikos įtaką visuomenėje ir kai kuriems rašytojams, tačiau negalima nepripažinti, kad A. Jakšto balsas siekdavo plačiausiai, sudarydavo nuotaikos ir išgarsindavo kuone visas mūsų literatūros naujienas“. (V. P. *Židinys,* 1925 m. 2 nr.).

Ir M. Biržiška pagaliau laiko Dambrauską „visuomeniniu mūsų kunigų akcijos vadu, žymiausiu kritiku, įdėmiu protautoju“, kuris mūsų istorijoj užims matomą vietą. *(Baras,* 1 nr. 63 p.).

Taip vertinamas jo literatūrinis ir visuomeninis darbas.

O kaip yra vertinami jo mokslo darbai matematikos ir teologijos srityse, parodė Lietuvos universitetas, suteikdamas jam garbės daktaro ir garbės profesoriaus titulus; kaip vertina jį katalikiškasis jaunimas, parodė išsirinkdamas jį garbės nariu.

Reikia tikėti, kad jo darbai dar nėra baigti, tad ir galutinis įvertinimas dar negalimas.

...Jau po pietų, saulutė žemėn slenka,
Giria retyn, kaskart daugiau šviesos,
Va, ir aikštė. Jėgų dar man užtenka.
Lipu aukštyn. Minu žolę menką.
Kas čia? Ogi viršūnė blizg' dausos..... *A. Jakštas*

JAKŠTAS-DAMBRAUSKAS KAIP POETAS IR KRITIKAS

D. pirmasis eilėraštis „Giesmė praščiokėlio nemokančio rašyti" išsp. *Aušros* 5-6 nr. 1884; pirmas rinkinys *Dainų skrynelė,* 1894; kiti rinkiniai — *Nakties matymai,* 1906, *Rudens aidai,* 1911 (2-1920) poezijos rinktinė *Lirika,* 1930. — D. poetiniame talente sveria mažiau emocingumas, daugiau intelektualizmas, mažiau asociacinė minties tėkmė, daugiau griežta loginė; intelektualizmui medžiagos duoda mažiau vaizduotė ir abstraktus filosofavimas, daugiau konkretus gyvenimo stebėjimas, mažiau praeitis, daugiau dabartis, jos visa plati žmogaus santykių gama su Dievu, visata, epochos reikalais. Vaižduotės ir jausmo nestiprumas sukliudo gyvenimo konkretybę pakelti į poetinę apibendrintą refleksiją. Jos vietoje persveria palinkimas į logiškai aiškų bei aštrų aforizmą, alegoriją, parodiją, ironiją. — Talento pobūdis nulėmė tematiką bei jos pergyvenimą: religinėje poezijoje — Dievas, Dievo ir žmogaus santykis, dinamiškas visatos ir joje žmogaus suvokimas; patriotinėje visuomeninėje poezijoje — patriotinė programa su skatinimu į mokslą, kalbos meilę, tikėjimą, vienybę, lietuviškus papročius, smerkimas negerovių. — Formoje D. laikėsi taisyklingo klasikinio eiliavimo, labiausiai išpopuliarinkdamas daktilines eiles. Daugumas eilėraščių yra strofiniai; tačiau neišsitekdamas juose su savo mintimis, išsiveržia ir į

epinius eiliuotus vaizdus („Nakties matymai“) ir į alegorinių poemų užuomazgas („Kelionė“) bei sakmes. — Estetinė D. poezijos vertė nelygi — tame pačiame eilėrašty šalia gražių strofų yra šiurkščios prozos. Filosofinėje poezijoje gražių gabalų pasitaiko ten, kur prašneka didingais vaizdais apie visatos dinamiką. Ištisai išlaikytų estetiniame aukštyje daugiausia yra satyrų bei parodijų. — Visuomenėje susilaukė daugiausia atgarsio *Dainų skrynelė*. Ligi nepriklausomos Lietuvos vakarų programose ir paskui mokyklinėse chrestomatijose buvo visuotinai populiarios „Jūra motinėlė tur dukrelių būrį“, „Diplomatas“, „Kur du stos“, „Varna“ ir kt. Nepriklausomoj Lietuvoj, kada visuotinai populiarėjo emocinė lyrika, D. intelektualistinė darės svetima. Jau perspektyvoje V. Mykolaitis D. įvertino kaip vieną iš trijų svarbiausių poaušrinių poetų. „Trys poetai sudaro charakteringus to laikotarpio mūsų poezijos bruožus: Jonas Janila-Žilius, Maironis ir Jakštas. Pirmasis atstovauja liaudies jumorui ir bravuriškam trankiam jausmui, antrasis — patriotiniam patosui, retoriškai gražbylystei ir emocingumui. A. Jakštas gi — blaiviai galvosenai, idėjinio turinio persvarai, intelektualizmui... Jis po Maironio yra ryškiausias ir žymiausias tos gadynės senosios kartos poetas“ (*Naujoji lietuvių literatūra* I, 1936, 306-7 p.).

Kritikos raštais D. ėmė reikštis paskiau nei poezija, labiausiai nuo 1907, redaguodamas naujai pasirodžiusias knygas bei meno parodas. Kritikos neužmetė nė vėliau, pasisakydamas daugiau meno bei literatūros teoriniais klausimais, vertindamas naujosios literatūros sąjūdžius, polemizuodamas su B. Sruoga, M. Biržiška, V. Mykolaičiu *Bare, Židinyje* ir kt. Didžioji D. kritikos dalis surinkta trijose knygose: *Mūsų naujoji poezija*, 1923, *Mūsų naujoji prozos literatūra*, 1924 (abidvi apima 1904-23 laikotarpį), *Meno kūrybos problemos*, 1932 (rinkinys, kurio pobūdį rodo šie trys literatūriniai straipsniai: „Ekspresionizmas mene ir poe-

zijoje", „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje", „Naujoviškos poezijos paradoksai"). — Teoriniuose raštuose apie meną bei literatūrą D. nėra davęs savo pilnos meno sampratos. Tačiau atskiras problemas svarstydamas ir remdamasis daugiausia tomistinės krypties autoriais, D. pasireiškė kaip objektyvistinės, normatyvinės estetikos bei kritikos atstovas. Meno esmės ir paskirties ieškodamas D. išeina iš *Amžinojo Logo — Dievo*. D. apibrėžimu, „*menas* yra žmogiškoji grožio kūryba". O „kiekvienas grožis yra visada Amžinojo Logoso atspindys". Kaip Dievo, taip ir žmogaus kūryboje grožis, tiesa, dora negali vienas kitam prieštarauti. Dėl to „nevalia dainiui bei dailininkui grožį versti šlykštyne ir poezijos bei dailės kūrybą naujoviškomis klounų štukomis". Meno kūrinio uždavinys ne tik duoti atskiram žmogui pasitenkinimo, bet ir visuomeninis socialinis: „Menas tai davimas naujo žodžio, tai socialinis prabilimas į savo tautą, o per ją ir į žmoniją". Žmogus yra „kūrėjėlis", palyginti su Logos — Dievu, kuris yra kūrėjas. Dievo kūrybos pavyzdys yra gamtos grožis. Žmogus meno kūrybos grožiui turi imtis gamtos pavyzdžio, pasinaudodamas dėsniais, kuriais gamta yra graži. Kad tai nereiškia gamtos kopijavimo, D. nurodo pavyzdžiu: esą norėdamas duoti vaiko paveikslą, dailininkas stebi daugelį vaikų, iš vieno paima lūpas, iš kito nosį, akis ir tuos gražiausius bruožus perkelia į vieną. Šitokiu pavyzdžiu D. netiesiogiai išsiduoda, kad jo meno sampratai labiausiai atsako klasikinis menas su jo suidealintu žmogumi ir gamta. Vieno istorinio laikotarpio menas D. pavirto „amžinosios poezijos" išraiška. Šitai gali paaiškinti, kodėl D. pasisakydavo už tuos, kurie savo turinyje sujungia idėjinį bei moralinį taurumą ir savo forma artėja į klasikinį meną — taisyklingą eilėdarą, aiškiai logišką konstrukciją, tradicines kūrybos priemones. Iš kitos pusės pasisakydavo prieš modernųjį meną — ekspresionizmą, simbolizmą, impresionizmą, vadinamus bendru dekadentizmo vardu. Klasiki-

nis meno supratimas buvo artimesnis D. psichologiniam tipui — intelektualistui, matematinės tvarkos bei harmonijos atstovui, moraliniam idealistui. Ne D. teorija apie meną, kuri gali tikti lygiai klasikinaim kaip ir moderniniam menui, bet jo psichologinis linkimas vienò istorinio laikotarpio meną paversti norma apskritai meno kūrybai buvo pagrindinis šaltinis suklydimų, praktiškai vertinant atskirus menininkus ir kūrinius. — Visuomenėje D. kritikos įtaka buvo stipriausia *Draugijos* laikais (1907-23). V. Mykolaitis teigia: „Per visą eilę metų iki *Vaivorykštėje* pasirodžiusio E. Radzikausko-Giros... buvo vienintelis recenzentas ir kritikas sistematiškai ir reguliariai sekęs naujus literatūros dalykus ir aiškiai griežtai reiškęs apie juos savo nuomonę". Lietuvių literatūros raidai D. kritikos įtaką tas pats autorius vertina: „Teigiama — kad... suregistravo beveik visus to laiko literatūros faktus, kėlė visuomenėje susidomėjimo literatūra, išgarsino daugelį veikalų ir autorių... Neigiama, kad... ir skaitytojus ir rašytojus auklėjo siaurame konservatizme, kuris trukdė taip reikalingą mūsų literatūrai pažangą". Nepriklausomoje Lietuvoje D. ojektyvistinę, imperatyvinę kritiką nustelbė E. Radzikausko, B. Sruogos, V. Mykolaičio reliatyvistinė, psichologinė, istorinė, vertinanti kūrybos reiškinius pagal tai, kiek jie išreiškia kūrėjo meninę idėją, pagal jų daromą estetinį įspūdį, pagal jų įnašą į meninių formų evoliuciją. Pradėjus vėl ilgėtis literatūros principingumo, idealingumo ir vadovavimo tautai, jau 1929 kolektyvinis leidinys *Pjūvis* rašė: „Su Jakštu ir Tumu labiau pakeliui, nei su Sruoga ir *Keturiais Vėjais*".

„Užgesę žiburiai“

Užgesę žiburiai. Biografijų ir nekrologų rinkinys. Parašė prel. Aleksandras Dambrauskas Jakštas, Lietuvos universiteto garbės profesorius, Lietuvių katalikų mokslo akademijos pirmininkas. Redagavo ir jo 70 metų sukakties paminėjimą pridėjo dr-as J. Tumas, L. kat. mokslo akademijos narys. Lietuvių kat. mokslo akademijos leidinys Nr. 1. Kaunas, 1930 m. 302 p., 10 lt.

Ilgi knygos, autoriaus, redaktoriaus titulai iš karto parodo tris dalykus, į kuriuos kreiptina būtų akis.

1. Tai pirmas L. katalikų mokslo akademijos leidinys. Kas ji, ta Akademija, platesnė visuomenė maža tebuvo girdėjusi, nors Akademija susikūrus jau 1922 m., nors turi jau antrą pirmininką — abudu lygiai plačiai žinomus Lietuvoj mokslininkus, dvasininkus — pirmiau arkiv. Skvirecką, dabar prel. Dambrauską. Garsiau Akademijos vardas buvo paskelbtas prieš kelerius metus, kada ji ėmėsi sudaryti Įžymybių žodyną. Dabar jos vardas vėl garsiau kartojamas, kada kalbama apie lietuvišką enciklopediją. Šiaip jos darbas reiškias tylomis: dirba pati mokslo darbą, ar stengias sudaryti moralines bei materialines sąlygas kitų mokslui. — Ši įstaiga, matyt, verta daugiau dėmesio, nekaip kad apie ją galėtum spėti iš garso.

2 . Jakštui Dambrauskui sukako jau 70 metų! Tam Jakštui, kurio rolę lietuvių kultūros istorijoj J. Tumas leidžia

lygiomis su Basanavičium, pats tiksliai pastebėdamas, kad Dambrauskas būdavo kartais net gyvesnis mūsų visuomenės nervas.

Jau minėjom dvejas jo sukaktuves. Šiais metais gaunam pagerbti jį trečiu atveju (gimė 1860 m. rugpjūčio 27 d.). Tai proga, ypačiai mokykloms, pasidomėti Dambrausko misija mūsų tautos atsigaivelėjime. Metas būtų pagerbti jubiliatas ir ne tik gėlėmis, publicistikos straipsniais, bet ir kritišku jo darbų įvertinimu; įvertinimu jo publicistikos, mokslo darbų, ypačiai literatūros kritikos, kur jis buvo tikras dienos „druska".

Didieji Vytauto metai, dideiji Augustino metai negali mums nustelbti Jakšto, taip pat didžio mūsų tautiško pakilimo žmogaus.

3 . Pirmas paminėjimo žingsnis padarytas Kat. mokslo akademijos šiuo leidiniu. Čia surinkta eilė jubiliato ilgesnių ar trumpesnių straipsnių — biografijų, išmėtytų įvairiuose žurnaluose *(Draugijoj, Tautoj ir žody, Ganytojuj, Ateity, Tiesos kely, Žinyčioj...)*. Tai vis mūsų tautos ar pasaulio žiburiai: literatai, mokslininkai, žmonių dvasios ganytojai. Žiburiai, bet jau užgesę. Tik Vaižgantas, pats Jubiliatas ir dar vienas — neužgesę. Neužgesę ir fiziškai ir kūrybiškai.

Tie *Žiburiai* čia suskirstyti dviem dalim: lietuviai ir kitataučiai. Pirmųjų 22, antrųjų 14. Vienų biografijos yra plačios (monografijos) — Pietario, Geručio, Kaupo, Solovjovo, kitų — trumpesnės; kai kurių tik dienraštiškas mirimo ar sukaktuvių trumputis paminėjimas.

Šis rinkinys yra nelyginant tolimesnė eilė tų recenzijų, kurios yra surinktos pirmuose dviejuose tomuose. Tik anuose liečiama kūryba, o čionai — asmenys, kūrėjai. Knyga svarbi mūsų kultūros, iš dalies ir literatūros istorijai. (Pietaris...).

KRISTIJONAS DONELAITIS

DONELAITIS PRAEITYJE IR DABARTYJE

Rašytojų nevienodas likimas. Vieni tuojau pastebimi ir įvertinami; kitus pastebi tik paskesnės kartos. Vieni randa pasekėjų ir sukuria savas „mokyklas"; kiti pasilieka vienišos viršūnės. Net ir tie, kurie patraukia dėmesį įvairiais laikotarpiais, domina ne tais pačiais atžvilgiais.

Kristijonas Donelaitis priklauso prie tų, kurie lieka vieniši kalnai be panašių į juos kalnelių. Priklauso prie tų, kuriuose skirtingų laikų žmonės randa ir žavisi skirtingom vertybėm.

Savo laikuose Donelaitis poetas buvo žinomas tik kaimynam ar artimiem bičiuliam, kuriem jis savo poezijos paskaitydavęs ar kokį sakinį laiškuose įrašydavęs. Jo įpėdinis Vermkė (Wermcke) metrikų knygoje 1780 įrašė: „Aš, jo įpėdinis, nesu jo pažinojęs, nors jis buvo žinomas kaip didelis menininkas, ką aš tik po jo mirties sužinojau". Spėjama, kad ir pamoksluose Donelaitis galėjęs skelbti savo poetinių pamokymų gabalus. Tačiau visuomeninės įtakos tuo metu jo veikalai nedarė ir negalėjo daryti. Jo rankraščiai buvo perduoti Valterkiemo klebonui J. Jordanui ir ten išbuvo porą dešimčių metų. Rankraštis, tiesa, buvo pažįstamas ir kitiems. Antai, Kristijonas Milkus (Christian G. Mielcke), duodamas kelis Donelaičio poezijos sakinius kalbos reikalui,

1800 apie poetą rašė: „Tolminkiemio klebonas Donalicijus, laisvo lietuvių valstiečio sūnus, daug nusipelnęs ir labai gabus vyras, lietuviškais hegzametrais aprašė keturis metų laikus, duodamas tauriausios išraiškos pavyzdžių" *(Anfangsgruende einer Littauischen Sprachlehre).* Iš Jordano porą Donelaičio giesmių buvo gavęs ir Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Rėza. „Aš buvau turinio nemaža nustebintas ir pasiryžau tuojau išversti į vokiečių kalbą". Bet užėjo prancūzų rusų karas, paskui reikėjo paruošti Biblijos leidimą. Per tą laiką dingo Donelaičio rankraščių dalis. Beliko tik mažesnė dalis — „Pavasario linksmybės" ir „Vasaros darbai". Laimė, kad iš Donelaičio našlės buvo gavęs rankraščius nusirašyti Išdagių klebonas J. H. Hohlfeldtas. Tik šie nuorašai ir įgalins paskiau išleisti likusius Donelaičio raštus jau 38 metai po poeto mirties. Tik nuo tada ir gali būti kalba apie Donelaičio kūrybos santykį su visuomene.

1.

Romantinio sąjūdžio veikiamas, prof. L. Rėza susidomėjo liaudies dainom, paprašė jų iš Jordano ir gavo Donelaičio dvi giesmes. Gavęs dar iš Hohlfeldto nuorašus, Rėza išleido *Das Jahr in vier Gesaengen,* ein laendliches Epos aus dem Littauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Versmass ins Deutsche uebertragen von Dr. L. J. Rhesa, Prof. S. Theol. Koenigsberg, 1818.

Rėzos leidinys po 38 metų nuo Donelaičio mirties! Tai jau Hammano, Herderio įkvėptas romantinis laikotarpis, atnešęs tikėjimą, kad „po kiekvienu dangaus sklypeliu gali gimti genijus". Gavęs Donelaičio giesmes, Rėza buvo entuziastingai nudžiugęs, kad yra suradęs genijų ir po lietuvišku dangum. Tuo genijaus atradimu ir susižavėjimu yra persunktas visas Rėzos redakcinis darbas — poemą trumpino, taisė, švelnino šiurkštų realizmą, aštrius socialinius konfliktus, kad

tik būtų gražiau ir poetiškiau. Tokio entuziazmo kupinas ir Rėzos įvadinis atsiliepimas apie Donelaitį:

„... jį drąsiai galima priskirti prie neoklasinės literatūros paminklų..."

„O šis veikalas lietuvių gali būti laikomas sektinu poezijos ir iškalbos pavyzdžiu, tuo labiau, kad jis pasižymi originalumu, — jame nieko nėra skolinta iš svetimų literatūrų. Kūrinio mintys yra teisingos ir gilios, jausmai ir nuotaikos, kurios jame vyrauja, — kupinos aukštos moralės, šeimos dorybių bei tėvynės meilės, palyginimai — natūralūs ir taiklūs, aprašymai — gyvi, visas pasakojimas — vaizdingas, įterpti pamokymai — trumpi ir taiklūs, žodžiu, visas veikalas iš karto sukurtas tomis įkvėpimo akimirkomis, kai poetas genijaus sparnais pakyla į tiesos ir grožio karalystę. Juo labiau mūsų poetu reikia stebėtis, kad jis, neturėdamas jokio pavyzdžio, vien savo talento jėga turėjo iškilti ir pats turėjo prasiskinti sau kelią".

„Mūsų poetas, kuris sugeba panaudoti visus lietuvių kalbos resursus, stebina kalbos žinovus išraiškos dailumu, jėga ir žodingumu... Visuose šiuose subtiliuose kalbos niuansuose slypi originalumas, kurio iš tikrųjų negalima pamėgdžioti".

„Graikiškoji hegzametrinė eilėdara yra vienintelis svetimas varžtas, kurį poetas uždėjo savo kūriniui. Bet kadangi joje poetas jaučiasi laisvas ir nevaržomas, tai ji tapo jo rankose tarytum gėlių juosta, kuria jis grakščiai apjuosė lietuviškąją išraišką".

„Donelaitis tautos skonį teisingai suprato ir savo kūrinyje pavaizdavo. Niekur jo stilius neįgauna vulgarumo ir nors jis dažnai sutirštintomis spalvomis vaizduoja ir liečia žemus dalykus, tačiau ir čia jis moka kalbėti mandagiai ir grakščiai".

Rėzos skardus balsas išvedė Donelaitį į pasaulį. Jis palankiai buvo sutiktas vokiečių kritikos. Didesnių atgarsių

susilaukė Didžiojoj Lietuvoje, kurios šviesieji protai sekė, kas dedasi Karaliaučiuje. Adomas Mickevičius savo veikale *Gražinoje* 1823 atsiliepė apie Rėzos išleistą veikalą: „Minėtoji poema dėl turinio ir gražios išraiškos verta pagyrimo ir tuo dar turi būti mums ypatingai svarbi, kad yra tikras lietuvių liaudies papročių paveikslas".

Simano Stanevičiaus pasakėčių rinkiny 1829 pridėtos dar ir Donelaičio pasakėčios, paimtos iš Rėzos leidinio 1824 su leidėjo atsiliepimu apie Donelaitį, kad „garbingas ir didžiai mokytas vyras D. L. J. Rėza... ilgą ir labai mokytą pratarimą yra vokiškai rašęs, kur plačiai apie Donelaičio gyvatą ir darbus, kaip didį ir mažne pirmą dainuotoją Lietuvių žemės, pasakoja" (S. Stanewicze, Szeszes pasakas S. Stanewiczes ir antra szeszes Kryžža Donalayczia, 1829).

Simanui Daukantui Donelaitis brangus ir įdomus tuo pačiu pagrindiniu motyvu kaip ir Rėzai — patriotiniu, kad po lietuvišku dangum yra tokia graži kalba:

„Gražumas ir dailumas kalbos lietuvių žemaičių rodo aiškiai, jog ana yra tikra viena ir pirmoji kalba šiaurės giminių nuo neatmenamų amžių senovės ir taip išdailinta yra buvusi kitą kartą, jog šiandien dar, kas turi protą ir aukso plunksną Homero ir Vergilijaus, tas, sakau, ką norėdamas, tą gali gudriai gudresniai rašyti toj kalboj. Tą teisybę pagirtas dainius Donelaitis darodė savo garbingoj dainoj *„Metų laikai"* *(Darbai Senųjų Lietuvių ir Žemaičių).*

Ir L. Jucevičius 1846 atsiliepė, kad visų poetų „priešakyje yra prūsas Donelaitis (miręs 1780 metais), iš tikrųjų didelis tautos poetas" *(Litwa).*

2.

Naujas laikotarpis su antrąja XIX šimtmečio puse. Naujas ir žvilgsnis į Donelaitį. Radęs visuotinį pripažinimą, Donelaitis buvo reikalingas naujų leidimų. Juos parūpino A. Schleicheris

1865 ir G. H. F. Nesselmannas 1869. Rėzos ir Nesselmanno leidiniai — du svarbiausi. Bet kokie jie skirtingi! Tiek, kiek skirtingos jų epochos. Per tą 50 metų tarpą, kuris skyrė Rėzą ir Nesselmanną, jau buvo išnykusi romantinė dvasia. Dabar nebegalima buvo suprasti, kodėl Rėza leido tik rinktinį tekstą. Rūsčiu tonu Nesselmannas bara Rėzą, kaip paprastai paskesnis laikotarpis savo pirmatakų kaltes sutirštindamas. „Sunkiai įtikima", sako Nesselmannas, „kaip savivališkai Rėza pasielgė su autoriaus tekstu. Jo gausingi iškraipymai prasideda nuo poeto pavardės; dėl savotiško susižavėjimo lietuviškumu jis duoda poetui lietuviškai skambančią pavardės formą Donaleitis, nors tasai savo pavardės niekados nėra kitaip rašęs, kaip tik Donalitius..." Toliau Nesselmannas puola Rėzą, kam šis visas dalis pavadinęs *Metų* vardu; kam *Metų* dalių tvarką pakeitęs, pradėdamas nuo „Pavasario linksmybių"; kam veikėjų vardus iškraipęs; bet didžiausias kaltinimas — tai kai kurių teksto eilučių praleidimas. „Rėza, matyt, buvo įsitikinęs, kad po jo niekam nebeteks pasižiūrėti į lietuviškus Donalitiaus rankraščius..."

„Rūstus Nesselmanno sprendimas nenuvainikuoja Rėzos darbo reikšmės. Jis tik rodo, kad naujas laikotarpis kitaip žiūri į leidėjo darbą. Rėza į Donelaičio raštus buvo pažiūrėjęs romantiko ir poeto, o Nesselmannas realisto ir mokslininko akimis. Rėza buvo lyg operatorius, kuriam rūpėjo, kad dorojamasis dalykas būtų geresnis, gražesnis; Nesselmannas — operatorius, kuriam rūpėjo dalyką išanalizuoti ir konstatuoti, koks jis yra. Ir Nesselmanno leidinys šituo savo tikslumu, pilnumu ir kruopštumu pralenkė ne tik pirmatakus, bet ir tokio laipsnio papėdininkų nesusilaukė" (J. Ambrazevičius, *Donelaičio Metai*, 1940).

Schleicherio ir Nesselmanno leidiniai davė naujo impulso domėtis Donelaičiu. Tik dabar labiausiai buvo žiūrima filologų akim. Tom akim žiūrėjo patys Nesselmannas ir Schleicheris, A. Baranauskas, E. Volteris, E. Hermannas, F. Kuršai-

tis; paskiau E. Fraenkelis, M. Niedermannas, o plačiausiu darbu pasireiškė A. Aleksandrovas savo disertacija apie Donelaičio kalbą 1886. Kita domėjimosi kryptis — kultūros istorija. Čia daugiausia bus nusipelnęs F. Tetzneris, rūpestingai surinkęs donelaitikos dokumentaciją ir ją paskelbęs *Altpreussische Monatschrift* žurnale 1895—1914, o taip pat daugeliu studijų rodęs šio krašto kultūrinio gyvenimo vaizdus. Trečia kryptis — grynai literatūrinė, ir joje tobuliausiai pasireiškė buvęs Karaliaučiaus studentas ir klausęs prof. F. Kuršaičio kalbinių paskaitų Liudvikas Passarge. Jis trečiu kartu išvertė Donelaitį į vokiečių kalbą 1896. Iš jo pastabų aišku, kad jis norėjo atsistoti tarp Rėzos ir Nesselmanno — Rėzos vertimas esąs pasenęs ir nepilnas, taip pat netekęs savo realistinio pobūdžio, Nesselmanno vertimas esąs pažodinis, nepoetiškas. Passarge ir davė vertimą ne mokslininkui, bet literatūros mėgėjui, brangindamas Donelaityje paprastumą, nuoširdumą, bet nurodydamas ir jo kompozicinį padrikumą, pasikartojimus. Anot jo, „reikia laikyt beveik stebuklu, kad aštuonioliktojo amžiaus antroje pusėje, kai Lessingo, Šilerio, Goethės... vardai nuošalioje Lietuvoje dar nebuvo žinomi... galėjo atsirasti toks realistinis kūrinys kaip ‚Keturi metų laikai' ".

Tai nebe romantikos, tai realizmo laikų žvilgsnis. Bet lietuviam tai buvo dar romantinis tautinio atgimimo laikotarpis. Jame tebesižavima Donelaičiu kaip didžiausiu poetu. Antai, Maironio vertinimas (1902): „Vienok ir XVIII amžius ne visai buvo bergždžias: jame gimė, pergyveno ir rašė mūsų didžiausis poeta, kurio vardu ir darbais gali teisingai ir drąsiai didžiuotis prieš visas apšviestas Europos tautas. Tai buvo Kristijonas Donelaitis". Mokinių rateliuose Donelaitis tebebuvo kaip tautinės savigarbos žadintojas, įrodęs kalbos grožį ir tinkamumą poezijai. Vienintelis iš tokių Donelaičio gerbėjų pamėgino pasekti jo hegzametru — tai buvo poetas Pranas Vaičaitis. Negausiam ir neišprususiam to meto skaitytojui

buvo išleisti nepilni Donelaičio leidiniai — M. Jankaus Tilžėje 1891, A. Burbos ir A. Miluko Shenandoah 1897. Pakilo skaitytojo lygis spaudą atgavus, tada pasirodė J. Šlapelio leidinys Vilniuje 1909, pilnas, paruoštas iš Nesselmanno, Schleicherio leidinių. Didesnis spaudoje sujudimas buvo 1914, dviejų šimtų metų sukaktyje. Tada pakartotas ir Šlapelio leidinys 1914.

3.

Nepriklausomoj Lietuvoje vėl nauji laikai. Nebebuvo reikalo įrodinėti, kad lietuvių tauta pajėgi gyventi ir kurti. Beliko labiau uždavinys patiem kurti ir sukurtuoju turtu grožėtis, pačią donelaitiką tirti toliau. Tyrimo darbai smulkaus masto — žurnaliniai, laikraštiniai straipsniai, bet įvairiais atžvilgiais — filologiniais (F. Brenderis), svarstomas pats Donelaičio vardas (A. Janulaitis, A. Salys); gausiau jaunosios kartos pasinešta į Donelaičio formos nagrinėjimus (J. Petrulis, P. Gailiūnas, J. Stoskeliūnas). Pats Donelaičio tekstas buvo pažįstamas iš M. Biržiškos parūpintų nepilnų mokyklom skirtų Donelaičio raštų 1918, 1921, 1927. Tik antroje ketvirto dešimtmečio pusėje Švietimo ministerija ėmėsi parūpinti reprezentacinį Donelaičio *Metų* leidinį. J. Ambrazevičius — pirmasis iš lietuvių — paruošė tekstus pagal Donelaičio rankraštį ir Hohlfeldto nuorašus. V. K. Jonynas medžio raižiniais iliustravo — tai buvo pirmasis iliustruotas leidinys. Tačiau leidinys išėjo iš spaudos jau sovietam Lietuvą okupavus. Tas leidinys buvo du sykiu pakartotas paskui vokiečių okupacijos metu. Fotografiniu būdu pakartotas ir tremtyje Vokietijoje.

Tai vis praeitis. Joje buvo žymu, kaip pirmiausia imta Donelaičiu žavėtis — žavėtis pačiu Donelaičio kūrybos faktu, paskiau imta tirti — tirti ypačiai filologiniu bei kultūros istorijos atžvilgiais, dar paskiau imta naudotis — naudotis

ypačiai estetiniam formaliniam pasigrožėjimui, tenkinantis nepilnais leidiniais, bėdos leidiniais, kada visa Lietuva gyveno naujakūrės bėdas, paskiau imantis prabanginių reprezentacinių rėmų Donelaičio menui iškelti ir paryškinti.

Donelaitis nepriklausomybės laikais per mokyklas pasiekė visą tautą ir paveikė kai kuriuos rašytojus.

Jei „dabartį" pradėsim nuo antros sovietinės okupacijos, tai joje Donelaitis susilaukė gausaus dėmesio. Jo raštai, *Metai* ir pasakėčios buvo išleisti 1945, 1950, 1956 su V. Jurkūno iliustracijom. Išleisti taip pat Donelaičio fotografuotiniai rankraščiai 1955. „Mokinio bibliotekos" serijoje išėjo D. Tarabildienės iliustruota Donelaičio *Lakštingala* ir *Mes vyžoti nabagai.* Apie Donelaitį bei jo kūrybą įvairiom progom rašė straipsnius V. Mykolaitis, B. Pranskus, J. Žiugžda, M. Ročka, K. Korsakas, A. Venclova, J. Lebedys ir kt., o L. Gineitis išleido didesnę studiją *Kristijono Donelaičio Metai,* 1954.

Ypatingo sujudimo parodyta šiais Donelaičio sukakties metais. Donelaičiui išpopuliarinti buvo paskelbtas mokyklinis Donelaičio meninio skaitymo konkursas; Sovietų „ryšių ministerija" išleido pašto ženklą, pieštą K. Dočkaus; išleista V. Jurkūno iliustracijų 10 atviručių rinkinys; dail. B. Vyšniauskas, E. Varnas, G. Jokubonis pagamino tris medalius. Suplanuota ar jau išleista *Jau saulelė vėl...* leidinys su 10 kalbų vertimais. Sausio 4 buvo surengtas „respublikinis minėjimas". Tyrinėjimo srity paruošta ar numatyta K. Doveikos studija lietuvių ir rusų kalbom apie poeto gyvenimą ir kūrybą. L. Gineičio monografija *K. Donelaitis ir jo epocha,* J. Kabelkos *Donelaičio leksika.* Tai gražus skaičius autorių ir veikalų, kuriais tiria Donelaitį ir jį populiarina Lietuvoje, o vertimais bei minėjimais Rusijoje.

Su pasitenkinimu tai sutinkant, tenka stebėti, kuriais atžvilgiais Donelaitis populiarinamas Lietuvoje, kokiom akim į jį žiūrima šioje epochoje, kada visas gyvenimas yra komunizmo ir rusų režimo kontrolėje. Kai kurie bruožai jau išryš-

kėjo. Jie leidžia teigti, kad prie Donelaičio kaip ir prie kiekvieno kito kultūrinio fakto ten prieinama su iš anksto visiem faktam vertinti nustatyta schema. Pagal tą schemą — kas tik buvo prieš sovietinį režimą, yra bloga; kas sovietinio režimo metu padaryta, yra gera; jei kas betgi yra gero buvę prieš sovietinį režimą, tai reikia jį laikyti sovietinio režimo ideologijos įtaka ar pasireiškimu, o taip pat įrankiu toliau sovietiniam režimui plėsti. Su tokia schema buvo priversti Lietuvoje prieiti ir prie Donelaičio. Keletas būdingų tos schemos taikymo reiškinių.

Anksčiausiai Donelaitis imta vartoti įrankiu kovai prieš vokiečius. Antanas Venclova pasakoja *Tiesoje,* kad 1943 gruodžio 29 Maskvoje buvo surengtas Donelaičio minėjimas, kuriame K. Korsakas „išryškino ypačiai tą Donelaičio kūrybos pusę, kuri aktualiai skambėjo karo metu — jo kova prieš vokiškuosius kolonizatorius". Ir Salomėja Nėris tame minėjime eilėraščiu kalbėjo apie Donelaitį:

> Jis rinktiniais žodžiais priešus plūdo,
> Sąmojo juos žaižė botagu.
> Mūsų gi karta kitokio būdo:
> Lietuvą iš kraugerio nagų
>
> Išvaduoti gali ginklas plieno
> Ir netrukus išvaduos!
> Suskambės pavasarėlio dienos,
> Džiaugsmo saulė pražydės veiduos.

Galėtum sakyti, kad tai buvo karo meto pakelta nuotaika, ir rūpėjo ne Donelaitis, bet kova su vokiečiais. Tačiau ir šiandien T. Tilvytis žiūri į Donelaitį kaip į kovotoją prieš Bonnos „revanšistus": „Šiuo metu, kai tautos gyvena viltimi apie taiką... K. Donelaitis irgi prabyla aktualiai. Jo posmai, nukreipti prieš vokiškųjų kolonizatorių agresiją, prilimpa prie

Prūsų junkerių palikuonių — šiandieninių Bonnos revanšistų, kurie vis godžiai tebežiūri į rytus“ *(Tiesa)*. Tai Chruščiovo motyvai. Ar jais Tilvytis labiau nuteiks lietuvį skaitytoją prieš vokiškųjų kolonizatorių palikuonis ar prieš esamuosius kolonizatorius rusus, kas žino.

Šios pigios propagandos išvengia L. Gineitis savo knygoje. Tačiau jo knyga labiau nei paskiri straipsniai laikraščiuose atskleidžia kitus gilesnius Donelaičiui taikomos schemos reiškinius. Daugumas jų liečia visuomenės santykį su poetu.

Donelaičio rolė 19 amžiaus visuomenei: „Donelaičio *Metai* vaidino progresyvų auklėjamąjį vaidmenį tiek kovoje prieš feodalizmą, prieš feodalizmo liekanas kaime, tiek apskritai kovojant prieš bet kokius darbo žmonių išnaudotojus ir engėjus. *Metai* žymiai prisidėjo prie demokratinės minties vystymosi ir stiprėjimo lietuviuose“. Liesdamas jau 19 amžiaus antrą pusę, teigia vėl: „*Metai* buvo skaitomi ir nagrinėjami slaptuose lietuvių moksleivių būreliuose. Donelaičio poema savo meniniais vaizdais kėlė ir aštrino socialinius klausimus, žadino ir kurstė demokratines nuotaikas, brandino neapykantą liaudies pavergėjams ir išnaudotojams“ (8 p.).

Taigi Donelaitis padarytas įrankiu klasių kovai kurstyti. Tai fantazija, nes Donelaitis tautinio atgimimo laikų jaunimui ne socialinius klausimus aštrino, bet žadino patriotinę sąmonę; ne kurstė neapykantą, bet kurstė meilę savai kalbai, pasididžiavimą savu lietuviu kūrėju. Tai buvo matyt iš Rėzos, Daukanto, tiek ir iš Maironio pasisakymų.

Patriotinė Lietuva, pradedant nuo *Aušros* laikų ir baigiant nepriklausoma Lietuva, L. Gineičio tvirtinimu, vengė

Donelaičio, jį slėpė nuo „liaudies": „Laikydama išnaudojamųjų valstiečių mases tamsoje ir skurde, sudarydama pusiau baudžiavines gyvenimo sąlygas bežemiams ir mažažemiams valstiečiams, turėjusiems pusvelčiui pardavinėti savo darbo jėgą naujiesiems dvarininkams ir buožėms, lietuviškoji buržuazija sąmoningai vengė platinti liaudyje Donelaičio *Metus*, kad nesukeltų sau nepageidaujamų aliuzijų dėl esamos valstiečių būklės" (8 p.). Esą dėl to leidusi ta buržuazija Donelaičio nepilnus *Metus*, pavojingas vietas išbraukdama, siekdama nuo tematikos nukreipti dėmesį į formalinius nagrinėjimus, siekdama Donelaičio *Metų* rolę sumenkinti, tam siūlydama vadinti ne poema, o didaktine poema ar net idile. Taigi „lietuviškoji buržuazija kraipė ir žalojo kultūrinį-literatūrinį palikimą kartu ir Donelaičio kūrinius" (257 p.).

Tuos priekaištavimus apie žalojimą, apie teksto praleidinėjimą parašęs 257 puslapy, Gineitis turėjo būti po trijų puslapių jau užmiršęs, nes apie sovietinius Donelaičio leidinius be priekaištavimų informuoja, kad 1945 leidiny „iš *Metų* pedagoginiais sumetimais praleista 50 eilučių", o ir 1950 leidinys išėjo „praleidžiant pedagoginiais sumetimais 59 poemos teksto eilutes" (260 pusl.). Ar ir Korsakas norėjo poemą nuvertinti, vadindamas ją „idiline poema", o rašydamas apie „pusiau baudžiavines" gyvenimo sąlygas, apie „pigiai pardavinėjamą darbo jėgą", Gineitis, matyt, tikėjo, kad jo žodžių nepaskaitys kolchozininkai.

"Tik tarybinės santvarkos dėka Donelaitis, kaip pirmasis lietuvių klasikas, tvirtai įėjo į lietuvių literatūros aukso fondą" (266 p.). Tokiam teigimui įrodymas: „Sparčiai kylant plačiųjų masių politiniam sąmoningumui ir aktyvumui, likviduojant slogų buržuazinį palikimą — mažaraštingumą ir neraštingumą, augant įvairių rūšių mokyklų tinklui, nepaprastai padidėjo masinio skaitytojo domėjimasis lietuvių literatūra, literatūriniu palikimu, išaugo kultūriniai poreikiai. Iškilo ir būrų poeto Donelaičio vardas. 1940 m. išėjo Švie-

„Lyrikas lyrikui nelygus. Norint Donelaičio lyrinę prigimties pusę suprasti, verta lyginti jį su kitais jo etnografinio vieneto rašytojais ar poetais. Jis yra tokis pat suvalkietis kaip Basanavičius, Pietaris, Kudirka, Aišbė, Vaičiulaitis. Ir Basanavičius tik istorikas, bet Aušros pratarmėje įspūdingiausios tos eilutės, kuriose prasimuša jo lyriškai pergyventos tiesos. Ir Pietario Algimante gražiausios vietos, kur susiję su lyriniu pergyvenimu. Donelaitis tokis pat kaip anie — skirtumas tik epochos. Suvalkiečių charaktery šalia viso racionalizmo yra truputis lyrikos — arba elegijos, arba ironijos“. (Iš laiško autoriui knygos: Stasys Yla, Vardai ir veidai, Chicaga 1973, įdėto ten pat 71—72 psl.).

Titulinis Donelaičio „Metų“, išleistų 1940, puslapis.

KRISTIJONAS

DONELAITIS

METAI

SPAUDAI PARUOŠĖ

J. AMBRAZEVIČIUS

ILIUSTRAVO

MEDZIO RAIŽINIAIS

V. K. JONYNAS

timo ministerijos paruoštas pilnas Donelaičio *Metų* leidimas, stambaus formato ir šrifto, iliustruotas medžio raižiniais (3000 egz. tiražu). Leidimą ruošiant, naudotasi autografu ir Helfeldo nuorašais... Leidinys tarybinės spaudos buvo apskritai teigiamai įvertintas kaip reprezentacinis ir autentiškas, pasižymįs aukšta knygos meno kultūra... Leidinys susilaukė didžiulio plačiosios visuomenės susidomėjimo" (259 p.).

Tai koks milžiniškas tarybinės santvarkos laimėjimas! Tik pabuvo okupacija („tarybinė santvarka") porą mėnesių, ir jau mokyklų pristeigta, neraštingumas panaikintas, literatūrinis skonis pakeltas tiek, kad visuomenėje Donelaičio *Metai* turėjo didžiulį pasisekimą. Pagaliau ir pats leidinys per porą mėnesių suredaguotas, medžio iliustracijos išdrožtos, ir spaustuvėje viskas atspausdinta. Tai jau sovietinis stebuklas! Tik kai Gineitis nutylėjo, kas tą Donelaičio leidinį paruošė, kas medžio raižinius padirbo, tada apdairesnis skaitytojas pagalvos: ar čia nėra kalbama apie tą leidinį, kurį nepriklausomos Lietuvos Švietimo ministerija sugalvojo, J. Ambrazevičius paruošė ir V. K. Jonynas iliustravo. Bet kaip sovietinis atstovas galės tai pripažinti viešai! Tada sugrius visa pagrindinė schema — kad „buržuazinė Lietuva" slėpė Donelaitį nuo visuomenės, kad tik „Tarybinė Lietuva", „liaudies vyriausybė" padarė Donelaitį populiarų. Pavartota įprastinė apgaulė — nusavinti Donelaičio parengimo darbą ir jį priskirti „tarybinei santvarkai". Nusavinimo procesas buvo vykdomas ir toliau — išleistas leidinys rusų kalba buvo iliustruotas tais pačiais medžio raižiniais, nutylint, kad tai V. K. Jonyno darbas. „Tarybinėje santvarkoje" tai nieko nuostabaus. Nusavinamos materialinės gėrybės, kodėl negali nusavinti mokslinio ir meninio darbo! L. Gineitis tą apgaulę žino, bet vis tiek prisideda prie klastos, ją populiarindamas, nes to reikalauja sovietinė tezė, istoriją aiškinant. Vargas faktam, jei jie nesutinka su teze! Dėmesio verta, kad vagystės būdu krauti nuopelnus „tarybinei

santvarkai" turėjo ir V. Mykolaitis Putinas, kurio liudijimus, tokius pat kaip L. Gineičio, pakartojo ir komunistinė *Laisvė* Amerikoje (1946.I.3).

Rusų nuopelnai lietuviams kiekviena proga turi būti pabrėžti. Taip turi būti daroma ir kalbant apie Donelaitį. Antai, pastebėdamas slavybių ir germanizmų gausumą Donelaičio žodyne, L. Gineitis su palankumu rašo apie pirmuosius, su nepalankumu apie antruosius: „Slaviškų žodžių gausumas rodo vakarinių lietuvių ryšius su slavų kraštais, su slavų kultūra — ryšius, kurių neįstengė nutraukti ilgaamžė krašto kolonizacija ir vokiškųjų feodalų pastangos asimiliuoti vakarinius lietuvius, primetant jiems savo kultūrą ir kalbą" (187 p.). Taigi slavybės atsirado iš kultūrinių ryšių su slavais, germanizmai iš prievartos. — Gal ir dabar Tolminkiemio, Donelaičio parapijos, vardas dingo ir atsirado Iljinskoje iš „kultūrinių ryšių?"

Autorius mini, kaip Prūsų Lietuvoje liaudis 1747 užėjus rusam „su dideliu prijautimu sutiko rusų kariuomenę, pergalingai triuškinusią „nenugalimą" Prūsijos armiją" (79 p.). Tačiau autorius nutyli, kad, rusam tais metais užėjus, pats Donelaitis su daugeliu savo parapiečių pasislėpė Romintos miškuose ir ten laikė pamaldas. Nutyli ir su Donelaičiu susijusį legendinį epizodą apie jo pamokslą, pasakytą 1757 rugsėjo 10 dieną, kada rusų okupacinė valdžia įsakė atlaikyti pamaldas ir pagarbinti rusų Aleksandrą Nevskį. Donelaitis, įsakymą vykdydamas, pasakęs susirinkusiems bažnyčioje, kad pavesta pasakyti pamokslą apie Aleksandrą Nevskį; gal jis ir geras buvęs žmogus, bet kadangi Donelaitis jo nepažįstąs, tai jis pakalbėsiąs apie jam žinomą Aleksandrą kalvį, kuris daug pikto žmonėm padaręs ir kuriam Viešpats Dievas tegul užmoka pagal jo darbus...

L. Gineitis labai vertina, kad A. Schleicherio paruoštą

Donelaitį išleido Petrapilio Mokslų akademija, dar labiau vertina, kad Donelaitis dabar išverstas į rusų kalbą. Tai gerai. Bet norėdamas būti kiek galint objektyvus, tyrinėtojas pažvelgtų bent į V. Biržiškos *Aleksandryne* kruopščiai sužymėta donelaitikos bibliografiją ir tada konstatuotų du dalykus: viena, *Metai* buvo išversti pirmiausia į vokiečių kalbą, bent tris kartus, pradedant nuo 1818 metų, į latvių kalbą nuo 1822-23, į lenkų nuo 1883, o į rusų tik nuo 1946; antra, apie Donelaitį rašiusių skaičius žymiai didesnis tų, kurie išaugo vokiškos kultūros centruose, lenkiškos, ne rusiškos.

„Vidiniai prieštaravimai" yra mėgstamas sovietinių kritikų matas rašytojui vertinti. Jų taiko ir Donelaičiui. Tokis „vidinis prieštaravimas" esąs tarp Donelaičio „pažangumo" ir jo religinio atsilikimo. „Konfliktas tarp poeto — visų skriaudžiamųjų užtarėjo, iš vienos pusės, ir fanatiško bažnytinių nuostatų vykdytojo, iš kitos, skaudžiai kankino Donelaitį... Šis poeto asmens dvilypumas ir vidinis konfliktas *Metuose* pasireiškia prieštaringais visai pagrindinei poemos tematikai religinio pobūdžio moralizavimais, nesipriešinimo, nuolankumo, susitaikymo su ‚dievo valia' šūkiais..." (61 p.). Pagal L. Gineičio galvojimą, jeigu Donelaitis nebūtų tikintis, ar bent jeigu būtų tikėjimą metęs, tai „vidiniai prieštaravimai" būtų dingę ir poema būtų išėjusi be prieštaravimų, vieningos dvasios... Kalbėti apie Donelaičio tos rūšies prieštaravimus reiškia iškreipti Donelaičio veido pagrindinius bruožus. Donelaitis tuo ir buvo vieningas, kad jo religinėje šviesoje nyksta visoki prieštaravimai — jų nebūtų ir gyvenime, jei ta religinė šviesa žmonių gyvenimą nušviestų ir jį vairuotų. Dingtų socialiniai konfliktai, dingtų moralinis pakrikimas, augtų taika, sugyvenimas ir pažanga, jei kiekvienas individualiai religinės šviesos daugiau, anot Donelaičio, padabotų. O Donelaičio kreipimasis į „dangiškąjį mūsų tėtutį" yra patys nuoširdžiausi ir pakiliausi religinės lyrikos momentai. Sovietinis

komentatorius, atmesdamas tą šviesą, atmeta tai, kas yra Donelaičiui brangiausia ir kas davė visai jo veiklai ir jo veikalui vidinės vienybės. Atmesti tai ir garbinti Donelaitį reiškia Donelaitį rodyti kitokį, negu jis buvo, rodyti suklastotą.

Autoritetai lietuviškam gyvenimui vertinti yra rusai. Ir Gineitis, svarstydamas apie Donelaitį, nuolat ir nuolat yra priverstas remtis tokiais literatūriniais ir lietuviškos kultūros specialistais kaip Leninas, Stalinas, ypačiai Malenkovas. Galimas daiktas, kad naujoje knygoje L. Gineitis anuos autoritetus pakeis naujais, pvz. Chruščiovu, kurio batas ant Jungtinių Tautų stalo galėtų būti simboliu jo kultūrinių ryšių su tais nenaudėliais būrais, kurie durnuoti pradėjo...

Ši ironija tebus taikoma ne rašantiem Lietuvoje apie Donelaitį ir kitus, bet tiem, kurie juos verčia vartoti tuos autoritetus kaip sakralines formules, primeta jiem schemas, iškraipančias faktus ir tuos faktus guldančias į prokrusto lovą.

Gal tos sakralinės formulės su autoritetais yra reikalingos kaip „safe conduit", be kurio nebūtų leista nė kalbėti apie Donelaitį bei kitus lietuviam brangius vardus bei kūrybinius faktus? Taip norėdami galvoti, vertinam ten lietuvių mokslininkų darbus, kaip herojines pastangas prasilaužti pro užtvankas, o savom pastabom ir čia atliekamais darbais Donelaičiui pagerbti galim juos papildyti — pasakyti tai, kas jiem neleista.

Lietuvoje sukeltą sąjūdį už Donelaitį, tam tikrą Donelaičio kultą turbūt tenka priimti kaip tautoje pasireiškusią gaivališką pagarbą poetui, taip sąmoningai žadinusiam tautinę sąmonę ir skelbiančiam prieštaravimą svetimam kolonializmui, panašiai kaip 1940 metais tautos akys buvo nukrypusios į Maironį.

KRISTIJONO DONELAIČIO PĖDOMIS

1. XVIII šimtmečio fone: Kolonizacijos faktorius

XVIII šimtmečio Europos politinėje dinamikoje būdingos buvo dvejopos tendencijos didžiųjų galybių ekspansijai. Anglija, Prancūzija, Ispanija savo ekspansiją stengėsi plėsti labiausiai Amerikos kontinente ir tenai varžėsi viena su kita ginklu. Sustiprėjusi Rusija ir taip pat stiprėjanti vokiškoji Prūsija tokios ekspansijos siekė pačioje Europoje, pirmoji veržidamasi į vakarus, antroji į rytus. Jų konfliktas vyko esančiose tarp jų teritorijose — Lenkijos, Lietuvos, Austrijos žemėse, prie Baltijos jūros ar atokiau nuo jos. Tai laikas, kada stiprėjanti Prūsija virto karalyste 1701 m., kada Petro Didžiojo Rusija „prakirto langą į Europą“, pasistatė Petersburgą (Leningradą) 1703. Šios rungtynės tarp Prūsijos ir Rusijos ir nulėmė tuo metu buferines valstybes — Lenkijos bei Lietuvos likimą: po žiaurių karų jos buvo padalintos tarp rivalizuojančių Rusijos, Prūsijos, Austrijos (1772, 1792, 1795). Lietuvos teritorijos didžioji dalis teko Rusijai, mažoji Prūsijai, kurios ribose jau buvo Lietuvos vakarinės žemės nuo 13-14 šimtmečio, kada čia atsikėlė kryžiuočių riterių ordinas ir nukariavo šias žemes, o 1525 pats virto pasaulietine valstybe.

XVIII šimtmečio idėjinė dinamika buvo nepaprastai

gyva. Žmonių galvojimą ir gyvenimą labiausiai veikė trejopos idėjos: lygybės, laisvės, žmonių švietimo idėjos. Pirmoji švelnino luomų skirtumus, o tolesnėje perspektyvoje vedė į baudžiavos naikinimą (Europoje), į vergijos naikinimą (Amerikoje) ir demokratinės santvarkos užuomazgas. Revoltuojamai veikė laisvės idėja, žadindama pasipriešinimą despotizmui ir vesdama į valstybines nepriklausomybes. Kuriamai veikė žmonių švietimo idėja, skatindama asmeninę, o tuo pačiu ir kultūrinę bei ūkinę krašto pažangą.

Jei Amerikos kontinente tada rado didelio atgarsio laisvės ir lygybės idėjos, jei tose idėjose brendo norai nusikratyti Anglijos valdymu ir siekti amerikinės nepriklausomybės, tai Europoje Rusijos ir Prūsijos valdovam buvo svetimos tos dvi idėjos. Bet čia populiari darės žmonių švietimo idėja. Ypačiai Prūsijoje. Absoliutizmo dominuojamas ir imperializmo siekiančias valstybes žmonių švietimas turėjo padaryti pažangias. Prūsijoje sudarytos švietimo sąlygos turėjo paliesti ir lietuvių gyvenamus plotus.

Lietuvių likimą šiuose plotuose betgi palietė dar trečias faktorius, kokio nebūta tuo metu kitose Europos vietose — kolonizacija. Jei kolonizacija vyko natūraliu būdu, valdant riterių ordinui ir paskui Brandenburgo kurfiurstui Albrechtui, tai su XVIII šimtmečiu atėjo pagreitintos kolonizacijos potvynis. Šiaurės karo metais (1700-21), rungiantis Švedijai, Rusijai, Lietuvos-Lenkijos valstybei, Lietuvos ir Lenkijos kraštai buvo einami kariuomenių skersai ir išilgai. Ypač gyventojus apiplėšė įsiveržusios Švedijos ir Rusijos kariuomenės. Lietuvą ištiko badas ir su juo atėjęs maras (1709-12). Lietuva neteko trečdalio gyventojų, o Prūsijos valdomi lietuviški plotai kai kur net dviejų trečdalių. Į ištuštėjusius plotus Prūsijos karalius kolonizavo gyventojų iš vakarų Vokietijos, Šveicarijos, Olandijos, Salzburgo. Kolonizacija nulėmė tautinį ir socialinį likimą šio krašto gyventojų, iš kurių kaip tik šiuo metu ir kilo Kristijonas Donelaitis.

Lietuviška kilmė, valstybės organizuotas švietimas ir kolonizacijos procesas davė gyvenimo ir kūrybos kryptį poetui.

2. Tėviškėje Lazdynėliuose: Poeto valstietinė prigimtis

Truputis asmeninių prisiminimų, kuriuose iškyla paskesnis Lazdynėlių fonas — vietovė, kurioje buvo gimęs Kristijonas Donelaitis, patsai pasirašinėjęs sulotyninta pavarde Donalitius...

1936 metais norėjau aplankyti Donelaičio gimimo vietą. Žemėlapis rodė, kad jie, Lazdynėliai, yra už 7 kilometrų nuo Gumbinės miesto centro. Birželio kaitrią dieną žingsniavau keliu iš Gumbinės, iki priėjau įrašą „Gut Lasdinehlen". Ar čia buvo kas likę iš poeto šeimos? Ar kas jo buvimą čia prisimena? Žinojau, kad poeto tėvui mirus 1720, ūkis teko žmonai, paskui sūnui Mykolui, kuris dar paskiau jį perleido seseriai. O toliau?

Sutiktas dvaro šeimininkas nieko apie Donelaitį nebuvo girdėjęs. Kantriai išklausęs mano „lekcijos" apie čia gimusį poetą, neiškentė nenusistebėjęs, kad esama žmonių, kurie dėl kokio ten poeto, gyvenusio prieš porą šimtų metų, važiuoja iš Lietuvos į Vokietiją — lyg nebūtų didesnių rūpesčių. Bet šeimininkas buvo paslaugus man padėti, kai išaiškinau, kad 1896 metais lietuviai čia buvo pastatę akmeninį paminklėlį poetui pagerbti. Ėjome per parką seniai nevalytu keleliu paminklo ieškoti. Pakeliui šeimininkas nuoširdžiai dėstė savo rūpestį: avižas užpuolęs amaras; kokis dabar gali būti nuostolis... Parkelio pakrašty įsėdęs giliai į žemę apskritas gero glėbio didumo akmuo. Tai čia turėjo būti tas paminklėlis, statytas lygiai prieš 40 metų! Jokio kito ženklo...

Grįžom veik tylom kitu keleliu. Šeimininkas turėjo galvoti apie avižas. Aš jaučiausi sutrukdęs jam tą rūpestį, o sau nieko paguodžiančio neradęs. Staiga kelelis rodės labiau

nuvaikščiotas ir šalimais buvo supiltas naujas kapelis. Ir dar gėlėm papuoštas. Stabtelėjau. Mano nustebimą supratęs, šeimininkas paaiškino: „Tai šeimininkės šuniukas — mielas buvo, bet kažkodėl nudvėsė".

Atsisveikinom. Grįžau iš Lazdynėlių su refleksija apie poeto ir šuns atminimą... Nauji žmonės, naujos sodybos, naujas net peizažas, kuriame dabar lygumų lygumos su banguojančiais javų plotais. O Donelaičio laikais turėjo būti gausu ir „lazdynų". Niekas čia dabar poeto neprimena. Poetas iš Lazdynėlių iškeliavęs.

Mėginau vaizduotėje atgaivinti čia poeto praleistą jaunystę... Gimęs 1714 metų sausio 1 dieną, miręs 1780 metų vasario 18 dieną, taigi dvejais metais vėliau gimęs ir dvejais metais vėliau miręs už šio amžiaus garsybę — Jean Jacques Rousseau. Vaikystė būtų galėjusi būti vaikui maloni. Ji būtų turėjusi auginti vaiką savarankiškos dvasios, savo vertę jaučiantį, bet ir socialų. Juk tėvai buvo laisvi ūkininkai, ne baudžiauninkai. Socialinė kilmė bei padėtis nedėjo pažeminimo antspaudo nei užslėptos vergo pagiežos. Šeima didelė — keturi vaikai ir trys mergaitės — tai gera aplinka vaiko socialiniam jausmui augti. „Iš prigimties buvau gyvo temperamento", rašė jis paskiau, 1774, metrikų knygoje. Tačiau vaikystės laimę aptemdė du įvykiai. Tik treji metai prieš poeto gimimą visą Lietuvą, o labiausiai jos vakarinę dalį, buvo nusiautęs didysis maras (1709-12). Viso lietuviškų Rytprūsių ploto, kuriame tada buvo 300,000 gyventojų, maras sunaikino 42-53 procentus, o apie Gumbinę, Donelaičio gimtosios vietos srityse, apie du trečdalius. Maro padariniai ilgam paliko tarp gyvųjų pėdsakus — neturtą, skurdą. Antras jau tiesioginis smūgis Donelaičiui buvo tėvo mirtis — jo neteko Kristijonas, eidamas septintuosius metus. Liko našlė su septyniais vaikais. Juos išmaitinti ir išleisti į žmones nebuvo lengva. Kur dėtis? Akys krypo į miestus, kuriuose galima buvo verstis amatais. Kristijono brolis Fridrichas iškeliavo į Kara-

liaučių, ten virto auksakaliu, fizikos instrumentų meisteriu, laikrodininku. Brolis Albertas taip pat įsigijo amatą — kalvis, ginklų dirbėjas, auksakalys, dar ir smuklės laikytojas. Iškeliavo ir jauniausias Kristijonas. Pasiliko ūkyje tik Mykolas, bet paskui ir jis iškeliaus - paliks ūkį seseriai ir pats išsikels pas brolį Kristijoną į Tolminkiemį.

Iš tėviškės iškeliaudamas, Kristijonas išsinešė tai, ką galėjo duoti charakteriui, pastabumui, vaizduotei savarankiškas natūralus valstiečio gyvenimas. Taigi ir išsinešė savarankišką, iki atkaklumo kitiem pasipriešinti linkusią dvasią, protarpiais linkusią į lengvą humorą bei ironiją, protarpiais į švelnų lyrizmą. Panašiai kaip tai pastebima charakteriuose Pietario, Basanavičiaus, Aišbės, Kudirkos ir kitų jaunesnių rašytojų bei veikėjų, kurie galima sieti su etnine sūduvių grupe, nors ir gyvenę kitu metu ir kitose politinėse sąlygose.

3. Karaliaučiuje: Poeto europinė edukacija

Kristijonas 1732 metais jau buvo Karaliaučiuje, Prūsijos karalystės administracijos ir kultūros centre. Aštuoniolikos metų vaikinas mokėsi katedros mokykloje. Gyveno miesto laikomoje prieglaudoje neturtingiesiem. Jon buvo priimtas kaip našlaitis — nemokamai galėjo gyventi, gavo maistą ir mokslą. Atsilygino tuo, kad dalyvavo bažnyčios chore, lydėjo į kapus mirusius ir kitokiu būdu patarnavo bažnyčiai. Tokios pareigos buvo skirtos tik neturtingiesiem.

Po ketverių metų, 1736, Kristijonas jau universitete studijuoja protestantų (liuteronų) teologiją, o šalimais kalbas — lotynų, graikų; manoma taip pat, kad dar buvo susipažinęs su hebrajų ir prancūzų kalbom. Studijavo dar ir lietuvių kalbą vadinamam lietuvių seminare, kuris prie universiteto buvo įsteigtas 1718, siekiant parengti dvasininkų su lietuvių kalba. Gyveno greičiausiai gaudamas vieną iš stipendijų, ku-

rias hercogas Albrechtas buvo paskyręs, steigdamas universitetą 1544. Stipendija nebuvo tokia, kad būtum sotus. Paliko Donelaičio sesers žinia, kad Kristijonas iš bado buvo sykį nualpęs. O ir pats Donelaitis sakos jautęsis esąs „silpnos sveikatos, nes dėl įtemptų studijų tapau hipohondrikas" (metrikose pastaba 1774 metais). Ilgo amžiaus nesitikėjo, nors per 15 metų Tolminkiemy tik sykį dėl nesveikatos negalėjo nueiti į bažnyčią.

Iš visų idėjinių sąjūdžių, kurie buvo tada populiarūs Karaliaučiaus universitete, Donelaitį labiausiai veikė pietizmas. Tai labiausiai atitiko jo iš namų išsineštą prigimtį. Pietizmo dorybes — darbštumą, maldingumą, susilaikymą nuo pramogų, paprastumą ir net puritonišką askezę Donelaitis prisiėmė blaiviai, nuosaikiai, išvengdamas kraštutinumų, kaip ir natūralu valstiečio aplinkoje išaugusiam charakteriui. Tačiau ką prisiėmė, tai prisiėmė giliai ir pastoviai, visam gyvenimui. Neprarado nė tada, kai pats pietistinis sąjūdis kitur jau buvo išblėsęs ir kai jo draugai kunigai nevengė pramogos ir vaišių pas kaimynus. O jei Donelaitis lankė kaimynus ar juos priėmė pas save, tai mėgino sudaryti jiem aukštesnės rūšies pramogą: „Mėgau dainuoti bei skambinti fortepionu ir pianinu, bet skambindamas ar dainuodamas buvau moralus, taikiausi prie svečių, stengdamasis juos užimti" (1744). Nuo kunigo pareigų nuliekamą laiką jis skyrė darbui ir maldai — pastatydino naują mūrinę bažnyčią, pastatydino kleboniją, taip pat namus dvasininkų našlėm. Dirbo darže. Dirbo techninius instrumentus — barometrus, termometrus drauge su broliu Mykolu, kai jis atkeliavo į Tolminkiemį. Taip pat rašė poeziją, komponavo giesmes. Pačias kasdienines pareigas lydėjo malda. Antai, mirimo ir gimimo metrikas surašinėjo su stebinančiu pietizmu, su nusižeminimu prieš Dievą, su pabarimu sau, su malda — ne kasdien kalbama, įprastine, išmokta visiem laikam, bet kiekvienu metu naujai improvizuota. „Viešpatie Jėzau, gerasis Ganytojau, aš noriu čia

būti ganytoju ir avinėliu", įsirašė metrikose, pradėdamas eiti Tolminkiemy klebono pareigas 1743.

Tačiau taip tvarkingai, taupiai, rūpestingai gyvendamas, Donelaitis nesusikrovė turto. Pastabose, skirtose jau būsimam savo įpėdiniui, Donelaitis įrašė, kad vaikų neturįs (buvo vedęs savo pirmatako Jono Fridricho Esseno našlę Oną Reginą Olefant, Goldapės teisėjo dukterį 1744.10.11) ir dėl to visuomet džiaugiąsis, nes „tarnyba, palyginti, menka".

Tokis Donelaitis kunigas jau reiškėsi Tolminkiemio parapijoje.

4. Tolminkiemyje: Poetas autochtoninės ir kolonizacinės kultūrų susitikime

Donelaičio gyvenimo kelią pasekdamas, iš Gumbinės leidausi traukiniu į Tolminkiemį, esantį nuo Lazdynėlių bei Gumbinės už 20 kilometrų į pietryčius, prie tos pačios Romintės upės kaip ir Gumbinė, vienoje geografinėje platumoje su Vištyčiu, kuris buvo jau Lietuvos valstybės teritorijoje. Geležinkelio stoties užrašas buvo „Tolmingkehmen".

Tai čia ta parapija, į kurią Kristijonas Donelaitis po trumpo mokytojavimo ir kantoriavimo Stalupėnuose buvo paskirtas 1743 ir kurioje išgyveno iki savo mirties 1780 vasario 18 dienos, retai kada iš jos teišvykdamas.

Iš stoties vienintele gatve pro bažnyčią, skendėjančią tarp senų medžių, nusileidau žemėliau į namus, kurie turėjo būti klebonija. Į juos pasibeldus Donelaitis neatsilieps, bet tikėjausi atsiliepsiant jo įpėdinį. Deja, įpėdinis buvo judresnis už Donelaitį ir buvo išvykęs. Kelios moterys, rastos viduje, išklausė mano apgailestavimo, kad išvykęs klebonas, ir pasisiūlė man padėti. Nuvedė į šventorių, atrakino bažnyčią. Gal kad buvo pavakarė; gal kad medžių buvo apgaubta, bažnyčios viduje buvo prieblanda, ir mano foto kamerai sunkiai sekės fiksuoti aiškesnį vaizdą. Prie vieno bažnyčios šulo

buvo lenta, kurioje buvo surašytos tos parapijos klebonų pavardės. Donelaitis ar ne tryliktasis.

Tai ir viskas. Tačiau nuo pakilaus šventoriaus akis klydo į tolį — į nusitiesusias pievas ir krūmus ir dar toliau į Romintos girias ir pelkes. Tai tos pačios girios, kuriose ir Donelaitis su parapiečiais slapstėsi 1757 metais, kada rusų kariuomenė įsiveržė... Iš šventoriaus, žvelgdamas į tolį, galėjai pajausti išlikusį pagrindiniais bruožais Donelaičio laikų peizažą. Čia tebebuvo gamtos modelis, pagal kurį Donelaitis piešė savo poemos gamtovaizdžius.

Grįžau ta pačia staigaus vasarinio lytaus nuplauta gatve. Šioje tyloje ir ramybėje turėjau rodytis labai svetimas, jei priešais ateinantis valdžios atstovas, žandaras, po pasisveikinimo paprašė mano dokumentų. Su valdžios pareigūnui priderančiu orumu juos apžiūrėjo, paskui paprašė išversti — nes mano tarnybinis pasas buvo rašytas lietuvių ir prancūzų kalbom. Išverčiau ir dar jam taip pat atskaičiau „lekciją" apie Donelaitį, kuris čia 37 metus buvo šios parapijos klebonas ir kuris įamžino šios parapijos gyvenimą savo nemirštamoje poemoje. Gyvom akim ir šypsodamasis valdžios atstovas klausėsi ir paskui pratarė: „Na jo, na ir aš biškį moku lietuviškai". Jis esąs kilęs nuo Šilutės, iš teritorijos, kuri tuo metu priklausė Lietuvos valstybei.

Anos moters iš klebonijos ir šis valdžios pareigūnas savo charakteriu, kiek jis žybtelėjo iš pirmo santykio su atvykusiu svetimu žmogum, rodės lyg maži likučiai tos būriškos, lietuviškos kultūros, kuri čia prieš 200 metų gyveno, kurios aiškiausia ir tobuliausia išraiška buvo poetas Donelaitis ir jo kūryba. Tai likučiai charakterių, kuriuos Donelaitis buvo ėmęs modeliais savo poemos personažam.

Gyvo vaizdo pažadinta mintis leidosi atstatinėti istorinį tos parapijos tautinių bei socialinių santykių vaizdą ir poeto rolę juose...

Tolminkiemio parapijoje 1743 metais atvykęs Donelaitis

rado 32 kaimus, 4 karališkus, t.y. valdžios dvarus, ir 2 privačius. Dauguma kaimų vardai buvo lietuviški (Balupėnai, Budzeliai, Daneikiškiai, Didžiuliai, Elušėnai, Išlaužiai, Jesaičiai, Jurdiškiai, Kiauniai, Kubiliai, Mackūniškiai, Martišiai, Meldynai, Mockūnai, Palėdžiai, Raudoniai, Rominta, Samanynai, Sargūnai, Tėveliai, Varniai, Vertesmai, Žalkiemis, Žiedeliai ir kt. (žr. V. Biržiška, *Aleksandrynas* II). Toki pat lietuviški vardai kaip ir truputį toliau į rytus teritorijoje, kuri buvo jau Lietuvos valstybės. Čia buvo tas pats dialektinis vienetas, kuriam priklausė ir Donelaičio gimtieji Lazdynėliai. (žr. Alfred Senn, *Supplements to the American Slavic and East European Review*, Lithuanian Dialectology). Jei Darkiemį, kuris yra į vakarus nuo Tolminkiemio apie 20 kilometrų, vokietinimo banga tepasiekė stipriau tik nuo Melno taikos (1422), tai Tolminkiemis turėjo dar ilgiau išlikti lietuviškas, be vokiškos įtakos. Tačiau kai Donelaitis atvyko, čia lietuviškų vardų parapijose lietuviškai kalbėjo tik pusė. Kita pusė buvo kolonistai, kuriuos karalius Friedrichas Wilhelmas I atkeldino iš vakarų Vokietijos, flamų, šveicarų, išeivių iš Pfalzo, Brandenburgo, taigi kalbančių daugiausia vokiškai, ir kiek mažiau prancūziškai. Tai buvo minėto maro vaisius. O 1732-35, kada Donelaitis dar buvo Karaliaučiuje, buvo atkelta ypačiai gausiai protestantų iš Salzburgo. Visiem kolonistam buvo suteiktos privilegijos prieš autochtoninius gyventojus.

Donelaitis, čia atvykęs, pasijuto esąs kolonizacinio proceso liudininkas ir dalyvis. Jis aptarnavo autochtoninius gyventojus lietuvius, pamokslus sakydamas jiem lietuviškai. Aptarnavo ir kolonistus vokiškais pamokslais. Skelbė visiem tuos pačius Dievo žodžius. Tačiau matė, kad Dievo žodis labiau prilimpa pirmiesiem, jo vadinamiem „lietuvninkam, būram nabagėliam“, kurie buvo diskriminuoti, palyginti su kolonistais. Matė, kad socialinėje to meto santvarkoje, baudžiavoje, jie buvo išnaudojami dvarų

savininkų — privačių asmenų ir valdžios atstovų. Matė, kaip valdžia, siekdama sucentralizuoti ūkinį gyvenimą savo rankose, dalį baudžiauninkų šalino iš ūkių ir jų valdytus ūkius perduodavo kolonistam ar tiesiog jungė prie dvaro. Valdžios dvaras užsimojo dalį žemių, ganyklas, atimti ne tik iš baudžiauninkų, bet ir iš paties Donelaičio. Ir eilę paskutinių metų Donelaitis praleido aštrioje kovoje prieš dvaro valdytojo „amtmono" Ruhigo pastangas prisijungti kaimo ganyklas prie dvaro. Ypačiai nuo 1775 kova paaštrėjo, kada dvaras ganyklų pasisavinimą norėjo legalizuoti. Nuo dvaro Donelaitis tegalėjo gintis ir kaimą ginti teisiniu keliu — skundais aukštesnėm valdžiom Gumbinėje, Karaliaučiuje, vyko net į Berlyną su skundu pas karalių, įrodinėdamas valdžios atstovo „amtmono" priešingumą veikiantiem įstatymam. Šioje kovoje iškilo visu aštrumu Donelaičio nenuolaidus, prieštaraujantis, kovojantis su neteisybe charakteris, su pakiliu pasipiktinimu ar kandžia ironija prašnekęs metrikų pastabose. Pvz. 1776:

> Felix parochia, ubi nulla regia via Felicior illa, ubi nulla regia villa. Sed felicissima ista, ubi nullus nobilista.

Arba: „Ak, Prūsų karaliau! Jei tu būtum neturėjęs amtmono Ruhigo karaliaus teisėms ginti, kaip tau tada sektųsi? Kas žino, kokios nepaprastos įtakos šis vyras yra turėjęs visiem tavo laimėjimam!"

Galima spėti, kad kova su šia neteisybe buvo absorbavusi Donelaičio protą ir nervus, jei jis atsisakė G. Ostermejeriui patalkinti naują giesmyną ruošiant, teisindamasis „senyvu amžium ir drebančiom rankom, kurios jam apsunkina rašymą".

Pats amtmonas Ruhigas informavo savo vyresnybę, kad kaimo žmonės labiau klauso klebono negu valdžios. Bylos galo Donelaitis nesulaukė. Tik po dešimt metų po jo mirties betgi kaimas bylą laimėjo.

Masinė kolonizacija sukrėtė iš pagrindų tautinį, socialinį ir moralinį gyvenimą. Kilo pirmiausia tautinė problema: ar kolonistai prisitaikys prie autochtoninės, vadinas, lietuvių kalbos bei papročių, ar kolonistai primes vietiniam gyventojam savą kalbą, savus papročius. Pirmoji galimybė atkrinta, prisiminus, kad valdžia buvo vokiška, oficialioji kalba vokiečių ir kad valdžia rėmė kolonistus bei jų dominavimą, jų kultūros infiltraciją tarp vietos gyventojų. Donelaičio pozicija tame procese, dviejų tautybių susidūrime? Liks nuošaliai, rodysis neutralus? Donelaitis aiškiai atsistojo autochtoninių gyventojų pozicijoje. Jis skelbė bekompromisinį pasipriešinimą kolonistų kultūrai ir gynė patriarchalinę lietuvių valstiečių kultūrą, jo poemoje vadinamų būrų kultūrą. Šių dienų terminu sakant, tai buvo pasyvaus pasipriešinimo žadintojas. Pasyvus pasipriešinimas reiškėsi dviem būdais: išlaikymu to, kas lietuviška, atmetimu to, kas kolonistų atnešta. Pakeltu tonu savo poemoje Donelaitis kreipėsi ne sykį į „brolelius lietuvininkus“, kad jie laikytųsi „barzdotųjų gadynėlių“; idealizavo tuos laikus, kada lietuvininkas dar vokiškai nekalbėjo ir vokiškai nesirėdė; kalbėjo apie tuos svetimuosius, kurie Lietuvą gyrė; su pakiliu pasipiktinimu smerkė tuos lietuvius, kurie greitai prisiėmė kolonistų papročius; su aitria ironija rodė kolonistų išsigimimo ir sugedimo vaizdus, kurie turėjo atgrasinti lietuvius nuo pasekimo kolonistais.

Tokios tautinio pasipriešinimo pozicijos Donelaitis laikėsi moraliniais motyvais. Pietistinės dorybės, kurias Donelaitis brangino, buvo susijusios su tautinėm vertybėm — savos kalbos ir savų papročių išlaikymu. Kur nyksta tautinės vertybės ir pagarba jom, nyksta sykiu ir moralinės vertybės bei jautrumas jom. Lietuviai, atitrūkę nuo savų tautinių vertybių ir prisiėmę vokiškąsias, yra sykiu su kolonistais ir moraliai sugedę, kaip ir tie atgabentieji kolonistai. Kai lietuvininkai su vokiečiais susimaišė, „štai ir viežlybums tuojau į nieką pavirto“. Toki rezultatai ne tik su vokiečiais susi-

maišius, bet ir su prancūzais bei šveicarais. Dėl to ir skundėsi Donelaitis: „Jau koktu su mūsų gadyne, kad šveisteris ir prancūzas Lietuvą gavo".

Vokiečiai, prancūzai, šveicarai kolonistai Donelaičiui rodės menkesnės moralės nei patriarchališki lietuviai. Tokius juos Donelaitis vaizduoja ne dėl to, kad jis būtų, šios dienos žodžiais tariant, nacionalizmo pagautas ir žmones laikytų menkesniais tik dėl to, kad jie kitos tautybės. Kolonistai rodos menkesni dėl to, kad jie, atitrūkę nuo savo aplinkos, atitrūko ir nuo tų moralinių tradicijų, kuriose jie buvo gyvenę ir kurios juos palaikė tam tikrame moraliniame lygyje. Ir jie buvo pačios kolonizacijos auka. Jei lietuviai būtų vokiečių kolonistų padėtyje, t.y. jei lietuviai būtų atitrūkę nuo savo žemės ir savo patriarchalinės socialinės aplinkos, tai greičiausiai ir jie būtų taip moraliai sumenkę kaip anie kolonistai, kurie ir Dievą pamiršo ir į „karčiamą tik bėga, tik bėga".

Tautinės individualybės išlaikymas kaip pagrindas moralinei asmenybei nuo Donelaičio laikų eina raudonu siūlu visame Prūsijos lietuvių stipriausių protų galvojime. Stipriausia šios minties išraiška bus dramaturgo ir filosofo Vydūno kūryba.

Autochtoninių gyventojų ir kolonistų santykiuose sykiu su tautine problema eina ir socialinė. Kolonistai yra privilegijuotoje socialinėje padėtyje. Jie yra pusiau laisvi ūkininkai, ar valdžios pareigūnai, ar dvarų valdytojai, ar net jei ir baudžiauninkai, tai lengvesnėm sąlygom. Lietuviai yra baudžiauninkai. Iš kolonistų yra kilę tie, kuriuos Donelaitis vadina „ponais", iš autochtoninių gyventojų — „būrai — nabagėliai", diskriminuotoji dalis. Donelaitis aiškiai atsistoja antrųjų pusėje. Tačiau kompromisą tarp skirtingų socialinių luomų bei klasių Donelaitis suranda greičiau nei tarp skirtingų tautybių. Iš vienos pusės Donelaitis aiškiai ir įvairiais variantais pabrėžia motyvą, kad iš prigimties visi žmonės lygūs, tiek ponas, tiek būras. Iš kitos pusės Donelaitis nepa-

smerkia nelygybe paremtos socialinės santvarkos baudžiavos. Į baudžiavą jis žiūri kaip į santvarką, kurioje žmonės atlieka skirtingas funkcijas ir kurioje kiekvienas sau skirtą funkciją turi atlikti gerai. Tačiau jis griežtai pasmerkia tos baudžiavos kai kuriuos veikėjus — piktuosius ponus, kurie savo funkciją atlieka blogai, kurie baudžiauninkus išnaudoja, muša ir net užmuša. Šalia tokių nedorėlių ponų Donelaitis betgi pastato „gerąjį poną", kuris užjautė baudžiauninkus ir jų padėtį lengvino. Patys baudžiauninkai nejautė jam jokios neapykantos. Priešingai — kai „gerasis ponas" mirė, baudžiauninkai taip jo gailėjosi ir taip verkė, kad „kitiems ir akys išpūti pradėjo".

Smerkdamas ponus nedorėlius ir girdamas „gerąjį poną", Donelaitis pasisakė ne prieš esamą socialinę santvarką, bet prieš nekrikščionišką ir nežmonišką elgesį tos santvarkos viduje. Ir priešingai, asmens žmoniškas ir krikščioniškas elgesys pačią santvarką padaro pakenčiamą. Kaip moralinių vertybių išlaikymą remia tautinių vertybių išlaikymas, taip moralinių dorybių tvirtumas asmenyje ir jų praktikavimas santykiuose su žmonėm duoda socialiniam klausimui taikingą ir abi puses patenkinantį sprendimą.

XVIII amžius dar buvo perankstyvas baudžiavinei santvarkai atmesti. Tačiau balsai prieš baudžiavą jau kilo ir Donelaičio laikais. Jau 1767 metais išleistas įstatymas, kuris panaikino valstiečių prievoles tarnauti dvaram. Tik įstatymo dvarai nevykdė. Dar buvo Donelaitis gyvas, kai 1775—6 metais Šilutės ir Priekulės valstiečiai atsisakė eiti baudžiavą, bet jie buvo kareivių numalšinti. Dar buvo per anksti dumplėm, pasak Donelaičio, prieš vėją pūsti. Tačiau kai 1802 metais Klaipėdos valstiečiai atsisakė baudžiavą eiti; kai 1806 buvo pralaimėtas mūšis ties Jena, baudžiava laipsniškai buvo panaikinta, palikusi neišdildomus paveikslus Donelaičio poemoje *Metuose*, rašytoje kaip tik baudžiavos siautėjimo ir įtampos prieš baudžiavą augimo metu, apie 1765—75 metus.

5. XX šimtmečio fone: Naujos kolonizacijos šešėlyje

Donelaitis buvo kaimynam pažįstamas kaip poetas. Atsilankantiem jis paskaitydavęs savo poezijos ar laiškuose įpindavęs kokį poezijos sakinį. Tačiau po jo mirties praėjo 38 metai, iki 1818 jo poema buvo išspausdinta. Jos leidėjas Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Rėza įžangoje veikalą pristatė entuziastingais žodžiais:

„Kūrinio mintys yra teisingos ir gilios, jausmai ir nuotaikos, kurios jame vyrauja, — kupinos aukštos moralės, šeimos dorybių bei tėvynės meilės, palyginimai — natūralūs ir taiklūs, aprašymai — gyvi, visas pasakojimas — vaizdingas, įterpti pamokymai — trumpi ir taiklūs; žodžiu, visas veikalas sukurtas tomis įkvėpimo akimirkomis, kai poetas genijaus sparnais pakyla į tiesos ir grožio karalystę. Juo labiau mūsų poetu reikia stebėtis, kad jis, neturėdamas jokio pavyzdžio, vien savo talento jėga tegalėjo iškilti ir pats turėjo prasiskinti sau kelią".

„Mūsų poetas, kuris sugeba panaudoti visus lietuvių kalbos resursus, stebina kalbos žinovus išraiškos dailumu, jėga ir žodingumu... Visuose šiuose subtiliuose kalbos niuansuose slypi originalumas, kurio iš tikrųjų neįmanoma pamėgdžioti".

„Graikiškoji hegzametrinė eilėdara yra vienintelis svetimas varžtas, kurį poetas uždėjo savo kūriniui. Bet kadangi joje poetas jaučiasi laisvas ir nevaržomas, tai ji tapo jo rankose tarytum gėlių juosta, kuria jis grakščiai apjuosė lietuviškąją išraišką".

„Donelaitis tautos skonį teisingai suprato ir savo kūrinyje pavaizdavo".

Rėzos išleistą veikalą su vokišku vertimu paskaitęs, Adomas Mickevičius savo veikale *Gražinoje* išnašoje 1823 atsiliepė:

„Minėtoji poema dėl turinio ir gražios išraiškos verta

pagyrimo ir tuo dar turi būti mums ypatingai svarbi, kad yra tikras lietuvių liaudies papročių paveikslas".

Tie du praeities autoritetai teisingai apibūdino, kuo Donelaičio poema ėmė žavėti ir nenustojo žavėjusi skirtingų epochų skaitytojus. Norint tai išreikšti mažiau pakiliais, bet konkretesniais žodžiais, anų atsiliepimų dvasią tektų taip formuluoti ir kiek papildyti:

a. Donelaičio poema, kaip ir jo anksčiau parašytos pasakėčios yra baudžiavinės epochos valstiečių (būrų) literatūrinis paveikslas. Iš jo pažįstami ne tik papročiai, metų darbai, socialiniai santykiai, bet ir žmonių galvojimas, tikėjimas, jautimas, vaizduotė, žodinis turtas. Lig tol lietuvių valstiečių mintis, jausmus, vaizduotę buvo galima pažinti tik iš liaudies dainų bei pasakojimų. Donelaitis buvo naujas valstiečių (būrų) dvasios ir kultūros dokumentas, o sykiu ir pirmasis lietuvių dailiosios literatūros kūrėjas.

b. Tai buvo dokumentas autentiškas ir originalus. Donelaičio laikais ir kiti rašytojai Europoje jau buvo ėmę vaizduoti kaimo, valstiečių gyvenimą. Tačiau jų valstietinio gyvenimo vaizdai ne visada būdavo autentiški, nes jų valstietinio gyvenimo personažai jautė aristokratų širdimi, kalbėjo aristokratų kalba. Donelaičio raštuose prabilo autentiškas, realus valstietis, nes pats Donelaitis tokis ir buvo.

c. Donelaitis pasiskolino antikinę hegzametrinę techniką, tačiau ją atnaujino: skiemenų ilgumo trumpumo metrą pakeitė lietuvių kalbai artimesniais kirčiuotais ir nekirčiuotais skiemenimis. Tą išviršinę formą pripildė natūralaus realistinio turinio, išreiškiamo gaivalinės ekspresijos bei primityvizmo vaizdais. Ši vidaus formos ekspresija bei primityvizmas yra padaras tos pačios vaizduotės, kuri yra davusi liaudies skulptūras bei kitą liaudies meną. Tai yra sykiu ir nesenstanti veikalo estetinė vertė.

d. Donelaitis vaizdavo poemoje XVIII šimtmečio gyvenimą, bet, žiūrėdamas į jį iš XX šimtmečio, pajauti istorijos

slinktį, tekėjimą ir net revoliucinius lūžius. Pajauti, kaip įvykių eigoje lietuvių valstiečių kultūra anoje teritorijoje pamažu užklojama kolonizacinės kultūros sluoksnio. Donelaičio metu jo parapijoje pusė gyventojų kalbėjo lietuviškai, 1843 ten suregistruota jau tik 120 lietuvių, po ketverių metų jau tik 86, o 1878 jų nė vieno nebeliko. Panašus procesas vyko kitose parapijose pietuose, lėčiau šiaurėje. Tas procesas galėtų būti palygintas su Baltijos pajūrio miškais ir kaimais, kuriuos vėjo gainiojamas smėlis užklojo ir pavertė kopom. Pajauti betgi, kad po tuo kolonizaciniu smėliu senoji autochtoninė kultūra dar nėra galutinai mirusi. Protarpiais per 19 ir 20 šimtmečius jos gyvybė prasiveržė naujais dideliais talentais, tarp kurių didžiausi Liudvikas Rėza, dramaturgas bei filosofas Vydūnas, romanistė Ieva Simonaitytė, nors visi jie jau iš šiaurinių sričių. Tai lyg oazės kolonizuotoje dykumoje.

Su Antruoju pasauliniu karu šioje erdvėje pajauti istorijos vulkaniškus prasiveržimus. Turbūt retai kurioje kitoje Europos erdvėje karas taip sunaikino visą kolonizacinį sluoksnį, kaip šioje Donelaičio gyventoje žemėje. Sunaikino žiauriau nei XVIII amžiaus didysis maras. Rytprūsiai po karo virto erdve be gyventojų. Visi buvo sunaikinti, evakuoti, deportuoti. Į ištuštintą erdvę užslinko naujos kolonizacijos potvynis — iš rytų. Su juo atėjo ir didesnis sunaikinimas. Sunaikintas ne tik per eilę šimtmečių susiklojęs kolonizacinis vokiečių sluoksnis, bet ir autochtoninio lietuviško elemento likučiai, kurių nebuvo dar sunaikinę vokiečių kolonistai.

Naujosios kolonizacijos simboliniu vaizdu gali būti tas pats Donelaičio Tolminkiemis. Skaitytojas žino, kokį Tolminkiemį rado lankytojas 1936 metais. O 1963 metais jame buvo kitas lankytojas — jau iš Sovietų okupuotos Lietuvos. Jis žiūrėjo į tuos pačius Donelaičio parapijos likučius ir rašė: „Pro tankią senų liepų ir ąžuolų lapiją pasirodo mūras... Dairaus po tuščias sienas ir jau krūmais sužėlusį bažnyčios vidų. Karo audra neaplenkė Donelaičio poilsio vietos... Tarp šių

apirusių sienų ilsisi didysis baudžiauninkų dainius. Čia kažkur yra jo kapas... Ir iš Donelaičio statytos mūrinės klebonijos belikę tik rūsiai" (Jonas Mačiulis, *Literatūra ir menas*, 1963.11.23).

Karo audra sunaikino Donelaičio statybą. Naujos kolonizacijos autoriai sunaikino ir Donelaičio parapijos vardą: vietoj Tolminkiemio, kurį vokiečių kolonizacijos autoriai buvo vadinę Tollmingkehmen, rusų kolonizacijos autoriai dabar padarė Iljinskoje; Romintos giria, kuri slėpė Donelaitį ir jo parapiečius nuo 1757 metų rusų invazijos, dabar pavirto jau Krasnolesje; lietuviškų Rytprūsių, kuriem vokiečių kolonizacijos autoriai buvo davę oficialiai Litauen vardą, sostinė Gumbinė vadinama jau nebe Gumbinnen, o Gusev.

Istorijos konvulsija šioje Donelaičio erdvėje sunaikino žmones, sunaikino socialines santvarkas, sunaikino kultūras. Toje visa keičiančioje istorijos slinktyje betgi išliko pastovus ir tik aiškiau savo grožio šviesa ėmė spindėti, garsiau ėmė liudyti šioje erdvėje buvusią lietuvišką kultūrą — iš jos kilęs Kristijono Donelaičio kūrinys.

BŪRŲ KULTŪROS POETAS

Romantiškiems Rėzos laikams Donelaitis buvo naujas įrodymas, kad genijai gema ne tik išrinktosiose tautose, bet ir po kiekvienu dangaus sklypeliu. Tas Rėzos atkastasis lietuvių padangės genijus pirmasis visoje tautoje dailiosios literatūros kūrėjas, savo garsu nustelbė kitus to paties krašto smulkesnius rašytojus. Net paskesnėms kartoms susidarė įspūdis, lyg Donelaitis buvęs vienintelis to amžiaus lietuvių rašytojas; lyg jis atsiradęs po tuo dangaus sklypeliu sporadiškai, kaip dykumoj palmė. Galbūt šitas įspūdis buvo pakišęs kai kam net mintį, kad Donelaičio protėvių reikią ieškoti ne čia pat, o tolimojoj Škotijoj (Tetzneris).

Nesselmanno laikai žavėjosi Donelaičiu filologiškai. Donelaitis, kaip ir šalia jo tada iškilęs Baranauskas, kaip tautosaka, buvo jiems kalbos brangenybių aruodas. O pridurmui einantiems aušrininkams tas filologinis lobis žadino ir patriotinius nusiteikimus. Rašytojo žodis, kuriuo grožėjosi ir svetimieji, aušrininkams buvo vienas iš argumentų įrodyti „Priekalbos" tezei: juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, prigulinčiomis visai žmogystei, lygiai su mūsų kaimynais naudotis... Toks įsitikinimas turėjo skatinti aušrininkus ne tik grožėtis, kaip Rėza, savųjų žmonių kūryba, bet išdrįsti susikurti ateities siekimų ir į juos veržtis.

Naujiems laikams rašytojas gali prašnekti pilnesniais literatūriniais tonais. Šiandien, kada rašytojų rodoma susirūpinimo savo kūrinių forma, galima žavėtis ir Donelaičio žodinių formų grožiu, tų formų naujumu, originalumu, gaivališku sugestyvumu, žodinių priemonių taiklumu ar vaizdui prieš akis pastatyti, ar nuotaikai sukelti, ar idėjai įteigti. Tačiau žodinės formos skaitytoją tik tada sugestyviai paveikia, kada pro tas formas pajuntam trykštant sintetiškai sutelktą laikotarpio turinį — ekonominius, socialinius, politinius, filosofinius, religinius nusiteikimus, siekimus ir dėl jų kilusius tarpusavio santykius; kada literatūros veikalas visais savo vaizdais duoda tam tikrų sugestijų gyvenimui formuoti. Mažame žodžio vaizde, sakinio sandare galima aptikti tam tikro amžiaus liudininką, kaip gintaro gabale įakmenėjęs augmenėlis liudija apie to šimtmečio augalo rūšį. Tas pats vaizdas sugestijonuoja skaitytoją reaguoti į gyvenimą tam tikra kryptimi.

Donelaičio *Metai* yra liudininkas 18 amžiaus lietuvninkų gyvenimo — ekonominio, socialinio, moralinio; liudininkas lietuvių būrų psichinės struktūros, net jų kuriamojo pajėgumo. Juose betgi atsispindi ir apskritai Europos dvasia, kuri buvo užgriebusi patį rašytoją.

Per Prūsijos sostinę Donelaitis buvo suėjęs į kontaktą su Europos idėjiniu gyvenimu, kuris tada jau nebuvo vientisas. Iš visų didesnių ar mažesnių sąjūdžių tame bendrame racionalizmo amžiuje čia pažymėtinas pietizmas, kuris iš Halės pasiekė ir įžymųjį Prūsijos centrą. Įžymusis pietizmo atstovas pedagogas Augustas H. Franke buvo juo įtakingesnis, kad jam karalius pavedė reformuoti Prūsijos mokyklas. Iš Halės buvo atsikėlęs ir pirmasis lietuvių seminarijos direktorius Dr. Lysius. Pietizmą aiškiai rėmė Fridrichas Wilhelmas I. To sąjūdžio įtakoje, kaip mini Rich. Armstedt, iš sakyklų dingo mokyti pamokslai, kurie stengėsi sužavėti iškalbingumu. Ir nors prieš pietizmą stojo Donelaičio mokytojas seminarijos direktorius Jonas Jokūbas Quandtas,

pietizmas išsilaikė iki karaliaus mirties. Taigi Donelaitis studijuodamas pataikė gyventi pietistinėje atmosferoje, kuri ugdė darbštumą, maldingumą, susilaikymą nuo pramogų, net puritonišką askezę. Nors Donelaitis tą pietizmą prisiėmė labai saikingai, blaiviai, bet nuo jo neatsipalaidavo ir paskiau, gyvendamas parapijoj, kada pats pietizmas kitur jau buvo išblėsęs. Nuo pareigų nuliekamu laiku rašytojas ėmėsi ne pramogų, ne vaišių pas kaimynus, bet darbo; triūsėsi savo darže, dirbo technikos instrumentus, rašė, komponavo, grojo. Pačius kasdieninius darbus, kaip matyt iš Taufregisterių (krikšto metrikų), jis atlikdavo su stebinančiu pietizmu, su pabarimu sau, su malda, ne įprastine, kartą visiems laikams išmokta, bet kiekvienu atveju naujai improvizuota.

Donelaitis, be to, dvasininkas. Jo profesijai charakteringa eiti su patarimais bei pabarimais ir į kitus. Ta žymė taip įsispaudžia į Donelaičio papročius, kad jis barasi ar patarinėja net ten, kur niekas nei girdi nei klauso. Taufregisteriuose bara savo pasileidusius parapiečius, savo profesijos bendrus — dvasininkus, kad jie kortuoją, gerią, keikiąsi, nesimoką, rūpinąsi ne savo avimis, o tik jų vilna...

Tas profesinis bruožas kartu su anuo pietizmu negalėjo nepalikti pėdsakų ir *Metuose*. Jo rezultatas — visas ne beletristinis, o retorinis didaktinis elementas. Donelaitis nuolat duoda moralinių religinių refleksijų, ūkinių pamokymų, — net ir kalbėdamas apie lakštingalą, gandrą ar apie vystančios vasaros vainikus. Ta pilkoji lakštingala — kokias ji skirtingas asociacijas pažadina dviem skirtingos epochos lietuviam dvasininkam: Donelaičiui jos giesmė sukelia grynai moralines asociacijas, Vienažindžiui — erotines. Liaudies poetu yra laikomas prancūzų Beranger, bet jo pasąmonėje tas pats paukštis pažadina jau socialinius svarstymus: lakštingala jam yra tik beturčių ramintoja, ir auksinio veršio rūmai lakštingalos giesmės negirdi...

Ne tik didaktinė moralizuojamoji tendencija, bet ir visas

retorinis stiliaus pakilimas su gausiomis kreipimosi, sušukimo figūromis, su įdomiais susijaudinusio žmogaus periodais vargiai bebūtų toks artimas kitam kuriam amžiui su kitokiais idėjiniais pagrindais.

Į Vokietiją tuo metu srovėjo ir literatūrinės įtakos iš kitų kraštų, ypačiai dar reiškėsi prancūziškojo racionalizmo literatūrinės tradicijos, pridurmui ėjo antikinis klasicizmas ir iš kitos pusės — angliškasis sentimentalizmas. Racionalizmo mėgstamieji proginiai raštai buvo populiarūs ir Prūsuose. „Jokios vestuvės, jokios krikštynos, jokios laidotuvės, vardadienis, jubiliejus, atsisveikinimas ir t.t. neapsieidavo be eilėraščių tvano“, atsiliepia Armstedt apie to meto papročius. Pasakėčia, idilė, epigrama, laiškas buvo labiausiai paplitę žanrai. Tiesiogiai, be tarpininkų, susidūrus su antikiniu klasicizmu, lengvasis, beveik rokokinis stilius buvo atmieštas rimtesnės, natūralesnės antikinių idilių dvasios. O daugiau širdies, jausmo laisvės, žmogaus ryšio su gamta atnešė anglai. Miltono *Prarastasis rojus* kai kuriems vokiečių rašytojams virto poezijos idealu. Thomsono *Metų laikais* viešai buvo žavimasi...

Visų tų trejopų „vėjų“ įtaka vokiečiuose sukūrė atmosferą, išauginusią analoginės poezijos, kurioje kartais nežinia kieno įtakos daugiau reiškiasi (Brockes, Halleris, Kleistas...). Net profesorius Werneris (poeto Zacharijaus Wernerio tėvas) lotyniškai ėmė rašyti Thomsono raštų temomis.

Šioje atmosferoje ėmėsi plunksnos ir Donelaitis. Lietuviškieji, prancūziškieji, lotyniškieji, graikiškieji, vokiškieji posakiai tame pačiame jo rašte lyg ir primena anas įvairiopas svetimąsias įtakas, kurios rungėsi šiame laikotarpy Prūsų valstybėje. Donelaičio literatūriniai žanrai ir manieros tokios pat, kaip ir anų rašytojų. Tačiau dar neįrodyta, kad jis būtų sekęs Thomsonu ar Heziodu, Halleriu ar Kleistu, kaip kad Vergilijus sekė Homeru. Patikimesnė yra tezė, kad Done-

laitis pasisavino bendrąją amžiaus nuotaiką ir išviršines to amžiaus literatūrines formas. Ta pati didaktinė, gamtinė tendencija reiškėsi per juos visus. Tais pačiais eiliuotiniais idilinės aprašomosios poemos, pasakėčios žanrais naudojosi visi. Tokia jau buvo amžiaus mada. Tačiau išvidinės formos, pats santykiavimas su gamta ir žmonėmis, vaizdai, jų konstruavimas yra kiekvieno savitas. Ir Donelaičio savitumo reikia juose ieškoti.

Kitokio kilimo, kitokio gyvenimo Donelaičiui svetimi buvo įprastiniai tuo metu idilėse erotiniai motyvai. Net vestuvėse jo apsieinama be meilės. Donelaičio žmonių gyvenime moters ar vyro meilę greičiau pakeičia meilė — duonai. Svetimas jam ir aristokratinis žavėjimasis gamta bei kaimo gyvenimo laime. Kiekvienoj *Metų* daly Donelaitis vaizduoja ne apskritai gamtą, kaip buvo pamėgę daryti pseudoklasikai, bet realią gamtą su jos gyvybe. Antai, pavasario aprašyme matai lygumą, paraižytą kiek kalvų ir klonių, dekoruotą šilais ir krūmais, ežerais. Net šiandien, kada Tolminkiemis yra netekęs tų šilų dangos, jo peizažo kontūrai tebėra tie patys. Ogi ar ne charakteringiausias lietuviško pavasario skelbėjas yra paukščių būriai — gervės, kregždės, gegužės, strazdai ir ūkininko mylimasis gandras? Ar nepajaučiam savosios vėlyvos vasaros, jeigu putpela šienaut jau nebešaukia, daugelis žiedų pašaru pavirto, gegužė seniai nebekukuoja, vieversiai nutilo, laukai jau baltuoja, tik „žirniai susiraukia, ir iš ankščių jų byrėt pradeda vaisiai!" Skaitydamas apie rudens purvus, nejučiomis prisimeni Žemaitės rudenį *Topylyje* ar *Kurmelyje,* o apie žiemos pusnynus su alkstančiais vilkais — Pietario žiemos aprašymą... Vis tai savi lietuviški peizažai. Tik Donelaičio santykiai su jais yra žymiai lyriškesni. Ypačiai nykstančių gamtos grožybių pasigesdamas, prašneka su tokiu pat dideliu ir nuoširdžiu poetiniu lyrizmu, kaip ir refleksijose apie bėdiną žmogaus likimą žemėje. Taip prašnekti gali ne aristokratas, tik žmogus, kurio gyvenimo eiga prie-

žastiškai yra susijusi su saulės patekėjimu ir nusileidimu, su žiemos speigais ir vasaros giedromis.

Vargiai betikėsim ir kaime gyvenančiųjų pasitenkinimu, laime, kurią taip mėgo skelbti sentimentalinės idilės, kada iš visų pašalių lenda žiurkės su šeškais, musės ir vabalai, uodai su kaimene blusų; vargiai beidealizuosim kaimo žmogaus darbštumą, kultūringumą, jei vorai, kampuos sėdėdami, verpalus audžia. Ar bereikia geresnio liudininko, kalbančio apie ekonominį ir sanitarinį būrų gyvenimą? Aišku jau net nežiūrint į būrus darbe, kada jie geria iš klano, kur vabalai ir varlės šokinėja, o prievaizdas lazdomis nugarą pliekia. Realus lietuviškas peizažas, realus žmogus su savo papročiais, darbais, su moraliniu, socialiniu gyvenimu.

Mažiau *Metuose* aprašyta žmonių išorė, drabužis, jų gyvenamosios trobos, indų, padargų detalės. Visa šita daiktinė kultūra parodyta tik iš tolo, pavadinta vardais, bet jos formų maža matyti. Jau daugiau pamatome papročių ir darbų. Bet jau labai gerai pajaučiame to kaimo idėjinę, socialinę būtį, besiplėtojančią baudžiavos santvarkoje.

Baudžiava buvo ir kituose kraštuose. Ji nėra specifinė aplinkybė būrų gyvenime. Išskirtinė šiuo metu žymė buvo atvykimas prancūzų, šveicarų, zalcburgiečių ir kitų kolonistų. Tokiu būdu čia susidūrė baudžiauninkai ir dvarininkai, vietiniai gyventojai ir naujai atvykusieji. Iš karto dvejopas susidūrimas — socialinis ir tautinis. Donelaitis savo būrus ir vaizduoja šitame dvilypiame susikirtime, atskleisdamas, kas jie buvo anksčiau ir kur link dabar jie žengia.

Anksčiau Donelaičio kaimas buvo tikra to žodžio prasme senoviškas, patriarchališkas. Pagrindiniai patriarchalinio kaimo bruožai dar išlikę. Seniūnas čia ne tik administratorius, bet lyg kaimo tėvas, patarėjas. Šeimyniška, bendruomeninė dvasia dar neperleidus vietos individualistinei, kuri siekia nuo bendruomenės atsiriboti. Būrai veikia ne kiekvienas sau, o visi bendrai. Bendrai dirba, bendrai links-

minasi, bendrai kenčia. Vienas kitas atsiradęs išsiskyrėlis laikomas renegatu. Tokius kaimo bendruomenė veja lauk, kaip vanagą kregždžių būrys (Dočys, Pelėda). Kaime klesti natūralinės dorybės, kurias, tiesa, idealizavo ir pietistai: darbštumas, maldingumas, teisingumas, konservatyvus prisirišimas prie tradicijų, nusižeminimas prieš valdžią. Jų fantazija tebeveikia mitiškai, kaip tų, kurie sukūrė giltinių, vaiduoklių, bildukų, laumių įvaizdžius.

Šitie žmonės jau seniai yra pakliuvę į baudžiavą. Jos slogutį visi jaučia. Ne vienas pagalvoja ir pakalba, kad iš prigimties visi žmonės esą lygūs, tik paskui pasidarą skirtingi. Tačiau, tuos faktus konstatavę, visi būrai ir rezignuoja. Niekas nepadaro išvados, kad reiktų ta prigimtinė lygybė susigrąžinti gyvenimui. Būrai tenkinasi tik noru, kad ponai būtų geresni, ne taip skriaustų. Paties autoriaus socialinė sąmonė yra tokia pat, kaip jo patriarchalinio kaimo atstovų. Jis remiasi būrais, juos vaizduoja; ponus tik tiek, kiek jie lemia būrų gyvenimą. Būrų nelaimes ir socialines skriaudas nuoširdžiai užjaučia. Kelia jų prakaituotą darbą ir vargetos pelną; rodo pono nežmonišką priespaudą. Taria pirmiesiems paguodžiantįjį vargdienėlio žodį, antriesiems — koliojamąjį išputėlio pilvoto prievardį.

Tačiau Donelaitis nepakelia maištingo žodžio prieš pačią baudžiavos sistemą. Nereikalauja naujos tvarkos, kurioje būtų daugiau socialinės teisybės ir lygybės. To vieno atsiskyrėlio nuo kaimo bendruomenės — Dočio lūpomis jis taria viešai, į akis ponams: „jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot, kad paskiau mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas". Atviras ir teisingas žodis, tačiau jo tiesumo išsigando patys būrai, pasakytum, net pats autorius, nes socialinė sąmonė dar nėra priaugus, kaip paskiau Vydūnas pasakys, iki sau žmogaus sąmonės... Bet juk tai buvo 18 amžius, kada baudžiava siautėtė siautėjo. Ir to, ką Donelaitis socialiniu klausimu pasakė, aniems laikams jau buvo daug. Kai kurių

posakių apie ponus net po keliasdešimt metų Rėza nedrįso dar spausdinti — praleido juos... Viešai tartas Donelaičio žodis apie ponų išnaudojamų būrų vargus būtų nepalikęs be socialinės reikšmės. Jis būtų gulęs, kaip sėkla, į būro pasąmonę, jame išdygęs ir išaugęs savaime į sąmoningą apsisprendimą siekti socialinės laisvės. Bet šita sėkla anuo metu nepasiekė dirvos — būrams *Metai* nebuvo pažįstami.

Autorius daug griežtesnis visiems atėjūnams, kurių įtaka braujasi į aną patriarchalinį kaimą. Braujasi kažin ar besulaikomai. Ateivių nemėgsta Donelaitis, kaip apskritai konservatyvus žmogus nemėgsta jį naikinančių naujovių. Juos laiko visokių moralinių ir ūkinių negerovių pradininkais, užkrėtusiais ir sugadinusiais patriarchalinį kaimą. Tą kaltinimą meta drąsiai, pasigesdamas sykiu barzdotųjų gadynėlių. Ragina „brolelius" nepasiduoti svetimoms naujovėms, laikytis senovinių tradicijų — kalbos, papročių, drabužių... Tokiame fone yra pagrindo suabejoti, ar Donelaitis iš tikrųjų taip niekino lietuvių dainas, kaip apie tai dažnai parašoma.

Baimindamasis svetimos kultūros antplūdžio, Donelaitis turėjo tam daug realaus pagrindo. Tai rodo net jo paties *Metai*, neišvengę to antplūdžio įtakos. Kad ir labai graži yra jo kalba, pamarginta senovinėmis lytimis, duodančiomis veikalui archainio kolorito, bet į ją jau įsibrovė nemaža svetimybių. Svetimybių iš rytų, pietų — iš slavų ir iš vakarų — vokiečių. Passarge, versdamas *Metus* į vokiečių kalbą, dėl *Metų* sakinio, tegul ir per griežtai, pastebėjo: „Konstrukcija, sakinio sudarymas, kreipiniai čia dažnai tokie vokiški, kad verčiant neretai tenka tik žodžius pakeisti". Kas bekalbėti apie svetimųjų įtaką būrams, kurių Tolminkiemio parapijoj buvo likusi tik mažuma ateivių ar nutautėlių jūroj. Užsidaryti nuo svetimųjų, įsitraukti į savo kiautą Donelaičiui rodėsi vienintelė priemonė išgelbėti lietuviškajam savitumui, o sykiu būrų moraliniam taurumui, dėl kurio jam labiausiai rūpėjo išlaikyti ir tautinis charakteris: netekdamas savo kalbos,

papročių, būras moraliniu atžvilgiu menkėja, genda. Dėl to pasyvų pasipriešinimą Donelaitis skelbė su visu atkaklumu. Nedarė nė tokių kompromisų, kaip socialinėj srity.

Tačiau ištikimasis lietuviškas Pričkus nuo pono rankos mirė; išmintingasis Selmas persenęs; Lauras jau tik kumpa lazda ramstos; jauti, kad su tais senųjų gadynėlių atstovais pamažu grimsta patriarchalinis kaimas ir lietuviškosios tradicijos į naujos kultūros bangas.

Po Donelaičio visa eilė rašytojų ar mokslininkų stebės ir dokumentuos šitą būrų kultūros tirpimą naujoje kultūroje. Bet nė vienas jų neprieis taip arti prie lietuvninkų, kaip *Metų* autorius, paimdamas ne tik jų ideologiją, bet ir jų žodį bei žodinio sakininio vaizdo priemones.

Donelaičio žodynas nėra toks gausus, kaip Žemaitės, Vaižganto ar Krėvės. Nesselmanno sudarytame Donelaičio raštų lietuviškai vokiškame žodyne su visomis atmainomis, su visomis svetimybėmis randame apie 3.300 žodžių. Tai visi žodžiai, kuriuos vartoja būras savo namų apyvokai, savo negausiems materialiniams ir dvasiniams interesams išsakyti. Nors jie rodo didelę slavišką ir vokišką įtaką, tačiau tiek grynai lietuviškieji žodžiai, tiek ir svetimybės stebina savo realistiniu tikslumu ir savaiminiu vaizdingumu. Bet ypatinga Donelaičio žodžio poezija iškyla organizuojant žodžius į sakinius, duodant žodžiui naujas prasmes, sudarant ypatingą žodžių tvarką sakinyje ir tokiu būdu kuriant vaizdus, stebinančius ne tik savo realizmu, bet ir naujumu, originalumu, ekspresijos ryškumu.

Ne spalvų žaismas, ne tapybinis elementas nusveria tuose Donelaičio vaizduose. Rašytoją labiau vilioja dinamika, akustinė ir motorinė dinamika. Jo pasaulyje vyrauja garsas ir judesys. Dėl to nei aprašinėti daiktų, nei charakterizuoti žmonių, kaip matėm, Donelaitis nemėgsta. Nuo aprašinėjimo skuba prie tekančio pasakojimo, samprotavimo, davęs ne viso daikto ar žmogaus detalų vaizdą, bet tik greitosiomis

sugriebtą schematinį ir dar sinekdochinį. Tačiau talento pajėgumas ir pasireiškia tuo, kad vienu pažvelgimu autorius sugauna esminį ir patį vaizdingąjį daikto, žmogaus ar įvykio bruožą, jį atpalaiduoja nuo visų atsitiktinių prieplaikų ir parodo dalyko esmę nuskaidrintą, peržvelgiamą, vaizduotėje neišnykstamai paliekamą. Pvz., kaip gi jis išreikš vaizdu amtmono rūstybę, šiurkštumą? Ogi vienu pasakymu — kad jis, nesvietiškai prasikeikdams, iltinį griežia... Kaip parodys su vasara jau subrendusią ir bevystančią gamtą? Ogi tuo vienu atsidusimu: „Ak, kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė, kad nei boba jau didžiai sukrošusi kumpso". Kaip parodys savo nusistatymą dėl tų ponų, kuriuos būrams reiks parvežti? Ogi: „reiks parvežinti didelį pilvą..."

Kiekvienas puslapis mirgėte mirga tokiais sultingais, gaiviais realistinio švelnumo ar šiurkštumo sinekdochiniais vaizdais. Jiems dar daugiau gyvybės duoda rašytojo minėtasis palinkimas į dinamiką. Tiek motorinei, tiek akustinei dinamikai Donelaitis vaisingiausiai vartoja veiksmažodį. Jo veiksmažodis vietomis prilygsta klasiniam liaudies dainų veiksmažodiniam vaizdingumui, kurį randame dainelėje apie žvirblį: tėvelis išėjo, iškuprino, nušovė žvirblelį, nubildino, iškepė, iščirškino...

Metų autorius puikiai operuoja ir mažosiomis garsinės instrumentacijos priemonėmis — asonansais, ypač aliteracijomis.

Nesitenkina Donelaitis natūraliu judesiu ar būviu. Jį performuoja, sustiprina, suhiperbolina. Jeigu kas juda, tai Donelaitis to judesio tempą ir distancijas padidina; statiką — sustingdina; bildėjimą — dar labiau pagarsina. Štai, Pričkus, paraginęs būrus į baudžiavą, kūliais pro duris iššoko ir, ant kumelio ketvergio tuojau užsimetęs, skubinos ir kitiems kaimynams urdelį rodyt. O baudžiauninkai vis tekini, tik bėga, tik bėga į baudžiavą mielą... Koks drąsus, netikėtas hiperbolinis vaizdas visą kaimą apėmusiai vaišių nuotaikai išreikš-

ti, kada „Mikols darže taip smarkiai svilina kuilį, kad per mylią dūmai, nei debesiai pasikėlę, saulę su žvaigždėms ir šaltą mėnesį tamsin!...". Poetas čia tiesiog nepaiso realiųjų galimumų, sugriauja tikrovės faktus, bet iš jų medžiagos sukuria naują pasaulį, kurį priimam su nuostaba. Dar toliau eidamas, Donelaitis kartais taip akcentuoja dinamiką, taip ją suhiperbolina, kad ji pavirsta grotesku, naiviu šaržu. Tik prisiminkim vakmistro keiksmą, kurio išsigandusios varlės umaru į vandenį sušoko, o žvirbliai negyvi nuo stogo, nupuolė... Jau net pertemptas vaizdas, kada būrams, gerojo pono beverkiant, ir akys išpūti pradėjo...

Šitokiais ir kitokiais būdais negyvus daiktus sugyvindamas ir priversdamas judėti, abstraktiniams dalykams duodamas konkretines formas, Donelaitis operuoja lietuviška būro fantazija. Asociacijos keliu poetui atsiranda tokių vaizdų ir tokių frazių, kokių tegali turėti tik ano patriarchalinio kaimo gyventojas. Kai saulė pavasarį ima kaitinti, tai laukų kalnai su kloniais, sako Donelaitis, numeta skrandas. Kam kitam, jei ne būrui ar būriškos fantazijos bei pastabumo žmogui, kils toji skrandos, kailinių asociacija!

Ta pati dinaminio pasakojimo pusė, o ne aprašomoji, tos sudinaminimo, sugyvinimo priemonės, schematiniai personažai, palaidų epizodų kompozicija yra labai artima tautosakos kūrėjo psichologijai. Tautosakos kūrėjas nesirūpina, apskritai imant, formos naujumu ir originalumu. Savo nuotaikai ar mintims išreikšti jis laisvai pasiskolina formą, jau kitų vartotą. Dėl to liaudies kūryboje tiek daug nusistojusių, suakmenėjusių stilistinių priemonių, nuolatinių epitetų, simbolių, paralelizmų. Ar ne tos pat rūšies ir Donelaičio susidarytos stereotipinės frazės: sugaišti pagavo, išlįsti pagavo, knibždėti, niurnėti, šaukti... pagavo; gaspadoriai ir bernai šienaudami spardės; kvieslys būriškai spardos, būrai lietuviškai šokdami spardės; šiupinys mielas, vasara miela, mezliava

miela..., būrai glūpi, šūtkos glūpos, musės glūpos, vaikai glūpi...

Tiesa, tokios suakmenėjusios stilistinės formulės yra charakteringos ne tik lietuvių tautosakai. Jų randame ir Homere. Bet, šalia pasaulėvaizdžio, toks stilius duoda pagrindo manyti, kad tiek Homeras, tiek Donelaitis kūrė tokiame savo tautos kultūros tarpsnyje, kuriame persveria natūrinė bendruomeninė dvasia su jos spontaniškai pasireiškiančio emocinio vaizdinio charakterio persvara.

Jei biografai ir nieko nesakytų, tai *Metų* stilius, autoriaus santykis su gamta, su metafizika, socialinių bei tautinių problemų sprendimas būtų liudininkai, kad Donelaitis yra kilęs iš liaudies, iš tų patriarchalinių būrų, ir kūrybos metu nuo jų neatitrūkęs. Jis žiūri jų akimis, galvoja jų mintimis. Jų mintys, jų sielvartai, jų nuotaikos, jų vaizduotės pobūdis buvo jo poezijai pagrindas — metmenys, o studijomis laimėtos idėjos, išviršinės literatūrinės formos bei technika, paimtos iš graikų, anglų ar vokiečių, buvo jo poezijai — ataudai.

Donelaityje susitelkė iki aukščiausio laipsnio visa, ką 18-jo amžiaus būrai turėjo sąmonėje ir pasąmonėje. Tatai išreikšdamas *Metų* vaizdais, poetas lyg atbaigė būriškosios kultūros klestėjimo epochą.

Donelaičio „Metai“

Donelaičio „Metai“ yra aprašomoji poema, kurioje vaizduojama Prūsų Lietuvos gamta, žmonės su jų darbais bei papročiais XVIII a. Gamtos vaizdai yra ne bendriniai, kaip buvo pamėgę pseudoklasikai, bet lietuviški savo esminėmis metų laikų žymėmis, jų augalais, gyvūnais. Jie pergyvenami lyriškai. Ypač nykstančiųjų gamtos grožybių pasigesdamas D. prašneka su tokiu pat lyriniu patosu, kaip ir refleksijoje apie bėdiną žmogaus likimą. Lakštingala, gandras ir kt. gyvūnai yra moralinė paralelė su žmogaus gyvenimu, o saulė, kuria pradedama kiekviena poemos dalis, yra daugiau nei paralelė, tai gyvybės gaivintoja lietuviškame peizaže ir būrų gyvenime. Taip gali pašnekėti žmogus, kurio gyvenimo eiga yra priežastiškai sutapusi su saulės patekėjimu ir nusileidimu, su žiemos speigais ir vasaros giedromis.

Būrų gyvenimo daiktinė kultūra yra mažiau atvaizduota — drabužiai, padargai, trobos be detalių. Ryškesni yra papročiai ir darbai atskiruose metų laikuose. Juose aiškėja ir būrų bei autoriaus ir tautinė, moralinė, socialinė būtis bei ideologija ano meto baudžiavos santvarkoje. Specifinę Prūsų Lietuvos baudžiavai žymę davė kolonizacija — atgabenti prancūzai, zalcburgiečiai, šveicarai virto dvarininkais ir valdininkais, o vietiniai gyventojai teliko baudžiauninkai. Socialinis tarp jų konfliktas sutapo su tautiniu, kolonistų su

autochtoniniu elementu. D. savo būrus ir vaizduoja šiame dvilypiame konflikte, atskleisdamas būrų gyvenimo evoliuciją — dabartį su užuominomis į praeitį ir į ateitį. D. būrų kaimas parodytas dar patriarchališkas, bendruomeninės dvasios. Seniūnas čia ne tik administratorius, bet lyg kaimo tėvas. Jo valdžioje būrai visi bendrai dirba, bendrai linksminasi, bendrai kenčia. Kaime tebeklesti natūralinės dorybės, darbštumas, maldingumas, teisingumas, nusižeminimas valdžiai, kurias buvo idealizavęs ir to meto pietistinis sąjūdis. Tai kontrastas individualistinei dvasiai, siekiančiai atsipalaiduoti nuo bendruomenės. Tokių išsiskyrėlių yra tik vienas kitas (Dočys, Pelėda, Slunkius), bet kaimas laiko juos renegatais ir veja lauk. Būrų ir fantazija dar tebeveikia mitiškai, kaip tų, kurie sukūrė giltinės, vaiduoklių, bildukų, laumių įvaizdžius. Jų socialinė sąmonė dar neišbudus. Jos drąsiau nepažadina nė autorius. Tenkinasi primindamas, kad iš prigimties visi žmonės lygūs, tik paskiau pasidarę vieni ponais, kiti būrais. Norėdamas, kad ponai būtų geri, ir gerus ponus garbindamas, o piktus su visu aštrumu smerkdamas, D. nei pats, nei būrų vardu nekelia maišto prieš pačią baudžiavos sistemą. To vieno atitrūkėlio nuo bendruomenės Dočio lūpomis meta pasmerkimo žodžius išnaudotojams ponams, tačiau jų dar išsigąsta patys būrai. Socialinės lygybės sąmonė ir kitur dar nebuvo priaugusi. Net ir to, ką D. pasakė, anuo metu dar nedrįso spausdinti Rėza ir griežtuosius žodžius prieš ponus praleido.

Atėjūnus D. smerkia, nes jie naikina patriarchalines būrų dorybes. Prieš juos temato būrams vienintelę išeitį — pasyviai priešintis atėjūnų kultūrai ir griežtai laikytis savo patriarchalinių — tautinių, moralinių, religinių tradicijų, nes, netekdamas savo kalbos, papročių, būras genda morališkai. D. tiesiogiai nepasako, ar būras ištvers, atėjūnų įtakos spaudžiamas. Tačiau vaizduoja, kad ištikimasis lietuvninkas Pričkus nuo pono rankos mirė; išmintingasis Selmas pasenęs;

Lauras tik kumpa lazda ramstos. Tai netiesioginis ženklas, kad su tais senųjų gadynėlių atstovais patriarchalinė būrų kultūra grimsta į naujos ir nedoros, nekrikščioniškos, nelietuviškos atėjūnų kultūros bangas. Po D. eilė rašytojų ir mokslininkų stebės šitą būrų kultūros tirpimą naujoje kultūroje, bet nė vienas jų neprieis taip arti prie lietuvninkų, kaip *Metų* autorius...

Meninis pobūdis. *Metai* priklauso prie vad. aprašomųjų poemų. Jo vaizdus tejungia pavasario, vasaros, rudens ir žiemos gyvenimo natūrali eiga ir nuotaikos, kartais tie patys asmens, bet ne fabula. Dėl to Rėza spausdino *Metus*, pradėdamas nuo Pavasario, o Nesselmannas nuo Rudens (nes tokia tvarka *M.* dalys Hohlfeldto nuorašuose), nors Pavasariu pradėti labiau tiktų *Metų* nuotaikos gradacijai. Žodynas nėra gausus. Nesselmanno sudarytame D. raštų žodyne yra apie 3300 žodžių. Jų pakako išreikšti būrų darbams, namų apyvokai ir nesudėtingiems jo dvasios interesams. Juose jausti didelė slaviška ir vokiška įtaka. Tačiau tiek lietuviški žodžiai, tiek skoliniai bei svetimybės perėjo per kūrybinę rašytojo vaizduotę ir gavo stebinančio realistinio tikslumo bei savaiminio vaizdingumo. Kūrybinis pajėgumas labiausiai iškyla, iš tų žodžių kuriant vaizdus, stebinančius ne tik minėtu realizmu, bet ir naujumu, originalumu, ekspresijos ryškumu.

Tuose vaizduose D. reiškiasi labiausiai akustine ir motorine dinamika. Garsas ir judesys vyrauja jo vaizduose — ne spalvinis, tapybinis elementas. Dėl to aprašinėti nei daiktų, nei žmonių plačiau D. nemėgsta. Tenkinasi dvejopai nesudėtingais žmonėmis — gerais, blogais (išskyrus Enskį Plaučiūną). Bet tiek juose, tiek daiktuose bei peisaže sugriebia dalinį bruožą ir šitokiu sinekdochiniu būdu išreiškia dalyko vaizdingiausią ir esmingiausią elementą, neišnykstamai liekantį skaitytojo vaizduotėje. Pvz. kaip išreikš amtmono rūstybę? Ogi vienu pasakymu, kad jis, nesvietiškai prasikeikdamas, iltinį griežia. Kaip parodys su vasara jau subrendusią ir vystančią

gamtą? Ogi vienu atsidūsėjimu: „Ak, kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė, kad nei boba jau didiai sukrošusi kumpso“. Kaip parodys savo nusistatymą dėl ponų, kuriuos būrams reikia vežioti? Ogi: „reiks parvėžint didelį pilvą“. Kiekvienas puslapis mirga tokiais sultingais realistinio šiurkštumo ar švelnumo sinekdochiniais vaizdais.

Natūralų judesį ar būvį D. performuoja suhiperbolindamas. Kas juda, to judesio tempą ir distancijas padidina; statiką — sustingdina. Štai Pričkus, paraginęs būrus į baudžiavą, kūliais pro duris iššoko ir, ant kumelio ketvergio tuojau užsimetęs, skubinos ir kitiem kaimynam urdelį rodyt... O baudžiauninkai vis tekini, tik bėga, tik bėga į baudžiavą mielą... Koks drąsus, netikėtas hiperbolinis vaizdas visą kaimą apėmusiai vaišių nuotaikai reikšti, kada „Mikols darže taip smarkiai svilino kuilį, kad per mylią dūmai, nei debesiai pasikėlę, saulę su žvaigždėm ir šaltą mėnesį tamsin!“ Poetas čia nepaiso realių galimumų, sugriauja tikrovės faktus ir iš jų medžiagos sukuria naują vaizdą, kurį priimame su nuostaba. Dar toliau ta kryptimi eidamas, dinamiką taip suhiperbolina, kad ji virsta grotesku, naiviu šaržu. Pvz. vakmistras taip keikėsi, kad išsigandusios varlės umaru į vandenį sušoko, o žvirbliai negyvi nuo stogo nupuolė. Jau vaizdas pertemptas, kada gerojo pono beverkiant, būrams ir akys išpūti pradėjo...

Vaizdui meistriškiausiai D. vartoja veiksmažodį. Vietomis jis prilygsta klasiniam liaudies veiksmažodiniam vaizdingumui, kurį randame dainelėje apie žvirblį: tėvelis išėjo, iškūprino ir t.t. Vaizdų kūryboje reiškiasi lietuviška būro fantazija. Asociacija atgaivina poetui tokius vaizdus ir tokias frazes, kokių tegali turėti patriarchalinio kaimo gyventojas. Pvz. pavasario saulei ėmus kaitinti, laukų kalnai su kloniais, — sako D., — numeta skrandas. Kam kitam, jei ne būrui ar būriškos fantazijos bei pastabumo žmogui kils toji skrandos, kailinių asociacija. Jei liaudies kūrėjas nevengia nusistojusių suakmenėjusių stilistinių priemonių, nuolatinių epitetų,

simbolių paralelizmų, tai D. taip pat nevengia tokių stereotipinių savo paties sugalvotų frazių: sugaišti pagavo, išlįsti pagavo, knibždėti, niurnėti, šaukti... pagavo; gaspadoriai ir bernai šienaudami spardės, kvieslys būriškai spardės, būrai lietuviškai šokdami spardės; šiupinys mielas, vasara miela, mezliava, netgi baudžiava miela; būrai glūpi, šutkos glūpos, musės glūpos, vaikai glūpi... (Būrų kultūros kūrybines žymes plačiau iškelia J. Ambrazevičius paaiškinimuose prie *Metų* 1940).

Įtakų klausimas. Metai ir pasakėčios yra Prūsų Lietuvos būrų kultūros, jų gyvenimo bei pergyvenimų liudininkas. Antra vertus, D. buvo veikiamas Europos pietistinio sąjūdžio ir šiame amžiuje susikryžiavusių literatūrinių prancūziškojo klasicizmo, angliškojo sentimentalizmo ir antikinio klasicizmo tradicijų, kurias jis pažino per Karaliaučiaus universitetą ir lietuvių seminariją. Pietizmas reikalavo ugdyti darbštumą, maldingumą, susilaikymą nuo pramogų, puritonišką askezę. Jį D. prisiėmė saikingai, bet nuo jo neatsisakė nė tada, kai kitur jis buvo jau išblėsęs. Su pietistine nuotaika ir kunigo profesiniu įpročiu pamokslininkauti D. taip buvo susipratęs, kad negalėjo jo išsižadėti nė ten, kur niekas nei girdi, nei klauso — metrikų užrašuose jis taip pat improvizuota malda meldžiasi, bara save, savo parapiečius ar savo profesijos bendrus dvasininkus, kad jie kortuoją, gerią, keikiąsi, rūpinasi ne savo avimis, o tik jų vilna. Šita pietistinė ir pamokslinė dvasia davė *Metų* ir pasakėčių turiniui didaktinę tendenciją, o ir formai retorinį pakilų toną su gausiomis kreipimosi, sušukimo, pakartojimo figūromis, su įdomiais tauriai susijaudinusio žmogaus periodais (Stilistines priemones yra išrankiojęs M. Biržiška paaiškinimuose prie D. raštų 1927). Racionalizmo amžiuje mėgstamus idilinės poemos bei pasakėčios žanrus D. panaujino antikinio klasicizmo rimtesniu metriniu eiliavimu, tačiau ir jį sulietuvino: iš metrinio hegzametro tepaėmė pėdų skaičių ir jų rūšis, o pačias pėdas

grindė ne ilgaisiais-trumpaisiais skiemenimis, bet kirčiuotais-nekirčiuotais, kurie yra toninio eiliavimo ženklas. Anglų sentimentalizmas paliko D. daugiau jausmų laisvės, ryšio su gamta. Dėl to *Metai* gretinami su Hesiodu, su Thomsonu, su Brockes, Halleriu, Kleistu. Tačiau nėra rasta, kad D. jais būtų sekęs kaip Virgilijus sekė Hesiodu. Patikimesnė yra tezė, kad D. prisiėmė amžiaus nuotaikas ir išviršines literatūrines formas, o išvidinės formos, santykiavimas su gamta, vaizdų konstrukcija yra saviški, būriški. Literatūroje D. liko vienišas, be įtakos kitiems rašytojams. Jo hegzametru temėgino sekti truputį P. Vaičaitis. Tautinio atgimimo laikais D. buvo įrodymas, kad lietuvių kalba yra tinkama literatūrai. Moderniausiais laikais daugiau grožimasi D. kūrybine galia.

Metų leidimai

Kai Kristijonas Donelaitis mirė 1780 m., jo našlė visus rankraščius pavedė velionies kaimynui ir bičiuliui Valterkiemio klebonui Jordanui. Ten rankraščiai išbuvo porą dešimčių metų, kol užplūdo Hammano ir Herderio įkvėptas romantinis sąjūdis — domėjimasis liaudies kūryba. Jų balso paklausė ir Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Rėza. Rankiodamas liaudies dainas, jis kreipėsi jų ir į Jordaną. Iš pastarojo gavo dvi Donelaičio giesmes. „Aš buvau turinio nemaža nustebintas ir pasiryžau tuojau išversti į vokiečių kalbą", sako Rėza prakalboje. Bet užėjo rusų prancūzų karas, paskiau Rėzai reikėjo paruošti Bibliją, ir Donelaičių raštų leidimas nusitęsė ligi 1818 m. Tuo laiku buvo dingusi originalo dalis. Beliko tik mažesnė pusė: „Pavasario linksmybės", „Vasaros darbai", pora laiškų. Dabar tas Donelaičio rankraštis yra Karaliaučiaus valstybiniame archyve, rankraščių skyriuje, pažymėtas ženklu: A fol. 120a. ir pavadintas *Donalitius. Die Jahreszeiten. Gedicht. Originalhandschrift*, iš viso 54 didelio formato apie 40 eilučių puslapiai.

Laimei, Donelaičio rankraščius buvo nusirašęs jo bičiulis ir kaimynas Išdagių klebonas J. F. Hohlfeldas. Jo nuorašuose, gautuose iš jo dukters, yra 11 vienetų: šešios pasakėčios, *Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą* ir visos keturios *Metų* dalys. Hohlfeldto nuorašai paskutiniu laiku yra

Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje, rankraščių skyriuje; jie yra sąsiuvinio formato iš viso 149 puslapiai, bendru vardu *Litauische Gedichte des Pharrers Donalitius in Tolmingkemen...*

Hohlfeldto nuorašuose „Rudens gėrybės", „Žiemos rūpesčiai", „Pavasario linksmybės" ir „Vasaros darbai" nėra sujungti jokiu bendru vardu.Pirmasis joms vieną vardą davė prof. Liudvikas Rėza: *Das Jahr in vier Gesaengen, ein laendliches Epos aus dem Littauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Versmass ins Deutsche uebertragen von Dr. L. J. Rhesa, Prof. S. Theol. Koenigsberg, 1818.* Tuo pirmuoju leidimu, nors pavėlintai, Donelaičiui Rėza praskynė kelią į viešumą, tiesa, gerokai jį pakeitęs. Iš 2997 eilučių jis praleido apie 460. Praleido daugiausia šiurkščius pasakymus, ypačiai tuos, kuriais autorius įkerta ponams. Daugiausia buvo praleista iš „Rudens gėrybių". Kai kuriuos Donelaičio pasakymus Rėza sušvelnino; pakeitė veikėjų vardus; sušvelnino realizmą ir vokiškame vertime. Norint suprasti tokią Rėzos laisvą redakciją, neužmirština, kad bekylančio romantizmo metais plikas realistinis vaizdas daugeliui buvo nepriimtinas. Netgi Grimai liaudies pasakas tuo pačiu metu leido į žmones bent kiek pagražintas, padailintas. Į tokią skaitytojo dvasią taikė ir Rėza „Tepriima tėvynėje žinovai su palankumu, Lietuvos draugai su linkėjimais, o mokytas pasaulis su teisingu vertinimu pirmą lietuvių tuometinės kūrybos mėginimą", — su tokiu nuoširdumu palydėjo Rėza Donelaitį.

Keliasdešimt metų Rėzos leidinys buvo vienintelis, iš kurio Donelaitį pažino ir savieji ir svetimieji. Radęs visuotinį pripažinimą, rašytojas buvo reikalingas naujo leidimo. 1865 m. jį paruošė filologas Augustas Schleicheris: *Christian Donelaitis Litauische Dichtungen,* išleido Petrapilio Mokslo akademija. Leidinys paruoštas iš rankraščių, su žodynu, tik lietuviškas tekstas. Po 4 metų, 1869 m., Karaliaučiuje pasi-

rodė ir G. H. F. Nesselmanno Christian Donalitius *Litauische Dichtungen nach den Koenigsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glosar.*

Rėzos ir Nesselmanno leidiniai — du svarbiausi. Bet kokie jie skirtingi! Tiek, kiek skirtingos jų epochos. Per tą 50 metų tarpą, kuris skyrė Rėzą ir Nesselmanną, jau buvo išnykusi romantinė dvasia. Dabar nebegalima buvo suprasti, kodėl Rėza leido tik rinktinį tekstą. Rūsčiu tonu Nesselmannas bara Rėzą, kaip paprastai paskesnis laikotarpis savo pirmtakų kaltes sutirštindamas. „Sunkiai įtikima", sako Nesselmannas, „kaip savivališkai Rėza pasielgė su autoriaus tekstu. Jo gausingi iškraipynai prasideda nuo poeto pavardės; dėl savotiško susižavėjimo lietuviškumu jis duoda poetui lietuviškai skambančią pavardės formą Donaleitis, nors tasai savo pavardės niekados nėra kitaip rašęs, kaip tik Donalitius..." Toliau Nesselmannas puola Rėzą, kam šis visas dalis pavadinęs *Metų* vardu; kam *Metų* dalių tvarką pakeitęs, pradėdamas nuo „Pavasario linksmybių"; kam veikėjų vardus iškraipęs; bet didžiausias kaltinimas — tai kai kurių teksto eilučių praleidimas. „Rėza, matyt, buvo įsitikinęs, kad po jo niekam nebeteks pasižiūrėti į lietuviškus Donalitiaus rankraščius..."

Rūstus Nesselmanno sprendimas nenuvainikuoja Rėzos darbo reikšmės. Jis tik rodo, kad naujas laikotarpis kitaip žiūri į leidėjo darbą. Rėza į Donelaičio raštus buvo pažiūrėjęs romantiko ir poeto, o Nesselmannas realisto ir mokslininko akimis. Rėza buvo lyg operatorius, kuriam rūpėjo kad dorojamasis dalykas būtų geresnis, gražesnis; Nesselmannas — operatorius, kuriam rūpėjo dalyką išanalizuoti ir konstatuoti, koks jis yra. Ir Nesselmanno leidinys šituo savo tikslumu, pilnumu ir kruopštumu pralenkė ne tik pirmatakus, bet ir tokio laipsnio papėdininkų nesusilaukė. Po Nesselmanno dar pasirodė keturi lietuviški Donelaičio leidi-

mai: M. Jankaus *Kristijonas Donalaitis, Pavasario linksmybės,* Tilžėj, 1891 m., A. Burbos ir A. Miluko *Kristijono Donelaiczio Rasztai* Shenandoah, 1897 m., J. Šlapelio *Kristijono Donelaičio Raštai,* Vilniuje, 1909 m. Pastarasis yra pilnas Donelaičio raštų rinkinys, paruoštas betgi ne iš rankraščių, o iš anų trijų pirmųjų leidimų. Iš Šlapelio tekstus paėmė ir M. Biržiška *Duonelaičio raštams,* išleistiems 1928 m. Kaune. M. Biržiška su dideliu kruopštumu parūpino ir žodyno komentarus, tačiau leidinys buvo skirtas mokyklai ir dėl to nepilnas. Tad kilo reikalas vėl išleisti Donelaičio raštus. Darbo ėmėsi Švietimo ministerija, pavesdama paruošti spaudai ne visus D. raštus, o tik *Metus.*

Kiti dabar laikai, kiti ir reikalavimai naujajam leidimui. Viena — didžiojo ir pirmojo lietuvių klasiko veikalas turėjo būti reprezentacinis; antra — jis turėjo išlaikyti pilną ir autentišką tekstą; trečia — turėjo būti lengvai paskaitomas jaunimui ir masės žmogui per mokyklas ir bibliotekas.

Reprezentacine leidinio puse rūpinosi dail. V. K. Jonynas. O veikalo autentiškumui išlaikyti naujas leidimas teko ruošti ne iš senesniųjų leidimų, bet tiesiog iš rankraščių, juos lyginant ypačiai su Nesselmannu. (Čia tenka padėkoti Karaliaučiaus Valstybinio archyvo vadovybei ir toms Lietuvos įstaigoms bei asmenims, kurie tarpininkavo, kad būtų gautas leidimas archyvui lankyti). Norint išlaikyti griežtai autentišką tekstą, geriausia tiktų leisti fotografuotinis veikalas. Tačiau jis būtų sunkiai paskaitomas ir dėl to nepopuliarus. Todėl ruošiant šį leidimą, teko eiti kompromiso keliu: atsisakyti nuo Donelaičio rašybos, bet išlaikyti visą jo žodyną ir sintaksę. Donelaičio rašyba yra suvokietinta ir sulenkinta lotyniškoji rašyba. Vokiškai, gotiškai yra dažniausiai rašomos raidės s, z; balsės trumpumui pažymėti rašoma du kartu ta pati priebalsė, kuri eina po balsės („buddino“); daiktavardžiai rašomi didžiosiomis raidėmis. Iš lenkų raštų pasiskolinta sz, cz. Taigi šitos rašybos,

paties Donelaičio ne visada sistemingai vartotos (net tam pačiam žodžiui), čia nesilaikoma. Tiesa, jos neišlaikė nė pats tikslusis Nesselmannas. Jis donelaitiškąją dvibalsę „ie" kažkam pakeitė ė, išmetė minėtąją antrą priebalsę trumpam balsiui pažymėti, pridėliojo (vietomis ir be reikalo) minkštinamųjų „i", kurias Donelaitis dažniausiai praleidžia; pridėliojo taip pat dar naujų kirčių, nors ir D. rankraštyje pažymėti kirčiai, atrodo, yra ne autoriaus, bet greičiausiai pirmojo leidėjo — Rėzos; pakeitė skyrybą. Šiame leidime vartojama dabartinė rašyba. Tai ir yra čia svarbiausias Donelaičio teksto pakeitimas. Tačiau ten, kur rašybos pakeitimas galėtų pakeisti bent kiek originalo žodžio tarminę fonemą, palikta originalinė rašyba. Pavyzdžiui, rašoma tuo — tuoj, ben — bent, nei — nė, sav — sau, nės — nes, tikt — tik, pajieško — paieško, mokinti — mokyti, ponatis — ponaitis.

Nuoseklios skyrybos Donelaitis neturi. Tačiau dvi žymės atrodė daugiausia išlaikomos: prieš nės vartojama: dvitaškis ir po krypties šauktukas, kuris išreiškia aną donelaitinio tono pakilimą. Šitos skyrybos būdingos smulkmenos paliktos ir šiame leidime.

Naujas pastraipas Donelaitis vartoja netikslingai: dažnai naujam dalykui ir naujam veikėjui neduoda naujos pastraipos, o kartais to paties veikėjo ta pati kalba imama rašyti iš naujos eilutės. Keliose vietose šiame leidime estetiniais leidinio išorės sumetimais panaikinta pastraipa, būtent, ten, kur puslapis baigėsi pastraipine eilute arba kur eilutė buvo labai ilga: (23 p. 6 eilutė iš ap., 27 p. 3 e. iš viršaus, 30 p. 4 e. ap., 60 p. 6 e. ap., 61 p. 1 e. ap., 65 p. 7 e. vr., 74 p. 1 e. ap., 83 p. 1 e. ap., 92 p. 1 e. ap., 99 p. 1 e. ap., 122 p. 1 e. ap., 128 p. 1 e. ap., 142 p. 1 e. ap., 168 p. 6 e. ap., 172 p. 8 e. ap.).

Metai čia pradėti nuo „Pavasario", nors Hohlfeldto nuorašuose ir pradedama nuo Rudenio, nors Nesselmannas irgi taip buvo sutvarkęs. Tačiau rimtų argumentų įrodyti, kad

originalas buvo pradėtas nuo „Rudenio gėrybių“, nėra. Antra — jau yra įsivyravęs paprotys, laikantis Rėzos įvestosios tradicijos, pradėti nuo „Pavasario linksmybių“. Trečia — giesmės yra taip parašytos, kad „Žiemos rūpesčių“ giesmėmis baigti geriau atitinka visą Donelaičio ideologiją. Tokiu būdu kūrinys tampa organiškesnis, vieningesnis. Donelaičio rankraštyje „Vasaros darbai“ baigti eilute „Ir prieš rudenį...“, po jos pažymėta „Gana“, ir jau naujame puslapyje po antraštės „Fortsetzung“ eina „Bet ir viežlybi...“. Tas „Fortsetzung“ pavadinimas šiame leidime 87 p. praleistas, ir po jo einąs tekstas nuo „Vasaros darbų“ teatskirtas tik nauja pastraipa.

Metų tekstas duotas pilnas. Tik keliose vietose šiais laikais įgavę obsceniškos prasmės žodžiai yra pakeisti tais, prie kurių jau yra įprasta iš M. Biržiškos leidimo (27 p. praleistos dvi eilutės: „Juk ir ponų vaikesčiai taipjau per subinę gauna, kad jie, kaip kiti vaikai į patalą meža“; 29 p. 8 eil. vr. pakeista: pautus — kiaušus; 29 p. 9 e. vr. pautai — kiaušai; 29 p. 4 e. ap.: šūdą — nieką; 35 p. 8 e. vr.: šūdvabali — juodvabali; 35 p. 9 e. vr.: šūdinėdams — mėšlinėdams; 54 p.: šūdinėja — niekinėja; 63 p. 4 e. vr.: šūdą — mėšlą; 4 e. ap.: šūdais — mėšlu, 3 e. ap.; šūdus — mėšlus; 69 p. 1 e. vr.: meža — teršia; 74 p. 5 e. ap.: šūdvabalis — juodvabalis, šūde — mėšle; 97 p. 7 e. vr.: šūdą — nieką; 123 p. 6 e. ap.: šūdvabalis — juodvabalis, 5 e. ap.: šūdvabalis — juodvabalis, šūde — mėšle; 142 p. 11 e. ap.: šūdais — mėšlais, 9 e. ap.: šūdus — mėšlus).

Originale metų laikų aprašymai nėra suskirstyti jokiomis antraštėmis; tėra tik anie keturi metų laikų pavadinimai. Lengvesnei skaitytojo orientacijai šiame leidime, bent pabaigoje, turinyje, giesmės yra suskirstytos atskiromis temomis.

Praktiniais sumetimais ir žodynėlyje iš D. vartojamų apie 3300 žodžių paaiškinama tik tiek, kiek reikia autoriaus

minčiai suprasti ir suvokti jo žodžio epochiniam koloritui, kuris susidarė autoriui stipriai stovint ant etninio pagrindo ir veikiamam iš abiejų pusių dviejų svetimų kultūrų: vokiškosios ir slaviškosios.

Kristijonas Donelaitis

Donelaitis, Kristijonas (signed himself Christian Donalitius; 1714—1780), classical Lithuanian poet, the first to be translated and recognized in histories of European literature.

Donelaitis was born, grew up, and worked in a region inhabited by Lithuanians from early times. Occupied in the 13th century by the Teutonic Order, the territory became in the 16th century part of the Duchy of Prussia, and in 1701 was proclaimed the Kingdom of Prussia. To Lithuanians the region is known as *Mažoji Lietuva* (Lithuania Minor). After the devastating plague of 1708—11, a scant third of the original Lithuanian inhabitants remained in Lithuania Minor, the others were replaced by German colonists in massive numbers.

Donelaitis was born on Jan. 1, 1714 in Lazdynėliai, district of Gumbinė (Germ. Gumbinnen). In his time inhabitants of Lazdynėliai consisted of Lithuanians and Germans in equal numbers. Donelaitis grew up with 6 other children in a Lithuanian family of free peasants. At the age of 17 he left to study at Konigsberg, then the cultural and administrative center of East Prussia. From 1731—36 he attended the cathedral school, and from 1736—40 the university, where he studied theology in preparation for the Lutheran ministry. He had come to Konigsberg with a strong

Lithuanian background, which was further shaped by the classical curriculum and spirit of the school, the religious movement of Pietism, and a seminar in Lithuanian studies required for all students from areas where preaching was in Lithuanian. Along with Lithuanian and German, Donelaitis received a good foundation in Greek and Latin and a smattering of French and Hebrew. He became well-acquainted with ancient classical authors (Homer, Hesiod, Horace, and Vergil). He enjoyed music and attempted some composition himself. Pietism, teaching industriousness, piety, abstention from vain entertainment, and asceticism, deeply affected the future poet's character. Lithuanian studies strengthened his grasp of his native language, and nourished in Donelaitis a mature enthusiasm for the language and the people who spoke it.

Pastorate. After a brief period of teaching in Stalupėnai, Donelaitis was appointed pastor in Tolminkiemis. The parish was scarcely 20 km from his native Lazdynėliai and as far from the administrative center of Gumbinė. Massive German colonization had already significantly changed the ethnic composition of those areas. In the parish of Tolminkiemis Lithuanians remained only a third of the 3000 inhabitants. Donelaitis would preach in German at morning services and in Lithuanian during the afternoon. In his parish were 4 royal estates, 2 farms of free peasants, and 32 hamlets of serfs. Donelaitis sided with the serfs and resisted the landlords, who tried to take over not only peasant lands, but also part of the parish property. In time left over from his pastoral work he built a church of masonry, a rectory, and home for widows of clergy. He also fashioned thermometers and barometers, and build himself a piano and a clavichord. That was one of his hobbies; another avocation was poetry.

Literary Work. In his spare time Donelaitis would compose verse in Lithuanian and German and read it to

visiting friends. When he began to write is not known, but it is assumed that it was just after his studies at Konigsberg. Of his German works only the titles of 3 poems are known. His Lithuanian works consist of 6 fables and the poem *Metai* (The Seasons). This title was given to the poem not by the author but by the original publisher, Ludwig Rhesa (Rėza), professor at the University of Konigsberg. The fables are considered to be the earliest of the poet's works, for the versification is strained in places and the sentences cumbersome. Some elements in the fables, taken from the animal or plant world, are known in world literature from the days of Aesop; Donelaitis, however, expanded the contents of the fables and developed the action and characters in great detail. Moreover, Donelaitis linked his allegories to the social conditions of his time, which are especially brought out in his poem, *The Seasons*.

The Seasons: Social Background. The work consists of 4 parts: "Joys of Spring," "Summer Toils," "Autumn Wealth," and "Winter Cares." In these 4 idylls, totaling 2997 hexameters, are depicted the natural setting of Lithuania Minor, its people, their work, and their customs. The poem forms a realistic portrayal of Lithuanian peasant life in the 18th century, as it was affected by colonization. Germans and Austrians, Swiss and French, brought in and given special consideration by the government, became the upper class of landlords and officials, while the indigenous population became the lower class of serfs.

In *The Seasons* the village life of the latter is depicted as patriarchal in structure. The natural virtues idealized by the Pietist movement, diligence, piety, honesty, and submission to authority, flourish. The social consciousness of the people is largely dormant. There appear only a few characters through whose lips the poet accuses the gentry and the government of exploiting the people. However, such

characters are not portrayed sympathetically; they are considered degenerates by the villagers in the poem and by its author. The poet contents himself with telling his readers that all men were created equal in the beginning and that only later did some become lords and others serfs. Donelaitis calls the latter *būrai* (boors), and shows deep sympathy for them. He reprimands their evil exploiters, but he does not raise any protest against the system of serfdom.

The social contrast coincided with a national and even a moral division. The villagers, who cultivated the aforementioned virtues, were Lithuanian. The immigrant colonists tended to weaken these virtues with their drunkenness and their backsliding from the church. The poet condemns the imported vices and urges his brother Lithuanians (the *Lietuvninkai)* not to succumb to the novelties but to preserve their traditions, including their language, customs, and dress. In a word he preaches passive resistance, though with some exceptions. The author recognizes certain desirable traits in the newcomers. For instance, he urges Lithuanian women to learn industriousness and other useful virtues from the German women. In the general picture portrayed by the poem it is evident that with the aging and passing of the exponents of the old patriarchal culture the Lithuanian village with its traditions is sinking in the maelstrom of immigrant culture.

The Seasons: Literary Composition. This work of Donelaitis did not differ in literary form from the fables, poems, and idylls then in vogue in Germany and in Europe generally, nor did it depart from the fashion of writing in imitation of the ancient Greek and Roman poets. *The Seasons,* moreover, followed the literary tendency of the day to portray not cities and aristocrats but rather the natural setting of the village and its inhabitants (for example J. Thompson, A. Haller, E. Kleist, B. Brockes). In the poem the

reader finds a good deal of the didactic element so popular at the time. Donelaitis, however, stands out among other writers firstly in that he employed the classical hexameter before any European writer of the age. (F. Klopstock, for example, used it only in 1848): Secondly, for this Lithuanian poet nature was not conceived in the spirit of the Age of Enlightenment; the peasants he portrayed were not sentimentalized stereotypes. People in *The Seasons* are drawn realistically, with their labors, experiences, cares, and primitive mentality, abounding with mythology. Thirdly, Donelaitis is characterized by his clear stand in the social, ethnic, and moral clash between the immigrant colonists and the old Lithuanian inhabitants. This was his original contribution.

The Seasons does not have any single, simple plot, with characters described in detail. The narrative of the poem is often interrupted by asides, didactic passages, and lyrical reflections. The characters are sketchy; they are simply good or simply bad, with few nuances. Donelaitis is not given to detailed description of objects or persons. He shows them in the dynamic of life, acting and speaking, even larger than life. The poet, moreover, knows the psychology of peasant and serf, and in a stroke he could create an unforgettable, original image. To this end the poet makes ingenious use of synecdoche. For example, in describing the anger of a bailiff he uses the phrase *iltinį griežia;* literally, "he gnashes his canine tooth." He also employs hyperbole, exaggerating tempo of action, distances, and results to the point of demolishing the bounds of reality and creating a new artistic world, as in "While Mikols in the garden singes butchered shoat / With flaming straw — the smoke for miles beclouds the skies / And dims the sun, the stars, and e'en the frigid moon..." He has nature operating in terms which only a villager's associations could attribute to it. When the spring

time sun begins to warm up, "Each hill and dale had cast away the snowy furs." The picturesque vocabulary of Donelaitis is akin to folklore. In his lyrical treatment of nature and people (at times with sublime reflections, at others, with light irony), he comes close to Jonas Basanavičius, Vincas Pietaris and other Lithuanian writers, who lived a century and a half later but belonged to the same geographical and linguistic area.

Tolminkiemis, where Donelaitis lived longest, and where he died on Feb. 18, 1780, is only 15 km from the present border of southwestern Lithuania. Under extended German rule the Lithuanian name of the village was preserved in the German transcription *Tolminkemen*. After World War II the Russians changed it to *Chystye Prudy* and colonized it with their own people. The church and other buildings erected by Donelaitis were destroyed. From under the ruins of the church, in the crypt of which the pastors of the parish were customarily buried, the presumed remains of Donelaitis were recovered. Based on skull structure, the appearance of the poet has been reconstructed. Before that artists had depicted him according to his traits of character, as they imagined them.

Posthumous Publications. During the lifetime of the poet, not a single work of his was published. His manuscripts remained in the possession of his widow. They were copied by a neighbor, J. F. Hohlfield, thanks to whom they survived; only fragments of the originals remain. The first edition of *The Seasons* was prepared by Ludwig Rhesa with a German translation, the poet's biography, and a description of his works. The publication was called *Das Jahr in vier Gesaengen* (The Year in Four Cantos), published in Koenigsberg, 1818. The fables were published in 1824. These published works were for several decades the only means by which the writer was known to his fellow countrymen and others. Rhesa made alterations and deleted the harsher realistic expressions (468

lines). A new and fuller Lithuanian text was prepared by the philologist August Schleicher under the title, Christian Donaleitis Litauische Dichtungen (The Lithuanian Poetry of Christian Donaleitis), published by the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg, 1865. The third edition, the best and most authentic, was prepared by George H. F. Nesselmann, with a German translation, under the title *Christian Donalitius Litauische Dichtungen, Koenigsberg, 1869. Later a few Lithuanian editions appeared; one of them was published in the United State in 1897. On the initiative of the Lithuanian Ministry of Education and under its funding, the definitive and ornate edition of The Seasons,* edited by Juozas Ambrazevičius directly from manuscripts in the archives of Koenigsberg and illustrated with the wood-cuts of Vytautas K. Jonynas, was published in Kaunas in 1940. Under Soviet occupation, among other editions, one was published with illustrations by the artist Vytautas Jurkūnas (Vilnius, 1956).

Among Lithuanian authors the works of Donelaitis have been translated most frequently. Besides the first translations into German (1818), Latvian (1822), and Polish (1883), later translations appeared in those languages, along with ones in Russian, Czech, Belorussian, Georgian, and Hungarian. Most of these have appeared since World War II. The only English translation of *The Seasons,* imitating the original hexameter, was done by a Lithuanian American, Nadas Rastenis and published in 1967 with an introduction by E. Tumienė. (English passages used in this article are from the translation by Rastenis).

SIMANAS DAUKANTAS

Tautinės minties naujinimas:

DAUKANTAS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄMONĖS EVOLIUCIJOJ

Svetimų dievų nereikia — gana ir savų.
S. Daukantas

Įžanga. Tautinės sąmonės linkui

Kasdienine prasme tautinė sąmonė yra nusimanymas tautoje, kad ji yra savaiminga, su savitu charakteriu, savitais siekimais ir likimu. Juo labiau tauta nusimanys savitumą, juo labiau norės jį pareikšti bet kuriose srityse: politikoje, visuomenės gyvenime, ypačiai raštuose. Raštai daugiausia parodo tautinės sąmonės laipsnį.

Lietuvių pirmieji raštai atsiranda jau stipriai valstybei susiformavus. Tiesa, jie gudiški. Bet jie rodo, kad lietuvių tautos oficialusis sluoksnis yra pasviręs į rytų kultūrą. Tik sveikas etninis pagrindas pajuto rytų pavojų ir griebėsi tos pačios gudų kalbos bent iš dalies savaimingumui apsaugoti. Tie gudiškieji metraščiai, aukštindami lietuvių kunigaikščius, aiškiai gina lietuvių interesus — ne gudų. Tiesa, gudiškuosius raštus sunku pavadinti tautiniais. Mūsiškai suprastos tautybės tada iš viso nepaisyta. Pati valstybė buvo tik dinastinė. *Dinastinis* savitumas ir buvo keliamas metraščiuose.

Besigindama nuo rytų kultūros, dinastinė lietuvių tauta kryptelėjo vakarų linkui. Unijomis susidėjo su lenkais. Šitoje dvitautėje lenkų lietuvių valstybėje anksti pajusta, kad dvilypumas valstybėje nepageidaujamas. Viena pusė imta atrofuoti. Lenkų savitumas pasirodė agresyvesnis ne tik prieš lietuvius, bet ir prieš kitas tautybes. Lietuvių savitumo būta defensyvaus. Iš perspektyvos dabar matyti, kaip jis aršiai gynėsi. Gynėsi lietuviai, keldami aikštėn savo genealoginį savitumą, kildindamiesi iš romėnų ir Palemono teorija stiprindami savo ambicijas. Lotynų kalbą ėmė laikyti savąja: ją reikalavo įvesti į mokyklas. Ją ėmė raštus rašyti. Jau nusimanyta, kad lietuvių savarankiškumą palaikys ne tik skirtinga genealogija, bet ir skirtinga kalba. Tik nesusiprasta dar, kad toji kalba turi būti gimtoji. Ir Daukša, pirmasis iškėlęs jau tautinio skirtingumo požymį — lietuvių gimtąją kalbą (1599), ilgai dar buvo neišgirstas. Lietuvos didikų sąmonėje reiškėsi vis genealoginis ar dinastinis skirtingumas nuo lenkų. Jį ir stiprino. Stiprino vyskupo Merkelio Giedraičio įsakymu parašyta mozūro Stryjkowskio *Lenkų, Lietuvių ir Žemaičių kronika,* kuri bus gausus šaltinis bei atrama ir paskesniems jau tautiniams susipratėliams.

Juo ilgiau lietuviai bendroje valstybėje gyveno, juo jų savitumas silpo. Smulkieji bajorai šokosi reikalauti tokių privilegijų kaip Lenkuose, taip gyventi kaip lenkai. Tik atskiri didikai, atrodo, darė desperatiškų žygių atsikratyti Lenkija: per karą su švedais Radvilos nutraukia net uniją su Lenkais ir paskelbia uniją su Švedais (1655). Bet Švedai išvyti, unija panaikinta. Naudinga būtų buvę lietuvių savarankiškumui ir bažnytiniu atžvilgiu atsiskirti nuo Lenkijos. Vilniaus vysk. Bialozoras mėgino sudaryti Vilniaus arkivyskupiją ir atskirti nuo priklausymo Lenkijos. 18 a. gale jo mėginimą pakartojo Vilniaus vysk. Masalskis, bet kada Varšuvoj už ką kitą jis buvo pakartas — tas klausimas atidėtas. Savitumo žymės buvo nutrinamos. Ir 1791 m. sudarytoje naujoje konstituci-

joje atskiros Lietuvos valstybės teisės buvo panaikintos. Lietuva paversta paprasta bendros valstybės provincija.

Lenkams pasisekė. Bendras seimas, bendras luomas, bendros mokyklos, bažnyčios, bendri interesai taip suformavo lietuvio bajoro psichiką, kad lietuvio vardas virto ne tautiniu pažymiu, bet tiktai geografiniu, teritoriniu. Būti lenku ir lietuviu rodėsi suderinama, kaip gali būti suderinamos dvi nevienarūšės sąvokos. Ir susidarė Lietuvos bajorų sąmonėj dvilypio žmogaus supratimas — lietuvio lenko. Tas dvilypumas ilgainiui buvo išreikštas ta garsiąja formule: gente sum lituanus, — natione polonus. Suderindami savyje lietuvybę ir lenkybę, Lietuvos bajorai, atrodo, nejautė to vidaus konflikto, kurį teko išgyventi L. Rėzai, kada jo sąmonėje paaiškėjo, jog dvi tautybės — lietuvio ir vokiečio — nei Prūsų karalystėje, nei jo paties psichikoje jau nebesuderinamos. Lietuviškos lenkiškos ideologijos aukštuomenė labiausiai pasireiškė Adomo Mickevičiaus asmenyje ir kūryboje. Kaip Lietuvos žemė kitados buvo davusi Jogailą, dvilypės valstybės politinį valdovą, taip tos valstybės gale davė Mickevičių, literatūros valdovą, kuris visai neveidmainiaudamas galėjo vadintis ir lietuviu ir lenku. Bet Mickevičius ir kiti mažesnieji yra paskutinis tos dvilypės lietuviškos ir lenkiškos tautinės koncepcijos didingas švystelėjimas lenkų kalba.

Tuo pačiu metu, kada dviejų tautybių bajorai turėjo suaugti į vienlytį luomą, lietuvių kalba buvo tik priemonė susikalbėti su liaudimi. Bent M. Lietuvoje tas vienas Donelaitis ragina lietuvių kalbos neišsižadėti, tik ir jis etiniais, ne tautiniais sumetimais. Rūgys pirmasis savo dainelėm atkreipia pasaulio akis į patį lietuvių kalbos grožį. Jo nedrąsus, kuklus susižavėjimas buvo pagautas vakaruose bekylančio susižavėjimo primityviom tautom, liaudim, jos kūryba. Per Varšuvą, per Krokuvą, o ir tiesiog iš Vokietijos ankstyvojo romantizmo banga davė naują impulsą lietuvių tautinės sąmonės tolimesnei evoliucijai. Daukšos mesta tautinės kalbos idėja

atgyja iš naujo, su visu ryškumu, Bohušo skelbiama. Ir pamažu tarp tų pačių lietuviškos lenkiškos ideologijos žmonių pradedama domėtis lietuvių *kalba*. Pradeda lietuviškai vienas su kitu kalbėtis, rašinėtis. Tik kaip nedrąsiai! Tai Klemento tipo žmonės. Juo toliau, juo labiau rodoma daugiau entuziazmo. Prisideda ir Lietuvos istorijos branginimas. Tai Poškos tipas. Trečias laipsnis — kada pradedama branginti ne tik pati liaudis, bet ir liaudies kūryba — Stanevičiaus tipo susipratėliai.

Tai jau ne politinio savitumo, ne dinastinio, ne genealoginio, bet tautinio susipratimo, tautinės sąmonės žymės. Tautinė sąmonė jau sprogsta, skečias, kaip augalo žiedas, vis labiau parodydama viduje glūdinčių spalvų ir kvapsnių harmoniją.

Bet ir Klementas ir Poška tebelaiko save ir žemaičiais ir lenkais. Šita dvilypė ideologija dar nėra viena nuo kitos atsipalaidavusi. Reikia naujo žingsnio tautinės sąmonės evoliucijoje: atskirti lietuvybę nuo lenkybės. Reikia psichologiškai suardyti tas unijos ryšys, kuriuo buvo lietuvis susietas su lenku dvitautėje valstybėje. Bajoriškasis luomas to nepadarė. Tam žygiui ateis valstietis su neišeikvotom etinėm jėgom, su nauja europine kultūra — Simanas Daukantas.

1. Valstietiški metmenys

Simano Daukanto charakteris iš dalies panašus į jo amžininko Narbuto ar net Jucevičiaus. Visą jų charakterį yra ataudęs Vilniaus universitetas. Bet metmenys skiriasi. Anie — bajorai, S. Daukantas — valstietiška, žemaitiška natūra su jos tradicijomis.

Prof. A. Janulaitis, pasinaudodamas Daukanto laiškais,(1) yra parašęs knygelę vardu *Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai* 1913). Iš jo knygos ir iš tų laiškų matyti, kad Daukante susikoncentravę visa eilė tų charakterio

bruožų, kurie pažymėtini valstiečiui ir žemaičiui. Tėvų blaivumas ir darbštumas, valstietiškas maža kuo pasitenkinimas lydėjo Daukantą visą gyvenimą. Bet neturtas, baudžiavų dvasia sėjo valstiečio asmenyje nedrąsą, būgštavimą prieš viršininkus. O ir mokslus išėjęs Daukantas negavo su sau lygiais dirbti. Ant savęs vis turėjo viršininką. Ir susidarė jo tipas — kuklus, nedrąsus, užsispyręs, uolus darbininkas. Savo viešuose raštuose jis atsargus, tik privačioje korespondencijoje atviras ir drąsus. Siųsdamas Narbutui medžiagą, prašo niekur neminėti jo vardo. Nori, kad niekas nežinotų iki jo gyvos galvos. Save lietuviškai žemina: turįs tik gerų norų, ir be reikalo jį vertiną. Kai sykį Kraševskis jį pagyrė *Athenaeume,* Daukantas skundžias Narbutui: „Blogai padarė Kraševskis... aš per tai galiu nustoti vietos... jis man nesmagumo padarė". Net savo *Būdą* nusiuntęs Narbutui, nesisako, kad tai jo darbas, ir pasakoja apie jį lyg apie visai svetimą. Kada vienas pažįstamas paprašo Daukantą jo knygų sąrašo ir jo biografijos, D. siunčia įgraudendamas: „Tik, susimildamas, pasirūpink, kad apie tat nebūtų spausdinama nė vienam laikrašty". Iš dalies tuo paaiškintinas ir tas Daukanto slapyvardžių gausumas.

Vengdamas viešumos, Daukantas savo idėjas nori skleisti per kitus, įkalbinėdamas juos per laiškus. Ir įkalbinėja su tokiu atkaklumu ir radikalumu, kuris savas tik žemaičiams.

Kaip tikra valstietiška žymė, kurios trūko bajorėliui Jucevičiui, iškeltinas Daukanto religingumas — nuoširdus pasitikėjimas Dievo Apvaizda, pasitikėjimas, neiškreiptas mokytinio racionalizmo; jis guodžiasi varguose vienu Dievu: kantriai priimąs iš jo rankų ir ligas, ir vargus, ir nelaimes. Išlaikęs ir religinės praktikos tradicijas: Papilėje gyvenantį matome vaikščiojantį į bažnyčią, poterius kalbantį. Pasilaikęs net tas gražias tradicijas religiniu būdu mylimuosius pagerbti: kai mirė motina (1847), Daukantas siunčia du rublius kun. Pabrėžai, kad už jos vėlę mišias atlaikytų.

Išlaikęs giliai religines tradicijas, Daukantas ir su pačiais tėvais, giminėmis nenutraukė ryšių. Ir koks jis mums, kaimo vaikams, artimas, kada jis, negalėdamas suskubti į motinos laidotuves, statydina paskiau jau paminklėlį, surašydina į jį visų šeimos narių vardus, nors jis vienas tesirūpino ir vienas pinigus temokėjo. Lygiai artimas, kada jis ragina savo brolius mokytis, pats jais rūpinasi. Patriarchališka šeima. Net visas sodžius buvo pajutęs, kad S. Daukantas Petrapilyje esąs „galingas" ir „įtakingas". Todėl ir kreipdavosi į jį su reikalais. Ir Daukantas rūpinosi ne tik saviškiais, bet ir apskritai valstiečiais. Matė, kad valstietis yra beteisis ne dėl to, kad jis menkesnis, bet jau dėl vienos žemesnės kilmės. Patsai pajutęs, kiek reiškia kilmė, dar labiau nei kiti to meto šviesuoliai turėjo neapkęsti tos luominės nelygybės. Bet kovoti prieš ją atvirai, viešai, kaip tikras valstiečio sūnus, nedrįso. Nekilmingajam luomui prasimušti į gyvenimą viena tebuvo priemonė — mokslas. Ir Daukantas tapo Lietuvos valstiečių švietėju. Neatitrūko nuo liaudies savo dvasia, nors fiziškai buvo atitrūkęs gana ilgai.

S. Daukantas nebuvo tik liaudies žmogus, kaip girinė obelaitė. Jo valstietiškas charakteris buvo susiderinęs su to meto europine ideologija — valstietiškiem metmenim buvo pritaikinti.

2. Europiški ataudai

Daukanto ideologija yra įglausta į jo veikalus. Istoriniuose raštuose jis ne tik faktų registratorius, bet ir istoriosofas. Jo istoriosofijos pagrinde akcentuojamas nuolatinis pasaulio kitimas.

„Nieko nėra amžino šioje pasaulėje: kaipogi visa, kas tenai yra, Dievo parėdymu anksčiau ar vėliaus ilgainiuo persikeičia, regis, dėl to vien, idant žmogus ne šio svieto, bet antro gyvenimo geistum", rašo *Būdo* pratarmėje (cit. 1935 m.

leidimas). Ir, norėdamas parodyti nuolatinio kitimo procesą, D. toliau pavyzdžiais kalba:

„Vienos yra buvusios šioje pasaulėje tokios atmainos, kurias jam raštai pasako, kitas jam žemės, vandens ir oro ermyderiai rodo, noris raštai tyli, kitos yra tokios, kurias žmogus pats savo amžiuje gali regėti. Ir taip, kur pirma pievos žėlė, plačios pilys, vaisingos dirvos buvo, ten šiandien palšų smilčių vilnys, į trobesį aukštos, spiginamos nuo degančios saulės, po tyrus banguoja arba begalinės jūros užgulusios niūkso; ir vėl atkaliai, kur pirma karšti viesulai, žvildamys degančias smiltis, neapregimuose tyruose pujojo, arba begalinės jūros tyvuliavo, tenai šiandien dirvos, girės, ežerai ir ūkininkai tarpe pilių gyvena" (ib.).

Kokia yra to nuolatinio kitimo priežastis? Ar tam tikros aukštesnės jėgos (kaip Tolstojaus likimas), ar istorijos eigą varo žmogus? Iš tolesnių Daukanto samprotavimų aiškėja, kad normalia tvarka kitimo procesą varo dvi galybės: gamta ir žmogus. Gamta daro įtakos žmonėms, žmonės padaro įtakos pačiai gamtai. Šitas tarpusavio veikimas turėjęs įtakos ir žmonijos istorijai.

Ar visos tautos, ar tik tam tikra tautų grupė yra likusi iš bendros tėvynės, S. D. aiškiai nepasisako. Bet tiktai atsiradusi žmonija, ir prasidėjusi nuolatinė evoliucija. Žmonės suskilę rasėmis ir tautomis. Tas rasių ir tautų skirtumas parėjęs nuo gamtos, kurioje apsigyvenę. „Vieniems plikiems be uksmės ir uždangos vargstantiems smiltynų tyruose spiganti saulė surietė ant galvos plaukus į garbanas, o jų kailį sudeginusi į anglį, pavertė juos į murinus ir tuomi būtinai nuo pirmosios žmogaus veislės atskyrė; kitiems gyvenant sausuose vėjuose kailis į rudvarį pavirto; kiti kitose vietose gyvendamys platų veidą ir aukštas akis įgavo; ir tie tiktai, kurie kalnuose ir giriose gyveno, baltais ir visų grakščiausiais žmonėmis tepaliko" (ib. 6 p.).

Iš pradžių visi žmonės buvę laisvi. Tačiau atsiradę didž-

turčiai pradėję žmones vergti. Vergiamieji turėję išsidanginti kitur — į versmes, balas, tyrus, kad galėtų kaip tinkami Dievą garbinti ir laisvi gyventi.

Taip suprantant istoriją, nesunku pasidaryti išvadą, kad lietuvių tauta irgi yra iš kur nors atkilusi. Lietuviai kilę iš Indijos. Istorija randanti lietuvius išsidanginusius iš Indijos į Juodųjų Marių pakraščius iš šiaurės pusės. Jie gyvenę tenai jau prieš Kristų. Lietuvių vardo dar nebuvę. Buvo vadinami indais, kiemarionimis, skytais, getais, kartais eruliais, arba geruliais. Lietuviai buvę tenai didžiai garsingi, prekiavę su graikais, egiptiečiais, fenikiečiais; kariavę su persais, graikais, romėnais. Su tomis tautomis jie turėję vieną tėvynę. Tai rodą daugybė bendrų žodžių ir patarlių. Tik iš Azijos paskiau atsibrovusios kitos tautos. Jis išgrūdo iš Uksinių pamarių tuos getus ir kiemarionis... į tyrus, kuriuose auga aukšta žolė taip, jog raito žmogaus negal regėti. Čia ir pasidaręs sąmyšis, prasidėjusi būsimųjų lietuvių kelionė į Pabaltijį, kur „traškančiose girėse, nuo įkūrimo pasaulės nekušintose, ilgus amžius džiaugdamos liuosybe savo prabočių, tarp girių laimingai gyveno" (26 p.).

Kaip čia lietuviai Pabaltijy gyveno? Jie buvę laisvi: rinkę sau viršininkus iš išmintingųjų ir narsiųjų — demokratiškai. Vergystė tai velnio darbas (*Istorija*, 52 p.). Lietuvių charakteris užgrūdintas visiems pavojams; neištižę, neišlepę, narsūs, patvarūs, antra vertus — taikingi, švelnūs, vaišingi, darbštūs, linksmi, menininkai, religingi, garbinę šilumą saulės pavidalu, stabų neturėję. Tikri gamtos vaikai, tos gamtos rūsčios ir švelnios, baisios ir patraukiančios, slėpiningos ir atviros. Tie kraštutinumui sutilpę ir lietuvio charakteryje. Tai buvo lietuvių aukso dienos.

Tačiau kada diduomenė išlepusi, tada pasisavinusi lenkų, gudų, vokiečių ir kitų „šaldrų papročius, užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą darbą savo bočių prabočių". Ir tada „metuose, 1569 per kebeles pasidavė į lenkų valdžią ir

nuo to laiko nepaslinkdamys patys nė kokiu lėtos daiktu užsiimti, vieni tižo lepumuose svetimų pramonių, kiti išsirpę po medaunyčias bajorystomis savo girdamies, vis į lenkų spunką veizėjo ir nuo jos sau laimos laukė, kurie, įsiveržusys į Lietuvą norėjo lietuvius būtinai paniekti ir vergais savo padaryti" *(Būdas,* 301 p.). Jie įvedę ir negirdėtą neregėtą darbą, lažu vadinamą, kurį lietuviai iš apmaudo pramanę baudžiava. Nuo tada ir pradėjusi Lietuva irti... Iro ir nyko taip, kad iš po svetimųjų ir svetimybių beliko tik jų „kalba, žali bruknelė, nuo speigų apšarmojusi" *(B. 7 p.).* tą kalbą išlaikė ne raštai, bet išmintingos žemaičių ir kalniečių motinos apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose.

Nebetęsiant tų įdomių poetiškų S. D. paveikslų apie senovės lietuvių gyvenimą, kyla klausimas: iš kur tos S. D. pažiūros apie lietuvių kilimą, laimingą gyvenimą ir nykimą. Tai nėra S. D. visai originalus išradimas. Plačiai sekdamas naujausią literatūrą, ypačiai, kur būdavo užkliudomi lietuviai, S. D. pažino Vakarų Europos idėjines linkmes. 19 amž. pradžioje įsigalėjęs romantizmas savo ideologiją buvo atrėmęs į Rousseau teoriją. O Rousseau, eidamas prieš savo dienų visuomenės sunykimą, pirmasis buvo paskelbęs, kad viskas išeina tobula iš Kūrėjo rankų ir sugenda žmogaus rankose. Iš Kūrėjo rankų išėję žmonės visi buvo laisvi, lygūs, laimingi. Tai natūralūs gamtos žmonės. Jų pavyzdžiu Rousseau laikė sonovės istorijoje persus, senuosius romėnus, germanus. Jie buvę galingi, kol civilizacija ir prabanga jų nesugadino. Dabartinėse tautose gamtos žmonės tebėsą šveicarai. Jie puikiai pažįsta mokslo reikalą, bet labiau jie branginą valią, charakterį, dorovę, gyvenimo išmintį. Jie niekiną tinginiavimą, neveiklumą, prabangą, ponišką lepumą, gyvenimą iš svetimos sąskaitos. Jie giliai tikintieji žmonės.

Rousseau idėjas iš dalies parėmė nenuilstamas entuziastas karaliaučiškis Herderis. Žmonijos istorijoj jis akcentavo (1784-1791) nuolatinį kitimą — žmonija išgyvenanti to-

kius pat tarpsnius kaip ir individas: jaunystės ir senatvės. Su antikinio pasaulio nykimu žmonija patyrusi pirmąsyk senatvę; su šviečiamuoju amžium — antrusyk, ir vėl prasidedąs ratas iš naujo suktis. Kiekviena tauta turinti turėti savą tautinę literatūrą. Tautinė literatūra tegalima sukurti tik sava kalba. Literatūros kūrėjas esąs ne mokytinis, bet gamtos žmogus. Dėl to ir adoruoja vadinamąsias primityvias tautas.

Rousseau ir Herderis atidarė kelią į literatūrą pačiai gamtai, didingai, primityviai, atidarė duris ir tiems gamtos žmonėms — šiurkštiems, primityviems, bet morališkai tauriems ir gilios sielos. Tokių žmonių literatūra ėmė ieškoti arba tolimuose kraštuose, arba viduriniuose amžiuose.

Rousseau ir Herderio paveikti, romantikai nuo klasikinių tautų nukrypo ir į rytus. Europos dėmesį į rytus bent kalbos atžvilgiu patraukė Fr. Schlegelis savo veikalu *Apie indų kalbą ir išmintį* (1808). Susidomėjimas Indija augo. Pr. Boppas padėjo pamatus lyginamajai gramatikai, tirdamas sanskritą ir lygindamas su persų, lotynų, graikų, germanų kalbomis (1816). Paskesniame veikale (1835) jis lygino senąsias kalbas ir su lietuvių kalba. Ypačiai pažymėtinas čia danų lingvistas Raski, kuris įrodė giminystę germanų kalbų su graikų, lotynų, lietuvių ir slavų (1818), o šalia jo Karaliaučiaus profesorius Pr. Bohlen, kuris susidomėjo prūsų ir lietuvių kalbomis, rodė lietuvių kalbos giminystę su sanskritu (1830). (2)

Su šita dvasine atmosfera S. Daukantas buvo pažįstamas. Savo *Būde* jis ypačiai cituoja Bohleną, Raskį ir Rėzą, neskaitant jau romantikų istorikų Kotzebue, Vogto ir Lietuvos Narbuto.

Sugretinus V. Europos to meto tendencijas su S. D. tendencijomis, prieinama išvada, kad S. D. nebuvo atsistojęs nuošaliai nuo Europos judėjimo; jis buvo tos pačios romantinės ideologijos pagautas. Šitos ideologijos šviesoj dabar aiškėja, kodėl S. D. žmonių rasinius ir tautinius ypatumus kildino nuo gamtos ypatumų; kodėl lietuvius kildino iš Indijos,

kodėl jų charakterį parodė gamtos žmogaus charakterį, kodėl lietuvių sunykimo priežastis jam rodės esąs nutolimas nuo gamtos jai skirto charakterio ir pasidavimas civilizacijai, kodėl lietuvybės pagrindu laikė liaudį. Lygiai, aiškėja, kad lietuvis galės pakilti iš dabartinio sunykimo, nes istoriją kuria ir žmogus; reikia tik atgaivinti lietuviuose gamtos žmogaus dvasia.

Šita europinė ideologija ir anas valstietiškas charakteris davė S. Daukantui tvirtą pagrindą sukurti naują momentą lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje: lietuvybę atpalaiduoti nuo lenkybės. Iš valstietiškų metmenų ir europiškų ataudų, tariant audėjų terminu, išėjo

3. Lietuviškas raštas

S. Daukantas, kaip valstietis, nieku nebuvo susijęs su lenkais, su jų tradicijomis. Nutraukti ryšius su senąja ideologija su lietuviškos lenkiškos tautybės koncepcija jam visai nesunku. Antra vertus, europinė ideologija kaip tik pateisino ir padrąsino senąją koncepciją suardyti ir sukurti visiškai naują — savarankiškos, demokratiškos lietuvių tautos. Naujoji susidarytoji koncepcija reikėjo puoselėti, gaivinti, apkuopti nuo šiukšlių, kurios ją dengė. Ir S. Daukanto didžioji pastangų dalis eina tam darbui. Iš vienos pusės jis kuopia naująją Lietuvą nuo labiausiai ją sloginusios lenkybės, iš antros pusės gaivelėja tautinę sąmonę.

S. Daukante kaip nė viename kitame anuo metu pasireiškia antilenkiškas nusistatymas. Lenkus jis vaizduojasi daugelio Lietuvos nelaimių priežastimi. Lenkai ne tik pražudę Lietuvos valstybę, bet ir dabar lietuviams kenkią. Lenkai *sufalsifikavę* Lietuvos istoriją; *jie paslėpę tikruosius dokumentus* apie uniją. „Lig šiol lenkai — savo naudai, o mūsų nenaudai — faktus pindavo, sumaišydavo, darkydavo“ (laiškas Narbutui). Prašo Narbutą, kad prikištų Babravičiui, kam

„perdirba lietuvių pavardes lietuviškomis galūnėmis arba visai praleidžia garsiausias gimines, o lenkų nė menkiausių giminių nepamiršta pažymėti“. Nusiuntęs Narbutui rankraščius, prašo niekam iš savo rankų nedavinėti, nes lenkai visokiais būdais norėjo iš manęs išvilioti, davinėjo 80 raudonųjų, pats grafas Račinskis davė 70, kad galėtų savo noru pertaisyti, tačiau niekaip gyvai neduosiu“.

Kad jau seną Daukantą pakvietė Kirkoras rašyti į *Teka Wileńska,* už D. atsakė jo bičiulis Akelaitis: Daukantas pasižadėjęs rašyti tik lietuviškai.

Daukantas negalėjo ramiai žiūrėti į tuos, kurie apie Lietuvą gerai ar blogai parašo. Jam nepatinka Jaroševičius, pastebėjęs, kad Lietuvoje buvusi vergija. Vergiją įvedė Lietuvoj tik lenkai — įrodinėja D. laiškuose Narbutui. Nepatinka jam ir Kraševskis, kad per maža lietuvius išaukštinęs. Prikiša net pačiam Narbutui, kad jis susiaurinęs Lietuvos ribas. Tos ribos pietuose turinčios siekti Pinsko balas. Juk niekas nesuprantąs, ką Pinos upė reiškia slaviškai, o lietuviškai esąs visai aiškus vardas: reiškiąs pynę nuo žodžio pinti; „kas pažvelgtų į daugybę supainiotų upių aplink Pinską, turėtų pripažinti, kad tinkamesnio vardo nebuvo galima sugalvoti“.

Bet Daukanto širdis sukritusi su Narbuto, nes šisai bajoras, taip pat viską užmiršęs kaip ir Daukantas, rinko medžiagą apie Lietuvą ir ją skelbė. Jis išidealizavo Lietuvą. Jis gi net pasmerkė lietuvių susidėjimą su lenkais. Ir aktyvusis D. negali pakęsti, vis neskatinęs Narbuto: „...pasiaukok visas Lietuvos aktams ir dokumentams rinkti ir spausdink juos, kiek bus lėšų. Tie aktai bus mūsų tautos istorijos kertiniu akmeniu, ir mūsų priešininkai polemikoje nebedrįs slėpti teisingiausių faktų... Nėra išganingesnio darbo už Kapitono(N) sumanymą, t.y. rinkti tos tautos paminklus ir leisti į visuomenę“ (1843).

Artimas jam buvo ir Onacevičius, buvęs jo mokytojas Vilniaus universitete. Juk Onacevičius buvo studijavęs Kara-

liaučiaus archyvus, universitete dėstęs lituanistikos dalykus; daug jų davęs ir Daukantui. Tam savo mokytojui Daukantas Petrapilyje ir akis užspaudė.

Lietuvių tautos sąmonės evoliucijoj toks griežtas skyrimasis nuo lenkų yra naujas dalykas. Jis gali stebinti savo griežtumu ir net fanatizmu. Bet neužmirština, kad visuomet dvasinio persilaužimo momentai esti egzaltuoti. Tai matyti visuose sąjūdžiuose, kurie turi pakeisti senąją tvarką ir įvesti naują. Egzaltuotas, vaižgantiškai lyginant, ir pavasaris, kuris pakeičia žiemą. Ramus darbas prasideda tik vasarą. S. Daukantas ir turėjo suvaidinti to paties ankstyvojo pavasario rolę, išsilukštenant lietuviui iš lietuvio-lenko. Neužmiština ir antra priežastis: sykiu su sąmoningu nusistatymu prieš lenkybę ėjo nusistatymas prieš poną, prieš tą luominį ir socialinį skirtumą, kuris buvęs atgabentas iš lenkų. Tuo momentu neapykanta lenkybei sutapo su neapykanta ponui panašiai, kaip paskiau neapykanta rusui sutapus su neapykanta pravoslavijai.

Tautinės sąmonės koncepcijoj išskirdamas lietuvybę nuo lenkybės, S. D. tos pačios lietuvybės atgijimą ir grindžia ne bajorais, bet daugiau valstiečiais. Tiesa, prieš bajorus jis nieko nekalba, jų neišskiria, bet daugumas jo rūpesčių nukreipti į liaudį: „asz ne diel mokitu wiru yr gałwocziu, bet diel tu motinu rasziau, kurios geb sava waykams darbus jų bocziu prabocziu pasakoty“ (*Darbay*... 1822, 6 p.).

Rašydamas liaudžiai knygeles, ragindamas steigti mokyklas, jis nori, kad šalis apsišviestų ir ekonomiškai pa kiltų. Prieš Daukantą, rodos, S. Stanevičius buvo parašęs vieną ūkio knygelę. S. Daukantas šioj srityje yra pionierius: apie tabako auginimą, bites, apynius, sodus, ugnį, medžių sėklas skelbė populiarias žinias. Jau aiškiai formuojasi mintis, kad tautinė sąmonė teįmanoma tik apsišvietusioje tautoje, ekonomiškai prasigyvenusioje.

Taigi S. Daukanto tautinėj sąmonėj lietuvybė jau atpa-

laiduota nuo kitų tautybių, lietuvių tautos savaimingo egzistavimo teisė pagrindžiama praeities tradicijomis; tautos egzistavimo faktas stiprinamas dar didesniu praeities pažinimu ir kultūriniu bei ekonominiu apsišvietimu; tautos likimas paremiamas gyventojų daugumu — valstiečiais. Kad tauta veržtųsi pasireikšti kultūrinio gyvenimo autonomija; kad siektų susiorganizuoti į politiškai nepriklausomą valstybę, — to S. Daukanto tautinėj sąmonėj dar nėra. Tie du laipsniai tautinės sąmonės evoliucijoj ateis tik paskiau, ateis tada, kada bus realizuotas visoje tautoje S. Daukanto tautinės sąmonės laipsnis. O tai įvyks dar negreit.

Pabaiga. Daukanto tautinės ideologijos realizavimas tautoje

S. Daukanto tautinės idėjos jo bičiuliams galėjo būti pažįstamos iš laiškų, iš rankraščių. Tolimesnieji ir svetimieji jį gavo pažinti iš to vieno išspausdinto *Būdo* (1845). Ir artimieji ir tolimieji jautė ir kažkokio nepasitikėjimo, ir gilios pagarbos. Kajetonas Nezabitauskis, susižavėjęs *Būdu*, užsimojo jį į lenkų kalbą versti, ir neišvertė. Podbereskis išvadino tą patį *Būdą* seno lietuvio plepalais ir vis dėlto išvertė lenkiškai. Blaivusis Valančius su nepasitikėjimu žiūri į jo istorijas ir vis dėlto žadasi jas išleisti. Daukanto tautinės sąmonės balsas nebuvo taip nykiai nuskambėjęs kaip kitados Daukšos. Vis dėlto ir jam reikėjo laiko, kad visuomenė psichologiškai pribręstų susigyventi su nauja sąmone. Daug dar lietuvių šviesuomenės tebesilaikė anos dvilypės Lietuvos ir Lenkijos unijų ideologijos. Baranauskas ar ne įdomiausias bus tos ideologijos atstovas, rašęs lietuviškai, panašiai, kaip Mickevičius lenkiškai. Bet su *Aušros* sąjūdžiu daukantinė ideologija virsta visuotine jaunosios Lietuvos ideologija. Skyrimasis nuo lenkų pavirsta viešąja kova ir grožinėj literatūroj, ir publicistikoj. Net istorinė skyrimosi atrama tebėra ta pati, kurią Dau-

kantas buvo paskelbęs, Vytautas. Nuo Daukanto laikų Jogaila, tas Lietuvos kunigaikštis, nuėjęs į lenkų pusę, pavirto ženklu viso blogo; tas lietuviškasis Vytautas pavirto viso gero idealu.

Pažiūromis į praeitį, į kalbą S. Daukantas rado vertą papėdininką Basanavičių. Ir Daukantas *Būdo* prakalboje ir Basanavičius *Aušros* priekalboje — abudu gėrisi Lietuvos praeitimi; abudu skundžiasi, kad iš senovinės Lietuvos belikusi kalba, kuria, anot Daukanto, galima didžiuotis ir girtis, nes nė viena kalba šioje pasaulėje nėra taip aiški, o, anot Basanavičiaus, apie kurią mes galime su mokytu vyru ištarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte".

Basanavičius gilino ir pagrindė Daukanto ideologiją apie lietuvių kilimą ir net tos pačios rūšies argumentais. O Lietuvos praeitį, D. atgaivintą istorijoj, atgaivins beletristikoje Pietaris — su ta pačia ideologija, panašiais vaizdais, net panašiais terminais (Lietos vyrai, rimti pulkai...). Tie patys Lietuvos istorijos momentai, padavimais apgaubti — Živilė, Margiris, Vytauto vaikai... ras atbalsio pedagoginėje beletristikoje (Š. Ragana).

Atbundančioji Lietuva pagilino ir realizavo Daukanto tautinės ideologijos pradus. Ir Daukantas, kaip tas Vaižganto Mykoliukas, atsisakęs nuo šeimos gyvenimo, atisidėjęs tik tautos gyvenimui, įvykdė savo bent vieną norą: „jei ani mumy lygins noris su *Papiriusu* Rimionu, asz yr tuo džiaugsiuos yr lynksmynsiuos, jog pyrmasys tarp Lituvių, gudresnems virams norentems raszity, kela praskiniau" *(Darbay*...6 p.).

MOTIEJUS VALANČIUS

Tautinei minčiai dirvos ruošimas:

GYVASIS MOTIEJUS VALANČIUS

Pirmajam straipsny (rinkiny *Lietuvių rašytojai*. Red.) iškelta, kad Daukantas atskleidė naują lapą lietuvių tautinėj ideologijoj. Joje Daukantas prašoko savo laikų visuomenę. Visuomenė nebuvo priaugusi, ir Daukantui teko būti vadu, kuris dar neturėjo kartų.

Kitoks vadas buvo Valančius. Tokios pažangios ideologijos jis neskelbia. Jis išeina pirma ruošti dirvos, kurioje galės suklestėti ir Daukanto idėjų sėkla. Jis pasilieka toje pačioje visuomenėje, kad būtų jai suprantamas ir priimtinas.

Jis ne toks vadas, kaip ir vadinamieji lenkų sielos vadai — Mickevičius, Krasinskis, Slovackis. Jis nekuria fantastinių vizijų apie tautos pašaukimą. Iš viso jis ir ne fantazijos žmogus. Jis visados blaiviai realus. Jis ir savo raštais pradėjo istorinį realizmą. Ir savo žodyje jis yra tikras realistas. Tas pats senovės miškas, į kurį Daukantas įdėjo visą savo poetišką susižavėjimą ir aprašinėjo po kelis sykius pasikartodamas, iš po Valančiaus plunksnos išeina daug realesnis. Senovės lietuviai Valančiui buvo „augaloti, stipri, skudri, szimta metu patenkantis. Barzdu neskutasis, plaukus retai kumet bekirpusis“. Palyginti su Daukanto lietuviu, kurio „barzda veputiniais ant žandų niuksojo, plaukai tamsūs už ausų sukasi, karių kasos į užpakalį nudribusios, vėjų sklaidomos, it arklių

karčiai plaikštėsi", — anas Valančiaus aprašymas yra toks paprastas, nepoetiškas. Už tat jis visados tikslus ir konkretus. Jis visados ir pačiame veikime pirma apskaito sąlygas, įvertina situacijas ir tada imasi racionaliai, planingai siekimus vykdyti. Tai tikro vado taktika.

Šiuo tarpu ir įdomu pasekti šitokio vado besiformuojanti, o paskui jau vadovaujanti figūra, išsprogusi žemaičiuose.

Žemaičių fone

1926 m. išleidžiant vysk. Staugaitį į Žemaičių sostinę, kan. Tumas apie Žemaičius kalbėjo:

„Iš pat nebeatmenamų laikų Žemaičių Žemė buvo politiškai, paskui bent administratyviai nepriklausoma ir ėjo lygiagrečiai su Didžiąja Lietuvos kunigaikštija. Žemaičiai visados turėjo atskirus kunigaikščius, yra Lietuvai davę didžius Kęstutį su Vytautu ir Birute. Žemaičių kunigaikščiu titulavosi net okupantai Rusų carai. Lenkų vergijos laikais Žemaičiai buvo išskirti į atskirą administracijos dalį, į ‚Starostwo Žmudzkie', turėjusią per visą laiką autonomiją, daug atskirų teisių. Esu žemaitis visados skambėjo tautiškai susipratusio, ‚apsisprendusio' to krašto gyventojo lūpose; esu žemaitis nesvyruodami sakės patys žymieji jų aristokratai didikai, a.a. kunigaikščiai Oginskiai ir kiti. Esu žemaitis reiškė kiekvienas politikos žingsnis didžiojo patrioto Katkevičiaus".

Ir ne be pagrindo žemaičiai didžiavosi savo žemaitiškumu. Kada į Lietuvą veržėsi Vakarai, nešdami Lietuvai politinę nelaisvę, tada Žemaičių Žemė davė Kęstutį ir Vytautą. Kada tie patys Vakarai užplūdo Lietuvą religine protestantizmo forma, kada jau visuose Žemaičiuose beliko tik septyni kunigai, Žemaičiai davė vysk. Merkelį Giedraitį ir kan. Daukšą. Kada Lietuvą apniko Rytai, nešdami jai politinę, religinę ir kultūrinę nelaisvę su šūkiu „Rasplastat Litvu"; kada

jų užmačioms tautai vadovavęs bajoriškasis luomas jau nebestengė spirtis, tuo taigi kritiškuoju momentu Žemaičiai vėl davė du didžius žmones, žmones jau ne bajorus, o iš valstiečių luomo — S. Daukantą ir M. Valančių.

Su Žemaičiais yra sutapusios ir gražiausios lietuvių tautos tradicijos bei tautiniai herojai. Juos dažniausiai minime iš praeities stiprybės semdami.

Valančius ir patiems žemaičiams artimas. Jis, anot Tumo minėtos kalbos per vysk. Staugaičio išleistuves, yra bažnytiški žmonės, bažnyčią lankyti itin mėgstą, antra žemaičiai mėgsta savo literatūrą; ir dabar esą nemaža „mandragalvių", kurie savo Daukanto ir Valančiaus raštus kiaurai žino ir kiaurai sugeba juos iškomentuoti.

Ruošimasis pareigoms

Tiesa, jauno Valančiaus gyvenimo pažįstam tik vieną kitą fragmentą. Bet iš jų matyt, kad tuo metu, kada daugelis žemaičių, Valančiaus amžininkų, jau rašė brošiūrėles, „veikė", — tuo metu Valančius tylėjo. Pirmuosius savo darbus parodė tik jau keturiasdešimt metų amžiaus.

Ar jis buvo toks apsileidėlis nesusipratėlis? Kažkas kita. Mokykloj, paskui seminarijoje jis visados veiklus, užimtas, tik kaip tikras lietuvis — išorės apsileidusios, pasišiaušusiais plaukais, bet su kažin kokiu patraukiančiu paprastumu (Dabševičius). Tas paprastas mužiko vaikas, iš kaimo išsinešęs sveikas dvasios ir kūno galias, mokykloje giliai kultyvuoja. Kultyvuoja užsidaręs.

Kaip katile garas įgauna nepaprastos jėgos tik uždarytas, taip ir asmenybė stiprėja, intensyvėja uždara. Tai didžių asmenybių kelias. Ilgas pasiruošimas, kad paskui būtų vaisingas darbas.

Tai natūralus gamtinis kelias ąžuolo, kuris ilgai auga, bręsta, dėl to ir patveria amžius.

Iš mokyklos išėjo Valančius ne tik su žiniomis, bet su vieninga, harmoninga asmenybe. Jokio dvilypumo, jokio vidaus konflikto, kuris pasėja nesutarimą tarp žodžių ir darbų ir priverčia žmogų sau pačiąm veidmainiauti. Jokio dvilypumo, kuris žmoguas energiją išeikvoja kovai pačiam su savim, kol galutinai palūžta, negalėdamas savyje dvilypumo pakęsti. Valančiaus visos galios susiderinę kaip smuike stygos, ir visa jo asmenybė palinkusi viena linkme — atlikti jam skirtą pareigą.

Organizatorius kūrėjas

Išėjęs į gyvenimą visus savo sugebėjimus ir nukreipia ta pareigos linkme. Nesiblaškydamas į šalis, nesigriebdamas devynių darbų, Valančius dirba tai, ką liepia einamoji pareiga — kapeliono, profesoriaus, rektoriaus...

Tai dėl to jis taip ilgai nepasireiškė visuomeniniame, politiniame, publicistiniame darbe, kuris tada buvo mada. Už tat jis tapo savo srities specialistu, laimėjusiu gilias savo auklėtinių simpatijas ir viršininkų pasitikėjimą, kad ištesės jam dedamas pareigas.

Valančius buvo ne iš tų žmonių, kurie ieškojo vietų, bet iš tų, kurių pačios vietos ieškosi.

Ir vyskupo sosto jis neieškojo.

Nors nebuvo tradicijos skirti mužiko vyskupu, nors Rusų administracija nenorėjo Žemaičiams gero vyskupo, bet Valančiaus kompetentingumas ir atsidėjimas pareigai Bažnyčios buvo įvertinti, o Rusų administracijai rodės, kad laikydamasis nuošaliai nuo visuomeninio gyvenimo tas nebajoras nebus pavojingas Rusų politikai. Ir 1850 m. sausio 14 d. ciesorius Mikalojus I pasirašė aną žinomą įsakymą: „Telšių seminarijos rektoriui Motiejui Valančiauskiui maloningiausiai įsakome būti Telšių vyskupijos vyskupu".

Paskirtas vyskupu, Valančius parodė visas tas galias,

susikondensavusias jame per ištisą penkiasdešimtį metų. Tik ir čia jis nepaleidžia iš akių savo naujos vyskupiškos pareigos — žmonių gerovės.

Ją suprato plačiai sintetiškai. Jis vyskupas — sielų ganytojas, bet jis gano ir kūnus. Jis supranta, kad dvasia nuo kūno šioj žemėj neatidalijama, jis rūpinasi ir žmonių ekonominiais reikalais.

Valančius sujungė savyje ir priešingų luomų interesus: valstiečių ir bajorų. Pats Valančius valstietis, rūpinasi valstiečiais, nuo jų nenutolsta, savo mužikę motinėlę šalip savęs sodinasi, valstiečių reikalus atlieka pirmiau už bajorų. Demokratas tikrąja prasme. Bet jis neatstūmė nė dvaro. Dvarą jis stengėsi palenkti, kad palengvintų baudžiauninkų ir apskritai valstiečių būvį.

Susintetino savyje Valančius ir Bažnyčios bei Tautos reikalus. Tiesa, išaugęs lenkiškoje kultūroje, jis kalbasi su kunigais lenkiškai. Tiesa, apie tautiškumą ir patriotizmą jis nekalba. Tie žodžiai tik vėlesnė mada. Bet Valančius, ir nekalbėdamas apie tautiškumą, žadino jį lietuvių širdyse šviesiais Lietuvos praeities paveikslais, kurie rodė lietuvius buvus galingus, prisirišusius prie žemės, kalbos, papročių. Jam rūpėjo ne apskritai žmonės, kosmopolitai, bet jo tikrieji žemaičiai, lietuviai.

Valančius tokiu būdu respektavo visų grupių dvasinius ir materialinius interesus, bei jų kraštutinumus šlifavo, derino. Ir visą tautą Valančius vedė sugyvenimo, sutarimo keliu į dvasinę ir materialinę pažangą.

Dvasios sritį vis dėlto labiau akcentavo. Jis rengė tautą ne į Vytautinius politinius žygius, į kardo kovas, bet į kultūros kovas — ilgas, sąmoningas, valingas. Jis suprato, kad mažosios tautos gali būti galingos dvasios. Ir dėl to mokykla, knyga, sakykla jam buvo galingiausi tos kovos ginklai.

Sakome paprastai, Valančius sukūręs Lietuvai liaudies mokyklą ir išmokęs ją skaityti, Valančius nublaivinęs visus Že-

maičius. Būkime teisingi ir pastebėkime, kad Valančius ne pats sugalvojo daugelį idėjų: ne jo idėja mokyklas steigti, ne jo blaivybę plėsti, ne jo mokytojų seminariją steigti ir laikraštį leisti. Jis buvo ne iš tų, kurie idėjas kuria, planus sugalvoja, bet iš tų, kurie planus vykdo. Tačiau įvykdyti nėra menkesnis nuopelnas kaip sugalvoti. Lietuvių nelaimė tebėra ta, kad jie praktiniame gyvenime arba veikia visai be plano, arba amžinai tik planuoja. Planams paruošti energija išsenka, ir jos nebelieka jiems realizuoti. Taip buvo palaidota daugel puikiausių sumanymų. Valančius nebuvo tokis. Jis vykdė nepaisydamas, keno sumanyta. Tik kai nebuvo, kas sumano, pats kombinavo. Jis pažangiai rėmė svetimus planus, o žinia, kad kiekvienai idėjai reikalinga tam tikra atmosfera, globa, kaip gėlei šiltadaržis. Ir teikėsi apie Valančių dvasininkai ir pasaulininkai, žmonės drąsios iniciatyvos: Dovydaičiai, Juzumai, Daukantas, Ivinskis, Akelaitis. Valančius jų centras, Lietuvos Saulė. Čia Valančius pasirodė tikras vadas, kuris ne tik pats dirba, bet kitus organizuoja į darbą. Tai kontrastas kitam vyskupui — Baranauskui, kuris pats buvo didelis darbininkas, bet jokis organizatorius.

Ypačiai Valančius stengėsi sau išsiauginti padėjėjų iš jaunųjų kunigų. Jis jaunuosius mylėjo. Juos protegavo labiau nei senuosius kunigus. Jaunieji jį suprato. Jo balso klausė, jo pavyzdžiu sekė. Susidarė pasiruošusi, pažangi, drausminga jaunųjų kunigų armija. O kur pasirodydavo kokis nedrausmingas, Valančius tam būdavo griežtas.

Su tais užsimojimais ir su tais talkininkais Valančius ir stojo lietuviškos ir katalikiškos kultūros kurti. Šiandien sunku ir pasakyti, kiek aukštai ir kaip greitai būtų kilusi lietuvių materialinė ir dvasinė gerovė, jeigu nebūtų atūžusi iš Lenkijos sukilimo banga.

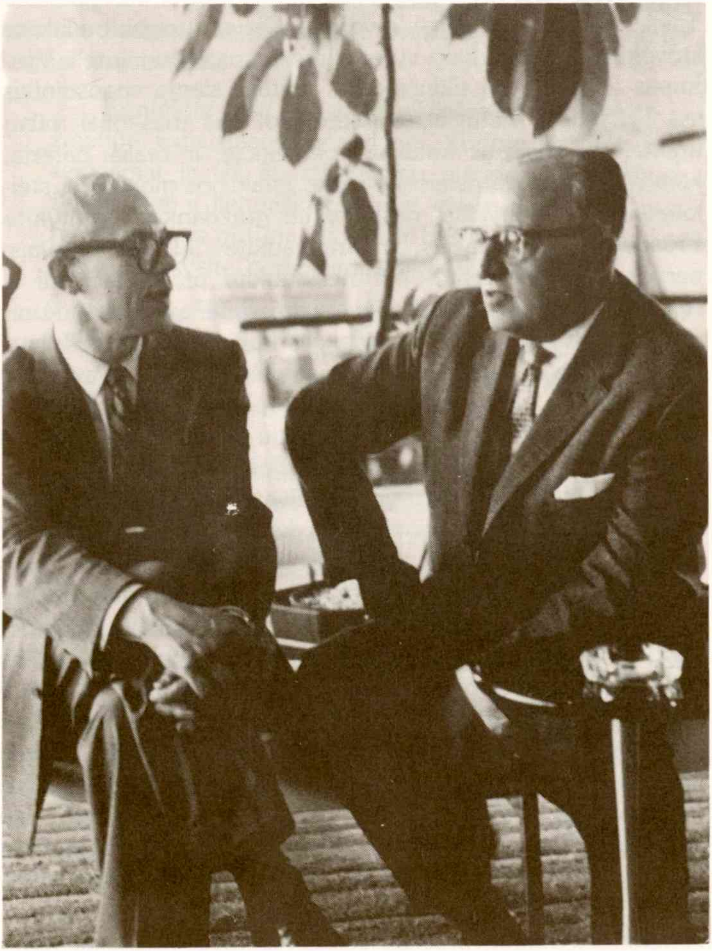
Gynėjas ir kovotojas

Lenkmetis išardė Valančiaus užsimojimus, išblaškė po tolimąją Rusiją 107 kunigus, jų tarpe artimiausius Valančiaus talkinikus. Bet tame sukilimo verpete Valančius neužmiršo vadovauti tautai, pats nevengdamas pavojų. „Žadėjo man Kamčatką ir kartuves, bet mane užstojo ypatinga Dievo Apvaizda". Jei negalėjo vesti Tautos į pozityvią kūrybą, toje audroje jis bent vairavo taip, kad kuo mažiau lietuvių nukentėtų. Jis diplomatiškai palaikė artimus santykius su administratoriais. Asmeninėmis pažintimis ir intervencijomis jisai daugel žmonių išgelbėjo. Net žiaurusis Muravjovas davėsi perkalbamas ir nulenkiamas. Kaip ir paprastai dažnas visuomenės veikėjas, Valančius net per daug ėmė pasitikėti diplomatija ir buvo besukąs savo pirmatako vysk. S. Giedraičio pėdomis, leisdamasis į kompromisus kultūros dalykuose. Bet kada buvo paliesti tikėjimo ir doros dalykai, kada administracija pasiūlė pačiam vyskupui nurodyti nusikaltusius kunigus, tada vyskupas tiesiai atsakė: negalimas daiktas nurodinėti *neištikimus politiniu atžvilgiu*, tai policijos dalykas.

Kada nusprendė rusai galutinai „rasplastat Litvu", pradėjo nuo vyskupo. Atkeltas į Kauną, apsuptas šnipų, atskirtas nuo ganomųjų ir kunigų, uždraustas iš gyvenamosios vietos išeiti, kai kurių savo kunigų denuncijuotas, išduotas, senstantis, nuolatinių rūpesčių suvargintas, Valančius vis tiek nepaliauja vadovavęs. Kaip laivo kapitonas — gyvas laivo nepames. Bet Valančius dar nelaukia laivo skęstant. Tiki, kad jis bus išgelbėtas. Jis kreipias nors raštu į savo talkininkus, jau ne kaip viršininkas, bet kaip tėvas, draugas, brolis: „pasenęs ir greitai turėdamas išduoti Dievui apyskaitą iš savo ganytojavimo... pakeliu balsą į jus, kunigus, mano draugai, kovotojai, žadindamas jūsų uolumą, kviesdamas jus stovėti sargyboje. Nepriiminėkite jokių raštų, nesutinkančių su katalikų bažnyčios mokslu ir neskelbkite jų iš sakyklos. Jei

„Pasikalbėjimas su Lietuva yra giliaprasmis istoriosofinis kūrinys, Baranauskas čia savo idėjom užbėgo už akių ateinančiam pozityvizmo idėjų laikotarpiui, jį kritikuodamas ir statydamas krikščionišką sampratą. Bet likimas dėl Baranausko ir čia tas pats: jis buvo stiprus, kur protestavo prieš rusus. Ten jis buvo pasisavintas visos tautos, bet nebuvo pasisavinta jo pozityvi ideologija". (Iš laiško autoriui knygos: Stasys Yla, Vardai ir veidai, įdėto ten pat 131 psl.).

Juozas Brazaitis su Zenonu Ivinskiu 1961 Brooklyne.

reikėtų dėl to nukentėti, atminkite pavyzdį apaštalų, kurie atsakė, kad labiau reikia klausyti Dievo negu žmonių. Jokia baimė, jokie grasinimai, kankinimai, ištrėmimas, pagaliau nei pati mirtis tenenugąsdina jūsų. Mirtis mums yra pelnas... Taigi, mieliausieji draugai kovotojai, Dievo kunigai: budėkite, stovėkite tikėjime, kaip vyrai elkitės ir pasistiprinkite". Vyskupas kreipiasi ir į tikinčiuosius raštais, slapta spausdintais jau Prūsuose: Lietuviai, žinokite, kol bus maskoliai mūsų krašte, tol nesiliaus katalikus persekioję. Ir realiai pataria, kaip reikia kovoti: neleiskite vaikų į valdžios mokyklas, steikite slaptas mokyklas, neskaitykite graždankos, skaitykite Prūsuose leidžiamąsias, nedraugaukite su pravoslavais, persekiojami kentėkite, bet nesiduokite pravoslavinami ir rusinami, saugokitės išdavikų, suspieskite apie savo kunigus, o jeigu pasitaikytų parsidavėlis kunigas, „bėkite šalin... nebeikite pas jį išpažinties ir saugokitės kaip vilko, avikailiu apsimovusio..." Ir Valančius kalba su tokiu įtikinimu, su tokiu griežtumu ir aiškumu ir sykiu su tokiu ramumu, lyg tai būtų paskutinis vado įsakymas prieš didžiulę tylią kovą.

Jeigu Napoleonas drąsino kareivius tuo, kad Egipto piramidės į jų darbus žiūrinčios, tai Valančius tegalėjo viena pažadėti — amžinybę.

Amžinybės pažadas mūsų dienų žmogui gal nebūtų tokis brangus. Šiandien žada duonos, žada erdvių. Bet ano meto žemaičiai lietuviai dėl to pažado sutiko kentėti. Tai rodo Kražių kruvinoji istorija.

Ragindamas kitus, Valančius ir pats nesislapsto užpakalyje. Antai, patyręs, kad prieglaudoj katalikų vaikai pravoslavinami, jis nepaiso uždraudimo išeiti į miestą, eina ir moko vaikus poterių.

Ir šito Valančiaus nedrįso išvežti iš Lietuvos, nors Vilniaus ir Seinų vyskupai buvo jau pašalinti. Laukė, iki pati senatvė ateis jiems į pagalbą. Ir netrukus Kauno generalgubernatorius triumfavo: girdi, Telšių vyskupas Valančius, kurs

pirma nuolat vedęs slaptą kovą; pirma galingas ir pavojingas savo įtaka dvasiškijai ir liaudžiai, dabar galįs būti laikomas nebekenksmingas. Tačiau gubernatorius apsiriko! Ir mirdamas 1875 m. gegužės 17 d. vyskupas neužmiršo vadovauti tikintiesiems: testamentinėj gromatoj meta paskutinius giedrius ir graudžius žodžius:

> Kentėkite visa, ką daleis Viešpats; nerūgokite ir žinokite, jogia sulauksite gadynės, kurioje praslinks persekiojimai ir vėl su džiaugsmu giedosite bažnyčiose žemaitiškai ir lietuviškai šventas giesmes... Norėčiau ir numiręs jums būti naudingas ir būsiu, jei skaitydami tą raštą, išlaikysite perspėjimus tame padėtus.

Tuščia būtų minėti, kad vyskupo pranašautas laimėjimas buvo realizuotas. Tenkinamasi iškėlus kai kuriuos Valančiaus asmenybės aspektus, kuriais jis, tokis gyvas, imponuojąs, amžinai nesenstąs, iškyla savo pirmatakų ir papėdininkų tarpe.

Jo pirmatakas nominuotas vyskupas Gintila labiau mylėjo gražias knygas nei gyvuosius žmomes. Jo papėdininkas vyskupas Paliulionis, gražiu Tumo pasakymu, oficialiai veržės į dangų: pašaukei mane, Viešpatie, ganytojauti — ganytojavau — ne juokavau, imdamas didžią atsakomybę. Vyskupas Baranauskas asketiškai veržės į dangų — per begalinę panieką savo kūnui: pašaukei mane ganytojauti, bet aš nemoku administruoti, tai geriau atsiimk mano sielą. Vyskupas Cirtautas kukliai veržės į dangų, vis dabodamas, kad kam neužeitų už akių: eikit, eikit, aš paskui. Tačiau vyskupas Motiejus, pridėsim nuo savęs, jėga veržės į dangų su visais ganomaisiais: priimk, Viešpatie, visus, be jų dangus man nebūtų mielas... Viešpatie, ne tik tuos, kurie eina sykiu su manim, bet ir tuos, kurie dar iš paskos ateis.

Valančiaus paveikslas, graudus ir didingas paveikslas to energingo vyskupo kovotojo, vertas būtų rašytojo plunks-

nos. Jo paveikslas ne mažiau būtų herojiškas kaip Pilėnų Margirio, kuris pasirinko mirti, ne vergauti. Nemažiau herojiškas kaip Vydūno *Gaisro* Magės, kuri saugojo tėvų papročius ir žmones nuo germaniškos kultūros vandalizmo ir, negalėdama išsaugoti, ryžosi liepsnoje sunykti nei pati su germanų kultūra susilieti.

Pilėnų didvyris ir *Gaisro* herojiška moteris lietuvių visuomenės buvo ypačiai pastebėti tada, kai Lietuvai realiai ėmė grėsti germaniškos kultūros antplūdis. Valančiaus figūra gali išplaukti iš laiko perspektyvos į avansceną tada, kai visuotiniame asmenybių susmulkėjime pasiilgstama vado, organizatoriaus, kūrėjo, kovotojo, kuris eitų su vedamaisiais į vargus ir laimėjimus, kuris būtų realus vadas. Jei tokių nesti gyvųjų tarpe, pasiilgėlių akis jų tarp mirusių ieško.

Žmonija, anot Comteo, susideda iš mirusiųjų ir gyvųjų. Mirusiųjų dulkės gyviau prakalba už gyvuosius grabus.

Motiejus Valančius

Valančius, Motiejus (1801.II.16 Nastrėnų k., Salantų par. — 1875.V.17/29 Kaune) Žemaičių vyskupas ir rašytojas. Tėvai, Mykolas V. ir Ona Stonkaitė, buvo turtingi valstiečiai, jau išsikėlę iš kaimo į pamiškę, vadinamą Medsėdžiais, galėjo leisti į mokslus vaikus, kurių turėjo penkis: Marijoną, Mykolą, kuris tapo bernardinu Julijonu, Motiejų, išėjusį į vyskupus, Petronėlę, kuri ištekėjo (jos antro vyro sūnus paskiau buvo prelatas ir seminarijos rektorius A. Beresnevičius); jauniausias buvo Peliksas Justinas, išėjęs medicinos mokslus Dorpate ir ten pat tuoj miręs. Iki 15 metų Motiejus dirbo tėvo ūky. Raginami Milašaičių filialisto kun. Motiejaus Valančiaus, dėdės, kurio garbei ir trečiajam vaikui buvo davę Motiejaus vardą, tėvai pasiryžo šį vaiką išleisti į kunigus. Ar tada ar rengiantis į vyskupus, teko pataisyti Salantų filijos Kalnelio bažnyčioje sudarytus metrikus — Valančius pavadintas Volončevskiu; prie Motiejaus pridėtas Kazimiero vardas ir prie tėvo pavardės raidės G(enerosus) ir D(ominus); visi tie pakeitimai iš mužiko padarė bajorą, kuriam tegalėjo būti atviros durys į aukštąjį mokslą (pats vyskupas V. savo ‚testamentinėje gromatoje' vartoja taip pat Valančiauskio pavardę). V. 1816 įstojo į antrą klasę Ž. Kalvarijos bernardinų mokykloje. Tuo metu mokslas truko 6 metus. Mokyklą baigė 1821 ir po metų įstojo į Varnių seminariją. Buvo geras

mokinys, tad 1824 pasiųstas į Vilniaus vyriausiąją seminariją. Joje išbuvo 4 metus ir su teologijos kandidato laipsniu 1828 Vilniaus katedroje įšventintas į kunigus (A. Aleknos teigimu — IX 1, V. Biržiškos — V.16). V. bendramokslis kun. A. Dabševičius to meto V. apibūdina „buvo vidutinio ūgio, tvirto sudėjimo, tamsaus veido, paviršutinėje išvaizdoje apsileidęs, plaukų pasišiaušusių. Visame paviršutiniame pasielgime ir kalbėjimo būde ženklu buvo kažkokio stebėtinai patraukiančio paprastumo. Pasižymėjo dideliais proto gabumais ir darbštumu: visados veiklus, visados užimtas" (A. Alekna 8 psl.). Vilniaus univ. tai buvo patriotizmo klestėjimo metas. Kiek ta universiteto dvasia buvo palietusi V., tikros žinios nėra.

Patriotizmo sąjūdis, virtęs 1831 sukilimu, V. Lietuvoje nerado. Nuo 1828 jis buvo paskirtas Vilniaus vyskupijoje Moziriaus aps. mokykloje tikybos mokytoju. Valdžios raportai galėjo sakyti, kad V. sukilime nedalyvavo, ir tai buvo svarbu tolimesnėje jo gyvenimo eigoje. Valdžia nedarė kliūčių, kai 1834 V. prašė vysk. J. Arn. Giedraitį leisti jam grįžti į Žemaičius. V. tada buvo paskirtas Kražių gimnazijos kapelionu. Išbuvo čia 6 metus kaip ir Moziriuje. Jo mokinys kun. H. Račkauskas palankiai liudija apie V. to meto pedagoginius gabumus ir santykius su jaunimu. Bet čia pradėjo reikštis ir V. istorikas — ėmė rinkti medžiagą *Žemaičių vyskupystei*, kuri teišėjo 1848. Nuo 1840 atsiradus vietai Vilniaus vyriausioje seminarijoje pastoralinei teologijai ir Šv. Rašto archeologijai, V. buvo išrinktas prof. adjunktu, nors teturėjo kandidato laipsnį. Jau ten profesoriaudamas 1842 įsigijo teologijos daktaro laipsnį. Tais metais caro įsakymu vyr. seminarija buvo keliama iš Vilniaus į Peterburką. Valdžia siekė, kad aukštąsias bažnytines pareigas gautų tik Peterburke baigusieji. Peterburke V. teišbuvo trejus metus. Tačiau įsigijo valdžios reikalaujamas kvalifikacijas aukštosiom pareigom. Įsigijo artimą bičiulystę su rektorium I. Holovins-

kiu, kuris buvo tiek diplomatas, kad įsigijo caro valdžios pasitikėjimą, nors buvo ištikimas Romai ir slaptai vykdė jos planus. Iš Holovinskio V. mokėsi diplomatijos ir veiklumo, kaip iš čia sutikto S. Daukanto lietuviško patriotizmo ir tarnavimo Lietuvos liaudžiai. Peterburke V. pradėjo ir dienoraštinius užrašus, iš kurių matyt valdžios kėslų pramatymas ir aštri jiems opozicija.

Atsisakęs V. 1845 iš Peterburko grįžo į Žemaičius taisyti sveikatos, kuriai netiko Peterburko klimatas. Tuo metu čionai valdžia vykdė griežtas seminarijos reformas. Pagal 1843 vidaus reikalų ministro tvarką seminarijos profesoriais tegalėjo būti tvirtinami baigę Petrapilio dvasinę akad. Rektoriaus Holovinskio rekomendacija, seminarijos rektorium buvo paskirtas V. ir jam pavesta pristatyti profesorių kandidatus. Seminariją V. valdė 5 metus. Joje dirbo ir plunksna: 1845 paruošė spaudai Širvydo *Punktai sakymų* naują laidą, baigė ir išspausdino *Žemaičių vyskupystę*.

1847 buvo sudarytas konkordatas. Žemaičių vyskupystė tada turėjo valdžios nominuotą, bet Vatikano netvirtintą kandidatą į vyskupus J. K. Gintilą. Po 12 metų buvimo be vyskupo, konkordatą sudariusi valdžia pristatė į Žemaičių vyskupus du kandidatus: Gintilą ir Valančių. Vatikanas pasirinko antrąjį. Tokia Holovinskio apsukria politika V. buvo konsekruotas Žemaičių vyskupu 1850.II.24. Tai buvo pirmas Žemaičių vyskupas ‚mužikas'. Jis gavo vyskupiją beveik du kartu didesnę, nes konkordatą pasirašant iš Vilniaus vyskupijos buvo priskirta Žemaičių vyskupijai Panevėžio, Ukmergės, Utenos, Obelių, Zarasų, Kuršo, Žiemgalių dekanatai su 94 parapijomis. V. paėmė vyskupiją socialinių, tautinių, politinių perversmų metu. Jis nujautė, kad ateitis turi priklausyti valstiečiams, liaudžiai, taigi ir lietuviškajam elementui. Su dideliu taktu ir diplomatija jis ėmėsi lenkti gyvenimą ta kryptimi nuo pat savo vyskupavimo pradžios. Po ingreso savo pirmą ganytojišką laišką paskelbė atskira

knygele lenkiškai ir lietuviškai. Lietuviškai skelbti buvo naujas dalykas. Ši naujybė buvo paskiau pakartota ir Seinų vyskupijai 1853 gavus naują vyskupą. Prisistatydamas kitiems vyskupams, vietoj vizitinės kortelės V. siuntinėjo savo *Žemaičių vyskupystę*, nors iš tradicijos namie vartojo lenkų kalbą ir savo užrašams. Jis palaikė gerus santykius su dvarininkais, bet stengėsi juos palenkti, kad tarnautų valstiečių būviui gerinti.

Vyskupas V. pasirodė griežtas ir planingas administratorius. Jis organizavo sau bendradarbių kadrą — telkė apie save gabiuosius kunigus, ypačiai galinčius rašyti; apsileidusius sijojo į nereikšmingas parapijas. Skatino kunigus skaityti knygas, steigdino jiems dekanatų bibliotekas, rekomendavo knygas ir tarpininkavo jas gauti iš leidyklų. Antras darbo baras — liaudies švietimas. Pats uoliai lankė parapijas ir pats mokė žmones religijos tiesų, dalijo savo parašytas knygeles *Pamokinimas apie Sakramentą Dirmavonės*, kurios 1850 jis išspausdino 10.000 egz.; dalijo *Žinią, kaip reikia atlikti spaviednę iš visa amžiaus* 1852 — keliolika tūkstančių tiražas. Bet kad galėtų skaityti, reikėjo pirma išmokyti, ir V. įpareigojo klebonus steigti parapines mokyklas, dėstyti jose žmonių kalba; reikalavo po sykį ar po du per metus duoti smulkią apyskaitą apie mokyklą, pranešinėti ne tik mokinių skaičių, bet ir pavardes. Jau 1854 rašte Kauno gubernatoriui V. galėjo nurodyti, kad veikia 197 mokyklos su 5910 mokinių. Mokykloms tikybos vadovėlius rašė pats V. — 1852 išleido *Istorija šventa Senojo Įstatymo*, tiražas 10.000 egz. Pareikalavimas buvo toks, kad nauji leidimai buvo leidžiami 1855, 1856, 1858, 1860. Jau ne tiek mokykloms, kiek suaugusiems V. parašė *Živatas Jėzaus Kristaus Viešpaties mūsų*, kurio 1853 spausdinta 45.000 egz. Dar populiaresnė knyga buvo *Živatai šventųjų*, tų, kurių vardais žemaičiai užvis gieb vadintis 1858. Pertaisė ir išleido senąsias giesmes *Šventosios giesmės* 1855 — jas teko kartoti penkis sykius. Švietimas

Žemaičiuose tiek pakilo, kad Rietavo parapijoje ir kai kuriose kitose nebuvo beraščių. „Tuo žvilgsniu anais laikais Žemaitija buvo pralenkusi ne tik kitas Lietuvos, Lenkijos, juo labiau beraštės Rusijos sritis, bet ir galėjo drąsiai lygintis ir su daugeliu vakarų Europos kraštų“ (V. B-ka). V. įdiegtas švietimosi noras tvirtai prigijo tautoje, ir jokie vyriausybės „draudimai ir varžymai jo sustabdyti negalėjo“ (A. Alekna).

Už savo vyskupijos ribų V. toli pagarsėjo trečia savo darbo sritimi — blaivybės brolijų steigimu ir blaivybės platinimu. Idėją blaivybei plėsti V. gavo 1858 lankydamas pietinę vyskupijos dalį — Jurbarko, Skirsnemunės parapijas, kur klebonai buvo įvedę blaivybę. Vyskupas jų iniciatyvą perėmė ir tuoj paruošė knygelę *Apie brostvą blaivystės arba nusiturėjimą* — 40.000 egz. Per kelis mėnesius blaivybė virto sąjūdžiu Žemaičiuose. Jais mėgino pasekti Seinų vyskupija. V. nebūtų tos blaivybės išpopuliarinęs, jei ne talkininkai, daugelis jo paties buvę auklėtiniai. Kun. Juozapas Silvestras Dovydaitis vyskupo blaivystės gromatas kai kurias buvo ištisai skelbęs savo *Šiaulėnišky senely*.

Prie V. administracinių darbų tenka priskirti dar bažnyčių statymą ir taisymą. Nepaisant draudimo statyti be valdžios leidimo, V. laikais buvo pastatytos 25 naujos bažnyčios ir atremontuota 20. Savo vyskupijos padėtį V. taip apibūdino reliacijoje Romai, kai 1862 nuvykti Romon asmeniškai jam neleido. „Apskritai gi visa liaudis pamaldumu, vaišingumu, žmoniškumu jokiai tautai pirmenybės neužleidžia. Nėra įsiskverbusio jokio blogo papročio, su kuriuo kovoti būtų reikalinga papos patarimas arba pagalba“ (A. Alekna 35 psl.).

V. matė, kad ateitis turi priklausyti lietuviškam elementui. Jis tad rėmė tokius lietuvybės veikėjus kaip bajoras Laurynas Ivinskis, valstietis Simanas Daukantas. Su Ivinskiu planavo leisti lietuvišką laikraštį *Aitvarą*, bet valdžia nepatenkino V. prašymo. Daukantą parsikvietė iš Peter-

burko į Varnius. Tačiau vėliau su juo išsiskyrė. ‚Apie tą išsiskyrimą vėliau buvo nemaža prirašyta, ir daugiausia čia buvo kaltinamas pats vyskupas Valančius. Tačiau atsiradusios vėliau korespondencijos šviesoje tie jų ‚konfliktai', kurie privedė prie išsiskyrimo, šiandien jau visai kitaip atrodo' (V. B-ka). Tai buvęs skirtingų charakterių nesutilpimas po vienu stogu. V. darbams didžiausias kliūtis statė dalis dvarininkų, žydai, kurie laikė degtinės varyklas ir smukles; kliudė taip pat rusų administracija, šių dvarininkų ar žydų įtakoje. Tačiau V. santykiai su aukštąja administracija Peterburke, Vilniuje, Šiauliuose buvo geri ir per ją V. šalino mažesnių administratorių kliūtis. Tik stiprėjant rusinimo ir stačiatikinimo akcijai, sunkėjo V. ganytojavimas. Tai labiausiai išryškėjo antroje V. ganytojavimo pusėj — po 1863 sukilimo.

Sukilimo atmosfera reiškėsi jau nuo 1860 eisenomis ir giedojimais. Aktyvūs buvo ir daugelis kunigų. Sukilimui V. nepritarė: matė nelygias jėgas ir dėl to po sukilimo ateisiančias represijas. V. nusistatymą valdžia norėjo panaudoti reikalaudama iš jo atsišaukimų prieš sukilimą. Tokį aplinkraštį V. paskelbė 1863, jau sukilimui einant į galą. Nepatenkintas, kad paskelbė ne tokį tekstą, kokio reikalavo, generalgubernatorius pats leido V. vardu atsišaukimus. V. susilaukė dėl to sukilėlių grasinimo. Porai savaičių buvo pasitraukęs iš Varnių į Šiaulius. Tokia V. pozicija davė jam daugiau autoriteto valdžios akyse, kada reikėjo ginti kunigus nuo represijų. Muravjovas buvo kaltinęs, kad visi kunigai rėmė sukilimą ir visi turi būti nubausti. Jiems gelbėti V. organizavo lojalumo delegaciją pas carą, delegacijos prieky skirdamas dekaną E. Balevičių, kuris labiausiai buvo žinomas palankumu valdžiai. Delegacijos faktą rusai išpūtė, bet didžioji kunigų dalis buvo išgelbėta. Iš 654 kunigų nukentėjo 107: tarp jų 6 buvo nužudyti, 67 ištremti, 10 pabėgo. Pačiam vyskupui įsakė iš Varnių persikelti 1864 į Kauną. Generalgubernatorius rengėsi ištremti ir vyskupą, bet paleistas

gandas ir paskata vyskupijoje sukėlė ant kojų tikinčiuosius, ir tūkstančiai vežimų patraukė į Kauną atsisveikinti ganytojo. Nustebinta Kauno valdžia aliarmavo Vilniaus generalgubernatorių, kuris pabūgo, kad vyskupo išvežimas sukels naujus neramumus — jau ne tarp dvarininkų, bet tarp valstiečių. V. buvo paliktas, bet apstatytas sekliais, atkirstas nuo kunigų ir tikinčiųjų.

Represijos palietė visą religinį ir kultūrinį gyvenimą: uždarytos blaivybės brolijos, parapinės mokyklos; uždrausta priimti į vienuolynus naujus kandidatus; apribotas kandidatų skaičius į seminariją (1870 leista priimti 27); uždrausti lotyniški rašmenys spaudai; uždraustos bet kokios eisenos, kunigų lankymasis kitoje parapijoje; atnaujintas draudimas statyti bažnyčias, kryžius ir t.t. Ėmėsi ir pozityvių rusinimo bei sustačiatikinimo priemonių: įsakė kunigams valdžios mokyklose tikybą dėstyti rusų kalba, neklausančius baudė piniginėmis baudomis; vertė mokinius katalikus lankytis cerkvių pamaldose; įvedė lietuvių raštams rusiškas raides ir t.t. V. raštai administracijai ir jo diplomatinės priemonės nestengė sulaikyti rusinimo bei stačiatikinimo. Tada jis ėmėsi organizuoti tikinčiuosius, šių laikų terminu, pasyviam pasipriešinimui. Pradėjo nuo savęs: pirmoms rusų raidėmis knygoms, skirtoms valdžios mokyklai, davęs aprobatą, V. toliau atsisakinėjo, aiškindamas, kad jose iškreipiamos tikėjimo tiesos; sabotavo sistemingai valdžios įsakymus, kurie grėsė tikėjimui. Kaune 1865 pasivaikščiojimo metu V. aplankė našlaičių prieglaudą, kurioj Muravjovo buvo įsakyta vaikus auklėti stačiatikiais, ir ėmė juos mokyti katalikų tikėjimo tiesų. Vyskupas buvo nubaustas 1000 rb. Tokios baudos ėjo viena po kitos. Stiprėjo ir vyskupo užsikirtimas: 1870 jis išmetė iš rubricelės maldą už carą rusų kalba — ir vėl užmokėjo 500 rb. baudos; nors buvo uždrausta, jis siuntinėjo ištremtiesiems kunigams paramą, rašė jų pavardes savo vyskupijos kunigų sąrašuose, pabaudas turėjo ir už tai mokėti.

„Vyskupas buvo tikras kalinys Kaune. Kiekvienas jo žingsnis buvo sekamas. Tačiau iš seno pažinęs visas policijos silpnybes ir jų neaukštą išsilavinimą, jis neretai sugebėdavo visus seklius suklaidinti, ir ne vien tokiais smulkiais atvejais, kada rusų pirkliais persirengę jį aplankydavo iš ištrėmimo grįžtantieji kunigai, kuriems buvo uždrausta lankytis Lietuvoje, bet ir didesnę reikšmę turinčiais klausimais" (V. B-ka).

Į tikinčiuosius V. prabilo raštais, slapta leidžiamais Prūsuose ir gabenamais kontrabanda. Per J. Bielinį pasiuntė 5000 rb. Varmijos vyskupijos kunigui Zabermanui pirmiausia paties V. raštams spausdinti. Tam reikalui priskyrė dar Beržininkų vikarą Antaną Brundzą, kurį Varmijos vyskupas formaliai paskyrė Robkojų filijos administratorium. Šių dviejų kunigų tarpininkavimu, 1867—69 buvo paleistos 8 brošiūros-‚gromatos', rašytos V.: *Broliai katalikai, Gromata apie sielvartus bažnyčios šventos, Iš tamsybės tiktai kelias teisybės, Perspėjimas apie šventą vierą, Šnekesis kataliko su nekataliku, Litanija apie visus šventus mučelninkus, Prajautimas, Vargai Bažnyčios katalikų Lietuvoje ir Žemaičiuose, Apie atpuskus jubileiškus.* Gromatos demaskavo valdžios siekimus sugriauti katalikų tikėjimą Lietuvoje ir surusinti bei sustačiakinti Lietuvos gyventojus. V. davė konkrečią pasipriešinimo programą: nepriimti valdžios knygų, neleisti vaikų į valdžios mokyklas, nesiduoti gundomiems emigruoti į Rusiją, nepasitikėti valdžiai pasidavusiais kunigais ir neiti pas juos išpažinties. Ir priešingai: susitelkti apie ištikimus kunigus, laikytis tikėjimo, mokyti vaikus namie. Tai buvo pradžia epochiniams ir nepakartojamiems kultūrinės kovos reiškiniams: knygnešių gadynei ir mokyklai prie ratelio bei kaimo daraktoriams. Valdžia numanė, kad tai V. darbas. Kad gautų įrodymus, policija susisiekė su Prūsų policija, siekdama išgauti rankraščius. Nors tai nepasisekė, bet buvo išaiškinti spaudos platintojai, kunigas A. Brundza buvo išduotas ir ištremtas; ištremti taip pat kiti 9 kunigai spaudos platintojai

1870. Tai buvo pirmosios aukos kovoje dėl spaudos.

Kaune V. daug rašė tikybinių knygų. Tarp jų populiariausia *Gyvenimai šventųjų* (parašyta 1866, išleista 1868). Šiuo metu leidosi ir į naują žanrą — didaktinę beletristiką, duodamas pradžią lietuvių dailiajai prozai: *Vaikų knygelė* (parašyta 1864, išsp. 1868), *Paaugusių žmonių knygelė* (parašyta 1865, išsp. 1868), *Palangos Juzė* (parašyta ir išsp. 1869), *Pasakojimas Antano Tretininko* (parašyta 1872, išsp. 1890).

1874 V. jau sirginėjo. Tų metų Kauno gubernatoriaus raportas jį apibūdino: „Vyskupas Valančius, pirma pavojingas ir galingas savo įtaka dvasiškijai ir liaudžiai, dabar, regis, gali būti laikomas nebekenksmingu. Jis, matyti, numano... jog kova prieš vyriausybę be pagrindo ir negalima. Be to, jo proto ir kūno jėgos dėl senatvės ir dėl didelio veiklumo pirma dabar tiek susilpnėjo, jog nebepajėgia be pagalbos valdyti vyskupijos ir nebeturi pirmykščio autoriteto ir įtakos“ (A. Alekna, 271 psl.). 1875.II.24 atšventė 25 vyskupavimo metus. Apie tos sukakties pamaldas ir sveikinimus V. atsiliepė: „10 valandą žmonių priėjo pilna šv. Petro bažnyčia; nuėjau ir pats apsirišęs. Sumą laikė pralotas oficiolas Beresnevičius; pasibaigus pagiedojo Te Deum laudamus; palaiminau, ir parėjom namo. Niekas nieko nesakė. Iš viso sveikino šaltai, nes tiek tebuvau vertas“ (*Pastabos pačiam sau*, 144 psl.). Tais pat metais, V.17, mirė. Prie karsto seminarijos inspektorius A. Baranauskas atsisveikinime įvertino: „Krito kaip karžygis, darbo ir uolumo auka“. Palaidotas katedroj, pirmas iš Žemaičių vyskupų. Paliktoje Testamentinėje gromatoje rašė: „Norėčiau ir numiręs būti jums naudingas ir būsiu, jei skaitydami tą raštą, išlaikysite perspėjimus, jame sudėtus“.

ANTANAS BARANAUSKAS

Atspara prieš naujybes:

BARANAUSKO PRIEŠTARAVIMO GALIA

Prieštaravimo žmogus

Antrame straipsnyje iškeltas Valančius, kaip savo epochos vadas, kūrėjas, organizatorius. Jo sukurtoje atmosferoje susikristalizavo Baranausko patriotinis religinis entuziazmas.

Šimto metų perspektyvoje pati Baranausko asmenybė atrodo šakota, įvairiaspalvė. Pažvelgsi vienu momentu, ji kaip kristalas saulės spindulyje, sužibs viena spalva, dirstelsi po valandos, sumirguliuos naujais spinduliais ar šešėliais. Baranausko amžininkai vieni matė jame tik ganytoją. Svetimiesiems mokslininkams jis rodėsi didžiausias Lietuvos filologas. Tik paskiau jame įžiūrėtas poetas, pirmasis didelis poetas D. Lietuvoje. Vargu, ar žinojo ir pats Baranauskas, kas jis didesnis, ar poetas, ar matematikas, ar filologas. Jis lygiai į kiekvieną sritį dėjo visą save, kitas sritis užmiršdamas, kaip tikras rytų aukštaitis;lygiai kiekvieną paskiau metė, kad imtųsi ko nauja.

Nors Baranauskas ir kažin kaip blaškėsi iš vienos srities į kitą, jame visą gyvenimą glūdėjo ir nuolatos augo gaivališ-

kas polinkis prieštarauti. Jame reiškėsi tas fizikos dėsnis, kuris priverčia į vandenį spaudžiamą kamštį šokti atgal. Ir juo didesnis toks spaudimas, juo didesnis Baranausko prieštaravimas. Prieštaravo visiem: ir, rusams, ir lietuviam, ir kunigam, ir pačiam sau.

Tas Baranausko prieštaravimas šių dienų žmogų stebina savo irracijonaliu keistumu, net ekstravagancija ir spontaniška jėga. Antai, kada vyskupui nurodo kandidatus į klebonus, tai jis, kaip liudijo prel. Laukaitis, jo buvusis sekretorius, paskirdavęs tuos, kurie būdavę rekomenduojami mažiausiai. Kada sekretorius pakišęs vyskupui Kriaušaičio gramatiką ir dar su džiaugsmu ją pagyręs, vyskupas ją sviedęs ir dar pridūręs: „Ir tas bloznas pretenduoja į lietuvių kalbos mokovus!"(1) Prieštaravo Baranauskas ir lietuvių tautiniam judėjimui. Jis, lietuvių kalbos mokytojas seminarijoje, radęs *Aušroje* kitokią rašybą ir jam nepatinkamą turinį, visu įnirtumu ją pasmerkė, davė sau žodį neprisidėti nieku prie naujo sąjūdžio, pavirto aršus lenkomanas.(2)

Bet daugiausia Baranauskas prieštaravo toje pusėje, iš kurios ėjo nuolatinis spaudimas, būten prieš rusų užmačias, taip pat spaudos draudimą. Prieštaravo su dideliu atkaklumu. Kada 1900 m. administracija nubaudė kai kuriuos kunigus po 100—200 rublių už tai, kad jie vizituojantį vyskupą pasitiko ne prie bažnyčios durų, bet miestelyje, vyskupas nepasitenkina protestais gubernatoriui ir ministeriui; iškelia bylą net Senate. Nors atidėliojama, nors vyskupui mirus, vis dėlto byla buvo laimėta. Kad rusų vyriausybė panoro nusiųsti savo atstovus į kunigų seminarijas kontroliuoti, kaip klierikai mokosi rusų kalbos, istorijos, geografijos, ir čia Baranauskas paprieštaravo taip, kad vienas rusų užsienių reikalų ministerijos valdininkas apie tą protestą išsitaręs tokiais žodžiais: „Aš nesuprantu, kodėl katalikų vyskupai nevienodai atsako vyriausybei: seminarijų inspektoriavimo reikalu Sandomiriaus vyskupas... su viskuo

sutiko... o Seinų vyskupas Baranauskas prašneko taip, kaip niekados su mumis nešnekės popiežius. Jis atrašė ministerijai, kad seminarija yra vakarienė, kurioje Kristus moko savo mokinius, o ten negalėjo įeiti nei Pilotas nei Erodas...'(3)

Nepataikaudamas, kompromisų nepripažindamas, net buvo vid. reikalų ministerio įspėtas, kodėl nerevizituojąs apskričių viršininkų, Baranauskas vėl, pasiremdamas *svodom zakonov,* atsakė, kad vyskupai esą lygūs ministeriams, o apskričių viršininkų pareiga prižiūrėti, kad būtų tiltai ir keliai tvarkoje... Į tą raštą ministeris teradęs vieną žodį Baranauskui charakterizuoti: „Sumašedšij".

Įspėdavo Baranauskas ir kunigus, kad nedrįstų pataikauti, o pats ne kartą didžiuodavęsis, kad jo krūtinės nėra palietęs jokis rusų ordinas.

Prieštaravimo poetas

Iš to prieštaravimo yra išplaukusi ir pajėgiausia, gaivališkiausia Baranausko poezija. Dar seminarijoj 1857—8 m. prof. Antanas Gabšys, per lekcijas paskaitęs *Pono Tado* Lietuvos girių aprašymą, pagarsino lenkų kalbos grožį, o lietuvių kalbą pavadino tik piemenų ir tamsių ūkininkų kalba. Tas profesoriaus atsiliepimas „Baronui... stačiai lyg peiliu širdin įsmego. Jame atsirado gyvas noras — atsistoti ir garsiai... prabilti: ,Kun. Profesoriau! Tamsta begėdiškai meluoji, arba kalbi, ko visai neišmanai!' "(4) Nors taip ir nepasakė, bet nenurimo, kol parašė 1858 m. *Anykščių šilelio* pirmą dalį. Tai buvo lyg ir protestas į tuos netaktingus profesoriaus žodžius. Šiuo momentu ir buvo įsiūbuotos Baranausko dvasioje glūdinčios kūrybinės galios, ir tik tuo trumpu momentu, tarp 1857 ir 63 m. ta poetinė energija prasiveržia kūryba. Paskiau išsenka tiek, kad Baranauskas susirankioja rimui tinkamų žodžių ir iš jų lipdyte lipdo giesmę.

Nieko nepadeda nė Valančiaus raginimas, rašytojo talentą pašvęsti savo tautiečiams. Tame neilgai trukusiame kūrybos periode Baranauskas pasirodė galingas — skundu dabarties priespauda ir protestu prieš ją, prieštaravimu. Skundu, kada pajuto priespaudą, kurią jis mokėjo susintetinti keturiomis eilutėmis:

anei rašto, anei druko
mums turėt neduoda:
tegul, sako, bus Lietuva
ir tamsi ir juoda!

Tas skundas prasiveržia tokiu paprastu, bet giliu sielvartu, kokiu temoka pasisakyti tik liaudies dainelė:

Ne taip skamba akmenėliai
patkavom daužyti,
kaip vaitoja mūsų broliai
šiaurėn nuvaryti...

Ne taip puola drėgnas rūkas,
kai dienelė švinta,
kaip gausingai mūsų brolių
ašarėlės krinta.

Prisimindami Baranausko prieštaravimą rusų administracijos užmačioms, suprasime, kaip iš jo lūpų galėjo išplaukti tie lietuviško pykčio, pasipriešinimo ir užsispyrimo žodžiai:

Kad tu, gude, nesulauktum...

O paskui jie pavirsta net kosminės katastrofos vizijomis ir grūmojančiu pranašavimu:

pasbaigs giminių adyna,
sutrupės pasaulė,
svieto saulė bus aptemus,
e tamsa — kaip saulė.

nupuls kalnai, e slėneliai
išsikels aukštybėn —
visos galybės eis dulkėn,
silpnumas galybėn!

Drebėk ir tu, sūnau šiaurės,
krūvon susitraukęs —
Pats krisdamas pražuviman,
mūsų neįtraukęs.(5)

Ir kad neįtrauktų į rusų kultūros įtaką, Baranauskas verčiau ryžtas palikti Lietuvą ir tamsią ir juodą, ryžtas nukreipti lietuvio akis į praeitį, į gražią Lietuvos praeitį. Tai ta pati linkmė, kuria Europos romantikai ėjo, protestuodami prieš dabarties despotizmą.

Tolimoji Lietuvos praeitis Baranauskui vaidenas romantiškai: kaip Daukantui, kaip Kraševskiui — galinga, valdžiusi didžius plotus, turtinga, santaikoj gyvenanti, demokratiškai valdoma. Toji laimingoji Lietuva buvus net ant Dunojaus krantų. Baranauskas net istoriosofiškai mėgina išaiškinti, kodėl anais laikais taip laimingai gyventa, kodėl paskiau tos laimės netekta. Buvę lietuviai laimingi, nes laikęsi prigimtosios religijos, kurią Dievas davęs kiekvienai tautai ir kiekvienam žmogui, leisdamas juos į pasaulį. Ir kolei lietuviai išmanę „vierą, viltį ir malonę", tolei Lietuva „graznoj pati buvo ir garbę turėjo". „Kai širdis pristigo Pono Dievo baimės: pagonijos blūdai gimines kankino, — ir Lietuva mūsų jos tamsybėn kliuvo, ir visa jos laimė kaip rūkas pražuvo". Tada „mūsų tėvai nuo krašto Dunojaus buvo išvaryti, klaidžiojo po svietą, — ir giminės visos mūsų tėvus stumdė, — turtus jiems išplėšė, pačius keliais lamdė, kolei rado tylią viduj girių vietą". Ir toji vieta, ypačiai toji giria tokia didinga, tokia primityvi, kaip S. Daukanto, kaip A. Mickevičiaus.

Tačiau giedras senovės vaizdas nereiškia Baranausko noro atgaivinti senovę, senoviškai gyventi. „Negrąžink

senovės, nes nesugrąžinsi, bet nekeik josios paminklų, nekeik vakarykščio... nes išleisk sulą senų amžių — džius, kaip medis džiūsta".(6) Vadinas, Baranauskas, priešindamasis naujiems antplūdžiams, uždaro tautą savame kiaute, tik ją susieja su senąja Lietuva, kad iš tos senosios sula tekėtų, rinktųsi ir stiprėtų dabartinėje kartoje, kaip sula renkasi berže prieš jam sulapojant.

Tame kiaute jis tik ragina stiprinti savo dorovę, religiją. Toliau lietuvių tautos likimą komentuodamas, Baranauskas visur mato Dievo vadovavimą. Kada lietuviai laikosi Dievo įsakymų, tada Dievas laimina jų darbus; kada nukrypsta — atiduoda juos vargams, nelaimėms. Nelaimės jų sielas nuvalo, ir vėl lietuviai sugrįžta prie Dievo. Tokiu būdu lietuvių tautos istorija yra nuolatinis klydimas nuo Dievo ir vėl prie jo artėjimas; nuolatinės dėl to Dievo „rykštės" ir „malonės". Viena iš didžiausių Dievo malonių buvo krikštas. Jis atėjo per lenkus, per Jogailos ir Jadvygos sutuoktuves, tos sutuoktuvės ir Lietuvos Lenkijos susiliejimas esanti paties Dievo malonė Lietuvai.

Kitaip buvo galvojęs Daukantas, kitaip ir Narbutas, kuriems susidėjimas su lenkais buvo lietuvių nelaimių pradžia. Baranauskas tautinėj ideologijoj atsilikęs, labai atsilikęs. Nauja giesmė, pažangos giesmė užtraukti priklausys ne Baranauskui.

Tačiau laimė, kad ta pati Baranausko ideologija davė jam pagrindą pakelti anam dideliam protestui prieš rusų užmačias. Religinė ideologija davė jam tvirtą įsitikinimą, kad tos „rykštės" praeis, kai tik lietuviai sugrįš prie Dievo. Tik iš didelio įsitikinimo galėjo išplaukti anas kategoriškasis „kad tu, gude, nesulauktum..."

Šitais prieštaravimais Baranausko poezija yra galingesnė, nekaip pozityviais raginimais.

Prieštarautojo dalia

Prieštaravimas yra Baranausko silpnybė ir jėga. Silpnybė, nes jis nepajėgė suprasti naujo lietuvių sąjūdžio ir nuo jo atsiliko. Silpnybė, nes ir pats dėl to kentėjo — neturėjo draugų. Žmonės tų kompanijų, kur nepakenčiamasis Baranauskas pasirodė, net artimiausieji kunigai, ėmė prieš jo despotizmą protestuoti ir už akių išvadino Harpagonu. Norėjo atsisakyti net tas artimiausias kunigas sekretorius.

Naujai susiprantančios Lietuvos tūlas inteligentas vadino jį išgama, o vienas karštesnysis paniekai atsiuntęs jam net pastipusį šunį.

Vengė jo, kaip vaikai vengia suvaikėjusių tėvų, kaip naujoji karta vengia senosios. O Baranauskas ir buvo jau atgyvenančios kartos atstovas, gražiausias žiedas tos senosios kartos, kuri savo laikė lietuviais ir lenkais; kuri paliko sustingus tame įsitikinime ir nuskendo lietuvių tautinio sąjūdžio bangose, kaip pasakos dvaras ežeruose.

Bet iš antros pusės prieštaravimas buvo Baranausko galybė. Tie patys kunigai žavėjosi vyskupo drąsiu pasipriešinimu ir jo aristokratišku gestu, kada jis neleido nubaustiems kunigams pabaudos mokėti, o pats už juos sumokėjo. Valdininkai, išgirdę jo drąsias, eruditiškas kalbas, kuriose jis galėjo cituoti rusų ir lenkų poetus ištisais puslapiais, — stebėjosi, vadino jį genialiu žmogum. Susiprantančios Lietuvos šviesuomenė dažnai nežiūrėjo į Baranauską lenkomaną, bet žiūrėjo į Baranauską protestantą. Dėjo į *Aušrą* 1 nr. jo *Anykščių šilelį,* o jo prieštaraujantys „Kad tu, gude..." pavirto, anot Vaižganto, tautos himnu Marseliete ir per 40 metų žadino protestuojančią dvasią.

Su kokiu populiarumu ir kokiu entuziazmu buvo giedamas šitas himnas: „Visų *giesmininkų* veidai, nuo sten-

gimosi jausmus lietino garsiausiais balsais, kuo karščiausia intonacija, darėsi vis labiau raudoni, vis labiau stingo rimtumu, akys vis labiau žėrė fanatizmu, — pilnu pritarimu giesmei". O kada giesmė nutilo, „kažin kas rimta slido viršum einančių, lyg mirtis einantiems į ataką, lyg genijus laurų vainiku nešinas nugalėtojams įteikti. Visi tai jautė. Niekas nešyptelėjo, niekas nesuklego, kaip paprastai jaunuomenė, jausmais pasidalydama". Tik rusų administratoriai stebėjos:

— Vyrai, tai maištas! Tokius jausmus dykai nedainuojama. (*Vaižganto Raštai* VIII t. 72 p.)

Šita daina todėl buvo tokia galinga, kad Baranausko prigimtyje glūdįs prieštaravimas sutapo su lietuvių tos epochos protestuojančiu nusiteikimu. Kova dėl spaudos buvo didžiausio prieštaravimo epocha bent pirmuosius keliolika metų iki *Aušros*. Baranauskas, turbūt ir nesijausdamas, tapo šito gaivališko protesto reiškėju. Tik jo tragedija: tautai padėjo išlaikyti lietuvybę, o pats tai lietuvybei pražuvo.

Naujieji laikai jau ne tik prieštaravimo, bet ir pozityvios kūrybos, pažangos. „Užtraukti naują giesmę" teko naujam dvasios reiškėjui Maironiui. Tačiau su senąja prieštaraujančia Baranausko poezija ir jis nenutraukė ryšių. Savo pirmąją poemėlę pačiam Baranauskui dedikavo, vadino jį ryto žvaigždele. O kai Petrapilio lietuviai nesitikėjo galėsią dainuoti koncerte Baranausko dainą, Maironis parašė naują. Ir kada choras sugiedojo naująją „Eina garsas...", visi pajutę tą pačią melodiją ir tą pačią nuotaiką kaip baranauskinėj „Kad tu, gude...". Tokiu būdu ant Baranausko giesmės klojo savo giesmę Maironis, ant prieštaraujančios dvasios dėjosi pažangioji dvasia. Abidvi tiko tam pačiam lietuvių kultūros rūmui. Kontinualumas tarp vienos ir antros epochos nenutrūko. Ir M. Gustaitis turėjo teisę apie Baranauską rašyti:

Pavasaris ateis
Ir vėl žiedus paskleis;
Ir vėl giria atžels;
Tik ąžuolas nekels...
Tačiau iš jo šerdės
Šaltinis prasidės...

VYSK. A. BARANAUSKO RELIGINĖS GIESMĖS

Lietuva religinga, vadinta net šventąja. Religijai aukoja gausiai savo vaikus kunigus. Religijos vardu pakelia nelaimes. Religija guodžiasi mirties valandą. Religiją Kražiuose pastatė aukščiau už gyvybę. Lietuvių religija gaivališka — kaip augalo augti, kaip paukščio čiulbėti. Ir jų religinės giesmės tokis pat gaivališkas Dievo garbinimas, pagalbos maldavimas. O kaip Lietuva mėgo giedoti — ne tik dainuoti! Giedoti bažnyčioj; giedoti namie šermenyse, žiemos vakarais, sekmadienio rytmečiais; giedoti laukuose per kryžiaus dienas, laukų šventinimus; giedoti giesmes, pritaikintas kiekvienai bažnytinių metų daliai. Net ir mūsų elgeta gieda apie šventuosius: Jurgį, Joną, apie Mariją, Jėzų. Išmaldas renka ne daineles traukdamas, ne smuikeliu čirškindamas, ne švilpynėle birbindamas, ne degtukų dėžutes siūlydamas kaip vokiečių išmaldautojai.

Ar lietuvis supranta, ką jis gieda? Gali giedoti ir nesuprasdamas. Giesmės esmė ne žodžių turinys, bet melodija, garsas, kuriuo išreiškiamas pats jausmas. Vis dėlto dainininkas nori suprasti, ką jis dainuoja. Jeigu nesupranta, tai nesuprantamiem žodžiam įdeda savo prasmę. Tada jo lūpose kokis nors „Honor Mariae..." išvirsta keistuoju „Ko nor Marija..." Giesmininkas su pamėga traukia giesmę, kuri yra

jam suprantama ir artima. Dėl to kun. Strazdo „Pulkim ant kelių“ pavirto visuotiniu tikinčio lietuvio lobiu. Bet nedaug tokių giesmių turime. Prieš tai būdavo daugiausia tik verstiniai kūriniai iš lenkų, lotynų ar vokiečių kalbų. Jos būdavo dažnai išverčiamos nevykusiai.

Religinių giesmių skurdų turtą padidino klierikas ir vyskupas Baranauskas — ir verstinėm ir originaliom giesmėm. Bet religinė giesmė sunkiau sukurti nekaip kitos kategorijos jausmai ar mintys lyriškai išsakyti. Daug sunkiau pajusti ryšys su Dievu nekaip su žeme. O kur nepajausta, neišgyventa, ten giesmė, kaip ir kiekviena kita poezija, gali būti sulipinta, bet ji neužgriebs visos klausytojo asmenybės ir jos neuždegs.

Ar Baranauskas buvo tokis religijos žmogus, kuris pajėgia religiją išgyventi? Jo pasaulėžiūroj religija buvo visa ko centras. Ten, kur religija, ten tikrasis kelias ir laimėjimas. Net tauta, kelių milijonų tauta, kovoje su šimtamilijonine Rusija, gali būti optimistiška, nes — mes plaukiam tikrajam Petro laive, tu (gude) grekonų geldoj; dėl to pats krisdamas pražuviman mūsų neįtrauksi. Baranausko religija ne vien teoretiška; ja tvarko ir savo elgesį. Net asketiškai, kaip vidurinių amžių atstovas: nepajėgęs susitelkti per 8 dienas, jis prisideda rekolekcijų iš eilės dar tris dienas, gulasi kryžium ant šventoriaus, atgailodamas už parapiečius ir už neklaužadas kunigus. Mėgsta melstis: „Oi su malda dūšiai saldu. — Širdžiai ramu, drąsu, gryna. — Taip kaip lietus sausas uolas, — malda dūšią atgaivina“. Net keista gali atrodyt, kada jis maldomis ir savo valdinius kankina, klausytojus pamokslais vargina po 2—3 valandas. Bet tie keistieji mūsų akims ir yra tie, kurie gali jausti ir sukurti daugiau nei kasdieniniai. Tokis religinis žmogus buvo ir Baranauskas. Jis galėjo kurti religines poezijas. Ir kūrė.

Kūrė ypačiai dviem atvejais. Pirmusyk seminarijoj būdamas, pagautas patriotinio ir religinio vyskupo Motiejaus

veiklumo. 1860 m. vysk. Valančiaus giesmių rinkinyje yra pažymėtos klieriko Baranauskio parašytos „Artojų giesmės". Antrą kartą vėl pagavo Baranauskas rašyti į gyvenimo galą, ganytoju tapęs. Nesirūpino jų spausdinti. Parašęs siuntė giminėms ir bičiuliams. Vieną rinkinį gavo iš Rozalijos Žukauskienės A. Jakštas ir 1909 m. išleido. Tame rinkinyje viso 27 giesmės. Ne visos. Jų turėję būti dar beveik antra tiek. Jakštas jas suskirstė taip: advente (1), Kalėdų (1), gavėnios (7), Velykų (1), Šv. Panelės (3), Sekminių (2), Dievo Kūno (2), įvairios (5), artojų (5). Dalis jų yra savos, didesnė dalis verstinės iš lotynų ir lenkų kalbos.

Kokias gi giesmes Baranauskas pasirinko išversti ar parašyti? Jo giesmės yra daugiausia skundas ir malda-padėka. Skundas artojiškas ir skundas žmogiškas. Artojiškai skundžias, kad varguose jau akys pratyso, lytuje mirkstam, saulės karšty džiūstam, daržai pūsta, galvijai puola, javų dirvoje neužauga vaisius. Žmogiškai skundžias, kad vilnys pagundų iš visur patvino; nei kelio nei pagelbos dūšia nebežino... dažnai klystam, bet nebedrįstam šaukti nusidėję prie Atpirkėjo. Ir tas skundas tikrai nuoširdus. Jis ne vieno Baranausko, ne vieno artojo — visos anuo metu Lietuvos. Visi su Baranausku galėjo šauktis: išgirsk verkimą, Tavęsp šaukimą žmonių jau žūstančių. Ne vienas Baranauskas, bet visa ano meto Lietuva nuoširdžiai pasitikėjo antgamtine maldos galybe. Iš čia tas gilus optimizmas; nieks neprapuolė, kas Tavęsp puolė; nors nusidėjo, rado šelpėją. Ir mes verksmingi ir nelaimingi prie Tavęs šaukiamės. Dėl to ir padėkos gausu, ir džiaugsmo.

Taigi Baranausko giesmės yra artimos žmonių rūpesčiams, ypačiai jo metu Lietuvos dvasiai. Jos ir buvo kai kurių mielai giedamos.

Bet ne visa, ką žmonės mėgsta, jau yra gražu. Žmonės dainavo karo laikais „diena rūsti, diena sugriaudinta, tapo Lietuva mūsų sunaikinta". Šitas surogatas tik gadino žmonių

skonį, kuris buvo pripratęs prie tokių „aukštam danguj šviesios žvaigždės“. Ir religinėse giesmėse gali būti daugiau ar mažiau estetinio grožio, ir skonis gali būti lavinamas ar gadinamas. Deja, Baranausko labai dažnai nepaisyta formalinio giesmės gražumo. Antai, žmogaus sukūrimo tiesą paskelbia beveik juoko forma: Dievas žmogų sutvėrė — Dūšią kūnan įnėrė; — Kūnas iš žemės tapo, — Dūšia iš Dievo kvapo. Pasakys kas nors, kad giesmėse negali būti tik jausmai rodomi, reikia pati mokslo tiesa skelbti. Taip, galima ir religijos tiesos išdėstyti giesmėje, bet derama forma (plg. himną „Pange lingua gloriosi“, kuriame taip pat išdėstytos šv. Sakramento misterijos tiesos, o vis dėlto jis gražus!). Arba vėl paplitusioj džiaugsmingoj Kalėdinėj giesmėj „Piemenėliams vargdienėliams...“ gimimo stebuklingumas Baranausko išreiškiamas stipriais, bet nevykusiais vaizdais: „Akys mato, šiurpas krato, ant galvos šiaušias plaukai“.

Esama ir gražių posmų, bet, daugumą imant, Baranauskui nepavyko išsiveržti iš netikusių įsigalėjusių verstinių giesmių įtakos ir pakilti į tokias poezijos aukštumas, kurias jis yra pasiekęs savo pasaulinėmis dainelėmis. Iš kitų pasitenkintum tuo, ką jau davė, bet iš Baranausko talento daugiau laukiama.

Tiesa, daug nepavykusių giesmių Baranauskui dovanotina už jo „Sveika Marija, Dangaus lelija...“ Čia Baranauskas su religiniais siekimais yra susiradęs iš visų geriausią formą. Čia tas skundas, čia pasitikėjimas Marija. Juo labiau pasitikėjimas Tai, kuri tokia baroniškai graži ir didi: kaip saulė šviesi, kaip bokštas tiesi. Tam Marijos grakštumui, tam giedriam pasitikėjimui, kuris jausti ir pro visus skundus ir maldavimus, atsako grakšti, melodinga eiliavimo forma. Panašiai grakšti formaliu atžvilgiu ir „Skaisčiausioji, gražiausioji“, bet joje tik Dievo motinos pagarbinimas, nėra to lietuviško sielvartingumo. Gal dėl to lietuvis labiau yra pamėgęs pirmąją.

Strazdelio „Pulkim ant kelių“, Baranausko „Sveika Marija“, Maironio „Marija, Marija“ tebėra, rodos, populiariausios visoj Lietuvoj. Jos yra artimos lietuvio charakteriui; jos yra ir kūrybiškiausios. Noris tada daryti praktišką išvadą: dar griežčiau kontroliuoti liaudžiai skiriamus giesmynėlius ne tiktai turinio atžvilgiu, bet ir formos. Kantičkos pavirto jau pašaipos objektu dėl savo literatūrinio analfabetiškumo. O Dievui skiriamas žodis turi būti ne bet koks, tik rinktinis, kaip motinos ašara. Jam žodis yra misterija.

Prašos ir antra išvada. Esam liudininkai, kaip nyksta talkos, nyksta vakarais ar rytmečiais giesmės, nyksta bažnyčioje rožančiai ir karunkos... Vadinas, kinta pats tautos charakteris: kolektyvinis darbas, kolektyvinis žaismas, kolektyvinė malda užleidžia vietą individualinei : kiekvienas sau dirba, sau dainuoja, sau meldžias. Jeigu nebus kokių griežtesnių žygių daroma, tai žymi dalis religinių giedojimų ir religinių apeigų yra jau pasmerkti žūti. Juo labiau pasmerkti, kad liberalistinė dvasia visumoj tebestiprėja. Reiktų tad skubintis surankioti šitas tautos turtas: surinkti žinios, kokios giesmės kur yra giedamos, kokiomis progomis ir kokiose apeigose, su fonografu užrašyti pačios melodijos. Tik paskui bus galima rašyti religinio gyvenimo apraiškų istorija. Tiesa, katalikų krašte apeigos skiriamos visur maždaug vienodos, bet vietomis vis dėlto jos įvairuoja, niuansuoja. Tie niuansai mums ir būtų įdomūs. Jau renkamos dainos, renkami drabužiai; jau sudarytas bažnytinis muziejus. Pravartu ir čia sava gyvąja sritim susidomėti, nes kažin ar visada galėsim taip nuoširdžiai su Baranausku džiaugtis:

> Giesmėms ir maldoms, net klausant saldu,
> bažnyčios mūrus siaudina,
> giesmėms malonės ir dėkavonės
> Dievišką širdį griaudina.

*

Pastabos prie Anykščių šilelio žodyno

Anykščių šilelis rašytas rytų aukštaičių, anykštėnų, tarme. Tačiau jau pirmame leidime, L. Ivinskio *Metskaitliuje* 1860 ir 61, kai kurios tarmybės pašalintos. L. Geitlerio 1875 antru kartu paskelbtas Šilelis nuosekliau grįžta prie tarmės prieš paties autoriaus norą. Trečias leidimas 1882, bendru autoriaus ir Hugo Weberio sutarimu, davė tarminį ir bendrinį tekstus. Autoriaus pastangos duoti Šileliui bendrinės kalbos formą buvo pratęstos nuosekliausiai Jono Jablonskio 1905; jo paruoštas leidimas buvo pagrindas ir kitiem paskesniem leidėjam.

Šiame leidime (Antanas Baranauskas, *Anykščių šilelis.* New York, 1961. Red.) taip pat vartojama bendrinė rašomoji kalba. Tačiau, kaip ir ankstesniuose, nebuvo galima atsisakyti nuo kai kurių tarminių formų. O žodynas, taip pat kaip ankstesniuose leidimuose, visai neliestas, kad išliktų ano laikotarpio socialinis ir kultūrinis koloritas. Jame ryškiausios yra keturios žymės: autoriaus jautrumas lietuvių kalbos poetinei jėgai apskritai; suaugimas su sava tarme ir savo krašto etnografija; atskirų žodžių vartojimas ypatinga prasme, kuri yra mažiau būdinga šių dienų to žodžio vartosenai; gausus vartojimas svetimybių, veik išimtinai slavybių, kurios anuo metu buvo jau įėjusios į liaudies kalbos lobyną.

Antanas Baranauskas

Baranauskas, Antanas (1831—1902), Roman Catholic bishop, poet, philologist and mathematician, born on Jan. 11, 1831 in Anykščiai. He attended a school for clerks in the Rumšiškės district in 1851—53. Upon graduation he was required to serve in the civil service as a clerk, and from 1853—56 he served in Kaunas, Raseiniai, Seda, and Skuodas. In 1856 he was accepted by the Theological Seminary at Varniai. There his idealism and his poetic talent were fostered by a friendship with two seminarians, K. Kairys and P. Viksva. They strengthened and fostered each other's determination to serve their Church and their country. An atmosphere of this kind was prevalent in the seminary during the time of Bishop Motiejus Valančius. After graduating from the Seminary in 1858, Baranauskas was sent to the Theological Academy in St. Petersburg, from which he graduated in 1862. Then he received permission from the Russian government to continue his studies in Munich. He also visited the Universities of Innsbruck (Austria), Rome, and Louvain (Belgium). He studied in Western Europe until the fall of 1864. Upon his return he was appointed professor at the Theological Academy in St. Petersburg. But in the following year Bishop Valančius, who had lost more than 100 priests during the insurrection of 1863 against the Russians,

recalled him to Kaunas. Here he was professor of homiletics, dogma, and Lithuanian language in the Theological Seminary from 1867—84. In 1884 he was appointed auxiliary bishop of Samogitia, and in 1897 bishop of Seinai, where he died.

Baranauskas possessed a complex and many-sided personality, and some of his activities have been variously evaluated. Throughout his life he fostered his leaning towards asceticism with deliberate exercises. On the other hand he had an intensely emotional trait, which led him to immerse himself completely into whatever subject currently interested him. From 1854—63 he devoted himself to his first passion, poetry, and came under the religious, moral, and patriotic influence of the popular movement initiated by Valančius and Daukantas. While abroad, he became interested in philology, and this interest deepened during his work at the Theological Seminary in Kaunas. He studied Lithuanian dialects, prepared a grammar of the Lithuanian language, and worked to establish a standard written language. He corresponded on linguistic questions with the leading German and Russian philologists of the time, including A. Schleicher, H. Weber, P. Grott, J. Baudouin de Courtenay, A. Aleksandrov, and others. He helped the Russian Academy of Arts and Sciences to prepare an edition of *Metai* (The Seasons) by Donelaitis, and reviewed works of philology. He was recognized as an authority on the Lithuanian language and the first Lithuanian philologist of any importance. Kazimieras Jaunius was his pupil. His work on Lithuanian dialects was published after his death by F. Specht (*Litauische Mundarten, gesammelt von A. Baranowski*. Band 1, 1920).

After he became auxiliary bishop in 1884, he devoted himself to mathematics, in which he had shown promise in his youth. In this branch of his activity he kept closely in touch with A. Dambrauskas-Jakštas, who also was a poet

and a mathematician. Every day he devoted 13 or more hours to mathematics, sometimes studying through the night. But soon he had to admit: "My bent for mathematics became a passion and took me away from my duties." A part of his mathematical researches was published in the *Zeitschrift fūr Mathematic und Physik* in 1890, another part appeared in the works of the Cracow Academy of Sciences (XXVIII), and a part was published by the author himself in *O progresji transcedentalnej,* 1897. The rest of his work was not published, as it was found that some of the theorems which he had discovered were already well known. This had come about because Baranauskas was a self-taught mathematician.

After he became bishop of Seinai, Baranauskas showed a new facet of his character in his dealings with the tsarist government. Seinai had not had a bishop since 1893. According to the existing laws the tsar's government used to nominate candidates for the post of bishop, and the pope would choose and endorse one of them. The Russian government delayed nominating a bishop acceptable to the pope. Finally in 1897 they nominated Baranauskas, whom they considered harmless politically because of his preoccupation with his studies. But Baranauskas proved to be different from the day he was to be sworn in. He swore first the oath to the pope and then the oath to the tsar, breaking a tradition and causing the representative of the tsar to leave the ceremony in protest. His short term as bishop (1897—1902) brought a continuous series of surprises to the Russian administration. During their visits Russian officials were amazed at the bishop's erudition and his phenomenal memory, when he quoted lengthy sections of Russian classical poetry. They were equally taken aback by his determined opposition when the interests of the Church clashed with those of the tsar. As bishop he liked to

emphasize the triumphant character of the Church. For example, during official visits to his parishes, he liked to be met outside each town by the faithful with the utmost ceremony. The governor general of Warsaw tried to stop these ceremonies by leveling fines against the parish priests. Then Baranauskas paid the fines himself and brought suit against the governor general in the Senate. The suit was won after his death. The bishop surprised the Lithuanians as well by proclaiming loyalty to the Polish-Lithuanian union and denouncing the Lithuanian national movement as separatism. Lithuanian patriots considered him old-fashioned and even a renegade. At the same time he amazed the Lithuanians by dropping his mathematical studies and writing hymns in Lithuanian. These became very popular. In 1901 he started to translate the Bible into Lithuanian, working 12 hours each day. He collapsed from overwork and was found dead at his desk in the middle of a sentence on Nov. 26, 1902.

Of all his numerous activities, his poetry remains as his most permanent and significant work. Part of his poetry consists of folk-type songs: *Dainų dainelė* (The Song of Songs), in 24 strophes, 1857; *Kelionė Petaburkan* (A Journey to St. Petersburg), consisting of 14 songs in which he describes his experiences while leaving his native land in 1858 for the Academy in St. Petersburg; and *Neramumas* (Anxiety), written in Munich in 1863, concerning the uneasiness he felt during the insurrection against the Russians. These songs were not published until later, but they spread at once by word of mouth. One of the songs from *Kelionė Petaburkan* became for a long time the hymn of resistance against the Russians, expressing the height of national determination in the phrase: „*Kad tu, gude, nesulaukturn, nebus, kaip tu nori*“ (May your wish never be fulfilled, Russian! It shall not be as you desire).

During the same period, in 1858—59 he wrote the poem *Anykščių šilelis* (The Forest of Anykščiai), modeled after the forest scenes of *Pan Tadeusz* by A. Mickiewicz. The poem is only 342 lines long, but it is the high point of the literary work of Baranauskas. With poetic enthusiasm he describes the forest of his native district, using pictorial and acoustic images and expressing his subjective response both to natural beauty and to the mystic union of the Lithuanian inhabitant with his forest. The second part of the poem tells the history of the forest. The first section of this history is an account of the beauty of the forest, of the former freedom of Lithuanians and their intimate familiarity with their forest. The second section relates how the tsarist regime seized the country, restricted the freedom of the inhabitants to enjoy the gifts of the forest, sold parts of it by trickery and felled the trees, until there was nothing left but „*kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę*" (hills with tree-stumps, and bare slopes). In the structure of the poem, as in a symphony, the opening note is one of lament for the present condition of the plundered forest. Then the mood grows lighter and more cheerful, with recollection of the former condition of the forest, until the height of ecstasy is attained with description of the forest-sounds. Finally the somber mood returns with the history of the destruction of the forest and the poem ends abruptly with the recognition that the former glory has been lost. A short finale gives the poem a generalized and symbolic significance, as the destiny of the forest is linked to that of Lithuania and of the poet: „*Toj pat galybė, ką mišką sugraužė, širdį, dūšią užgriuvo ir giesmę nulaužė*" (The same power, which destroyed the forest, attacked the heart and the soul and broke off my song).

Anykščių šilelis was published in almanacs of 1860—61 by L. Ivinskis. The manuscript had been sent for philological studies to A. Schleicher, from whom it passed into the

hands of H. Weber. L. Geitler, a German who visited Lithuania in 1873, printed the poem in his *Litauische Studien*, 1875. H. Weber republished the poem in *Ostlitauische Texte*, 1882, with additions which had been omitted by Geitler and which Weber had received from Baranauskas. At first the Russian government forbade distribution of Weber's publication, but through the intervention of the academician P. Grott permission was granted. S. Jablonskienė translated the poem into Polish in 1909. N. Tichonov translated it into Russian in 1950, N. Rastenis into English in 1956, P. Kalva into Latvian in 1960, and H. Buddensieg into German in 1967.

The remaining poetry of Baranauskas was not as popular. It consisted of didactic and quasi-historical writings. To assist the temperance movement started by Bishop Valančius, Baranauskas prepared the poem *Dievo rykštė ir malonė* (God's Scourge and Grace), where the scourge was alcohol and temperance was grace. At the same time in 1859 he wrote *Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva* (A Dialogue between a Poet and Lithuania). The poem has little poetic value, but illustrates the author's view of history, a view which appears in part in *Anykščių šilelis* and other works. The poet asks Lithuania why she is sad and weeps. She answers, "I am oppressed by strangers from all sides and they wish for the death of my children," while these same children do not listen to Lithuania's teachings, refuse to speak their native language and dress in the German manner. Lithuania rejects the poet's suggestion to revive the past by songs, whereby heroes would cleanse the country from the influence of the Slavs and the Germans. She refuses his other suggestion that he should bring "the sciences of all the world" to the Lithuanians and raise his fellow countrymen to a place among the first in science and economy, so that they would enjoy material prosperity,

bring up their children in freedom and become an example to other nations. From the words put into the mouth of Lithuania the reader can deduce the views of Baranauskas about the destiny of Lithuania and of nations in general. He knew that the distant past could not be revived and the nation must continue to grow organically, but he also realized that Western education and the progress of civilization had turned aside from religion and were leading into false paths. So he warned both against escape into a romanticized past and against the growth of atheistic positivism. As if he could find no solution between these two currents, Baranauskas would have liked to enclose the Lithuanians in a shell, which would have protected them from both influences, and to raise their moral standard through the support of religion. In this poem, as in all his other work, Baranauskas proved to be an effective opponent but unable to lead in a positive direction.

These two currents, patriotic romanticism and patriotic positivism, were already spreading in Lithuania. Their adherents saw and used those items in Baranauskas' work and writings which suited them. They recognized and adopted his resistance to foreign occupation and foreign influences. They recognized his enthusiasm for scientific studies. Above all, they recognized the value of his poetry, taking pride in it and drawing inspiration from it.

VINCAS PIETARIS

Tautinės minties pagrindimas:

PIETARIO ISTORIOSOFINĖS NUOTRUPOS

Dvejopi istorinės beletristikos rašytojai ir Pietaris jų tarpe

Vincas Pietaris yra pirmojo lietuvių istorinio romano kūrėjas.

Istorinio romano rašytojas turi būti sykiu ir istorikas ir beletristas. Turi būti beletristas, nes istorinius faktus jis įvelka į vaizdines formas. Turi būti ir istorikas, nes turi neprasilenkti su istoriškai realia epochos dvasia, su socialinėmis, politinėmis, kultūrinėmis epochos aplinkybėmis. Jo vaizduojamų istorinių žmonių charakteriai turi neprieštarauti istorijos konstatuotiems faktams.

Tačiau beletristas už istoriką laisvesnis. Istoriją beletristas gali ir turi papildyti. Savo vaizduotėje jis prikuria tai, kas galėjo būti gyvenime, bet ko istorijos šaltiniai įsakmiai neparodo. Istorinės beletristikos rašytojas išryškina pačią istoriją — sintetiškai suvokia ir iškelia charakteringuosius epochos bruožus, o neesminius nutušuoja, ir skaitytojas pajunta epochos paveikslą su gyva plazdančia dvasia. Dėl to V. Skoto romanais galima dažnai naudotis vietoj istorijos, kur reikia pažinti epochą.

Tačiau yra kita kategorija istorinės beletristikos rašytojų, kurie eina į praeitį su jau iš anksto susidarytom išvadom. Jiem, dar pačios istorijos netyrinėjus, iš anksto aišku, kad norimas vaizduoti istorijos epizodas turi būti toks, o ne kitoks. Jie performuoja epochos charakterį ar faktus pagal savo atsineštą idėją. Dažniausiai tai atsitinka, kada istorijos paveikslai verčiami tarnauti dabartiniams siekimams. Paskutiniais laikais turime ypačiai daug faktų, kada tam tikros epochos arba tam tikrų įvykių vaizdas yra nušviečiamas dabarties aspiracijom. Jei toms aspiracijoms jis nėra palankus, tai pasistengiama jo niekam nerodyti, kad būtų nepastebėtas ir primirštas.

Dabarties interesų šviesoje praeities faktai nušviečiami arba tyčiomis arba nesąmoningai. Nesąmoningai pasitaiko istoriją iškraipyti, nesugebant kritiškai istorijos vertinti arba labai pasidavus dabartinei idėjai, taip pamilus savo epochos aspiracijas, kad jos visa kita nustelbia, it saulė. Jų šviesoje ir praeitis atrodo joms palanki ar jau net jas realizavusi.

Ten, kur trūksta aiškių faktų ir argumentų šaltinių, šitos grupės žmogus gali aiškinti epochą sau palankesne prasme. Kur šaltiniai esti pačiam nepalankūs, jis suranda argumentą jais nepatikėti. Tačiau faktus atmesdamas ar juos priimdamas, tokis žmogus esti giliausiai įsitikinęs savo kelio teisingumu. Jis turi susidaręs savo pažiūrų kompleksą, iš kurio jis negali išeiti, negali kitaip nei galvoti.

Šito tipo žmogus buvo ir Vincas Pietaris.

Pačią istoriją Pietaris mėgo. „... aš poeziją nors ir labai mėgstu, vienog mažiau, nei kaip kalbas ir vistoriją“, rašė Basanavičiui (*Dirva*, 1903).

Istorija domėjosi Pietaris jau prieš *Algimantą*. Ligi *Algimantą* parašė, ligi susidarė savo istorinę ir literatūrinę koncepciją, Pietaris perėjo ilgą paruošiamąjį kelią. Pradėjo nuo smulkesnių istorinių rašinių. Jau 1891 m. *Varpe* (nr. 11—12) išspaustas jo straipsnis „Senovės pinigai ir jų vardai pas

Rusus ir lietuvius"; 1893 m. *L. Ūkininke* — „Lietuva pirm šimto metų". Tais pačiais metais *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* (Nr. 18, 20-21) „Šiaurinės ežios mūsų kunigaikštystės senovėje"; ten pat (Nr. 2-7) 1894 m. „Lietuviai amžių glūdumuose"; 1897 m. *Tėvynės sarge* (Nr. 9) „Keletas žodžių apie genealogiją Lietuvos kunigaikščių" ir kt.

Istorinių žinių Pietaris sėmėsi iš gausios lektūros. Istorikas Karamzinas, Antonovičius, Aug. Kotzebue, Narbutas, Daukantas, Weissas ir daugelis atsitiktinių veikalų, rusų, lenkų, vokiškosios kronikos — vis tai buvo jo istorinės šviesos šaltiniai.

Tačiau specialių istorijos mokslų Pietaris nebuvo ėjęs. Jis buvo istorijos autodidaktas. Istorijos metodų jam trūko. Metodus turėjo atstoti jo karštas noras gilintis į istoriją, o tą norą stiprino patriotizmas. Patriotizmas buvo tas žibintas, kuriuo Pietaris pasišvietė į praeitį, pamatė joje tautos didybę, o trūkumus pateisino. Patriotizmas ypačiai nulėmė pažiūras į tuos bendruosius istorijos eigos dalykus, kurie negali būti patikrinti jokiais istoriniais dokumentais, kurie betgi istorijos vyksmui labai svarbūs — kas ir kaip istoriją kuria: žmogus, gamta, dievybė ar kas kita, kokiais dėsniais, kaip tie dėsniai reiškiasi konkrečios tautos likime... Atsakymai į tuos klausimus priklauso nuo sintetinio suvokimo, nuo bendros žmogaus pasaulėžiūros. Tas klausimų kompleksas ir sudaro Pietario istoriosofiją, kurios fragmentus gaunam pažinti iš jo istorinių raštų ir kuri darė įtakos jo romanui.

Žmonijos evoliucijos koncepcija

Vienas iš svarbiųjų istorijos šaltinių yra metraščiai, kronikos. Apie lietuvius rašė pirmiausia svetimieji, ir tai vėlai.

Pietaris į svetimuosius metraščius žiūri skeptiškai, net su dideliu įtarimu. Metraščiai, girdi, buvę sudaromi ne šiaip sau, o taip, „kaip reikia". Jie ir spausdinami buvę tokie, kokie

buvę įsakomi, atsižvelgiant kokių nori tikslų, tik ne mokslinių. Dėl to, skaitydamas metraščius, visados turi atsiminti, kad jie melagingi ir sukurti apgaulei (Pietario rankraščiai, VM. D 195, 6 psl.). Rusų kronikininkai „meluoja su riksmu, su putomis ant lūpų, kurstomi vieni pinigais ir paaugštinimais, kuriais valdžia gausiai moka už melą, kiti gi meluoja iš paiko patriotizmo, atmetę ir protą, ir sarmatą į šalį" (*Ž. ir L apžvalga,* 1894).

Pietaris nepasitiki rusų kronikininkais, nepasitiki nei lenkų Dlugošu — taip, kaip ir Daukantas. Tikrasis šaltinis būtų lietuvių kronikos. Bet jų nėra.

Kodėl gi lietuviai neturi savų kronikų su tikromis, lietuviškomis žiniomis? Ir norint šitai išsiaiškinti, Pietariui tenka įsileisti į istoriosofiją.

Nespausdintame rusiškai parašytame straipsnyje (VM. D., 195) *žmonijos evoliuciją* Pietaris sąmojingai išreiškia trimis patarlėmis:

1) Homo homini lupus est — pasakęs dar senasis romėnas;

2) taikingos tautos neturi savo istorijos — saką Europos mokslininkai;

3) tu man sakaisi esąs geras karys, o aš tau sakau: tu esi geras plėšikas — skelbianti kinų patarlė.

Šitom trim patarlėm, mano Pietaris, esą išreikšti trys žmogaus, kaip aukštesnio gyvio, kaip visuomeninio gyvio, evoliucijos laipsniai. Laukinis romėnas, spręsdamas pagal save, su cinišku atvirumu susakęs pirmykštį žmogaus būvį. Toje pačioje Europoje žmonės tikrąja prasme buvę žmogėdros. Istoriniais laikais Europoje žmogėdros buvę tik vieni rusai, atėjūnų tauta. Tačiau buvęs gi laikas, kada žmogėdros buvusios visos Europos tautos. Tiesa, notarinių dokumentų apie tai nesą, bet greičiausia dėl to, kad to laiko notaras buvęs savo klientų suvalgytas... Stipresnysis ėdęs silpnesnįjį. Tik ilgainiui išmintingesnieji supratę, kad malonus daiktas valgyti,

bet būti kitų valgomam — nelabai. Dėl to susitarę bendromis jėgomis gintis, kad nebūtų suvalgyti, bendromis jėgomis pulti, kad kitus suvalgytų. Susidariusios tada bendruomenės.

Kas tokioms bendruomenėms vadovavo? Ko jos klausė? — Stipriųjų. Stiprieji pirmosiose bendruomenėse pavirtę valdovais ir jėga priversdavę kitus klausyti.

Paprastai stipresnis žmogus ir iš pažiūros atrodąs didesnis. O juo didesni raumenys, didesni ir kaulai, prie kurių tie raumenys yra prisegti. Dėl to valdovas, stiprus ir didelis tapę sinonimais.

Su šituo reiškiniu, pasak Pietario, susiduriam ir seniausiose lietuvių bendruomenėse bei grynai patriarchalinėje valstybės santvarkoje...

Kaip skiriasi šita Pietario žmonijos istorijos koncepcija nuo populiariosios Rousseau koncepcijos! Čia nėra tos pirminio žmogaus laisvės, apie kurią svajojo Rousseau. Nėra nė to susitarimo, kuriuo laisva valia žmonės pavedę vienam žmogui valdžią.

Ši Pietario koncepcija gana svetima ir Daukantui, kuris taip gražiai akcentuoja ir gamtos vaidmenį bendroje žmonijos eigos koncepcijoje.

Pietaris čia atsidūrė pozityvistų atmosferoje. Čia yra ta pati Darvino paskelbtoji kova dėl būvio, tas pats žmogaus brutalus gyvuliškumas su evoliucija žmoniškumo linkme.

Žinoma, klaida būtų laikyti Pietarį apskritai pozityvistu. Iš kitur jį pažįstam, kaip nuoširdžiai ir karštai tikintį žmogų. Tačiau studijuodamas ar gyvendamas pozityvistų, nihilistų atmosferoje, pats nesijausdamas, ėmė galvoti madingomis pozityvistinėmis idėjomis.

Tačiau pats Pietaris retiruojas su ta brutalia kova dėl būvio, kada prieina prie lietuvių tautos. Lietuviuose ji negalėjusi būti tokia stipri. Lietuviai buvę taikinga tauta. Na,

o taikingos tautos neturi istorijos. Ir apie lietuvius neliko jokių „istorijų", jokių skandalų!

Štai kaip šitoj koncepcijoj išaiškėja, kodėl neturim kronikų apie lietuvių tautos praeitį!

Pietario Lietuvos priešistorė

Šalia kronikų esama kitų istorijos šaltinių. Tokis šaltinis Pietariui, kaip ir kitiems aušrininkams, yra *kalba*.

Su dideliu susižavėjimu Pietaris žiūri į kalbą, kuri atskleis lietuvių tautos istoriją. „Ateis laikas, kad ji kaip žiburys rankoje rašytojui nutrenks melo tamsą, apšvies amžių glūdumus. Ant jos mostelėjimo prakalbės marios, kalnai ims liudyti, ir seniai išmirusios gentės kils iš kapų dėl patvirtinimo istoriškos teisybės. Tik reikia tokį žmogų mums sulaukti" (*ŽLA*, 1894).

Tai Lietuvos praeičiai praskleisti imasi filologijos ir pats Pietaris. Įdomus ir aniems laikams būdingas tiek pats Pietario filologinis metodas, tiek juo prieiti rezultatai apie lietuvių priešistorę.

Pietaris lygina lietuviškus žodžius su sanskritiškais, su graikiškais, su lotyniškais ir išveda, kad visa eilė bendrų indoeuropietiškų žodžių turėję kilti pirmiausia lietuvių tarpe. Kitos tautos iš lietuvių pasiskolinusios.

Filologijos iliustracijai praverčia keletas pavyzdžių iš jo straipsnio „Lietuviai amžių glūdumuose" (*ŽLA*, 1894). Lietuviškumo, antai, jis ieško varduose. Kaukazo vardas turįs atitikmenį lietuvių kalboje: kaukas (dievaitis), kaukti. Tą vardą lietuviai davę ir kalnams. Marios apskritai esąs indoeuropiečių žodis. Tik klausimas, kas pirmas jį paleido į pasaulį. Kitose kalbose tas žodis esąs vartojamas vienaskaita, tik lietuvių daugiskaita. Jeigu lietuviai būtų skolinę, būtų paėmę tokį žodį, kokis yra ir kitose kalbose, vadinasi, irgi daugiskaitą. Lietuviškosios marios turinčios ir analogiškų

žodžių: marus, marinantis. Ir marios yra marinantis dalykas... „Jeigu lietuviai davė vardą, tai jie pirmieji ir turėjo pasiekti marias“.

Visa eilė vardų: Mikėnai, Atėnai, panašiai esą padaryti, kaip Utenai, Bitėnai, Stalupėnai; Sparta, Itaka — savaime lietuviški vardai. Taip pat Roma = Romovė, palatinus = pilaitinis. Net pats romėnų urbs esąs ne kas kita, kaip urvas, urvs; lietuviai turėję urvuose gyventi; romėnai, išstūmę lietuvius, patys pasisavinę ir jų urvus ir tų urvų vardą.

Bet gražiausiai Pietario filologinis kelias į istoriją atsiskleidžia, kada jis aiškina lietuvių valdovų vardus. Valdovai vadinęsi kunigais, arba rikiais. Kunigas kai kur esąs tariamas kuningas. Ši tartis esant senesnė. Žodis kuningas esąs giminiškas skandinaviškajam (švediškajam) Konung, vokiškajam Koenig, slaviškajam kniaz ir ksiąže. Be lietuvių kalbos šis žodis kitose kalbose būtų nesuprantamas. Lietuviškai kunigas, kuningas reiškiąs žmogų, turintį didelį kūną, žmogų stiprų, valdovą pirmykšte žodžio prasme. Taigi savo valdovui vardą lietuviai susidarę savarankiškai, susidarę anais senaisiais laikais, kada valdžia ir jėga buvo sinonimai. Kiti šį žodį iš lietuvių pasiskolinę.

Ir žodis rikis daug sakąs. Jis giminiškas lotyniškama *rex*. Rikį vartojusius prūsų giminės ir galbūt geruliai. Iš jų pasiskolinę gotai, normanai ir iš dalies vokiečiai.

Filologijos šaukėsi Pietaris ir kronikos žinioms aiškinti. Antai pasakoja, kaip Dniestro žemumoj, žiotyse, buvusi graikų kolonija Olovia. Graikai mokėję duoklę skitams. Kai skitų valdovas atėjęs į Oloviją duoklės atsiimti, jis atsivedęs „Skeituchow“. Tos žinios autorius aiškinąs, kad „skeituchow“ greičiausiai esą generolai, — nes ką gi su savim vesis valdovas. Pietaris kitaip išaiškina — esąs tai žodis „skaitikai“ — žmonės, kuriuos skitai pasiėmę duoklės pinigams suskaityti... (VM. D 195).

Ir kronikose ar dokumentuose rašomus vardus Pietaris

stengiasi rekonstruoti ir iš jų susekti lietuvių buveines. Antai, sako, Gardino gub. yra miestas Volkovysk. Pietario tėviškėj irgi yra miestas Volkovysk. Tačiau jo kampe šitą miestą vadina tik Vilkaviškis. Taip jis vadinosi anksčiau ir oficialiuose popieriuose. Gardino Vòlkovysk esąs tas pats vardas. Autoriaus tėviškės miestas pavadintas Vilkaviškiu pagerbiant tėviškę, iš kurios atsikėlę į šias vietas gardiniškai. Taigi seniau ir Gardino krašte miestas vadinęsis ne Volkovysk, bet Vilkaviškis. Seniau ir Smolensk vadinęsis Smoleneskas, o dar seniau jis turėjęs vadintis ne kitaip, kaip Smaleniškiai. Polockas vadinęsis Poloteskas, o anksčiau Polotiškiai, Pskovas — Pleskovas, perdirbtas iš Plėšikų gardas.

Ir visa eilė Rusijos kaimų vardų esą lietuviški: Senega, Apolec, Podovo, Rumici, Szaszki, Szipulino, Sziki, Rostani, Tukovici, Kuprovszczina, Slatino, Lipili, Rukino, Rupasavo, Slobnia, Dumina Gora, Kokizino, Ožejedi, Szavlovo, Kulotino, Ikandovo, Meglino, Kunsk, Slovka, Medenki, Kariutino, Židilovo, Kleviczi. Upės ir upeliai: Savon, Runa, Stobenka, Meglinka, Židonia, Rudinka, Kunianka, Ežerai: Meglino, Veljo, Seliger, Szlino... (*ŽLA*, 1893, Nr. 19).

Šitokia filologija Pietariui buvo ne sau filologija. Ji buvo tik ancilla rerum historiarum. Ji buvo Pietariui stebuklingasis veidrodis, kuriame Pietaris matė senovės lietuvius, kilusius iš Indijos, keliavusius per dabartinę Graikiją, lankiusis Italijoj, užgriebus net Ispaniją, kitu šonu palikus pėdsakus Rusijos gilumoj, ligi atsikraustė ir apsiramino Pabaltijy.

Tai tas pats veidrodis ir tas pats paveikslas, kaip Basanavičiaus, Višteliausko, Miglovaros ir daugelio kitų aušrininkų. Tas pats, kurį buvo jau bejsižiūrįs ir Daukantas.

Visi jie seka tą pačią pasaką, tą mielą, gražią pasaką, tik kiekvienas vis nauju tonu ir nauju dvasios užsidegimu, einančiu iš gilaus tikėjimo.

Pietario Lietuvos praeities etapai ir jos susiejimas su dabartimi

Atkildinęs lietuvius į Pabaltijį, Pietaris eina dar toliau. Paseka jų istoriją, net paskutines dienas pasiekdamas.

Pabaltijy gyvenančių lietuvių istorijoj Pietaris skiria tris etapus: 1) iki susiekiant su slavais, 2) iki susijungiant su lenkais (1386), 3) nuo susijungimo.

Gražiausias lietuvių gyvenimo periodas buvęs pirmasis, kol slavai nedarę įtakos. Lietuviai tada turėję būti laisvi, lygūs. Gyvenę giminėmis. Šeimoje valdžią turėjęs vyriausiasis, bendruomenėje stipriausiasis, „kuningas". Kai susidurdavo kelių bendruomenių interesai, nulemdavusi ta, kurios kunigas būdavo stipriausias. Tokis stipriausias, galingiausias kunigas gaudavęs ir vardą „kunings — aukštas", „didysis" (velikij kniaz). Šitas vardas sutrumpėjęs į kunigaikštį. Tokiu būdu senovinėj Lietuvoj buvę kunigaikščiai ir kunigai.

Kunigas iš pradžių tiek pat reiškęs kaip „molodec". Toliau jo vardą jau pelnę tie, kurie pajėgę suvaldyti laukinį žirgą. Bet jeigu paprastas žirgas jį išmesdavo, tada vėl netekdavęs kunigo vardo.

Kunigaikščio vardą gavęs pasilikdavęs tokis pat artojas. Tik jis galėjęs pirmasis veržtis į kovą ir gauti daugiau grobio. Dėl to kai kurie praturtėję.

Luomų nebuvę.

Antrame periode, kada lietuviai susidūrė su slavais, jų kunigai ėmę vadintis bajorais; žemę paėmę kunigaikščiai. Ją dalinę už nuopelnus. Atsiradę bežemių. Vadinas, atsiradę luomai. Bet vergų dar nebuvę. Lietuvių religija neleidusi jiems kankinti artimo. Dievai nemėgstą ašarų ir kančių. Tik kaimynų įtakoje iškreipę savo tikybos mokslą ir palinkę vergų laikytis.

Trečias periodas — susijungus su lenkais. Galutinai susi-

skirsto luomais. Per baudžiavą vienas luomas patenka kitam. Baudžiavai buvęs priešingas Vytautas. Priešinęsis ir Zigmantas. Bet jį nužudę. Buvę ir didikų kunigaikštiškos kilmės, kurie priešinęsi, bet jie buvę nuveikti ir patys nebeteko didikų galybės. Pietaris randąs dokumentuose kunigaikštiško kilimo Bulevičių ir Ruškevičių pavardes. Tik jų likimas toliau nežinomas. Bet tokiomis pat pavardėmis Pietaris randa žmonių jau valstiečių tarpe. Nors jie nuskurdę, bet jie esą labai aplinkinių gerbiami. Pietaris mano, kad tokie Bulevičiai ar Ruškevičiai esą tų kitados kovojusių kunigų ainiai. Tai esą liudininkai tos kovos dėl ūkininko laisvės...

Šitokiu būdu Pietaris gražiai susiejo dabartinį valstiečių ūkininkų luomą su senoviniais kunigais, kunigaikščiais. Nors bajorai, lietuvių aristokratija, persimetė į lenkus, bet senovinės aristokratijos likučių yra ir tarp valstiečių, kurie dabar kuria naują lietuvišką Lietuvą. Anie valstietiškieji aristokratai, Bulevičiai, Ruškevičiai ar kiti, palaiko garbingąsias praeities tradicijas. Niekas nepasakys, kad su valstiečių atgijimu kuriasi nauja Lietuva, nieko bendra su senąja neturinti. Jie, tie aristokratai, yra ryšys tarp savarankiškosios praeities ir lygiai savarankiškumo siekiančios dabarties.

Pietario istorijos koncepcijos įtaka jo romanui

Su šitokia istorijos apskritai ir lietuvių istorijos koncepcija Pietaris ėmėsi rašyti *Algimantą*, tą pirmąjį lietuvių istorinį romaną. Turint dabar ją prieš akis, suprantama, kodėl Pietaris imas vaizduoti Lietuvos gyvenimo periodą prieš susijungiant su lenkais. Tą periodą, Lietuvos vidurinius amžius, Pietaris ypačiai brangina. Čia gyventojų laisvė, savarankiškumas. Čia ir laikotarpis, maža tepažįstamas, duoda daug laisvės ir autoriaus išradingumui. Juk pats Algimantas (Augimantas) tepaminėtas šaltiniuose tik iš vardo, o jo charakteristikos jokios nėra. Kiti istoriniai personažai irgi maža

tepažįstami. Pietaris istoriškai teisingai suvokė pačią laikotarpio politinę dvasią: pastebėjo kivirčus tarp Lietuvos kunigaikščių, lietuvių pasinešimą į rytus, į gudus, pagaliau pastangas Lietuvą sucentralizuoti. O visas dvasinis, kultūrinis, etnografinis gyvenimas jau lieka laisvai Pietario fantazijai, ideologijai, įsijautimui pasireikšti. Jam vaizduoti daugiau reikšmės turėjo šita Pietario pažiūra į Lietuvos praeitį, nekaip ta konkrečioji medžiaga, kurios jis rado įvairiose kronikose.

Tačiau į tą herojišką, riterišką praeitį Pietaris pažiūri 19 amžiaus žmogaus akimis, kaip ne vienas Europos romanistas prieš Skotą — be istorinės perspektyvos. 13 amžiaus *Algimanto* Lietuvoje randi Lietuvą, ir iš Pietario atsiminimų pažįstamą. Randi karčiamas su šinkarkomis, kluonus su peludėm, kraitvežius, kaimenes su piemenimis ir su kerdžium, kuriuos prijojęs keleivis pasisveikina visiems kapsams pažįstamuoju „parginkite" ir gauna atsakymą „dar nepriganėm". Ten ir žmogus žmogų sveikina „sveiks drūts". Tokie pat žaislai, puotos, apeigos, dainos. Tokie posakiai ar vaizdai galėjo būti vartojami net 13 amžiuje, bet jie sudaro dabarties iliuziją tiek, kad iš apysakos dažnai atima archaiškąjį koloritą.

Ne tik etnografija, bet ir politiniai, visuomeniniai, tautiniai, religiniai santykiai Pietario parodyti tokie, kokius matė ar norėjo matyti 20 amžiaus slenkstyje.

Savo laikais Pietaris matė lietuvių tautinį nesusipratimą, vienybės stoką, o norėjo matyti visų lietuvių visų luomų vienybę. Matė lietuvius, kultūriškai pasidavusius svetimiesiems, o norėjo matyti atsipalaidavusius nuo jų. Religinėj srity norėjo matyti katalikišką lietuvį, nes katalikybė yra kultūros kūrėja.

Pirmasis idealas, tautinis, buvo visos atgimstančios Lietuvos; antrasis, religinis, buvo katalikiškosios Lietuvos idealas.

Šita pati tautinė ir religinė ideologija su tom dviem

antinomijom, vengiama tikrove ir siekiamu idealu, Pietario nukeliama iš jo laikų į 13 amžiaus Lietuvos foną. Jeigu Pietario istorijos supratimas apsprendė romanui istorinio laikotarpio pasirinkimą, tai šita jo ideologija nulėmė romano ideologiją, bendrąją romano kònstrukciją, personažus, intrigą ir net literatūrinę jo vertę...

Mes dabar gailaujam, kad Pietaris *Algimante* per maža davė istorinio kolorito, bet peržiūrėję autoriaus priėjimą prie istorijos, suprantam, kad jis ir negalėjo kitaip rašyti. Jis, atsistoję̨s tarp dabarties ir praeities, negalėjo ramiai, su olimpišku savo kaimyno Aišbės ramumu žiūrėti į dabartį. O žvelgdamas į praeitį, nejučiomis vėl matė tenai tą pat dabarties Lietuvą. Pietaris negalėjo susikoncentruoti į vieną epochą ir duoti su visu ryškumu ir pilnumu jos vienos vaizdą.

Aname atgimstančios Lietuvos laikotarpyje Pietaris turėjo jaustis kaip tas pasakos bernelis — riteris, kuriam uždraudė duris atidarinėti ir kalbėti. Bet jis negali iškęsti. Negali iškęsti ne iš smalsumo, bet dėl to, kad anapus durų jaučia pagalbos reikalingą, Vaižgantas pasakytų, karalaitę. Ir jis duodasi provokuojamas. Neištvėręs rašytojo beletristo rimtyje, Pietaris leidžiasi mokyti, patarinėti, kaip tai jo karalaitei iš vargų iškopti. Tuo Pietaris artimas ir kitiems šitos epochos rašytojams, ne tik vieniems publicistams mokslininkams. Bet siejasi jis ir su kitom epochom — su praeitim ir su ateitim.

Ten, kur Pietaris griebiasi beletristikoj žmones mokyti, ten jisai tęsia didaktines Valančiaus tradicijas.

Ten, kur Pietaris beletristikoje kuria praeities laimingo gyvenimo vaizdus, jis tęsia Daukanto istorinio idealizmo tradicijas.

O pirmasis mindamas iš viso istorinio romano taką, Pietaris tiesia tradicijas Vienuolio, Puidos istoriniams romanams ir vis tebelaukia istorinio romano viršūnės.

Beletristo žodis:

PIETARIO STILIAUS ANALIZĖS EKSPERIMENTAS

> Tikro poeto stiliuje nėra jokių puošmenų, tik būtini ieroglifai.
>
> W. F. Schlegel

Gražus yra daiktas jau seniai mirusį menininką atgaivinti savo vaizduotėje iš jo pasilikusių veikalų ir iš įvairių šviečiančių spindulių susirasti židinį, į kurį jie grįžta, arba galbūt dangaus žvaigždę, iš kurios jie ištriško (Wackenroder). Tie spinduliai ar siūlai į patį jų židinį — poetą yra žodis. Žodis, kuriuo rašytojas naudojasi ir dėl kurio kankinasi. Užtenka tik pažiūrėti į Tolstojaus rankraštį, Balzako korektūrą, prisiminti Vaižganto ar Savickio rašymo tempą, kad pastebėtum, kaip nevienodai tas žodis duodas apvaldomas. Vienam žodžiai spraudžias vienas pro kitą kaip Sančo Panšai, kitas net atvirai pasisako nemokąs savo minties išreikšti, kaip tapytojas kartais nesuranda tinkamos spalvos. Vienas savo žodį dailina, valo, „nuprausia", kitas paleidžia jį tik užgimusį, neapkuoptą.

Šis kūrybinės psichologijos faktas duoda pagrindą įsižiūrėti į kuriamąjį žodį itin atsidėjus nors ir nevertintum jo taip, kaip motto cituotasis vokiečių romantikas.

Žodis, pats būdamas daikto ar idėjos simbolis, nepajėgia žmogaus išsakyti su visais niuansais. Mimika, judesiai, kalbos vokaliniai elementai eina į talką. Bet visų šitų padedamųjų išsireiškimo priemonių nėra rašte. Čia gauni tenkintis tais būdais, kuriuos ir literatūros teorija yra suklasifikavus poetinio žodyno, sintaksės, fonetikos rėmuose.

Iš jų gauni spėti vieną rašytoją palinkus į vienas stiliaus priemones, kito raštuose randi kitas vyraujant.

Tačiau akcentuotina, kad stiliaus priemonės absoliučios pastovios reikšmės neturi. Tas pats, sakysim, klausimas vienu atveju gali daryti nusistebėjimo įspūdį, kitu — susijaudinimo. Savaime stilistinės priemonės yra lyg indiferentiškos. Jų reikšmingumas priklauso nuo tarpusavio kombinacijos ir visos žodinės aplinkumos. Palygintum — kaip raudoni spinduliai, paberti ant lavono ir puotos, arba kaip mėnulio sidabrinė šviesa ant besimylinčiųjų suolo ir ant motinos kapo visai nevienodą įspūdį daro.

Jeigu rašytojas pasirodo linkęs į kokį ypatingumą vienoj stiliaus srity, tai paprastai ta pačia kryptimi reiškiasi ir kitoj. Jeigu stiliaus analitikas susirado rašytojo polinkį vartoti aiškius griežtos reikšmės žodžius, jau gali turėti vilties, kad tas pats griežtumas pasikartos ir sakinio konstrukcijoj ir net viso veikalo kompozicijoj. Visos kūrybinio pasisakymo priemonės, kaip tie Wackenroderio minėti spinduliai, išeina iš vieno židinio ir skirti tam pačiam tikslui — tam tikram įspūdžiui, vaizdui ar minčiai pažadinti.

Tokios stiliaus vedamosios linijos ir jų organiškas vieningumas priklauso, be abejo, ir nuo paties poeto dvasinės struktūros, ir nuo jo kūrybinių intuicijų, ir nuo kitų kalbų bei literatūrų įtakos...

Taigi ir stiliaus analizė prisideda į platųjį literatūros mokslą (ir ar tik nėra viena iš pagrindinių jos dalių?), iškeldama objektyviąsias žodžio vertybes kūrinyje, duoda pažinti ir subjektyviuosius kūrėjo nusiteikimus ir to žodžio keliamus

įspūdžius, ir kūrimo sąlygas. Jas išskaitom iš stiliaus, pasak Schlegelio, kaip iš ieroglifų.

Nors stiliaus analizės kelias yra svarbus, bet jis ir labai klystamas, nes gali pastebėti ne leitmotyvą, bet kokį antrinį tik tam tikroj vietoj labiau už jį prasimušusį toną. Tada klaidingos išvados pigiai įsiperša.

Mūsų stilistikos istorijoj tas kelias dar klaidesnis, nes juo tik pradedama žengti. Jokių stiliaus analizės pavyzdžių dar neturim. Imantis šiuo tarpu Pietario stiliaus, pavojus suklysti didėja dar ir dėl trečios priežasties: nagrinėtojui neteko turėti Pietario rankraščio, o tik išleistus tekstus, daugiau ar mažiau taisytus. Dėl to ir išvados tegali turėti labai reliatyvią vertę.

Tariama būsiant geriausia leidus pačiam Pietariui kalbėti. Tik paskum įsižiūrima į jo stilių, ir padaromos išvados. Jos papildomos ir paremiamos pastabom ir iš kitų čia negalimų ištisai išrašyti tekstų, daugiausia iš *Algimanto.*

> Girdėjau patarlę: „Graži, — girdi, — nebuvau, jauna buvau". — Teip tiesa! — Ne kožnas buna gražus, bet jaunu kožnas buna. Ir Užbalių Draugialio buta jaunu. — Ir jo buta jaunu ir jo turėta ne mažai „giedrių dienų". — Jis ir dabar ne sykį atsimena savo seną tėvą ir ne jauną jau motiną, kaip tie sykį pavasario mete rengėsi int Šunskus, int bažnyčią, ir jį norėjo imtie, tik neėmė. Atsimena, kaip jis paskui laukė Magdelenos atlaidų, nes tėvai prižadėję tada ir jį jau imtie su savimi int bažnyčią... Ant galo ilgai laukiama šventė atėjo. Angsti pabudo Draugialis. Bubnai vienok Šunskų jau gaudė, kviesdami svietą int bažnyčią. Karšti, rausvi saulės spinduliai tyško ant medžių, ant triobų. — Sparčiai sukosi po kiemą motina su sesere Draugialio, turbut sekdamos blezdingas, ką krykždamos nardė skubriai po orą. Ties loviu prausiasi tėvas ir susiedas: tyška nog jų

vanduo int šalis blyksnodamas, tvoskia nuo šulinio vėsaus oro srovelė... Tartum ir dangus ir žemė rėdosi šventadieniškai. Toliau atmintije Draugialio užsiliko Šunskų bažnyčia akmeninė, varpnyčia akmeninė, akmenų pilkų šventoriaus muras ir minios, minios svieto.

Margi moterų pulkai, nesutilpusių int bažnyčią, stovi ties varpnyčia, ties šventoriaus muru. Stovi moters su margomis skepetomis prisidengę, mergos su pakalkėmis, su tresais ant galvų. Tarpu moterų stovi vienplaukiai virai, tai vienmarškiniai, tai su žiponais ir visi čebatuoti, kaip moters čeverykuotos ir visi meldžiasi. — Kas ant ražančiaus, kas ant knįgų. Per atidarytus bažnyčios langus ir per duris lekia vargonų balsai ir giesminiku giedančių... Iš reto prasimuša ir kunigo balsas. Mišios eina. Eina suma. Bet kas tai? — Sujudo ir sušuko visas svietas ir užgaudė, užgiedojo visi, tartum to ten laukia, užskambėjo ir varpai. Per bažnyčios duris ėmė verstis laukan svietas su karūnomis su abrozėliais, po baldakima išėjo ir kunigas.

— Mama, kas tai butu? — klausia Draugialis motiną.

— Tai procesija, vaikeli, eina aplink bažnyčią.

O varpai gaudžia, o varpai skamba ir svietas gaudžia meldžiasi visogalingajam Dievui. — Giedotu ir Draugialis su kitais, bet jis da mažas tik poterių moka, ant knįgų nenumano, o tos puikios, gražios giesmės knįgose surašytos. — Ne mokėdamas giesmių, Draugialis meldžiasi, kaip inmano, tai kalba poterių, tai „Sveika Marija". Bet tarp šitų maldų ne sykį blykstelia jo galvoje mįslis, jog Dievas ir be to žino, ko žmonėms reikia, vienok toje pačioje akymirkoje pakįla ir kita mįslis: „ak ir motina žino, ko vaikam reikia, bet jeigu vaikai ne prašo, tai ji ne duoda". — Kad Dievas duotu, reikia jo prašytie — mįslija vaikiščia ir omenije kįlą

prašymas: „Dieve! duokie Tu tėvams duonos ikvaliai kad ne baduotu, o man, nors kaip užaugsiu, duokie čebatus. — Ak tu pats matai, jog viso šito mumis reikia: visi su duona, visi su čebatais, tik mano tėvai ne turi duonos, o aš čebatų. Pats žinai, jog basam int bažnyčią eitie ne gražu".

Dreba oras nuo varpų balso, dreba no balso bugnų, ošia no giesmės, giedamos viso susirinkusio svieto, ir vaikiščiui rodos, jog tarpu kitų balsų dalėks pas Dievą ir jo malda... Linksma ir graudu jam ant širdies darosi ir lupos pačios klojasi ant naujos ant garbinimo Dievo maldos... Dieve, Tu didis, kaip Tu gražiai viską sutvėrei ir surėdiai!

Eina sau suma. Svietas suėjo vėl int bažnyčią sunešė abrozėlius, žolynais ir kaspinais parėdytus, sunešė karūnas, blizgančias auksu ir sidabru, ir kuniga intėjo int bažnyčią... Ne poilgam nutilo ir varpai ir bugnai ir svietas. Šnabžda tik minios žmonių poterius, takštelia iš reto ražančiaus poterėlis, ar lapas knįgos verčiamas sutreška. Tyka. Medžių lapai, ar tai pailso plezdenę ir šlamėję, ar tai teip jau Dievas davė ir tie nusviro ir ne juda.

Tiek jau laiko, tiek jau metų no tų gadynių praėjo, o ir šendien da Draugialis atsimena, kaip jį visą sujudino, kada svietas užgiedojo:

„Šventas Dieve, Šventas stiprus, Šventas o ne mirštantis, susimilk ant mūsų!"

Jam pasirodė, jog gražesnę giesmę ir butie negali, bet umai persiliudijo, jog jis klydo. — Kada visa bažnyčia, kaip vienas žmogus, užgiedojo:

„Dievas mūsų gelbėtojas ir tvirtybė".

Draugialis užmiršo ir kur esąs. Ne matė jis dabar klausydamas nei žmonių, nei nieko. Jam rodėsi, jog visa žemė teip garbina Dievą, jog tai ji teip gieda.

Po kojų jisai ne jautė žemės — jam žodės, jog ir jis, ta bažnyčia ir varpinyčia — teip sau ant oro kabo...

Ant galo užgaudė bugnai, užskambėjo varpai, pasibaigus sumai. Svietas ėmė skirstitis. — Kas da ryžosi lauktie pamokslo, o kas ir stačiai namon ėjo.

— O ką, ar gerai buvo Šunskuos? — paklausė motina Draugialį.

— Tai, kur ne gerai! Gerai! Tik tiek gaila, jog ten...

— Kas jog ten? — perklausė motina.

— Jog ten valgyt ne duoda, — pabaigė Draugialis. — O kad valgyt duotu, tai aš iš ten niekad ir namo' n'eičia.

Metai buvo puikus. Javai užderėjo gerai, užderėjo ir pas Draugialio tėvus ir iš džiaugsmo tėvas nupirko sunui kepurę ir padarė gražias klumpaites.

Sako vanduo upėje plaukia greit. Sako balsas nuo skardos iki skardai lekia greitai, bet niekas teip greitai n'eina, kaip ta linksma jaunystė. Kada atsižiūri ant jos, tai tartum ji visa vakar buvo ir vakar išnyko.

Ir Draugialio jaunystė greitai ėjo, ėjo su mažais vargais, su mažom linksmybėm. Ir ne pasijuto jisai, kaip tapo jaunu vaikinu.

Dr. V. Pietaris, *Iš mano atsiminimų*. Chicago Ill. 1905. 181—185 pusl.

I

Ištrauka pasakoja apie šventadienį, kuris ryškiai likęs Draugelio jaunų dienų atminimuose. Pirmu paskaitymu jos stilius nieku ypatingu neišsiskiria. Jis artėja prie vidutinio rašytojo normalaus tipo, kuris savo mintis dėsto taip, kaip jos ateina, be jokio dailinimo, be manierizmo.

1. — Labiau atsidėjus galima pastebėti, kad šitame

pasakojime Pietario žodžiai yra paprasti — tokie, kokius vartoja kaimas. Tai liaudies kalbos žodžiai su visais jos vartojamais 19 amž. (o net ir šiandien)provincializmais ir barbarizmais — šakniniais, galūniniais, priešdėliniais, fonetiniais, sintaksės slaviškomis konstrukcijomis:

> svietas, žiponas, karūnos, abrozėliai, baldakima, mįslis, nedėldieniai, čeverykai, susiedas...; varpinyčia, giesminįkai, neščia, no, imtie, int...; — čebatai, užskambėjo, dalėks...; jo būta jaunu (— jauno), blezdingos, ką krygždamos nardė po orą...

Šitie ir kiti Pietario raštų barbarizmai ir provincializmai vartojami ne stiliaus manierai, kaip šiandien kai kurie rašytojai vartoja, ir ne tam, kad patiktų liaudžiai, kaip šiandien kai kurie laikraščiai sąmoningai daro. Jie atsiradę visai natūraliai, visai jų svetimybės nejaučiant, kaip tos svetimybės nejaučia ir autoriaus kampo žmonės. Jie yra padaras slavų įtakos pilviškiečiams, dar labiau pačiam Pietariui.

Liaudies žodyną Pietario stiliuje išduoda ir patarlė pačioj pasakojimo pradžioj. Patarlėmis operuoja Pietaris ir kitur.

Šitokis liaudies žodynas atsako autoriaus užsimojimui — aprašyti kaimo šventadienį, kaip jis atrodo pro vaiko akis.

Ir *Algimante* Pietaris tenkinasi tais žodžiais, kuriuos girdėjo iš savo aplinkinių. Tik retkarčiais, ten, kur vaizduoja ne kaimišką, bet riterišką gyvenimą, gauna, tiesa, gana negudriai, naujų žodžių nusikalti (saidokas, tiesokas — tesak...).

Pietaris yra stipriai atsirėmęs ne tik į liaudies žodyną, bet ir į jos kūrybą ar net psichologiją. Visas *Algimanto* epizodas apie plėšikų vadą, kurį pamilo Erdvilo sesuo, yra gryniausia pasaka su visais motyvais ligi galo. Tas pat su gudo aiškinimusi, kuris yra ne kas kita, kaip pasaka apie čigoną. Ir patsai Pietaris kartais palygina: kaip toj pasakoj. Net *Algimanto* veikėjų psichologija yra paimta ne iš 12 amžiaus kunigaikščių ar riterių gyvenimo, bet iš 19 amžiaus jo tėviškės.

Juose nėra kunigaikštiško didingumo, tik kaimiškas primityvumas, idilė ir net, pasakyčiau, lietuviška melancholija, susijus su rezignacija. Tokia kaip Vienažindžio, Biliūno, Šatrijos Raganos, Maironio ir kt. Jau vienas titulavimasis:

— Algimantėli!
— Mamule!

rodo ne kunigaikštiškus, bet familiarius santykius.

2. — Žvelgiant į išsirašytos ištraukos epitetus, irgi nepastebėti tokių, kurie keltų didingumo įspūdį. Vienas tik Dievas pažymėtas epitetais — visogalingasis, didis. Bet ir šis epitetas ar tik nebus paimtas iš įpratimo — Pietaris gerai juk atminė bažnytines maldas, kur minima Dievo didybė (Šventas Dieve, šventas galingasis...). Kiti epitetai —

> gražus, jaunas, senas, giedras, laukiamas, karštas, rausvas, vėsus, akmeninis, margas, vienplaukis, vienmarškinis, čebatuotas, čeverykuotas, puikus, gražus, blizganti.

Kaip matyt, epitetų neperdaugiausia. Pažymėtina, kad čia tik vienas spalvinis epitetas (rausvas). Jeigu jau minimas spalvingumas, tai tenkinamasi tik šviesumu (blizgėjimu) ir tamsumu. Tas pats reiškinys pastebimas *Algimanto* puikiame gamtos aprašyme:

> Lengvais atdūsiais pūtė pietų vėjas, nešdamas laukų kvapsnis. Palengva svyravo žolynų žiedai, ir rusvos smilgų šluotaitės lingavo. Iš lėto ošė medžiai, plezdėjo lapeliai. Ore judrios blezdingos narstė, liumpavo čypsėdami dagiliai, ir vyturiai čiurkšdami tai kilo aukštyn į padangę, tai leidosi žemyn and dirvos. Ir ant visa ko krito tyško karšti saulės spinduliai, nors ir apmalšinti ūkų. Krito jie ir ant tamsių pilies bokštų, ir ant liepų pilyje, ir ant trobų, ir ant medžių mirgėjo. Tyško

jie ir ant peteliškių ir visokių vabalų, dūzgiančių po pievą. Žėrėjo jie žieduose, liūliavo ir vilnyse rugių, nokstančių ant kalno.

Apskritai Pietario epitetai nelabai reikšmingi. Dalis jų, kaip matyt, nurodo objektyvią daikto žymę, dalis daikto santykį su autorium, kuris reiškia daiktams savo simpatijas ar antipatijas — jausmus, įvertinimą.

Jausminis epitetas sutaria ir su Draugelio išgyvenimais. Nors jis kreipiasi į „didį" Dievą, bet jam „linksma ir graudu ant širdies daros", ir jis stebis, kad Dievas viską „gražiai" surėdė. Bet ir giesmės jį stebina ne savo didingumu, bet gražumu.

„Gražu ir graudu" — jausminis elementas srovena mažučiu upeliuku ne tik šitam vaizdely, bet ir *Algimante*. Puikiausios ten vietos ir yra lyriškas aukščiau išsirašytas gamtos paveikslas, nuotaikingos Basojo laidotuvės, pagaliau pati pabaiga, kur Danutė sutapdinama su bundančia Lietuva.

Taigi ir žodžiai ir scenos rodytų Pietarį linkus į švelnų lyrizmą, susijusį su idile ir humoru.

Tokiu švelniu humoru padvelkia, antai, Draugelio malda, kad Dievas duotų tėvams duonos, o jam čebatus, arba noras liktis atlaiduose visada, jei tik ten valgyt duotų.

Jau pirmasai pasakojimo žodis „girdėjau" rodo, kad autorius negali palikti savo asmens anapus. Į vaizduojamą gyvenimą jis atsikrausto su savo nuomonėm ir simpatijom — darosi subjektyvus. Ir *Algimante* Pietaris vietomis įterpia savų pastabų, kuriose jis piktinas rusais, lenkais ar juos pakolioja. Antra vertus, savo herojų jis negali nė valandėlės palikti be motiniškos globos. Savo mieląjį Algimantą jis visada lydi. Jeigu ir neprideda kartais jo epitetų: narsus, protingas, geraširdis, tai pavadina jį vaikinu, ir jau tas vienas žodis rodo Pietario simpatijas. Kada ištinka dvikova, tai apie Algimanto galvą Pietaris leidžia susidaryti net kardų vainikui. Net Romanas, kurį Pietaris išvadina plėšiku, šunim, gražiai

atsiliepia apie Algimantą, o priešai palygina jį su ereliu.

Šitas subjetyvizmas neleido Pietariui vaizduojamą dalyką nuo savęs atitolinti, pažvelgti į jį iš perspektyvos, duoti veikėjams savas, o ne autoriaus mintis kalbėti. Dėl to Draugelis pamąsto, kad Dievas ir be maldos žino, ko žmonėms reikia, tačiau autorius prispiria jį ir pamąstyti: „ak, ir motina žino, ko vaikam reikia, bet jeigu vaikai neprašo, tai ji neduoda". Bet tai ne vaiko, tai suaugusio apologeto autoriaus mintis. Šitokis nemokėjimas nuo savęs atsisakyti ir objektyviai pažvelgti sukliudo vietomis įtikinamus žodžius vaizdams parinkti. Pietariui, antai, *Algimante* rodos juokinga, kad priešai nematė, iš kur į juos lekia strėlės, ir „ištiesę kaklus, kaip žąsinai kraipė į visas puses galvas" (II. 62).

Ar tik ne dėl tos pačios psichologinės priežasties Pietaris nemoka iš istorinės perspektyvos žvelgti į savo herojus, charakterizuoti juos realistiškai, neidealizuodamas, duoti jiems istorinį 12-13 amžiaus veidą, individualizuoti. Dabar ir jų dialogai beveik visų vienodi. Įvairūs asmenys net tą patį priežodį vartoja (ugi). Vietomis kalbos stereotipiškai vienodos tiek 19, tiek ir 12 amžiaus žmonių:

— Mama, kas tai būtų? — klausia Draugialis motiną.

— Tai procesija, vaikeli, eina aplink bažnyčią.

O *Algimante* 12 a. pasikalbėjimas:

— Mamule! Kodėl šitų vyrų niekas į krūvą nepriima? — klausinėjo vaikas motinos.

— *Dėl to, vaikeli, kad jie visi trys yra piktadėjai* (I. 9).

Pagaliau šitas subjektyvizmas neleidžia Pietariui ne tik apysaką įtikinamai plėtoti, humorą nepaversti į vulgariškumą (gudas su kiaule!), bet net blaiviai į istorijos faktus žvelgti (plg. *Algimanto* prakalbą: kuo tikėti rusais ar lietuviais!).

Netektų stebėtis darant išvadą, kad Pietariui epiškai sekasi geriau tie paveikslai, kur nereikia kalbėti apie rusus, apie lenkus, nieko idealizuoti: savo ar kaimynų jaunystės atsiminimai, *Algimante* papročių aprašymas (norint jis ir nesenovinis būtų), ar gamtos.

Pietario subjektyvumas visai suprantamas atsimenant aplinkybes, kuriose gyveno viso ano meto lietuviai, o Pietaris ypačiai. Ramiai negalėjo kalbėti ir daugiau anų laikų žmonių: Vištelis negalėjo ramiai kalbėti apie lenkus, Šliupas apie kunigus; ak, ir Maironis negalėjo neidealizuoti mūsų senovės didvyrių. Kovos gadynėje kitaip kalbama ir veikiama kaip taikos.

3. — Išsirašytame fragmente krinta į akį veiksmažodžių gausumas. Gražiausiųjų vietų veiksmažodžių amplua galėtų pavaizduoti, kad ir sakiniai iš išsirašytojo epizodo, pradedant nuo: „Karšti saulės spinduliai...", ligi posmo galo. Pavyzdžiu gali eiti ir išsirašytasai posmas iš *Algimanto*. Čia persveria dinaminiai veiksmažodžiai, kurie daro didesnio veiksmo, judėjimo įspūdį. Bet negalėtum pasakyti, kad Pietario veiksmažodžiai yra ekspresingi, veiksmą vis pirmyn varą ir rodą naujas jo fazes. Ne. Pietariui rūpi nenutrūkstąs, dar tebesitęsiąs, lėtas veiksmas kosmo akimis matuojant, nors individuališkai jis būtų ir judrus (plg. blezdingos nardymą). Šitokiam vibruojančiam judėjimui ar įvykiui duodamas fonas kad ir statiniais vaiksmažodžiais (moterys, vyrai... stovi). Bet jis mažiau reikšmingas.

Čia, veiksmažodžiuose, pažymėtinas tas pats reiškinys, kuris buvo pastebėtas epitetuose — veiksmažodis nerodo spalvinių reiškinių. Jau daugiau tame judėjime pastebima linijų, kontūrų, (nardo, dreba), bet mieliausiai Pietaris vartoja akustinius, girdimuosius veiksmažodžius (gaudžia, skamba...). Tas pat pažymėtina ir *Algimante*. Ne tik išsirašytasai gamtos vaizdas, bet net kovos aprašymas tą patį rodo:

> Ir pakilo aršių aršiausia kova. Žvingavo, žviegė žirgai, kąsdami vieni kitus. Skambėjo kardai. Rėkė, vaitojo sužeisti vyrai (I. 167).

Pagaliau iš kitų veiksmažodžių patiri mintis, jausmus, retai — spalvas. Net ir cituotasai spalvinis epitetas (rausvas) čionai pabrėžia ne spalvingumą, bet karštumą.

Keistas atrodo šis reiškinys, atsimenant autorių buvus ir piešėją. Gal abudu reiškiniai susiderintų, jei patirtum, ar Pietaris piešė tapybiškai ar plastiškai. Antrasis būdas derintųsi ir su jo stiliaus reiškiniais.

Visai sutampa Pietario akustinis stilius su jo muzikaliniais sugebėjimais. O biografai rodo, kad ir jo muzikalinės simpatijos linko į liaudies melodijas. Šis polinkis ar tik nebus charakteringas ir jo žodiniam stiliui.

Veiksmažodžiuose, kaip pastebėta, ryškėja judėjimo lengvumas, jėgos, sunkumo nedaug. Ekspresinio judėjimo maža.

Antra vertus, Pietaris ne visada veiksmažodį vartoja ten, kur tūlas rašytojas šiandien jį vartotų. Išsirašytame fragmente neturėdami tokių pavyzdžių (pažymėtina!), nurodysim keletą iš *Algimanto:*

> Bus visiems nuo Romano už mano paleidimą.
>
> Patėmijo Rudžio išvažiavimą ir kelių pulko vyrų išnykimą (— išvažiavus, išvykus).
>
> Sutarė lenktynes pradėti po trijų susikirtimų į rėtuką (— sukirtus).
>
> Po valandėlės pakilo judėjimas po visą dvarą (— sujudo).
>
> Kokia galėtų būti tokio elgimosi priežastis (— kodėl taip elgiasi)?

Palyginti su veiksmažodžiu, daiktavardis kreipia skaitytojo dėmesį ne į judamąjį elementą, bet į pastovųjį ir jį ne individualizuoja, bet apibendrina.

Tad sprendžiant iš veiksmažodinių ir daiktavardinių posakių, peršasi išvada, kad Pietario stilius yra lengvai dinaminis, nuolatos švelninamas daiktavardinio sustingimo.

Pietaris lyg pats save charakterizuotų, sakydamas:

„Negražu buvo skubinti labai, nes tokį pramintų Lietuvoje „pliuškium“ *(Algimantas,* II. 132).

1. — Pietario sakiniai paprasčiausi, lygiai kaip ir žodžiai. Ištisiniai išplėstiniai sakiniai kaitaliojas su neilgais sudėtiniais. Iš čia jis kalba natūraliai, be manierizmo. Tad ir toki sakiniai, kaip „Mišios eina. Eina suma“, čia visai kitokį įspūdį daro nekaip kai kurių rašytojų nenatūraliu būdu maigomi, šipuliuojami posakiai.

Tuose fragmentuose, kurie rodos gražiausi Pietario raštuose, sakinių sudaryme pastebi tam tikrą leitmotyvą. Labiau už kitus kartojasi tokis sudėtinis sakinio tipas: pirma pagrindinis, paskui kitas pagrindinis ar dar dažniau šalutinis sutrauktasis sakinys.

> Sparčiai sukosi po kiemą motina su seseria Draugialio, turbūt sekdamos blezdingas, kur krygždamos nardė skubriai po orą.

Žymint pagrindinį sakinį didžiosiomis raidėmis (A), šalut. mažosiomis (a), šalut.-sutr. a^1 gautum tokią to sakinio schemą:

$Aa^1 a$

Arba:

> Dreba oras nuo varpų balso, dreba nuo balso bugnų, ošia nuo giesmės, giedamos viso susirinkusio svieto, ir vaikiščiui rodos, jog tarpu kitų balsų dalėks pas Dievą ir jo malda...

$AA^1 A^{11} a^1 Bb$

Šitokis ištisinių ir sudėtinių sakinių kaitaliojimasis leidžia daryti ilgesnes ir trumpesnes pauzas. Pietario pauzos yra natūralios, daromos tada, kada, pasakytum, natūraliai bekalbėdamas žmogus nori kvapą atgauti. Dėl to pasakojimo tempas neįtemptas, neskubus. Tokiam pasakojime kalbėtojas nesukaupia visos savo ekspresijos į vieną žodį, į vieną sakinį, bet paleidžia visą savo nuotaiką į ištisus sakinių junginius banguoti.

Šitame garsų bangavime susidaro tam tikra melodija intonacija, kuri reiškiasi balso pakilimu ir slūgimu. Pietario intonaciją rodo jo sakinių konstrukcija. Su svarbiąja mintimi intonacija kyla per pagrindinį sakinį, bet dar nepasiekus jo galo pradeda slūgti ir nusileidžia į šalutinį sakinį ar išplėstinę sakinio dalį. Aukščiau išsirašytų dviejų sakinių intonaciją paprasčiausiu būdu galėtum išreikšti:

Sparčiai...

A

a^1

a

Dreba oras...

A A^1 A^{11} B

a^1 b

Visiems žinomam Norkūno pilies aprašyme *(Algimante)* iš 31 sakinio tik vienas prasideda ne pagrindiniu. Arba vėl: puikiojoj seno kanklininko giesmėj abidvi strofos tik įvedamos šalutiniais sakiniais, o paskui kiekvienas sakinių junginys pradedamas pagrindiniu. Tas pat ir išsirašytame gamtos vaizdelyje. — Intonacija kyla sakinio pradžioj, vidury banguoja, į galą leidžias.

Pietario sakinys ir sakinių junginiai skamba kaip užgauta gitaros ar kanklių styga, kuri pati pamažu nutyla, niekeno pirštų neliečiama.

2. — Draugelio epizode pažymėtinas sakinyje ar sakiniuose tų pačių žodžių kartojimas:

Margi moterų pulkai... stovi... stovi moters... stovi vyrai...
Mišios eina. Eina suma. O varpai gaudžia, o varpai skamba.
Dreba oras no varpų balso, dreba...

Šitokis pakartojimas sudaro skaitytojui įspūdį, kad veiksmas ar būvis yra visuotinis. Tai Pietario priemonė viską užplūstančiam didumui, gausumui pažymėti. Ji sustabdo besiveržiantį pirmyn veiksmą ir, taryt, tik atsuka kitą daikto šoną, kad į jį dar geriau galėtum įsižiūrėti. Bet pasakojimo tempu autorius per daug ir nesisieloja. Tatai rodo ir jo žodžių netausojimas, nebranginimas, kas buvo jau pastebėta, kalbant apie intonaciją. Keletas pavyzdžių iš *Algimanto*:

Saulė jau aukštai buvo pakilus *ant dangaus* (II. 162).
Priglaudė valtelę prie akmens, *stovinčio* pakrantėje (II. 178).
Neiškentė nepaklausęs *apie vyrus:*
— O kur vyrai ir ką jie veikia? (II. 176).
Atėjus kunigaikščiui, sujudėjo visas svietas, *esantis* ant rinkos... (I. 69).
Kas čia būtų do per vieta? (II. 181).
... ieškoti nakvynei sausos vietos, *tam,* kad *galutinai apsinakvoti* (II. 184).
... pradėjo pasakoti *apie tai,* kaip (II. 187).

Visi pabrauktieji žodžiai lengvai galėtų būti išbraukti, jeigu žiūrėtum pasakojimo tempo. Gali būt, kad autorius nori preciziškiau pasakyti, bet vis dėlto peršasi labiau pirmoji išvada: autorius pasakoja be įsitempimo, neturėdamas kur skubėti. Tą pat išvadą buvom priėję ir nagrinėdami veiksmažodžių, intonacijos, pauzų klausimą.

Taip pasakoti gali rašytojas, kuriam pasakojamas dalykas nėra nei šiltas nei šaltas, arba ir tas, kuris mėgsta kalbėti, per daug nepaisydamas savo kalbos tikslo ir neturėdamas griežtų aiškių kelių į tą tikslą. Pietaris būtų artimesnis antrajam tipui. Tatai rodytų ir jo *Algimanto* kompozicija. Ten pridėta daugybė epizodų. Juos bepasakodamas autorius, žiūrėk, pamiršta ir pagrindinę intrigą arba vėl juos lengvai pameta, gražiai ir įdomiai pradėjęs (pvz. Virpšos romanas!).

Tačiau autorius moka skaitytoją sudominti, suintriguoti. Antai, Draugelio pasakojime eina pamaldos. Skaitytoją pažadina ir prispiria ko nors laukti retoriniu klausimu: „Bet kas tai?" Tokių retorikos klausimų Pietaris apsčiai vartoja ir publicistiškai rašydamas (plg. jo *Algimanto* įžangą!).

Tai išviršinė priemonė skaitytojui sudominti, susijus su tam tikru paslaptingumu. Tą patį įspūdį daro ir visame *Algimante* gausiai vedami į sceną nežinomi asmens, su kaukėmis, kurių ilgai nenuvožia (Danyla, Dimitras, Samadžiukė, Senis...).

Šitą priemonę pats Pietaris vykusiai nurodo:

„Virpša bėga slapstydamasis nuo vieno kelio į kitą. Jį seka šarvuotas vyras taip pat slapčia. Šitą vyrą savo rėžtu seka kaimiečiai ir taiso jam spąstus" (II. 47).

Šita intrigos priemonė ypačiai pagauna jaunimo psichologiją. Dėl to *Algimantą* mieliau skaito ir skaitys jaunimas, mažiau — suaugę, kuriems labiau imponuoja to paties Pietario atskiri fragmentai, lyriškai, idiliškai nuteikti.

Žodžio ypatumais, kaip kokiais siūlais, buvo mėginama įkopti ir pasižvalgyti po Pietario kūrybinę dvasią. Ir tai, kas joje pastebėta, kaip ir iš ko jis kuria, rodos, visai sutampa su paties autoriaus žodžiais, kurių kiekvienas būtų išskaitytinas iš tikro kaip ieroglifas:

„Iš balsų skambančių ore, dainius sudeda dainas ir sukrauja širdyje" (*Algimantas* I. 13).

PIRMOJI LIETUVIŲ ISTORINĖ APYSAKA

Kaip kilo Pietariui idėja rašyti *Algimantą,* ne visai aišku. Galimas daiktas, kad Ustiužnoje Jakšto Dambrausko pasikalbėjimai su Pietariu dėl Senkevičiaus romanų bus davę pirmąją mintį. Pietaris buvo aistringas Senkevičiaus gerbėjas; laikė jį „vienu iš prakilniausių mūsų gadynės rašytojų“. Jakštas vėsinęs tą Pietario užsidegimą; priminęs, kad Senkevičius apjuodinęs Lietuvą; priminęs, kad lietuviška istorinė apysaka, kad ir su mažesniu talentu, bet lietuviškos dvasios bus šimtą kartų naudingesnė (*Užgesę žiburiai,* 53 p.). Ar tų ginčų ar ko kito paskatintas, Pietaris labai nedrąsiai, net trečiu asmeniu apie save kalbėdamas, paskiau pranešė Dambrauskui laišku:

„Viens mano pažįstamų rašė man apie jo sumanytą apysaką iš Algimanto laikų, padavė ir pirmos dalies turinį. Tendencija ten gal ir rastųs, bet, man rodos, bus tai labai nuobodus dalykas... Kaip paskaitai Senkevičių ir pamąstai apie kitus rašytojus, tai taip atrodo, jog geriau būtų, jeigu jie eitų ką kita daryti, o ne užsiimtų rašymu“ (*U.Ž.,* 53). Betgi tarp Pietario rankraščių, jam mirus, buvo *Algimanto* apysaka, kurią velionies žmona įteikė Dambrauskui, o tasai A. Milukui Amerikoje. Pastarojo rūpesčiu, ji buvo išspausdinta 1904 m. (*Dirvoj-Žinyne*). Tais pat metais išėjo atspaudas penkiais

sąsiuviniais. Antras leidimas pasirodė 1921 m. dviem tomais. Tokiu būdu 1930 m. Spaudos fondo leidimas buvo trečias, o šis Sūduvos leidimas yra ketvirtas. Jame tėra pataisyta kalba: išmestos tiek žodyninės, tiek sintaksinės slavybės. Pietaris turėjo gražų stilių, tik, matyt, *Algimanto* rankraštis dar nebuvo galutinai paruoštas spaudai ir stilius nebuvo toks išlygintas kaip ankstesniuose jo raštuose. Taigi, šiame leidime kalbiniai pataisymai neturėtų griauti Pietario stiliaus *specifinio kolorito.*

Algimantui suprasti ir įvertinti prisimintina, kad istorinės beletristikos rašytojas turi būti istorikas ir beletristas. Turi būti istorikas, nes turi neprasilenkti su istoriškai tikra epochos dvasia: politine, socialine, kultūrine būtim. Jo vaizduojamų istorinių žmonių charakteriai ir įvykiai neturi prieštarauti istorijos aiškiai konstatuotiems faktams. Bet rašytojas nėra įpareigotas dėstyti tik istorijos patvirtintus faktus. Beletristas čia laisvesnis už istoriką; jis gali istoriją papildyti; savo vaizduote prikurti tai, ko istorija nėra pasakiusi. Istorinių veikalų kūrėjas išryškina ir sugyvina istoriją; dėl to skaitytojas pajunta gerame istoriniame dailiosios literatūros veikale epochos gyvenimą akivaizdžiai, su gyva plastančia dvasia, siekimais, norais. — Taigi pirmas klausimas: kiek *Algimanto* medžiaga yra istoriška, kiek ji turi epochinio kolorito?

Istoriją Pietaris mėgo: „aš poeziją ir labai mėgstu, vienog mažiau, nei kaip kalbas ir vistarėją“, (*Dirva,* 1903, 110 p.), rašė Basanavičiui. Istorija Pietarį domino dar toli prieš *Algimantą.* Ligi parašė *Algimantą,* ligi susidarė *Algimanto* istorinė ir literatūrinė koncepcija, Pietaris, nors ir savamoksliškai, perėjo gana ilgą paruošiamąjį kelią. Pradėjo nuo smulkesnių ir stambesnių istorinių rašinių. Jau 1891 m. *Varpe* (Nr. 11-12) išspausdintas jo straipsnis „Senovės pinigai ir jų vardai pas Rusus ir Lietuvius“, 1893 *L. Ū.* „Lietuva pirm šimto metų“; tais pačiais metais *Apžvalgoje* (Nr. 18, 20-21)

„Šiaurinės ežios mūsų kunigaikštystės senovėje"; ten pat 1894 „Lietuviai amžių glūdumoje" (Nr. 2-7); 1897 *T. sarge* „Keletas žodžių apie geneologiją Lietuvos kunigaikščių" (Nr. 9) ir kt. Daug jo istorinių straipsnių liko nespausdintų.

Istorinių žinių Pietaris sėmėsi iš gausios lektūros. Rusų istorikas Karamzinas, Antonovičius, Aug. Kotzebue, Narbutas, Daukantas, Weissas, daugelis atsitiktinių veikalų, rusų, lenkų, vokiškosios kronikos praturtino istorines jo žinias.

Tačiau *Algimantui* daugiausia Pietaris naudojosi *Bichovco kronika*. Toji kronika, pažymėtina, buvo atsiradusi XVI a., tuo metu, kada tarp Lietuvos ir Lenkijos buvo pasireiškęs didžiausias antagonizmas, jos sudarytojas ar sudarytojai siekė aiškaus politinio tikslo — saugoti lietuvių garbę ir savarankiškumą. Kronika buvo išleista vėl spiriantis prieš lenkus, Pietario subeletristinta irgi tam pačiam reikalui. Įdomus sutapimas! Bet todėl šita kronika, istorikų teigimu, nėra patikimas šaltinis.(1)Joje esą legendinių dalykų, bent nepažįstamų iš kitų šaltinių. Pietario *Algimante* daugelis veikėjų taip pat nėra istorijai pažįstami. Pats Algimantas (Augimantas) buvęs Alšėnų kunigaikščių senolis, kunigaikščio Jono, D. L. K. Vytauto giminaičio ir artimiausio bendradarbio tėvas. Bet apie jį daugiau istorija nieko nemini. Apie kitus veikalo žmones — nė tiek. Juos parodyti gerus ar blogus Pietaris turėjo visišką laisvę. Juodraštyje *Algimantas* yra sukurtas net visai kitokis nei mums pažįstamasis iš jo paskelbtojo veikalo. Tas pirmasis *Algimantas* bent kiek panašus į Krėvės *Šarūną*.

Personažų istorinio tikrumo ar bent ryškumo negalint susekti, pažymėtina betgi, kad 13 amžiaus Lietuvos gyvenimo pačias bendrąsias tendencijas Pietaris teisingai pastebėjo; būtent, pastebėjo kivirčus tarp Lietuvos kunigaikščių; lietuvių tautos aiškų pasinešimą į rytus, į gudus; toliau, pastebėjo pastangas sujungti Lietuvą į vienas rankas ir atpalaiduoti nuo rytų įtakos.

Tačiau kurdamas konkrečius detalius vidurinių amžių Lietuvos paveikslus, Pietaris dažnai pažiūri 19 amžiaus akimis, kurdamas riterinės Lietuvos vaizdus — ūkininko akimis. *Algimante* randi Lietuvą, pažįstamą jau ir iš Pietario *Atsiminimų*; randi čia karčiamas su šinkarkomis, kluonus su peludėm, kraitvežius, kaimenes su piemenimis su skerdžium, kuriuos prijojęs keleivis pasveikina suvalkiečiams pažįstamuoju „Parginkite", ir gauna atsakymą „Dar nepriganėm"; ten ir sveikinamasi formule: sveiks drūts. Žaislai, puotos, apeigos, dainos... tegul visi tos būtovės vaizdai net galėjo būti vartojami XIII a., bet vis dėlto veikale jie sudaro dabarties, 19 amžiaus pabaigos, iliuziją. O tatai iš apysakos dažnai atima archainį koloritą.

Jeigu *Algimante* labiau pasigendi epochinio kolorito, tai labai aiški jame paties Pietario, aušrininkų, epochos dvasia, tas karštas bundančios tautos patriotizmas, pasireiškęs kaip paprastai tokiais momentais net naiviomis, bet nuoširdžiomis formomis, būtent, su egzaltuotu, įkvėptu aukštinimu viso to, kas sava, lietuviška, ir su įtarimu tam, kas svetima, iš ko lietuvybei galima laukti klastos. Dėl to su dideliu nepasitikėjimu Pietaris žiūri į rusų ir lenkų kronikas, kuriose buvo rašoma apie Lietuvą. „Metraščiai buvo rašomi ir sudaromi ne bet kaip, bet ‚kaip reikėjo' (*D.* 195 p.). Rusų kronikininkai ‚meluoja su putomis ant lūpų, kurstomi vieni pinigais ir paaukštinimais, kuriais valdžia gausiai moka už melą, kiti gi meluoja iš paiko patriotizmo, atmetę ir protą ir sarmatą į šalį (*Apž.*, 1894, 11 p.). Nepasitiki Pietaris nė lenkų Dlugošu — taip kaip ir S. Daukantas. Tas nepasitikėjimas akcentuotas keliais atvejais ir pačiame *Algimante*. Iš vienos pusės Pietario nusistatymas prieš Lietuvos tykojančius svetimuosius, prieš gudus, lenkus, prieš tuos, kurie svetimaisiais paseka ir jiems ima bernauti, iš antros — karšta apologija to, kas lietuviška, apoteozė gražumo, žmonių taurumo, doros aukštumo, sugestyvus skaitytojo lenkimas į liaudį, į papras-

tuosius taikos, ramaus kultūrinio ūkinio darbo žmones, į jų tarpusavio sutarimą, tarpusavio pagalbą — duoda koloritą visai apysakos medžiagai ir nulemia jos bendrąją konstrukciją, literatūrinę ir visuomeninę vertę.

Pietariui rūpėjo parašyti, kaip Daumbrauskas jį sugestionavo, ne tik istorinis veikalas, bet veikalas lietuviškos konstruktyvios dvasios. Jis nesitenkina dėl to tik parodydamas Lietuvos priešų užmačias, bet vaizduoja, kaip XIII a. Lietuva nusikrato svetimaisiais ir jungiasi. Šita idėja — lietuvių susipratimas ir Lietuvos žemių sujungimas yra jungtis visai apysakos medžiagai.

Ją išplėtoja apysaka vienos kunigaikščio giminės tarpusavio santykiuose. Vieni tos giminės nariai yra pozityvūs, kiti negatyvūs reiškėjai. Pozityviai ją reiškia Algimantas. Jame Pietaris kūrė beveik valdovo idealą — taikingą, rūpinantįsi žmonių gerove, jų kultūra, ne savo ambicija ir kaprizais, saugojantį tradicijas. Algimanto antitezė — jo dėdė Aršusis. Jisai tik sau naudos ieško, savuosius žudo, svetimiesiems parsiduoda. Kaip gi Pietaris galėjo jį suderinti su savo palinkimu lietuvius idealizuoti? Priežastis aiški — Aršusis buvo vedęs gudę.

Prie Algimanto ir Aršiojo vėl gretinasi kitos dvi antitezės: Romanas ir Aldona. Gudas Romanas intriguoja Aršųjį ir Algimantą, tikėdamasis visą Lietuvą užgrobti. Aldona net savo teisių išsižada, kad tik Lietuva būtų tvirtose rankose. Lygiai taip savo teisių yra atsižadėjęs ir kitas kunigaikštinės giminės narys Mingailos brolis Senis nuo Narų upės.

Prie pozityvių idėjos skelbėjų telkiasi visa eilė riterių: Basasis, Virpša, Trobius, Rūškiai; prie negatyvių — popas, gudas Sėmikas, nutautėlis Vitartas.

Pozityvi idėja laimi ne tuo, kad jos skelbėjai nuveikia negatyvų idėjos skelbėją, bet kad negatyvios idėjos šalininkai atvirsta ir tampa pozityviosios skelbėjais. Šitas momentas ir reikalauja trečios žmonių grupės, kuriai priklauso Nemūras,

Bukotukas. Jie, atvirsdami, parodo, kad psichologiškai žmonių sąmonė kinta gerąja linkme.

Visa apysakos medžiaga duodasi padalijama dviem dalim: 1) sunykusioji Lietuva, 2) atgyjančioji Lietuva. Pirmojoj nuolatos prasimuša sunykimo motyvai: vaizdai sudeginto kaimo, vedamų į verguvę kaimo žmonių, duokles berenkančių žmonių, žadančių pasiduoti Aršiojo ar Romano malonei. Bene aukščiausias šitokio despotizmo ir sykiu žmogaus bei šalies paniekinimo laipsnis yra Nemūra Romano žagrėje. Tačiau ir šioje dalyje dialoguose nuolatos prasimuša skundai padėtimi ir tolimi pageidavimai, kad būtų geriau, patiems valdantis.

Atgyjančioji Lietuva prasideda su Algimanto sugrįžimu (II tomas). Tada pinasi pasitenkinimo vaizdai: žmonės bėga į Algimanto sritis, noromis jam duoklę deda, į kariuomenę stoja, vienas kunigas po kito pripažįsta jo valdžią. Tada vagys ir plėšikai naikinami; pirkliai ir ramūs gyventojai saugojami, klesti tikroji ideologija su Narų upės seniu. Ir aukščiausias pasitenkinimo laipsnis — sujungta, apginta ir seime sutvarkyta Lietuva. Čia teisės pagerbiamos, čia ir kilniadvasiškai nuo jų atsisakoma.

Toks pats dvilypumas jausti ir veikalo intrigoje. Pirmoj daly viskas sukasi apie Algimanto ieškojimą, antroj — apie Danutės keliones ir jos ieškojimą.

Šitokiu būdu Pietario ir jo epochos ideologija atsiliepė ir apysakos konstrukcijai, ir personažams, ir intrigos sudarymui. Tačiau nei toji konstrukcija, nei personažai, nei intriga formos atžvilgiu nėra aukštos vertės.

Veikalo konstrukcijai autorius paėmė per daug medžiagos. Visa eilė žmonių čia pasirodo, savo idėją paskelbia arba ir nepaskelbia ir vėl pradingsta: Žvingilė, Tranaitienė, Bindokas, Algutė, Radušis, Erdvilas. Sumegsta bent keletas intrigų: Virpšos ir Trobienės atsimintoji graži meilė; Žvingilės

ir Skučo, Erdvilo ir Algutės, Erdvilo ir Samadžiukės, Bukotuko ir Ruškiūtės. Bet visa ta gausi medžiaga neišplėtota.

Dėl to ir personažai blankūs, be psichologinės evoliucijos, vienas nuo kito tesiskiria tuo, kad vieni geri, kiti blogi. Šiaip vyrai visi riteriai, visi narsūs. Tik blogieji vieni nedorėliai, kiti apykvailiai. Autorius pasitenkino veikėjais tik kaip idėjų skelbėjais, net kartais polemizatoriais.

Intriga paremta išviršiniais netikėtumais: vienas herojus su kitu susitinka netyčia, ir prasideda tuo tarpu kokis epizodas. Du žmonės čia ir tarnauja tik tam, kad palaikytų tokius netikėtus santykius tai su viena puse, tai su kita: popas ir Semikas. Tačiau Pietaris moka sugalvoti paslaptingų situacijų: kalbanti paukštė, Dimitras, Ivonas, Arminas su savo žirgais, paslaptingi pasimatymai, Denis ant Narų upės, Užkeikta pilis, Samadžiukės sala, plėšikų sala su belaisviais ir lokiais. Šitie paslaptingumai primena pasakos intrigos priemones ir yra labai mėgstami jaunimo.

Algimante Pietaris pasirodo su tais pačiais sugebėjimais kaip smulkiojoj beletristikoj: jis ten talentingas, kur vaizduoja idiliškus kaimo žmonių būties paveikslus. Tokio idilinio grožio randam bent keletą fragmentų: Šventadienio pasilinksminimai prie Kirsnos pilaitės su kanklininko daina ir puikiu peizažu, garsioji Norkūno pilis, graudus Basojo žuvimas, elegiškas simboliškas Aldonos rytas pačioje pabaigoje.

Jei Pietaris svajojo apie lietuvišką Senkevičių, tai negalėjo išvengti su juo tam tikros giminystės. Senkevičiaus *Ugnim ir kalaviju* — gana artimas Pietario *Algimantui* savo formaline struktūra. Bendras fonas lenkų kovos su kazokais ir jiems talkinančiais totoriais. Pietario: su Aršiuoju ir Romanu. Tame fone meilės intriga: Skretuskas pamatė našlaitę kunigaikštytę ir pamilo. Ją išvogė Bagūnas. Iš Bagūno atėmė Zagloba, bėga persitaisę kaip Erdvilas su Samadžiuke. Bagūnas vėl pagavo ir nusigabeno į daubą, pavedęs saugoti savo seseriai burtininkei. Ir per didžiąją romano dalį tos Elenos

ieškome panašiai kaip *Algimante* Danutės. Ją išvagia Zagloba ir Valdijauskas, paskui prasideda pavojingas bėgimas su nuotykiais, kaip Pietario Danutės bėgimas per juodvešių žemę.

Intrigai paremti atsitiktinumai: netyčia susitiko, ir prasideda įvykiai. Išvidinio būtinumo nėra, kaip ir *Algimante*.

Personažai dvejopi: kur lenkas — didelė simpatija, kur kazokas ar totorius — antipatija. Garbina taip pat jėgą. Tokis milžinas kaip Algimanto Nemūra ten yra lietuvis Pamuštpentis. Tokis kariautojas kaip Erdvilas — ten Valadijauskas. Tokis išmintingas, atsargus ir valstybės gerovės žiūrįs kunigaikštis kaip Algimantas, tenai Jeremis.

Rodydamas savo simpatijas Algimantui, Pietaris priverčia ir jo priešus teigiamai atsiliepti apie jį. Taip pat ir Senkevičius. Praverstų dar pasiskaityti tas vietas, kur Pietaris aprašinėja Algimanto kovą su Aršiuoju, kada apie Algimanto galvą susidarė blyksnojąs vainikas, ir tas Senkevičiaus vietas, kada Jeremis pasirodė priešais kariuomenę.

Senkevičius yra pagarsėjęs batalistas, kovų vaizduotojas. Jas mėgsta ir Pietaris. Palygintini vėl Pietario ir Senkevičiaus kovų paveikslai bent *Algimante* II, 128-130 p. ir *Ugnim ir kalaviju* II, 160—162 p. Netgi tos kovos šūkis: Mušk, Užmušk, — abiejų tas pats. Abiejų herojai kovodami pasikalba, pasikolioja.

Jeigu Pietaris negali lygintis su Senkevičium charakterių ryškumu, batalijų didingumu, tai mums ir mūsų laikams jis betgi artimesnis. Viena, jo herojai ne tokie sentimentalūs. Antra, viso gyvenimo svoris sudedamas ne į aukštąjį aristokratų luomą, kuo buvo charakteringas Europoje anas feodalizmo ir riterystės laikotarpis, o į tautos visumą. Jeigu Pietaris aprašinėja čia tuos riterius, kunigaikščius, tai jaučiam, kad tie riteriai nėra atitrūkę nuo masinio žmogaus, nuo liaudies, kad jokios prarajos tarp liaudies ir jos vadovų nėra, kad tie patys vadovai ir dirba, kovoja, kariauja tik tam, kad

krašto daugumai būtų sudarytos sąlygos taikiam dvasinės ir medžiaginės kultūros darbui. Šitokiomis sugestijomis su gimtojo krašto ir jo tradicijų meile *Algimantas* buvo reikšmingas visuomeniniu atžvilgiu. Reiškiamos literatūrinėmis formomis, dar primityviomis, dar artimomis nedidelio literatūrinio išsilavinimo ar jauno amžiaus skaitytojui, jos ypačiai galėjo būti populiarios aušrininkų epochoje; tačiau ir šiandien *Algimantas* yra ir ateityje bus mėgstamas paauganČio jaunimo. Tai jaunimo veikalas, ta pirmoji lietuviška istorinė apysaka.

Vincas Pietaris

Pietaris, Vincas (1850.IX.21 Žiūrių-Gudelių k., Pilviškių vls., Vilkaviškio aps. — 1902.X.3 Ustiužnoje) gydytojas, rašytojas, pirmo lietuvių istorinio romano autorius. Mokėsi Pilviškių pradžios m-loj, Marijampolės ir Suvalkų gimn. Maskvos univ., naudodamasis valdžios stipendijomis Marijampolės ir Suvalkų gimn. mokiniams su lietuvių kalba, baigė fiziką-matematiką 1875 ir mediciną 1879. Kaip aps. gydytojas dirbo Demjanske, paskiau Ustiužnoje iki gyvenimo galo, retkarčiais vasaromis atlankydamas Lietuvą.

P. buvo lietuvis patriotas. Jo patriotizmą labiausiai gaivino filologijos ir istorijos pamėgimas. Gilindamasis į istorikus Karamziną, Antonovičių, Kotzebue, Narbutą, Daukantą, Weissą ir kronikas, P. susidarė teoriją, kad lietuvių tauta atėjusi iš Indijos, pro Balkanus, Apeninus ir net Pirenėjus į Pabaltįjį. Teoriją rėmė labiausiai sanskrito, graikų, lotynų, lietuvių panašiai skambančiais žodžiais (pvz. lot. urbs reiškiąs liet. ‚urvs', ‚urvas'; Kaukazas — liet. ‚kaukas', ‚kaukti'; kunigas, Konung, Koenig — iš liet. ‚kūningas', nes toks fiziškai tvirtas žmogus primityvioje visuomenėje turėjęs būti valdovas). Istorijos bei filologijos savamoksliškai komentuojamais faktais sustiprintas patriotizmas nustatė ir P. emocinį santykį su lietuviais bei rusais ir lenkais: lietuvis, pagonis, paskiau katalikas, buvo aukštesnis už rusų stačiatikį bei lenką kataliką; lietuvius ir rusus pergyveno kaip du amžinus

priešus. Negalėdamas darbais, P. bent vaizduote kombinavo priemones kaip lietuviams nusikratyti rusų priespauda (jo idėja: išrasti povandeninį laivą, kuris prigąsdintų rusus, kad lietuviams duotų laisvę; išvesti lietuvius į kitą pasaulio dalį). Vaizduotė turėjo juo stipriau veikti, nes pergyveno Lietuvos nostalgiją, o apie Lietuvą nebuvo jam su kuo nuoširdžiai kalbėtis, nes nei rusė žmona, nei vaikai jo pergyvenimų negalėjo pilnai suprasti. Patriotiniais pergyvenimais, filologine argumentacija, istorijos pomėgiais P. buvo savo laikotarpio atstovas, iš vienos pusės artimas J. Basanavičiui, iš kitos A. Višteliauskui. Iš fantazijos į konkretų ir realų darbą Lietuvai Pietarį patraukė ir padrąsino kun. A. Dambrauskas, kuris ištremtas atvyko į Ustiužną 1889. A. Dambrauskas prikalbino P. rašyti ir net savo ranka perrašinėjo jo raštus, prieš siųsdamas juos lietuviškiems laikraščiams. Taip P. pasidarė uolus ir gausus bendradarbis *Varpo, Ūkininko,* o labiausiai katalikų laikraščių — *Apžvalgos, Tėvynės sargo, Žinyčios.* Savo raštus pasirašinėjo Savasis, Žiūrys, Žuvėdra ir kt.

P. pirmi raštai buvo istoriniai tokiomis temomis: „Senovės pinigai ir jų vardai pas rusus ir lietuvius" (*Varpe,* 1891), „Lietuva pirm šimto metų" (*Ūkininke,* 1893), „Šiaurinės ežios mūsų kunigaikštystės senovėje" (*Apžvalgoje,* 1893), „Lietuviai amžių glūdumuose" (*t.p.* 1894), „Keletas žodžių apie geneologiją lietuvių kunigaikščių" (*Tėvynės sarge,* 1897). Kita P. raštų grupė — beletristiniai pasakojimai iš jo laikų kaimo gyvenimo, spausdinti laikraščiuose, — jų buvo per 10. Jie rodo kaimo žmonių ydas — girtavimą, kaimynų nesantaiką, pavydą. Nors dažnai su didaktine išvada, bet jie yra epochos vaizdas. Tai pačiai grupei tenka ir *Iš mano atsiminimų,* atskiru veikalu išleistas jau J. Basanavičiaus 1905. Tuose jaunystės laikų atsiminimuose duoda ne tik biografinių, bet ir etnografinių vaizdų, gyvų charakterių, idilinės nuotaikos; tai aiškus pasakotojo — vaizduotojo talentas. — Didesnis tiesiogiai jau beletristinis veikalas yra apysaka *Kei-*

došių Onutė, 1899. Tai kaimo vaizdas su jo naujausia problema — šviesuomenės kilimu iš kaimo ir jos nuo to kaimo atitrūkimu. Toks atitrūkėlis ten yra Vincų Vincas, kuris labai taurių pažiūrų į lietuvių gyvenimą ir inteligento pareigas, bet vedęs rusę ir intriguojamas lenko Skeredelnikučio, negrįžo į Lietuvą (tai paties autoriaus lyg biografinis motyvas). Jam priešinga yra Keidošių Onutė, kuri prasišvietusi liko kaime, ištekėdama už turtingo ir šviesaus ūkininko. Apysaka svarbi savo aktualia problematika, tačiau joje daug poleminio ir publicistinio elemento, charakteriai ar paidealizuoti ar pajuodinti. Tai ir menkina jos literatūrinę vertę.

Didžiausiame savo veikale, vardu *Algimantas*, arba *lietuviai XIII šimtmetyje*. Istoriška apysaka, paskelbta taip pat po mirties, 1904 JAV. P. grįžta į savo mėgstamą Lietuvos ankstyvą istoriją, į Lietuvos ir Rusijos santykius. Juos vaizduoti P. paskatino nepasitenkinimas, kad H. Senkevičius *Tvane* tariamai suniekinęs lietuvius, parodydamas juos neigiamus. Pasekdamas to paties Senkevičiaus vaizdavimo būdu, ypačiai kovų scenų aprašymu, P. sukūrė šviesios, idilliškos Lietuvos paveikslą; visas negeroves į Lietuvą atnešę tik rusų kunigaikščių užpuolimai. Tokia samprata nulėmė veikalo konstrukciją ir charakterių parinkimą bei jų vaizdavimo būdą — lietuviai teigiami, rusai ištisai neigiami. „XIII amžiaus Lietuva, kol į ją neįsibrauna svetimieji, atrodo laimingiausia pasauly žemė. Liaudis soti, gerai apsirengusi pievutėse linksminasi ir midutį iš ragų traukia, bajorai tėviškai geri, nors tarpusavy kartais ir susikivirčija, bet didelės žalos niekam nepadaro, kariai švarutėliai, blizgančiais šarvais ant ristų žirgų skraido ir mergelių širdis vilioja. Kruvini mūšiai yra lyg koki žaidimai. Jaučiamės ne amžių glūdumose, bet butaforiškai apstatytoj operos scenoj" (V. Mykolaitis, 324). Veikalo idėjinė kryptis — lietuviai jungiasi, stiprėja, atremia rusų užmačias, žūsta rusų užpuolikų vadai, ir Lietuva bunda. Paskutiniai žodžiai, kurie apibūdina ir P. sti-

lių: „Budo rytas — rengėsi busti ir Lietuva stipriose Algimanto, Erdvilo ir Skirmunto rankose. Rengėsi busti stipri ir galinga. Patys priešai ją prikėlė. Tačiau ji budo ne iš sykio... iš lengvo ji budo“. Nors veikalas neturi istorinio kolorito, nors charakteriai neryškūs ir nedinamiški, tačiau veikalas skaitytojų buvo ir tebėra mėgstamas. Mėgstamas dėl jo šviesaus patriotizmo dvasios, kuri skatina į heroizmą (jo gražiausias epizodas — Basojo mirtis); dėl sugebėjimo mikliai pinti nuotykių siūlą (veikalas ir pradedamas nuo pagrobto kunigaikščio Algimanto ieškojimo, toliau eina surasto kunigaikščio pabėgimas, slapstymasis, paskiau Danutės pagrobimas ir jos ieškojimas...) su paslaptingomis pilimis, ežero salomis; dėl sugebėjimo kurti lyrinius, idilinius peizažus. Net ir okupuotoje Lietuvoje, kur Pietario vaizduojami lietuvių ir rusų santykiai dabar nepriimtini, *Algimantas* taip pristatomas: „Nors Algimanto meninis lygis ir nukenčia nuo to, kad atskiri jo epizodai per daug ištęsti arba ir visai nereikalingi, tačiau apskritai tai įdomus, dinamiškas, patrauklus istorinis nuotykių romanas... *Algimantas,* kaip ir kai kurie kiti Pietario raštai, kalbiniu atžvilgiu buvo vienas iš geriausių XIX amžiaus pabaigos lietuvių literatūros kūrinių, nemažai prisidėjęs prie lietuvių literatūrinės kalbos tolesnio ugdymo“ (*Lietuvių literatūros istorija* II, 193, 195). ....

Istorinius Lietuvos laikus P. mėgino vaizduoti pjesėje *Kova ties Žalgiriais,* 1906, tačiau poleminis tonas neleido šiai pjesei užimti pastebimą vietą lietuvių literatūros istorijoje. Ir priešingai — labai pažymėtinas indėlis jo *Lapės gyvenimas ir mirtis,* 1904, kuriame sujungė ir stilizavo liaudies pasakų ciklą apie lapę. Lietuvių literatūros istorijoje tai buvo liaudies pasakų stilizacijos pradžia; gyvas vaizdingas su humoru pasakojimas veikalą padarė ir šiandien mėgstamą pasakos skaitytojų.

P. indėlis lietuvių literatūros raidoje labai žymus: P. tautinio sąjūdžio idealus išreiškė beletristikoje taip, kaip Maironis poezijoje ir Basanavičius publicistikoje bei moksle; iš

Valančiaus didaktinio pasakojimo perėjo į etnografinį, buitinį, kaip ir jo amžininkas A. Kriščiukaitis; davė pradžią istoriniam nuotykių romanui, o taip pat pasakos literatūrinei stilizacijai; realistinį pasakojimą nuspalvindamas švelnia ironija, humoru ar idiline nuotaika, atskleidė pirmasis ir etnografinio vieneto — suvalkiečių tipingus dvasios bruožus.

Straipsnių šaltiniai

Juozas Tumas-Vaižgantas

VAIŽGANTAS. Išleistas atskiru leidiniu, antrašte: Juozas Ambrazevičius, *Vaižgantas*. Apmatai kūrybos studijai. V.D.U. Teologijos-filosofijos fakultetas, LTS sp. „Viltis". Kaunas 1936. 192 p.

Autoriaus pažymėtos nuorodos:

1. Vaižgantas, *Isz atsiminimų*. Rankraštis Vaižganto muziejuje (toliau žymima sutrumpintai VM).
2. *Vaižganto raštai* XIX t. 70 p. (toliau žymima sutrumpintai: tomas ir puslapis).
3. XIX. 88.
4. Dobilo laiškas Vaižgantui, VM. Rš. 1443, 113.
5. XIX. 88.
6. t.p.
7. XIX. 93.
8. Vaižganto rankr. VM.
9. XIX. 89, 90.
10. Vaižganto laiškas Dambrauskui. VM. E. 118, 50.
11. V. 157.
12. M. Pečkauskaitės laiškas Vaižgantui. VM. E. 124, 2.
13. VM. E. 118, 31
14. VM. E. 118, 51.
15. VM. E. 118, 50.
16. *Mūsų naujoji prozos literatūra*, Kaunas, 1923, 32 p.

17. Cit. A. Engelgart, N., *Istorija russkoj literatury*, T. 11. 246 p.
18. VM. E. 118, 58.
19. VI. 43—45.
20. Basanavičiaus J., *Lietuviškos pasakos įvairios*, 11, 13
21. VI. 52.
22. VI. 50.
23. VI. 23.
24. VI. 24.
25. VI. 31.
26. VI. 33.
27. VI. 30.
28. Vaižganto laiškas Dambrauskui. VM. 118, 6—4.
29. VI. 14.
30. t.p. 15.
31. VM. E. 118, 43.
32. Vaižgantas dvibalsius uo rašo su ratuku viršuj. Spaustuvei neturint to ženklo, čia visur rašoma uo.
33. *Lakstas iš praeities atminimų*. VM.
34. Vaižganto laiškas Dambrauskui 1905.I.1. VM. E. 118, 54.
35. VM.
36. Vaižganto laiškas Dambrauskui 1905.IV.22. VM. E.118, 59.
37. Plg. Dambrausko laišką Vaižgantui 1905.XI.22.
38. Vaižganto laiškas Dambrauskui 1906.III.22. VM. E. 118, 63.
39. Laiškas Dambrauskui 1906.XI.10. VM. E. 118, 64.
40. VM. E. 118, 79.
41. Laiškas Dambrauskui VM. E. 118, 85.
42. Giros laiškas Vaižgantui 1912.XI.12. VM.
43. Vaižganto laiškas Dambrauskui 1913.XI.3:

GERBIAMASIS KUNIGE ALEKSANDRAI!

Tamsta ant manęs nepyk už šį, už tą: vis dėlto aš su jumis dirbsiu, nors su kaikuo dar neapsipratau.

Nepyk ir už tingėjimą. Kaip šiemet dirbu, intensiviškiau nebegalėčiau. Ūkio nė žvairomis nebežiūriu, nors žinau, kas darosi.

Štai sudariau dar vieną knygelę — „Augštaičių vaizdelių". Jos pilną ir detalį turinį Tamstai siunčiu peržiūrėti, surašęs ant atskiro lakšto. Apie šitą knygą jau esava dveitą kartų kalbėję. Lyg buvai

žadėjęs pirkti ją iš manęs po 3 kap. už eilutę; ir vėl sakeis dar pasiklausiąs tarybos. Aš neužsipuoliau, nes dar ne visa buvau sutaisęs. Bet dabar jau visa. Ir aš prašyčiau galutinio atsako. Man svarbu žinoti leidėją, nes svarbu ir pinigų gauti: kol kas, aš vis dar jų reikalingas metiniam biudžetui palopyti. Jei griežtai atsisakytumei, ieškočiau kito leidėjo. Kažinkas inkišė liežuvį Šiaulių knygiui žydui Brevdai. Ir jis kreipėsi į mane. Tik aš nenoriu su žydu susidėti. Tad tyčia atsakiau, kad mano vaizdeliuose yra judofobijos. Vilioja ir Rinkevičius; tik jis onorarą tegalįs mokėti mažomis dalimis. Lieka dar Zavadskis, kurs gražiai išleistų, jei panorėtų. Ultimo reiks jam inkalbėti, kaip inkalbėjome Čiurlionienės „Lietuvoje".

Tamsta, neabejoju, būsi jau kai-ką iš tų vaizdelių pasergėjęs, tad ir nusprendęs, ar bent ko verti. Kai-kas jais džiaugiasi, kaip turiniu, taip ir stilizacija. Aš juos cizeliavau rūpestingai. Kai-kas iš mokytojų net persirašinėja ir žada daug imti į naujai statomas chrestomatijas. Papročių skyrius bent kiek patarnautų mūsų folklorui, nors taip pat vaizdeliais surašinėta.

Aš daug dedu literatūros vertybių alegorijų pasakoms, nupintoms iš aukštaičių vaizdelių. „Vebronių buitį" paskaitysi „Vaivorykštės" N 3. Ir kitos veik visos, man rodos, sekės.

Yra bent kiek į pabaigą verstinių, bet neilgų. Jos taip charakteringos, kad gaila būtų jas išmesti. Be to, man svarbu išleisti savo minijaturas viena (Patarnautumėte ir lietuvių raštenybei, patiekdami polnoe sobranie sočinenij!!!) ar dviem knygutėm, kad skaitytojas galėtų pamatyti mano, kaipo beletristo, fizijonomiją, išreikštų savo nuomonę ir ar pastumtų ar atstumtų nuo darbo toje-pat srityje. Taigi šitas leidinys man labai svarbus. Beto, kliudo. Aš jau toks: ką sumanau ir tesiu, turiu padaryti! kol to nepadarysiu, netesiu kito ko imties.

Nors vaizdelių surašyta daug, bet visi jie neilgi. Taip spausdinant, kaip „Ten gera, kur mūsų nėra", nebūtų didesnė knygelė arba nedaug ką didesnė. Bet aš svajočiau apie dailesnį leidinį, nes ir turinys — dailioji literatūra. Gražu žiūrėti į Č. „Lietuvoje" ar Krėvės „Dainavos šalies padavimai" ar „Teatro" leidiniai. Duok bent kiek vinječių ir — džiaugkis. „Šv. Kaz. Dr." leidinių ėmėjai dažnai sako reikia jiems „šiaip jau kai ko", suprask: ne maldingo, pasiskaityti; ir gaudami „svietiško" turinio knygelę, pirmą ją paskaito. Trumpi

mano pasakojimėliai jiems galėtų tikti. Sako, ir kalba esanti nebloga.

Tai ką galiu įsigyrimui pasakyti. *Lauksiu* iš Tamstos griežto atsako. Jei *negative*, tai turinio lapą prašome sugrąžinti, kad turėčiau kam kitam pasiųsti. Jei affirmative, tai kuomet pradėtumėte spausdinti: išleisdamas dar sykį viską perskaityčiau, kad būtų visa vienoda.

Gal Tamsta netruksi man atsakyti. VM. E. 118, 82.

44. „*Augštaičių Vaizdelių*" arba: Kaip jis augo, turinys. Įžangos vietoje. „Visavaldžiai".

Pirmieji žmoniški jausmai:

1. Užjautimas. 2. Galvojimas, 3. Didystė, 4. Tautystė. Jo Tėveliai:

5. Tėvelis, 6. Obuolio raškymas, 7. Motutė, 8. Vasaros diena, 9. Motutės Žiponas, 10. Pirmasis sielvartas, 11. Džiaugsmas, 12. Pirmasis pasišventimas (rankraštis).

Pirmieji draugai:

13. Du jungu, 14. Ant Popšutės kalno, 15. Papilekalnėje, 16. Upelyje.

Santykiai su žydais:

17. Gerieji dėdės, 18. Per pat sumą, 19. Pirmosios rungtynės, 20. Pirmasis laikrodėlis, 21. Pirmoji labdarybė, 22. Pirmoji kelionė, 23. Šventadienį karčiamoje.

Švenčių ir pokylių papročiai:

25. Rarotai, 26. Kūčios, 27. Kalėdų laikas, 28. Trįs karaliai, 29. Graudulinės, 30. Gavėnas, 31. Pelenija, 32. Velykius, 33. Aplietuvės, 34. Piemenų kiaušinienė, 35. Paparčio žiedas, 36. Saulės šokimas, 37. Dangaus atsiliepimas, 38. Aplotas, 39. Pagrabas.

Pasakos (40—42 numeracija autoriaus praleista. Red.):

Inkūrimas Vilniaus pilies, Mildė, Karolis, Saulytė, J. Chrząščevskos. 43. Iš Vebronių buities, 44. Vapsva — Vabzdžių karalaitė, 45. Dėdė Lapę nušovė, 46. Kaip Jonas su Petru kiaules ganė, 47. Pelėsiai, 48. „Pašėjas". Monologas, Bevardžiai — žemadūšiai, 49. Pasalomis kandimas, 50. Pasiknisimas, 51. Iš užpakalio, 52. Už akių apkaltinimas, 52. Patylomis kaltinimas, 54. Iš už kerčios kerštavimas.

Informacijų biuras:

55. Pirmasis Kauno Jury Akademijos posėdis, 56. Atsiimkite (Laižuvos vaizdeliai — išbraukti!).

Jono Lemanskio pasakos:

57. Avis — Išmintė, 58. Lapinas ir žąsis. 59. Filosofas ir Mergaitės, 60. Vilkas ir puskarvė, 61. Savymylis.

Išbraukta:

62. Būk palaiminta, H. Sienkevičiaus, 63. Judas Išdavėjas, Saltykovo. 64. Informacijų biūras.

Mildė, Saulytė, Inkūrimas Vilniaus pilies, 65. Autorius, Catulle Mendes'o, 66. Nerami knyga, M. Gorki'o, 67. Studentas, Čechov'o, 68. Anūkas. VM. Rš. 1228.

45. XIX. 49.
46. t.p. 50.
47. XVII. 19.
48. XVII. 85.
49. XVII. 65.
50. XVII. 89.
51. *Vaivorykštė,* antroji knyga. Vilnius, 1913, 405 p.
52. XVII. 136.
53. VI. 184.
54. VI. 193.
55. *Naujoji lietuvių literatūra,* I d. Kaunas, 1936, 392 p.
56. VI. 172.
57. VI. 186.
58. t.p.
59. VI.171.
60. V. 61.
61. V. 71.
62. V. 76.
63. V. 52.
64. V. 78.
65. *Židinys,* 1928, Nr. 3, 224 p.
66. V. 23.
67. V. 26.
68. V. 40.
69. *Mūsų naujoji prozos literatūra.* Kaunas, 1923, 15 p.

70. VI. 155.
71. IX. 43.
72. t.p.
73. IX. 181.
74. IX. 183.
75. IX. 182.
76. IX. 134.
77. IX. 135.
78. IX. 173.
79. Rinkinio turinys buvo numatytas toks: Laikų ūpas. Du draugu (monologas). Virdulis. Žemės ar moteries. Kelionė okeanu (Nerimas, Žuvėdros, Okeanas, Uostas, Darbas). Amerikonto dovanėlė. Darbininkas mašina. Gyvulių piovyklos Chicagoje. Karo Slibinas. Sužeistuosius atvežė. Rimai ir Nerimai. Koks aš didvyris. Žąsys ir Lapės. Pavasaris vilioja. Ruduo pabaido. Kaip Jonas su Petru kiaules ganė. Vapsva. Vilniaus pilies pasaka. (VM. Rš. 1228).
80. Vaižganto laiškas Grigoniui:

Kaune, 1924 m. gruodžio 26 d.

Mielas Pone Matai!

Labai man buvo malonu girdėti Tamstos sveikinimai švenčių. Tikinu Tamstą, ir savo širdyje turėsi tolygių gerų velijimų. Jei palankių širdžių iždynas svertų likimą, daug kas geran atsimainytų.

Aš pirmą kartą girdžiu, kad mano „Pragiedruliai" pateko į literatūros kursą. Na, jei pateko, tai ir dėstyti jie reiks taip, kaip yra, ko ten galimas bus nusitverti, o ne ieškoti to, ko ten nėra — ištisinės istorijos. Tas veikalas ne istorijai rašytas. Jis konglomeratas. Pirmieji mano norai buvo pasergėti ir sukaupti į vieną vietą lietuvių tautos „deimančiukus", kurių yra pilkame jų gyvenime. Ta mintis mane vargina dar nuo Dinaburko laikų, nuo 1887—8 metų, kur ėjau realinę. Paskui ji atgijo Mintaujoje vikaraujant 1894—5 metais. Ten aš daug ką esu pradėjęs, ką paskui šiokioje ar tokioje formoje spaudoje paleidžiau. Čia užsimezgė ir scenos vaizdeliai ir Augštaičiuko Atminimai, Rinkevičiaus neišleistieji. Daug kas nuėjo į šalį, bet daug ką atminiau, ir Vilniuje 1907—11 metais surašiau „Vilčiai", „Vaivorykštei". Kitus ištraukiau iš Vadakčiukų archyvo 1901—1905 m.

Kai ką esu parašęs Rygoje 1915 m. Petrapilyje išėjo „Lietuvos Žodis“ (apie Sauliuką) ir keli gabalai „Vade“, kurį leido kun. J. Vailokaitis. Pasiųstas į Stokholmo konferenciją, grįžti nebenorėjau į Petrapilį. Veržiaus į vokiečių okupuotą Lietuvą. Bet per tautiečių (kun. Olšauskio, J. Gabrio) intrygas vokiečiai manęs nepriėmė. Be kalbos, be užsiėmimo Švedųose likęs, nerimo ir nostalgijos ėdamas, nieko parankėje neturėdamas, nes į konferenciją buvau atvykęs tik su viena baltinių atmaina, užsidariau viešbučio kambarėlyje ir neišėjau iš jo per 3 mėnesius, kol neparašiau visai kito dalyko, neg buvau seniau, ypač Petrapilyje užsimojęs — pirmų dviejų knygų „Pragiedrulių“. 1918 metais sugrįžau ir, gavęs darbo pradžią, paleidžiau trečią knygą, kur turėjo būti užuomazga. Taigi visi „Pragiedruliai“ — pripuolamas darbas ir yra rinkinys „vaizdų kovos dėl kultūros“, ne ištisinis veikalas. Atskirais gabalais ir reikia jie imti dėstant. Kad kas mane per metus aprūpintų taip, kaip dabar esu aprūpintas universiteto, aš pirmon galvon visas trejas knygas perkratyčiau ir padaryčiau čielybę; tada jau imčiaus trečiosios dalies — „Audros“, kuriai jau yra keletas vaizdų gatavų ir keletui medžiagos. Bet tai tik svajonė — aš mokytojauju, į tą darbą visai nepasirengęs. Tai pačiam mokytis, medžiagos rasti ir kitiems dėstyti yra toks darbas, kurs man atima visą laiką, ir jo dar pritrūksta. Tai ką čia besvajosi apie beletristiką! Antra vertus, ir tos smulkmenos, kurių man teko sumeškerioti ir atminti, literatūros istorijai yra būtinos. Tai pirmas laipsnis, kurio pasistojęs mokslininkas galės padaryti daug netikėtų išvadų, arba atitaisyti daug klaidų. Aš į rašytoją mėginu žiūrėti neberomantiškai, neapoteozuodamas jo, nė jo veikalų. Tegul jie patys pasiima sau tinkamą vietą. Gyvus mėgstu pagirti. Nebegyvieji man abejinga tyrimo medžiaga, tad nebeturiu noro vien girti, kai ir silpna. Vėl gi reikia taikinti kūrybos mastas, o ne vienos pastangos kurti. Laiku daug ką pateisiname, bet laikas netikusio dalyko nepadaro tikusiu t. ir t.

Į mano literatūros vaizdus taikinkite tą patį mastą — imkite jos medžiagą jūsų pačių gudravimams, kaip imsite kovos vaizdus tautos epopėjai ar Pragiedrulių smulkmenas — tautos bruožams pažymėti.

Laimingų Tamstai, pone Matai, Naujų metų.

Kun. Juozas

81. VII.17.
82. *Skaitymai* XVII. 113 p.
83. Salys, A., Žemėlapis „Die Altžemaiten“ knygoje *Die žemaitischen Mundarten*, Kaunas, 1930.
84. M. G., Gondingos pilė. *Szwiesa*, 1888. 3 nr. 91—94 p.; Kukutis, Gondingos pilis, *Lietuvos ūkininkas*, 1910. Nr. 76.; Gondingos pilis, *Trimitas*, 1924; Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga*, 135—136 p.; L. Kumšlytis, Gondingos senovės liekanos, *Šiaulių metraštis*, 1933, 24—36 p.
85. VII.91.
86. XIX. 56.
87. VII. 63.
88 VIII. 72, 73.
89. VIII. 85.
90. VII. 46.
91. VII. 41.
92. VIII. 49.
93. Plg. Aukštaičių ir žemaičių charakt. J. Herbačiausko *Dievo šypsenos*, 199—202 p.
94. Petrauskas, A., *Praeities pabyros*, 81—84 p.
95. VI. 114.
96. VII. 115.
97. Plačiau tą dalyką yra pastebėjęs ir V. Bičiūnas, *Skaitymai* (Smulkesnė metrika autoriaus nenurodyta. Red.).
98. VIII. 69.
99. VIII. 68.
100. VIII. 73.
101. Vaižganto kalba vysk. Paltaroko ir vysk. Kuktos konsekravimo iškilmėse. Rankr. VM.
102. IX. 4.
103. IX. 99.
104. IX. 62.
105. IX. 96.
106. VI. 113.
107. VI. 113.
108. IX. 104.
109. IX. 107.

110. t.p.
111. IX. 102.
112. t.p.
113. Vaižgantas. VM.
114. t.p.
115. IX. 16.
116. IX. 43.
117. IX. 77.
118. IX. 78.
119. t.p.
120. IX. 301.
121. IX. 305.
122. VI. 94.
123. IX. 65.
124. Bičiūnas, V., *Vairas*, 1936, 6 nr., 191 p.
125. VI. 104.
126. t.p.
127. VI. 106.
128. X. 42.
129. IX. 285.
130. IX. 243.
131. IX. 305.
132. Plg. Jakštas, A., *Mūsų naujoji proza*, 41—45.
133. Vaižgantas sintetikas, *Vairas*, 1933, 6 nr., 142 p.
134. *Skaitymai*, XVI, 114 p.
135. Vaižgantas sintetikas, *Vairas*, 1933, 6 nr., 144 p.
136. Laiškas Grigoniui.
137. VI. 109.
138. X. 36.
139. X. 37.
140. X. 41.
141. X. 50.
142. X. 90.
143. X. 134.
144. X. 44.
145. X. 43.
146. X. 46.

147. X. 48.
148. X. 118.
149. X. 116.
150. X. 124.
151. X. 42.
152. t.p.
153. X. 41.
154. X. 67.
155. X. 71.
156. X. 69.
157. X. 70.
158. X. 118
159. X. 79.
160. X. 77.
161. X. 79.
162. X. 62.
163. X. 128—131.
164. X. 49.
165. X. 84.
166. VM. Rš. 1443, 89.
167. XV. 96.
168. XV. 114.
169. XV. 116.
170. XV. 139.
171. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos*, Draudžiamasis laikas, Kaunas, 1924, 30 p.
172. XV. 15.
173. XV. 172.
174. XV. 173.
175. XV. 13.
176. XV. 16.
177. XV. 18.
178. XV. 182.
179. XV. 183.
180. XV. 127.
181. XV. 192.
182. XIX. 91.

183. *Skaitymai* XVI. 23 p.
184. *Skaitymai* XVI. 9 p.
185. *Skaitymai* XVI. 41 p.
186. X. 143.
187. X. 163.
188. „Įdedu čia du labai nemaloniu raštu. Vienas — tai mylimos mano sesers ir apiekūnės; jai padėkavojant seminariją išėjau. Dabar jos vyrą, o mano geriausį prietelių arklys užmušė, ir ji pasiliko su 5 vaikų be jokios globos, o vieną jau pritaisę buvom į kliasą statyti. Kaip pirma Micaičių nekenčiau, taip dabar geidžiu, idant galėčiau globoti tą seserį; aš biškį turėsiu: ji iš buto turės, — tai ir pragyventi galėtume".

(Iš Vaižganto laiško kun. Dambrauskui 1913 m. birželio 2 d. VM. E, 118.5).

Brangiausias mano Tėveli Kunigai,

apsirinkau dabar už apekūną vaikų ir manęs. Paliko našlaičiai vaikai ir aš didžiausiam varge. Nebeatsitolink no mūsų kad ir mano akis negali pamatyti toli esančio, o šešėlis mano viškai prie tamstos; ašei gal nusivalkiosius neužilgo kaip koksai šluotražis, o su mano vaikais reiks klapovotis. Kaziuko mokytųsi nebeleisiu, tegul bus gaspadorium (ale Dievas žino, koks anas bus be tėvo augdamas, kai nebus prie ko prisižiūrėti).

Pirko jauną arklį iš Makvicų; trejų metų ir kudą, labai gerai sulaikė, būtų ant Šeštinio ėmęs šimtų dešimtį, su Svedasų kunigais pasirodavojo, kad jis gali geras būt ir labai greitas, tai nabašnikas paskyrė dėl tamstos, kad išeisi pilijon, neįmanė, kaip tą gyvulį liuobti, ir sakydavo: man patinka ir kunigui patiks tas gyvulys, pakol smertį jam padarė. Važiuojant per ūličią iš Gabrio kiemo smainės šuva puolė po kojom, ir tuoj arklys šoko šalin, ir mes smarkiai iškritom iš ratų. Virtimas būtų ne taip iškadijęs, kad arklys būtų tiesiai nubėgęs, ale sukės atgal su visais ratais, ir jam ratai smarkiai per galvą perėjo. Znokas smilkinyje visiškai mažas bebuvo, ale kaip griausmo muštas nė nesukrutėjo, ir akių neatvėrė. Kraujas per vieną ausį labai bėgo. Gyveno dvi sutkas su keturiom adinom... nebe prakalbėjo prieš smertį, ale nuomonę turėjo, žegnojos keletą rozų ir mano girdėdamas verkimą ranką mano suspaudė, ir ašaros

iš akių išėjo, gailestį padaręs nebe ilgai gyveno. Antaną prašau eiti už gaspadorių, ale anas neina... (Iš Severijos Mėginienės laiško broliui Vaižgantui. VM. E. 118. 5 p. Rašyba pakeista ir tarmiškumo atsisakyta).

189. X. 178.
190. X. 180.
191. X. 182.
192. X. 186.
193. X. 187.
194. *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 118.
195. *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 117.
196. *Vaižganto gyvulėliai*. 20 p.
197. XVII. 228.
198. *Vaižganto gyvulėliai*, 16 p.
199. *Vaižganto gyvulėliai*, 43 p.
200. *Vaižganto gyvulėliai*, 46.
201. Savo skurdininkavimą Pažaislyje aprašiau apyskaitos formoje ir pažadėjau „Ateičiai": ji žadas padarysianti išimtį ir įsidėsianti feljetoną vien dėl to, kad mano, nors ir tokie pat pliauškalai, kaip ir po „Šeimos vėžių". (Kun. Dambrauskui 1929.IX.5. VM. E. 118. 96).
202. 1929.IX.5. VM. E. 118. 96.
203. X. 81.
204. X. 40.
205. IX. 84.
206. VIII. 68.
207. VIII. 70.
208. *L. aidas*, 1933, Nr. 118.
209. X. 128.
210. I. 27.
211. Vaižganto rankr. VM.
212. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos*, Aušrininkų grupė, Kaunas, 1924. 134 p.
213. t.p. 133 p.
214. VII. 158.
215. VII. 159.
216. X. 140.

217. X. 134.
218. IX. 65.
219. *Židinys*, 1928.VII. 199 p.
220. V. Mykolaitis, *Vairas*, 1933, Nr. 6, 144 p.
221. VII. 78.
222. VII. 34.
223. VII. 117.
224. VII. 48.
225. VII. 23.
226. VII. 43.
227. VII. 45.
228. VII. 47.
229. *Liet. aidas*, 1933, Nr. 251.
230. VII. 9.
231. I. 87.
232. *Kalba ir senovė I*, 1922, 19—41 p.
233. I. 88.
234. Laiškas Dambrauskui VM. E. 118. 81.
235. VII. 125.
236. VII. 15.
237. VII. 136.
238. VII. 174.
239. VII. 211.
240. VIII. 35.
241. VIII. 61.
242. X. 83.
243. VII. 85.
244. VII. 89.
245. VII. 7.
246. X. 83.
247. VII. 49.
248. X. 35.
249. VII. 25.
250. X. 41.
251. X. 74.
252. VII. 67.
253. X. 37.

254. t.p.
255. X. 37.
256. VII. 70.
257. VII. 117.
258. VIII. 76.
259. *Polnoje sobranije sočinenij S. T. Aksakova* Pod. red. P. E. Ščegole t. I. 7 p.
260. X. 33.
261. *P. S. S. Aksakova* I. 14 p.
262. IX. 62.
263. *Primitive Gemeinschaftskultur,* Iena 1921, arba *Grundzüge der deutschen Volkskunde,* Leipzig 1929.
264. VI. 115.
265. *Viltis,* 1913, Nr. 159.
266. Galaunė, P., *Lietuvių liaudies menas.* Kaunas 1930. 85, 6 p.
267. Plg. Lutzeler, H., Zur Religionssoziologie deutscher Barockarchitektur (*Archiv fur Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* 66. B. 3. H: Tübingen. 555—584 p.).
268. Eretas, J., Quid de nocte. *(Suvažiavimo darbai* II 1936. 15 p.).

VAIŽGANTIŠKA KŪRYBA, straipsnis išspausdintas *Naujojoj romuvoj,* 1933, Nr. 124, antraštė: J. Ambrazevičius, „Vaižgantiška kūryba".

TUMAS-VAIŽGANTAS, JUOZAS, str. iš *Lietuvių enciklopedijos* XXXII, Boston, Mass., 1965, pasiraš. J. Brz. Nurodyta bibliografija:

A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas* 2-1955; J. Ambrazevičius, *Vaižgantas.* Apmatai kūrybos studijai, 1936; V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra,* 1936; *Lietuvių literatūra* III (red. K. Korsakas) 1961.

Šio straipsnio sutrumpinta versija anglų kalba įdėta *Encyclopedia Lituanica* V, Boston, Mass., 1976 su bibliografiniu papildymu: A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas.* Vilnius, 1959.

VAIŽGANTO RAŠTAI XVII, recenzija *Židiny,* 1931, Nr. 8—9, pasiraš. J. A.

Aleksandras Dambrauskas — Adomas Jakštas

JAKŠTO IR VAIŽGANTO JUNGAS, paskaita, skaityta Juozo

Ambrazevičiaus 1939 L.K.M. akademijos III suvažiavime Kaune buvusiam L.K.M.A. pirmininkui a.a. prel. Aleksandrui Dambrauskui — Adomui Jakštui atminti bei pagerbti, išspausdinta L.K.M.A. *Suvažiavimo darbų* III tome, Kaunas, 1940 (Leidinys pakartotas: Romas 1972). Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš pakartoto leidinio.

1. Stasys Šalkauskis jau buvo profesorius, ne studentas, nuo 1921 metų (red.).

Autoriaus nuoroda:

2. Pažymėtina, kad ir šis Jakšto laiškas, 1938 skelbiamas kaip dokumentinė medžiaga, vėl buvo iščenzūruotas tos pačios institucijos, apie kurią Jakštas kalbėjo.

RELIGINĖS SĄMONĖS BRENDIMAS: JAKŠTAS VISUOMENĖJE IR LITERATŪROJE, paskaita, skaityta V.D.U. surengtame prel. Aleksandro Dambrausko — Adomo Jakšto 75 metų sukakties minėjime, 1935 metais, išspausdinta *Naujojoj romuvoj*, 1936, Nr. 10, antrašte: J. Ambrazevičius, „A. Jakštas visuomenėje ir literatūroje", 1938 perspausdinta rinkiny *Lietuvių rašytojai,* literatūriniai straipsniai, Šv. Kazimiero dr-jos leidinys Nr. 693, spaudė „Šviesos" sp. (toliau bus žymima *LR*. Red.). Rinkiny pridėta nauja pastraipa: „Nihilistinė ir liberalistinė mintis mūsų....." baigiant žodžiais: „kaip iš vieno krūmo išaugę nevienodos spalvos žiedai". Į šį tomą str. imtas iš *LR*.

LIETUVIŲ TAUTOS PASKYRIMAS JAKŠTO SUPRATIMU, išspausd. *Židiny,* 1938, Nr. 3, pasiraš. J. Ambrazevičius.

ALEKSANDRAS DAMBRAUSKAS-ADOMAS JAKŠTAS, išspausd. *Tiesos kely*, 1930, Nr. 9, Dambrausko 70 metų sukakties proga, pasiraš. J. Ambrazevičius.

Autoriaus pažymėtos nurodos:

1. Biografinėms žinioms tegalėjau pasinaudoti tik Vaižganto straipsniais *Užgesusiuose žiburiuose* ir *Skaitymuose*. Plati Dambrausko biografija yra *Vaižganto raštų* IV t., kuriuo šiuo tarpu negalėjau pasinaudoti.

2. Tai rodo ištisa eilė disertacijų — St. Šalkauskio, L. Bistro, V. Mykolaičio, I. Tamošaičio, K. Ambrozaičio — ir daug mažesnio masto studijų.

3. Būdamas šiuo tarpu toli nuo platesnės literatūros, tikslios bibliografijos negaliu duoti.

4. Baras, Nr. 5, 57 p.

Tas pats straipsnis, tik perpus sutrumpintas, buvo įdėtas *Ateity* tų pačių, 1930 metų Nr. 10. Pasiraš. J. A. Autoriaus nuoroda: biografiniai duomenys paimti iš *Tiesos kelio,* 1930, Nr. 9. Straipsny pridėta įžanga, kurios nebuvo *Tiesos kely:*

„Mokomės klasėje V. Kudirkos eilėraštį: ‚Jeigu audra ištikus verstų stulpą vieną...' Lietuvių tautai stulpu buvo V. Kudirka. Kai tas stulpas laužte buvo palaužtas, jo vietoj jau stovėjo nauji šulai: Maironis-Mačiulis, Jakštas-Dambrauskas. Abudu juodu išlaikė visas audras, nepalūžo iki šių dienų.

Mokykloj dažnai tenka pasigrožėti Maironio poezija, Kudirkos satyromis; apie Jakštą mažiau nugirstam. Tai ne dėl to, kad jis menkesnis už kitus, bet kad jis yra ne tiek literatas menininkas, kiek visuomenininkas. Artesnis jis turėtų atrodyti Maironiui: abudu juk katalikai, abudu kunigai, abudu amžininkai. Bet darbo sritim Jakštas vis dėlto artimesnis V. Kudirkai; lygiai kaip Kudirka, Jakštas visuomenininkas, tuo tarpu kad Maironio sritis — poezija.

Ir Kudirka, ir Jakštas, abudu griovė ir statė. Griovė užtvaras, kurios painiojasi lietuvių tautos kelyje. Statė gaires, į kurias turi būti nukreiptos tautos akys. Tik Kudirkos gairės buvo nužymėtos patriotiniais šūkiais, pamargintos blankiais liberalizmo ataudais. Jakšto gairės — katalikybė, kurios spinduliais jis nušviečia visą gyvenimą — ir *žmogaus, ir tautos, ir žmonijos.*

Ir vienas, ir antras ištikimi savo idealams. Patys žengė, į juos įsižiūrėję, ir kitus paskui save traukė. Viena ranka vedė, antra pavarė; pozitingąja publicistika skatino, rodydami kelius; satyromis plakė, pavarė iš paskos.

Abudu buvo rūpestingi visuomenės vadai gydytojai: su didžiausiu atsidėjimu žiūrinėjo, kur visuomenės gyvenime pasirodys žaizda, opa, kur atsiras skylė, kad tuojau galėtų ją užgydyti, užtaisyti. O tų žaizdų ir reikalų visokiausių! Dėl to mūsų kalbamieji tautos vadai atsiliepdavo ir reaguodavo jautriausiai į visus klausimus. Abu juodu pirmiausia laikraštininkai publicistai, abudu literatai satyrikai, abudu literatai kritikai.

Kudirka publicistinį darbą varė *Varpe; Varpo* laikraščiu auklėjo

lietuvių inteligentiją, o ūkininkus mokė *Ūkininku*. Jakštas lietuviško inteligento tipą ir idealus formavo *Draugijos* žurnale, o katalikišką moksleivį auklėjo *Ateitim*.

Apie *Varpą* ir Lietuvos draugiją Kudirka buvo sutelkęs daugiau liberališkąją lietuvių inteligentiją, Jakštas apie *Draugijos* žurnalą ir Šv. Kazimiero draugiją suspietė katalikiškąją visuomenę.

Varydami tautos susipratimo darbą dviem frontais, o kitokiais šūkiais, Kudirka ir Jakštas skirias tačiau ir savo asmeniškais sugebėjimais ir polinkiais. Kudirka antai, daugiau literatas menininkas, Jakštas literatas mokslininkas. Kudirka sukuria lietuvių literatūrai satyros žanrą, Jakštas — lietuvišką kritiką.

Jakštas labiau myli knygas nei žmones, dėl to jis kiekvieną naują veikalą sutikdavo žiburiuojančiom akim ir informuodavo skaitytoją, ko verta toji spaudos naujiena. Per Jakšto rankas perėjo didesnė lietuviškų knygų dalis su tam tikru papeikimu ar pagyrimu. Tuo būdu Jakštas ne tik pats kūrė poezijos dalykų, bet svarbiausia — jis įvesdindavo naujus rašytojus į skaitančiąją visuomenę. Jakštas yra kritikas to lietuviškos knygos meto, kada literatūros dalykai buvo rašomi pritaikomaisiais sumetimais; patriotinėms, visuomeninėms, religinėms... idėjoms skelbti. Tas knygos pobūdis atsiliepė ir Jakšto kritikai.

Kritikos ir publicistikos darbą Jakštas ypačiai varė, jau spaudą atgavus. Kudirka priklauso dar spaudos draudimo laikams, kada literatūros kritikos dar negalėjo būti žmoniškos.

Pagaliau Kudirkos meniškieji sugebėjimai reiškės net muzikoj; Jakšto moksliškieji gabumai iškyla matematikoj, filosofijoj ir teologijoj.

Jakštas išvarė lietuvių kultūroje tokį barą, kurio istorija negalės pamiršti, lygiai kaip nepamirš literatas Maironio, Kudirkos, Žemaitės, Šatrijos Raganos, Lazdynų Pelėdos ir kt.

Jų visų, išskyrus Jakštą, gyvenimas mums puikiai žinomas iš klasės nagrinėjimų. Pravartu dėl to bent jubiliejaus proga pažinti keliai, kuriais formavosi Jakšto asmenybe".

Baigdamas straipsnį, autorius pridėjo dar šiuos sakinius:

„Prabėgo 70 metų Dambrausko amžiaus. Liko toks, koks išėjo iš mokyklos. Tik iš jos išsineštas dvasios galias dar labiau patobulino.

Kas toliau?

Jakštas išvarė gilią vagą lietuvių kultūros dirvoj ir arklą perdavė jaunesniems. Pastatė ant kojų *Ateitį* ir atidavė pačiam jaunimui. Atliko misiją *Draugija* ir toliau darbą varyti nuo 1923 m. perleido jaunesniam *Židiniui*. Tačiau ir pats Jubiliatas dar nemetė plunksnos iš rankų. Dar tebedirba mokslo darbus, o retkarčiais griebias ir publicisto plunksnos. Ji tokia pat aštri, tokia pat judri, kaip ir pirmiau".

DAMBRAUSKAS KAIP POETAS IR KRITIKAS, iš *Lietuvių enciklopedijos* IV. Boston, Mass., 1954, pasiraš. J. Brz.

Nurodyta bibliografija: V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra*, 1936; Jonas Grinius, „Jakšto estetikos eskizas", *Židinys*, 1938, Nr. 3.

UŽGESĘ ŽIBURIAI, recenzija *Židiny*, 1930, Nr. 3, pasiraš. J. A.

Kristijonas Donelaitis

DONELAITIS PRAEITY IR DABARTY, iš *Aidų*, 1964, Nr. 3.

KRISTIJONO DONELAIČIO PĖDOMIS, str. į šį leidinį imtas iš rankraščio, o sutrumpintas, išleidus pirmąjį skyrių, išspausdintas *Aiduose*, 1964, Nr. 3. Pasiraš. J. Brazaitis.

BŪRŲ KULTŪROS POETAS, iš knygos *Kristijonas Donelaitis, Metai*, Kaunas, 1940. Spaudai paruošė J. Ambrazevičius. Šiam Švietimo ministerijos leidžiamam liuksusiniam leidiniui „Spindulio" spaustuvė net užsakė gražų raidyną. Bebaigiant spausdinti, Lietuva buvo okupuota, ir bolševikinė cenzūra šio straipsnio, „kaip nesutinkančio su dialektinio materializmo nuostatais", nepraleido. Nepraleido ir leidinio pabaigoje V. K. Jonyno raižinio Dievo Apvaizdos. Tada jis buvo pakeistas nauju — laiminančia ranka. Su tais išbraukimais buvo ir Vokietijoje pakartota 1948 laida.

DONELAIČIO METAI, iš *Lietuvių enciklopedijos* V, Boston, Mass., 1955, pasiraš. J. Brz.

DONELAIČIO METŲ LEIDIMAI, iš knygos *Kristijonas Donelaitis, Metai*, Kaunas, 1940. Spaudai paruošė J. Ambrazevičius (Leidinys pakartotas Vakarų Vokietijoje 1948 metais).

DONELAITIS, KRISTIJONAS, iš Encyclopedia Lituanica II, Boston, Mass., 1972, pasiraš. J. Brz. Nurodyta bibliografija:

A. Vaičiulaitis, *Outline History of Lithuanian Literature*, Chicago, 1942; V. Maciūnas, K. Ostrauskas, „Kristijonas Donelaitis": A Selected Bibliography, *Lituanus*, Vol. 10, No. 1, Brooklyn, N.Y. 1964; E. Lebedienė, *Kristijono Donelaičio bibliografija*, Vilnius, 1964; L. Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius, 1964 (extensive bibliography); J. Brazaitis, „Donelaitis praeityje ir dabartyje", *Aidai*, Nr. 3, Brooklyn, 1964; A. Vaškelis, „The Life and Age of Kristijonas Donelaitis, *Lituanus*, Vol. 10, No. 1, 1964; A. Šešplaukis, „Donelaitis and German Literature", *Ibid.*, 1964. There are more articles in the commemorative issues of Lituanus (English), 1964, and *Aidai* (Lithuanian), 1964; H. Buddensieg, *Die Jahreszeiten*, Leipzig, 1970.

Simanas Daukantas

TAUTINĖS MINTIES NAUJINIMAS: DAUKANTAS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄMONĖS EVOLIUCIJOJE, straipsnis išspausdintas *Židiny*, 1936, Nr. 2, antrašte: J. Ambrazevičius, „Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje", perspausdintas *LR* pirmuoju su nežymiais pakeitimais. Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš LR rinkinio.

Autoriaus nuorodos:

1. Laiškai paskelbti *Mūsų senovėj*, 1922, Nr. 4—5.

2. Pirmajame *Būdo* leidime korektūros klaida: pažymėta 1730. Ji neatitaisyta ir paskutiniame leidiny.

Motiejus Valančius

TAUTINEI MINČIAI DIRVOS RUOŠIMAS: GYVASIS MOTIEJUS VALANČIUS, paskaita, skaityta ateitininkų kongrese 1935, išspausd. *Naujojoj romuvoj*, 1935, Nr. 37—38, antrašte: J. Ambrazevičius, „Gyvasis Motiejus Valančius". Straipsnis perspausd. rinkiny *LR* antruoju, pridėjus naują skyrelį iki „Žemaičių fone" ir išleidus šias pastraipas:

1. Nukrypti į Žemaičius ir iškelti jų rolę tautos gyvenime dar

nereiškia žemaičiams vėl užkrauti pareigas bei privilegijas tautai vadovauti. Ir A. Mickevičius herojų savo kūriniams ieškojo Lietuvos praeityje ne tam, kad juos išgarbintų, bet tam, kad praeities žmonės prašnektų dabartinėms kartoms, kovojančioms dėl egzistencijos. Žmonija susideda iš mirusiųjų ir gyvųjų (Comte). Mirusiųjų dulkės gyviau kalba už gyvuosius pabaltintus grabus. Tokie ir mirę lieka gyvi.

Ir šiandien mes Žemaičiuose ieškom pavyzdžių mūsosioms kovoms, kovoms dėl teritorijos, dėl kultūros, net dėl egzistencijos pačios Tautos ir organizacijos.

2. Valančius artimas ir kitiems dabartinio kilimo lietuviams. Jis tokis pat mužiko vaikas kaip ir mūsų daugelis. Jis tokiu pat keliu kopia į mokslą ir tolimesnę inteligento ateitį, palikdamas gyvą pavyzdį a) besirengiantiems į inteligentus moksleiviams, b) inteligentams profesionalams, c) inteligentams tautos vadams, visuomenės darbininkams.

3. Ar neatėjo metas prisiminti iš naujo ir Valančiaus figūra, jis gyvas padaryti, kad mus pačius gaivintų? Vyskupas Staugaitis priminė, kad 18 a. buvo paleistas iš Prancūzijos šūkis „sans Dieu". Bet ir šiandien, kada taip gręžiamasi nuo minios ir ieškoma asmenybių, leidžiamas į visą pasaulį naujas credo: tikiu į žmogų visagalintį, visų šios žemės daiktų valdytoją. Tokios idėjos akivaizdoje Valančiaus paveikslas, kaip jūros švyturys, rodo, jog didingos asmenybės gema ne tenai, kur iš credo išmetamas Dievas, bet tenai, kur asmenybė iš Dievo savo didybę semia. Semia nuolatos, atkakliai, nepertraukiamai. Pradedant nuo tėvų pastogės, mokyklos suole, gyvenimo sūkuryje, baigiant mirties momentu. Svetimoms idėjoms besiveržiant į Lietuvą, Valančius yra inkaras, lietuviškas, savas, tikrasis inkaras, kuris apsaugos tautą nuo dvasios eksperimentų, vedančių į aiškią katastrofą.

Valančiaus paveikslas ne tik antidotas nuo svetimų įtakų. Jis yra pamokantis, kaip tvarkyti ir pats dabarties gyvenimas. Skundžiamasi šiandien, beviltiškai skundžiamasi, kad gyvenimas privisęs savinaudžių, idealizmas išblėsęs. Bet argi tikrai? To idealizmo esama, esama jo daug. Mūsų rašytojai, paskutiniu laiku taip įnikę visuomeninio gyvenimo skaudulius lupinėti, visai teisingai šalia karjeristų rodo ir idealistus. Bet tie idealistai — pasyvūs, traukiasi iš

visuomenės, palikdami savinaudžiams šeimininkauti. *Jie* bėga, kaip tas Šv. Rašto Jona nuo Ninyvos, nesiryždamas to miesto patvirkusiems gyventojams žerti ugningų teisybės žodžių ir pareikalauti atgailos. Kaip bangžuvė Joną grąžino į Ninyvą, reikia, kad Valančiaus, to aktyvaus kovotojo paveikslas mūsų pasyviuosius kentėtojus grąžintų į visuomenę ir paverstų juos aktyviais kovotojais.

Kovotojas Valančius vedė Lietuvą į dvasinę laisvę. Jo sekėjams reik vesti Lietuvą į dvasinę didybę. Tiesa, Valančius nesulaukė paties laimėjimo, nesulauks ir dabarties kovotojai didingos Lietuvos. Bet, kaip Valančiui, jiems užmokestis bus tas vienas ir maloniausias: jie matys, kad Lietuva yra bent pakeliui į didybę, jie pelnys ramią sąžinę, jausdamiesi prisidėję ir padarę viską, kad Lietuvos laikrodis, pasak prof. K. Pakšto, būtų pasuktas šimtą metų pirmyn.

Į šį tomą straipsnis imtas iš *LR*.

MOTIEJUS VALANČIUS, iš *Lietuvių enciklopedijos XXXII, Boston, Mass., 1965, pasiraš. J. Brz.*

Antanas Baranauskas

ATSPARA PRIEŠ NAUJENYBES: BARANAUSKO PRIEŠTARAVIMO GALIA, paskaita, skaityta vysk. Antano Baranausko minėjime Vytauto D. universitete, skirtame visų fakultetų studentams, išspausdinta *Naujojoj romuvoj,* 1935, Nr. 9, antrašte: J. Ambrazevičius, „Baranauskas — prieštaravimo žmogus ir poetas". Straipsnis perspausdintas rinkiny *LR* trečiuoju iš eilės. Papildytas: 1. Dviem pirmaisiais sakiniais; 2. Nauju sakiniu „Nieko nepadeda nė Valančiaus raginimas rašytojo talentą pašvęsti savo tautiečiams", kuriuo pradedama nauja pastraipa 450 psl.; 3. Nauja pastraipa „Tolimoji Lietuvos praeitis" iki „Tačiau", iš viso 451 eil., 18 psl.; 4. Visas skyrelis iki „Prieštarautojo dalia", parašytas kiek skirtingai, tačiau pagrindinė mintis nepakeista. Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš rinkinio *LR.*

Autoriaus nuorodos:

1. Žinios iš dr. Stakausko užrašytų šaltinių.
2. Žiūr. *Gabija,* 1907. 3 p.
3. Iš arkiv. Karevičiaus *atsiminimų,* esamų dr. Stakausko užrašytuose šaltiniuose.

4. Jakštas, *Gabija.* 24 p.

Redakcijos nuorodos:

5. *Iš kelionės Peterburkan.*

6. Iš *Pasikalbėjimo giesmininkų su Lietuva.*

VYSK. A. BARANAUSKO RELIGINĖS GIESMĖS, iš *Tiesos kelio,* 1935, Nr. 3. Pasiraš. J. Ambrazevičius.

BARANAUSKAS ANTANAS, iš *Encyclopedia Lituanica* I, Boston, Mass., 1970. Pasiraš. J. Brz. Nurodyta bibliografija:

J. Vaišnora „Vysk. A. Baranauskas", *Aidai,* Nos. 9—10, 1965; Pr. Skardžius „Kalbiniai vysk. Baranausko darbai ir nuopelnai", *Aidai,* No 1, 1953; V. Maciūnas, „Poemos (Šilelio) literatūrinė reikšmė" *Anykščių šilelis,* New York, 1961) K. Korsakas, ed., *Lietuvių literatūros istorija* I, Vilnius, 1957; R. Mikšytė, *Antano Baranausko kūryba,* Vilnius, 1964.

PASTABOS PRIE ANYKŠČIŲ ŠILELIO ŽODYNO, iš leidinio Antanas Baranauskas, *Anykščių šilelis,* New York, Romuva, 1961.

Vincas Pietaris

BELETRISTO ŽODIS: PIETARIO STILIAUS ANALIZĖS EKSPERIMENTAS, str. išspausdintas *Židiny,* 1932, Nr. 11, antrašte: J. Ambrazevičius, „Pietario stiliaus analizės eksperimentas", 30 metų mirties sukakčiai paminėti, perspausdintas rinkiny *LR.* Į šį tomą straipsnis imtas iš *LR.*

TAUTINĖS MINTIES PAGRINDIMAS: PIETARIO ISTORIOSOFINĖS NUOTRUPOS, str. išspausdintas *Židiny,* 1937, Nr. 10, suėjus 35 metams nuo Pietario mirties, antrašte: J. Ambrazevičius, „Pietario istoriosofinės nuotrupos", perspausdintas *LR.* Iš to rinkinio ir čia spausdinamas straipsnis.

PIRMOJI LIETUVIŲ ISTORINĖ APYSAKA, iš leidinio Vincas Pietaris, *Algimantas* I ir II. Kaunas, 1937. Leidinys pakartotas 1948 V. Vokietijoj. Pasiraš. J. Ambrazevičius.

Redakcijos nuoroda:

(1) Istorikai nuo 1959 Bychovco *Kronikos* atžvilgiu jau keičia nuomonę. Naujausi tyrinėjimai ir rasti dokumentai įrodo jos tikrumą ir istorinę vertę (plg. Z. Ivinskis „Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokario tyrinėjimų šviesoje", LKMA *Suvažiavimo darbai* V, Roma, 1964. 570—572 p.).

PIETARIS VINCAS, iš *Lietuvių enciklopedijos* XXII, Boston, Mass. 1960, pasiraš. J. Brz. Nurodyta bibliografija:

A. Dambrauskas-Jakštas, *Užgesę žiburiai*, 1930; J. Ambrazevičius, „Pietario istoriosofija" ir „Stiliaus analizės eksperimentas" *(Lietuvių rašytojai*, Kaunas, 1938); V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji liet. literatūra* I, 1936.

Straipsnio sutrumpinta versija anglų k. *Encyclopedia Lituanica* IV, Boston, Mass., 1975.

KAI KURIE MINIMI ASMENYS, VIETOVĖS IR LEIDINIAI

Athenaeum 1. — Vytauto D. universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto žurnalas, 1930—1939;
2. 1840—1851 Vilniuje leistas lenkų k. J. I. Kraszewskio žurnalas.

Bruažis, Vilius (1843—1909) — rašytojas, bendradarbiavo *Aušroje*, rėmė *Varpą*, *Ūkininką*.

Chodzka — Ignacy Chodźko (1794—1861), lenkų rašytojas, rašęs ir apie lietuvius.

Dirva — trimėnesinis žurnalas, 1898—1906, Shenandoah, Pa.

Gabija — literatūros almanachas, 1907 Krokuvoje.

Herderis — Johann Gottfried Herder (1744—1803), vokiečių rašytojas ir istorijos filosofas.

Jaunoji Lietuva — tautinės minties žurnalas, 1923—1940 Kaune.

Junoša — lenkų rašytojas Klemens Szaniowski (1849—1898), žinomas Kl. Junosza slapyvardžiu.

Kalinka, Walerjan (1826—1886) — kunigas, lenkų istorikas.

Kraševskis — Józef Ignacy Kraszewski (1812—1887), lenkų rašytojas, istorikas, kūrybai ėmęs medžiagą iš Lietuvos praeities.

Kryžius — mėnesinis katalikų žurnalas, 1903—1904 Prūsuose.

Kultūra — mokslo, visuomenės ir literatūros žurnalas, 1923—1941 Šiauliuose.

Lemanskis — Jan Lemański (1866—1933), lenkų poetas, satyrikas.

Lietuvos aidas — Lietuvos Tarybos organas, 1917—1918 Vilniuje; oficiozas 1928—1940 Kaune.

Lietuvos ūkininkas — *Lietuviškos Ceitungos* priedas 1900, Klaipėdoje.

Logos — Vytauto D. universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos žurnalas 1921—1940.

Mūsų laikraštis — Katalikų veikimo centro savaitraštis, 1928—1940 Kaune.

Mūsų senovė — Lietuvos istorijos žurnalas, 1921—1922 ir 1937—1939 Kaune.

Narbutas, Teodoras (1784—1864) — lenkų istorikas, parašęs 9 tomų Lietuvos istoriją.

Naujoji romuva — savaitinis kultūros gyvenimo žurnalas, 1931—1939 Kaune, 1940 Vilniuje.

Nezabitauskis, Kajetonas Rokas (1800—1876) — rašytojas, lituanistikos mėgėjas.

Paparonis — kun. Antanas Šmulkštys (1886—1951), rašytojas.

Rygos garsas — lietuvių laikraštis, 1909—1917 Rygoje.

Rousseau, Jean Jacques (1712—1778) — rašytojas, filosofas.

Sietynas — slapta spaudai platinti draugija, 1892—1897 Marijampolėje.

Skaitymai — mėnesinis literatūros žurnalas, 1920—1924 Kaune.

Szwiesa — mėnesinis laikraštis, 1887—1888 ir 1890 Tilžėje.

Šaltinis — savaitinis laikraštis, 1906—1915 Seinuose ir 1914—1915 Vilniuje.

Taine, Hyppolyte Adolphe (1828—1893) — meno kritikas, filosofas, istorikas.

Teka Wileńska — knygos forma serijiniai leidiniai lenkų k., 1857—1858 Vilniuje.

Tėvynės sargas — mėnesinis laikraštis, 1896—1904 Tilžėje.

Tiesos kelias — religijos bei doros mokslo ir visuomenės gyvenimo mėnesinis žurnalas kunigams, 1925—1940 Kaune.

Vadas — lietuvių katalikų pabėgėlių savaitinis laikraštis, 1916—1918 Petrapily.

Vairas — literatūros, dailės, mokslo ir politikos žurnalas, 1914—1915 Vilniuje, 1923—1924, 1929—1940 Kaune.

Vaivorykštė — literatūros ir dailės žurnalas, 1913—1914 Vilniuje.

Varpas — literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis 1889—1906 Tilžėje ir Ragainėje.

Vilniaus žinios — pirmasis lietuvių dienraštis spaudą atgavus, 1904—1909 Vilniuje.

Viltis — tautinės krypties laikraštis, 1907—1915 Vilniuje.

Židinys — pagrindinis katalikų mokslo, literatūros, kultūros ir akademinio gyvenimo mėnesinis žurnalas, 1924—1940 Kaune.

Žinyčia — žurnalas, 1900 pradėtas leisti Tilžėje, 1903 susijungęs su JAV *Dirva* ir ėjęs *Dirvos-Žinyno* vardu Lietuvai, senuoju *Dirvos* vardu Amerikai.

Kai kurių rečiau vartojamų arba nelietuviškų žodžių žodynėlis

Adyna (svet.) — valanda
amulas, amalas, amuolas — žaibas be griaustinio
aplotas — gyvulių turgus mažam miestely
aršus — smarkus, žiaurus
ašvienis — darbo arklys
barva — spalva
basnia (rus.) — pasakėčia
bez tresku (rus.) — be trenksmo
bizai — kasos
blūdas — paklydimas, kvailiojimas
cera (svet.) — veido odos spalva
cicilikas — žmonių žodis pažymėti socialistui
čebatai (svet.) — auliniai batai
čeverykas (svet.) — batas, kurpė
čto į trebovalos dakazat (rus.) — tai ir reikėjo įrodyti
dendrolatris (graik.) — medžių gerbėjas
diementininkas, diementas — deimantas. „Taučius diementininkas (idealistas) temokėjo statytis poezijos rūmą"
drūkas (svet.) — spauda
Dunojus — Lietuvių liaudies dainose vartojama dideliems vandenims pažymėti.
dūšia (svet.) — siela

ermyderis (svet.) — triukšmas, sujudimas
folvarkas (svet.) — viensėdija, dvarelis
gadynė (svet.) — laikas, metai
gavėnas — pasakų būtybė, gyvenanti jaujoj gavėnios metu
gešeftas (vok.) — darbas, verslas, dažnai rišamas su apgavystėmis
godonė — pagarba
gorčius — skysčių ir biralų matas, lygus 2.8 litro
grazna — grožis, papuošimas
graždanka — rusų raidynas, 1707 įvestas kirilicos, arba bažnytinio slavų raidyno, vietoje. Lietuvoje buvo verčiamas vartoti spaudos draudimo metu
išdėlis — išpera, išdavikas
ištvilkyti, tvilkyti — plikyti, deginti
jeibė — žala, nuostolis
kačestvennogo i količestvennogo analiza (rus.) — be kokybinės ir kiekybinės analizės
káikinti — erzinti, pykdyti
Kamčatka — pusiasalis rytų Azijoje, kur buvo tremiami politiniai kaliniai
karšinčius — senas žmogus, reikalingas globos
karšti — senėti, baigti amžių
kebelis — kebli padėtis, painiava
kytravoti (svet.) — klastingai, suktai elgtis
kramenti — pamažu važiuoti, joti
kuopti — valyti, švarinti, prižiūrėti
kušinti — liesti, kliudyti
Lėta, Lieta — Lietuva, valstybė, valdžia
lieki kapeikėlė, liekus, liekas — tuo tarpu atliekamas, nereikalingas
liuika (svet.) — pypkė
liuosybė (svet.) — laisvė
luitas — gabalas: žemės, muilo, korinio medaus
makliavoti (svet.) — sukti, apgaudinėti

medaunyčia — midaus darykla; smuklė (S. Daukantas)
mezaliansas — vedybos su žemesnio luomo asmeniu
Miortvoje more (rus.) — Negyvoji jūra
mylia (lietuviškoji) — 8.954 km
navatnas (svet.) — keistas, kitoks
ne dlia prodaži (rus.) — skirta ne pardavimui
neznaimiai (svet.) — nežymiai
nuūrioti, ūrioti — griauti: kalnas nuūriotas važiuojančių
oferta (svet.) — pasiūlymas
pagrabas (svet.) — laidotuvės
pakriautė — vieta mėsai rūkyti senoviškame name
palaikis — senas, padėvėtas
pamėginti — padaryti mėgstama, prijaukinti
pasaulė — pasaulis
patkava (svet.) — pasaga
periszkada (svet.) — kliūtis, trukdymas
polnoje sobranie sočinenij (rus.) — pilnas raštų rinkinys
pragiedruliai — properša tarp debesų
pragobėlis — godus žmogus. „Iš to pragobėlio penkių centų neišgriebtum"
prigimtė — gamta
pujoti — blaškyti, sklaidyti, eikvoti
rarotai — votivinės mišios, laikomos advente anksti rytą
rasplastat Litvu (rus.) — parblokšti Lietuvą
retiruoti — pasitraukti
rietas — 1. šlaunis, 2. ratelio dalys, tarp kurių įstatomas ratas; 3. audžiamų staklių rėmų pusė
rubricelė — atskirų vyskupijų kunigams privalomų normų ir papročių rinkinys
syla (svet.) — jėga
spaviedotis (svet.) — eiti išpažinties
spielčius — rėmai
susibaudėlis — sąmokslininkas
sumašedčij (rus.) — pamišėlis

susiedas (svet.) — kaimynas
svietas — pasaulis, žmonės
svod zakonov (rus.) — įstatymų rinkinys
tyvuliuoti — liūliuoti, būti vandens apsemtam
traškus — plepus; traškantis, braškus
tvilkyti — plikyti, deginti
tvoksti — duoti, kirsti; smarkiai pilti skystimą
ulyčgalis (svet.) — gatvelė, gatvėgalis
vakzalas (svet.) geležinkelio stotis
vargeta — varguolis
varsa — spalva
varstas — rusų ilgio matas, lygus 1.067 km
vekslus — vaiskus, ryškus
veseilia (svet.) — vestuvės, veselninkai — vestuvininkai
viekas (svet.) — jėga
viera (svet.) — tikėjimas
vis tasia — vis tiek pat
vistarėja — *Aušros* romantizmo laikais taip mėginta sulietuvinti žodį „istoriją"
vsio ryba (rus.) — ir tai žuvis
zapadnikai (svet.) vakariečiai
zerkolas (svet.) — veidrodis
žvilti — 1. linkti, krypti; 2. blizgėti

PASTABOS

Šiuo pradedama leisti Juozo Brazaičio (Ambrazevičiaus) raštai, kurių I tomas apima literatūrinius straipsnius. Tai nėra universitetinio kurso paskaitos, iš kurių būtų galima laukti nuosekliai išsirutuliojančio lietuvių literatūros istorinio, idėjinio ar estetinio vaizdo. Tai yra pranešimai, paskaitos ir straipsniai, skaityti ar spausdinti įvairių sukakčių progomis ir skirti ne vien tik dalyko specialistams, bet ir platesnei visuomenei. Kad ir dėta daug pastangų, tikslios kai kurių darbų metrikos nepavyko sudaryti. Dėl to buvo sunku nustatyti, kada iš tikrųjų atsirado straipsnis, kada autorius psichologiškai buvo pribrendęs analizuoti vieno ar kito rašytojo kūrybą, bet neturėjo progos savo darbo paskelbti. Reikia turėti omeny, kad proginiai straipsniai rašomi, atsižvelgiant į momento reikalavimus, o taip pat ir į klausytoją ar skaitytoją. 1938 metais, leisdamas literatūrinių straipsnių rinkinį *Lietuvių rašytojai,* Brazaitis nepaisė chronologinės eilės, kuri padėtų suprasti jį patį, kaip literatūros kritiką ir suvokti jo literatūrinių kriterijų augimą. Jis teikė medžiagą tam tikrais skyriais, papildomomis antraštėmis pažymėdamas, kurią vietą, jo nuomone, rašytojas užima idėjinėj ar estetinėj lietuvių literatūros raidoj. Bet po 1938 m. buvo parašyta daugiau literatūrinių įvairiomis temomis straipsnių, kurie į *Lie-*

tuvių rašytojų autoriaus nubrėžtus rėmus jau nebegalėtų tilpti. Dėl to redakcinė komisija, tvarkydama surinktą medžiagą, atsisakė tematinio-idėjinio skirstymo, o taip pat ir chronologinės eilės. Atrodė, kad skaitytojui būtų patogiausia turėti vienoj vietoj viską, ką Brazaitis yra parašęs apie vieną ar kitą kūrėją ar pasisakęs kuriuo estetiniu literatūros klausimu, ir tuo būdu pasekti tiek atskiro rašytojo kūrybinį augimą, tiek visos mūsų literatūrinės raidos kryptį.

Momento reikalavimų spiriamas, Brazaitis ta pačia tema dažnai rašė įvairiuose leidiniuose, kartais po ilgos pertraukos, todėl nestebėtina, kad yra nemaža pasikartojimų. Redakcinė komisija, nenorėdama sužaloti Brazaičio straipsnių visumos, pasikartojimus palieka. Kitaip pasielgta tik tais atvejais, kai buvo kartojami ištisi straipsniai, nors ir su nemažais pakeitimais. Tokie pakeitimai nurodomi tomo gale, nuorodose.

Citatų kalba bei rašyba paliktos netaisytos. Knygos gale žodynėlyje paaiškinami rečiau vartojami žodžiai ir išversti svetimų kalbų posakiai, kurie galėtų kliudyti skaitytojui suprasti mintį. Ištaisytos pasitaikiusios spaudos klaidos, patikslintos nuorodos. Tačiau teko palikti be nuorodų visas tas citatas, kurių šaltinių šiuo metu čia nepavyko rasti. Bet jų tėra tik kelios.

Brazaitis buvo labai jautrus rašinio kompozicijai ir sakinio skambesiui bei ritmui. Dėl to jis mišriai vartojo ir trumpesnes naudininko bei vietininko formas, o taip pat ir ilgesnes, įprastines, gramatikos teiktinas, jei sakinio ritmas to reikalavo. Tai liko netaisyta, taip pat ir kai kurie išsireiškimai, kurių šiuo metu linkstama neteikti. Palikta netaisyta ir jo mėgstama tarmybė — *tokis, kokis, kitokis, toki, kitoki* ir t.t. vietoj arba šalia bendrinės kalbos gramatikos vartojamų toks, koks, kitoks, tokie, kokie, kitokie ir t.t.

Redakcinė komisija, sekdama lietuvių rašomosios kalbos raidą per paskutiniuosius penkiasdešimt metų, maždaug kai Brazaitis pradėjo spaudoje reikštis, rado reikalą rašybą su-

vienodinti pagal vėliausias kalbines normas, pritaikinti prie dabarties reikalavimų.

Be kai kurių asmenų talkos raštų rinkimas būtų neįmanomas. Šia proga norime pareikšti gilią padėką mums pagelbėjusiems: dr. Juozui Girniui, Šv. Kazimiero vienuolyno bibliotekos vedėjai S. M. Perpetuai, *Darbininko* redaktoriams kun. Kornelijui Bučmiui ir Pauliui Jurkui, Juozui Kapočiui, Antanui Mažiuliui, dr. Kaziui Pemkui, Teresei Samulevičienei ir kitiems Juozo Brazaičio bičiuliams. Pagrindiniai šaltiniai, kuriais teko daugiausia naudotis, buvo Pasaulio lietuvių archyvas.

TURINYS

Juozas Tumas-Vaižgantas

APMATAI KŪRYBOS STUDIJAI

Aleksandras Dambrauskas - Adomas Jakštas

Kristijonas Donelaitis

Simanas Daukantas

Motiejus Valančius